

LOUIS SZATHMARY FAMILY
COLLECTION OF HUNGARICA

The University of Chicago Library

Original wood block print by
George Buday, R.E., England.

14127
274
1924
1925

EMLÉKJELEK BIZONYSÁGOK

ÖSSZEGYŰJTÖTT DOLGOZATOK

I. KÖTET

Komáromi János

Bpest, 1924 december 27

IRTA

RADÁCSI GYÖRGY
SÁROSPATAKI THEOL. TANÁR

ÁRA 5 KORONA

SÁROSPATAK, 1906

NYOMTATTA RADIL KÁROLY A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL

TARTALOM.

I. EMLÉKJELEK.

	Lap
Török Pál	1
Nagy Péter	11
Gr. Lónyay Menyhért	14
Hegedűs László	17
Ifj. br. Vay Miklós	36
Terhes Barnabás	59
Ivánka Sámuel	63
Dókus Gyula beigtatásakor	69
Czelder Márton	73
Dr. Rik Gusztáv	80
Emődy Dániel	86
Kun Pál	94
Vajányi Lajos	102
Dr. Ballagi Mór	105
Kun Bertalan	116
Béky Sámuel	126
Comenius Ámos János	132
Molnár Lajos	137
Lükő Géza	144
Br. Vay Miklós	147
Gusztáv Adolf	157
Felméri Lajos	164
Lukács Ödön	171
Ujlaky István	174
Nemes Ferenc	181

	Lap
Mudrány András	189
Dr. Heiszler József	205
Warga Lajos	208
Mitrovics Gyula	249
Árvay József	259

II. BIZONYSÁGOK.

	Lap
Lelkitanítói működésünk sikerének akadályai (lelkészszentelési alkalomra)	277
Akadémiai tanári székfoglaló beszéd	287
Tanévnyitó beszédek (I—V.)	313
Gusztáv Adolf születésének 300-ados évfordulóján (ünnepély-megnyitó beszéd)	339
A reformatio 379-ik évfordulóján (ünnepély-megnyitó beszéd)	342
Március 15-dikén (ünnepi beszéd)	346
A királyi tiz szobor öröme	355
Emlékbeszéd a reformáció 385-dik évfordulóján	364
A sárospataki főiskola 1898—99-iki képe általában	373
A Sárospataki Lapok 15 évi története	381

AZ OLVASÓHOZ.

Volt idő az én küzdelmes, de emellett is sok boldogsággal folyó életemben, amikor hinni mertem, hogy édes álmaim legnagyobb része valóra válik s hogy amiket lelkem ünnepi óráiban, mint szent eszményeket magam elé festegettem, azok mind készpénzzé lesznek az én jó Istenem megkülönböztető kegyelméből s az én Ő általa vezérelt akaratom szerint.

Nem így történt; sok nem úgy történt, amint én álmodoztam.

Álmodoztam egyirányú, nyugodt, békességes munkásságról. Munkásságról, amely iszonyodik a felszíneségtől s kívánczik a mélyre, a mind mélyebbre, ahol a gyöngy terem s ahol nincs útunkban senki és nem vagyunk útjában senkinek; ahol zavartalanul szolgálhatjuk nemesebb szenvedélyeinket s ahol alig érhet utól az emberek rossz indulata és bizonyos a siker — legalább a magunk számára.

Álmaimnak ezen az ígézetes útján próbáltam is néhány boldog lépést; de megakadtam — szinte végzetesen.

Mikor éppen mélyebbre kezdtem szántani, szózat hangzik vala felém innen is — onnan is: „jőjj és kövess!” És én mentem tiszteletből, szeretetből és szántogattam, vetegtettem új mezőkön, új reménységgel. A tudomány csendes világába édesgetett a lelkem vágya és — a kielégíthetetlen közügy szolgájává lettem. Az „istenes vén ember” beporosodott nyomain óhajtottam előre törni — hivatásom szerint; a „tisztá, feddhetetlen

íge“ napfényessé tételére áhitoztam és lettem lapszerkesztővé s e minőségemben szerzett apró sikereimért a Tiszáninneni Egyházkerület főjegyzőjévé s majd az „Alma Mater,“ a sárospataki főiskola anyagi ügyeinek egyik sok felelősséggel terhelt istápolójává is. Bizonyos nagy erkölcsi kényszerűség parancsolt egyszer-egyszer velem s én e parancsolat atyai érzésű tolmácsolóinak erőtelen voltam ellenállani. „A sárospataki főiskoláért meg is kell halni, ha a körülmények úgy kívánják“ — mondta nekem vagy inkább harsogta felém egy nagy alkalommal az én poraiban is áldott Mesterem s én ezt az elvet szívem táblájára vésve s ennek útmutatását követve — mind távolabb vetődtem nagy eszményeimtől, noha nem tértem le az eszmények útjáról így sem.

A Tiszáninneni Egyházkerületet és ennek személfényét, a sárospataki főiskolát úgy igyekeztem szolgálni, mint eszményeket.

Hogy miként szolgáltam s hol, merre járt a lelkem s mimódon áldoztam időnként eszményeimért s hogy hű maradtam-e: annak némi bizonyága lehet *ez a könyv*, ez a „gyűjteményes holmi,“ amelyben az idő-, a szükség- és a szívem sugallta dolgozataim *egy részét* néhány nem múltóan szerető jó barátom és hálás tanítványom többszörös kívánságára — íme, közrebocsátom.

„*Emlékjelek és Bizonyosságok*“ ezek; visszhangjai a gyásznak és örömmek, amikkel egyszer-másszor az istenség szabados tetszése közegyházunkat, Tiszáninneni Egyházkerületünket és ebben sárospataki főiskolánkat meglátogatta, illetőleg megajándékozta. Adalékok ezek mindkettőnek történetéhez; könyecseppek, szívbeli sóhajtasok, cipruságak, köztük itt-ott egy-egy kerekre font koszorú, a hű tanítvány, a jó barát, a szerető kartárs, az igazi nagyokat hódolattal tisztelő ember lelkének elszakgatott darabjai s a munkába állított szőlőműves verejték-gyöngyei.

Lehetnének ezek a jelek és bizonyságok nagyobb számúak is; de a látni és tudni akarónak ennyi is igen elég, hogy ítéletet mondhasson, s hogy az író lelkébe, szívébe betekinthessen; nekem pedig az elégnél is több arra, hogy e költséges kedvtelés anyagi terheit elviselhessem.

Ha az történnék, amit nem hihetek, hogy nem kellene a magam Mecaenásaként szerepelnem, nagy boldogan készíteném sajtó alá összegyűjtött dolgozataim második kötetét.

Mély tisztelettel ajánlom szerény dolgozataimat a t. olvasó jóindulatába s különösen a Tiszáninneni Egyházkerület nagyobb-kisebbrendű hivatalosainak, a sárospataki főiskola jóakaróinak, közeli s távoli jó barátainak, volt és mostani tanítványaimnak munkás szeretetébe.

Az Úr kegyelme mindnyájunkkal!

Sárospatak, 1906. május 3.

RADÁCSI GYÖRGY

sárospataki theol. akadémiai tanár.

TÖRÖK PÁL.

1808—1883.

1883 október 9-én gyász hír futott végig a hazán: TÖRÖK PÁL, a dunáninneri evang. ref. egyházkerület püspöke meghalt.

Mindenki tudta, hogy beteg, hogy 76 év súlya nyomja, hogy szíve újabban sokszor vérzett szent fájdalomban . . . és halálának híre mégis megrendített minden igaz protestáns kebelét; mert ő az igaz protestáns eszmék felkent bajnoka és prófétája volt.

A gondviselés küldöttje volt a nehéz idők vigasztalásául . . . és betöltötte szent hivatását.

Senki jobban, mint ő . . .

Ameddig mérőzsinórja ért: ott víz fakadt a sziklából, manna hullott és áldás csurgott kezének érintésről. Ő a hazai protestantismus szerencse-csillaga volt.

Ahol mást bénává tett a kishitűség és megtörtek az akadályok légiói; ő ott volt elemében és diadalról diadalra szállt. Ő a protestáns kormányférfiú eszményképe . . . Tanúljunk bizni és küzdeni koporsója felett!

A nagy álmodónak, ábrándok kergetőjének tartották sokan és ő megérte nagy álmai nagyrészeinek teljesedését, beváltotta ábrándjait. — Legyen áldva érte a gondviselés, hogy ő a mienk volt, hogy élete *önfeláldozás* volt a mi javunkért!

Tanár, pap, író, püspök, konventi és egyetemes tanügyi bizottsági elnök . . . mindig, mindenik körben mintaszerű. Nem életkora, de hivatása szerint volt első...!

Nevének maga emelt örök *emléket* az ország központjában és a protestáns egyház szívében egyaránt.

Okt. 10-ike óta ott hamvad belőle, ami földi volt, a kerepesi temetőben ; hamvaitól szentebb lett az a temető.

Ott nyugszik az *Arany János* közelében ; méltók egymáshoz túl a halálon is.

Ott nyugszik, ahol *Székács* . . . Szellemök azóta összeölelkezett újra és álmodnak tovább. Álmodoznak a protestantismus egyesüléséről . . . Vajha megértené a két testvér-egyház annak a két rokonszellemnek ölelkezését !

Borúljunk le *Török Pál* szelleme előtt ; áldjuk és hirdessük emlékezetét !!

* * *

Született 1808. június 29., Alsó-Váradon, Barsmegyében, hol atyja, *József*, lelkipásztori hivatalt viselt. Elemi iskoláit szülőföldjén, a gimnáziumot *Selmecen* végezte, honnan *Debrecenbe* ment az akadémiai tantárgyak hallgatására s itt filosofiát, theológiát és jogot tanulmányozott s két év múlva — az akkori idő szokása szerint — végzett jogásszá és végzett theologussá lett. Szellemi ereje korán magára vonta a közfigyelmet ; különösen classica műveltsége és filozófiai képzettsége emelte ki társai felett. Az előljáróság sietett is felhasználni az ifjú képességeit azáltal, hogy a szónoklati és költészeti osztály köztanítójává választotta. Ily minőségben működött egész 1834-ig, amikor, a már tanítói hírnévvel bíró ifjút *Kisújszállás* hívta meg gimnáziumi tanárnak és igazgatónak. Igazgatni, rendezni, kormányozni : ez volt lelkének életeleme s itt alkalmat talált ezirányú tehetségeinek értékesítésére. Kisújszállásnak két év alatt kedvence lett s a kis gimnáziumnak hírnevet szerzett. Itt ismerkedett meg *Arany Jánossal*, aki oda tanítónak menekült ki Debrecenből s akire, mint a nagy

költő felett tartott beszédében oly boldogan érinté, neki is hatása volt. Olyan összeillő két lélek, olyan igénytelen mind a kettő és olyan nagyra hivatott mégis mindenik. — Tanítói kitűnőségével megszerezte magának a *kisújszállási* papi állomást. És kitűnő lett, mint pap is; voltaképen csak a cím változott, a munkakör ugyanaz maradt, sőt szélesbedett.

A harmincas évek örökre nevezetesek maradnak nemzetünk történetében. Az újraébredés, az átalakulás, az eszmék, küzdelmek évei voltak azok; irodalomban, politikában új élet lehe fuvalt, amely felébreszté, tettekre, munkára sarkalá a szunnyadó tehetségeket. Az egyházi és iskolai élet is egyre fontosabb és égetőbb napi kérdéssé lett s külföldről átrepült ide a két protestáns egyház egyesítésének nagy gondolata is. — *Török*, kinek könyvtára — mint *Arany János* az ő önéletrajzában feljegyezte — már ekkor is gazdag volt a hazai és külföldi irodalom legkitűnőbb termékeivel, kétségtelenül át volt hatva az új idők nagy eszméitől. Bizonyosság erre az, hogy maga is tollat fogott és sűrű egymásutánban szólalt fel az akkori hírlapokban s felszólalásaival magára vona a *Kossuth Lajos* figyelmét is. Tollával s hirdetett eszméivel nem kevesebbet ért el, mint azt, hogy a *Báthory Gábor* szuperintendens lemondásával 1839-ben a *pesti* reform. egyház lelkeszévé lett. Oda jutott a központba, az ország szívébe, a küzdelmek gyújtópontjába.

Az 1839-ik év új időszak kezdő éve a *Török Pál* élettörténetében. A gondviselés által részére kijelölt álláson nem állt meg jobban soha senki, mint ő a *pesti* lelkeszi hivatalban. 30.000 frt adósságot és egy szétzúlleni indúlt gyülekezetet vett át. Borzasztó örökség! És ő nem ijedt vissza, mert *eszmék* vezették. Bizott önmagában s bizott a protestantismus erejében. Szövetségben a nemzet legjobbjával, könnyen talált útát a szívekhez s a *pesti*

egyház hajója csakhamar mozogni kezdett. Ezt a zátonyról megmozdított hajót dicsővé, irigyeltté tenni s benne s általa tiszteletet vívni ki és biztosítani a hazai protestantismusnak az ország fővárosában: ez volt ezután az ő lelkének egyik édes szép álma és ő addig nem pihent meg, míg ez az édes álmom valósággá nem lett. Pár év alatt nemcsak az adósságtól mentette meg gyülekezetét, hanem parókhíát is építtetett. A pesti egyházmegye nem maradt háládatlan a tüneményes ember iránt; kezdte körülvenni tisztelettel, bizalommal. Sok ok is volt reá.

1841-ben „Egyházi beszédek tárát“ kezdett kiadni, 1842-ben pedig maga *Kossuth* szólította fel őt és méltó szellemtársát, *Székácsot*, hogy az egyre szaporodó s mind több-több érdeklődést keltő egyházi és iskolai kérdések tisztázása végett alkotnának egy kizáróan *egyházi és iskolai lapot*. A testvéregyházak két ifjú próféta engedett a felhívásnak s a tervezett lap csakugyan megindult és izgatott; irányelveket hintett szét s lelkesített a küzdelemre. A reformok egész raja várt megoldásra. *Zay Károly* felvetette az *unio* kérdését s nyomban utána *Fáy András*, egy Pesten felállítandó egyesült protestáns főiskola eszméjét pendítette meg. A hírlap szerkesztői már egyesültek szívből, törekvésben. *Székács* gyakran papolt a reformátusok templomában s az adminisztratív kérdésekben is egyértelműleg intézkedtek. Ha a protestantismusnak sok *Székácsa* és sok *Török Pálja* lett volna: ma nem beszelnénk Magyarországon két protestáns egyházról; az az egy pedig, amelyet az egyesülés teremtett volna, hatalmas volna ki- és befelé egyaránt. De nemzetiségi érdekekkel szennyezték be sokan a szent eszmét és így *Török Pálnak* ez a másik édes álma nem haladt olyan könnyen a valósulás felé. Az „*Egyházi és Iskolai Lap*“ azonban sokáig nem adta még fel a reményt; a szerkesztők egész odaadással

küzdöttek az eszme diadaláért. Az így mind nagyobb hírre jutott *Törököt* 1845-ben a pesti egyházmegye al-esperesévé, majd a hírlap megszűntével és sok drága csalódás után 1849-ben főesperessé választotta meg.

Ebben a szélesebb hatáskörben még nagyobb lelkesedéssel fogott kedvenc eszméi érleléséhez. Amit *Fáy* indítványozott, az a *Török* eszméje is volt s az ő akarateréje kellett hozzá, hogy nehezen bár, de életet nyerjen. Még 1848 előtt létesíteni akarta az egyesült prot. főiskolát; de a forradalom másfelé sodorta az emberek lelkesedését s *Török* tudott várni a kedvezőbb időkre. 1854-ben, mikor az emberekben újra éledni kezdett a tettvágy, a pesti egyházmegye engedélyért írt fel a bécsi kormányhoz, hogy Pesten prot. papnöveldét nyithasson. A felelet késvén, 1855-ben személyesen ment fel és sikerrel járt. Egyelőre csak egy theologiai osztály felállításához nyert engedélyt, de ez az ő kezében már a teljes sikert jelentette. Pénz nem volt; nálánál kisebb lelkek tűnődve és hitetlenkedve állottak meg az egyházmegye üres ládája felett, ő pedig lebolondozta a kétkedőket és teremtetett pénzt s 1855-ben megnyitotta a pesti ref. papnöveldét. Két tanár már volt: ő és *Székács*; az egyesülés eszméje csirázni kezdett az iskolában is. Lett több tanár is. *Ballagi Mórt*, aki akkor már az akadémia levelező tagja volt s akihez már korábbi keletű barátság fűzte, felédesgette Pestre: „*Móric, gyere föl, ha lesz pénz, kapsz fizetést.*” És lett fizetés is; de ő és *Székács* ingyen tanítottak az új intézetben. Jutalmuk volt a siker. Ott volt *Gönczi Pál* is, tanügyünknek e lelkes bajnoka, az ő magánintézetével; egy darab kálvinista kovász, egy mustármag, amely fává nőtt.

A papnöveldé miatt heves tollharcot folytatott a kecskeméti-pártiakkal s köztük *Fördös Lajos*, kecskeméti lelkésszel. A győztes *Török* lett, ezt kívánta a protestantismus jó szelleme is. „*Korrajzok a dunamel-*

léki helv. hitv. egyházkerület életköréből, főtekintettel a kecskeméti s pesti főiskolák ügyére. Pest, 1858.” című röpiratában fényesen igazolta törekvéseinek helyességét s a magyarországi protestáns egyház szíve szerint örvendezett a pesti protestáns főiskola megnyíltának, mert a protestáns eszmék és elvek kitűnő képviselőt nyertek a fővárosban s annak műveltségi tényezői között szép szerep jutott a főiskolának. A provincializmus köréből, amelyet oly sokszor szórtak ellene vádúl, *Török* emelte ki a hazai protestantizmust. Maga ez az egy vívmány elég, hogy nevét feledhetlenné tegye.

Ma, mikor már a sikert látjuk magunk előtt, alig tudjuk méltányolni, sőt megérteni is a sikerért vívott küzdelmeket. *Török*, hogy minden jól menjen, hogy egy lélek hasson át mindent, maga volt az intézetnek vezére, pénztárnoka, sőt részben patronusa is. 1858—1874-ig soha nem lankadva gyűjtött, izgatott. Minden évben újabb meg újabb áldozókat kerített a szent ügy oltára köré; mindig újabb és újabb adományokat jegyzett és boldogsága fokozatosan nőtt az intézet gyarapodásával.

Mikor 1874-ben, már mint szuperintendens, beszámolt az intézet sorsával. 21,000 frtra rúgott csak az az összeg, amit sajátjából fektetett be a kiadások fedezésére. Unicum a pénztárnokok világában. Ma a budapesti főiskola sorsa már biztosítva van. Az érdem orosz-lánrésze a *Töröké*.

1859-ben a *Gönczi* magángimnáziumából felekezeti gimnáziumot alkotott. A *Gönczi* segédkezővel gyorsan fejlődött ez intézeti ág; ma virágzik és büszkeségünk.

A patentális küzdelmek között is fényes szerep jutott *Töröknek*; ott volt az első között s midőn az autonomia — a politikai viszonyok nyomása folytán is — végre győzelemre jutott, a dunamelléki egyház a győzelem egyik elsőrendű harcosát, a sok babérú *Török*

Pált ültette be a szuperintendensi székbe s 1860-tól, mint főpásztor vezette a dunamelléki egyházak és iskolák ügyét. Igazán vezette.

Jellemvonása volt ott, ahol és míg lehetett egymagára támaszkodni a munkában. Nem az érdemet félt megosztani, de az eredményt féltette. Ezt az önállóságát némelyek önkénykedési hajlamnak suttozták; de nem az volt; egyszerűet volt csupán. Embereit mindig úgy tudta megválasztani a munkára, hogy a siker rendszeren kibékítette azokat is, akik titokban keserűséget éreztek. Elve volt: *„ha azt akarod, hogy valami jól legyen végezve, csináld magad.“* És csinálta maga. Maga írta, sőt sokáig még maga is sokszorozta körleveleit s minden főpásztori kiadványait. És rendben ment minden. Egyházkerülete, ennek fő- és középiskolái, sőt népiskolái is mind virágzásnak indultak vezetése alatt. Gazdag tőkék és nagy alapok biztosítják egyházkerülete jövődjét és a takarékoság és rend lelke áll őrt azok sorsa felett. *Török* tudta becsülni, meg is szerezni és gyümölcsöztetni az anyagi erőt. Ez is egyik fényes oldala.

A tanügyet kiválóan szerette. A protestantismus erejét a tudományban ismerte fel s a protestáns ízü tudomány terjesztéseért sokat fáradozott. A körösi tanítóképezde is az ő nevét hirdeti. Jó protestáns tanítók által hódítani alant: kétségtelenül méltó gondolat egy főpásztorhoz. Lapjukban s annak megszűntével a *dr. Ballagi Mór* lapjában is legörömetesebb foglalkozott tanügyi kérdésekkel s mint főpásztor, sohasem feledte el: felhívni paptársai figyelmét a jóra való művekre. A női szívek megnyerése végett felső leányiskola alapításán fáradozott s nagyrésze van a „Protestáns árvaház“ létesítésében is. Mikor sokan panaszkodva emlegették a papi hivatal szokásos terheit: ő mint főpásztor is mindig maga vezette a konfirmandusok oktatását; mert azt óhajtotta, hogy a protestáns egyház jellemvonásai

me glátszassanak a protestáns anyákon és apákon és azok cselekedeteiben. Magas példa volt e tekintetben is. Érdemeit a Felség királyi tanácsosi címmel ismerte el.

Mint elnök, szinte páratlan. Maga volt a gyűlés; úgy előkészített, úgy elrendezett mindent, hogy ő alatta sohasem lehetett panasz a hosszú gyűlések miatt. Nem a beszédet, hanem a tetteket szerette. Mikor a debreceni zsinat sok vajúdas után végre összeült, Török lett volna, mint legidősebb püspök, annak egyházi elnöke. De nem ment Debrecenbe, mert elve ellen volt a zsinatolás. Mint a tanügyi bizottság elnöke, lelkesen működött a zsinat előtt. A zsinat után, folyó év július havában, hirtelen betegség gátolta enemű kötelessége teljesítésében s meg is látszott, hogy nem volt jelen az egyetemes tanügyi bizottság elnöki székében. Ő neki is fájt, hogy nem szolgálhatott.

Mint ember, a kálvinista jellem tipikus alakja, puritán a szó nemesebb értelmében; gyöngéd szív, kedélyes társalgó és emellett is zárkózott. Így írnak róla azok, akik szerencsések voltak közelebből is ismerhetni. Hű neje és gyermekei körében boldognak kellett lennie, mert lelke nem bírta volna különben oly sokat és oly következetesen alkotni. Bizonyára a családi körben szerzett új meg új erőt a folytonos munkához és küzdelemhez.

A politikai dicsőség nem bántotta soha. Mikor 1869-ben képviselőjelöltül léptették fel a fővárosban, így szólt: Ha kötelességnek tartjátok, hogy megbukjam, ám legyen!

A kötelesség embere volt, mint egyik életírója mondja s a kötelesség halottja lett.

A sok munka és újabban a lelkét tépő fájdalmak is megrongálták vaserejét, de nem törték meg vasakarát. Július hóban elutazott *Gleichenbergbe*, hogy, mint mondani szokta: magát *kireparálja* s visszatérve, ismét

munkához látott. Készült az egyetemes konvent kolozsvári gyűlésére, úgy, amint ő szokott: áttanúlmányozva a legcsekélyebb irományokat is. Hiába figyelmeztették — azok, akik közel álltak lelkéhez — hogy ez a munka s a kolozsvári út már nem neki való. Ő elment; mert beteggé lett volna, ha onnan el kell maradnia. — Ő mondta így . . .

És háromnapi elnöki munka után — még a gyűlés befejezése előtt — összetörve tért vissza Budapestre és nem is gyógyúlt fel többé. Májbaja mind rohamosabban támadta meg s orvosai tudták, hogy „elvégeztetett“. Ő nem hitte, hogy oly hamar kell elköltöznie. „*Három híres orvos viaskodik* — mondá ő — *ezzel a kis lázzal és nem bír vele*“. Csakugyan nem bírtak vele; pedig ott volt az orvosok között édes testvére, a debreceni *Török József* is, ki életével váltotta volna meg. Október 8-án, egynegyed 12-re, miután elébb más ágyba vitette magát, csendesen, minden küzdelem nélkül elaludt. *Gönczi Pál*, a hű barát jelentette, hogy *Török Pál* nincs többé!

Azóta minden hű protestáns szíve gyászban áll. Az egyháztanács saját költségén készítette elő a nagy püspök temetési szertartását. A város, *Arany János*hoz közel, ingyen ajánlott sírhelyet a fővárosi tanügy és közművelődés e nemes harcosának; gyászlobogót tűzött a városházára s koszorút küldött a nagy halott koporsójára. A legmélyebb gyász a hű nő és a számos tagú család mellett a budapesti főiskolát érte, amelynek *Török Pál* szintén édes atyja volt.

A ravatalt a főiskola tanácstermében a temetkezési egyeslet állította fel és a theologiai ifjúság tagjai felváltva őrizték. Temetése folyó hó 10-én, délután 3 órakor kezdődött, *Nagy Péter* püspök betegsége miatt *Révész Bálint*, tiszántúli püspök és *Filó Lajos* közreműködésével. A gyászdalokat a theologiai énekkar énekelte.

A koporsót a hű nő, a derék vők, gyermekek és 18 unoka könnyei öntözték. Lélekben ott volt az összes hazai protestantismus.

Méltán ismételhetjük sírja felett, amit ő mondott az *Arany János* temetésekor: „Amíg élek, áldom nevedet!”

NAGY PÉTER.

1819—1884.

Még fel sem száradtak egyházunk oszlopainak kidöltét sirató könnyeink. Még vérzik szívünk a gyorsan megújuló veszteségek nyomása alatt. *Török Pál, Hegedüs László, Fördős Lajos* és annyi, korán eltűnt jelesünk sírhalmain még zöld a megérdemelt koszorú... és ime lelkünkre új gyász borúl!

Szinte nem tudunk hinni a hírnek, amely szerint *Nagy Péter*, erdélyi testvéreink püspöke, ev. ref. egyházunk egyik büszkesége, dicsősége, meghalt.

Csak imént olvastuk gyönyörködve, hogy ő fogja beiktatni dunáninnyi hitsorsosaink új püspökét. Hallani véltük szózatot ajkairól a méznél édesebb beszédet. Vele és általa nagyobbak, igazabbak, emlékezetesebbnek képzeltük azt a nagy ünnepélyt ott, az „ország szívében.“ És ime, egy lázroham, mely meglepé, mint éjjeli tolvaj, eloltá nyelvének tűzét, lelkének magasan lobogó szent lángjait. Az Úr elragadta tőlünk hű szolgáját, elérvén vele felséges céljait.

Szept. hó 16-ik napján szívszélhűdés vetett véget nemesen töltött életének.

Míg erdélyi testvéreink között és közöttünk a „Királyhágó,“ mint válaszfal nyúlt ég felé; addig is jól esett nekünk úgy mutogatni a kidölt jelesre, mint a magyar ev. ref. egyház egyik dicsekvéses oszlopára. Szónoki sikerei, mintha mindnyájunk értékén emeltek volna egy-egy szemernyit, eltöltötték lelkünket öné-

zettel s egyúttal hittel a protestantismus missiója iránt. *Tofaeus* lelke támadt fel benne . . .

Ma már a „Királyhágó“ nem válaszfal többé, miért is egész joggal tarthatjuk *Nagy Pétert* édes magunkénak, közös büszkeségünknek s koporsója felett összefolynak lelkünk könnyei. Ő az egész magyar evang. ref. egyház nagy hallotja. Sőt több!

A biblia, a lant, a toll és a harci kürt mind oda illenek koporsójára, élte symbolumaiúl. Az egyháznak, a közműveltségnek, a hazának, a szabadságnak halottja ő.

Mikor ifjú lelkét teleszívta itthon és külföldön a tudomány mézével, s lábainál ott ültek az ajkait leső tanítványok a kolozsvári főtanodában; mikor tolla már megmozdult a *közműveltség* javára: ő, a bálványozott ifjú tanár, elhagyta tanszékét a szabadság hívó szavára és a legdicsőbbekkel versenyzett a forradalom diadaláért. Mások a harcmezőn bátorsággal, vérrel szolgálták a hazát; ő tudományával áldozott a szabadság istenének, gyilkos szereket készítvén a forradalmi hősök fegyvereihez. A „Gábor Áronok“ dicsőségéből adjuk ki neki az ő méltó részét!

Mikor nem volt többé miért harcolni gyilkos eszközökkel, *Nagy Péter* visszatért az elhagyott oltárhoz, s a béke munkáival, mint pap, tanár és mint író fáradt az egyház és haza javáért. A természettan és a biblia szép összhangba olvadva képezték lelke bálványait. Azok, akik az ideiglenes kolozsvári theologiai seminariumban tanítványai voltak, boldogan emlékeznek a gyakorlati lelkészet tanárára, akinek lelkét és nyelvét a szentlélek pünkösti tüze ihleté.

Mikor kiűtött a versengés Kolozsvár és Enyed között a theol. seminariumért, *Nagy Pétertől*, a kolozsvári párt fejétől, elfordult a közvélemény; Enyed győzött, de seminariumában nélkülöznie kellett *Nagy Pétert*,

aki ezután főleg egyházának és írói hajlamainak élt. Így győzte meg ellenfeleit, akik meghajoltak zaj nélkül szerzett érdemei előtt, s elébb, 1864-ben a köz-főjegyzői, két év múlva pedig a *Bodola* halála által megürült püspöki székbe ültették.

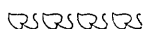
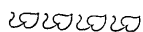
Mint püspök ott volt 1873-ban Miskolcon, a *Vay-jubilaumon*, mint az egyesülés apostola, előkészítője. Megérte, amit óhajtott: a hazai ev. ref. egyházkerületek szorosabb összeölelkezését. Ott, hol ez az összeölelkezés ténynyé vált, ő egyik elnökként szerepelt s az ég áldásáért, a szívek egységeért az ő bűvös ajkai mondtak megható imát. A zsinat felől lehetnek különböző nézeteink; abban azonban bizonyára egyek vagyunk, hogy *Nagy Péter* a zsinatnak egyik ékessége, nevezetessége volt.

Mint író többet termelt, mint amennyi róla tudva van. Álnév alatt közölte szellemi kincseinek nagy részét; az emberiség titkos jóltevője volt. — Amit saját neve alatt adott, az is igen elég arra, hogy benne a hivatott író is megsirassuk.

Legutóbb a „jövő énekes-könyvét“ készítő bizottság elnöki tisztét is emelé. — Mit végzett e minőségben, azt megtudjuk majd, sok egyéb érdemeivel, akkor, mikor hálás kezek, túl az első fájdalom kínos nyomásain, koszorúba gyűjtik babérait.

Egyet érzünk és tudunk most is, t. i. hogy *Nagy Péter* neve fényt s halála gyászt árasztott a magyar ev. ref. egyházra, s hogy reá hivatkozni s nyomaira utalni jól esik nekünk koporsója felett.

Legyen emlékezete őszön s neve *példa* és áldás, mint élete volt!

GRÓF LÓNYAY MENYHÉRT.

1822—1884.

Az enyészet angyala lecsapott anyaszentegyházunkra s szárnyainak érintéseitől sűrű egymásutánban omlanak össze ennek legerősebb oszlopai.

Gr Lónyay Menyhért, dunamelléki egyházkerületünk főgondnoka, a M. Tud. Akadémia elnöke, a volt pénzügyminiszter és miniszterelnök s annyi nemescélú társulat feje s alkotója november hó 3-án, 5 $\frac{1}{4}$ órakor, *Budapesten*, a kálvintéri püspöki lakban szívszélhűdés következtében meghalt. Tehát már Ő is! . . .

Meghalt az *egyház* szolgálatában, amelyet szeretett, s amelynek szolgálatát két ország pénzügyének rendezési gondja között sem tartotta kicsinyesnek és könnyen elodázhatónak soha. . . .

Meghalt a munka mezején, amelyre gondviselészerű hivatása volt s ahol utólérhetlen példaként világolt. Meghalt — mint sejtelve súgta — 62 éves korában; miután már oda küzdötte magát a Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös érdemsorozatába s örök hálára kötelezte le maga iránt a nemzetet és az egyházat egyaránt.

Úgy fáj szívünknek ez az újabb veszteség épen most, amidőn a kipróbált bajnokokra, a bölcsekre s az igazakra olyan nagy szüksége volna anyaszentegyházunknak. . . ! Épen most, amidőn alkotmányunk történetében új időszak jelei tünedeznek elő; midőn új eszmék kezdenek réseket törni a régi sáncokon . . . úgy fáj tudnunk, hogy *Lónyay Menyhért*, az éleselmű bölcs, a

bonyodalmak mesteri oldozgatója, a protestanitismusára büszke főnemes nincs többé! . . .

Ha az Akadémia díszcsarnokában felállított ravalata felett a család, a nemzet, az egyház és a tudomány mérlegbe vethetnék veszteségüket. . . óh, bizony mindenik egész részt követelne magának a fájdalomból; mert *Lónyay* egész lélekkel élt mindeniknek! . . . Vaserejéből, vasakaratóból gazdag kamatot húzott mindenik.

A családnak új fényt adott a szerzett s kiérdemelt koronával. A nemzetnek *második Széchenyi*je volt, aki megvalósította mesterének nagy álmait. Az egyház s legkivált a dunamelléki egyházkerület nem csupán egyik lánglelkű vezérét s illetőleg főgondnokát, hanem — amire fajunkban olyan kevés volt még ő előtte a példa — anyagi ügyeinek rendezőjét s jólétének biztosítékát veszíté el benne. A tudománynak is van miért gyászba öltöznie koporsója felett! Ő ennek is hű szolgálja volt.

Nem születése, rangja, hanem bölcsesége s igazolt érdemei vivék be az akadémikusok díszes koszorújába. S ő itt is, mint egyebütt, gyorsan emelkedett fölfelé. 1858-ban levelező, 1861-ben tiszteleti s igazgatósági taggá lett s midőn *gróf Dessewffy Emil* 1866-ban elhunyt, üresen maradt másodelnöki székébe *Lónyayt* ültette be a közbizalom s a közelismerés; 1871-ben pedig *br. Eötvös József* elnöki tisztét is reáruházta az Akadémia. Nem volt méltatlan erre a nagy kitüntetésre; hiszen mint pénzügyminiszter is két kötet művel gazdagította irodalmunkat („*Az államvagyon*“) s szilárd alapra fektette az Akadémia sorsát!

Egészen modern bölcs volt, a XIX. század eszméinek szerencsés kezű plántálgatója, terjesztője, fejlesztője. Nem a szürke elmélet rideg szószólója, hanem a gyakorlati célok embere, sőt bajnoka, akit nem riasztottak vissza apró akadályok s nagy ellenségek; aki nem ijedt meg az első kísérlet sikertelenségétől s az ellenfél gúny-

zettel s egyúttal hittel a protestantismus missiója iránt. *Tofaeus* lelke támadt fel benne . . .

Ma már a „Királyhágó“ nem válaszfal többé, miért is egész joggal tarthatjuk *Nagy Pétert* édes magunkénak, közös büszkeségünknek s koporsója felett összefolynak lelkünk könnyei. Ő az egész magyar evang. ref. egyház nagy hallotja. Sőt több!

A biblia, a lant, a toll és a harci kürt mind oda illenek koporsójára, élte symbolumaiul. Az egyháznak, a közműveltségnek, a hazának, a szabadságnak halottja ő.

Mikor ifjú lelkét teleszívta itthon és külföldön a tudomány mézével, s lábainál ott ültek az ajkait leső tanítványok a kolozsvári főtanodában; mikor tolla már megmozdult a *közműveltség* javára: ő, a bálványozott ifjú tanár, elhagyta tanszékét a szabadság hívó szavára és a legdicsőbbekkel versenyzett a forradalom diadaláért. Mások a harcmezőn bátorsággal, vérrel szolgálták a hazát; ő tudományával áldozott a szabadság istenének, gyilkos szereket készítvén a forradalmi hősök fegyvereihez. A „Gábor Áronok“ dicsőségéből adjuk ki neki az ő méltó részét!

Mikor nem volt többé miért harcolni gyilkos eszközökkel, *Nagy Péter* visszatért az elhagyott oltárhoz, s a béke munkáival, mint pap, tanár és mint író fáradt az egyház és haza javáért. A természettan és a biblia szép összhangba olvadva képezték lelke bálványait. Azok, akik az ideiglenes kolozsvári theologiai seminariumban tanítványai voltak, boldogan emlékeznek a gyakorlati lelkészet tanárára, akinek lelkét és nyelvét a szentlélek pünkösti tüze ihleté.

Mikor kiűtött a versengés Kolozsvár és Enyed között a theol. seminariumért, *Nagy Pétertől*, a kolozsvári párt fejétől, elfordult a közvélemény; Enyed győzött, de seminariumában nélkülöznie kellett *Nagy Pétert*,

aki ezután főleg egyházának és írói hajlamainak élt. Így győzte meg ellenfeleit, akik meghajoltak zaj nélkül szerzett érdemei előtt, s elébb, 1864-ben a köz-főjegyzői, két év múlva pedig a *Bodola* halála által megüritült püspöki székbe ültették.

Mint püspök ott volt 1873-ban Miskolcon, a *Vay-jubilaeumon*, mint az egyesülés apostola, előkészítője. Megérte, amit óhajtott: a hazai ev. ref. egyházkerületek szorosabb összeölelkezését. Ott, hol ez az összeölelkezés ténynyé vált, ő egyik elnökként szerepelt s az ég áldásáért, a szívek egységeért az ő bűvös ajkai mondtak megható imát. A zsinat felől lehetnek különböző nézeteink; abban azonban bizonyára egyek vagyunk, hogy *Nagy Péter* a zsinatnak egyik ékessége, nevezetessége volt.

Mint *író* többet termelt, mint amennyi róla tudva van. Álnév alatt közölte szellemi kincseinek nagy részét; az emberiség titkos jóltevője volt. — Amit saját neve alatt adott, az is igen elég arra, hogy benne a hivatott író is megsirassuk.

Legutóbb a „jövő énekes-könyvét“ készítő bizottság elnöki tisztét is emelé. — Mit végzett e minőségben, azt megtudjuk majd, sok egyéb érdemeivel, akkor, mikor hálás kezek, túl az első fájdalom kínos nyomatain, koszorúba gyűjtik babérait.

Egyet érzünk és tudunk most is, t. i. hogy *Nagy Péter* neve fényt s halála gyászt árasztott a magyar ev. ref. egyházra, s hogy reá hivatkozni s nyomaira utalni jól esik nekünk koporsója felett.

Legyen emlékezete ösztön s neve *példa* és áldás, mint élete volt!

GRÓF LÓNYAY MENYHÉRT.

1822—1884.

Az enyészet angyala lecsapott anyaszentegyházunkra s szárnyainak érintéseitől sűrű egymásutánban omlanak össze ennek legerősebb oszlopai.

Gr Lónyay Menyhért, dunamelléki egyházkerületünk főgondnoka, a M. Tud. Akadémia elnöke, a volt pénzügyminiszter és miniszterelnök s annyi nemescélú társulat feje s alkotója november hó 3-án, 5 $\frac{1}{4}$ órakor, *Budapesten*, a kálvintéri püspöki lakban szívszélhűdés következtében meghalt. Tehát már Ő is! . . .

Meghalt az *egyház* szolgálatában, amelyet szeretett, s amelynek szolgálatát két ország pénzügyének rendezési gondja között sem tartotta kicsinyesnek és könnyen elodázhatónak soha. . . .

Meghalt a munka mezején, amelyre gondviselés-szerű hivatása volt s ahol utólérhetlen példaként világolt. Meghalt — mint sejtelve súgta — 62 éves korában; miután már oda küzdötte magát a Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös érdemsorozatába s örök hálára kötelezte le maga iránt a nemzetet és az egyházat egyaránt.

Úgy fáj szívünknek ez az újabb veszteség éppen most, amidőn a kipróbált bajnokokra, a bölcsekre s az igazakra olyan nagy szüksége volna anyaszentegyházunknak. . . ! Épen most, amidőn alkotmányunk történetében új időszak jelei tünedeznek elő; midőn új eszmék kezdenek réseket törni a régi sáncokon . . . úgy fáj tudnunk, hogy *Lónyay Menyhért*, az éleselmű bölcs, a

bonyodalmak mesteri oldozgatója, a protestantismusára büszke főnemes nincs többé! . . .

Ha az Akadémia díszcsarnokában felállított ravatala felett a család, a nemzet, az egyház és a tudomány mérlegbe vethetnék veszteségüket . . . óh, bizony mindenik egész részt követelne magának a fájdalomból; mert *Lónyay* egész lélekkel élt mindeniknek! . . . Vaserejéből, vasakaratóból gazdag kamatot húzott mindenik.

A családnak új fényt adott a szerzett s kiérdemelt koronával. A nemzetnek *második Széchenyije* volt, aki megvalósította mesterének nagy álmait. Az egyház s legkivált a dunamelléki egyházkerület nem csupán egyik lánglelkű vezérét s illetőleg főgondnokát, hanem — amire fajunkban olyan kevés volt még ő előtte a példa — anyagi ügyeinek rendezőjét s jólétének biztosítékát veszíté el benne. A tudománynak is van miért gyászba öltöznie koporsója felett! Ő ennek is hű szolgája volt.

Nem születése, rangja, hanem bölcsesége s igazolt érdemei vivék be az akadémikusok díszes koszorújába. S ő itt is, mint egyebütt, gyorsan emelkedett fölfelé. 1858-ban levelező, 1861-ben tiszteleti s igazgatósági taggá lett s midőn *gróf Dessewffy Emil* 1866-ban elhunyt, üresen maradt másodelnöki székébe *Lónyayt* ültette be a közbizalom s a közelismerés; 1871-ben pedig *br. Eötvös József* elnöki tisztét is reáruházta az Akadémia. Nem volt méltatlan erre a nagy kitüntetésre; hiszen mint pénzügyminiszter is két kötet művel gazdagította irodalmunkat („*Az államvagyon*“) s szilárd alapra fektette az Akadémia sorsát!

Egészen modern bölcs volt, a XIX. század eszméinek szerencsés kezű plántálgatója, terjesztője, fejlesztője. Nem a szürke elmélet rideg szószólója, hanem a gyakorlati célok embere, sőt bajnoka, akit nem riasztottak vissza apró akadályok s nagy ellenségek; aki nem ijedt meg az első kísérlet sikertelenségétől s az ellenfél gúny-

hahotájától; hanem tört előre: irt, beszélt, utazott, capacitált, lelkesített; mígnem meghajoltak előtte ellenei s áldás fakadt nyomdokain.

Többet tett, mint száz más; mert nem tudott elfáradni, nem tudott pihenni soha. Mintha keveselte volna a nagy célhoz, amelyért küzdött, a rövid emberéletet: meglopta az éjszaka nyugalma s úgy tört előre a cél felé. Kevesebbet aludt, mint azok az ókori bölcsek, akiket nagy példaképen emlegetünk. Imádta családját s kiszakasztotta magát annak karjai közül, hogy eszméi által a közügynek tehessen üdvös szolgálatokat. Csodaember volt, akit félre lehetett érteni — aminthogy félre is értették sokan — de be kell ismerni róla, hogy ritka jelenség! . . .

Sokat megért: az ország tiszteletét, a korona elismerését, egyháza bizalmát s mindezt igen megérdemelte . . . Egy nagy történelmi alakká nőtt saját erejéből, akinek életét s tetteit majd csak évtizedek múltán láthatja és méltathatja igazi értékek szerint a késő nemzedék. Kár, hogy *Emlékiratait* nem végezhette be!

Az volt hite, hogy Árpád honában a szellemi súly a protestánsoké és ime meghal egy protestáns püspök karjai között!!

Legyen élete példa s emléke áldás a nemzetre s az anyaszentegyházra!!

HEGEDŰS LÁSZLÓ.

1814—1884.

„A derék nem fél az idők mohától.“ *Hegedűs László* elhunyt felett nem lehet egy hamar napirendre térni, mint a hétköznapi élet közönséges napszámosai felett. Nem lehet különösen itt Sárospatakon, ahol élte javát, lelkének legjobb erőit fogyasztgatta el az építésben, az alkotásban. Itt a legtöbb hely, ahová léphetünk, s a legtöbb intézmény, amely hat, idomit, reá emlékeztet. A főiskolai kert egyenes útja az ő akácaival s az öreg gesztenyék fakadó ágai is ő róla susognak; a hű barátot várják feltámadásuk tanujául, aki együtt örült velök a gólya-érkezésnek, együtt sóhajtozott velök a lombhullás idején. Úgy összeszoktak, ő látta azokat, amint a régi sirhalmok helyén először csalta ki belőlük a lombot a kikelet.

Itt az akácok és gesztenyék alatt, az anyatermészet bizalmas kebelén, itt nyílt meg nagy ritkán a *Hegedűs* lelke azok előtt, akiket bizalmával megajándékozott; itt ő gyermek tudott lenni a körülte zajongó gyermekek között, „akiké az istennek országa.“

Azok a gyermekek! Úgy tudott bennök gyönyörködni, olyan édes mosoly ömlött el arcán, s úgy ragyogott a szeretet fénye a szemében, mikor velök gyügyögött s azok a kicsinyek azt a szép, öreg, tisztességes férfiút, akit mindenki megkülönböztető tisztelettel köszöntött, úgy merték szólítani: „bácsika!“ S ő tetszett magának ezzel a titulussal . . . Pedig, akik csak távolról ismerték, azt hitték felőle, hogy szíve sincsen . . .

Azokból, amiket az akácok és gesztenyék suttognak róla, mint fültanúk, hadd álljon itt néhány szerény virága a tisztelő emlékezetnek; a ledőlt szoborból egy pár gránitdarab.

* * *

A napi sajtó s utána még a melegen emlékező *Vasárnapi Ujság* is, amely arcképét is közölte, azt hirdette róla, hogy *pap-fiú* volt. Nem volt az. Egyszerű nemes szülőkgyermeké volt, akik megfáradtak a napi kenyérért. Szülőhelye *Sárospatak*; ez volt munkatere is; illő, hogy ennek sirkertje fogadta be hamvait; joga volt azokhoz a porokhoz.

Nevelésének gondja az édes anyára maradt, akire itt még ma is sokan emlékeznek; aki jól megfelelt kötelességének. „Népiskolába sohasem jártam, mondá egykor a már boldogult férfiú, olyan kicsiny voltam, mint egy jókora krumpli s anyám attól féltett, hogy befúlok a sárba.“ De volt gondja rá, hogy tanuljon a fiú. „Egy *Radácsi* nevű theologus diák volt a legelső tanítóm, házi instructorom, akire már csak homályosan emlékezem.“ Valószínűleg ugyanaz, aki a *Ferenci uram*, előbb pataki, majd *kassai* pap tanulótársa volt, s aki sok hányattatás után *Makrancon* (Abauj m.) halt meg, mint lelkipásztor. Utolsó lett, akiről azt remélték, hogy első leend. Hegedűs sokszor érdeklődött az ő első tanítója iránt.

Hatéves korában már a főiskola növendéke volt, 1820-ban szept. 21-én *Rozgonyi* írta be a matriculába. „Ábécistának kerültem a collegiumba — mondá — s az akkori divat szerint csakhamar befogtak bennünket a *latin-igába*; pedig még alig-alig tudtunk magyarul.“ Ilyenkor aztán ki-kifakadt a diák világ és a classicusok mai szerelme ellen is, jöllehet maga classicus műveltségű volt s elismerte a classici irodalom érdemeit. Az fájt neki, hogy a latin nyelv uralma akadály volt a nemzetre nézve, saját erőinek kifejtésében; a nemzeti műveltség megindulását s átalakító, egy szívet és lelket teremtő munkáját késlelteté. „Aztán ránk ült a német,

isten csodája, hogy így is vagyunk.“ A sok nyelvű ország nem volt inyére s becsülte a jelenlegi kormány-nak magyarosító szándékait s törekvéseit.

Diák-életéről ritkán emlékezett meg. Úgy látszik, mint sárospataki szülött — nem vett részt tanulótársainak szilaj kedvteléseiben és divatos csinyeiben. A mai ifjúságról gyakran nyilatkozott elismerőleg; szerette ennek simaságát, nemesebb időtöltéseit, csinos, izléses öltözködését. Egy-egy szépen nőtt ifjút gyönyörűséggel szemlélt. Ő maga is a finom izlés megtestesülése volt. A theologustól, mint leendő paptól komolyságot, egyszerűséget követelt. „Nem bocsátanám papi vizsgálatra — mondá nem egyszer — azt, aki kivágott mellényt és rövid kabátot visel. Legyen valami különbség a mesterségeny és a papjelölt között!“

A theologiai viták gyakrabban foglalkoztatták. Szabadelvű volt; de a lassú haladás, a csendes építés barátja. Pál apostollal tartott, aki tisztelettel viselkedett s tiszteletet is követelt az *erőtelenek* iránt. Maga részéről ellenezte a sok dogmát, azoknak mesterséges formája, tömjén-szaga és szövevényes, furfangos értelmezése ellen több ízben erősebben nyilatkozott. Volt e tekintetben egy kedvenc gondolata. „*Ha engem biznának meg symbolikus könyvünk átalakításával* — mondá — *én az egész helyett az Úri imát ajánlanám. Benne van abban a keresztyénség igazi lényege; a keresztyén gondolkodásnak, vágyaknak, reménységnek, kötelességeknek ez a legegyszerűbb s leghívebb kinyomata.*“ És aztán a maga szokásos rövidségével — elkezdte azt magyarázni s érdekesen bizonyította be, hogy abban a keresztyénség isten-forgalma, sőt u. n. *istentana*, *ember-tana*, isten és embertársaink iránt való kötelességeink mind igen szép öszhangban együtt találhatók. S ami főképen vonzóvá tette előtte: nincs benne semmi legendaszerű, semmi hihetetlen, semmi csodálatos; nem a

levegőben, hanem a földön jár, szeretetet prédikál, bűnbocsánatot követel s a sírok hantjait nem szaggatja, az eget nem zaklatja, olyan természetes, olyan emberi és annyira keresztyén, hogy ezért magáért megérdemli a *Jézus*, hogy a vallásalapítók fejének tekintessék. Néha úgy belemelegedett az *Úri ima* magasztalásába, hogy aki hallgatta, azon csudálkozott, hogy még mindig csak szóval és csak igen szűk körben hirdette az *Úri imához* kötött gondolatait.

A biblia ó-szövetségi része ellen sok kifogása volt. A királyi udvarok posványos élete undorral töltötte el s részben azért, mert ezt ostromolták, részben pedig, mert a reform-eszmék s a nemzeti politika hű képviselői voltak, nagy tisztelőjük volt a prófétáknak s a prófétai irodalmat az ó-szövetség magvának tartotta. Gyönyörködött azoknak az uralkodó hatalom ellen tanusított bátorságukban, lelkesedésükben és irataik sajátos színezetében. Tanuságot tehetünk mellette, hogy jó izlése volt és helyesen ítél. Az ó-szövetség leginkább feldicsért alakjai között legkisebbnek tartotta *Józsefet*, akit mint a testvérszeretet példányát szoktunk emlegetni. Az ő szemében József egészen más volt: népfosztogató, zsarnok, udvaronc, aki koldussá teszi a népet, hogy megnyalhassa a király tányérát. „Boszúság fog el — mondá — mikor ezt a gonosz zsidót magasztalni hallom. Először bevásárolja a gabnane-műeket olcsón, aztán eladja drágán; mikor már nincs pénze a népnek, akkor elszedi annak barmát, földjét s utóbb kiosztja mint jobbágyoknak és szed tőlük *negyed*, *ötödöt* . . . no hát ez a legcudarabb ember volt a világon.” A testvérszerető József, aki nem szereti, sőt elnyomja, rabszolgává aljasítja embertársait, előtte fogalmi képtelenség volt. Szabadság-imádó lelke gyűlölte a zsarnokságnak minden fajtáját.

1838-ban lett primarius diákká s mint ilyen, az u. n.

rhetorok köztanítójává. Miként tanított, arról nem beszélt; de elejtett szavai arra engednek következtetni, hogy nagy súlyt fektethetett az értelem fejlesztésére, az ítélő erő gyarapítására. Ez volt kedvenc gondolata a tanításra nézve ma is. A fogalmazások által való tanítást becsülte mindenekfelett. A népiskolai sokféle tantárgy ellen sokszor zúgolódott; régen rebesgette azt, amit ma már sokan, mint a siker egyedüli eszközét hangoztatnak, t. i. az olvasó-könyvek által való tanítást. Olvasni, írni, számolni, az olvasottakat okosan elbeszélni és leírni: ennyit kívánt a népiskolától. Kár, hogy egészséges elvei mellé nem volt elég mozgékony-sága s nem nyugtalankodott, nem írt, nem izgatott eleget.

Halála alkalmával a napi sajtó s utána, még a *Prot. Közlöny* is, theologiai tanárságáról is emlékeztek s regéltek tanítványaihoz való viszonyáról, azoknak hálás érzelmeiről. Pedig hát ő sohasem volt theologiai tanár, jóllehet képviselő társai is annak, vagy inkább philosophiai tanárnak tartották. Bizonyára ismereteinek részletessége, fellépéseinek komolysága, az egész lényén előmlő higgadtság és filosofusi nyugodtság lehettek okai annak, hogy a mai szabású, könnyed mozgású és jórészen felszínes képzettségű collegák nem tudták őt — többszörös felvilágosítás után sem — egyébnek képzelni, mint egy könyvtárban fejlődött, tanteremben izmosodott komoly professzornak. És az volt csakugyan: ők maguk ismerték be sokan, hogy nekik az volt. Többször emlegette mosolyogva, hogy ő Budapesten mindenkinek tanár s úgy szeliden ki-kifejezte rosztalását amiatt, hogy sem a sajtó, sem a képviselők nagy része nem ismerős a prot. viszonyokkal s nincs is hajlamuk azokkal megismerkedni, sőt még érzékök sincs a protestantismus hivatása iránt. Ez fájt neki s utóbbi időben gyakran úgy emlegette, mint szerencsétlenséget a házára, egyházra s mindkettőben pedig a szabadságra.

Mint köztanító, már kedvelt papi szónok volt Sárospatakon s mindenfelé, amerre mint legátus megfordult. Mikor *Ferenczi* innen Kassára hivatott el lelkészül, ugyanazon időtájban üresedett meg a *s.-a.-ujhelyi* papi állomás is, s az egyház régi jó szokás szerint innen segítette ki magát papoló diákok által. Történt, hogy egyszer határozottan *Hegedüst* kérték papoló diáknak (1839. jul. 26.), ami a patakiaknak is fülükbe jutott. Lőn nagy riadás . . . az egyháziakat a presbyterek után iramították, akik összegyűlvén, elhatározták, hogy de bizony ők a maguk szülöttjét nem engedik a a szomszéd asszonyoknak. *A próféta becsessé lett a saját hazájában!* Hegedüs elment ugyan Ujhelybe s papolásával bizonyosan ott is meghódította a közönséget; de mire a templomból kijött, a sárospataki egyház küldöttei már az ajtóban várták s tudtúl adták neki, hogy az egyház közgyűlése egyhangúlag lelkészszé választotta. Azt is beszéli a hír, hogy a parochiába sem akarták bebocsátani, attól félve, hogy ott az ujhelyiek igéretei által kísértetbe esik. Nem esett . . . pataki pappá lett, de mielőtt állomását elfoglalta volna, kikötötte, hogy külföldre mehessen. Akkor még napirenden volt, hogy a végzett diákot — néha erővel is megfogták papnak. Ma már kapósabb a hivatal, mint a diák.

Külföldi időzése alatt kötött benső viszonyt a filozofiával s különösen a metaphisicával. „*Két erős positioja volt Hegedüsnek* — mondá róla egy jó ismerőse — *az autonomia és metaphisica.*“ Mikor ezekről s ezek ügyében kellett beszélni: akkor nem sajnálta a szót és nem volt takarékos a lelkesedésben. Berlinben — mikor ő ott járt — a *Hegel* szelleme uralkodott a filozofiában s ő is annak kódéval táplálkozott. — Mikor úgy hébe-korba egy-egy hégeli gondolatot iparkodott érthetővé tenni: úgy tetszett, mintha nem volna igaz az, amit állítólag *Hegel* mondott magáról, t. i., hogy

„egy tanítványa volt, aki őt megértette, de . . . az is félreértette.“ Azonban *Hegedüs* nem sokat bódította fejét a hegeli titkok fejtegetésével s nem is követelte senkitől, hogy reá esküdjék a mesterre. Nem ez volt az ő valódi erős oldala, hanem papsága, alkotmányos érzülete és a tanügy szerelme. Már külföldről — mint sokan mások — reformtervekkel tért haza s az idő szelleme segítségül szolgált neki a tervek valósításában.

1840. júl. 26-án tartotta beköszöntő beszédét, célzatosan választva szövegül Luk. 5. 11-et: „Ezután embereket fogsz.“ Atyjának egyik életfentartó foglalkozása a halászat volt. Egy évig a főiskola papja, néhai *Zsarnay Lajos* helyettesíté; egykori tanára, aki büszke lehetett tanítványára. Erről a helyettesítésről azonban nem szeretett *Hegedüs* beszélni; valami olyas történt, aminek a terhe mindig nyomta a szívét; a helyettesítést mintha bőjttel kellett volna megfizetni a volt tanítványnak. . . . Nem is tudtak összelelegedni soha. Mikor elveik találkoztak is, a szív fenekéről mindig közējök tolakodtak a múltak árnyai és nem engedték, hogy összeolvadjanak. Együtt talán még többet használhattak volna a nagy ügynek, amelynek apostolai voltak.

Mint pap, egyaránt kedvence volt a gyülekezetnek és a főiskolai ifjúságnak. Szép érces hangja, tanult gestusa s bizonyos tetszős modorosság a hang hordozásban, sajátos tartózkodás a lelkesedésben, különösen pedig az az ünnepélyes méltóság, amely őt a szószékben körülövezé: hódolatra készítették hallgatóit. Vannak ma is, akik „*aranyuszájú papnak*“ emlegetik. Előnyére volt, hogy nem szerette a hosszú imádságot és a hosszú predikációt. Ő volt az, aki először mondott Sárospatakon egy *Miatyánkot* egy alkalomra, épen, mivel nagy tisztelője volt a Miatyánknak. Sajátszerű kerekded gestusa egészen illett beszédmodorához. Mi — mint diákok — igazat adtunk annak a hírnek, hogy a boldogult künn a

szőlőben, a borházban, nagy taposó kádban szoktatta magát karjainak egyenletes és kifogástalanul kerekded mozgatásához. Talán sohasem történt meg rajta, hogy mint szónok, a fején felül emelte volna kezét és hogy kezének feje testje szélességén túlcsapongott volna. Ugyanilyen volt az országgyűlésen is s első fellépése alkalmával mindenki kiérezte belőle a papot.

A fiatal paptársak hamar rávetették szemüket s az akkor még nagyon erős vaskalap ellen őt jelölték ki puhító szerül. Szép emlékei közé tartozott az a jelenet, midőn, mint közpap, először kért szót az egyházmegyei gyűlésen. Egykori életirója, barátja, *Erdélyi János* is érdekesnek és tanulságosnak látta azt megörökíteni (L. Ferenczi-Danielik Magyar írók gyűjteményében!). Első fellépésével a jövőendő vezérférfia lett a fiatalabb nemzedék gondolatában. Helyzete is nagyban segítette. Az országosan megindult tanügyi mozgalmak hullámgűrűibe természetesen a sárospataki főiskola is belé-esett s egy ily szellemi tűzhelynél csak valamennyire fogékony léleknek is könnyű volt szikrát kapni vagy lobogó lánggá fokozódni. A tanítók, tanárok alárendelt helyzetét, szűk javadalmazását kezdték a nemesebben gondolkodók megelégedni s hangok emelkedtek a reformok érdekében. A társadalom mozogni kezdett: népiskola, középiskola mind napi kérdéssé lett. Az országgyűléseken is mutatkozott már némi jóakarat a változtatásra; a felekezetek sem maradtak hátra; de a régi gyepek hasogatása lassan haladt. Egyes férfiak, mint *Wesselényi*, *Fáy*, nemesen szálltak síkra az iskolai reform javára s magukkal ragadták a legjobbakat. *Hegedűs* a maga szűkebb körében a tanügyi reformeszmék egyik lelkes bajnoka volt. A tanítóknak több jogot, irányukban több igazságot. nagyobb szeretetet követelt; általában az egyházi és iskolai téren mutatkozó zsarnokságot s inéltánytalanságot bátran ostromozta. „Szép, küzdelmes

idők voltak azok; volt miért hevülni; az embereket eszmék vezették s nem a kenyér szaga.“ Ilyenformán emlékezett vissza férfikora reggelére s elejtett szavaiból azt lehetett következtetni, hogy szinte neheztelt magára, amiért megtudott öregedni. Jóval a forradalom kitörése előtt a s.-pataki iskolában egyes tanárok — a kor-szellem nyomásának engedve — praeparandiai leckéket tartottak s egy felekezeti praeparandia eszméjét hintgették. *Hegedűs* is hive volt az eszmének s az egyházmegyén, mint közpap, sürgette az eszme éresztelését, Az egyházmegye fel is írt az egyházkerületre s a szép terv elkészült, de a forradalom gátat vetett az alkotásoknak.

A forradalomban nem vett tevőleges részt. Iszonyodott a vértől s érzelmei fellázadtak, mikor a háború szerencsétleneire fordult a szó. A szabadságot imádta; de az arra vezető erőszakos eszközök nélkül. A békés alkotás embere volt. Egy-egy templomi beszéde miatt azonban a gyanús egyének sorába jutott s a hatalom titkos őrszemei figyelemmel kísérték mozdulatait. Rendszen el is vonúlt az ellenfél elől s csak a jó barátok, a nemzeti hadsereg megérkezésekor mutatta magát s akkor aztán a rokonszenvnek egész melegségével. Távolléte alatt *Szűcs István*, jelenleg nyugalmazott rajztanár helyettesíté, aki káplánja volt. Amilyen hódolattal viseltetett *Kossuth* iránt, épúgy gyűlölte *Görgeit*; gyávának, árulónak tartotta s neheztelt azokra is, akik fehérre akarják mosni a szerecsent. *Leonidasért* és *Zrinyiért* lelkesedett, nem tehette, hogy a *világosi* hősnek kalapot emeljen.

A forradalom után ő is azok közé tartozott egyideig, akik „csüggedt madarakként száraz ágon ültek“ és sokat búsultak úgy magyar ember módjára. De csak egyideig! Búsuló társai is mind elég erősek voltak ahhoz, hogy tettejüket ne zsibbaszthassa meg teljesen a nemzetre sulyosodó csapás s ne egykönnyen adják fel

hitőket. Gyülekezéseiket rendőri szemek őrizték s a titkos besúgások sürgöny híján is gyorsan eljutottak felőlük Kassára, ahol nőtt a rovás; de nem lehetett egykönnyen beléjük kötni, mert „ők csak mulattak.” A multság azonban terveket szült, amelyek nem egy újabb forradalomra, nem a nemzetre kovácsolt bilincsek széttépésére irányultak, . . hanem a *lassú megváltást* célozták.

1851-ben sárospataki tanárrá lett *Erdélyi János*, az országos híri író s alkotásra született szelleme és csüggedni nem tudó erélye egész sorát idézte elő a nemes fordulatoknak úgy az egyesek lelkében, mint az iskola életében is. *Hegedűs* összeölelkezett *Erdélyivel*, az ifjúkori baráttal, s új időszak állott elő mindkettőjük élettörténetében.

A megváltás művét a népiskolán kezdték, *Hegedűs* boldogan emlékezett vissza életének erre a munkás, küzdelmes szakára, az 50-es évekre, s több ízben elmulatott lelke azoknak szép emlékein. Bizony nem ok nélkül! A népiskolát a külföld s a kormány kettős nyomása folytán át kellett alakítani. *Hegedűs* még külföldről hozott lelkesedésével látott a népiskolai könyvek írásához. Először a *Scherr-féle* ABC-ét dolgozta át, amely az *írva olvasató* ABC-ék közé tartozván, az új időt hirdeté. Tudta, hogy az újítás temérdek akadályba fog ütközni s nem is akarván kérészéletű munkát végezni: elébb próbát tétetett az új ABC-ével. *Csésői Nagy Pál*, a volt honvéd, s egyik kezének elvesztése után *Kossuthnak* egykori hűséges irodaszolgája — mint Sárospatakra hozott, ifjú tanító — volt az ABC próbáló mestere. Szülék, egyházlátogatók, a *Hegedűs* növekedő nimbuszára féltékeny hivataltársak egyaránt duzzogtak az újításért s főleg, hogy gyermekeik csupán egy palatáblán tanulják az írást és olvasást. Nem fért ez a máshoz szokott öregek fejébe . . . Egyik-másik

esperesi jelöltséghez is jogot tartott közülök s nem örömet látni, hogy a *Hegedűs* agiója folyton emelkedik. A „visitatio“ meg is kísérlette a *próba-ABC* megbuktatását, de sikertelenül; az idő szelleme erősebb volt, mint az emberek szenvedélye. 1853-ban a kipróbált ABC elhagyta a sajtót és közkinccsé vált. Mikor hosszú idő múlva *Hegedűs* képviselővé lett: az ellenpárt gúnyosan hirdette róla, hogy ABC-ét írt; egyéb érdemét nem akarták ismerni; ezt az egyet pedig (szerintök egyet!) nem voltak képesek méltányolni. *Hegedűs* mosolygott ezen a gúnyolódáson: „Bolondok — mondá — azt hiszik, hogy egy ABC-ét könnyebb megírni, mint egy paskhilust.“

Ez ABC volt a *Népiskolai könyvtár* első zsengéje. *Hegedűs* nem kért és nem is kapott érte írói díjat; jutalma az volt, hogy a népiskolának használhatott. Többi műveért is csak az utóbbi időkben fogadta el a törvényes jutalmat; pedig azok az apróságok ezeket jövedelmeztek a kiadó főiskolának!... Mi volt s mennyit ért a *Népiskolai könyvtár*, annak megítélése a *Hegedűs-életrajz* írójának lesz szép feladata; talán egy kis forradalom, talán egy kis reformatio volt az; de mindenesetre hervadhatlan virág a *Hegedűs László* sirján.

1855-ben elhalt a „nagy Somossy,“ a theologia hírneves tanára és az alsózempléni egyházmegye esperese. A közbizalom a mi *Hegedűsünket*, a tanítványt, a legméltóbbat, — ki már elébb proseniorságra emeltetett — ültette az esperesi székbe, s ebben a megszélesedett munkakörben egész lélekkel fogott a saját és elvtársai eszméinek megtestesítéséhez. Hiressé lettek körlevelei, amelyekben a papságot az iskolák rendezésére, gondozására s a teendők egész sorára utasította s lelkesítette. Mindenki tudja itt, hogy egy lelkésztestára, kezébe fogván az esperesi hosszú körlevelet, Sárospatak

felé fordulva, így vigasztalta magát: „*Megállj, meg! Majd megcsendesedel még te is!...*“ Most már — fájdalom! — mind a ketten nagyon csendesek.

Mint esperes, a sárospataki főiskolának egyházi algonokta volt s a tanítóképezde felállításában s az iskolaügy többoldalú reformálásában elsőrangú szerepe jutott.

1857-ben megindították ő és kebelbarátai, *Erdélyi és Szeremley Gábor* — a három hegelista — a „*Sárospataki Füzetek*“-et, amelynek értékét legjobban az határozza meg, hogy még maig sem támadt olyan egyházi s iskolaügyi folyóiratunk, amely azzal megállhatná a versenyt. *Hegedűs* nemes munkát végzett ebben a vállalatban, az egyházalkotmányi és egyházjogi kérdések fejtegetése által. Akkor éppen alkalomszerű is volt az ő munkálkodása, mert régi jogainkat megnyirbálta a kormány hatalma s egész létezésünk bizonytalanság, máról-holnapra élés volt csupán. Ez az oldala volt az, ha nem csalódom, ami közte és *Révész Imre* között sűrű tartó barátságot hozott létre s egész sorát idézte elő a történeti becsű leveleknek, amelyek az embereket és az időket egyaránt hű képekben mutogatják. Aki majdan a prot. egyháznak az abszolút állammal folytatott vívódásait megírja: kitűnő adatokra talál azokban a levelekben. Utóbbi időben — mintha érezte volna, hogy „rendeznie kell házát, mert meghal“ — többször emlegette, hogy kicseréli a *Révész Imrétől* kapott leveleket a magáéival; talán, hogy még egyszer átélje legszebb időszakát drága emlékeiben. Ez a terve azonban nem sikerült.

Mikor a kormány a maga tantervét és tankönyveit erőszakolni próbálta a prot. iskolákra és vagy el kellett fogadni az erőszakolt tankönyveket, vagy újakat s a tantervbe illőket kellett azok helyett előállítani: *Hegedűs* és *Erdélyi* lázas tevékenységet fejtettek ki, hogy a

trójai fa-ló előtt elzárják a bevezető utat. *Erdélyi* kiosztotta a szerepeket, izgatott s írói munkásságra bírta azokat is, akik nehezen voltak megmozdíthatók. A prot. szellem, vagy úgy is mondhatjuk: a specialis magyar szellem, amely a nyomástól kapja rugékonyságát, nevezetes munkára vállalkozott itt az 50-es évek végén s ebben *Hegedűsnek* maradandó nagy érdeme van. Ő maga is írt *Magyar nyelvtant* az algimnázium számára, amely még ma sem évült meg teljesen. Amint a *Szinyei Gerzson* indítványára s ugyanő általa készített alapszabályokon megalakult a „*Sárospataki Irodalmi Kör*“ (1873. dec. 20.) és *Hegedűst* választotta meg elnökének: eltitkolhatlan örömrész fogta el a megválasztottat; mert az elfoglalt széken úgy tekintette magát, mint „*összekötő kapcsot a múlt és jelen között*;“ jól esett neki, hogy arra a mozgalmas múltra most már egy dologra kész testület élén gondolhat vissza s még jobban az, hogy voltak, akik annak a múltnak a becsét kellőképen tudták méltányolni.

A „*Sárospataki Füzetek*“-ben megjelent dolgozatai. tankönyvei s nemes barátja, *Erdélyi J.* — aki legilletékesebb bírāja volt a *Hegedűs* tehetségének — szerezték meg neki a *levelező tagsági címet* a Magyar Tudományos Akadémián. Ezt a címét azonban nem használta soha s nem is szerette, ha valamiképen ráfordult a szó. Úgy látszott, mintha keveselte volna az érdemeit ehhez a címhez. És ez a gondolkodás, ez a szigorú önítélet bizonyára nem az utolsó jellemvonás a *Hegedűs* szellemi képében. Ma különösen, mikor igen sokan nagy szelet fúva, tolakodnak a Parnassusra és félrelökődnek igen sok igazán érdemest és kinevetik s lehurrogják a hátulhagyottakat... ma ez a szerénység többet jelent, sem-hogy kimaradhatna a *Hegedűs* koszorújából.

A fejedelmi *Patens* és az arra következő miniszteri rendeletek ellen folytatott harcban a legjobbak,

legelsőbbek közé tartozott. Mint esperesnek egyházmegyéjében s az egyházkerületen előkelő szerep jutott a protestáns jogok védelmezésében; a bizottságokban és küldöttségekben is mindenütt ott találjuk s mindig azok között, akik nem voltak hajlandók alkudni, akik törtek inkább, mintsem meghajlottak volna. Ott volt az egyetemes tanügyi bizottságban, amelynek ekkor szintén jogvédő szerepe volt s amely gyanútlan cég alatt — úgy melleleg — lelkesítő iratokat (Tájékoztató, Utasítások stb.) fogalmazott és terjesztett s ellenállásra lelkesített. Ott volt a miskolci gyűlésen, amelyen a legelső szónokok közé tartozott; ott volt a *bécsi küldöttségben*, szoros összeülekezésben *Révész Imrével* s esperesi levelei, vagy a Helytartó-tanács kassai osztályához intézett iratai nagybecsű adalékok a történetészre nézve.

Amint e zivataros időkben egyházmegyei gyűlést tartott itt *Sárospatakon*, főiskolánknak régi épületében s a terem megtelt az egyházmegye színe-javával: egyszer csak benyit a királyi biztos, háta megett az elmaradhatlan „gyíklesős” kísérelével. Óriási csend állott be, úgy, hogy a hivatalos szót — bár halkán volt ejtve és belesápadt a kiejtője — mindenki tisztán megértette és mindenkinek a szívébe nyilallott tőle. „*Nem megyünk!*” zúgott fel a csendet megtörő tiltakozás és ismétlődött az másodszor és harmadszor is és mindig lelkesebben, mindig fenyegetőbben. Temérdek keserűség volt a szívek fenekén. A háromszoros szóváltás után felállt *Hegedűs*, az elnök és nyugalmat parancsolva szívének, komoly méltósággal ilyenformán nyilatkozott: „Mi itt az egyház és iskola belső ügyeivel és nem politikával foglalkozván, amit teszünk, az annyi, mintha imádkoznánk. Én, mint elnök — történeljék velem bármi — hivatalos széket el nem hagyom.” A falrengető „*éljen*”-riadal közben, mint vezényszóra, megnyílt az ember-tömeg a *biztos* úr előtt egész az ajtóig és tudtúl adták

neki, hogy „*mehet!*“ És elment; de azután méginkább figyelemmel kísérték a titkos rendőrök a *Hegedűs* lépéseit.

Épen a *miskolci* gyűlés előtt történt — mint azt ő édesen elbeszélte, — hogy Révész Imre megküldte neki „*A magyar prot. egyház szabadságának védelme*“ című művének kéziratát, amelynek az volt hívatása, hogy a külföldi tudósok balítéleteit igazítsa helyre. A titkos kémek észrevették a postán küldött csomagot, s csakhamar megjelent két *csendőr* a sárospataki ev. ref. lelkeszi lakon. *Hegedűs* épen a *Miskolcon* mondandó beszédét mérlegelé s kissé távolabb tőle ott volt kinyitva a *Révész* küldeménye is. „Megijedtem — mondá — de nem árultam el. A *csendőr* azon kérdésére, hogy mi az, ami előttem van, azt felelém: *predikacio*. Az egyik épen kevéssel előbb tért át egyházunkba az „*Eb anyja*“ (ez volt szokásos kifakadása) s talán ezért elhitte, hogy igazat mondtam. Hát az a másik — kérdék — a féltett kincshez fordulva? Az is *predikáció*, mondám s eltávozána. A titkos iratokat pedig a feleségemmel hirtelen összeszedtük s jól eldugva azokat, nyugodtan vártuk a következőket. A két *csendőr* — újabb biztatásra — rövid idő múlva ismét visszakerült s engedelmet kért a *motozásra*. Persze, nem találtak semmit.“ Még aznap este *Csécsi bácsi*, a hű kisegítő, szekérre ült, miután előbb a kabátja bélésébe gondosan el lőn tüntetve a *Révész* munkája s „illa-berek, nádak, erek“ meg sem állt addig, míg a hatalmas szülöttet át nem adta a derék apának. „El voltam határozva, — mondá *Hegedűs* — hogy azt a munkát nem engedem kivinni a házamból, ha bárminő eszközökhöz kell is annak megmentése végett folyamodnom“; és most 70 éves korában is, szikrázó szemekkel nézett vissza arja a pillanatra, amikor ő közel volt ahoz, hogy az ő két hatalmas karja (maga mondá!) nyakon szorítja a két *csendőrt* és kidobja az

udvarra, ahol majd elvégzik a cselédek a védelmi munkát. Ezt az emléket ő többre becsülte a rendjeleknek egész légióinál!

Fordulván a politikai világ sorsa s azzal együtt szebb napok derülvén a hazai protestantizmusra is, *Hegedűs* mindig ott volt azok között, akik a változást az egyház és iskolai ügyek javára használták fel, s részint önkéntes alkalmazkodás, részint önálló reformok által segítettek, főleg az iskoláknak sorsán. Mindig együtt, karöltve *Erdélyi Jánossal*. De ez a szoros barátság a szívben és az elvekben, a folytonos harc a múlttal a jövőért, ellenfeleket szereztek nekik benn a főiskola kebelében is és többen hajlandók voltak őket az iskola rossz szellemének tekinteni. *Hegedűs* kivitte azt az egyházmegyén (bizonyára nem volt nehéz), hogy *Erdélyi* tanácsbírónak választassék s mint ilyennek mindenkor hivatalos helye és szava lehessen az egyházkerület gyűlésein; így aztán itt is ketten voltak s ketten igen sokszor erősebbek a superintendenciánál. Bajos volna bebizonyítani rájuk, hogy saját érdekeiket szolgálták-e akkor, mikor újabb tantervek s többféle üdvös újítások által új időszakot idéztek elő a főiskola történetében. Oroszlánrészük volt az akadémia egyetemi színvonalra emeltetésében is; amit ugyan némelyek még most is *korainak* állítanak, nem tartván arra eléggé megérettnek az érettségi vizsgálatokon túljáró növendékeket. *Hegedűs* föltétlen tisztelője volt az újításnak, magáért a tudományosságért s az azáltal fejlesztendő és hirdetendő igazságokért. Szerette volna azonban, ha a philosophiai műveltség általánosabbá tudott volna lenni nemcsak a mi iskolánk, hanem az összes iskolák útján.

A papi hivatalról 1867-ben mondott le, miután elébb már nevezetes javításokat honosított meg az istenitiszteletben s miután már két ízben volt püspökjelölt. Papi címét azonban mindig szerette hallani s többször

végzett egyházi teendőket (esketés, keresztelés) lemondása után is. „Nagy teher volt nekem a prédikálás — mondá, — mindig megbetegedtem belé; mert fejszédülések támadtak meg a kathedrában.“ Az egyházkerület gyülekezetei azzal hódoltak *Hegedüs* érdemeinek, hogy alkalomadtán megválasztották a főiskola világi algonokának (1870.) — Tehát megmaradt a régi munkakörének az a része, amely a másikinál is nehezebb volt, mert az emberek és viszonyok egyaránt megnehezítették.

1868. telén elvesztette lelkének felét, *Erdélyit*, s ez a csapás kiütötte kezéből a tollat és meglassította erélyét. Mindig hiányzott neki azóta egy biztos barát, akivel bátran állhatott volna ki a harcra, s ő keresgetett is valakit, aki a nagy ürességet szívében betöltené, de nem talált. Akiket talált, azokhoz inkább csak azért vonzódott, mert el lehetett velük tölteni az időt. Szerette — mint a molnár, — ha zaj van körülte, talán, hogy ne hallja szíve zajlását, amely háborgott a fájdalomban.

Nem tudnám meghatározni: saját becsvágya-e, vagy inkább körülményei s elvei belesodorták a képviselőségbe. Nekünk többet használt vele, mint magának. Alaposabb védelmezője a protestantizmus érdekeinek nem volt az utóbbi években az országházban egy sem. Mi hálával tartozunk neki sírjában is azért, hogy feláldozta nyugalma s részben vagyonát is a képviselő névért.

Utóbbi időben bizonyos felületességet vett ő észre az emberek nagy részének fejében mindenütt, amerre járt, magában az országgyűlésben is és szerfelett tudott bosszankodni az üres fejek hencegésein. Egyszer az országgyűlésről egész felháborodva tért haza. Egy felvidéki képviselő becsmérőleg nyilatkozott a sárospataki főiskola jogakadémiájáról, mint amelyben még vizsgázott tanárok sincsenek, mint amelynek se híre, se neve, se múltja, se hivatása. „No már édes barátom — mondá — egy képviselőnek nem szabad magát ennyire elszólni.

S aztán megmagyarázta a honatyának, hogy hol fekszik Sárospatak s mi volt az a sárospataki főiskola a múltban s mi a jelenben, s hogy arról egy országgyűlési tagnak mégis csak többet kellene tudni a nevénél.“ „De hát — mondá ilyenkor bosszúsan — a legtöbb alig tud rólunk s a protestantismusról többet, mint az a zsidó fiú, aki egy napilap érdemes tudósítója.“

Midőn a *közoktatásügyi bizottságban* tanúsított magaviseletéért egy egyetemi tanár dorongokkal rontott reá egy egyházi és iskolai lapban: *Hegedűst* elfogta az aggodás vallásfelekezete jövője iránt. Sötét képeket látott és ezektől a zsinat és a konvent sem tudta őt megszabadítani. „Megyünk le a lejtőn — panaszlá; a következő emberöltő már csak a könyvekből fogja megtudni: mi is volt az a *prot. autonómia*. Ha *Révész Imre* él, másként fejlődnek a mi dolgaink . . . egészen másképen! . . .“ Nem tudott belenyugodni sem a zsinat, sem a konvent irányába és működésébe. „Egyet hiszek — mondá prófétai reménységgel, — hogy az iskolák reformja a jövőben úgy fog megoldatni, hogy a magyar nyelv és irodalom kiszorítja az iskolákból a *classicusokat*.“

Végsőbb éveit sokszor megzavarták váratlan események és váratlan támadások. Egy új öltő nőtt fel mellette s ő érezve lelken az új idők nyomását és megfáradva a hosszú munkában, óhajtott megválni hivatalától. Többszörös lemondás után 1883-ban elfogadta az egyházkerület az ő lemondását, s ez időtől csak újabb választásig maradt a sárospataki főiskola világi algondnoka.

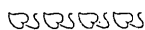
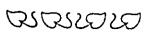
A tanári kartól az 1883/4. iskolai év végén zokogással megszakított beszédben búcsúzott el. Ismételve is hangsúlyozta, hogy ő szívéből szerette a főiskolát s ennek tanárait s szeretni fogja az utolsó lehelletig. Mintha harcolt volna valami meg nem nevezett ellenvélemény ellen.

Mi tanúskodhatunk mellette, hogy minket valósággal szeretett, hogy nekünk fájt az ő megválása, s hogy mi szívünkéből siratjuk meg, amidőn többé nem mondhatjuk magunkénak.

A főiskolai kert akácai és gesztenyéi, — ha beszélni tudnának — azok is áldást mondanának a hű barátira s ha otthagyhathnák helyöket, elköltöznének sírhalma mellé, hogy lombjaikkal védjék az emberek ellen s ő ezt megérdemelné!!

Én az én hulló virágaimat utólagosan teszem sírjára; „a testembe adatott tövis“ nem engedte, hogy el-sírhassem könyeimet koporsója felett . . . Nemes szelleme megbocsát nekem, ha virágaim közé — tudtomon kívül — csinált virág is vegyült volna. Az én lelkem nem tud arról semmit.

Virrasszon szelleme felettünk s a hazai protestantismus felett!

IFJ. BÁRÓ VAY MIKLÓS.

1829—1886.

A férfiú, akinek emlékezetét, az igaz kegyeletnek emez egyszerű ünnepén, felújítani nekem jutott a fájdalmas szerencse, ama kevesek közzé tartozott, akiknek keble — miként a bércek tava — gondosan elrejti mélysége titkait; akik — miként a fa — virágoznak, gyümölcsöznek és kidőlnek, anélkül, hogy tudni engednék: a virágnak, a gyümölcsnek, vagy annak a féregnek örültek-e inkább, amely kidőltöket sietteté?

Születés által magasba helyezve, minden kedvező feltétel összehatása alatt sokat ígérő fejlődésnek indulva; kebelében a jó, szép- s nemesnek égő szerelmével... előtte állt a fényes kilátásokkal csalogató jövő! Csak kezét kelle kinyújtania, hogy — emberi ítélet szerint — a sors kegyeltje legyen, s íme ő visszahúzódik az eléje boruló szerencse elől, hogy a lelkében felgyúlt isteni szikra fényénél, járatlan úton keresse magának a boldogságot.

Dehát megtalálta-e?

Boldog volt-e, amivé lenni oly sokan óhajtunk, s mi volt boldogsága? Szenvedett talán... — a vértanúk keresztjét hordozva — s mi volt szenvedésének alapja? Vágyott talán még valami magasabb után s azt el nem érheté? Talán megcsúfolták lelkének eszményeit az emberek? Ő, aki a szép s igaz oltárain önzetlen szívvel áldozott, elveszté talán hitét a szép és igaz diadalához s az összhang helyett, amelyért küzdve

epedett, lelkét talán kiengesztelhetetlen disharmonia feszíté?... Oly kérdések, amelyek önként tolúlnak ugyan ajkainkra, valahányszor a kidőlt jelesre gondolunk; de amelyekre azok is aligha adhatnának kielégítő feleletet, akik szívének dobogását hallák; annál kevésbbé én, aki őt — miként az égnek csillagát — csupán felénk mosolygó képéről s lelkének széthintett fényéről ismerém.

Ne várja azért senki tőlem a koporsók titkainak nyitogatását; az élet s halál örökké homályos kérdéseinek, az egyéni és isteni jogok határainak feszegetését. Ez az óra a hálás emlékezés órája s én úgy érzem, hogy az a férfiú, akinek halál-hírére velünk együtt döbbsent meg a koronás király; az a férfiú, aki fényes betűkkel véste be nevét a hazai művészet és protestáns egyház történetébe; akinek kihűlt szíve felett egy egész vidék szegénye zokogott; hogy az, akinek élete folytonos önfeláldozás volt a mások javáért: úgy érzem — mondom — hogy az ilyen eleget élt arra, hogy összegyűjtven lelkének széthintett fénysugarait, a tetteiből font koszorúval, áldások között borúljunk koporsójára.

Megbocsát nekem a mélyen tisztelt gyülekezet, ha így gondolkozván, eltérek kissé az emlékbeszédek szokott modorától s tűzetesebben foglalkozom a boldogult életével. Míg a miénk volt, úgy sem igen igyekeztünk őt megismerni; hadd ismerjük meg, legalább főbb vonásaiban akkor, mikor ő már a történelemé.

* * *

Vay Miklós báró, Zemplénmegye első alispánja, a fiatal és már is országos hírű mágnás, királyi kamarás és szép ifjú neje, Geymüller Katalin bárónő, boldogan kezdték meg Golopon, az ő friss-rakású fészükben, az 1828-ik év karácsonyát, amely családi életük első karácsonya volt. De ünnepük békéjét egy váratlanúl

érkezett vendég zavarta meg. Mielőtt az idő betelt volna, az ifjú úrnő édes anyává lett s a gyermek — bár fiú és elsőszülött vala — hosszabb időre száműzte a golopi kastélyból a szívek nyugalmát. A vézna, beteges gyermek bölcsője felett ott lebegett a halál angyala, s midőn a keresztségben édes atyja nevét nyeré el, az anyai szív hevesebben zajongott attól a gondolattól, hogy az újszülöttel erre a drága névre is szemfedő borúl.

De boldogan csalódott: a gyermek életben maradt; élő és holt kedvesei egyaránt bizonytságot tennének mellette, hogy *iff. br. Vay Miklós* élete dús kárpótlás volt ama kellemetlenségekért, amelyeket korai születésével okozott.

Egy bölcs asszony építé ez időben a zsolcai és golopi Vayak házát; *br. Vay Miklósnak*, a vitéz tábornoknak, a reform-eszmék egyik előkelő harcosának fejedelmi műveltségű özvegye, *Adelsheim Johanna*. Idegen föld szülte, s hogy emellett is, miként teljesíté, mint magyar nő és anya, kötelességét s miként fogta fel a Vay-család missioját, elég csak annyit tudnunk, hogy ő adta és nevelte fel e hazának és ebben a protestáns egyháznak, *id. br. Vay Miklóst* és *br. Vay Lajost*, a nagyra hívatolt családnak e ma is köztiszteletben élő két veteránját. Szelleme hódítva sugárzott szét egész környezetére, s úgy egészséges nevelési, mint nemes élet-elveivel éltető napja és vezérlő csillaga lőn a zsolcai és golopi Vayaknak, akik között szívét, lelkét egyenlő szerelemmel osztotta meg. Költő s író volt s mégis kitűnő anya és példányszerű háziasszony. Ama ritka lények közzé tartozott, akiket sem helyzetök magassága meg nem szédít, sem a sors-csapások össze nem törnek; akik az életet és állásuk előnyeit rendeltetésnek s tehetségöket tőkének tekintik, amelyet értékesíteni kell; akiknél a tudomány és magas műveltség az égbe néző hittel ölelkezik s a földi élet igazság-

talanságai között belefogóznak az örök igazság reménységébe. Aki ez eszményi jelenség hátrahagyott leveleit s tiszta, mélységes forrásból fakadó költeményeit ismeri, az maga is ellenállhatatlan hódolatra gerjed e szép lélek iránt s szinte látni véli a kis Miklóst, amint ez — boldog rabként — ott ül a nagymama lábainál; amint lesi annak ajkairól a méznél édesebb beszédet; tanulja dalait, szívja magába annak hitét, reményeit s idomul — mint a viasz — e boldogításra teremtetett kéz alakításai szerint.

„Az anyák feladata — ez volt Adelsheim Johanna nevelési vezérelve — *hogy az iskolának és életnek igazságszerető, jóérzésű, derült, tudvágyó; kevélységet, hálátlanságot s rangkülönbséget nem ismerő, rend- s tisztaságszerető ifjú lelkeket szolgáltassanak.*“ Ez elveket vallotta Geymüller Katalin, az édes anya is, aki kezdetől fogva gyermeki odaadással hódolt a bölcs anyós nagy szellemének.

A fiatal édes apa — akit évről-évre jobban lekötöttek a haza gondjai — annyivalinkább bízhatta gyermekei gondozását nagyanyjukra s édes anyjukra, mert amellet, hogy mindekettőt az anyai szív szerelme s magas műveltség vezérlék lépéseikben: a nagymama nevelői hatását már hálásan tapasztalhatá önmagán s azzal — miként a nemzet — úgy ő maga is megelégedett.

A kis Miklós ötéves korában már két nyelven beszélt és olvasott, s elsőben is a nyelvek és a természet szépségei iránt való fogékonyságával lepte meg környezetét. Csirái voltak ezek későbbi széles nyelvismeretének és művészetének. 6—7 éves korában már rendesen tele voltak zsebei kenyérbéllel és agyaggal; amabból gyermekújaival, ebből késével egyre ügyesebben tudván utánképezni a természet egyes tárgyait. A nagyúri ház öszhangos dísze, művészies berendezésű

kertje, az egész vidék vonzó kellemei, s mindezekhez a nagymama dalai, amelyek tele voltak hódolattal a természet bűbája iránt... mind csupa fény és harmat valának a gyermek ébredező műösztnére.

Még alig 8 éves, mikor boldogan írja róla a nagymama egyik rokonának: „*Néhány nap óta előszedem azt a keveset, ami bennem a művészi hajlamból létezik, hogy az én kis Miklósomnak segélyére legyek. A kicsinek oly hajlama van a természeti tárgyak utánképzésére, hogy majdnem minden szabad idejét erre fordítja. Szeretnék hozzá valami jó tanítót, aki gépiesség által — mint gyakran szokott történni — el ne venné kedvét. Azt szeretném, ha felváltva alkotni és utánozni tanítaná.*“ (Baronin Johanna von Vay. Wien 1864. 156. l.).

Ily behatások és gond alatt nőtt s fejlődött a gyermek tovább, mindig otthon, házi tanítók s nevelők, mindenekfelett pedig az édes anya és nagymama kezei között.

1840-től kezdve, mikor *id. br. Vay Miklós*, sok más kitüntetés után, a tiszántúli egyházkerület által főgondnokul választatott és az addig tisztán humanisztikus jellegű debreceni gimnázium — épen a főgondnok beköszöntő beszédének nagy hatása következtében — az élet és a változott viszonyok újabb követelése szerint átalakított: ez átalakított gimnázium tanrendszere volt irányadó a gyermek gimnáziumi oktatásában. Jellemző a *Vayakra*, hogy sohasem szerettek adósak maradni az őket ért kitüntetésekért, s bizonyára nem közönséges visszafizetés volt *id. br. Vay Miklós* részéről a tiszántúli kerület bizalmáért az, hogy ő fiai neveltetésére nézve a debreceni tanároktól kért tanácsot; Debrecenből hozatott nevelőket s oda hordta fiait az osztályvizsgák letételére. *Kerekes Ferenc*, a természettudós, nyelvész és akadémikus; *Zákány József*, a szépművészetek és modern nyelvek mestere s *Péczely József*,

az ismert történetíró, a hírneves előadó s több iskolának, azok között a sárospatakinak is egyik tiszteletreméltó jóltevője: — ők voltak kiválóan azok, akik iránt *ifj. br. Vay Miklós* tanítványi hálát hordozott keblében. Ezeknek s magának a főúri ház hatásának tulajdonítandó, hogy a 18 éves ifjú, amellet, hogy örömmel és öntudatosan búvárolta a történelmet s geografiát; egyúttal tökéletesen beszélt és írt magyarul, németül, angolul, franciául s nagy jártassága volt a latin nyelvben, a zongorában, s ezeken felül fokozódó szomjúság vonta őt a szobrászat felé.

Ez irányban a nagymama által keresett első mestere *Url*, pesti szobrász volt, akitől a téli időszakot többnyire Budán töltött ifjú első oktatásait nyeré. Ezeken kívül — ami egy főúri nevelő házban egészen természetes — nagy figyelem volt fordítva testi nevelésére is, minek folytán kitűnő tornász, lovas, gyalogló, úszó, vívó és lövész is volt; tehát jól fel volt fegyverkezve arra, hogy nyugodtan nézzen az élet esélyei és saját jövőendő hívatása elé.

Midőn utolsó vizsgáját 1848-ban letevé, édes atyja érdemeit már jegyzőkönybe iktatta a nemzet s a fejedelmi kegy is csak kevés halandóra váró kitüntetésekkel halmazta el. A nemzet jelene csupa szép igéretté fejlődött a jövőre s csalogató fényt hintett a közpálya útaira. Azt lehetett hinni, hogy a fiú, akiben az évekkel együtt nőtt a csodálat is atyja szelleme iránt és közvetlen forrásból ismerte a legújabb eseményeket s a nemzet nagy várakozásait; azt leheté hinni, mondom, hogy ily ráhatások között megóhajtja atyjának dicsőségét, mint névörökös és elsőszülött s követni fogja őt a politikai pálya meredélyeire.

Maga a nagymama is, az ifjú művészi hajlamainak ez az állandó ébresztgetője, aligha hitte, hogy édes biztatásainak elhatározó befolyása lesz az unoka jövő-

jére. Egyelőre talán maga is csak nemes időtöltésnek képzelte annak szobrászkodását, ami ékesíteni fogja ugyan a főrangú ifjút; de nem vonja el a reá, szülői számítás s emberi ítélet szerint várakozó és a sors kedvezései által elébeírt feladatoktól.

* * *

De előbb, mintsem az ifjú jövője felett hosszasan tündödni, vagy családi tanácsot ülni lehetett volna, gyors fordulat állott elő a nemzet életében. Bécsben mintha megirigyelték volna a hű magyarnak azt a néhány ünnepnapját, amelyen ez a jobbrafordult viszonyoknak örvendezett! A sugalmazott nemzetiségek fészkelődni, követelőzni kezdtek s a nagylelkűségében félreértett s jóhiszeműségében kijátszott nemzetnek nem volt mit tennie, mint becsületének védelmére megfúvatni a harci riadót.

Ifj. br. Vay Miklós nem azért szerette úgy a történelmet, hogy meg ne szeresse belőle a hazát és a honfiúi kötelességeket. Nagyatya katona volt, aki azt mondá egykor az őt szeretettel visszatartani próbáló nejének: *„Erőm hatvan éves koromig a hazáé; addig ne beszéljen nekem nyugalomról senki!”* Édes atya meg ott örködött már a kitörésre kész tűzhányó hegy tetején, Erdély királyi biztosi székében . . . egészen hagyományosan történt tehát, hogy egy szép napon — kár, hogy biztosan meg nem jelölhetem — tudtúl adá ifj. br. Vay Miklós a különben is aggódó édes anyának, hogy ő is beáll a nemzetőrök közzé.

A jó édes anya aztán — bár ő Árpád honában férjét és gyermekeit szerette és nem szülő-honát — csinos egyenruhát szerze a honszerető fiúnak s elküldé őt az édes apához Erdélybe. Így parancsolta azt az a kibeszélhetetlen anyai szív, amely a honleányi kötelesség teljesítésében sem tagadhatja meg önmagát. Együtt tudni

öt az édes atyával; a csemetét a nagy fa tövében . . . milyen szeretetreméltó anyai leleményesség! A fiúnak hasznát tudta venni Erdély királyi biztosa s a nemzetőr szíve nem nyugtalankodhatott, hogy nem tölti be honfiúi kötelességét.

Erdély e korbeli helyzete éppen alkalmas volt arra, hogy jó iskolául szolgáljon egy pályaválasztás küszöbéhez jutott ifjúra nézve.

Az uniót, a Királyhágón innen és túllakó magyarságnak ezt a szép kilátásokra jogosító vívmányát, kancsal szemekkel nézte a szász és oláh s megirigyelte azt a kamarilla is, jóllehet a koronás király által elébb szívesen üdvözlözteté. A maroknyi székelyt éppen a császári hadaknak kell vala védelmezniök az unio ellenségei ellen s íme, midőn a „*havasok királya*“ megmozdúl s a *nagy Romániáról* álmodozó oláh csordák megújítják a *Hóra-lázadás* borzadalmait: a császári hadak titkos örömmel nézik, amint az uniót belefojtja a vad szenvedély a tiszta honfivérbe! *Ifj. br. Vay Miklós* tudta, látta az események bonyolódását; hallotta *Janku* és *Urbán* hadainak üvöltését, a zalatnai vérfürdő áldozatainak halálhörgéseit s *emberszerető s igazságot szomjazó lelke megirtózott az emberi szenvedélyek vadságaitól*. Majd látta édes atyját az alattvalói hűség és honszerelem keresztltüzében. Ismerte *Puchner* kevély parancsát, amelyek teljesítése megalázta volna Erdély királyi biztosát nemzete előtt; hallotta a gyanu és rágalom susogó beszédét s fiúi szíve iszonyattal telt el a politikai pálya dicsősége iránt s talán nem csalatkozunk, ha hinni véljük, hogy ez igazságtalan világ szövevényei közül már ekkor is szelid mosollyal hívogató őt egy műteremnek a maga néma alakjaival is vonzalmas képe.

Dehát a békés foglalkozás ideje még messze volt. A vihar, amit szenvedély és zsarnok érdek zudított a nemzetre, egész erejével kitört s az osztrák hadak

sikerei sokakban megingatták a hazafiságot, kivált azok közül, akikhez kegyesebb volt a földi szerencse. *Ifj. Vay Miklós br.* nem tartozott a jó napok honfiai közé. Erdélyből édes atyjával együtt Debrecenbe sietett az országgyűlésre s átélte itt, majd Pesten s utóbb Szege-den a függetlenné kiáltott Magyarország nagy örömeit és szent fájdalmait.

Az új minisztériumban *Batthyáni Kázmér* grófnak jutott a külügyminiszteri tárca terhe; ő pedig a teherhez *ifj. Vay Miklós* bárót, a 21 éves ifjút vevé magához *titkár gyanánt*. Oly állás, amely részben a rendkívüli viszonyokban, de egyúttal az ifjú korai érettségében és széles nyelvismeretében leli magyarázatát. Csak napok kellettek, hogy miniszter és titkárja közt a legbensőbb viszony fejlődjék, amely a nemzeti dicsőség rövid időszaka alatt oly erőssé fokozódott, hogy midőn a bekövetkezett katastropha és a győző szerencséje elől *gr. Batthyáni* jónak látta külföldre menekülni: *ifj. Vay Miklós* báró szinte kötelességének érezte hozzákötni magát főnöke sorsához és megosztani vele a hontalanság keserveit.

Jellemző vonás az ifjúban s az maradt a férfiúban is, hogy amennyire irtózott az emberi szenvedélyek vadságaitól, époly őszintén vonzódott azokhoz, akiknek bánat, betegség, vagy meg nem érdemelt keserűség jutottak osztályrészökül; az ilyenekért mindig gyönyörűség volt neki az önfeláldozás.

Batthyánit meglepte az ifjú ragaszkodása; de érző szíve nem engedhette meg, hogy ily korán megízleltesse vele a hontalanságot s midőn a titkár erősen kötö magát akaratához, a főnök atyjához parancsolta őt, akinek szüksége lehet legidősb fiára.

A fiúi szív aztán engedelmeskedett s *ifj. br. Vay Miklós* itthon maradt . . . egy időre.

Ez az idő azonban és eddig szerzett tapasztalatai

teljesen elegendők voltak arra, hogy elfordítsák lelkét a közpálya utaitól. Eszmélkedő hajlamánál s mélyérzelműségénél fogva most már fokozódó iszonyattal látta feltámadni *Haynauban* a Janku és Urbán bestialitását. A szabadsághősök égbekiáltó vére; az idegenbe bújdosó nagyok bizonytalan sorsa; az ártatlanok s kötelességteljesítők üldöztetése s a mindezekben nyilatkozó igazságtalanság mélyen sérték az ő összhangot, igazságot kereső lelkét s nem lehetetlen, hogy szívébe mélyedve, már ekkor valami boldogító kép kezdett lelkében alakulni a túlvilágról.

Ha a szabadságharc fegyvereit szerencse koszorúzza; ha *Batthyáni Kázmér*, mint a szabad s európailag is elismert független Magyarország külügyministere vezetheti vala a külállamokkal való viszonyainkat: úgy lehet, hogy a fiatal titkár jövője egészen másként alakul, mint így — Világos után.

* * *

Világos után egyre tisztább körvonalakban mutatkozott *iffj. br. Vay Miklós* előtt saját jövődjének képe. Itthon sötét és hideg volt nagyon s egyelőre csak kettő között lehetett választani: *vagy megalkudni az abszolút hatalommal, aminek a neve hazaárulás; vagy dacosan bússúlni az „ősi telken, ősi házban.“*

A boldogult egyiket sem választá. 1850-ben már Bécsben találjuk őt, hová útlevél-szerzés végett unokatestvérével, *br. Vay Bélával*, Borsodmegye jelenlegi főispánjával utazott. A gyanakodó absolutismus fél évig tartóztatta itt a Berlinbe vágyakozó ifjakat, *„hogypolitikai jó érzésük felől meggyőződhattak.“* E vesztégzár alatt a két ifjú különösen nyelvekben, rajzban, Miklós pedig — amire szenvedélye vonta — a szobrászatban is tökéletesíté magát.

Fernkorn volt ekkor a bécsi szobrászat egyik kitü-

nősege s egyúttal az ércöntőde igazgatója, aki *Vaynkon* kívül *Izsót* és *Huszárt* is jelentékenyen segíté szárnyaik emelésében. A mester megörült a főrangú tanítványnak s megtisztelve látván benne saját művészetét, egész odaadással feküdt az ifjú vezetésére.

Bécsben, valamint Német- és Olaszország legkiválóbb műtermében ez időtájt az emlékszobrok divata uralkodott. A 19-ik század — mintha csak a múlt idők mulasztásait akarná pótolni — hálás óhajtott lenni a múlt és jelen nagy alakjai iránt s a nemzetek szinte versenyre keltek egymással a hősök, államférfiak, tudósok, költők szobrainak ércbeöntetésében; császárok, királyok roppant áldozatoktól sem riadtak vissza, hogy székhelyeik a művészet remekei által a régi Athén és Róma dicsőségét megközelítsék. Az a hódolat, amely e törekvésben a nagy szellemek iránt nyilatkozott, nagyon jótékonyan érinté *iffj. br. Vay Miklós* lelkületét s ha eddig a szobrászati hajlam egyszerű kedvtelés lett volna nála csupán, e nemes irány által életfeladattá változott.

Ismerte azt a csekély kezdeményezést, amely e téren nálunk a *Ferenczi István* nevével állott kapcsolatban. Tudta azt is, hogy úgy a múlt, mint a jelen nagy alakjainak a nemzet szeme elé állítása, ha valahol, úgy nálunk lehetne lelkesítő, mert hinni és remélni tanítana. Egy emlékszobor talán az ország szívében; talán ott a 13 vértanú kiomló vére felett . . . úgy tűnhetett fel képzeletében, mint egy szózat, amely velőkighat; mint egy jó könyv, amely nemesít s mint egy nagy szónoklat vagy egy hősköltemény, amely magával ragad és szent elhatározásokra hevít!

Nincs módunkban — fájdalom! — bepillantani a boldogult férfiú gondosan vezetett naplójába; de ismerve művészi alkotásait s tudva, hogy vésűje által kikért lelkesedett: . . . egészen bizonyosnak tarthatjuk, hogy úgy Bécsben *Fernkornndl*, mint később a *Rauch Ke-*

resztély műtermében *Berlinben*, a legtisztább honfiúi gondolatok vezérelték szobrászi tanulmányában. Maga *Rauch*, aki a porosz fővárosban az első szobrászati iskola alapítója volt, szintén a nemzeti hősök kultuszát szolgálta művészetével. Egyebek között ő mintázta *Blücher*, *I. Miksa* bajor király és *Nagy Frigyes* szobrait is. Hiteles szem- és fültanú állítja, hogy *Rauch* sokat várt tanítványa jövőjétől s vele úgy műtermében, mint az ifjú művész lakásán, sokszor egész lelkesedve beszélt a szobrászat jelentőségéről s egy magyar szobrász szép hívatásáról. *Vaynknak* ilyenkor bizonyára eszébe jutott a mi *Mátyásunk lovagszobra*, amely *Ferenczinek* művészi reputációjába került s elvonúltak lelke előtt a közel szép idők fényalakjai s lelkét emelkedni, izmait erősödni érzé a gondolattól, hogy jövője nem lesz méltatlan nevéhez.

Két telet töltött *Berlinben*, a *Rauch* befolyása alatt; de egyúttal mint egyetemi hallgató is, tanulva természettant *Magnustól*; vegytant *Mitscherlichtől*; gazdasági vegytant *Lindestől*; egyetemes történetet és választörténelmet *Bunsentől*; hallgatta *Richter* összehasonlító geográfiai előadásait is, aki hazánkról is szólván, egyebek között azt a furcsaságot hirdeté a Hegyaljáról, hogy az itt található szőlők legfőbb birtokosa az orosz cár. A volt nemzetőr és miniszteri titkár hazafisága nem tűrhette el ezt a tudós-hazugságot s az ő érdeme, hogy a *Richter* geográfiájában kiszabadultak szőlőink az orosz cár kezei közül. Itt voltak vele egyidejűleg unokatestvérén kívül a *Tisza* és *Teleky*-testvérek; egész kis magyar telep, jó barátságban és versenymunkában a tetszhalott Magyarország jövődjéért.

Berlinből hosszabb tanulmány-útra indult; bejárva Anglia-, Írland-, Belgium-, Hollandia-, Helvécia-, Olasz- és Németország nevezetesebb helyeit. Tanúlni valót mindenütt talált; mindenütt azt tanulta, hogy *Mátyás*

kirdly halála óta az európai művelt nemzetek által majdnem utólérhetlenül megelőzteténk. Ez a fájdalmas tudat azonban csak ösztön volt neki arra, hogy odaálljon a nemzet napszámosai közé.

Dehát hová és mivégre, mikor sehol semmi élet-jelenség ?! . . .

Amint 1852-ben hazaérkezett, édes atyja ott ült, kegyelemből, mint rab, Theresienstadtban, amelynek egyik kapuját éppen a nagyapa, a tábornok készítette. Az volt a bűne, hogy nem akarta kormányozni a letiport Magyarországot a kamarilla elvei szerint s ezért birtoka is confiscáltatott. Ily körülmények között az ifjú szobrász kénytelen volt elállani önállósági terveitől s várni az időt, amely vágyait elvalahára megérleli. Közel ahoz a ponthoz, hogy maga is odavegyüljön a „csüggedt madarak“ közé, éppen jókor érkezett reá nézve az alsó-zempléni egyházak bizalma, akik őt 1856-ban tanácsbírói székkal tisztelték meg. A Noé hollója volt ez az olajággal, amely jelenté, hogy apad a víz.

Egyház és művészet, mint egybeült, úgy hazánkban is századokon át segíték egymást a lelkek hódításában s ha újabb időkben általában s különösen nálunk, protestánsoknál vesztett is a művészet egyházas jelentségéből: nem idegenedett el a kettő egymástól annyira, hogy az egyház bizalma egy művészi kedélyre érdektelen maradhatna. De a hazai protestáns egyház pártolásra méltó volta nem is a művészethez való viszonyában, hanem hazafias missiójában gyökerezik s az a *Vay Miklós*, akit honfiúi érzések vezettek művészi tanulmányaiban, nem tarthatta múzsája iránt való kegyetlenségnek — nem különösen az uralkodó viszonyok között — megállani kissé a protestáns ügyek oltára körül.

Horváth Mihály, a római katolikus főpap mondá, hogy 1843-ban „a magyarság legerősebb eleme a helvét

hitvallású két milliónyi népben feküdt“; mi csak azt tesszük hozzá, hogy ebben feküdt a nemzet jobbainak reménysége az abszolút idők borúi között is. A protestáns egyház nem tette le a maga lelki fegyvereit Világosnál; iskoláiban, templomaiban, tankönyveiben, énekeiben, imádságaiban mindenütt ott zengett a próféta szózata: „*Ne félj! felépítettél még óh Izráel!*“ Az a roppant sürgés-forgás, az a példátlan érdeklődés a protestáns gyűlések zöldsasztalai körül, épen az 50-es évek vége felé, azt jelenté, hogy az a biztató szózat hívőkre talált s hogy a nemzeti újraébredés épen ama zöldsasztalok mellől, az autonomia védsáncai közül reménylhető.

Dehát minek ismételjek mindenki által ismert történeteket épen itt és részben azok előtt, akiknek az a szép örökség jutott, hogy résztvehettek abban a szent küzdelemben, amelyet az ötvenes évek protestáns egyháza az egész haza üdveért folytatott?! . . . Tény az, hogy nagyjaink odaállottak az iskolák és templomok kapuiba s nem eresztették be azokba a nemzetölő szellemet. Tény az is, hogy *iffj. báró Vay Miklós* frigyét kötvén az egyházzal, sorakozott egyszerre a legjobbak közé s mély pillantással a jövőbe, 1857-ben 1000 pengő frtot tett le a Sárospatakon felállítandó tanítóképezde alapjául. Ha nem alakíthatott, mint művész, hát alkotott, mint protestáns; nem szóval, de ténnyel hirdetve, hogy ő tisztában van a protestantismus feladatával s a protestáns népiskolák nemzeti hivatásával.

Ezután, mint aki alkalmas mezőt talált a munkálkodásra, egyre mélyebben foglalkozott a protestáns egyház égető kérdéseivel. 1858-ban már tollhoz is nyúlt, hogy a megkezdett irányban hasznunkra legyen. Élénk vita tárgyát képezé az újraébredt „*Prot. Egyházi és Iskolai Lap*“ hasábjain: *miként kellene egyházunk anyagi nyomorúságán segíteni?* *Irinyi József, dr. Ballagi Mór,*

a szerkesztő, *Tolcsvai Nagy Gedeon* s többen egyházi és világi jeleséink közül, idegenkedvén a némelyek által célbavett államsegély elfogadásától, sürgették az önmegadóztatást és várákozással tekintének főurainkra s általában a birtokos osztályra. Ott volt e kérdés mögött, sőt össze volt forrva vele az a szép álm is, amelynek valósulásától a 40-es évek elején *Kossuth, Székács, Török, gr. Zay* és mások olyan sokat tudtak reményleni, *t. i. a két protestáns egyház egyesülése*. Főuraink közül nem sokat váratott magára *ifj. gr. Teleky Sándor*, egy a főnebb említett berlini magyarok közül, s a nevezett lap 25. számában vállvetett munkára s a zászló kibontására lelkesíté tehetősbeinket. De határozott indítványa a bajok orvoslására nem volt. Ezt a hiányt pótolta ki aztán *ifj. br. Vay Miklós!* „Az egyház anyagi ügyeinek fedezése“ című cikkében, jobbanmondva felhívó szövegében, csodálkozva a sűrűn született szép tervek felett s nyíltan kimondva, hogy az áldozók száma csekély, s hangsúlyozva, hogy egyházunk jelen állapotában cél- és irány nélküli buzgósággal semmire sem megyünk: legott kijelöli a teendőket. „*Én — írja ő — az egyház anyagi ügyeinek fedezését ez átmeneti kor válságos perceiben oly sürgetősnek tartom, hogyha ez ügy mellett, mások példáját még továbbra is várva, bár csekély erővel föl nem lépek, magamat legalább hanyagsággal vádolhatnám. A szószaporítás itt szükségtelen, s ezért csak röviden fejezem ki magamat.*“ És legott megajánlá minden hold földje után a krajcáros adót! Aztán — mintegy tanácsokat adva — így folytatá: „*Már csak így is tetemes részét fedezhetnénk egyházunk köztudomás szerint égető szükségeinek; mily szép eredményt mutathatnánk fel pedig akkor, ha magunkat ezen krajcáros fizetésre több éven át köteleznénk. Ezt pedig megbírhathatjuk, csak akarjuk. Fordítsunk általában kellő figyelmet a már különben is fejlődő föld-*

*művelésre; tartsuk szemeink előtt a cél magasztos voltát, s bizonyosan nélkülözhetővé fogjuk tenni magunkra nézve azon összegeket, melyekkel vallásunk szent ügyét támogatjuk.*⁴

„Én részemről, megkezdve a holdankénti krajcáros adakozást, fekvőbirtokom után 66 pengő frtnyi összeget ez évben lefizetendek az egyházkerületemben állítandó adakozási pénztár alapjául s kötelezem magam ezen összeget tíz éven át rendszeren fizetni. Ez arányban földbirtokos társaim összes adományozása 2.278,580 pengő frtnyi összegre menne. Kérem: követendik-e sokan — vajha mindnyájan — igénytelen példámat? Reményilem igen, mert képzelhetlen, hogy mindazok, kik egyházmegyei s kerületi gyűléseinken oly hatalmasan szónokolnak, lapjainkban írnak, többfelé adományoznak, egyes alapítványokhoz segéllyel járúlnak, azt képnélnek, hogy az említettek által hitfelekezeti kötelességeiknek már teljesen megfeleltek!?”

„Sok, mi elég lehetett eddig” — így végzi cikkét — „nem kielégíthető most, egy oly időszak küszöbén, melyben talán újból kell teremteniük, hogy a fennálló régít megtarthassuk¹.“

Idézniem kelle e szavakat — mélyen tisztelt gyülekezet! — mert ezek akkor úgy hangzottak, mint egy új evangéliom; idézniem kelle, mert ma sem időszerűtlenek, s ami fő: bennök a boldogúlt nemes férfiúnak egész lelkülete nyilatkozik. Nagy szíve, hite, vallásossága, eszélyessége, ritka kötelességérzete, lakonikus modora, s ami sokakra nézve meglepő: az, hogy ő — a különben másfelé hivatott egyén — teljesen ismerte és helyesen ítélte meg egyházunk sorsát.

A szózat szétrepült, mint egy sebesen zúgó szélnek zendülése s jött egy földmivelő, egy cipész, egy orvos;

¹ Lásd: „Prot. Egyh. és Isk. Lap” 29. sz. 1858.

aztán jöttek egész egyházak s egyházmegyék; az *Ivánkák*, a *Podmaniczkyak* és sokan az ágostai és helvét hitvallásúak soraiból s már-már hinni lehetett, hogy az eszme diadalra jut . . . Hanem aztán csakhamar megjelent ezek nyomában az aggatolózás, a féltékenység, a dialektika, az autonómiával takarózó szűkkeblűség is . . . és . . . — kimondhatnók-e a legmélyebb fájdalom nélkül?! — *az eszme megbukott*. A szíveket és veséket vizsgáló Isten tudja csak, ha nem irigyelték-e meg az eszme ellenzői *ifj. br. Vay Miklóstól* azt a dicsőséget, hogy ő a hazai protestáns egyházak *Széchenyi*je legyen!

Az indítványozó azonban nem érzé magát legyőzve s híven önmagához, azzal került szónoklatokban hatalmas ellenfelei fölébe, hogy 10 éven át pontosan lefizette a sárospataki főiskola pénztárába a 66 pengő forintot; sőt ugyancsak 1858-ban a sárospataki ev. ref. egyházat is lekötölte maga iránt, „*Kicsiségek*“ című angolból fordított művét a tervbe vett orgona alapjára ajánlva fel. Az 52 lapnyi mű, mintha csak a fordító szép lelke volna, kedélyes formában, bölcs utasításokkal szolgál arra, hogy *miként tehetnők egymásra nézve boldoggá a földi életet?* Megérdemelné ma is, hogy újra nyomtatván, ott forogna — mint a boldogság kátéja — mindnyájunk asztalán.

* * *

Az ötvenes évek végén forduló pont állott elő ismét a boldogult életében. A politikai láthatár szélén szivárvány mutatkozott; a költők dalolni próbáltak s a nemzeti szellem, a protestáns egyházak alkotmányos mozgalmai által is bátorítatva, pezsdülni indult; Bécsben az uralkodóház az engesztelődés húrjait pengeté s minden jel arra mutatott, hogy a nemzeti élet tavasza bekövetkezett.

Ifj. br. Vay Miklós lelkét is megérinté az édes fuvalom s tele szép reménnyel a kedvezően fejlődő

jövő iránt, Bécsbe költözött, hogy ott műtermet nyisson s művészetével — ha lehet, s tekintélyével, ha kell — cselekvőleg folyjon be az újraébredési időszak siettetésére. Nem világpolgáriás hajlamok vitték a császárvárosba, hanem a művészetére nézve kedvező feltételek. Pest még ekkor távol állván attól, hogy egy magasabb igényekkel működő szobrász műtermét magába fogadhasa.

Vay tudta azt — épen mert Vay volt — hogy a hazának joga van követeléseket formálni gyermekeivel szemben, még ha azok művészek is, s hogy ő miként tisztelte a hazának eme felségjogát, elég csak művei során végigtekintenünk s csak annyit tudnunk róla, hogy műterme a magyarság egyik központja, ébredező tehetőségek acélozó kohója¹ s a szegény és ügyefogyott művészek menedékháza volt. Ahányszor a nemzet szíve nagyot dobbant, az ő vésűje megérezte azt és visszaadta azt a hangot egy-egy mell- vagy emlékszoborban. Módja volt hozzá, hogy necsak hivatalos megrendelésekre, hanem lelke sugallatára is kezébe vegye a vésőt és megajándékozza nemzetét vagy egyházát vagy barátait, rangtársait s különösen a sárospataki főiskolát egy-egy alkotásával s ily módon hasson az ízlés és a nagyokat megillető tisztelet ébresztésére. Valóban, *ifj. br. Vay Miklós* műterme egyedül áll a műtermek történetében s a művész nemes lelke varázsolta azt ilyen egyedülivé.

20 éven át működött Bécsben, szinte lázas tevékenységgel s csak akkor engedve magának pihenést, mikor a család, vagy a protestáns egyház, vagy a közhaza érdekei parancsoltak vele; mert ezek szavát, mint ezelőtt, úgy e 20 év alatt is mindenkor parancsnak vevé.

Az 1860—61-ik évet már majdnem egészen műtermétől távol töltötte el. Ott volt a *császári nyílt parancs* visszavételét kérelmező nagyjaink között; jelen volt e

¹ Izsó és Huszár is dolgoztak műtermében s az ő befolyására nyertek a cultusminisztériumtól államsegélyt.

főiskola háromszázados örömnépén, amelynek fényét Lorándffy Zsuzsánnája is emelé. Ott működött, mint cancellári titkár, édes atyja oldalán, amíg állásukat a haza javára együttesen viselheték. 1861. év szeptember 10-én pedig elfogadta az alsózempléni egyházmegye gondnoki székét s ült abban 25 évig, nem engedvén magát senki által megelőzni a hűségben és áldozatokban.

1862-től egész szenvedéllyel feküdt művészetének, s ő is, mint mesterei, a közkívánalmaknak hódolva, kiválóan mell- és emlékszobrok alkotásával foglalkozott s irodalmi és politikai életünk legkiválóbb alakjai egymásután kerültek ki vésője alól. Erzsébet királyné, Bethlen Gábor, Verbőczy István, gr. Batthyány Lajos, gr. Desseffy Emil, gr. Széchenyi István, gr. Zichy Edmund, gr. Lónyay Menyhért, gr. Andrássy Gyula, br. Eötvös József, gr. Mikó Imre,¹ br. Barkóczy, Deák Ferenc, Tisza Kálmán, Comenius Ámos, Berzsenyi Dániel, Kazinczy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor, Petőfi Sándor, Erdélyi János, a Horváth testvérek emlékszobra Sárospatakon, részint márvány-, részint gipsz- és bronzalakokban, mell- és álló képekben, a haza különböző pontjaira, köz- és magánépületeibe széthelyezve; továbbá a bécsi fegyvertárban, a fejedelem megbízása folytán mintázott *Zrinyi Miklós*, *Pálffy Miklós* és *Kray Jakab* hős alakjai s a *Gr. Andrássy Manó* palotáját díszítő *Rákász leány* nevű nymphája, amely a bécsi világiállításon jutalomra érdemesítettett . . . ezek és mások mind beszélő bizonyosságai a művész ernyedetlen buzgalmának és tehetségének.

Szakértelem dolga e szobrokat műbecsők szerint méltányolni s *ifj. br. Vay Miklós* helyét a hazai szobrászat történetében meghatározni; nekem elég csak annyit

¹ Gr. Mikó szobra volt a boldogútnak utolsó műve, melyet a Kolozsvári Muzeum számára mintázott s Budapesten öntetett. A szobor még nincs felállítva.

említenem, hogy a boldogultnak sikerült a hazai szobrászat egy pár nevezetes torzalakját¹ az ábrázolt egyén érdemeihez méltó emlékekkel cserélni ki s művészi nevét itthon és túl a haza határain ismeretessé tenni.

Még derekán volt a szép pályának, mikor a királyi felség a Lipót-rend kiskeresztjével díszíté fel² s a királynő márvány mellszobraért — mely a király dolgozószobáját díszíti ma is — drága ruhaékszerekkel ajándékozta meg.

Fényes elismerés kétségtelenül! De művésznek — mint a boldogult vala — kinek lelke egy nemzet jobb-jainak elismerését szomjazá, nagysága mellett is kevés volt az a boldogságra. Be kell vallanunk, hogy *iff. br. Vay Miklós* 1880-ban, 20 évi roppant kitartó munka után, csalódva hagyta el Bécset, hogy itthon reáborúljon édes anyjának ravatalára.

A *Széchenyi*, *Eötvös* és *Deák-szobor* pályázatok eredménye³ s a hazai sajtónak iránta tanúsított következetes hidegsége volt az, ami egyre melyebben sérté művészi önérzetét s növelé szívéen a gyógyíthatatlan sebeket.

Van valami végzetes — mélyen tisztelt gyülekezeti! — a boldogult férfiú csalódásában!! Ő, aki elodázott magától annyi kínálkozó dicsőséget; el a múzeumi direktorságot, a tábla-báróságot⁴ s lemondott a családi

¹ Ilyen volt pld. *Züllichtöl* a Kisfaludy-szobor Balaton-Füreden.

² E kitüntetést a boldogult főleg a *Vörösmarty* pályanyertes szobrával s a bécsi ércöntöde igazgatása körül tanúsított sikereivel érdemelte ki. *Fernkorn* után ő volt az öntöde igazgatója.

³ A *Széchenyi*-szobor pályázaton 4 mintával vett részt. Ambíciója volt, hogy a „legnagyobb magyar“ szobrát ő, az első főrangú szobrász alkossa meg. Az *Eötvös*-szobor pályázatra egyenesen felszólított.

⁴ A provisorium alatt gr. Pálffy Mór, királyi helytartó Kubinyi Ágoston halála után őt kínálta meg a múzeum igazgató-

élet örömeiről is, csakhogy egész lélekkel művészetének élhessen . . . íme jutalmúl mellőzötnék érezé magát!!

Azt hitte, hogy midőn ő — letéve koronája jogairól és előnyeiről — a jövőbe vetett reménnyel, a társadalmi osztályok teljes egybeolvadásának *előképe gyanánt*, beáll a munka emberei közé és a hazai szobrászat becsületeért feláldozza ereje javát . . . azt hitte — mondom — hogy az uralomra hívatott demokracizmus megérti az ő célzatait és nem lesz féltékeny vele szemben a munka hasznáért és dicsőségeért! . . . De csalódott és újra csalódott!!

Letette tehát a vésűt s lelkén ama folytonosan nyomakodó teherrel, átvette 1880-ban a családi vagyon igazgatását s odaállott roskadozó édes atya mellé, hogy ez, az istentől elébeírt rendeltetésnek annál teljesebben megfelelhessen. Akik tanúi lehettek valaha ennek a mesés gyermeki vonzalomnak és hűségnek, csak azoknak lehet halvány fogalmuk ifj. Vay Miklós br. felséges szívéről és példaadó kötelességszeretetről.

1880-ban édes anyja nevére a főiskolai tápintézetben 2000 frtos alapítványt tett; az ifjúsági kórház belső felszerelésére pedig 300 s a szépművészeti múzeumra 200 frtot adományozott. Másokon akart könnyíteni, hogyha már maga boldog nem lehetett.

A sok keserű csalódás után azonban neki is jutott a Gondviselés egy igazi ünnepnapot! Azt értem, amelyen a debreceni zsinat a domesztika eszméjét, a boldogúlnak ezt a régi édes álmát megvalósította. Több, mint két évtized után, de a mag végre is kikelt és tanúbizonyságot tett a magvető mellett, aki legott 5000 frttal segíté elő a csemete növekedését. Ilyen szebb napja

ságával; gr. Andrássy György országbíró pedig szinte kényszeríté a tábla-báróság elfogadására; de ő mindkettőt visszautasítá. Amazt szerénységből inkább; emezt pedig hazafiságból.

volt az is, amelyen az újrászervezett főrendiház tagjául egyhangúlag megválasztatott.

1882-ben, midőn e főiskola igazgatása átalakult, a tiszáninneri egyházkerület bizalma őt az igazgatótanácsnak egyik tagjává, 1884-ben pedig, a *Hegedűs László* halála után, a főiskola algonokává emelte. Ő, az aristokrata, aki szíven a demokratizmus sebeit hordozá, percig sem habozott odalépni a kötelességek asztalához. Még fülünkbe csengenek nyájias szavai, amikkel magát „*a jeles bizalmi állásra*“ elkötelezé; látjuk — itt e szent helyen — magunk előtt, amint ígéretet tesz, hogy *a főiskola anyagi alapjának öregbítésére és megszilárdítására minden lehető elkövetni férfiúi kötelességének ismeri*; látjuk még most is, mintha csak itt járna közöttünk, széthordozva sas-szemeit a Vay nevet örökítő szent falak között, mintha javítani valót keresne; mintha csak ősei örökét féltene az idő kezétől. Látjuk még ma is, amint tantermeinkben egy psycholog érdeklődésével figyeli a „szegények iskolájának“ gyermekeit, majd odaül a számok és számoltató könyvek fölébe . . . nem volt-e jogunk, hogy vele való viszonyunkban magunkat boldogoknak valljuk; nem volt-e jogunk, hogy e viszonyt hosszúnak kívánjuk?!

És — fájdalom — ez a viszony a folyó év január havának 28-ikán megszakadt; megszakította a halál. A tiszáninneri egyházkerület és a sárospataki főiskola talán nem sérté meg e nemes szellemet soha! Ha igen — amit mi nem tudunk — én mindkettő nevében bocsánatot kérek az elköltözött szellemétől.

* * *

Most már ott nyugszik az egyháznak és hazának ez a hű fia, a művészetnek felkentje, imádásig szeretett édes anyja s nagyanyja közelében, akik repülni taníták. Ott a nagy ősök hamvai között, a zsolcai családi sír-

boltban, amely nekünk már eddig is egész Pantheon és — talán, amit az élet megtagadott tőle — feltalálta a boldogságot!!

Óh, vajha sokan s gyakran elzarándokolnának e Pantheonhoz ama protestáns nagyjaink közül, akik nevük-nél s állásuknál fogva hivatva vannak alakítólag hatni egyházunk s iskoláink jövődjére s tanulnának ott hitet, szeretetet a protestantismus és ennek missiója iránt!

Óh, vajha elmennénk oda mi is gyakran, a hála és tisztelet koszorúival, elvivén magunkkal azokat is, akiké a jövő, hogy rámutassunk az ott nyugvó porokra, mondván: Az Úr küld időnként prófétákat, ne féljete! Hallgassátok őket!

Legyen, óh legyen örök áldás a zsolcai sírboltban nyugvó porokon s ifj. br. Vay Miklós emlékezetén!!

TERHES BARNABÁS.

1837—1886.

Lelkünkön keresztül zúg a fájdalom viharja, s könyező szemeinket ég felé emelve, irtóztató teher kimondanunk, hogy *Terhes Barnabas* 1886. május hó 27-én, közel két heti kínos szenvedés után, estvéli 8 és fél órakor meghalt.

Hű neje, míg testi ereje s anyai boldog állapota engedte, ott virrasztott, ott vívódott a páratlan férj és jó apa betegségja mellett; azután ágybaroskadt ő is; de az összetört apai szívet megkímélte isten legalább attól a rettenetes tudattól, hogy újszülött fiúgyermek megelőzte őt a halálban.

Két halottat siratni s a beteg édes anya felgyógyulásáért imádkozni . . . ez a sors jutott osztályrészül azoknak, akik *Terhes Barnabás* immár kihűlt szívéhez közel állanak.

Az édes anya férje bajának enyhülésében vetet hitével csittitgatja még zajongó kínjait; a harangok némasága reménységet hazudik a beteg feleség füleibe; rokonok, barátnők kendőzött arccal, biztató hírekkel altatgatják a hányatott lélek balsejtelmeit, s mire e jó nő, három szép gyermek édes anyja, megismeri helyzetének borzadalmaít, akkorra már *Terhes Barnabás* porai ott pihennek az ő korán elsietett gyermekei között.

Sárospatakon nincs igazán érző lény, aki erős rázkódás nélkül állana meg ez összetépett családi fészek romjai előtt.

A boldogúlt úgy szerette az életet! Orvosait, barátait, rokonait esengve kérte, hogy ne engedjék még meghalni, hiszen neki még kötelességei vannak! . . . Szerető nő, szépen serdülő gyermekek, jó rokonok és barátok és szép hivatás mellett kinek ne volna elviselhetetlen a temető; még ha abban kedvesei porladoznak is?! De a halál erősebb volt, mint a szeretet; hatalmasabb, mint az imádság rimánkodó szava.

Olyan élni való volt pedig! Szíve — arany-kedélyének örök derűje alatt — kiforrt a neki is bőven kijutott sebeket s az új örömek és új remények, mikkel a Gondviselés kegyelme felkeresé, nem engedték megfogyatkozni lelkének ruganyosságát. Szellemének szikráitól lángot fogott nem egyszer az egész tiszáninneni egyházkerület képviselője s ha voltak és vannak, akik inkább ki tudták vívni maguk számára a tisztelő elismerést, de olyan alig akadt rajta kívül, akihez a tiszáninneni egyházkerület lelkészi karából többen és őszintébben vonzódtak volna.

Az egykori híres rimaszombati papnak, *Terhes Samuelnek* elsőszülött fia és szellemi örököse is lévén, szerette és művelte a dalt, s míg mások komorkodtak a jelennek kis és nagy bajai miatt, ő rendszerint a verőfényes pontokat kereste; szivárvány szeretett és tudott lenni a borúlatok között.

Magas műveltsége, széles nyelvismerete mellett csupán tőle függött, hogy babérokat szerezzen homlokára; de ő nem csodálatni, hanem szerettetni kívánt; a hódolat füstölgő tömjéne helyett örömet kereste a rokoni és baráti szeretet hamisítatlan levegőjét.

E vonzalmas tulajdonai miatt egyik kedvence volt a tiszáninneni egyházkerületnek, közelebből pedig az alsózempléni egyházmegyének, amelynek egyik fényes őrhelyére még ifjú korában elhívott.

1868-ban lépett be a *Hegedűs László* örökébe

a sárospataki ev. ref. egyháznak sok szem által ellenőrzött kathedrájába. Az egyházmegye hamar észrevette szép tehetségeit s előbb jegyzővé, később tanácsbíróvá emelte s mint ilyet, majdnem minden fontosabb kiküldetésben nagy bizalommal használta meg. Pontos, kimerítő jegyzőkönyvei s küldöttségi munkálatai, méginkább pedig kedélyes alkalmi költeményei egyre szélesebb körben szereztek nevének ismeretséget, úgy, hogy nagyobb egyházi és iskolai ünnepélyeken szinte követelővé fokozódott vele és műzsájával szemben a közhangulat s ő rendszerint készen volt annak kielégítésére. Jelölt volt az egyházkerületi al- és főjegyzőségre; póttagja volt a kerület zsinati képviselőjének; rendes tagja az egyetemes tanügyi bizottságnak s a sárospataki főiskola igazgató-tanácsának s ennek egyszersmind fáradhatatlan jegyzője is. Mikor a zsinati szervezet alapján a kerületi tanácsbírói hivatal is felállított, a tiszáninnen egyházak bizodalma *Terhes Barnabást* is sietett ez új tisztelességgel felruházni.

Talán jobb lett volna, ha műzsája és nyelvbúvárlatai körében marad, ahelyett, hogy — a bizalomnak engedve — jegyzőkönyvek, bizottsági vélemények fogalmazásával forgácsolja el magasabbra hivatott talentumait s hű akarván lenni, még egészsége árán is kedélyéhez nem illő terhek által nyugöztetik!!

Folyó hó 16-án is — testében az öldöklő angyal nyilaival — hűségesen megjelent az igazgató-tanács egyik albizottságának ülésében, mint jegyző; néhány nappal előbb pedig végigülte a VIII-ik osztály vizsgáit, mint vizsgálóbíró; amire nagy tanúltságánál fogva bensőképen is hivatva volt.

A vége felé siető iskolai év elején a sárospataki akadémiai tanári kar is igénybe akarta venni a boldogútnak szép tehetségeit, felkérván őt, hogy az akadémiai ifjak előtt a francia nyelv titkait nyitogatná. De e

kitüntetés elől szerényen kitért; holott pedig ismerői jól tudták róla, hogy munkássága megtermette volna a kívánt gyümölcsöket.

Azok közé tartozott, akik kevesebbnek látszanak, mint valódi értékök; akik nem keresik a bizalmat és kitüntetést, de a bizalom keresi fel őket; akik — mint a bércek — titkos kincseket rejtenek kebelökben s nem kínálgatják azt a kufár világnak, sőt fukarkodnak vele.

A pásztorát veszített egyház s a sujtolt család közös gyászjelentésben tudatja a közös veszteséget; a tanári kar koszorút tűz előljárójának koporsójára; mi — a fájdalom első nyomása alatt — e szerény cipruslombbal áldozunk a volt munkatárs és barát emlékének.

IVÁNKA SÁMUEL.

1826—1886.

Izmai mint az acél; hangja akár a mennydörgés szózata... így ismertük és így csodáltuk őt, csaknem 25 éven át. Mikor a templomban túlharsogta az orgona hatalmas zengését, vagy végighömpölygött ajkairól a gyászének a ház-sorok között, megrázva az ablakokat és felriasztva az embereket, mint akár a végítélet trombitája... ilyenkor szinte hajlandók valánk elhinni neki, amit oly sokszor jelentős mosollyal ismételtetett, hogy csakugyan „kiénekel mindnyájunkat.“

Vidám baráti körben — lelkének emez éltető levegőjében — nem egyszer tőn tréfás fogadást; sőt írt alá kötvényszerű iratokat, amelyekkel magának hosszú időt jósolt. Pusztíthatatlannak vélvén erejét, előbb mint ének- és zenetanár, a közönséges szervezetet meghaladó roppant számú tanórákon; mint író, énekügyünk reformálásában, egymást sűrűn követő szakműveivel, értekezéseivel; később, mint a sárospataki ref. egyház kántora is a gyakori temetéseken; mint barát, a szeretetben és önfeláldozásban — „*tékozolta híven életét.*“

Úgy élt s úgy munkálkodott, mint akinek csak nyernie lehet s ereje biztosítva van az idő és sors hatalma ellen; mint akinek szerződéses szolgája a halál. És ímé, egyszer csak látjuk, látnunk kelle, hogy az „acél-ember“ kezd megcsendenedni; izmai elvesztik ruganyosságukat; bizakodó hangjába belevegyül a csalódás és lemondás keserű sóhaja.

A boldogúlt úgy szerette az életet! Orvosait, barátait, rokonait esengve kérte, hogy ne engedjék még meghalni, hiszen neki még kötelességei vannak! . . . Szerető nő, szépen serdülő gyermekek, jó rokonok és barátok és szép hivatás mellett kinek ne volna elviselhetetlen a temető; még ha abban kedvesei porladoznak is?! De a halál erősebb volt, mint a szeretet; hatalmasabb, mint az imádság rimázkodó szava.

Olyan élni való volt pedig! Szíve — arany-kedélyének örök derűje alatt — kiforrt a neki is bőven kijutott sebeket s az új örömek és új remények, mikkel a Gondviselés kegyelme felkeresé, nem engedték megfogyatkozni lelkének ruganyosságát. Szellemének szikráitól lángot fogott nem egyszer az egész tiszáninnyi egyházkerület, képviselők s ha voltak és vannak, akik inkább ki tudták vívni maguk számára a tisztelő elismerést, de olyan alig akadt rajta kívül, akihez a tiszáninnyi egyházkerület lelkesi karából többen és őszintébben vonzódtak volna.

Az egykori híres rimaszombati papnak, *Terhes Samuelnek* elsőszülött fia és szellemi örököse is lévén, szerette és művelte a dalt, s míg mások komorkodtak a jelennek kis és nagy bajai miatt, ő rendszerint a verőfényes pontokat kereste; szivárvány szeretett és és tudott lenni a borúlatok között.

Magas műveltsége, széles nyelvismerete mellett csupán tőle függött, hogy babérokat szerezzen homlokára; de ő nem csodálatni, hanem szeretetnivalót kívánt; a hódolat füstölő tömjéne helyett örömet kereste a rokoni és baráti szeretet hamisítatlan levegőjét.

E vonzalmasságai miatt egyik kedvence volt a tiszáninnyi egyházkerületnek, közelebről pedig az alsózemplényi egyházmegyének, amelynek egyik fényes őrhelyére még ifjú korában elhívatott.

1868-ban lépett be a *Hegedűs László* örökébe

a sárospataki ev. ref. egyháznak sok szem által ellenőrzött kathedrájába. Az egyházmegye hamar észrevette szép tehetségeit s elébb jegyzővé, később tanácsbíróvá emelte s mint ilyet, majdnem minden fontosabb kiküldetésben nagy bizalommal használta meg. Pontos, kimerítő jegyzőkönyvei s küldöttségi munkálatai, méginkább pedig kedélyes alkalmi költeményei egyre szélesebb körben szereztek nevének ismeretséget, úgy, hogy nagyobb egyházi és iskolai ünnepélyeken szinte követelővé fokozódott vele és műzsájával szemben a közhangulat s ő rendszerint készen volt annak kielégítésére. Jelölt volt az egyházkerületi al- és főjegyzőségre; póttagja volt a kerület zsinati képviselőének; rendes tagja az egyetemes tanügyi bizottságnak s a sárospataki főiskola igazgató-tanácsának s ennek egyszersmind fáradhatatlan jegyzője is. Mikor a zsinati szervezet alapján a kerületi tanácsbírói hivatal is felállított, a tiszáninnyi egyházak bizodalma *Terhes Barnabást* is sietett ez új tisztességgel felruházni.

Talán jobb lett volna, ha műzsája és nyelvbúvárlatai körében marad, ahelyett, hogy — a bizalomnak engedve — jegyzőkönyvek, bizottsági vélemények fogalmazásával forgácsolja el magasabbra hivatott talentumait s hű akarván lenni, még egészsége árán is kedélyéhez nem illő terhek által nyűgöztetik!!

Folyó hó 16-án is — testében az öldöklő angyal nyilaival — hűségesen megjelent az igazgató-tanács egyik albizottságának ülésében, mint jegyző; néhány nappal előbb pedig végigülte a VIII-ik osztály vizsgáit, mint vizsgálóbíró; amire nagy tanúltságánál fogva bensőképen is hivatva volt.

A vége felé siető iskolai év elején a sárospataki akadémiai tanári kar is igénybe akarta venni a boldogútnak szép tehetségeit, felkérván őt, hogy az akadémiai ifjak előtt a francia nyelv titkait nyitogatná. De e

kitüntetés elől szerényen kitért; holott pedig ismerői jól tudták róla, hogy munkássága megtermette volna a kívánt gyümölcsöket.

Azok közé tartozott, akik kevesebbnek látszanak, mint valódi értékök; akik nem keresik a bizalmat és kitüntetést, de a bizalom keresi fel őket; akik — mint a bércek — titkos kincseket rejtenek kebelökben s nem kínálgatják azt a kufár világnak, sőt fukarkodnak vele.

A pásztorát veszített egyház s a sujtolt család közös gyászjelentésben tudatja a közös veszteséget; a tanári kar koszorút tűz előljárójának koporsójára; mi — a fájdalom első nyomása alatt — e szerény ciprus-lombbal áldozunk a volt munkatárs és barát emlékének.

IVÁNKA SÁMUEL.

1826—1886.

Izmai mint az acél; hangja akár a mennydörgés szózata... így ismertük és így csodáltuk őt, csaknem 25 éven át. Mikor a templomban túlharsogta az orgona hatalmas zengését, vagy végighömpölygött ajkairól a gyászének a ház-sorok között, megrázva az ablakokat és felriasztva az embereket, mint akár a végítélet trombitája... ilyenkor szinte hajlandók valánk elhinni neki, amit oly sokszor jelentős mosollyal ismételtetett, hogy csakugyan „kiénekel mindnyájunkat.“

Vidám baráti körben — lelkének emez éltető levegőjében — nem egyszer tőn tréfás fogadást; sőt írt alá kötvényszerű iratokat, amelyekkel magának hosszú időt jósolt. Pusztíthatatlannak vélvén erejét, előbb mint ének- és zenetanár, a közönséges szervezetet meghaladó roppant számú tanórákon; mint író, énekügyünk reformálásában, egymást sűrűn követő szakműveivel, értekezéseivel; később, mint a sárospataki ref. egyház kántora is a gyakori temetéseken; mint barát, a szeretetben és önfeláldozásban — „*tékozolta híven életét.*“

Úgy élt s úgy munkálkodott, mint akinek csak nyernie lehet s ereje biztosítva van az idő és sors hatalma ellen; mint akinek szerződéses szolgálja a halál. És ímé, egyszer csak látjuk, látnunk kelle, hogy az „acél-ember“ kezd megcsendesedni; izmai elvesztik ruganyosságukat; bizakodó hangjába belevegyül a csalódás és lemondás keserű sóhaja.

A világgal szemben még csak megállott volna egyenesen ; de szíve volt nehéz, ez háborgott a sorsnak beléhullatott mennyköveitől ; ezen keresztül lopózkodott testébe az enyészet pusztító férge.

Azt még csak el tudta viselni — bár nem zúgolódás nélkül, — hogy reformtörekvéseinek nincsenek elegendő pártfogói ; bírta türelemmel és áldozattal sokáig, hogy szakműveinek maga legyen legfőbb mecenasa ; de szép reményekre jogosító gyermekeinek egymásután következő kidőlését, lassú, kínos kimúlását... oh, ezt az „acél-ember“ sem bírhatta sokáig leroskadás nélkül !

Tele volt már teste-lelke tövisekkel, midőn — pár hóval ezelőtt — legidősebb fiának halálhíre gyógyíthatatlan sebet ütött különben is beteg szívében. Akinek védszárnyai alatt reménylett egykor megpihenni, imé, az is itt hagyta, az is elköltözött előtte, hogy megkönnyítse neki, ha már nem az életet, legalább a halált.

Ez időtől kezdve gyorsan hanyatlott ; megsárgult, megaszott, mint a dérütött levél és kívánt szabadulni a földi élet kötelékei közül. „*Igen szenvedek,*“ susogá barátainak és szerető gonddal ápoló feleségének ; akik titkon imádkoztak aztán, nem a gyógyulásért — mihez úgy sem volt remény — hanem azért, hogy teljék be mielőbb a szenvedések tüzében megemésztett ember végső óhaja. Imádkoztunk sokan, imádkozott a gyülekezet véne-ifja, s midőn folyó hó 15-én délután az enyészet angyala lezárta a szenvedő Jób szemeit : egy sóhaj szállt el a levegőben, a költőnek ama sóhaja :

„Halál! kit a szív most fél, majd remél...”

Légy áldva, hogy e házhoz eljővél!”

A boldogult született 1826-ban *Belényesen*, Bihar-megyében, iparos szülőktől. Itt kezdte, majd *Kisújszállason* s végre *Debrecenben* folytatta és végezte iskoláit.

A szegénység már 1843-ban, mielőtt akadémiai pályára léphetett volna, kiűzte a debreceni collegiumból, honnan *Füzesgyarmatra* (Békésm.) ment tanítónak s itt működött két esztendeig. Zenei tehetsége s roppant terjedelmű hangja csakhamar egész nagy vidéken tették ismeretessé, úgy, hogy az egyházak szinte egymás kezéből kapkodták ki a fiatal kántort. 1845-ben *Torda*, 1848-ban *Bihar*, 1850-ben *Gyoma*, 1854-ben pedig a csongrádi *Szentes* nyerték meg organistájokul. És a pálya, amelyre szegénység által hajtáték, egyre vonzalmasabbá vált az ifjú előtt s ezen reménylven magának szebb jövőndőt, csakhamar egész szenvedéllyel feküdt a zene mélyebb tanulmányozására s mindamaz ismeretek megszerzésére, amelyekben szegénysége által meggátoltaték. Csakhamar tisztán állott előtte életének célja. Láttá ugyanis énekügyünk alantas sorsát s énekeinkben is a temérdek fogyatkozást s a külföld énekügyét is ismerve, tudta: merre kellene e téren megmozdúlnunk, hogy istenítiszteletünkben az éneknek és éneklésnek hathatósabb szerepe legyen. Odáig művelé magát, hogy erőt s bátorságot érze magában nyilvánosan is fellépni eszméivel, s különösen 1858-tól kezdve, midőn egyházi életünkben bizonyos jótékony fuvalom ismét ébredésre serkenté a hivatottakat, — gyakran találkozunk nevével úgy a „Prot. Egyházi és Isk. Lap“-ban, mint a „Sárospataki Füzetek“-ben.

Erdélyi János, aki maga is lelkes híve volt énekügyünk reformálásának, s szerette a tehetségeket megbecsülni, ráveté szemét *Szentes* organistájára s talán nem is épen erőszakoskodás nélkül, *Hegedűssel* együtt úgy vezették a sárospataki főiskola sorsát, hogy ebben az ének- és zenetanári állomás megüresedett s a róm. kath. vallású és német eredetű és nyelvű *Krisch* helyét 1868-ban *Ivánka Sámuel* foglalta el.

Szép reményekkel jött — mint maga beszélé —

Sárospatakra. *Erdélyi* úgy édesgette őt ide, mint ahol a reformációra alkalmas talaj és anyag kínálkozik s alighogy betette lábát a főiskolába, egész lelkesedéssel fogott hozzá az öröklött fogatkozások kiirtásához. Hadat üzent a kántori sajátosságoknak, a vontatott éneklésnek, a szók hibás kiejtésének s bizony sokan emlékszünk még rá, hogy elfogta szívünket a félelem, mikor ez a roppant hangú reformátor közzénk kiáltott és gyarlóságainkra olyan ellenmondást nem tűrő, parancsoló hangon figyelmeztetett. Emlékszünk arra is: miként bírkózott jó *Kőrössy* bátyánkkal a városi templomban, ahol nem egy istenitisztelet veszett kárba a múlt és jövő énekeseinek egymással való viaskodása miatt; tudjuk: miként tanult a nagy és kis diák, a tanítóképezdei növendék; miként rendeltettek be Sárospatakra a vidékek tanítói, hogy itt útmutatást nyerhessenek; tudjuk: mennyit írt, mennyit fáradt, mennyit zúgolódott, mennyit áldozott műveinek kinyomatására, hogy a mult felett diadalt ülhessen; hogy fáradozásának gyümölcseit még maga is élvezhesse.

Azt, amit *Erdélyi* ígért, részben csakugyan megtalálta. Sárospatakon az anyag jó, idomítható volt; az előljáróság lehetőleg elősegíté az énekügy reformálását s *Ivánka* megérte azt, — amit sok reformátori hajlamú férfiútól megtagad a sors, — hogy látta kikelni, nőni és kalászbba szökkenni a magot; megérte, hogy az énekügy a tiszán-inneni kerületben a régi kerékvágásból kiemeltetett; énekkarok alakultak, orgonák állítottak, amelyek nagyban elősegíték éneklés által való imádkozásunk bensősége-sebbé tételét.

De azt, hogy itt reá anyagilag is jó sors várakozik, nem érte meg, pedig ezzel is kecsegtették; sőt ha őt magát kérdeznők a kivívott eredmény felől, ő azzal sem volna megelegedve. 40 évig élt egy eszmének; nem csoda, ha úgy megszerette azt, hogy elfogulttá lett miatta az emberek iránt s szinte követelni volt hajlandó, hogy

mindenki megértse őt s eszméjeért mindenki — mint ő — kész legyen áldozatokkal is lelkesedni. Mikor egymásután született művei nem találtak elég vevőre, ő zúgolódóvá lett s magát csalódottnak, félreértettnek képzelé. Úgy volt meggyőződve, hogy műveinek elterjedése nélkül bizonytalanná van téve az énekügy sorsa s az emberek hidegségétől féltette a reform jövőjét. Nem a pénzt szomjazá, mert hiszen a szíve tele volt emberszeretettel s a Mammont csak nevére ismeré; hanem aggódott a saját eszméinek bekövetkezheto bukása miatt. És ezt tudva, megbocsáthatjuk neki gyakori békételenkedéseit.

Kis énektár 1861.; *Énekészi vezérkönyv* 1863.; *Vezérkönyv és Partitúra* 1867.; *Karénektár* 1868.; *Temetési énektár* 1869.; *Elméleti és gyakorlati énekiskola* 1870.; *Egyházi énektár* 1871.; *Szemle a ref. énekeskönyv felett* 1877.; *Néphymnus* a főiskolai énekkar 100 éves jubileumára 1882.; *Óramutató* 1883. című önállóan megjelent művei nemcsak munkaképességének, hanem tehetségének is fényesen tanúskodó jelei. Ezeken kívül munkatársa volt hosszú ideig a „*Protestáns Egyházi és Isk. Lapok*“-nak, a Révész „*Figyelmező*“-jének, Czelder „*Figyelő*“-jének, utóbb a „*Sárospataki Lapok*“-nak, amelyben kivált az *Új énekeskönyv* útját egyengeté nagy buzgósággal. Régebben a „*Prot. Népiskolai Közlöny*“-ben, a „*Zenészet*“-ben, s a „*Vasárnap*“-ban is dolgozott. Emellett terveket írt a gimnáziumi énekügy reformjához s többféle kézikönyvet hagyott kéziratban, amelyek a népiskolai énektanításhoz fogtak volna segédeszközüül szolgálni, ha kiadásuk elé oda nem állanak a részvétlenség és a szegénység paizsos férfiai.

Nem vagyunk szakférfiak, hogy a boldogúlt működésének értékét érdemileg méltányoljuk; de tisztelettel kell meghajolnunk tehetsége és kitartása előtt s az általunk is megítélhető érdemei felett áttekintve, áldanunk kell a Gondviselést, hogy beoltá *Ivánka* lelkébe az ének-

ügy szerelmét s erős testbe erős lelket adott neki az előítéletekkel való hosszú küzdelemhez.

A sárospataki főiskola, amelynek a boldogúlt 1884-től már nyugalmazott tanára; a sárospataki ev. ref. egyház, melynek 1870-től elébb kisegítő, majd rendszerezített kántora volt s a tiszáninneri egyházkerület, amelynek ő szerzé azt az elismerést, hogy ebben — mint az 1883-iki tanügyi bizottságban mondatott — az énekügy szinte eszményi magaslaton áll s a sok jóbarát, akik lelke derűjét és melegét gyakran érezék, bizonyára szívesen és a veszteség teljes érzetében rebegnek velünk együtt áldást a kiszenvedett férfiú poraira, akinek koporsóját egy megtépett család könyei öntözik.

Örök béke védje síri álmait!

DÓKUS GYULA BEIGTATÁSAKOR.

1887.

Mig a sárospataki főiskola sorsa felett a nagy alapítók gondja virrasztott s fejedelmi lények, mint Lorándffy Zsuzsánna, az anya-madár szerelmével és a száz-szemű gazda figyelmével vigyáztak ennek anyagi és szellemi boldogulására: addig a nagyközönségnek alig volt egyéb tenni valója ez intézet iránt, mint lelkesedni a patrónusok tényei felett és felhasználni az ő bőkezűségök által tökéletesebbé tett intézet szellemi javait.

Bárkik teljesíték is a patrónusok akaratát, azok minden érdeme és dicsősége a rendelkező nagyságát emelé a közönség szemében.

A demokratikus hajlamú fejedelemasszony, aki férjével együtt a sárospataki tanintézetnek egyetemi rangra való emeléséről álmodozott, mintha nagy lelke megérezte volna a jövőt, engedett *Comenius* tanácsának s megkezdte a főiskolai felügyelet rendszeresítését, odaállítván az intézet élére saját udvari tanácsosát, *Klobusiczky Andrást*, 1652-ben.

„Sicuti Salamon praefecit operariis praefectos et curatores — mondja *Comenius* —: ita tu quoque constituas scholarchas, qui operis a te mandatis et ab artificibus ad elaborandum susceptis intersint, urgeant, dirigant, tamquam tibi reddituri omnium rationes, ut ne opus hoc Dei tardetur in manu eorum, qui sibi permissi langvescere possent.“ *Klobusiczky*nak, a főiskola első gondnokának és utódainak tehát az a szép feladat jutott, hogy ösztönző erőül szerepeljenek azokkal

szemben, akik az Isten oltárának építése körül netalán restelkedve forgolódnának.

Igen ám, a békés viszonyok között!

De jött csakhamar a szomorú fordulat. Báthori Zsófia, mintha irigyelte volna anyósának nagy alkotásait, hátat fordított a protestantizmusnak s maga után vonzott férjével együtt rossz szellemévé lett a sárospataki főiskolának. Egy őrszem, egyetlen gondnok most már kevésnek bizonyult. „Necessitas ipsa jussit — írja Szombathy — ut scilicet viri politici, autoritate eximia praediti scholae negotia curarent, quin et *curatores subalternos haberent*“ s Hécei Baksai István, udvari tanácsos és Abaujvármegye főjegyzője, 1661-ben *vice-kurátor*rá választott. Ő volt e minőségben az első.

A kúrátorok feladata ez idő óta kettőssé lett — fájdalom — igen sokáig. Az üldözött protestantizmus ereje iskoláiban dicsőítván meg önmagát, az iskolák ellen fordult az ellenfél hirtelen megnőtt hatalma. A zsarnoki jogaira féltékeny államhatalom és a lelkeken uralkodó római katholicizmus közös érdeke egyaránt úgy követelte, hogy a protestáns iskolák — a lelkiismereti szabadságnak eme büszke védvárai — leomoljanak. Nem az ellenségen múlt, hogy nem úgy történt; hanem ama férfiak tekintélyén és vasakarátán, akik — jutalomra való számítás nélkül — odaállottak az intézetek kerítésére, s egyik kezökben építő, a másikban védelmi eszközökkel kibírták az ellenség rohamait, vagy szárnyaikkal fedezgetve az üldözötteket, megosztották velök a vándorlás és költözködés keserveit.

Hogy a protestantizmus e nehéz és hosszú harcot megharcolni képes volt, abban roppant érdeme van az u. n. világi elemnek általában s az iskolákra nézve különösen azok fő- és algondnokainak. Aki elfogulatlanul tud ítélni, elismeri, hogy nem csupán önmagunkat, hanem az egész magyar nemzet sorsát védelmezték. Ma-

gyarok mertek lenni a németesítő áramlattal szemben, szabadságszeretők a zsarnokokkal szemben, akiket pedig imádni kényelem és haszon vala.

Felemelő látvány végigtekinteni a sárospataki főiskolai gondnokok nevein. Fényes múltú, őseiknek hosszú sorával dicsekedő férfiak és nincs közöttük senki, aki szegénnyel viselte volna a protestáns egyház és iskola szegényesnek látszó szolgálatát! Az Erdélyben, Göncön, Kassán bujdosó iskola mindenütt megleti a maga támaszait. Örök tisztelet a Comenius nagy nevének, akinek rendező szelleme a gondnokság szervezését szükségesnek ismerte fel. Gondnokaink nélkül, tekintélyes családok önfeláldozó védelme nélkül, még keserűbb lett volna a sárospataki főiskola sorsa, mint különben.

Jól esik ezt így elmondanunk most, midőn a tiszáninneni egyházkerület bizalma egy régi család nagyreményű ifjú sarját ültette be a sárospataki főiskolának ifj. br. Vay Miklós halála óta üresen álló algondnoki székébe.

Ma nincs ugyan okunk félni többé sem az államhatalom zsarnokságától, sem a róm. kath. egyház szertelen törekvéseitől; de gondnokainkra nem kevésbbé van szükségünk, mint azelőtt.

A modern állam a tudomány és szabadság ápolásában szövetségesünk. Alkotmányos kormányunk — a modern állameszme szolgálatában állván — hatalmasan védelmezi az állami nyelv jogait s annak diadalát bizonyára eléggé erős lesz nemsokára kiküzdeni. A római katolikus egyház — habár máig sem feledheti régi túlsúlyát — önvédelmi kötelességek által van korlátozva követeléseiben; minélfogva egy újabb vallásharc esélyeit megkockáztatni alig lehet hajlandósága. Így állván a dolog, magyarságunk és szabadságszeretetünk — eme régi bűneink — miatt többé nem igen lehet kilátásunk a bujdosás keserű kenyerére.

És iskoláink sorsa, e kedvező körülmények dacára is, nehéz. Az állam tanügyi politikája s bizonyos nevelési és oktatási divat az különösen, ami ellenünk van; amaz ugyanis a maga meg-megújuló követeléseivel, s talán túlságos egyszerűtetből származó kifogásaival; emez a kis városokat fitymáló úrhatnáságával. Amazt kibírjuk lelkes áldozatokkal, s — hol ilyesmire nincs kilátás — ott az államsegély igénybevételével, emezt le kell győznünk a homályosan látó szülők felvilágosítása, tehát bizonyos jótékony közszellem előidézése által, főleg azok körében, akiknek a hiúságon kívül a földi jólétből is kijutott a nagyvárosi élet költségeire.

Jóakaratot biztosítani törekvéseink iránt fölfelé s ébresztgetni az aluszékony protestáns közszellemet: ez a két feladat vár különösebben — a jelen körülmények között — egy protestáns intézet előljáróira, azonkívül és azonfelül, ami a kormányzati szabályokban betűkkel is kifejezve áll.

Nagyságos *Dókus Gyula*, midőn ifj. br. Vay Miklós örökébe lép, tisztában van, mint mi ismerjük, feladatával. Évek óta bizonyítja már fárasztó munkával, odaadó lelkesedéssel, félreértések oszlatása s rokonszenv ébresztgetése által, hogy szíve szerint szereti a sárospataki főiskolát. Hivatalos állásában megszokta tisztelni a rend és fegyelem törvényeit s van bölcsesége ahoz, hogy miként lehet biztosan győzni a roszakarat és tudatlanság felett. Üdvözljük a fiatal férfiút, akinek hosszú, üdvös munkálkodására joggal számíthatunk — ad multos annos!!

CZELDER MÁRTON.

1833—1889.

Még fülünkbe hangzik a nagy csodálkozás zaja, amely Felsőbánya lelkészének, a tiszántúli kerület egyik pásztorának, a dunamelléki fényes kecskeméti egyházközség élére való emeltetését kísérte. Hallani véljük az elfojtott sóhajtást s a takargatott elégtelenség titkos moráját is, amely átvonult az érdekelt s áttört mesgyéji kerület bizonyos köreiben. Előttünk a képe annak a dula-kodásnak is, amelyet a csalódottak, a leszavazottak hiúsága indított, hogy megháborítsa *Czeldert* a *Fördös* örökében. Benn a parókliában, künn az utcákon, téreken, magános házakban és a templomban, mindenütt ott állott, ott leskelődött a leszavazott és kevélységében megháborított ellenfél. A politikai pártoskodás elkeseredett lovagjai — „nem mint az árny az útazót, csak jó időben“ — folytonosan, lépésről-lépésre kísérték az új lelkészt, jegyzték, bírálgatták tetteit, szavát, arcának mozdulatait, szemének nyilását és csukódását . . . és ki ne tudná közülünk, hogy elébb a kecskeméti egyházmegye, majd a kerület, végre a konvent, — igaz, hogy kétszeri próbatétel után — de az Eötvös Károly hatalmas védőbeszéde ellenére is, kimondta a *Czelder* elmozdíttatását.

Nem gondolnám, hogy sokan volnának protestáns köreinkben, akik őszinte fájdalmat ne éreztek volna szívökben e magasra helyezett s még mindig növekedő fa lezuhanásakor. Sőt tudom, hogy akadtak többen, akiket megszállt az elégedetlenség, a békételenség lelke s merész támadást láttak még a felsőbbség ítéleteiben is

a lelkeszi állás biztonsága ellen s kételkedve néztek a jövőbe, amely szaporíthatja a Czelder-féle esetek számát. Maga az elmozdított önérzettel fölebbezett a közvéleményre s az Isten ítélőszéke elé.

Most már ott van a legmagasabb, az örök bíró előtt. Testben, lélekben megtörve, nem sokáig bírta ki a reászakadt megaláztatást s folyó évi augusztus hó 23-án megszabadította a halál angyala a testi-lelki szenvedésektől.

Sem menteni őt, sem vádolni mást vagy másokat nem szándékozom. Közelebbi tisztelői s barátai közül akad talán valaki, aki bővebb tanulmány tárgyává teszi őt és műveit s tisztázni fogja a tisztázatlant s eloszlatja a ködöt, amely az őt ért katasztrófa előzményei felett borong. Annyit azonban tartozom sírja felett kimondani, mint meggyőződésemet, hogy *Czelder Márton a mi hazai protestáns egyházi életünknek és irodalmunknak egyik leg-sajátosabb alakja volt s úgy is, mint missionarius, úgy is, mint lelkész és író, szerzett annyi érdemet magának, amennyit csak a ritkább lényeknek sikerül szerezniök*, s éppen azért megérdemli az egész hazai protestantismustól s közelebről tőlünk, ev. ref. hitfelekezettől, hogy emberi gyöngeségeitől (amelyek többé-kevesebbé úgyis közősek) elgondolva, őszinte szánakozással jegyezzük fel az ő korai kidöltét s tisztelettel ismerjük el róla azt, amit a legnagyobb rosszakarat sem képes elvitatni tőle; t. i. missionariusi, lelkeszi és írói érdemeit.

Jól emlékezem arra az időre, amikor a boldogúlt, mint missionarius itt járt Sárospatakon és vidékén s b. e. Horváth Máriát igyekezett megnyerni a missió-ügy pártfogójául. Lelkészek és világiak, férfiak és nők szinte rajongással emlegették a kegyes és bátor pap nevét, aki — mint egy apostol — nem fél az idegenbeni is hangoztatni az evangéliom ígéit és nem fárad el a „szétszórt csontok“ összegyűjtésében. Mi, mint kis diákok, futottunk utána, hogy valamilyen fogalmunk legyen egy mis-

sionariusról, akinek a hivatásáról is csak homályos képzeleteink voltak. Hallottuk, hogy leveleit úgy kezdi, mint Pál apostol s hogy gyülekezeteket alkot ő is, templomokat, iskolákat építtet; énekel, predikál, küzd, fárad s ez nekünk elég volt, hogy tiszteljük őt s hogy nagynak higgyük őt. S büszkék voltunk egy kicsikét arra is, hogy ő pataki diák volt.

Valóban, férfi észszel sem vonhatjuk meg elismerésünket Czelder M. missiói vállalkozásától. Vallásos lelkesedés, apostoli elszántság kell ahoz, hogy valaki, — akit, mint őt, itthon is megtalálta volna az emberek bizodalma, — elhagyja az ismerős köröket s odaálljon a gyanakodó szemek kereszttüzébe és a háztetőkről is hirdesse a Krisztust, aki megfeszítettett. Hányan akadnának közülünk, akik az ilyen bizonytalanra, az ilyen ezerféle vesződéssel és mindenféle kényelmetlenséggel járó szerepre vállalkoznának?! És ha tudjuk azt, hogy Czelder ráért s tudott mint missionarius, a naponkénti fáradság mellett és után még irodalmilag is izgatni a missio ügyében; ha ismerjük missiói leveleit (Prot. Egyh. és Iskolai Lap 1862. évfolyam) s nem akarunk mindenáron szemet hűnyni az ő sikerei előtt: akkor tiszteletet kell ápolnunk szívünkben iránta s törekvései, sőt alkotásai iránt.

Igaz, hogy ez a misszió-ügy nem maradt reá nézve keserűségek nélkül. Igaz, hogy őt magát is különös vágyak háborgatták az általa összeszedett csontok felett való uralomért; de a jó szándékot megtagadni tőle még ezen a ponton is nehéz s törekvése indokolható.

10 évig járt-kelt s hódított a magyarságnak és ev. ref. egyházunknak Moldva-Oláhország vidékein. Ő volt itt az első magyar missionarius.

Mint lelkész is azok közé tartozott, akiknek a hivatal nem a kenyér botja s nem is a kényelem puha párnája csupán, hanem hivatás, élet és küzdelem. Izgékony lelke nem tudott pihenni soha. Tenni, alkotni vágyott.

Ha rendbeszedte egyházközségének ügyeit, keresett és talált újabb munkát az egyetemes egyház különböző térein. Eszméket érlelt, terveket ápolt és készített, leveleket írt, kért, esdekelte, utazott; nem hagyta nyugodni missionáriusi természete a papi hivatalban sem.

Mint író is a lázas izgatottság jellemzi. Korán felépített (1853.) első kísérleteivel, irodalmi zsongeival. („Első ibolya,“ „Pályalomb,“) amelyek őt a költészethez való vonzalmában mutatják be. Zsongék többnyire, de jóakarattal s nemes szándékkal. Írói koszorújának legmaradandóbb leveleit imádságai és szerkesztései képezik. Szinte hihetetlen az, hogy valaki egy félreeső helyen, aminő Felsőbánya, hozzáfogjon tudományos folyóiratot, lapot és prédikációk gyűjteményét (Lelkészi tár) szerkeszteni. Czelder ezt megcselekedte. Révész Imre húnyta után egy második Révész Imre akart lenni s annak megszűnt folyóirata helyett ő állott oda a magáéval (Figyelő) az ú. n. orthodox-irányzat élére és iparkodott maga és maga köré gyűjtött munkatársaival fentartani a tiltakozás folytonosságát. Nem rajta múlt, hogy nem tudta egészen pótolni a „Figyelmező“-t, hanem bizonyosan az érdekelt irányzat hívein is, akik nem tartották szükségesnek, az elvek szempontjából, a Czelder által kibontott zászló körül nagyobb lelkesedéssel összeseregleni. A vezérnek érdeme marad, hogy akart, próbált s tett is, amennyit tehetett. „Vasárnap“ c. néplapjával valódi hiányt igyekezett megszüntetni s az „Evangéliomi lelkesi tár“-ral könnyíteni akart paptársain.

Imái sokáig fognak még hangzani templomainkban s ha nem mondhatók is azok kifogástalanul gondos alkotásoknak; ha a kritikus szem megakad is azoknak egyes fogyatkozásain: azt senki el nem vitathatja, hogy azok írója sokszor társalkodott az Istennel s nemcsak érezni tudott a legfelségesebb lény közelében, hanem beszélni és hymnuszokban áradozni is.

Írói érdemeinek bizonyosan nagyrésze volt abban, hogy őt a kecskemétiak egy része Fördös utódául szemelte ki s ő maga is azért vágyott egy előkelő város gyülekezetében hivataloskodni, hogy annál nagyobb eredménnyel folytathassa írói és szerkesztői munkáját. Eleintén látszott is vállalatain, azoknak főképen külsején, a Kecskemét hatása; de a felekezeti viszonyokban történt változás, t. i. a prot. egyházak egyesülési törekvése, legalább az irodalomban, nem volt kedvező a Czelder vállalataira s különösen „Figyelő“-jére nézve. S ő abban a jó reményben, hogy a „Magyar Prot. Irod. Társaság“ oly folyóiratot fog indítani, amely minden árnyalatot kielegít s az egész hazai protestáns egyháznak dicsekedése lesz, a maga folyóiratát a mult évben megszüntette s lelkesen buzgótt a „Magyar Prot. Irod. Társaság“ eszméjeért.

Igazán ritka és sajátos jelenség volt. Becsvágy sarkalta szüntelen. Küzdeni, tenni, alkotni, tényezőnek tartani: ez volt eleme és vágya. Sokra vállalkozván, nem csoda, hogy egyben-másban nem találta el a legbiztosabb hangot, a legjobb irányt s az sem csoda, hogy egy nagy egyházközség temérdek kis és nagy dolgaiban nem tudott mindenkinek tetszőleg forgolódni s nem tudta különösen politikai ellenfeleit kibékíteni. Irodalmi vállalataiért szegénység lett a bére, Kecskeméthez kötött szép reményeit pedig a legszönyűbb csalódás tette tönkre, amely végre őt magát is sírba sodorta.

Kecskemétről elköltözve, Nagybányán húzódott meg nejével és gyermekeivel, multjának sok szép és keserű emlékeivel.

Született a boldogult Vásárosnaményban, 1833. november 11-én szegénysorsú, nemes szüléktől. Tanult szülőföldjén, Nyiregyházán és Sárospatakon. Itt végezte be iskolai pályáját s itt érte a forradalom, amelyben mint guerilla vett részt. A forradalom után visszajött Sárospatakra s innen Nagyrosvágyra ment ki segédtanítónak,

amire a szegénység is kényszerítette. Itt írta „*Első ibolya*“ című versfüzetét 1853-ban, meg a „*Pályalomb*“-ot, a Garay-árva felsegélésére. Mint theologus kétszer nyert pályadíjat s jó híréért a *temesváriak* lelkész-tanítóul kívánták megszerezni, de sikertelenül. 1856-ban tette le a bekebelezési vizsgát Sárospatakon s Losoncra ment segéd-lelkésznek. 1857-ben Révkomáromban pappá szenteltetett. 1860. végéig működött Losoncon, tanítván a gimnáziumban vallástanon kívül költészetet, szónoklatot, sőt természettant is. Itt készítette „Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imáit“ is, amelyek 1859-ben Budapesten jelentek meg. 1860-ban a moldva-oláhországi missiora határozván el magát, elhagyta Losoncot s az ekkor alakult *egri* egyház tagjai által — mint jónevű szónok és candidatus missionarius — meghivatván: ő tartotta Egerben, harmadfél száz év után, az első nyilvános prot. prédikációt, amely nyomtatásban is megjelent 1861-ben. Egerből Pestre s onnan a Török Pál, Székács József és Balagi Mór buzdítása folytán 1861. jan. 2-án Oláhországba indult. Szervezte s alapította a pitești, plojesti, galaci, brailai, krajovai, foksáni, konstantinápolyi, kalarási és giurgevoi protestáns gyülekezeteket. Tervezte a moldvai csángó magyarok reformálását; de kellő erő hiánya miatt siker nélkül. 1871-ben belefáradva a küzdelembe s megunva a gyanúsításokat, elfogadta a felsőbányai ev. ref. egyház meghívását s úgy itt, mint 10 évi missionárius-sága alatt, jelentékeny irodalmi munkásságot fejtett ki (Egyházi alapszabály, 1862.; Köznapi imakönyv, 1862.; Az evang. prot. egyház védelme. Budapest, 1863.; Missioi Lapok 1866.; Missioi levelek a „Prot. Egyházi és Iskolai Lap“-ban, Budapest; Élő kövek, egyházi beszéd, 1867.; Halotti imák, 1879.; Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő.; Evang. lelkészi tár; Vasárnap című, vallásos irányú néplap sat.). 1884-ben jutott Kecskemétre, ahol folytatta megkezdett vállalatait az utolsó időkig.

Csak ez a rövid, vázlatos életrajz is elegendő bizonyíték arra, hogy Czeldert a hazai protestáns egyház kiválóbb alakjának ismerjük el s elegendő ok, hogy őszinte sajnálattal gondoljunk életének hirtelen beborúlt alkonyára és áldást mondjunk a nagybányai temetőben nyugvó porára, ahová özvegye, öt árvája s számos résztvevők könnyei és fájó emlékezései között folyó évi aug. hó 25-én tétetett le. Nyughatatlan lelke megtalálta az örök nyugodalmat. Áldás emlékére!

DR. RIK GUSZTÁV.

1849—1890.

Halálának hírére fájdalmas érzés futotta át Sárospatak városát s gyászlobogók tűntek elő a városházán, a főiskola és állami tanítóképző-intézet épületein, a reformátusok tornyán s ezeket a némán is beszélő jeleket látva, sokak önkénytelenül is feltették maguknak e kérdést: ki is volt ő, akit a gyásznak nem közönséges jeleivel tisztelnek?! Hiszen soha nem láttuk őt a népszerűségkeresés lármás piacán! Soha nem hallottuk nevétől zengeni az utcákat és köztereket!! Mámorosult tömeg soha nem hordta vállain! Nagy alkotásait, rendkívüli érdemeit nem kürtölték hízelgő barátok... miért hát e gyász, e tisztességtétel annyi és olyan előkelő helyeken?!

Míg így tűnődének sokan a látható jelek hatása alatt s míg az itt is, ott is hangzó hírek és adatok után alakulni kezdett a közönség lelkében a boldogult férfiú képe: megkondúl a temetésre hívogató harang és a halottas ház udvara nem bírja befogadni a tisztességtévők roppant seregét. Az utolsó pillanatokban, mikor az áradat még mindig növekedőben volt, át kellett hurcolni a drága hamvakat a főiskola falai közé.

„A temetés az élet bírálata“, mondja valaki, végigtekintve a résztvevők sűrű sorain. Ha csakugyan az: akkor a *dr. Rik Gusztáv* élete fényes bírálatot nyer a halálban. Százan, ezren hozták el koporsójához sóhajait, könnyeiket; egyesek és testületek koszorúkkal fejezték ki iránta szeretetök és tiszteletök érzelmeit s ami

rendszerint a ritkább esetek közé tartozik: zúgolódó, panaszkodó hang, bántó kritika nem vegyült a köz-elismerés és közsajnálkozás harmóniájába.

A zajtalanúl ömlő folyóhoz hasonlított, amelynek habjai után tenyészet fakad; a csendes esőhöz, amely termékenyít. Míg egyesek nagy szelet verve, minden lépésökört követelik a nyilvános ünnepeltetést, ő neki elég volt jutalmul az, hogy a közjó érdekében ő is munkálkodhatott.

De munkálkodott aztán híven és nagy következetességgel! Nem a tömeg kegyét kereste, nem a maga hasznát számítgatta, ha egyszer munkára hívta el a bizalom, hanem háládatos akart lenni a bizalomért. Tisztelettel kell elismernünk róla, hogy volt egész lényében, egész jellemében valami keresetlenség, egyszerűség, valami antik nemesség, amely hódít és melegít, anélkül, hogy arról önmagának is sejtelme lett volna. Ez a vonás az különösen a dr. Rik Gusztáv képében, amely őt a sárospataki társadalomnak egyik kimagasló alakjává emelte, amelyért őt közművelődési intézetek és testületek siettek megnyerni ügyeiknek és amellyel azokat is elismerésre tudta bírni személye és törekvései iránt, akiknek önző számításait a maga kérlelhetetlen becsületességével olykor-olykor keresztülhúzta.

„Bizony ez az ember igaz vala!”

Még csak 41-ik esztendejét élte és már is érezték a vele érüklözök, hogy Sárospatak városára átalakító befolyást fog gyakorolni, ha a Gondviselés időt enged neki tehetségeinek teljes érvényesítésére. Vajha engedett volna! Fájdalommal kell bevallanunk, hogy a mai kalmárkodásra hajló világban a hozzá hasonló jellemeknek hijával vagyunk. Ez a tudat is oka lehetett annak, hogy koporsója körül a város részvéte, minden rang- és felekezeti különbség nélkül, olyan tüntetésszerűen nyilatkozott.

Született a boldogúlt Munkácson, 1849-ben *Rik Jakab* és *Hochholzer Emma* szülöktől, akik mindketten magas műveltségűek lévén, gyermekeikre már a szülői háznak alakító befolyása volt. A gimnáziumi tanfolyamot a sárospataki főiskolában 1867. nyarán végezte kitűnő sikerrel. Már tanuló-korában mutatkoztak lényének bizonyos kedves tulajdonságai, amelyek később egyre határozottabban kifejlődve, egész jellemének kidomborodására befolyással voltak. Szívesen mosolyogta társainak pajzánságait, de sohasem vett részt szilajkodásaikban. Szerette a kötelesség hű teljesítését, de nem tudta árulni képességeit. Szinte nem gyermeki nyugodtsággal felelt a hozzáintézett kérdésekre s azok közé tartozott, akiket inkább becsülni szoktunk, mint szeretni.

A gimnáziumi pálya végeztével Budapestre ment az egyetem bölcsészeti tanfolyamára s itt különösen a természettudományi tantárgyakat bűvárolta, amelyek iránt már gimnáziumi tanuló korában is kiváló vonzalommal viseltetett. Hogy milyen jól töltötte idejét Budapesten, s hogy itt is mennyire hű maradt önnagához: arra nézve a legjobb bizonyítvány az, hogy *Than Károly* felismervén a bűvárkodni szerető s a laboratóriumot következetes szorgalommal gyakorló ifjúban az igazi tehetséget és hívatottságot, őt assistensül vette magához. Oly kitüntetés, amely csak a jók javának jut osztály-részeül.

Némelyeket az efféle kitüntetés elkényeztet és megállít a haladás útján; ő nem ezek közül való volt. Úgy látszik, hogy ő nem közönséges célt tűzött tehetségei elé s hogy vágyainak határa az egyetemi tanárság volt és nem a sárospataki gyógyszerészség. A gondviselés azonban másként határozott. Mikor ő elébb a doctori címet (1872.), majd a középiskolai tanári oklevelet (1876.) is megszerezte magának; sőt 1877-ben állami ösztöndíjjal Heidelbergbe is elment, hogy ott a

Bunsen oldalán s annak laboratóriumában is megpróbálja és fejlessze tehetségeit s mikor ismerősei azt hitték — és jogosan — hogy ő már egészen ott van az egyetemi tanárság küszöbén: akkor — egészen váratlanul — visszajött Sárospatakra s átvette édes atya gyógyszerárának vezetését és itt maradt, itt élt és működött életének utolsó lehelletéig, fejlesztve édes atyai örökségét és jótékonyan hatva mindenütt, amerre a bizalom szava elszólitotta.

Mi volt oka e fordulatnak: mi nem tudjuk s kérdezni nincs miért. Azt azonban tudjuk, hogy dr. Rik Gusztáv tehetségére több ízben rávetette szemét a főiskola előljárósága és tanári kara s örömmel üdvözölte volna őt a tanárok tisztos seregében, szívesen látta volna őt legalább, mint a vegytan akadémiai előadóját, de talán egészségi, talán másféle okokból ez a terv, ez az óhajlás nem sikerült, nem valósúlhatott. De sikerült egyéb. Amint ugyanis a főiskola anyagi ügyeinek élére az u. n. *Gazdasági választmány*, a mai szerepkörében odaállított, az előljáróság — a tanári kar meleg ajánlata folytán — nagy készséggel és a legszebb remények között hívta meg — egyebek között — *dr. Rik Gusztávot* is a főiskola anyagi ügyeinek vezetői közé. Tanúk lehetünk reá, hogy milyen hűséggel, mennyi éleselműséggel és milyen nemes tapintattal szolgálta ő az „Alma Mater“-t s milyen szívességgel vett részt a gyakran igen kényes természetű kiküldetéseiben.

Volt idő — s ez is az ő szép jellemére vet világot — midőn a *Gazdasági Választmány* és az *Igazgatótanács* között nézeteltérések merültek fel, vagy más szavakkal szólva: volt olyan eset, amikor az utóbbi, mint felettes testület, csupa túlbuzgóságból, az elébbinek jogkörébe avatkozott s *dr. Rik Gusztáv* több társával együtt beadta lemondását. Csak addig akart és tudott nobile officiumokat teljesíteni, amíg azt látta, hogy működésü-

kért föltétlen bizalom a jól kiérdemelt fizetés. Az előljáróság azonban mindent elkövetett, hogy a félreértés kiegyenlítették, ami megtörténvén, dr. R. G. újra oda ült a tanácskozás asztalához és szolgálta a főiskolát ingyen és rendíthetetlen hűséggel. Az a koszorú, amelyet a főiskola nevében tettek a koporsójára „*a hálás tanítványnak*“ szólt: ő igen megérdemelte azt.

De nemcsak a főiskolát szolgálta ő lelkiismeretes pontossággal, hanem a sárospataki ev. ref. egyházat is, mint ennek két ízben is presbytere s tanácskozási asztalának egyik ékessége, büszkesége. Ő ezt a kötelességét sem hanyagolta, ezt sem kicsinyelte; ő itt sem érdekből, nem politikából szolgált; nem azért, hogy ilyen összekötetései által is párthíveket szerezzen. Neki az olcsó népszerűség nem volt kenyeire s a zavaros viszonyokat nem kihasználni, hanem megtisztítani igyekezett, ez képezte ambícióját. A presbyterium tagjai saját költségükön készítetett koszorúval tisztelték meg a derék bajtárs emlékét.

Az állami tanítóképző-intézetben, mint igazgatótanácsosnak volt szerepe; a város közbirtokossági ügyeinek rendezésében egyik legjelentékenyebb tényezőnek ismertetett; a sárospataki népbank felügyelő-bizottságának lelke s élesen látó szeme volt. Így mondják azok, akik őt a város és népbank ügyei körül forgolódní látták s akiknek bő alkalmuk nyílt az ő tiszta lelkébe mélyebben betekinteni.

Hogy milyen volt boldog családi körében, amelyet 14 évvel ezelőtt alkotott, hogy miként küzdött, fáradt övéinek jövőjeért és milyen szépen haladt elő az anyagi boldogulás útján: ezt és azt a tengernyi bánatot, amely erre a magára maradt, szépen fejlődő családra borúlt, mi nem próbáljuk meg ecsetelni. Meghatóan ecsetelte azt a koporsó felett *Bálint Dezső* helybeli lelkész.

Egyet azonban fel kell még említenünk; azt nevezetesen, hogy *Than Károly*, akit mestere gyanánt tisz-

telt, már a M. Tud. Akadémia előtt is bemutatta a kedvelt tanítvány irodalmi kísérleteit és pedig 1877. nov. 5-én „*Az erdőbényei ásványvíz vegyi elemzése*“ című értekezését, 1878. március 28-án pedig „*A vegyérték folyamának fejlődése 1878-ig*“ című tanulmányát s mindent elkövetett, hogy megtartsa növendékét a tudományos pályán, akinek jövőjéhez joggal fűzhetett szép reményeket. A boldogult magánviszonyai azonban azt követelték, hogy ő Sárospatakon telepedjék le és szerencse e városra, hogy őt magáénak mondhatta s hogy időnként reá mutathat saját fiai előtt, mint követésméltó mintaképre.

Gyakori gyöngélkedés és huzamosabb betegség után 1890. február hó 4-én éjjel húnyt el s 5-dikén temettetett el a főiskolai énekkar megható gyászdalai mellett, édes anyja porai mellé, szerető özvegy, 3 fiú, két leánygyermek és nagyszámú rokonság s egy egész város közönségének áldásai és könyei között.

Virasszon sírján hű emlékezet!

EMÖDY DÁNIEL.

1819—1891.

Míg az édes magunkénak vallhattuk, körülöleltük őt tisztelettel, szeretettel. Mikor roskadozni kezdett az évek és a kötelesség terhei alatt, fájdalmas megilletődéssel néztük hanyatlását. Mikor a gyöngeség és betegség ágyba szegezték s szellemének napfényes egén borzadalmas fellegek jelentkeztek: készítgettük szívünket a kínos elválásra. Mikor a könyörülő Isten magához ölelte és megnyitotta az ő elborult lelkének az örök világosság ajtaját: megkönyeztük, megsirattuk.

Megérdemelt tőlünk minden tiszteletet, minden szeretetet; a fájdalmat is, a könnyet is, a siralmat is.

A legelső volt közöttünk, anélkül, hogy akarta volna. Multja szebb, ígéretesebb, mint bárkié a mi kis világunkban; de ő nem tudta azt. Semmit sem tudott magáról és magáért, csak azt, hogy őt oda hívták a kötelesség asztalához s hogy neki szolgálni kell hűséggel, becsülettel, lelkesedéssel s azt a tanszéket, amelyet egykor *Kövy* tett dicsővé és irigylésre méltóvá, nem szabad beárnyékolni, nem lehet megkisebbiteni a szent hagyományok meggyalázása nélkül.

44 éves volt, mikor a sárospataki főiskola előjáróinak bölcs utánjárása megszerezte őt a főváros kitanoncsái közül az újrászervezett jogakadémia egyik tanszékebe. Nem volt tanár; ügyvéd volt és publicista; de annyi szerénységgel, igénytelenséggel s olyan professori talentumokkal, hogy igazán az Isten jó tetszésének kell tekintenünk, hogy előjáróink olyan szerencsésen rátaláltak.

A Vay Miklós br. szép szaváért, az Erdélyi János barátságáért s talán édes atyjának, az egykori sárospataki tanárnak emlékeért, kitepte magát a főváros igézetes, fénnel s dicsőséggel csábítgató világából; s ő, akit egykor *Petőfi* és *Jókai*, mint közös barátjukat, irodalmi perosztóul fogadtak el maguk között; ő, aki mérsékelni bírta egykor az *Irínyi* vitatkozási szenvedélyét s egy *Kossuthnak*, *Vörösmartynak*, *Tompának*, *Kazinczy Gábornak*, *Pákh Albertnek*, *Vajdának*, *Királyi Pálnak*, *Czakónak*, *Xantusnak*, *Vasvárynak* s annyi sok más országos nevű jelesnek bírta becsülését; aki *Csengeryvel* a „Pest-Hirlap“-ot, *Kemény Zsigmonddal* pedig a „Pesti Napló“-t szerkesztette; ő, aki — mint *Jókai* feljegyzi róla — oda tartozott az ifjú irodalom új tehetségekből alakult díszes csoportjába s résztvett hazánk újjászületésének előkészítési munkájában; ő, aki ott forgott a márciusi ifjúság körében és a szabadságharc viharai között; ő, aki *Dembinskyt* francia beszéddel üdvözölte Debrecenben s aki ott volt a vértörvényszék áldozataiul kiszemelt 32 magyar író névsorában; ő, akinek fényes összeköttetéseiből csak egy parányit kellett volna felhasználnia, hogy a főváros irigyelt nagyjai közé emelkedjék: megfoghatatlan lemondással eljött a sárospataki főiskola szerényen díjazott napszámosai közé, hogy — mint ő önmaga előtt is indokolni próbálta — „*addig Assirtus tetemeiként szétszaggatott munkásságát azon főiskolának szentelhesse, amely az ő hamvaiban is tisztelt atyját falai közt látta egykor, mégpedig előbb, mint növendékét, később, mintegy pár évig (1804—1806.) tanárát a felsőbb gimnáziumi osztályok egyikének.*“

Bármi hozta légyen, eljövetele s 28 évi szereplése Istenáldás volt a sárospataki főiskolára s ennek különösebben jogakadémiájára nézve.

Előttünk a képe még ma is annak a jelenetnek amikor a tiszáninneni kerület előljárói, képviselői s a

sárospataki tanári kar és tanuló ifjúság előtt a főiskola imatermében egy díszmagyarba öltözött, kis termetű, de élénk tekintetű férfiú emelkedett fel a szószékbe 1863. szeptember 14-én. *Enődy* volt. Könyv nélkül beszélt s engedelmet kért, hogy — még szintén beköszönni készült négy kartársára való tekintettel — rövid lehessen. Minket nem az hatott meg akkor, amit a nemzetközi jog köréből fejtegetett, noha ez is áttetszően világos és tanulságosan szép volt. Nekünk az az elismerés tetszett különösen, amellyel ő *Kövyről* s annak érdemeiről emlékezett; a nemes hódolat a nagy előd iránt s az a nyilatkozata a sokat szenvedett protestantismusról, hogy *az a gondviseléstől nem egyszer volt arra hivatva a hazában, hogy utolsó menhelye legyen a jognak*. Tetszett az is, amint az ifjúságra váró munkát jellemezte; *azt a munkát értem — úgymond — amelynek nem csupán a napi szükségek kielégítése szab határt, de amelynek célja hazánk, fajunk, hitfelekezetiünk értelmi és anyagi súlyának öregbítése*. Az „r” betű sajátos kiejtése a nagy Somossyra emlékeztetett; a lelkesedés, a szónoki hév, a világosság a legjobb kezesekül ígérkeztek a leendő tanár sikeréhez s mire a rövid beszédnek vége volt, a tiszánineni kerület s a főiskola ifjúsága a legvérmesebb reménységgel nézett az új tanár munkálkodása elé.

Azóta 28 év telt el s mindenik újabb és hatalmasabb bizonyíték volt az előlegezett bizodalom jogosultsága mellett. Törhetetlen köteleességérzete, előadásainak tisztasága s melegsége folyton növelték iránta tanítványainak tiszteletét, sőt bámúlatát. Tanúk lehetünk rá, hogy gyönyörűség volt tanítványaként ülni lábainál. Kathedrájában rendszerint állva s most ide-oda tipegve, majd húzamosabban megállva s fejét fel-felemelve, termetét mintegy kinyújtva, tartotta előadásait. Állásáról, testének egész tartásáról, arcának élénkségéről, szemeinek fényéről, kezeinek járásáról vagy méltóságos felemeléséről,

hangjának lejtéséről, mélységéről és magasságáról — a legrövidebb tapasztalat után is — meglehetett érteni, hogy mi az, ami fő és elengedhetetlen s mi az, ami csak másodsorban lényeges vagy épen csak bővebb felvilágosításra — mintegy a gyöngébbek kedvéért való. Sehol a legkisebb homály, hézag vagy kétértelműség.

Tanár volt a szó legjobb értelmében és csak az akart maradni. Egy-egy tisztességbeli hivatal — igazgatóság, dékánság — már megzavarták őt, vagy legalább akadályoknak tartotta az ilyen tisztességeket a legfőbb, t. i. a tanári teendők pontos teljesítésében. A kathedrának s a tanítványoknak élni, ezt tartotta az egyedüli professori tisztnek s nem örömet tanácskozott oly tárgyak felett, amelyek a szoros tanári kötelességekkel — az ő nézete szerint — összeegyeztethetők nem voltak.

És csodálatos, hogy ő, aki — mint journalista — roppant gyorsasággal és nagy élvezettel írta a különbnélkülönb cikkeket s mint barátai jegyezték fel róla — a megszorgosabb esetekben is mindig kész és képes volt a lap becsületéért az utolsó órában is helyt állani: — tanári vagy szorosabban iskolai kötelességei mellett ritkán volt rábírható tollának percegtetésére, vagy mint ő mondá: „*munkásságának szétszaggatására.*“ Elég volt neki, ha a tanteremben ragyogtathatta tehetségét, vagy a colloquiomokon példátlan türelemmel vallathatta tanítványait. Őneki készületlenül vagy felkészültséggel menni colloquiumra, annyi volt, mint kitenni magát a hosszú zaklatásnak az egész tantárgy ismételt végig hallgatásának. Bizonyosan igen sokan vannak volt tanítványai között, akik hálával gondolnak a boldogúlnak erre a megbecsülhetetlen tanári erényére.

Aztán az a nemes elbánás, az a rendkívüli finomság, amellyel ő tanítványait magához bilincselte s tanártársait is lekötölte: ez is feledhetetlen jellemvonás marad az ő képéből. Ebben rejlett rendkívüli hatásának egyik titka.

Mikor a jogakadémia újabb berendezése bekövetkezett s a tanerők és tantárgyak szaporításától reménylette a miniszter a jogtudományok fejlődését és a jogtudósok szaporodását, — Emödy Dánielt kedvetlenség fogta el. Ő nem a tantárgyak számában, szélességében s a tanárok sokaságában látta a jogakadémiák és jogtudomány jövőjének biztosítását, hanem a jogtanárok és jogtudomány szellemében. A tömési rendszernek, a felületeskedésnek, a tudomány cége alatt való hamis sáfárkodásnak ellensége volt. „Mindent megtanítani akarni bolondság,” az volt jelszava. Az iskolában általában a szellemet nézte, figyelte, méltatta és nem a tanrenddel való hivalkodást.

Soha sem tudott kibékülni a kötelezett doctorátussal sem s ő, a szelid lelkű, finom modorú férfiú, nem egyszer engedte meg magának, hogy a kényszerült doctorokra a szelid gúny nyilaival lövöldözzön. Épúgy bántották azok a kicsinyeskedések, amelyekkel felülről a vidéki jogakadémiák folytonosan háborgattattak; p. o. egyes tantárgyak óraszámának meghatározása, egész éves tantárgyaknak félévre való összevonása, roppant fontosságú bölcsészeti tudományoknak csekély óraszámra szorítása s a jogakadémiák tanrendjébe való beerőszakolása; az ilyenek miatt mindig kész volt — a maga szerény modorában — méltatlankodni.

Mint protestáns ember, nagy kitartással ragaszkodott egyházunk autonomikus jogaihoz. A protestáns egyházat a jog védfalának tartotta s e fal gyöngítésétől magát a jogot és a közszabadságot is féltette. Csak látni kellett őt, amint zöldasztalunk mellett a prot. autonomia védelmére támadt, amire pedig sokszor volt 1868. óta alkalma; csak hallani kellett, amint ő az autonomia becsét, fontosságát s hivatását magyarázta: lehetetlen volt őt és a protestáns autonómiát egyszerre meg nem szeretni.

Pedig távol állt ám minden felekezeti érdességtől

s elfogultságtól. Ellenkezőleg, minden felekezet érdemes képviselőit mély hódolattal tudta tisztelni s p. o. *Schuster* kassai püspöknek a főiskolában történt látogatását s az ifjúsághoz intézett beszédét az *idők jelének* tekintette s az ő békességre termett lelke boldogan gondolt — az ilyen példák nyomán — a felekezetek testvériségére. Ő is kiérdemelte s megnyerte a más felekezetek előkelőségeinek becsülését és tiszteletét.

A politikai mozgalmakba való beavatkozástól nemcsak ő maga tartózkodott, hanem a magafajta emberek beavatkozását sem nézte szívesen; a tanuló ifjúságnak pedig ilyenfajta mozgolódásait rendesen komoly aggodalommal kísérte. Az anya-madár szerelmével nyugtalanzkodott egy-egy képviselőválasztás alkalmával, vagy kivált az ú. n. antisemitismus feltűnésekor az ifjúság netaláni eltévedése miatt. Az egykori nevelőnek a Tiszacsalád iránt érzett mélységes tiszteletén nem változtatott az idő semmit s ez elhatározó volt az ő politikai gondolkodására, amellyel különben soha sem sátorozott és soha sem igyekezett egyetlen lelket sem megtéríteni. Tisztelte az egyén jogát, politikai meggyőződését, sőt általában méltányos s elnéző tudott lenni mindenkinek minden irányú meggyőződése iránt, azt vallván, amit Pál apostol, hogy „kiki az ő urának áll és esik.“

Az iskola haladása, az ifjúság finomodása sok tiszta gyönyörűséget okozott neki, anélkül, hogy magának e haladásból részt követelt volna. Kartársainak izmosodását, az ú. n. „fiatal óriások“ minden újabb sikerét elismeréssel szemlélte és kísérte; nem volt oka senkire sem irigykedni, senkivel szemben féltékenykedni. A zöldasztal vitáiban, vagy a megtántorodott ifjak megfenyítésében rendszerint a mérséklő szerepre vállalkozott s aligha volt eset, hogy valakit kikeresített volna nyilatkozataival. Mindenkire becsült s mindenki becsülésével dicsekedhetett.

Mig teljes erejében volt, a tanári kar szíves elis-

meréssel nyújtott neki alkalmakat írói és szónoki tehetségének gyakorlására. Ő méltatta *Erdélyi Jánosnak*, hű barátjának érdemeit 1868-ban július 12-én; ő volt a tanári kar szónoka *id. br. Vay Miklós* jubileumán 1873-ban Miskolcon; ő képviselte a jogakadémiát a Trefort által összehívott enquetten; ő parentálta el *Hegedűs Lászlót* 1884-ben. Közkedveltségnek örvendett, mint pohárköszöntő s egy-egy nagyobb összejövetel nem eshetett meg a főiskola körében, amelyen a boldogútnak elengedte volna a közönség az ily irányú szereplést. Utóljára a petrahói megégettek ügyében emelte fel szavát s e fellépéssel két darab úrasztali edényt juttatott a szerencsétlenné járt egyházközség birtokába.

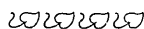
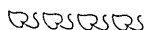
Pár év óta rohamosan kezdett hanyatlani, de emellett is folyvást javítgatta sajtó alá készített *Magánjogát* és készült a *Kövy* érdemeinek koszorúba gyűjtésére. Eleven szelleme azonban meglassúdott; a tanácskozásból már csak ritkán vette ki részét s mindenféle megbízatást visszautasított. Hol egyik, hol másik olvasóhelyiségben gyakran lehetett őt elszunyókálva látni egy-egy hirlap vagy folyóirat felett. Kedvenc olvasmányai: a francia és angol folyóiratok sem voltak már rá villanyozó erővel. Olykor elejtett egy-egy zúgolódó s panaszkodó hangot az élet terhei, az anyagi gondok s az erők pusztulása miatt. Látszott rajta, hogy fájt neki valami, hogy valami csalódás sebet rejtegeti. Úgy tetszett néha, mintha többet várt volna az élettől, mint amennyit nyert. Ki tudja: mi bántotta, mi emésztette?! Ki tudja: nem jutott-e eszébe, amit Petőfi mondott egykor róla: „Kenyeret eszik, pedig kalácsot érdemelne!”

Otthon hű feleség és áldott jó gyermekek szeretete környezte, a tanári kar és ifjúság becsülte, tisztelte mindvégig; az bántotta csak, hogy akiket imádásig szeretett, — nem jutalmazhatja meg hűségökért a gondtalanság kilátásával.

„Fuimus, fuimus“ — ezt rebegette utóbbi időben mindazoknak, akik kórágán felkeresték; de azért maga sem hitte, hogy ilyen hamar el kell költöznie. A tanári karhoz folyó hó 11-én bejelentett lemondásában még némi reménnyel fejezte ki, hogy október elsejétől kívánja nyugdíjba lépését számítani s íme már 13-ára viradóra elaludt örökre.

Szegényebbek vagyunk egy kitűnő tanárral, egy páratlanul humanus kartárssal és emberrel; az ifjúság is szegényebb egy hű baráttal, egy példás vezérrel. És hátrahagyott kedvesei?! Azoknak veszteségét nem próbáljuk mérlegelni. Legyen nekik némi vigasztalásuk, hogy a mi szívünk is sajog a veszteség miatt s hogy él még az árvák és özvegyek atyja!

Legyen a kidőlt nemesnek síri álma csendes s emlékezete tettekre sarkaló!

KUN PÁL

1842—1891.

Csak egy keskeny föld-darab választja el koszorúkkal borított koporsóját az Emödy Dánielétől, mint amilyen az a távolság, amely az örök időből a kettőjük végnapja közé jutott.

A felhő, amely termékenyítő esőt csepeg és a borulat, amely villámokat szór: szépen megférnek együtt az ég boltozatán; ők is így a mindent kiegyenlítő temető hideg kebelén.

Az egyik a megtestesült megfontolás és borongás; a másik a röpkedő gyorsaság és az örök derű; egyik a mélység, másik a magasság; bányász az egyik, ki sziklába vés verejtékezve; léghajós a másik, aki vídáman röpül az ember-lakta tájak felett s ott érzi magát jól, ahol csak egyetlen kötélbe fogódzhatnak s az ellentétes légáramlattal kell birkóznia.

Igy együtt a kettő és olyan ijesztő hirtelenséggel egymásután: ki kételkednék a frissen felhantolt sírok láttára, hogy kétszeres okunk van a fájdalomra s hogyha illetlen nem volna hozzánk s hivatásunkhoz: megszólalhatna ajkunkon a panasz is s belopódzhatnék szívünkbe a félelem is.

Ott volt közöttünk az utolsó pillanatokban is. Kedélye vidám, mint rendesen; ajka beszédes, hangja érces, mint mindenkor. Szólt, állást foglalt a fenforgó kérdésben s mikor a köztanácskozásnak vége lett, ide is oda is betekintett a főiskola hivatalos helyiségeibe s mindenkihez volt egy tréfás szava, egy humoros megjegyzése. Az „alma mater“-nek vendége ígérkezett s ő volt, aki

legjobban igyekezett azon, hogy az őrizete alatt álló szépművészeti és műrégészeti muzeum rendje, tisztasága a legkényesebb bírálót is kielégítse s egy pár hiányzó tárgy bevitelére nézve még találkozót is tűzött ki délutánra egyik collegájával. Mikor így a hivatalos teendőkön túlesett, haza sietett, hogy netalán késői visszatérését előre igazolja s gyorsan, amint csak lehetett, ott termett a városháza tanácstermében, hogy egy jó emberét hivatalba juttatni segítsen. A gyűlés már megnyílt s ő egy pár bizodalmas sűgás után helyet foglalt képviselőtársai között. Alig telt el néhány pillanat, egy zuhanás tompa hangja riasztotta fel a jelenvoltakat, akik rémülve látták egyik szeretett társuk mozdulatlan tetemét a padlón végig terűlve. Két orvos — mindkettő szerető jó barát — fogott a megmentéséhez ; a magok lelkéből is szívesen lehelltek volna belé elevenítő lehelletet ; de nem használt semmi s ők sem tehettek egyebet, mint megrendűlt lélekkel oda álltak a könnyező sorába. Sápadt alakok dúlt arccal szaladgáltak a hihetetlen hírrel, A város utcái megteltek szerető barátokkal, megriadt tisztársakkal s a kíváncsiak tömegével.

„Lehetetlen, lehetetlen!”

Az Isten előtt semmi sem lehetetlen! Úgy tetszett neki, hogy a kidőlt agg tölgy mellé oda fektesse a java korában levőt, hogy a mi megsanyargatott szívünk még jobban fájjon s mulandóságunkra emlékezvén, meg ne kísértessünk a kevélység ördöge által.

Elesett, meghalt! Nehéz megszokni, hogy nincs, hogy ajka elnémult, kedélyének gazdag forrása kiapadt ; dehát életének épen az a legszebb bírálata, hogy a tanári kar, a tanuló ifjúság, a város, a választó kerület egyaránt vesztésnek érezte magát ravatalánál s koszorúkkal, könnyekkel áldozott emlékének.

* * *

Született a boldogúlt 1842. február 8-án Budapesten. Hasonló nevű atyja közbecsülésben álló köz- és váltóügyvéd, édes anyja Papp Mária volt. 1851-ben az ág. ev. egyház gimnáziumába került s itt tanult négy évig. Innen a kegyes-rendiek keze alá jutott s egyenlőtlen eredménnyel végezte a gimnázium felsőbb osztályait. Inkább egyes tantárgyakért, mint az összes tudnivalókért lelkesedett. Némely tantárgyak iránt érzéke is alig mutatkozott, másokban pedig a legjobbakat is megelőzte. Hajlam volt-e ez nála határozottan, vagy a tanrendszer s esetleg egyes tanárok hibája, azt nem vagyunk hivatva eldönteni; — de egyéniségének későbbi vonásaiból következtetve — legtöbb valószínűséggel a legelső. Szónoklási képességét már ekkor is dícséreték közt látták fejledezni.

1860-ban a theol. akadémiába iratkozott be s dr. Ballagi Mór, Farkas József, Molnár Aladár stb. tanárok kalauzolása mellett a négy éves tanfolyamot szép sikerrel végezte el 1864-ben. Itt már tartósabb és fokozottabb kedvvel tört előre, sőt nem elégedett meg csupán a theol. akadémián szerezhető bölcsészeti és theologiai ismeretekkel, hanem az akkor feltűnést keltett összehasonlító nyelvészet iránt való vonzalomból, a tudomány-egyetemre is bejárt s Budenznek és Vámbérinak kedves tanítványává küzdte fel magát s egyúttal a francia és angol nyelveket is bűvárolta. Ugy látszik, hogy az uraltaji nyelvek különösebben magukhoz ragadták, mert ezekről egy kisebb tanulmánya meg is jelent mindjárt theologusi pályájának bevégeződése után.

Ugyanez időtájban a Szőnyi-féle intézetben, amely a budapesti ref. főgimnáziumnak volt melegágya — a görög és latin nyelvet tanította s bizonyosan sokat forgatta már ekkoráig a tollat is; mert 1866-ban elég bátorsága volt egy „*Társadalom*“ című lap megindíthatásáért folyamodni, amely azonban — noha az engedélyt

megkapta — sohasem indúlt meg. Miért, miért nem: nem tudjuk.

1867-ben már Sárospatakon találjuk. A főiskolai előjáróság — több keserű csalódás után — az u. n. modern nyelvek tanítására egy állandó tanerőt kívánt szerződtetni s ilyenül a boldogúlat szemelte ki és nyerte meg. Soltész János tanszékére lépven, a német nyelvet a felsőbb osztályokban kötelezőleg, a franciát pedig az önként vállalkozóknak tanította. Új módszerével a tanítástanításban, sokoldalúságával, irodalmi nagy tájékozottságával s az idegen nyelvek iránt igazolt nagy fogékonyságával feltűnést keltett és csakhamar sokakat hódított meg önmagának, annyira, hogy egy évi szereplése után, mikor Erdélyi János olyan váratlanul elhunyt, őt szemelték ki annak félbenhagyott műve — világ-irodalomtörténete — befejezőjeül, amit azonban, sajnos, folytatnia is alig lehetett.

1872-ben — a Soltész Ferenc nyugalomba vonuláskor — maga ajánlkozott a bölcsészeti előtanok (logika, psychologia) tanítására s ugyanekkor maga elé tűzte — némi reménnyel az épen ekkor alakuló kolozsvári egyetemre — a „doctor philosophiae“ cím megszerzését is.

Újabb és újabb ingerek után szomjazó lelke nem tudott tartósan megpihenni egy-egy munkakörben. A gimnázium a maga figyelmével s folytonos körforgásával a megtanultaknak és megtanítottaknak ismétlésével, zaklató, követelő s tanárt és tanítványt egyaránt fárasztó rendszerével, nem adott elég táplálékot az ő röpkedő szellemének s nem bírta őt lebilincselni. Nyűg volt rajta, amelytől szabadúlni vágyott s nyereségnek tartotta önmagára nézve, hogy az akadémiában most a francia, majd az angol, sőt török nyelveket; majd pedig egyiknek is, másinak is irodalmát taníthatta, vagy egy-egy nagy külföldi íróat bemutatathatott. A sikerrel nem igen

törődött, beérte annyi jutalommal is, hogy tehetségét foglalkoztathatta s hogy búvárkodásra alkalmat nyerhetett. Mást talán mélyen elkeserített volna az a tudat, hogy munkájának tartósabb nyomait nem láthatja meg a tanítványokon: — ő keveset törődött a sokak fellobbanó érdeklődésével, sőt maga figyelmeztette hallgatóit azoknak bekövetkezendő ellankadására s megelégedett — legalább látszólag — a magvetéssel, az aratásra való vérmes kilátások nélkül. Elsőbb előadásaira rendszerint tódult az ifjúság, szerette élvezni szónokias modorát, mélyen járó fejtegetéseit, szellemének játszíságát, színporkázó elmésségét; később azonban — mikor a munkára került a sor — az érdeklődés egyre lanyhult s a kölcsönhatás hiányában olykor maga az előadó is fogyni érezte lelkesedését.

A főváros szülöttje és neveltje lévén, nehezen tudott beletörődni a kis városi életbe, ennek sajátos viszonyaiba s örömet szabadult volna ennek ezer szeme és olthatatlan kíváncsisága elől, különösen mikor boldognak ígérkező otthonában is idegenné lett. Mint a függetlenségi pártnak egyik erős híve, 1879-ben képviselőjelöltül lépett fel a *nagyvásonyi* kerületben, egykori tanára *Molnár Aladár* ellenében s noha szónoki tüzével sok elismerést szerzett e nemű tehetségének, az országházba be nem juthatott. Itthon azonban egyre nagyobb hírre emelkedett politikai nézetei s azoknak bátor s ügyes hirdetése által s b. e. *Hegedűs Lászlónak* s később másoknak is kitűnő segítsége volt a képviselői mandátum megszerzésében. Az o.-liszka kerületben nem igen van számbavehető ember, aki őt s az ő hangjának zengzetességét, kapacitáló tulajdonságát s az ellenfél gyöngéinek kikacagására s ostromozására hivatott sajátos tehetségét ne ismerné. Jól találta magát a nehéz helyzetek közt és a zivatarban. Ki tudja: nem a saját szívének zajongását némitgatta-e a maga körül támasztott zajjal?!

Négy évvel ezelőtt örömet vállalkozott akadémiánkon a *művelődés-történelem* kisegítő előadására s tetszett magának ebben az új munkakörben s mikor a legközelebbi s.-a.-ujhelyi kerületi gyűlésen (1889.) a tanári kar ajánlatára a bölcsészeti tantárgyak rendes tanárául az akadémiába elválasztatott: úgy érezte magát, mint a hosszas hányattatás után biztos révpartot ért hajós. Izmaít acélosodni, erejét nőni érezte s akik lelkéhez közelebb állottak — gyönyörködtek munkakedvében s szakképzettségének gyors növekedésében. Ujabb s egészen boldog otthona is kimeríthetetlen ösztöne volt lelke emelkedésének s egész lényé ujjászületésének. Megifjódott, mint a saját hamvaiból új életre támadt mesebeli madár s e második ifjúságával becsülésre bírta maga iránt azokat is, akik néha-néha bizonyos elvi ellentétek s másfajta világnézetük miatt, bensőleg voltak kényszerítve ellenlábasai gyanánt szerepelni. Az elismerésnek ezt a koszorúját készséggel tesszük időelőtti sírhalmára.

Mint író termékeny, világos; de e téren is csak most következtek volna maradandóbb alkotásai. A gimnáziumi reform megindulásakor határozottan az anti-classicus irányzathoz szegődött s nemcsak kisebb-nagyobb hírlapi cikkekkel, hanem önálló művel is erősen harcolt a régi felfogás hívei ellen. A „maradók“ u. n. kényelmeskedését, bátortalanságát, a classicus nyelvekre fordított idő és a felmutatott eredmény között levő aránytalanságot nemcsak pajzánul kikacagta, hanem keményen el is ítélte. Egy-egy ilyen vitában szinte harsogóvá vált és merészen hirdette, hogy a jövő az övék, hogy a régi gimnázium napjai meg vannak számlálva. S valóban, sok örömet okoztak neki a mai oktatási politika anti-klassikus mozdulatai, jöllehet a mutatkozó félrendszerbályoknak s félreformoknak ellensége volt ő is, mint a legcsökönyösebb philo-classicus.

Politikai nézeteit leginkább az „Egyetértés“-ben

hirdette, amelyen kívül a „Philosophiai Szemlé“-nek s a mi lapunknak is stb. dolgozótársa volt.

Mint a német nyelv tanára, egy Olvasó-könyvet szerkesztett, amelyet a Sárospataki Irod. Kör adott ki a főiskola költségén. Ennek — most már közel levő 2-ik kiadását — lényeges javításokkal óhajtott volna az ifjúság kezére bocsátani. Gyakran írt könyvismertetéseket s apróbb tudósításokat s Csáky miniszternek a német nyelv tanítása ügyében kiadott rendelete ellen is szóval és tollal buzgólkodott.

Ő fogalmazta a sárospataki tanári karnak Kossuth Lajoshoz intézett üdvözlő iratát, mint a tanári kar jegyzője s hő vággyal várta az arra nyerendő feleletet. Általában gyakran meghasználta a tanári kar, mint jegyzőt s ő sohasem vonogatta magát az efféle terhek alól. Ő tartott emlékbeszédet Ivánka Sámuel kartársunk felett, akit — mint kebelbarátját szeretett s ennek közkölségén emelt síremléke előtt is ő tolmácsolta a tanártársak és tanítványok hálás emlékezetét. Utolsó nagyobb írott dolgozata — a nyilvánosság elé jutottak közül — akadémiai székfoglaló beszéde volt, amelyben a Comt-féle positivizmus híve gyanánt mutogatta magát. Sokat bírt tollával, mert sokra volt képes szellemével.

Mint ember, tele volt szeretetreméltósággal, amit kivált aranyos jó kedélyének köszönhetett. Társaságokban s főleg bizodalmasabb baráti körökben ő volt a központ s ő az egyetlen, akin kifogni nem lehetett. Minden tűszúrást, minden erős vágást vidáman tűrt, mert sohasem maradt adósa senkinek; de — bár szeretett az emberek gyöngé húrjain játszani — úgy vitte ezt a szerepet, hogy száz ütéseért ezerszer volt kész neki mindenki megbocsátani. Egy nagy titka volt humora erejének, az t. i., hogy azt rendesen önmagán próbálta meg először. Olyan caricaturát senki sem tudott ő róla rajzolni, mint önmaga. Rendkívüli fogékonysága a visz-

szás helyzetek, a félszeg gondolatok és cselekedetek, általában az emberi bohóságok és esetlenségek felismerése és kinevetése iránt s bátorsága és ügyessége az ilyenek feltüntetésében — igen sok tisztelőt, sok bámulót szereztek neki, de mindenekfelett néhány bizodalmas jó barátot.

A tanuló ifjúságnak is kedvence volt, amely rendszeren csak kiváló tulajdonait látta és szerette benne s szinte rajongott szónoklásai és pohárköszöntőiért s főleg a március 15-diki ünnepélyeken boldogan lelkesedett tüzes beszédein. A városi képviselőtestület, a megye, a választókerület, a helybeli tűzoltóság, szintén mind az emberi és szónokot tisztelték és szerették benne s e tulajdonai miatt nem igen tűrték volna el a reá nézve — netalán — kedvezőtlen összehasonlítást senkitől.

Lelkének csak a derült oldalát mutatta az emberek felé egész életében; s íme nem kellett megszenvednie a halálért sem. A Gondviselés kegyel mosolygott reá; nem látta őt roskadozni, elhervadni, megasszni és a jótékony halálért epekedni senki. Eljött hozzá hívatlanúl, átölelte, elragadta.

Temetésén látszott meg, hogy mily sokan ismerték, mennyien tisztelték, becsülték és szerették. Egy-egy nagyobb temetést ritkán látott még Sárospatak, mint az övé volt.

Nyugodjék csendesen s virasszon sírján hű emlékezet!

VAJÁNYI LAJOS.

1828—1891.

„Tekintsétek meg és lássátok meg, ha van-e olyan bánat, mint az én bánatom, amely én rajtam esék!” — ez a jajkiáltás hangzik felénk a kies Torna bércei közül, ahol a mi gyászba borított Sionunk tördelve terjesztgeti kezeit ég felé és nem akarja bevenni a vigasztalást, mert „elesett az ő fejének koronája!”

Hihetetlen, ez is hihetetlen!

Vajányi Lajos perkupai lelkész és esperes, múlt hó 26-án este, amint épen készülődött, hogy egy jól végzett nap után pihenésre hajtsa le megfáradt tagjait, agyszélütés következtében meghalt.

Mi, akik szerencsések voltunk őt ismerni s lelkének mozdúlataiban gyönyörködni, értjük a felsíró bánat nagyságát és mélységét s az alig pótolható veszteség fájdalmaiban szívünk szerint osztakozva a Siralmak költőjével felelünk vissza a megrendítő jajkiáltásra, mondván: *„Megtapodta az Úr a mi erős vitézeinket közöttünk . . . betöltött minket sok keserűséggel, a porba nyomott le minket!”*

Igen, *a mi erős vitézeinket*; mert a boldogúlt a miénk is volt, a sárospataki főiskoláé.

Tornamegye egy példásan szerény, fáradhatatlanul munkás, valódi mintaesperest veszített el benne; mi elvesztettünk egy kötelésségtisztelő, nemeskeblű, tanügyet tanulótságot s tanárokat forrón szerető jóbarátot, igazgatótanácsunknak egy kitűnő közkatónáját.

Mindenki tudta a tiszáninneri egyházkerületben, hogy a kis tornai egyházmegye egyházi, még inkább

iskolai ügyeit páratlan közszellem emeli egyre fölfelé, amióta annak esperesi székét *Vajányi Lajos* tartja elfoglalva. Tudtuk azt is, hogy ennek oka a vezér bölcsesége, hűsége, az ő példaadása és szeretetteljes szigora. Annyira haladt e téren, hogy akadtak Tamáskodó lelkek akik megáhítván a kis megye utólérhetetlennek tetsző dicsőségét, gyanúval próbálták megbántani a vezérnek feddhetetlen lelkét. Ezeknek szinte jézusi nyugalommal felelt: „*Jöjjetek és lássatok!*“ Akik sikerének titkai után tudakozódtak, azokat rendszerint így elégítette ki: „*Akarni kell!*“ Mikor mások a tanügyi sikertelenséget palástolva, a bírák, szolgabírák hanyagságára hivatkoztak: ő kigyúlt arccal tiltakozott: „*Azt szeretné ő látni!*“ „*Hát mire való az alispán, a főispán, a miniszter?*“ Igen, ő kész volt *akarni*, ha kellett a végletekig is, az ügy javáért.

De nem volt rá kényszerülve, hogy harcoljon az emberek és hivatalnokok rosszakarata ellen. Szerencsés modora, vérmérséklete, finom tapintata mindig megtudta nyerni a győzedelmet harci zaj nélkül is s bizony alig lehet valaki, aki haragot hordana szívében amiatt, hogy lármás dicsőséget szomjúhozva, a világ elé hurcolta legyőzött ellenfeleinek nevét s gyarlóságait. Nem akart nagynak látszani soha — a mások rovására!

Jegyzőkönyvek örökítik, hogy milyen odaadással szolgálta a tiszáninneri kerület népiskolai tanügyét, mint a kerületi tanügyi bizottság jegyzője. Mennyit nyughatatlankodott a maga csendes modorában, ha egy-egy gazdagabb egyházmegyét nehezen lehetett előbbre mozdítani! Mily szívesen ült a számadatok között és készítette évről-évre a kerület tanügyi képét és adta a jó tanácsokat a mutatkozó hézagok elosztatásához. Még — mint esperes is — alig tudott megválni ettől a fáradtságos tisztétől, úgy oda nőtt lelke a kerület tanügyének ellenőrzéséhez.

Ez a hajlama tette őt kiválóan hivatottá a sáros-

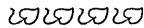
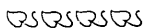
pataki főiskola igazgató-tanácsába. Egészen neki való téren, benső hajlamainak hódolva járt s dolgozott itt közöttünk, katonás pontossággal felelve meg a magára vállalt enemű tisztnek.

Nem ütött zajt soha. Keveset beszélt, de a tettekben gyönyörűséggel versenyzett a legjobbakkal. Mint maga is zenész, nagy kedvteléssel figyelte az ifjúságnak a zenében és éneklésben mutatott előhaladását; mint egykori honvédhadnagy nem maradt el az ifjúság torna-mutatványairól s noha rendszerint alig lehetett az ő jelenlétét észrevenni és sohasem tolakodott előre véleményével: senki sem volt rajta kívül, aki jogosabb bírāja lehetett volna a látottaknak és hallottaknak.

Bármennyire visszahúzódó volt különben, ott, ahol embertársainak hasznára válhatott, egy percig sem engedte meg önmagának a késlekedést, és szerénykedést. Az 1872-iki kholerában úgy járt a körülötte hullongó sokaság között, mint egy apostol. Szelíd szavával s homeopathikájával, gyors segítségével egy egész vidéknek vált jóltevő angyalává s nem is kerülhette ki, hogy a legfelsőbb helyről neki is felajánlott jutalmat — a Ferencz József-rend keresztjét — el ne fogadja. De aki erről a kitüntetésről soha egy igét sem ejtett el, az a boldogult volt.

Értjük, tudjuk méltányolni a kis Torna rendkívüli vesztességét és mélységes fájdalmát s a még teljes férfiúi erejében kidőlt jeles sírhalmára mi is fájó szívvel tesszük le az elismerés szerény koszorúját.

Áldás emlékére !

DR. BALLAGI MÓR.

1815—1891.

Pólyája rongy volt, takarója a szükség és nélkülözés, altató dala egy megvetett faj babiloni éneke, gyermekkorának egyetlen támasza az önbizalom; — és íme most, midőn megásta sírját a halál, a nemzet legjavának, legkiválóbb intézeteinek, az ország fővárosának s az egész hazai protestantizmusnak elismerése és áldása száll korporsója felé.

Ritka halandónak juttat Istene olyan küzdelmes, de szerencsés fejlődésű és rendkívüli sikerekkel koronázott földi pályát, mint a *dr. Ballagi Mór*.

Születési előnyök nélkül, pártfogók nélkül, egyedül önmagára s a keblében rejlő isteni szikrára hagyatva, úttalan úton, emberek hahotája között, vézna, beteges testtel, most elbotolva, majd újra felemelkedve, inséggel s rosszakarattal, előítéletekkel birkózva tört előre és mindig előre, mintha csak neki szólott volna az Úrnak ama Jerémiáshoz intézett biztatása: „Ne félj tőlök, mert veled vagyok és megoltalmazlak téged . . . Ime az én ígéimet adom a te szádba , . . . hogy gyomlálj, ronts, veszess, törj, építs és plántálj!”

És valóban gyomlált, rontott, tört, épített és plántált s az Úr megoltalmazta, sőt megjutalmazta őt a verejtékes úton újabb és újabb sikerekkel, földi szerencséivel, a vénség ékes koronájával, a nemzet nagyjainak barátságával, irodalmi babérokkal s — ami az emberi szívnek talán minden egyébnél nagyobb jutalom, — adott neki önmagához méltó s a tisztességben vele versenyző

gyermekeket s látnia engedte, hogy „azoknak házok békeséges a félelemtől és az Isten vesszeje nincsen ő rajtok.”

Nekünk protestánsoknak, hálával kell leborúlnunk a Gondviselés kegyelme előtt, hogy úgy irányozta a dr. Ballagi Mór szívét, hogy meghasonlván az őt megérteni nem tudó s nem akaró fajrokonáival, oda sorakozott a mi sok vihart látott lobogónk alá és széles tudományával, szabadságszeretetével, eleven, munkához szokott s küzdelemben erősödött szellemével, az igazságért vívott irodalmi harcaival odavéste nevét egyházunk legnagyobb alakjai közé s jelentékenyen hozzájárult a protestáns név dicsőségének emeléséhez.

* * *

Inócon született Zemplénnvármegyében. Atyja Sztáray grófnak bérlője s majd enemű vállalatának szomorú kimenetele után zugiskolai tanító volt s mint ilyen vezette be a tanulni szerető Móricot is az ó-szövetség és a Thalmud ismeretébe. Maga írja a boldogult, hogy gyermekkorában már könyv nélkül tudta a héber bibliát¹ s ez lehetett első szerencséje, amennyiben — mint bocher — a folyvást bolyongó család köréből ki-kiszakadva, több ízben megmentette beteges testét a végkimerüléstől a biblia nevezetesebb részleteinek házról-házra való recitálása által. Vándorlása közben ismerkedett meg a magyar nyelvvel s hihető, hogy a tősgyökeres magyar vidékek (Máté-Szalka, Tisza-Lök, Sámson, Debrecen stb.) adtak neki ösztönt első bibliafordítási kísérleteire.

1829-ben, két váltóforinttal Nagyváradra ment papnövendéknek, innen két év múlva a pápai híres „Beth-Hammidras”-ba sietett. Félévi itteni tartózkodása után előbb Moóron, majd Surányban nevelősködött s ez a

¹ „Bibliai tanulmányok.” I. füzet.

oglalkozás forduló pontot képez életében. Megismerkedett ugyanis a plebánossal, attól latin és görög könyveket s a latin és görög nyelv elsajátításához némi utasításokat kapott. Most már nyílni kezdett előtte a jövő. Bámúlatos szorgalmával s fogékony tehetségével annyira haladt másfél év alatt, hogy bátorsága támadt visszavágni Pápára és pedig nem holmi thalmud-iskolába, hanem az országos nevű Tárczy kezei alá, a reformátusok collegiumába. Vágya teljesült, mert szigorú felvételi vizsga után felvétetett a filosofiára. Nyugtalan lelke azonban itt sem állapodott meg. Életcél tüzén ki maga elé, Pestre igyekezett, hogy a műegyetemen a mérnöki tudományokban képezze ki magát. Ki is képezte annyira, hogy másoknak is magánleckéket adhatott. A vizsgán azonban megbukott. „Rút lap ez az idő művelődéstörténetünkben,” — írja igen méltán — *dr. Ballagi Aladár*.² A türelmetlenség, a clerus mindenhatósága lehetetlenné tévé, hogy a műegyetem legelső zsidó hallgatója oklevelet nyerjen.

Pestről, lelkében felháborodva, de kitűzött céljától vissza nem riasztva, Párisba vándorolt. Birkózott az idegen nyelvvel és a szegénységgel; de el nem csüggedt. Ez a rendkívüli kitartása aztán végre is megtermette számára a jók elismerését.

A magyar nemzet ébredési időszakát élte. A nemesi előjogok érckapuját keményen rázta az új idők szele; a válaszfalak bomladozni kezdtek; a tudomány jogokat nyert a felső régiokban való hódításhoz és elismertetéshez; nemesebb, emberibb szellem kezdett irányt szabni politikában, társadalomban egyaránt. Nemzeti történelmünk új korszak-küszöbéhez ért, nyugat műveltsége egész erővel tört be a régi sáncok közé; az írók tollal, a szónokok szóval, a nemzet jobbjai az Istentől szívökbe

² „Prot. Új Képes Naptár.” 1879.

oltott szeretettel követelték az elnyomottak szabadságát s ez a hajnalhasadás bevilágított a bukott technikus párisi padlásszobájába is, hirdetvén neki is a nemzet tavaszának megérkezését.

Eötvös, „a nagy philanthrop“ volt különösen az, aki rávetette szemét az ifjú Ballagira s miután már maga ott lelkesedett a legnagyobbak között, társul kereste őt fel a már szintén szőnyegre jutott zsidó emancipatio keresztúlvitele végett. Milyen boldog óra lehetett az a sok sanyarúságot és megvetést látott szegény ifjú életében, amely neki — az ország határain túl — azt az örömhírt vitte meg, hogy „eltölt az ő népének elrendelt ideje, hogy megbocsáttatott az ő bűne!“

Ballagi egyszerre elfeledett mindent s teljes erejével oda szegődött a hitsorsosai javát munkálók sorába, s hogy egy pillanatra se lássák a bizodalomra érdemlennék, legott megírta „Zsidókról“ című röpiratát, amelyet itthon Vajda Péter, a lelkesek egyik leglelkesebbike adott ki és terjesztett. Majd Eötvös hívására hazajött Párisból s itthon küzdött a nagy eszme megtestesüléseért.

Cél volt a zsidókat megmagyarosítani s ilyen módon tenni őket érdemesekké a tőlük sokak által irigyelt szabadságra. Evégből egyik leghatásosabb eszköznek látta Ballagi a bibliának, kivált pedig a hitsorsosai által leginkább kedvelt Thorának vagy Mózes könyveinek lefordítását. Bámúlatos gyorsasággal s a viszonyokhoz képest kellő sikerrel végezte ezt a munkát is s még 1840-ben megjelent a két első könyv fordítása Budán, kettős szöveggel (héber és magyar) és a lap alján olvasható magyarázatokkal. A magyar közönség s kivált az irodalom halásabban fogadta a fiatal tudósnek e kísérletét, mint saját hitsorsosai. Az *Akadémia* mindjárt (1840. szept. 5-én) levelező tagjai közé emelte, mintegy mutatni akarván a nemzet csökönősebb részének, hogy a tudománynak nincs nemzetisége és felekezete.

Ez a hálás elismerés még jobban odakapcsolta az ifjú akademikust a magyarosító törekvésekhez. Magyar grammatikát (1844.), majd magyar olvasókönyvet írt a németül beszélők számára s miután a magyarosodás fő-akadályainak — igen helyesen — a papokat az u. n. rabbikat tekintette, mindent megmozdított egy rabbiképző-intézet felállítása végett. Lelkesedése fagyos szívekre talált épen ott, ahonnan ő boldogan számított a megfelelő lelkesedésre. A pesti zsidó hitközség 140 váltóforinttal járult a nagy terv keresztúlviteléhez s ez a szűkmarkúság és szűklátókörűség elhatározóvá lett a fiatal tudós jövőjére nézve. Megborzadt saját felekezetének csökönőségétől s reményt veszve munkájának sikere iránt, külföldre ment s ott Tübingában, a már világhírű Ewald és Baur lábainál, megérlelődött benne az áttérés gondolata. 1843-ban, mint már felavatott bölcsészettudor, Notzingen nevű helységben protestánsná lett.

1844-ben a szarvasi evang. főiskola szerezte meg tanárul. Ekkor már a *Székács* barátságával is dicsekedhetett, akivel a biblia új-szövetségi részét magyar nyelvre fordította. E mű maig sem jelent meg; de bizonyítéka volt és marad a dr. Ballagi keresztyénységének. Ez időre esik német-magyar és magyar-német zsebszótárának 1-ső kiadása is.

Szarvason jó talajra lelt kedvenc eszméjéhez, a magyarosításnak fogantatásához. Ő és Vajda tartottak itt először magyar egyházi beszédet s ők hintették el egy nemzeti szebb jövő magvait. Ugyanekkor — külföldi törekvések hatása alatt — napirenden volt már a két prot. egyház egyesülésének kérdése is. Zay, Kossuth, Fáy András, Székács, Török Pál s annyi sok jeles hevült a nagy gondolatért s Ballagi is hozzájuk szegődött.

Ötvös, mint 1848-iki közoktatási miniszter, a pesti egyetem tanárává nevezte ki s e kitüntetése miatt lemondott szarvasi tanárságáról, anélkül, hogy az egyetemre

bejuthatott volna. A forradalom ugyanis kitört s a muzsa hallgatni kényszerült. Ballagi tudományát s az európai főbb nyelvekben való jártasságát a forradalmi kormány ügyesen tudta értékesíteni; Görgey, mint tábornoki fogalmazót, majd mint hadelnöki titkárt alkalmazta. Ez a szerepe volt Aulich mellett is.

A forradalom leveretése után Szarvasra internálta az ellenséges hatalom s tanári állásától felfüggesztette. Mit volt mit tennie? Ő, a mérnök-jelölt, az író, tanár és biblia-fordító beállt bérlőnek s az anya-földdel való küzdelmei közben egy magyar példabeszéd-gyűjtemény összeállításán is jó szerencsével fáradozott. 1851-ben visszanyerte szabadságát s mint szarvasi tanár újra felvette az elejtett fonalat. — Innen a kecskeméti, majd a Székács, Török és mások által sürgetett s 1855-ben Pestre erőszakolt theol. akadémiához hivatott meg tanárrúl a keleti nyelvek és a szentírás-magyarázat terhes tanszékére. Ez új intézetet a prot. unio melegágyaként ápolgatták s nemesen megfáradtak a szeretettel dajkált eszmeért anélkül, hogy célt értek volna. Az ágost ev. egyház túlzó elemei, amelyeknek még most sem tört le a szarvuk, ellenszegültek a nagy emberek tervének, rossz hírekkel izgatták elvtársaikat, gyanút, gyűlölséget terjesztettek az unioi törekvések ellen. Székács és Török ingyen tanítottak a pesti theol. akadémián, felváltva prédikáltak egymás templomi szószékében is, hogy a kölcsönös türelem és szeretet elvét tényekkel is igazolják; de az unio elvégre sem lett egyéb néhány kiváló jelesünk lelki és irodalmi szövetségénél.

Ballagi hűséges bajtárs volt e szövetségben. 1855-ben mindkét prot. egyház hívei számára s az alélldozó prot. szellem felrázása végett megindította és kitűnő munkatársak segélyével nagy hatású vállalatná emelte az u. n. *Prot. Naptárt*, amely új kiadásban még ma is felszinnen van s régi dicsőségét évről-évre merészebben tékozolja.

1857-ben több hozzá méltó társával (Révész Imre, Fabó stb.), a protestáns theologiai tudományosság színvonalának emelése s lehetőleg önállóvá tétele végett, a „Protestáns theologiai könyvtár“ című vállalatához fogott s annak első termékét a Révész Imre által fordított Hagenbach-féle Encyclopaediát tanulságos bevezetéssel látta el.

1858-ban felelevenítette a forradalom alatt megszűnt Prot. Egyh. és Iskolai Lapot s ezzel még hatalmasabb követ dobott a protestantismus álló tavába s felriasztgatta azokat is, akikben a merev politikai ellenállás a teljes érdektelenségig fokozódott. Izgékony lelke nem tudta elviselni a nagy némaságot s egyházi és világ férfiaink kitűnőbbjeit egymásután zaklatta fel elmerültségükből s ajánlotta fel nekik az általa megindított lapot az eszmék tisztázására s a jobb idők előkészítésére. Ő, az új protestáns, adott jó példát a régieknek a bizodalomra, a munkára, a lelkesedésre. Csakhamar egész tábor keletkezett körülötte. A legnagyobb nevek birtokosai sem resteltek hozzájárulni a vállalat erősítéséhez cikkekkal, indítványokkal, jó tanácsokkal. Az absolut kormány censora hegyezte ugyan a ceruzáját s gyakorolta is önkényileg biztosított jogát; de a szerkesztő ügyesebb volt az ellenőrnél s nem engedte magát utoléretni a vállalat rovására. El kell ismernünk s hálásan kell emlegetnünk, hogy a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ a hazai protestantismus ébresztő trombitája, élő lelkiismerete, a szétszórt csontok egyesítője s feltámasztója volt s főleg a zivatáros időkben nemcsak életszükséget képezett, de olyan kitűnően is megállta helyét, hogy csak a rosszakaratnak lehetne ellene gáncsot emelni.

Maga a szerkesztő, mint Ewald és Baur tanítványa, mint Fáy Andrásnak egyik elvtársa, a szabadelvű theol. irány híve lévén, lapjában a legkényesebb természetű dogmatikai kérdéseket is egész nyíltsággal tárgyalta és tárgyalattatta s ezért míg egyfelől sokakat gyűjtött az új

ügy zászlója alá, addig másokat, — nálánál félénkebb szívű embereket — aggodalommal töltött el a protestantismus jövődjé iránt s bús harcokra gyúlasztott önmaga és lapjának iránya ellen. Pedig nálunk ez a nagyobb szabadságra való törekvés, az istenség mélységeinek vizsgálása már nem volt új dolog. *Göböl Gáspár*, az egykori kecskeméti espéres, *Varga István*, az exegetika tanára a debreceni főiskolában, még inkább pedig *Sebestyén István* pápai tanár, az ő „Messiologia” című művében, *Péterffy Albert* nagyenyedi tanár a Fáyval folytatott vitájában már erősen magukon hordják az új szellem hatását, sőt az orthodox hírében álló *Szeremley Gábor*, sárospataki tanár is súlyt fektetett arra, hogy a vallástudománynak a mívelt kor igényeihez kell simólnia tartalomban — s mindez előfutárok s illetőleg kortársak mellett kivált Ballaginak rótták azt fel némely tekintélyes férfiak, hogy szabadelvűségével veszedelmet hoz a protestantismusra.

Mi volt e körülmény oka? Hihetőleg az, hogy míg az említettek egyes nagyobb és csak kevesek által ismert művekben fejtették ki szabadelvűségüket, addig dr. Ballagi hírlapi úton s széles körben, hétről-hétre hintegette gondolatait s néha fulánkos szavakkal, csipős kritikával támadta meg másként gondolkozó s vele bajvívásra vállalkozott tudósainkat. Ez a modor, ami különben a könnyű röptű hírlapirodalomban teljesen jogosult s talán némelyek hiúsága is okozta azt, hogy egyesek kikeseredtek a merész szárnyalású szerkesztő ellen s vele meg hasonulván, sok szép reménynek is halálos ágyat vetettek.

Révész Imre, a hazai prot. tudományosságnak és közéletnek egyik legnagyobb alakja, *Filó Lajos* Nagy-Kőrösnek nagyhírű lelkipásztora, dr. *Szeremley Gábor*, a nagytekintélyű Somossy János méltó utóda, nehéz vitákba bonyolódtak a „Prot. Egyh. és Isk. Lap” élelmejű szerkesztőjével, ami magában még nem lett volna

baj, sőt az eszmék tisztázását segítette elő; de bajjá vált azáltal, hogy a „Prot. Theol. Könyvtár“-nak egyik megömlőjévé lett. Révész elszakadván Ballagitól, a „Figyelmező“ című folyóiratot indította meg s mindvégig keményen harcolt a Ballagi-féle szabadelvűsködés ellen. Együtt, közös jóakarattal, okvetlenül többet használtak volna a prot. irodalomnak.

Nincs még itt az ideje, hogy a viták s szakadások rugóit keressük s jobbra vagy balra igazságot próbáljunk szolgáltatni. Egyet azonban már most is kimondhatunk, azt t. i., hogy szégyen lett volna a hazai protestantismusra, ha ennek körében a külföldön oly magas lángokban lobogó s annyi verejtékes kutatást eredményező, annyi félreértést helyreigazrtó szabadelvű theologiai irányzat szószóló nélkül marad. Nem maradt úgy! Theologiai irodalmunk megérezte s visszatükrözte — szerény viszonyaihoz képest — a külföld hatását s ebben tagadhatatlanul dr. Ballagié az érdem első része.

Theologiai művei: „Tájékozás a theologia mezején“ (1862.), „A biblia Tholuck után.“ (1863.), „Renaiana“ (1864.), „Bibliai tanulmányok.“ (1865.), „A protestantismus harca az ultramontanismus ellen.“ (1867.), sűrűbben követték egymást, semhogy valami mélyreható alkotásoknak beválhatnának; de hatása mindeniknek volt s mindenik egyformán a szabad protestantismus szolgálatában áll. Maga írja „Bibliai tanulmányok“ c. befejezetlen műve előszavában, hogy a theol. tudományoknak nálunk nincsen kelete s ez volt egyik oka, hogy ő valamely nagyobb theologiai munka írására nem vállalkozott, noha arra ellenfelei nem egyszer kényszeríteni is próbálták.

Annál nagyobb sikerrel és szerencsével forgolódott a szótárak készítésében. Magyar-német és német-magyar nagy szótára több ízben javítva, számtalan példányban forog a tanulók és művelt közönség kezében. „A magyar

nyelv szótára“ című műve is nagyobb és maradandóbb alkotásai közé tartozik. Ezeken kívül számos értekezést írt a magyar nyelv köréből s most Brassaival, majd a Nyelv-őr híveivel érdekes és tanulságos harcokat folytatott. Héber grammatikája ma (1891) egyedüli efajta mű a theol. ifjúság kezében.

De sok volna — ily hirtelen koszorúba gyűjteni — irodalmi összes termékeit s azokat csak röptében is méltányolni. Egy bizonyos, hogy a munka eleme volt s megszokta azt nélkülözhetetlen gyönyörűségnek tekinteni. Ez tette naggyá, tiszteltté; ez szerezte meg számára az akadémiai rendes tagságot; ez a prot. egyleti és prot. árvaházi elnökséget; ez a főváros tiszteletét s még elle-neinek becsülését is.

1878-ban elhagyta theol. tanárságát, miután már sokakat vezérelt az igazságra; 1889-ben lemondott a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ szerkesztéséről; de nem mondott le a munka folytatásáról. Csak pár éve, hogy György Aladárral egy nagyterjedelmű kereskedelmi szótárt készített s csaknem véglegelhetéig résztvett a biblia-revisió munkájában, mint a központi bizottság egyik leg-hivatottabb tagja.

Revisionalis szerepére nagy súlyt fektetett a köz-vélemény, mert ő maga is régóta készült a teljes szent-írás megmagyarosítására, de ezt a szándékát nem bírta megvalósítani. Eleintén dogmatikus ellenfelei támasztot-tak rossz véleményt enemű törekvése felől, később, mi-kor a „Prot. Egylet“ cége alatt volt hirdetve biblijájá-nak megjelenése, jóindulatú kritikusai vették el a ked-vét. Ezt az egyet sokan vártuk tőle nyugalmas munkás-ságának érett gyümölcse gyanánt s csak fájlalni lehet, hogy csalódnunk s bizonyára neki is csalódnia kellett.

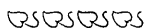
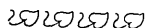
Politikai, köz- és egyháztársadalmi tevékenységét sem próbáljuk jellemezni, csupán jelezni kívánjuk, hogy ő ezeken a téreken is örömmest engedte magát meghasz-

náltatni s főleg a prot. ügyek iránt soha nem szűnő élénk érdeklődéssel s áldozatkészséggel viseltetett. Legközelebb is felséges példát adott arra, hogy miként kellene tehetőbb hitsorsosainknak a népies irodalom ügyét fejlődésnek indítani.

Május havában szélütés érte s azóta az ő munkára termett, világolásra hivatott szelleme megbénult, elhomályosult s f. hó elsején jótéteményként üdvözölte az őt magához ölelő halált.

Koporsója felett nincs helye a gyásznak, siralomnak; szeretteivel együtt hálával tekinthet égre a magyar Minerva s a protestantismus geniusza, hogy ő a miénk volt s érettünk szórta s pazarolta lelkének kincseit.

Folyó hó 3-án országos részvét kísérte sirjába; áldott legyen emlékezete!

KUN BERTALAN.

1891. szept. 20.

A tizszázötvenedik év. ref. egyházkerület, az alsó-borsodi egyházmegye kezdeményezése folytán (1890. szept. 4.), általános tetszés és helyeslés között határozta el 1890. szept. 16-án, hogy szeretve tisztelt főpásztornak, mint ötvenéves papnak és huszonötéves püspököknek, az 1891-diki őszi közgyűléssel egyidejűleg, örömnünnepet rendez.

A kinevezett előkészítő-bizottság az ünnep napjául 1891. szeptember 20-dikát ajánlotta, s ajánlatát az 1891. április 28—30. napjain tartott közgyűlés — a megtiszteltetés módozataival együtt — egyhangúlag elfogadta.

Sok édes nyughatatlanság és tervezgetés után, a kitűzött nap végre elérkezett. Itt van, hogy történeti fontosságú időponttá váljék az ünnepeltnak, a miskolci egyháznak, az alsó-borsodi egyházmegyének, az egész kerületnek, s talán-talán — ki tudná előre a szívek mozdulásait? — az egész hazai prot. egyháznak vára-kozásokkal különben is teljes életében!

Ott sorakoznak egymás után „akik siettek, hogy tisztességet tégyenek!” Egyik ajándékkal, másik könyvvel; némelyik csak ajka mozgásával, mint az imádkozó Anna; másik a hála, tisztelet, szeretet rebegő szavaival, emberi bölcseségnek hitető beszéde nélkül, amint illik az Isten ígéjének sáfáraihoz. Barátok, szolgatársak, akik irigység nélkül látták az ő csillagának emelkedését; gyermekek, ifjak, vének, akikért élete sem volt soha drága, mint jó pásztornak az ő juhaiért! Milyen hamisítatlan, milyen őszinte hódolat! Egyszerű,

keresetlen, csillogás és tettetés nélküli, *amilyen ő maga, a mi ünnepeltünk!*

Mi, mint legkisebbek e tisztelgő seregben, hogy ejtsük a szót, hogy lelkének e szent napján meg ne sértsük hódolatunkkal ezt az igénytelen nagyot?! Ide jegyezzük élettörténetének főbb vonásait e nap emlékeül, az élő, s következő nemzedék tanúlságaül; biztatóul a pálya keresztje alatt csüggedőknek; s például azoknak, akiket könnyen elkap a változások forgandó szele.

*

Kun Bertalan — amint ő a mi lelkünk előtt megjelen, — azok közé a ritkább földi lények közé tartozik, akik Isten és szülők után önmaguknak köszönhetik pályájuk minden szerencsáját: a legelső nyilvánosan kifejezett dícsérettől kezdve, fel egész a püspöki szélig s a mai napon ezerek kebeléből felfakadó örömezzésekig.

Született 1817. január 21-én, Felső-Nyárádon, Borsodmegyében, Kun Pál és Hézser Katalin szülöktől. Apja elébb beregszászi algimnáziumi tanár, majd felsőnyárádi földbirtokos; anyja egy előkelő beregszászi család kedves és művelt sarjadéka volt. Iskoláit Felső-Nyárádon, Beregszászban (az anyai nagymama oldalánál), Miskolcon és Sárospatakon végezte. A szülői háztól jó útravalóval kellett elindúlnia, mert mint iskolás fiú, s majd mint ifjú is, kitartó nagy szorgalmán kívül, főleg kedves, nyájas modoráról, simúlékony természetéről volt ismeretes. E tulajdonságának is része lehetett abban a kitüntetésben, amely őt, mint végzett gimnáziumi növendéket 1834-ben érte.

Szokás volt még akkor, s még jóval később is, hogy a jelesebb ifjakat, a *legexcellensebb togatusokat* benmarasztották köztanítóknak, részint a gimnáziumhoz csatolt elemi osztályok, részint az alsóbb gimnáziumi osztályok vezetésére. Ebben a legmagasabb elismerésben ő is részesült és pedig nem is egy, hanem két éven

át. Jutalmúl, a szülők, s tanítványok háláján kívül, beszámíttatott neki e két év — superintendensi beavatkozás folytán — az akadémiai cursusba, s Palóczi László, az országos nevű férfiú, nyilvános elismerések között bocsátotta további tanulmányainak folytatására.

Sárospatakon, az 1836-ik év szeptember havának 3-ik napján, mint 21 éves ifjút, 60. sorszám alatt Molnár István rector jegyezte be az anyakönyvbe és pedig VI-od éves togatus gyanánt. Mennyire kiválhatott ő itt, az akkor még bizony nagyon szálkás természetű, sok ízetlenkedésre hajló ifjúság köréből, bizonyítja az, hogy pályatársai — némi irigykedéssel is szívükben, „selyem diák“-nak nevezték.

Az 1839. év őszén — miután már a theol. akadémiát teljes sikerrel elvégezte — az akkori jobb deákok szokása szerint — a német nyelv elsajátítása végett Iglóra ment, s ott a Pákh Albert édes atyjának oldalán, Pákh Mihály ág. evang. superintendens családja körében talált igen szíves fogadtatásra. Egészen jó hely volt ez egy feltörekvő ifjú számára, akiben már a Múzsza is bontogatta szárnyait, s a lyrai és drámai költészet iránti vonzalom biztatóan kezdett jelentkezni. Jó forrásból tudjuk, hogy az ősz superintendens hajlékában a vendég-magyarnak egy „Pajkos diákok“ című színművét — az író tehetségeibe vetett szép remények közt — adták elő. A sas repülni tanította a fiatal sólymot!

Iglóról 1840. június havában tért vissza Sárospatakra, ahol — az akkori idők szokása szerint — a végzett theologusoknak szabadságukban volt az iskola kötelekei közt várakozniok egy-egy nagyobb tanítóságra (academica promotio), köztanítóságra, szeniorságra vagy nevelőségre stb. Az „alma mater“ nem taszíthatta el magától felnevelt fiait, ha módot nem adhatott nekik az önálló foglalkozásra. Ünnepeztünknek nem sokáig kellett várakoznia. Jó nevéért, ismeretes modoráért kapva-

kapott rajta Szentimrey Gábor, krasznik-vajdai (abaujm.) földbirtokos és királyi tanácsos, hogy az általa gyámolt Szunyogh-gyermekekhez, „preceptor“-úl megszerezhesse.

Három évre kötötte le magát a nevelői szerepre s ez időközben — és pedig mindjárt az első évben — letette az abaúji egyházmegye vizsgáló küldöttsége előtt az u. n. lelkészi vizsgát; a második évben pedig a szomszédos gagybátori gyülekezet lelkipásztorául választotta meg (1841.). Kész volt várni is — miután a lekötött nevelő nem mehetett — csakhogy a közelből is jól ismert, s már szónoki névnek is örvendő, a művelt körök által is általánosan kedvelt fiatal embert magáénak mondhassa. Az övé lett. 1842. május 12-én foglalta el lelkészi állomását, s ez alkalommal mondott egyházi beszéde nyomtatásban is megjelent, s Szunyogi Szunyogh Ferencnek van ajánlva.

A gagybátori egyházra nagyon ráfért ekkor egy kis reformáció. Az épületek elhagyottak, az egyház-tanács fejtelten, rendszeretetlen, a presbiteri nevet sokan szerették címül, de a vele járó kötelességek nélkül. Az egyház dolgainak folyása, — mint fiatal lelkipásztoruk feljegyezte — „halk és zavaros;“ az anyagi szükség nagy, az iskolaügy rendezetlen. A „száz szemű gazda“ széttekintett a khaotikus állapotok között és támasztott rendet, világosságot. Elsőben is bölcs tapintattal szerzett magának egy hatalmas támaszt Vendéghy József földbirtokosban, megnyervén őt az egyház gondnokául. Majd kölcsönt vett fel a kerülettől, leköszöntette, szétrobbantotta a hanyag presbitériumot és választatott a sok helyett csupán 12-őt; ennyien voltak az apostolok is és csudás dolgokat tudtak cselekedni! Miután kikötötte, hogy a 3 ülést mulasztó presbiter neve a sorozatból kihúzzatik, hozzáfogott elsőben is az iskolai állapotok javításához. Behozatta a köteles iskoláztatást, s az általános iskolai adót. Az álló tó már erős hullá-

mokat vetett, a hívek már készek voltak az anyagi bajok elosztatása végett közös munkát is vállalni, s amikor így minden forrásnak indult, ő, a vezér, a mozgalom lelke — kikiváncozott hívei- és az alakulás nyügie közül.

1843. szeptember 24-éről az egyháztanács jegyzőkönyvének 4-ik pontja így szól: Tiszteletes Kun Bertalan úr jelentvén az egyházi tanácsnak azon szándékát, miszerint öntökeletesítés tekintetéből külső országra menni szándékoznék, ha a nemes egyházi közönség beleegyeznék: a nemes egyháztanács azon szempontból indulván ki, hogy ez mind az egyházra fényt árasztand, mind a tapasztalás által az egyházban T. úr több képességet és erélyt, több buzgalmat és üdvös gyümölcsöket fejthetendvén ki, tökéletesen és egyező akarattal beleegyezett.“

Az ifjú lelkész tehát ment, hogy betöltse régi vágyát, s magát a közegyház javára tökéletesítse.

Szép idők voltak ezek a 40-esek! Akinek lelkébe égi szikrát adott Istene, talált hozzá táplálékot a közélet élénk szellemében, az egyházi és társadalmi mozgalmak friss levegőjében. Nagy emberek nagy kérdéseket feszegettek; az igazság és szabadság angyalának kürtzengése megrázta az emberek szívét; a humanizmus követelte isteni jogait; a felekezetek kiváltságain mind erősebben kezdték érezni a középkor dohát.

A fiatal akadémikus egészen otthon érezte magát ebben a termékenyítő levegőben. Tudós pártfogójának, a tiszáninnyi egyházkerület egyházi és iskolai életéből előnyösen ismert *Jakabfalvy Andrásnak*¹ oldalán, nem

¹ *Jakabfalvy András* előkelő gagybátori birtokos és lakos volt. Gazdag könyvtára jó táplálék volt a fiatal pap lelkének s mint író (a „Sárospataki Füzetek“-ben többször szólalt fel) is kitűnő mintául szolgált. 1859-ben halt meg s nevének Kun Bertalan állított méltó irodalmi emléket. „Halotti beszéd.“ Miskolc, 1859.

volt előtte semmi ismeretlen a napi eseményekből, az elnyomottak kívánságaiból, a társadalmi s felekezeti fél-szedségekből. Külföldön volt már, mikor Rómából az a rendelet érkezett a vegyes-házasság kérdésével küzködő magyar klérushoz, hogy az ilyen házasságra lépőket nem szabad összeadni. Akadt püspök, aki ezt a rendeletet ki is hirdette. Az ifjú tiszteletes lelke nem viselhette el ezt az erőszakosságot felháborodás nélkül. Tollat ragadt s még külföldön megírta és Lipcsében kiadta ily című röpiratát; „*Visszhang a vegyes-házasság ügyében.*“ Szemére szórja a r. kath. egyháznak, hogy a házasságot szentségnek kereszteli ugyan, de azt némely híveitől megtagadja. A röpirat alkalmi volt egyébképen is, mert az országgyűlés is kemény vitákat folytatott a házasság kérdése felett.

Bécset, Lipsét, Hallet, és Berlint látogatta meg s nemcsak az egyetemek tudományos életét, hanem az egyházközségek szellemét és az iskolákat is tüzetesen tanulmányozta. Kincseket gyűjtött a hosszú kamatoztatásra.

Mikor visszatért, már jó neve volt arra, hogy lelkésztársai is szép reménységgel nézzenek jövődjé elé. Örvendező hívei között tovább folytatta a reformatori munkát. Tornyot fedetett, iskolát építtetett, úgyszólván csak a semmiből. Ez a buzgósága és sikeres munkája is növelte őt az abauji egyházmegye közönsége előtt, amely sietett is a hű munkást a tőle telhető jutalomban részesíteni. 1845-ben aljegyzővé választotta el.

Ez a tisztesség már mint boldog férjre mosolygott rá. Kevéssel ugyanis külföldről való visszatérése után, nőül vette az előkelő Szunyogh-családnak egyik női ére-nyekkel megáldott tagját, Máriát. E házasságból 5 gyermek született, akik közül 3 most is él s atyjok örö-ünnepeén bizonyosan övök lesz a legkedvesebben foga-dott áldozat. *Béla*, országosan ismert, jeles publicista, a sárospataki jogakadémiának egyik kedvelt tanára; *Mariska*,

férjezett Gyura Adolfné és *Bertalan*, vasúti központi hivatalnok Budapesten.¹

A fészek-rakás gondja mellett is ráért a munkára edzett férfiú tovább építeni a saját számára a jövőt. A Török és Székács által megindított „Prot. Egyh. és Isk. Lap”-ban most egy egyházjogi, majd egy liturgiai vagy egyháztársadalmi kérdésben hívta fel magára a közfigyelmet; szónoki neve is egyre jobban terjedt, annyira, hogy mikor 1849-ben *Szathmári József* superintendens meghalt, a miskolci egyház Kun Bertalanra vetette szemét s a megüresedett lelkészi állomásra őt hívta meg.²

Miskolci állomását, — amely jutalom volt a múltért s zálog a jövőre — az országos zavarok miatt csak 1850. tavaszán foglalhatta el. Ugyanez évben az egyházkerületi dékánság terhe is ráruháztatott. Miskolcon még ekkor 4 papi állomás volt, tehát nagy alkalom a nemes versenyre s az istenadta erők gyarapítására. A hely arra is kitűnő, hogy az ott lobogó fáklya világa messzire vesse fénykörét.

Kun Bertalan nem maradt hálátlan a bizalomért. Ünnepi s rendkívüli alkalmakkor mondott szónoki beszédeivel, imáival és imádkozó talentumával, folyvást emelkedő fokozatban állott a közönség előtt. A kerület 1854-ben aljegyzőséggel tisztelte meg; 1855-től pedig, amikor „*Egyházi szónoklattan*” című műve megjelent, kész volt az út számára — a szívekben — a lelkészre várható megtiszteltetés szélső határáig is.

És csakugyan rohamos gyorsasággal emelkedett. *Apostol Pál* superintendens helyét 1860-ban *Zsarnay Lajos*

¹ Béla elhunyt 1896-ban, Gyuráné 1906-ban.

² Kun Bertalan, mint életének egyik közeli ismerője feljegyezte, mitsem sejtve a reá váró szerencséből, épen útban volt Miskolc felé a tavaszi kerületi gyűlésre s az őt meghívni indult küldöttséggel Szikszón találkozott s a meghívást a nagy vendéglőben fogadta el.

sárospataki theol. tanár, ennek főjegyzői helyét pedig Kun Bertalan foglalta el s mikor végre 1866-ban a püspöki hivatal ismét megürült, Kun Bertalan letudta győzni hatalmas versenytársát, a szintén írói és szónoki hírnevének örvendő *Hegedűs Lászlót*, az alsózempléni egyházmegye szépmúltú esperesét.

1866. szeptember 30-án, Visnyón ünnepélyesen felavattatván, immár 25 éve áll egyházkerületünk kormányán. „Hív volt a kevésen s többre bízott.”

E 25 év történetét s Kun Bertalannak püspöki szereplését merészség volna egy ünnepi emlékezés keretébe beszorítani akarni. 1866-tól 1891-ig oly nagy átalakúláson ment át egyházi és iskolai életünk; annyi gondot, munkát adott ez az átalakulás épen a magasra állítottaknak s oly sok aggodalomba s küzdelembe sodorta őket, — hogy ha semmi egyebet nem tesznek is, mint őrten állanak s csak a főpásztori bottal kormányoznak is: — akkor is elég tennivalójuk akadt volna egy mindennapi emberi erőre.

Most az állam, majd a mindig ólálkodó s mindig hatalmasodni akaró róm. kath. egyház; a kor és önmagunk haladó szelleme okozott gondot s adott újabb és újabb munkát legjobbjainknak. Alkudni, tervezni, építeni kellett; gazdagsággá kellett változtatni a szegénységet; haladni és meg is tartani az öröklött önállóságot egyházban és iskolában: — óh bizony ez a felséges hivatás sok lelki és testi törődéssel jutalmazza azokat, akiket a közbizalom vezérszerephez juttatott!

A mi ünnepeltünk mindezt kibírta, sőt kibírt sokkal többet is. Csak képzeljük el, hogy ő, e 25 év alatt is rendes lelkipásztor volt a miskolci egyháznak: keresztelt, esketett, prédikált, betegeket vigasztalt, halottakat temetett s résztvett a gyülekezet közvetlen kormányzásában is, ahoz képest, amint a hívek bizodalma s a jórend parancsolta. Képzeljük el, hogy mint püspök s

mint egyházi főgondnok, arra is ráért, hogy a kerület fő- és középiskoláit időnkint meglátogassa s azok szellemébe belétekintsen, anyagi ügyeik állásáról is tájékozódjék. Mindehez gondoljuk oda, hogy egész lelkesedéssel buzgólkodott a kerületi leánynevelő-intézet felvirágoztatásán, gyönyörűséggel vett részt úgy ebben, mint a sárospataki, miskolci és rimaszombati iskolákban az u. n. aratási vizsgálatokon s ami ennél is több, képes volt *ő maga* egy egész püspöki hivatal minden egyéb terhével is megbírkózni: naplót vezetni, levelezni, a kerületi gyűléseket előkészíteni, azok szellemi képét évről-évre megrajzolni, elnökölni, a lelkészi felavatásokat véggezni s a püspöki körútakon szónokolni, buzdítani, dorgálni! . . . Hát aki ezeket így tudja róla, lehetetlen, hogy bizonyos csodálkozó tisztelettel ne nyújtsa neki 25 év fáradalmaiért az elismerés koszorúját.

De nemcsak a rendkívüli erélyért és fáradalmakért, hanem egyébért is! Tudva van, hogy őt 1873-ban a királyi kegy tanácsosi méltósággal tüntette ki s hogy 1884. óta az egyetemes konventnek egyik elnöke s a főrendiház átalakítása folytán annak is egyik jogosított tagja. Nálánál gyöngébb jellemeken nyomokat hagyott volna talán ez a többszörös kitüntetés, ő változatlanul állott meg a változások között; *hű maradt önmagához, s a tiszáninneri kerület hagyományos szelleméhez!*

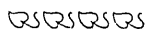
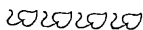
A kegy nem tántorította meg, a méltóság nem vette ki régi sodrából. Mint ember, az ma is, aki volt; az a nemesen érző, az a mindenkinek készséggel szolgáló. Ajtaja, szíve nyitva minden ügye-fogyott előtt. Jósága szinte példabeszédszerű s még maig sem tudott eleget csalódní ahoz, hogy balkeze felszámítgatná a jobbnak cselekedeteit. Épen ilyen, mint pap és püspök is, élő cáfolatúl azok számára, akik a superintendensi név hivatalos felcserélése után, féltetni kezdték főpásztoraink méltóságától egyházunk autonomikus s demokratikus szel-

lemét. Első az egyenlők között! Első a munkában, a kötelességtiszteletben! Nem tudunk nagyobb jót kívánni a püspökét ünneplő kerületnek, mint azt, hogy *longus sit idem petentium ordo!*

Sokan lesznek a szeptember 20-iki ünnepélyen, akik Kun Bertalanban a lelkes szónokot, az alig felülmulható imádkozót; a tiszta, világos fejű írót, a szabadon gondolkozó tudóst, a konventnek s kerületnek példás elnökét fogják dicsőíteni s igazuk lesz; nekünk azonban azt súgja a szívünk, hogy ami Kun Bertalanban mindenkefelett ünneplésreméltó, az az ő változatlansága, önmagához, jó szívéhez, emberszeretetéhez, bölcs tapintatához s demokratikus szelleméhez való hűsége és természetévé vált munkaszeretete.

Betelt rajta és általa, amit az apostol követelt, mondván: „*Legeltessétek az Istennek seregét, mely a ti gondviselések alatt vagyon, gondot viselvén arról nem kényszerítésből, hanem örömet: nem riút nyereségvágyból, hanem kész indulattal; sem pedig úgy, hogy uralkodjatok a ti örökségeteken, hanem úgy, mint akik tükörei legyetek a nyájnak.*“

Legyen még a mi tükörünk sokáig! Áldás életére, üdv nevére!

BÉKY SÁMUEL.

1837—1891.

Azt a nehéz, fájó sebet, amely éveken át tépte szerető szívét, az ő erős szervezete sem bírhatta sokáig. Megtört, elesett, meghalt.

Pár éve már csak árnyéka volt önmagának s roskatagon, vánszorogva járt itt közöttünk, lelkének gondosan takargatott, súlyos keresztje alatt. Övéi, akik édes mindenüket szerették benne; gyülekezete, amely rajongva ölelte; tisztársai, barátai s mind, akik becsültük és tiszteltük őt, úgy néztünk rá, mint a hervadt őszi lombra, s remegve gondoltunk arra a szellő-lebbenésre, amely elröpíti őt szemeink elől.

Az abauji egyházmegye, mintha csak a Gondviselést akarta volna kegyelemre bírni számára; mintha csak marasztalni kívánta volna őt e földi világban: körülövezte őt tisztességgel; a szükség emberének ismerte el, kormányra rúdjához állította, mintegy önmagát is biztatva, hogy a harc, küzdelem, a szélvész, viharok, a munka s kötelesség újszerűsége, megacélozzák majd lankadt erejét, s balzsammá válnak talán beteg szívére is.

Hiába, mind hiába! Ez a tisztársi figyelem, ez a gyöngéd hódolat is csak őszi napfény ragyogása volt az egyre komorodó lelki házban. Az enyészet szele meglebbent, s a megsárgult levél lehullt.

Ott künn, az ő kedves nyaralójában, a kassai papoknak abban a Mesko által ajándékozott kies édenében, ott fagyott el beszédes ajkán a szó s ott borúlt szelíd kék szemeire az örök éjszaka.

Oh milyen nagy üresség maradt utánna!

A kassai előkelő gyülekezet soha nem feledhető s ritka papi erényekkel ékeskedő lelkipásztort, az abauji egyházmegye egy sok szép reményre jogosító vezér-férfiút, a sárospataki ev. ref. főiskola egy nagy buzgóságú igazgató-tanácsost, az összeülendő zsinat egy tiszta látású s szabadságért hevülő képviselőt veszített el benne, s hogy mit veszített Kassa városának művelt társadalma, azt ama nyilatkozat igazolja legfényesebben, amit egy helybeli lapnak nem is felekezetünkbeli szerkesztője jegyzett fel róla a fájdalom hevében: *„A jónak helyét állhatja a jó, vagy talán a jobb; de ha apostol jönne is utána, akkor is csak Békylt szeretnők.”* A ki mindenkinél többet veszített, s akinek veszteségét nem lehet szavakba foglalni, az a siralom völgyében támasz nélkül, vigasz nélkül, reménység nélkül tántorgó család. Egy fényes gyülekezet nagy papjának a szomorú bizonytalanság tövises útjaira kárhoztatott népes családja.

Prof. anyaszentegyház! Meddig nem hallod még az özvegyek és árvák eget verdeső panaszát?! . . .

Született a boldogult Szántón, Abaujmegyében, 1837. augusztus 12-én, Béky Ferenc és Kovács Zsuzsánna szülektől. Gyermekkorának istápolója korán özvegységre jutott édes anyja volt, aki — bár maga is bajlódott az élet gondjaival — nem tudta és nem akarta megtagadni tanulni vágyó kis fiától, hogy őt — a szülőföldjén szerzett elemi ismeretekkel — útra ne bocsássa Sárospatak felé, a szegényeknek már akkor is jól ismert iskolájába. Alig volt több 6 évesnél, mikor (1843. szept.) már be volt jegyezve a gimnáziumi előkészítő osztály növendékei közé s anyai nagybátyjának, az akkor már primárius Kovács Jánosnak gondos vezetése alatt, vígan tört előre az apró emberek élénk versenyében. Nemes szívének jól esett mindenkor készséggel ismerni el, hogy első vezetőjének örök hálával tartozik.

Gimnáziumi pályáját előbb a hű támasznak eltávó-
zása, majd az 1848/9-iki események zavarták meg.
Amannak hiánya érezhető volt haladásán, emez pedig
egy évi veszteglésre kényszerítette, a mi alatt — kivált
csüggedező édes anyjának ösztönzésére — már-már
le kellett mondania a tanulói pályához kötött szép
reményeiről. De végre is 1850-ben ismét Sárospatakon
volt és pedig már tisztában a céllal is, amely felé futnia
kellett, mivel édes anyja határozottan kikötötte — s ő
nem vonakodott — hogy papi pályára kell magát képeznie.

Úgy történt. A theologiai cursust megfutotta s
1857-ben, amint az akkor rendesen történni szokott,
népiskolai tanítóságot vállalt Zádorfalán, Gömörme-
gyében. Jó szerencséje vezette e helyre s itteni tar-
tózkodása elhatározó befolyással volt egész életére, jelle-
mének alakulására s későbbi gyors emelkedésére. Batta
Bálint volt ekkor Zádorfala papja. Sajátos, derült kedélyű
férfiú, a jóra törekvő ifjak meleg keblű pártfogója s Tompa
Mihálynak, a keleméri költő-papnak s Orbán Ferencnek,
a ragályi tudós lelkésznek lelki-testi jó barátja. A szerény
szőke diákot, a szorgalmas tanítót előbb maga szerette
meg Batta Bálint s csakhamar jó barátjaival is meg-
szerettette. E három, egymástól merőben elütő jellemű
férfiú társaságában ő, az igénytelen ifjú, folytonos alkal-
mazkodásra s önmegtagadásra volt utalva s ez az iskola
erősítette meg benne ily irányú, veleszületett szeretetre-
méltó hajlamait. Ő maga nem egyszer boldogan emle-
gette múltjának ezt a szép időszakát s Zádorfala emlékét
sorsának egyre előnyösebb változásai sem tudták szívé-
ben elhomályosítani.

A három éves rektoria után, 1860-ban Kövecsesre
ment s ott Lukács Lajos földbirtokos házában, mint
nevelő működött 1861. július haváig, itt is folytonos
összeköttetésben előkelő barátaival, pártfogóival.

1861. szeptember havában letette a gömöri tractus

előtt a kápláni vizsgát; csupán egymaga a sok jelentkező közül, amit jó pártfogóinak s már ismeretes jó tulajdonainak köszönhetett. S mintha csak kézen fogva vezette volna a gondviselés, az akkori esperes, Pelsűcnek még ma is minta-papja, azonnal magához vette a kedve szerint való ifjú Tiszteletest és szintén jelentékenyen hozzá járult papi jellemének kiformalódásához. Azt az egy évet, „amelyet az apostoli lelkű férfiú lábai mellett töltött, sokért nem adta volna ifjúkori életéből.

1862-ben Sajókeszi, 1863-ban Kövecses hívta s nyerte meg lelkipásztorául, hol a volt nevelőt s ajkainak mézes beszédét nem tudták feledni. Csak öt évig gyönyörködhetett e kis gyülekezet lelki vezérében, mert 1868-ban az imolai és abaujszántói egyházak versenyre keltek egymással elnyerhetéseért. Az utóbbi lett a győztes. Gömöri pártfogói, barátai s szerettei közül kiszakasztotta magát, noha az egyházmegye már aljegyzőséggel tüntette ki s Tompa — aki őt a jászói levéltárban levő titkainak másolatásával is megtisztelte — váltig biztatta, hogy közel van már az idő, amikor el kell költöznie s a hanvai egyháznak lesz annyi magához való esze, hogy Béky Samut fogja papjául elválasztani. E biztatásnál is vonzóbbak voltak reá nézve a gyermekkori emlékek, a rokonok esdeklő áhítozása s az a tudat, hogy a próféta becssé lett a maga hazájában.

Becses is maradt mindvégig. Dicsekvése, büszkesége volt szülőföldjének; de nem az volt sorsául feljegyezve, hogy ott maradjon a szerény javadalmú szántói parókhíán. Öt év múlva, 1873 tavaszán az abauj-szepsii, majd néhány hó elteltével, a Ferenczy halála után, a kassai gyülekezet szerezte meg lelkészeül. Elég volt őt a kassai gyülekezetnek csupán egyszer hallani a Ferenczy nyílt sírja felett s kész volt számára az út az újabb dicsőség felé.

Kassai állomását, szepsii hívei által megsiratva, 1874 tavaszán foglalta el s lefoglalta magának hívei

szívét is. Volt egész lényének valami titkos varázsa, amely becsülésre, tiszteletre kényszerítette mindazokat, akikkel érintkezésbe jutott. Arcának jósága, szívének nemessége, alkalmazkodásának kedvessége, az az emberekkel való lekötelező bánásmód, amelyet nem lehet tanítani az iskolákban; lelkipásztori hűsége, előkelő szónoki hivatottsága: — ezek együtt s egyenként olyan hirtelen odabilincseltek az ő személyéhez a kassai gyülekezet minden rendű s rangú tagjait, hogy amikor egy évi ott működése után (nem rögtön ugyan a Tompa-, hanem csak az ő második utódjának kimúlásakor), a hanvai gyülekezet — nagy papjának jóslatát beváltandó — el akarta őt Kassáról édesgetni, a kassai gyülekezet előjárósága az egész gyülekezet örömeire 500 frttal emelte fel a kedvelt lelkipásztor fizetését, csakhogy magáénak mondhatta mind halálig.

Egészen gondviselészerűleg volt e kényes pontra állítva, hol szelíd lelkével, emberszerető szívével s türelmes gondolkozásával nemcsak önmagának szerzett több-több barátot és tisztelőt, hanem ev. ref. egyházunknak is, a nélkül, hogy igazainkból bármit is feladott volna s csak egy pillanatra is hűtlen lett volna ahhoz a zászlóhoz, amelyre felesküdt.

Míg vezetése alatt a kassai egyház folyton előbbre haladt, a magas pontról az ő lelki fényessége is mind szélesebb körben vált ismeretessé.

Az egyházmegyén egyelőre nem ment ugyan könnyen a dolga, de amikor aztán itt is megnyitotta magának a szíveket, gyorsan haladt előre a kitüntetések sorozatán. 1881-ben zsinati képviselővé és tanácsbíróvá lett; majd egyházmegyéjének jelentékeny segítségével egyházkerületi tanácsbíróvá, konventi póttaggá, a kerület bizodalmból a főiskola igazgató-tanácsosává s végre ez év (1891) tavaszán, a Fodor Pál leköszönése folytán, az abauji egyházmegye esperésévé választott.

Még élénken emlékezünk ma is bármelykörű szereplésére; tudjuk, hogy a zsinaton szóval, utóbb a „Sárospataki Lapok“-ban tollal, nemes hévvel küzdött a gyülekezetek papválasztási szabadságaért; mint kerületi tanácsbíró és főiskolai igazgató-tanácsos, amíg főleg testi ereje engedte, soha nem maradt el a kötelesség asztalától s amott méltányosságával, itt kitartó türelmével s mint jegyző tollának tisztaságával szerzett magának több-több tisztelőt és igaz barátot.

Itt volt közöttünk a tanév megnyitásakor, ott volt a miskolci örömnünnepen s lankadtan bár, részt vett az ünnepély összes mozzanataiban s akik előtt bizodalmasan megnyilatkozott, tanúk lehetünk reá, hogy mily édes gyönyörűséggel várta s készítette elő azt az időt, amelyben a gondjaira bízott egyházmegyében mindenek ékesen és szép renddel fognak haladni. Ezt a boldog időt azonban nem érhetette meg. Múlt hó 29-én este, egy kedélyesen töltött nap alkonyán, hű nejének karjai között kilehelte nemes lelkét, övéinek, gyülekezetének, az abauji egyházmegyének, a tiszáninneni kerületnek s a sárospataki főiskolának őszinte fájdalmára.

Az a részvét, amely folyó hó 1-én tartott temetésén a gyülekezet, a város, a különböző felekezetek részéről koporsója körül nyilatkozott; az az elismerés, amellyel püspökünk az ő megható imájában, Mitrovics Gy. főjegyző pedig könyeket ontó gyászbeszédében áldozott az elköltözött tisztárs és barát emlékének: fényes bírálatai az ő nemesen töltött életének. A köz javára élt, közelismerés kísérte korai sírjába, amely felett Antalfy László, vadászi lelkész és tanácsbíró tolmácsolta az egyházmegye mélységes bánatát. Áldott legyen emlékezete!

COMENIUS ÁMOS JÁNOS

1592—1671.

Európa tudományos körei s főként szorosabb értelemben vett tanfériai, — ha csak felekezeti szempontok által nem nyugóztatnak — ünnepet szentelnek e napokban: a hála és tisztelet ünnepét. Pótolni akarnak egy nagy mulasztást egy nagy férfiú emléke iránt, akire — míg élt — dicsekedéssel tekintett az akkori művelt világ s birhatásáért fejedelmek és nemzetek versenyeztek egymással, hogy lelkének messze ragyogó fényétől megvilágosodják rajtok az Istennek képe; de akit — miután tömjéne javát az emberiség üdvére elpazarolta, — eszméivel, elveivel, rendszerével együtt elborított az idő moha.

E férfiú *Comenius Ámos János* volt, az újabban felelmes tanügyi közvélemény szerint a XVII-ik század legnagyobb tanférija, a sok viszontagságot látott cseh-morva atyafiak felekezetének utolsó püspöke.

A magyar nemzetnek s ebben a sárospataki főiskolának s hazai összes tudományos köreinknek a *Rákóczy-család* szerezte meg a jogcímet arra, hogy most — mikor e férfiú szelleme, mint egy újra ébredt vulkán szétverődő lángja csodálatra kelti maga iránt a vén Európát — mi is odaállhassunk a *nivnitzi* bölcső felé s elmondhassuk az örvendező prófétával: „*Gyermek született nekünk, fiú adatott nekünk... akin megnyugodott az Urnak lelke, a tanácsnak és bölcseségnek lelke.*”

Igen, a *Rákóczy-családé*, ennek legnagyobb alakjaié az érdem, hogy Comeniust mi is magunkénak mondhatjuk s március 28-át, mint a nagy tudós születésének

300-ados évfordulóját, kegyelettel s multunkra való tanulságos emlékezések között megünnepelhetjük. Térjen nevökre örök dicsőség érte!

*

A nivnitzi morva protestáns molnár fia nagyhírű tudós volt már, mikor elébb *I. Rákóczy György*, majd ennek fejedelmi erényekkel koronázott neje, *Lorántfy Zsuzsánna*, ki „női vállán a közműveltség szent ügyének terhét hordozá” s hozzá mindenben méltó fia, *Zsigmond* rávetették szemöket a reformátorra és nem nyugodtak meg, míg őt a fejedelmi szárnyaikkal takargatott collegium újjá szervezésére meg nem szerezték. „Meghivunk téged — így ír a collégium dajkáló édes anyja — saját magunk és fenséges fiunk nevében, hogy pataki iskolánk reformálásában (melyhez Isten dicsőségére, nemzetünk ifjúságának javára és Krisztus egyházának érdekében, uralkodásunk alatt, jámborúl és komolyan készülünk), szentül segíts minket s mi nálunk a te, a népek közt már mindenfelé magasztalni méltán kezdett tanrendszerednek igaz, teljes és világos bizonyosságát add.”

Majd újabb levélben is unszolja őt — mint gyermekeiért nyugtalankodó édes anya, — mondván : „A végből hívunk téged, hogy segítségül légy pataki iskolánk reformálásában. *Nem mintha komolyabb tanulmányaidból a poros levegőjű iskola padjaihoz akarnánk hívni, hanem hogy igazgatásod alatt a mi tudós férjaink a kívánt reformokban szerencsésen haladván, a tanulmányok módszerének nyomozása körüli fáradságos munkáid valósítása által örömdre legyenek.*“

„S édesgetvén: jött a tudós bölcs,
Elhagyta értünk dús honát;
És tudomány, rend, szellem, erkölcs
Hozták meg Tempénk fénykorát.”

(*Tompa.*)

1650—1654-ig volt Comenius Sárospatakon. Lelkét eltöltötték a harminc éves háború kínos emlékei; szíve folyton vérzett a zsarnoki hatalom által szétrebbentett felekezeteért; de férfiú volt, akit a fájó érzések nem törnek össze s próféta volt, aki a legsötétebb viharok között is megtudta menteni magának a reménységet s az emberek igazságtalanságával szemben az isteni igazságosságban keresett vigasztalást és ösztönt a további küzdelemre. A Rákóczy-család szerencse-csillagában; a Lorántfy Zsuzsanna és Rákóczy Zsigmond tudományszeretetében is az isteni gondviselés nyilvánulását üdvözlötte ő s ez a gondolat is könnyített lelkének terhén, emelte munkakedvét a fejedelmi iskola reformálására.

El kell ismernünk a költővel, hogy a Comenius itteni működése sok üdvös reformnak vált kezdetévé, s hogy az az időszak, amelyben ő — a tanárok és tanítványok tanácsadója — s az ő fenséges pártfogói örködték a sárospataki collegium élete felett: — Tempénk fénykora volt. Rendszert, életet vitt az oktatásba, anyagot öntött a formába; kifejtette módszerét, tankönyveket írt, nyomdát állíttatott, s nevének hírével, sűrűn megjelent könyveivel fényesebbé tette a sárospataki collegium nevét az oktatásügy történetében. Csak beköszönő és búcsú beszédeibe kell bepillantnunk, s előttünk áll a tudományok és iskolák hivatásán törhetetlen hittel csüngő tudós, ki az emberiség újabb megváltását, a világ ezer visszasságainak kiegyenlítését a művelődés terjedésétől várja. Csak lapoznunk kell tankönyveiben, s meglátjuk az istentől hivatott tanférfiút, akit jókedvében adott az emberiségnek a Gondviselés, hogy a scholasticismus útvesztőjéből az abba bemerült, s abban bolyongó tanuló ifjúságot és tanítókat kivezérelje.

És ezt a férfiút Sárospatakon is elfeledték. Tankönyvei, amikből csak úgy sugárzik a bölcsesség lelke,

gyakorlatias iránya, s módszere, amitől ő maga is sokat várt az iskola jövőjére nézve, — egymásután kimentek a forgalomból; — az új lomb letolta a fáról a régi levelet. Mire a hollandiai Naarden városkának hugenották által épített temploma 1671. nov. 15-én magába fogadta a sokat hányatott férfiú földi maradványait, a sárospataki főiskolának már nem volt Lorántfy Zsuzsánája, s a Báthori Zsófia lelke egymagában is elég volt arra, hogy a virágzásnak indúlt collegiumból a Comenius szelleme kiszoríttassék.

Két századig kellett ama poroknak a feltámadásra várakozniok. Az idő teljessége eljött. A jelen világa halványulni kezdett, s a mának fiai hozzá fogtak a multak tanulságainak kereséséhez, s a könyvtárak porában megtalálták a Comenius lelkét, amely a „tanácsnak és bölcseségnek lelke.“

És egyszer csak szózat hallatik a Naardeni templom sírboltja felől: „Nincsen itt, feltámadott, amint megmondotta.“ És csakugyan! Ime, a tanférfiak országról-országra esküsznek újabban a *nemzeti nevelés* zászlója alá: — nem a Comenius lelkének munkája-e ez? Ime ma megtelnek iskoláink „*Orbis Pictus*“-okkal; a *real-irány* élet-halál harcot vív a *human-iránynyal*, a megelevenítő *gyakorlat* a szürke, ködös *elméletekkel*?! Hát ki ne üdvözlőné ez üdvös reformokban a Comenius feltámadását?! Ma már az iskolákban, a józan műveltségben keressük az emberiség boldogságának alapföltételeit; a nagy Németország büszke rá, hogy a hatalmas francia népet a tanítók és iskolák segítségével tiporta lábai alá . . . hát nem Comenius elveinek diadala-e ez? Fennen hangzik ma, hogy a módszer hatalmával lehet csak uralkodni a tananyag temérdeksége felett . . . hát nem Comenius tanított-e meg erre bennünket már több mint harmadfél-száz éve?! A rendszer, módszer és tanerők állandóságát is nem ő sürgette-e;

nem ezektől várta-e már ő is az iskolák biztos fejlődését, s a tudomány és műveltség gyors terjedését?!

Bizony-bizony, hogy feltámadott! Az örök időknél vetett, s az örök időknél aratott. Eszköznek tekintette magát az istenség kezében. Küzdött, vérzett, de nem csüggedt el soha. Hegyeket mozgató hite volt, s a világ háborgásai elől mindenkor pihenőt talált az ő Urának a Jézus Krisztusnak lábainál, s ezer csalódásai között átölelte a Golgota véres keresztjét és megenyhült, sőt felmagasztosult. Hitét ma még legfőlebb irigylő a XIX. századnak önmagával eltelt gyermeke; de lesz idő, amikor erről az oldalról is elmondja majd róla az istenhez visszafordult világ: „Bizony ez az ember igaz vala.“

Az embernek — mondja ő — háromszor kell megjelenie az isten ítélete előtt: itt, amíg él, a maga lelkiismeretében; a halálban és a feltámadásban. Reá nézve már a harmadik fokozat is elkezdődött, születésének 300-ados évfordulóján.

Csak ünnepelej te vén Európa! Újítsd fel ez eszményi ember képét! Hirdessétek elveit, szórjátok szét eszméit ti tanférfiak! Hódolj szellemének te, a Rákóczyak vihar-edzett főiskolája, hogy teljesedjék be rajtad búcsúbeszédében kifejezett reménysége: „*Vajha én nem az álmodozóktól álmodozva, hanem az éberektől ébren hívtam volna hozzátok... s elvégre az én pataki iskolámat — habár távoztam után — úgy felvirágozni látnám, hogy azt örömemnek és koronámnak nevezhetném!*

Mi lélekben leborúlunk e nagy paedagogus, az eszményi keresztyén ember, a termékeny és termékenyítő író alakja és munkái előtt, s vele együtt dicsekedve áldjuk azokat, akik őt a főiskola élére állították, hogy itten „út, élet és igazság“ legyen. Üdv mindazoknak, akik nem engedik, hogy e férfiú rothadást lásson!

MOLNÁR LAJOS.

1849—1892.

Halálának híre nem jött váratlanúl, hiszen szívünkön gyászt viseltünk már érte hónapokon át! . . . És mégis! . . . Az a félelmetes vendég, az a fekete lobogó ott a főiskola homlokzatán; az a mélyen bánatos jelenítés ott a csüggeteg kartársak előtt a zöld asztal mellett; — az a sok édes és fájó emlék, amely a rideg valóság hallatára lelkünkre szakadt; a távolság, amelyet a szomorú kényszerűség közénk s az ő porai közé vett; az a kínzó tudat, hogy idegenektől kell majd tudakoznunk sírjának helyét . . . ó hát tehetünk-e róla, hogy ilyen behatások alatt nem tudjuk a lemondás nyugodt hangján kiejteni, hogy Molnár Lajos, a sárospataki főiskolának egyik, Istentől hívatott tanára nincs többé!...

Egy éve még éppen: itt járt közöttünk ő is háborgó érzésekkel kebelében ama véletlen nagy veszteség miatt, amely főiskolánkat a b. e. Zsindely István kidőltével érte. Éppen csak egy éve, hogy az elhunyt jelesnek nyitott sírja felett ő sírta el a tanári kar őszinte bánatát s férfiúi becsvággyal számított arra édes számítással, hogy ő fogja megrajzolni egykori feledhetetlen tanárának szellemi képét . . . s íme, temérdek szívtépő csalódás után, ma már ott nyugszik a reá nézve idegen földben, az ország fővárosának valamely félreeső temetőjében s alig van hült porai körül valaki, aki egy igaz könyet ejtsen a koporsójára hulló göröngyök közé.

Uram! ne vigy minket kísértetbe! Ne ostorozz erőnkön felül!

Csak imént volt még, hogy láttuk őt kedvtelten a muzsák seregében, az ő kicsinyei között, ahol olyan gondviselészerűleg kimutatott helye volt. Ajkán mosoly szemeiben az életnek fénye, izmaiban acélos erő, mintha csak teremtvé lett volna arra az őrállomásra, hová az előljáróság bölcsesége állította. Mintha csak homlokára lett volna sütve a hosszú élet pecsétje, — szinte irigykedve hánytorgattuk előtte az idővel való dacolásra termett alkatát, testi előnyeit s készek voltunk kikacagni, ha néha ő is aggodalmaskodni próbált, vagy épen panaszsra merete nyitni ajkait. Megszoktuk őt úgy tekinteni, mint akinek mindenre elégséges útravalója van a Gondviseléstől: a fárasztó munkára épűgy, mint a barátság örömeire, a kicsinyekkel való vesződésre épűgy, mint a nagyokkal való vívódásra; a családi boldogságra épűgy, mint a társadalom követeléseinek kielégítésére; a tollforgatásra, mint a beszédre, a tudományra épűgy, mint a dalra s a költészet berkeiben való mulatozásra. Jogcime volt előttünk arra, hogy éljen, sokat bírjon és folyvást előre törjön.

És íme, egyszer csak éreznünk kell, hogy az erős tölgyben őrlő szű fészkelődik. Kedélyének derűje felhőbe vész, szeme tétovázóvá, hangja érctelenné, arca törődötté válik; kezéből kihull a toll, ajkain elhal a mosoly, kifogy a dal, tanításaiból s előadásaiból kivész a világosság s az imént még hatalmas alak szomorú, ijesztő, kétségbeejtő rommá változik.

Ha tanítványainak forró ragaszkodása, tanártársainak szeretete, előljáróinak becsülése, orvosainak tudománya, családjának odaadása — megmenthették volna még a veszni indúlt életet: — ő a miénk s a mi dicsekedésünk volna ma is. De nem menthették meg! Milyen boldog hittünk pedig a beteg lélek felépülése elé! Milyen szívesen hitegettük magunkat a testi erejébe vetett reménységgel s milyen örömet olvastunk be egy-

egy édes biztatást a róla érkezett levelek sorai közé is . . . de mindhiába!

Folyó hó 5-dikén este, az angyalföldi szomorú ház hideg falai között, idegenektől környezve, hosszas szenvedés után, bevégezte földi életét. Lelke nem tudott a testét emésztő szenvedésekről s nem fájt neki, hogy bucsútlanul kellett elmennie. . . De nekünk fáj, sokunknak fáj!

*

Született a boldogult Szepsiben, Abaujmegyének egyik mezővárosában, amely a reformáció óta temérdek jó munkást adott már a prot. társadalomnak s közelebbről épen a sárospataki főiskolának is; született 1849. szeptember 15-én, iparos szüléktől, akik verejtékezve keresték meg a gyermekeik nevelésére szükséges eszközöket. Lajos a negyedik volt az öt fiú között s jó körben indult neki az életnek, mert örökös nyüzsgést, szorgalmatoskodást látott szülői házában. Mint iskolás fiú csakhamar kedvencévé lett a családnak, mert korán kezdte mutogatni lelkének magasabbra törő vágyait. Édes anyja volt különösen boldog, hogy álmokat álmodozhatott szerelmes fia jövődjére felől.

A szepsi reformátusok jóhírű népiskolájából Sárospatakra vágyott s ide jutott az 1861-dik év szeptemberében. Mint akkor még sokan mások is — akikre t. i. nem mosolygott a földi szerencse — úri gyermekek s azok nevelői mellett talált jó menedéket s ilyen minőségben nőtt éveken át, erősödve testben s lélekben s mind több reményre jogosítva szülőit és tanárait. Egy kitűnő fiúkkal bőven megáldott osztályban a legjobbak közé küzdte fel magát, amire nem kis befolyással lehetett saját lelkének olthatatlan ösztönén kívül, az ő kiváló képességű nevelőjének, *Gööz Istvánnak*, a híres primariusnak, aki mint hódmezővásárhelyi tanár végezte be életét.

A gimnázium kitűnő elvégzése után a theol. akadémiába lépett az 1869/70-dik iskolai évben s e tanfolyam alatt, valamint gimnáziumi pályájának utolsó éveiben, nevelősködéssel s privátok adásával tartotta fel magát és a legatiok jövedelmeiből élt. Így készült jövődöbeli pályájához, a tanársághoz, amelyre ma sem vezet biztosabb út az ilyen hosszú, gyakorlati előkészületnél.

Mint nagyobb diák erősen vonzódott a költészet virágos berke felé. Álmodozásra hajló lelkét a természet szépségei, a mondák világa s az emberi szép egyaránt forrón érdekelte s irodalmi zsengei bizonyosan sokat tudnának beszélni kedélyének s szívének mozgásairól. Ez a vonzalma férfikorában sem hagyta el s nem lán-golva-égő hévvel ugyan, de feltisztult meleg érzésekkel szívesen járt későbbben is a pieriai források körül. Egy-egy szerencsésebb költeményének úgy tudott örülni, mintha kincset lelt volna s értékét szinte növekedni érezte egy-egy ilyen — noha nem sűrűn mutatkozó — siker esetén.

Szorgalmatos tagja volt a főiskolai énekkarnak, hová a dal iránt való szerelme vonzotta. Itt annyira haladt a tagtársak becsülésében, hogy már az 1871/2. iskolai év második felében elnökként szerepelt s az maradt a következő esztendőre is. Mint karelnök részt vett a karral a nagyváradi országos dalünnepen 1872-ben s 1873-ban a br. Vay Miklós félszázados egyházi hivataloskodásának örömmünnepén Miskolcon. E két mozzanatra édesen emlékezett, ha ifjúkori örömeinek során hébe-korba átfuthatott.

1873. júliusában már kápláni vizsgára állt, mint végzett theologus s kitűnő bizonyítvánnyal indult az élet bizonytalanságai elé. Nehezen szívelte, hogy az Úr szolgálataának megkezdése előtt egy hadkötelezettségi évet katonai egyenruhában kellett eltöltenie, aminek az volt oka, hogy a gimnáziumban érte a hadkötelezettség,

amely alól nem lehetett még akkor a mai úton és módokon kiszabadulni. Mint katona, Dobosnak, a híres századosnak kedvence volt. Szerette daloló képességeért, katonás tartásáért s tanult voltaért is. Egy alkalommal egy véletlenül elhalt ref. közlegénynek temetésén vele tette meg azt a rendkívüliségekben gyönyörködő kapitány, hogy oda parancsolta őt a nyitott sír felé, hogy búcsúzzék el a bajtárstól és imádkozzék. S ő búcsúzott és imádkozott és annál nagyobb lett a becsülete.

1874 őszétől 1877 nyaráig a miskolci ref. gimnázium egyik előkészítő osztályában tanított s ugyanitt működött mint vallástanár és s.-lelkész. Lelke sokáig megosztva állt a papi és tanári pálya között s amazért ettől még a későbbi időben is hajlandónak mutatkozott megválni.

Miskolci, rá nézve boldog működésének az volt a legbeszélőbb méltatása, hogy 1877 június havában a sárospataki főgimnázium első osztályának tanárául választott el, kitűnő tanulótársával, Kiss Lajossal szemben.

Eleinte nehezen törődött az új viszonyok közé. Hozzá volt szokva Miskolcnak barátságosabb levegőjéhez, mozgalmasabb életéhez s lelke vissza-visszavágyott az elhagyott világ után. De nemsokára fészket rakva itt (1878), megszokta a mi kis világunkat s a tanári és családapai kötelesség teljesítésében keresett és talált kellő kárpótlást.

Mint az I-ső osztály tanárának, nehéz feladat jutott. 100—120 növendékkel kellett több éven át birkóznia s mindig ugyanazt, mindig előlről kezdenie, t. i. a szoktatást s a latin grammatikának a falusi gyermekekbe való beoltogatását. Nem irigyelte tőle senki a nehéz hivatást, de mindenki örömmel tudta azt, hogy ő jól érzi magát munkakörében, az alapvetés fárasztó küzdelmei között.

Mindjárt pataki tanárságának kezdetén letette Kolozsvárt, 1878 és 1879-ben a tanári vizsgát a magyar

nyelvből és történelemből s írásbeli dolgozatát: *Himfy szerelmei és hatása kortársaira* címmel ki is nyomatta Miskolcon, ahol elébb már a heti lapok útján részint elbeszélései, részint költeményei által ismerőse volt a közönségnek.

Mikor már jól benne volt a tanárkodás titkaiban, megpróbálta írói erejét tankönyvek készítésén is. Így írta az Irodalmi Körnek a gimn. I-ső és II-ik osztálya számára készített *Magyar olvasókönyv* című művet 1886-ban, amely a minisztérium által is approbáltatott és rövid időn 2-ik kiadást ért, nem kis örömet okozva szerkesztőjének, aki boldogan dolgozott ennek javított kiadásán. Egy másik műve, amelyben magát szintén mint gyakorló tanár volt hivatva értékesíteni, a gimnázium számára készített *Magyar Nyelvtan*, amelyen Maklári Pap Miklós tisztársával együtt dolgozott, de amelynek örömét már nem érhette meg.

A tanári kar és előljárósága megbecsülte a boldogult férfiú munkaképességét és bizalommal terhelte meg — a szükséghez képest — újabb terhekkel, p. o. a Kazinczy-ünnepélyen való szerepléssel Széphalmon, hol mint szónok is elismerést aratott. Különösen mint gimnáziumi igazgató az 1883/4-ik évben vívta ki magának a felsőbbek kiváló becsülését, akik siettek is az erélyes, szorgalmas, hivatással forgolódo s a kormányon is derekasan buzgólkodó, még ifjú tanárt azzal tisztelni meg, hogy elsőnek választották meg a 3 éves igazgatók között; mikor pedig *Orbán József* akadémiai tanár, megfáradva a hosszú munkában, sorsának könnyítéseért folyamodott, az akadémiai tanárok ajánlatára szintén Molnár Lajosra bízta az előljáróság a legújabb kor történetének a jogászok és theologusok számára való előadását. Négy féléven át birkózott e feladattal, az első osztályi terhek teljes hordozása mellett az őt jellemző kötelességtudással s vannak, akik ez újabb terheltetés-

nek hajlandók betudni — legalább részben — az agyrendszerében beállott disharmoniát.

Mi volt oka végzetes bajának: miért kutatók? Életének vázlatosan felmutatott adatai is bizonyítják, hogy ő nyereség volt itt, ahová a gondviselés parancsolta; nyereség, áldás volt abban a szűkebb körben is, amelyet magának a szeretet lelkével teremtett. Lomb volt a fán, amely száz veszély ellen is híven takarta a kis fészek lakóit és semmi sem volt előtte drága, ha szeretteinek sorsán könnyíthetett. Fájt neki, hogy két gyermekét kelle temetnie; vérzett, ha övéit szenvedni látta, — és pedig látta gyakorta — de hát e szenvedéseket kiegyenlítette az élet; az élők mosolya elfeledtette a haldoklók nyögéseit.

Szeretett Istent, embert, hazát; megérte, hogy megédesíthette édes anyjának az élet alkonyát s javíthatott azoknak helyzetén, akiket a vérség kötelei hozzá csatoltak. Szerette a kötelességet, a tudományt, az irodalmat, a tollat s mindent, ami szép. . . Volt tisztas neve, szep-lőtlen becsülete; voltak jó barátai, tisztelői. . . Az élet ezer sugárral mosolygott felé . . . előtte még egy hosszú pálya reménysége állt s el kellett esnie mégis és akkor, amikor éppen érlelni kezdte már lelkének gyümölcseit. . .

Neki nem fájt, hogy búcsútlánul kellett elválnia mindazoktól és mindattól, akiket és amiket szeretett; de nekünk fáj . . . sokunknak fáj! Az örök Isten áldó kegyelme örködjék kihűlt porai, elhagyott kedvesei és a mostanában sok szomorúságot látott sárospataki főiskola felett!

LÜKŐ GÉZA.

1822—1893.

Akik hulló vérökkel írták be nevöket és szabadságszeretetöket a haza földébe, s előljártak abban a szent harcban is, amelyet a gyanúsított, s elárúlt protestantismus vívott a lelkiismeretében gázoló zsarnokok ellen és akik roskatagon is olyanok nekünk, mint egy dicső korszak nagy tettekre intő, tépett lobogói: egymásután dülnek ki a csata-sorból és helyet adnak — új embereknek.

Kidőlt *Lükő Géza* is, a nagy időknek egyik leg-typikusabb alakja.

Egyházmegyéjében, a parányi Torna bércei között, mint a mesés hajdan ősz patriarkhája. Első a kötelességben, bölcs a tanácsban, szelíd a feddésben, készséges az áldozatban. Tekintélye, palástja, dicsősége, talizmánja a szeretet.

Az egyházkerületen, ennek zöld asztalánál . . . mintha ott is ama szabadsapat kapitánya volna, amelyet a zsarnokok szövetsége ellen erőködő haza védelmére ifjúi lelkesedéssel szervezett. Nyílt, férfias, határozott, nem alkuvó. Alakja, hangja, csupa biztatás az igazság hátor védelmére. Az ifjak felkelnek előtte, hogy tisztességet tegyenek neki, a kortársak édesen merengenek hangjának parancsoló színezetén, szakálla ezüstjén, szemének tüzes villanásain, kezének tiltakozó mozdulatain, mintha mondanák: ez a mi időnk, óh ti múltó idők!

Az országházban, a függetlenségi párt zászlója alatt, az elvtársak élén, s barátai körében: ott is

ugyanaz, mindig ugyanaz! Sebe, mit a kápolnai csatában zsoldos ellenség vágott testébe, behegedt, nem fájt. De fájt neki, haláláig fájt, hogy a 48-as eszmék diadala késik, s a válaszfalak ember és ember, felekezet és felekezet között még mindig igazságért kiáltanak az égre. Mintha csak az ő nevében is mondta volna egykor Herakleitosz: „Ami engem illet, én roszakaratot nem ismerek, senkinek ellensége nem vagyok. Teljes szívből vetem meg az udvarok hiúságát. Persia földjére pedig soha lépni nem akarok. Kevéssel és elégedetten, tetszésem szerint élek.”

Az országházból kiszorították drágán fizetett szavazatokkal, noha mint egykori szolgabíró és alispán iránt mélységes hálára volt iránta kötelezve választó-kerületének minden érettebb tagja. Egyházmegyéjéből, a tiszáninnen-i kerületből, s ennek iránta sokszor megnyilatkozott bizodalomból csak a halál szorította ki; a tiszteletéből és hálás emlékezéséből pedig az sem.

Ki tudná őt könnyen elfeledni? Ki ne látná őt még sokáig, amint oda hurcolja reszkető tagjait a kerület zöld asztalához, az egyházmegye elnöki székéhez s míg mások hiú kedvtelésekért, gond nélkül ledobják magokról az egyház igáját: — ő fáradtan, fonnyadtan, részvétkeltő testi állapotában is oda áll a maga nem vénülő kötelelességérzetével és hirdeti szavával, tettével, hogy az Úr igája gyönyörűsége és terhe könnyű.

Mennyire áthatótnak kellett annak lennie a protestantizmus hivatásától, aki ilyen hűséggel szegődött annak szolgálatába?! Ő nem emelkedni akart az anyaszentegyház vállain, mint némelyek a csinált nagyságok közül; Ő nem leereszkedett az anyaszentegyház örálói közé, s nem dicsőítendő kegyképen lett az Úr szőlőjének napszámosává, hanem elvből, meggyőződésből, s azzal a tudattal, hogy a protestantizmust szolgálván, az egész emberiség előhaladásaért, s e magyar haza boldogságaért munkálkodik.

Ő és Vajányi, egyakarattal egybekötözöttek, egész kíváncsian földdé változtatták — szegényes eszközökkel is — a tornai egyházmegyét, a kerületnek ezt a legkisebb részföldjét. Mi volt a titkuk?!... Hűség, tapintat, szeretet.

Órálló férfiak! Értitek-e a tornai egyházmegye gyászát? Ott voltak-e lélekben a *Lükő Géza* ravatalánál? Láttátok-e azt a mélységes bánatot, amellyel ez a megye az ő elesett fejét síratja?! Tudjátok-e: ki volt *Lükő Géza* a hazai protestantizmusnak abban a szűkebb körben, ahová őt a Gondviselés jó tetszése állította?! Ha értitek, ha láttátok, ha tudjátok: tegyetek velünk koszorút a kidőlt jeles ravatalára — és emlékezzetek!

Az idők járása nehezedni kezd anyaszentegyházunk felett: *legyetek ti valamennyien Lükő Gézákka — a hűségben, a szeretetben!*

Folyó hó 8-ika (1893) óta ott porlik belőle, ami földi volt, a körtvélyesi temetőben; szelleme legyen mindnyájunk örökségévé, — s akkor aztán miénk a jövő, s ő boldogan fog aludni szülőföldjének hantjai alatt és álmodni „szabad hazát, s szabad polgárokat.“ Úgy legyen! Áldás reá, fény nevére!

BÁRÓ VAY MIKLÓS.

1802—1894.

Reszkető ajkai még áldást rebegtek ama *másiknak*¹ égbe röppenő szelleme után. Szíve még boldogan dobban meg hálás nemzetének zokogó dalára, amellyel az büszkén köszöntötte hazatért fiának drága hamvait. Fáradt lelkét — az Óceán hajójának ezt a tépett vitorláját — még a révpartnál is meg-meglebegtette a honfiúi lelkesedés fuvalma. Még nem idegenkedett betekinteni abba a fergetegbe sem, amit az egyenetlenkedő fiak készítenek a gyermekeit egyenlően szeretni akaró édes anya ellen, — hogy ott, a sötétben, mint annyiszor már, engesztelő szivárvánnyá legyen . . . De az a szerető isten, aki kézenfogva hordozta egy hosszú élet változó útain, megkimélte, megmentette Őt egy kínos látás kellemetlenségeitől, s elaltatta örök reménységre, örök jutalomra.

Br. Vay Miklós május hó 14-ikének hajnalán visszaadta lelkét istenének, s testét a földnek, melyből vétetett.

Óh milyen nagy üresség maradt utána! . . .

A bibliai terebélyes fa volt: „magas, nagy és erős, amely felhat vala az égig és annak látása kihat vala a föld határáig. Az ágai szépek, gyümölcse sok; árnyékában sokan meghúzódnak vala és élnek vala az ő gyümölcseiből.“

Az volt bizonyny! És most, amikor meg kelle érünk, hogy a „Vigyzó“-nak az „Égi Szent“-nek szavára kivágatott: avagy elfojthatnók-e ajkainkon a

¹ Kossuth Lajos.

proféta panaszát: „*Sír az én szemem, s pilláimról könyek folydogálnak, mert messze távozott tőlem a vigasztaló, aki megvigasztalna engem. Igen megpróbált engemet az Úr!*“

A család koronájának ragyogó diszét, a király egyik rendíthetlen hűségű, bölcs tanácsosát; a haza egyik kipróbált, s válságos idők által igazolt vezérét; a tudomány, művészet egyik legbőkezűbb pártfogóját; a magyar protestáns, s közelebbről az ev. református egyház és a sárospataki főiskola legfőbb büszkeségét, fejét, koronáját, támaszát, borús napjainak biztató fényét, szövétnekét veszttette és siratja benne.

Nem kevélykedünk fájdalomunkkal, nem formálunk kivételes jogot a siralomhoz; de ha szemünk könnyhullatások patakjává változnék is, mint egykor a hazája romlását sirató profétáé; ha szívünk örök hallelujával ömledne is: akkor sem tudnók eléggé meghálálni — mi magyar reformátusok — a gondviselésnek azt az ingyenkegyelmét, amellyel elküldte nekünk *br. Vay Miklóst*, hogy legyen itt közöttünk a „Szövetségnek követe,“ aki megegyengesse az Úrnak útait és vezérelje népét az ígért ország felé.

Tekintsünk csak vissza koporsójától hosszú életének dús folyására! Figyeljük csak meg lelkének mozdulatait, s lehetetlen mindjárt nem éreznünk, hogy milyen nagy jót cselekedett velünk az Úr, amikor még ifjú korának üde erejével és teljes fogékonyságával oda állította Őt a református egyház egy-egy kisebb hajójára, hogy megpróbáltatván, többre és többre bizassék azután!

Tudjuk, hálával tudjuk, hogy hűnek találtatott. A szolgálatot nem csekélylette, rangtársainak virágos útait, kábitó élvezeteit nem irigyelte, s nem epekedett azok után az Úr igájának terhei alól. A dunamelléki egyházkerület, s az alsó-zempléni egyházmegye tanácsbírói székében — hová kezdetben szólíttatott; — az

igénytelen kálvinista papok társaságában épúgy, mint a tálljai egyház egyszerű presbiterei között (1823.) sohasem féltette koronájának fényét, sőt boldognak érezte magát szerény hivatali körében, mert éles tekintete a keveset mutató felszín alatt a lényegét kereste és találta meg. Neki azok a szegény kálvinista papok az apostolok utódai, az együgyű presbiterek azok tanítványai voltak, s együtt a szabadság és szeretet örök evangyeliomának képviselői.

Nem késlekedünk kimondani, hogy az ifjú *br. Vay Miklós* jövődjére, gondolkozásának irányítására, ember- és szabadságszeretetének izmosítására — az apai, anyai és nevelői jótékony hatáson felül — az ő korai egyházi hivataloskodása elhatározó befolyást gyakorolt; nem mintha fényt kölcsönzött volna nevének, hanem azért, mert tágabb látkör nyílt szemei előtt, s a kötelesség zöld asztalánál jókori alkalmakhoz jutott szárnyainak kibontására.

Az idő méhe meg volt terhese. Aki szándékosan nem húnyta be szemét, látnia kellett, hogy a 18-ik század által felvetett nagy feladatok megoldatásukat követelik a 19-ik századtól, s hogy az elmaradhatatlan új alakulásokban a protestantismus lelkének kell hódítólag előre nyomulnia. A több jog, több igazság, a kisebb különbség, a nagyobb emberszeretet csirázásának várakozásteljes időszakában, s az isten kegyelméből való zsarnokok szeszélyei ellen való küzdelemhez kitűnő iskola volt a prot. egyház hű szolgálata.

S hogy az volt valóban, fényesen igazolja az ifjú *br. Vay* gyors haladása a közvélemény szeretetében, amely mintegy leborúlt előtte és emelte vállain a magasba, mint kegyencét, fel szinte a trónig. Szülő-megyéje — Zemplén — járt elől a nagyreményű ifjú előtt való hódolatban, majdnem hihetetlen hamarsággal emelve őt a hivatali székeken fel az alispánságig (1827.)

s az országgyűlési követségig (1830.), amely új meg új alkalommá vált a deli ifjú és immár országos hírnök tehetségeinek meghasználására.

Jellemző a boldogúltra, s az maradt örökre, hogy őt a közvéleménynek leghízelgőbb nyilvánulásai sem szakították el azoktól az egyszerű köröktől, amelyekben a magasabb emberinek becsülésében megizmosodott. Sőt inkább! 1838-ban már ott áll a szatmárvárosi egyház és gimnázium élén, mint főgondnok, s egyre mélyebben meríti hálóját a Bethesda tavába, s a szoros értelemben vett egyházi ügyek mellett tanulmányai körébe vonja a prot. iskolák feladatát, s meggyőződik — s e meggyőződésében meg is marad véglegelhetéig — hogy a prot. egyházak ereje az iskolákban rejlik, s ez az az alap, amelyen egyedül állhat biztosan a jövő egyháza.

Mert lábai nyomán mindenütt áldás mutatkozott, s mert nevének igézete maga is nyereség volt már egy-egy országos ügy jövődjére nézve: alig hagyták őt egy-egy újabb hivatalában megpihenni. 1840-ben már a debreceni főiskola hódította el magának, hogy mint főgondnokát 800.000 református nevében szerethesse és tisztelhesse. Székfoglalója új irányba terelte a főiskola lassan haladó hajóját, s oly lökést adott annak, hogy az a br. Vay kormánya alatt vígan kezdett előre haladni a megdagadt hullámok felett. Nem ő az oka, hogy a megindult reformok nem juthattak befejezésre. Az idő lelke más terekre kényszerítette a jó honfiakat, a nemzetet a politikai eszmék ejtették rabúl, s majd a felekezeti egyenjogúság vagy legalább kisebb egyenlőtlenség után való lelkesedés árja vitte, sodorta előre (1843—1848.); a csendes, békés, nyugodt alkotásokról egyelőre le kellett mondani.

Br. Vay e lázas és ígéretes időkben állandóan ott küzdött a legelső sorában, s nemcsak a reformált

egyházat kötelezte le örök hálára a szabad eszmék nemes, de sohasem kihívó vagy épen sértő védelmezésében, hanem összes rendtársai, s az egész nemzet leborúltak lelki fensége, eszméinek igazsága, szívének nagysága és munkásságának fényes sikerei előtt. 1844-ben már ott ült a koronaőri méltóságban, mint felekezetének e kitüntetésre legérdemesebb fia, s kortársai jegyzőkönyvben is megörökítették iránta érzett hálájukat. 1846-ban elfojtotta a galíciai pórlázadást, s V. Ferdinánd a Szent István-rend középkeresztjével tüntette ki; a következő évben pedig a leendő nádort, István főherceget kísérte végig az országon, tehát módjában volt jótékony befolyását a trón közelében is érvényesíteni. Hogy ily magasban, ha nem tehetett is meg mindent az általa forrón szeretett protestantismusért, amint szíve ösztönözte, de hogy sok félreértést el tudott oszlatni, sok igaztalan vádat visszaútasítani, abban az ellenségnek is alig lehetne kételkednie, mert amellett a fejlődő események is fényesen bizonyítanak.

Ott volt az 1848-iki törvények születésénél, amelyeknek vallásügyi része ma is papíroson álló ígéret. Ott volt Erdélyben az események bonyolultakor, mint kir. biztos, s tiszta lelke, trón iránti hűsége nem bírta soha megérteni, hogy a lázadók által kiontott ártatlan vér a trón ellen is boszúért kiálthatna fel az égre. Miniszter-, sőt miniszterelnök-jelölt volt a 2-ik miniszteriumban, kormányzó-jelölt 1850-ben, de e bizalmat lelkének egész felháborodásával utasította vissza, aminek az lett a szomorú, de Vaynkra nézve felmagasztaló következménye, hogy három évi huza-vona után kötél-halálra ítéltetett, s vagyonára rátette gyűlöletes kezét a hatalom. A fiatal s félrevezetett király megkegyelmezett ugyan a hű alattvalónak, de a börtön levegőjét meg kelle ízlelnie még a kegyelem mellett is, s birtokai csak a fiai számára adattak vissza.

Honfiúi fájdalma az ötvenes évek borúi között Őt is, mint annyi más nagyot és igazt, félrevonúltságra kárhoytatta, s csendes szemlélődésre kényszerítette. Hite azonban nem hagyta el soha a dolgok jobbra fordúltá iránt. Bizott az igazság istenének győzedelmében, az eszmék ellenállhatatlan hódításában, s meg volt győződve, hogy az új idők fényének ismét csak onnan kell kipattannia, ahol annak öröktörvényű forrása van: a protestáns egyház védbástyái közül. Úgy történt, hiszen mindenki tudja! . . . Az 1859-iki nyílt parancs, amely halálos döféssel akarta lesújtani a magát soha meg nem alázó protestáns egyházat, már készen találta ennek leghivebb fiait, s köztük — természetesen — a boldogúttat is. A tiszáninneri ref. egyházkerület nov. 15-iki rendkívüli gyűlésén — amely merész tiltakozás volt a protestáns egyház megtámadtatása ellen, — ott volt *br. Vay Miklós* is és felemelte szíveig ható szavát, s önkéntelenül is vezérévé lett az igazait kereső protestáns egyháznak, hogy aztán mindhaláláig az is maradjon.

Valóban! Az a szövetség, amely 1859. nov. 15-én közte és a tiszáninneri ref. egyházkerület között az eszmék, elvek rokonságánál fogva kötöttett, s később nyilvánosan is megpecsételtetett — egy egész szép életre és hosszú, dicsőséges küzdelmekre szólott még, hála érte az örök igazság istenének!

1859-ben ott jár már, mint a testvéregyházkerületek vezére, a Bécsbe siető bizottság előtt, s beszélő igazságszolgáltatás volt múltja tisztasága, s a trón körül sereglők igazságtalansága mellett, hogy az engesztelődésre hajló fejedelem látni és hallani kívánta legalább azt az egyet a sok közül, akit — a sugdosók kedvéért — olyan kemény megpróbáltatásokra kényszerített. A magyar nemzet ellenségei egy kis időre győztek ugyan még a király jó szívének hajlama felett; de a történelem logikája úgy hajtogatta az események árját, s a

protestantismus bátorsága úgy feszítette az elfojtott, de újra feltámadt lelkesedés vitorláját, hogy a hatalom képviselőinek nem volt többé merészségük oda feküdni az áradat elé, s 1860. május elsején a fejedelmi leírát sem volt képes többé útját állani annak, hogy a tiszán-inneni egyházkerület hozzá fogjon a szervezkedés művéhez, s *Vay Miklós* bárót a tiszántúli kerülettől saját főgondnokául hódítsa el.

E pillanattól *Vay Miklós* báró a hazai ref. egyház egyetemének vezére lett, de mégis kiváltképen a tiszán-inneni egyházkerületnek és a sárospataki főiskolának. Mint közös vezér, kieszközölte tekintélyének roppant súlyával, s a politikai eseményeknek kedvező alakulása mellett, a patens visszavételét, s a prot. egyház törvényes jogainak legfelsőbb elismerését. 1860-ban a nemzet jobbainak tüntető lelkesedése mellett megtartotta, s illetőleg vezette a sárospataki főiskola 300-ados fenállásának emlékünnepeét, s ezentúl szívének egész szerelmével, tapasztalatainak teljes gazdagságával élt és munkált a tiszáninnyi kerület és a sárospataki főiskola felvirágzásán, követvén egyik nagy ősének, *Vay Józsefnek* felséges példáját.

A fejedelmi kegynek bármely szédítő nyilatkozata, kitüntetéseinek egész hosszú sora sem volt képes őt eltántorítani, vagy csak megkésleltetni is a ref. egyház érdekeinek szolgálatában. Vele, s általa — mélységes hálával jegyezzük fel — új időszak nyílt a sárospataki főiskola történetében. Egész külső és belső képe megújódott — akárcsak a teremő „legyen“ szavára. Tanrendszere hozzásimúlt az új idők szelleméhez, tanárai megszorodtak, tanszakai meőbővöltek, egész szellemében ott lőktetett a haladás lelke, elannyira ott, hogy ez a Vay-vezette főiskola sok tekintetben előljárt és irőglyés tárgya volt a hasonnemő tanintézetek előtt. Olvasgassátok csak a tiszáninnyi kerület jegyzőkönyveit,

s ezekben a *br. Vay Miklós* gyűlésnyitó beszédeit, s legott megalakul lelketekben a prot. kormányférfiúi eszményi képe! . . .

Nem fény volt, amely kápráztat és vakít, de meleg, amely éltet és eső, amely tenyészetet ébreszt. Nem uralkodni akart, hanem tanácsolni; nem munkára nógatni csupán, hanem példát is adni a kötelesség teljesítésében. E tulajdonaiban rejlett kormányzásának roppant sikere. Úgy tetszik nekünk, hogy ha a Vay lelke meg bírja tartani a késő években is teljes rugékonyságát, a sárospataki főiskola bölcsészeti szaka ma már ki van egészítve, s a hazai ev. ref. egyház nem hurcoltatik új és költséges feladatok elé!

Mint elnök annyi finom tapintatot, annyi lebilincselő figyelmet, s bölcseséget és olyan szeretetreméltó erélyt tudott kifejteni, hogy az ő jelenléte mindenkor elegendő volt arra, hogy a tanácskozásban vagy az elvek harcában is — hivatalos szabályok nélkül is — mindenek ékesen és szép rendben folyjanak. Aki látta Őt valaha ilyen szerepében, annak élni fog emlékeztében örökre az elnökök ideálja.

A változott viszonyok, s a multak sötét tapasztalatai úgy hozták magukkal, hogy a ref. egyházak egy nagy egészszé tömörüljenek, s az őket közösen fenyegető veszedelmek ellen közös intézményekben szervezkedjenek. Az egyesülés eszméjének is *br. Vay Miklós* volt egyik leglelkesebb támogatója, s egyéniségének varázsa kétségtelenül sokat tett arra, hogy az a szűkebb körű *unio* megtörténjék, s konventben és zsinaton ne legyen többé válaszfal köztünk a Királyhágó bérce.

Mikor az egyetemes konvent, hosszú előkészítés után megalakult, Ő lett annak egyik elnöke, s mint ilyen, most már az egyetemes ref. egyház szívéen is Ő tartotta kezét, s Ő vezette — egyikül — a közös hajó kormányrúdját csaknem haláláig.

Mint ilyennek nemcsak az volt törekvése, hogy a kerületek testvéri viszonya áldássá váljék a szorongatott ref. egyház szétszórt tagjaira, hanem az is, hogy a ref. tanügy közös vezérlet alá jutva, az új idők követeléseit külső kényszer nélkül, magunk valósítsuk meg tanintézeink körében. Nem vezetetni, hanem vezetni akart a konvent által, s fájt neki, hogy noha ez az egyetemes képviselő sok sebünkre hatott balzsam gyanánt, az iskolák életére nem bírta megszerezni a törvény által számára biztosított befolyást.

Mint az alkotmányos fejlődés híve, s a modern állam eszméjének barátja, nem vonakodott megnyitni az államhatalom előtt iskoláinkat a törvényszabta szigorú határig; de inkább szerette, ha mi tudtunk gondolatokkal járulni a tanügy fejlesztéséhez, mintha kölcsönért kelle folyamodnunk. Az volt eszménye, hogy „*a protestantismus többé nem vallásfelekezeti, hanem társadalmi életelv,*“ s ez eszménye magaslatán nem tudott kibékülni a dogmás elfogultsággal, mert ez útját állta annak, hogy a protestantismus, mint termékenyítő erő, átjárja a társadalom rétegeit — és pedig első sorban az iskolák csatornáin. Ez az eszménye békítette őt ki a prot. egyházak főrendi képviseltetésével is, s az ő személyes érdemeiért békült ki végre azzal a tisztáninneni egyházkerület is.

Hosszú, dicsőséges pályafutásán sokat megért, ami új meg új erőforrás volt neki a további reményre, a további munkára. Megérte fejedelmének és nemzetének kibékülését (1867.); meg saját 50 éves egyházi hivataloskodásának jubileumát (1873.), meg a ref. egyház zsinati munkálkodását; meg a domesztika megalakulását, amelyért saját édes gyermeke olyan hiába lelkesedett még 1858-ban; meg a két prot. egyháznak legalább az irodalmi törekvésekben való egyesülését, s az 1790/91-dik XXVI. törvénycikknek százados ünnepét. Látta nemzetét,

egyházát a haladás kívánatos útján, s feltámadni a lelkeszi özvegyek és árvák reménycsillagát a gyám-intézet tervezetében, s ha visszatekintett a dicsőséggel megfutott hosszú úton, s az út szélein nyíló virágokon s a jó földbe hullott mag hatvan és százannyi gyümölcsén: az üdvözültek örömeivel mondhatta el: „Nem éltem hiába; elvégeztem a munkát, amelyet reám bízál, Uram!”

Óh mennyi eszmét, pénzt, munkát, időt hordott Ő a ref. egyház és a haza oltárára: — még elgondolni is szédületes! . . . Nincs egyetlen nezetesebb mozdulata a magyar reformált egyház újabbkori életének, amelyhez Ő egy, vagy más tekintetben hozzá nem járult volna, s nem csupán erkölcsi támogatással, mint sokan; hanem törődéssel, fáradsággal, százakkal, ezrekkel, amint a szükség követelte, s az ő — állásához s nagy szívéhez képest szerény — anyagi viszonyai engedték. És milyen gyönyörűséggel élt a folytonos önfeláldozásban és mennyire nem szégyellette soha, sőt dicsőségének tartotta az Úr útainak terhét!

Magyar prot. egyháznagyok! „A szükség embere” összeroskadt saját szép és ékes koronája alatt; de a szükség még mindig meg van . . . Óh jöjjetek velünk a zsolcai sírboltba helyezett koporsóhoz és nyissuk fel azt és sirjunk és lelkesedjünk, s lelkesedvén, reménykedjünk, hogy a *Vay Miklós* fenséges példája élni fog köztünk örökké. Jöjj te egész ev. ref. egyház, jöjjetek ti ref. intézetek, s ti ref. árvák, özvegyek, akiket és amelyeket olyan nagy szeretettel szeretett és mondjátok velünk ti is: „Áldott, aki jött az Úrnak nevében!” És te édes hazánk, az ő imádott hazája, zengd vissza a ref. egyház hálaszózatára: *mindörökre áldott!*

GUSZTÁV ADOLF.

A protestantismus a maga XVI. századbéli hódításaival összetépte a r. kath. egyház „megbonthatatlan” egységét, s megrázta azt a szikla-alapot, amelyre az ügyesen számító emberi önzés, a názáreti Jézus nevében, a pápai mindenhatóság fellegvárát építette.

Az egyéni önállóság felébresztésével a nemzeti függetlenség élményét is életrekeltvén, az egyházi abszolutizmus mellett kihívta maga ellen a világi zsarnokság gyűlöletét is s e két rokon hatalmasságnak véd- és dacsövetsége csakhamar megszülte és nagyra növelte az ellenreformációt.

Loyola elszánt katonái a pápai áldás aegise alatt vetették magukat a még fiatal prot. egyház védfalaira s minden emberi gyengeség mesteri kizsákmányolásával hatalmasan fogyasztották annak még szervezetlen hadseregét. Nyomukban jártak az erőszak fegyvereivel az Albák, a II. Fülöpök, a Rudolfok és Barbiánók, s megismétlődött a Trajánok és Deciusok véres időszaka s diadalát ülte itt-ott az a pogány császári elv is, amely szerint csak egy vallású birodalom lehet nagy, erős és megdönthetetlen.

A spanyol inquisíció, a párisi vérmenyegző, a Basták mészárlása, mind alkalmas eszközöknek bizonyultak — Rómában is ilyenek gyanánt ünnepeltettek — a protestantismus kiirtására.

Az volt a jól kifőzött boszúterv, hogy a reformáció szülőföldjét körülövezik a protestantismustól mentesített kath. tartományokkal, s ez áttörhetetlennek gondolt gyűrű összébb-összébb vonása folytán, saját vérébe fojtják be a német protestantismust, s ezzel az iszonyú drámának hosszú időre vége szakad.

E boszúterv egyik részlete volt a protestáns Svédországnak katolikussá tétele is — a gyűrűnek és a sikernek teljességeért.

A Jézus-rend merész katonái mihamar feltűntek e szépen fejlődő, s csak imént függetlenített kis országban is és a nemes Wasa-ház fejedelmi sarjadékait meg-megkinálgatták a testvéri gyűlölködés méregborával, s úgy látszott, hogy kezükbe jutott Svédország jövődjének kulcsa. — De csak látszott! — A törbe csalt kiváltságos osztály, a gondolkozni tudó nép, s maga a fejedelmi ház is elég korán észrevette még az aknamunka hamis irányát és megemlékezett a dynastia alkotójának végrendeletszerű intelméről is, amely szerint Svédország önállóságát csak a protestantismusból kiáradó szabadságszeretet, egyenlőségi és függetlenségi vágy mentheti meg és biztosíthatja.

Örök szerencse az európai protestantismusra és a közszabadság szent ügyére nézve, hogy Wása Gusztáv messzelátó lelke így jelölte meg a svéd nemzet jövődjének útját és hogy IX. Károly, a dynastia hagyományának hű letéteményese, még az ólálkodó veszedelem első perceiben ki tudta szabadítani nemzetét a jezsuita befolyás sorvasztó hatalma alól!

A svéd protestantismus esetleges elbukása a kiszámíthatatlan szenvedéseknek egész özönét árasztotta volna az európai reformáció híveire, s a pápai és császári zsarnokság egyesített vasigájába görbesztette volna északi Németországot is, s megállította volna legműveltebb földrészünket a szellemi haladás útján.

De nem úgy történt! Nem történhetett úgy, mert az Isten lelke örködött a világesemények folyása felett, s IX. Károlynak 1594. december 9-én fia született, aki-nek az volt jövődjéül feljegyezve, hogy az elsöpréssel fenyegetett európai protestantismusnak megváltója legyen.

A gyermek neve *Gusztáv Adolf* lett.

Ennek az Istentől nagyra hívatott hős királynak nevét imádságába foglalja e napokban minden protestáns, aki tud valamit a múltak viharos történeteiből.

Ó ezek a történetek!

Amire Rómában tudva lőn, hogy a Loyola hadseregének svédországi hadjárata megaláztatással végződött, — a szent szék, s szövetségesei gyorsítani igyekeztek a németországi protestantismus elbuktatását.

II. Ferdinánd császár, a magyar koronának is örököse, a jezsuiták nagyreményű növendéke, megesküdt a lorettói szűz Mária képe előtt 1597-ben, hogy országaiból kifogja irtani a protestantismust és mestereinek szellemében hozzá is fogott a királyi munkához. Az apa — mint a mesebeli Saturnus — enni, pusztítani kezdte saját gyermekeit, alattvalóit.

A cseh-morva rendek nyögték már zsarnoki kényét, ami — hiszen tudjuk — szülőjévé vált az u. n. 30 éves háborúnak, mely két táborra osztotta Közép-Európa népeit, s „*protestáns unió*“ és „*katholikus liga*“ nevek alatt tüzelte egymásra az egy Istennek fiait és leányait a római szent szék örök gyalázatára.

Gusztáv Adolf, a svédek ifjú királya bús szívvel nézte a magas északról azt az embertelen harcot, aminek célja a protestantismus kipusztítása volt. Lengyel, dán, orosz kötötte le otthon hősi erejét, nem repülhetett az Isten ügyének oltalmazására — egy ideig.

De nem késett soká! Amint leszámolt otthon fondor elleneivel és nemzetének óriási — de önként hozott áldozatai mellett — biztosította országának függetlenségét: s abban a protestantismus békés fejlődését; kész volt indulni keblének hívó szavára, hogy mint az isteni igazságszolgáltatás fegyvere, megállítsa a katolikus liga diadalmenetét.

Otthon nagy, dicső, szeretett, sőt csodálásig tisztelt

neve volt már; a szomszéd államok irigylve látták hatalma növekedését, s bölcseségének, alkotó szellemének fényes műveit; sőt bejutott híre a németországi véres tusák vad zajába is, s a „hó király“ megmozdulásának hallatára zavar támadt a győzelemittas liga féktelen soraiban.

1629-ben, birodalmi tanácsának, s nemesen érző jó népének beleegyezésével határozta el magát a kath. liga ellen folytatandó háborúra, s 1630. május 19-én búcsúzott el szeretett nemzetétől — reménnyel a győzelemre, de sejtelmével annak, hogy nemzetét nem látja többé.

„Szorongatott szomszédaink segélyre hívnak, mindenekelőtt elnyomott hitrokonaink szabadításra várnak a pápai igától, ami, hisszük, hogy Isten kegyelméből meg is lesz“ — mondotta ő egyebek közt nagy lélekre valló búcsúbeszédében, amely végül imádsággá magasztosult. 1630. május 30-án hajóra szállt, s népe ezreinek áldása között megindult végzetes útjára.

Irigység, kishitűség, kicsinylő fel sem vevés nem zavarták meg a nagy célok emberét, aki fegyelmezett hadseregével, az igazság győzedelmébe vetett hitével, hadvezéri fényes tehetségével, merészségével, mint valami mesebeli hős írta be nevét az európai protestantismus történetébe, s félelmetes nagysággá emelkedett azok előtt a győzhetetleneknek tetsző hadvezérek előtt is, akiket elkényeztetett már szerencsájük, s az emberek hízelkedő hódolata.

Amerre diadalmas zászlóit meghordozta, ott első dolga volt eltiport hitsorsosainak jogaikba való visszahelyezése, a rend, békesség helyreállítása. A szabadságot vesztett, vagy zsoldos hadak által elsanyart nép mindenütt megváltóként üdvözölte, s akik imént még tolakodónak bélyegezték, mohón keresték barátságát, s örömmel állottak lobogói alá, amelyeket nem szennyezett

gyarló emberi érdek, nem hiú dicsvágy, hanem tiszták maradtak, mint a svéd bércek hava, s mint Gusztáv Adolf kristály-jelleme.

Fegyelmезettebb hadsereg soha nem küzdött szentebb célokért, mint a Gusztáv Adolfé. A kath. liga szörnyű kegyetlenséggel dűlta fel a vidékeket, amelyeken bérelt hadai áztűdűlta, mint a fergeteg; a Gusztáv Adolf seregeinek nyomában áldás fakadt és hozsánna zendűlt ég felé.

„Csatájok a védelmezett népjog csatája volt.“

Tylli elpusztította Magdeburgot, mert az protestáns volt és nem akart önként hódolni hóhérainak. Gusztáv Adolf békejobbot nyujtott a r. katolikus híveknek is, mert nagy szíve azokban is az embert látta és becsűlte és nem a gyűlölkűdű felekezetet.

Szerencsájének delpontján gyanút tápláltak ellene egy némely fegyverszűvetségesei is s mások császársággal kívánták megvenni a lelkét, mint a kísértű hajdan a názáreti Jézust; de ő elutasította a gyanút is, a hízelkedést is s rendűletlenül megállt maga elé tűzűt nagy célja mellett; *az eltiport protestantismus szabadítója, a német császárság féktelen vágyainak korlátozója akart maradni és semmi más.* Hazájának is így tehetett legjobb szolgálatot.

A császárság megtépett sasai csűggetek szárnyakkal vergűdtek már a szűkűlű határok között. II. Ferdinándnak meg kellett magát aláznia a Wallenstein büszkesége előtt, s szinte koldulnia kellett már a segítséget az egyetlentűl, akiben még Gusztáv Adolf fal szemben bíznia lehetett.

És aztán ez a két nagy hadvezér csakugyan egymás elé kerűt, s Gusztáv Adolf Lűtzennél, 1632. nov. 16-án elesett.

Mielűt harcba bocsátkozott volna, elénekeltette hadseregével a Luther énekét és a saját vallásos dalát,

búcsút vett katonáitól és velük rohant az iszonyú csatába, amelyhez hasonlót Wallenstein sem látott még soha. 9 seb tátongett páncéltalan testén, s e kilenc seben át kilehelte nagy, nemes lelkét, távol hazájától, a messze idegenben, de nem reménytelenül.

Még hallotta katonáinak elkeseredett üvöltését, mennydörgésszerű jajkiáltását, még fülébe zengett a győzedelmi zaj a bőszült ellenség felett, s hadvezéreinek tehetségében, s a protestantismus jövődjében bizó hittel húnyta le szemeit.

A német protestantismus, s vele az európai reformáció sorsa a Gusztáv Adolf beavatkozása folytán el volt döntve. Az eszme, amelyért annyi nemes vér kiömlött, ha nem a kezdeményező által, de annak rokonszellemű hadvezérei útján elvégre is győzedelmeskedett. A reactio meg volt törve, s a világ kénytelen volt megszokni a protestantismus létjogát pápástúl és kath. ligástúl együtt.

S ez az, amit a Gusztáv Adolf nevétől nem lehet külön gondolni, s amiért sohasem lehet eléggé háládatos a protestáns egyház.

Ma, amikor születésének 300-ados emlékét, a csodáló tisztelet érzelmei között ünnepli az ág. ev. testvérek serege, mi nem hiányozhatunk a hódolók közül. A megváltás, amellyel ő az európai protestantismust megajándékozta, nekünk is szólt, minket is felemelt.

Bethlen Gáborunk és I. Rákóczy Györgyünk szövetségesei voltak a hitszabadság hősének, s amit közösen arattak a fegyver erejével, annak áldását a mi egyházunk tépett serege is hálával élvezte és élvez ma is.

Nemcsak ezt, de élvezte és élvezi a „Gusztáv Adolf-egylet“ jótéteményeit is, amely 1832-ben, a nagy király legméltóbb emléke gyanánt, halálának kétszázados

évfordulóján alakult s iskolák, templomok és szegény egyházak segélyezése által tette örökre élővé közöttünk a halhatatlannak emlékezetét.

Nagy mint ember, nagy mint király, hadvezér, seregszervező; a tudományok pártolásában, a vallásosság ápolásában szinte egyetlen, szinte felülmulthatatlan; bölcs a fegyelmezésben, nemes az emberszeretetben; protestáns az eszményiségig, tehát békeszerető, nem elfogult s nem gyűlölködő; a szerencse verőfényében magamérséklő; hitében, Istenében vetett bizodalmban meg-ingathatatlan. — Óh hát hogyne áldanók, ó hát hogyne dicsőítenők, ó hát hogyne borúlnánk oda lélekben ahoz a stockholmi bölcsőhöz, amelyben ez az eszményi nagy férfiú mint ép, egészséges gyermek édes biztatássá vált szülőinek a jövőre nézve.

Olyan különös időket élünk. Mintha egy újabb kath. liga fenyegetné ismét a világ békességét; mintha irtóháború készülne ismét ellenünk. Mily jó, hogy vannak zivataros multunknak bátorító tanúságai, amelyek azt kiáltják hozzánk a Gusztáv Adolf énekével: „Ne félj kicsiny sereg!” — Hát ne féljünk, de ne is feledjük a feledhetetlent!

FELMÉRI LAJOS.

1840—1894.

A magyar tanügyet és irodalmat súlyos veszteség érte váratlanul. *Felméri Lajos*, a kolozsvári egyetem egyik bölcsész-tanára, f. hó 22-én, életének 54-dik évében, rövid szenvedés után, vérmérgezés következtében meghalt.

Teste dologban edzett; lelke ép és nemes ideálokkal termékenyült; munka-szeretete, képessége, akaratának ereje szinte irígylést és csodálatot keltő; neve, hite dús növekedésben, mint az élő vizek mellé plantáltatott fa; előtte a célnak immár megtisztult képe, háta megett a megfutott mező viránya, gyümölcsei; nyomában a tanítványok buzgó serege s keblében a nem lankadó s mind magasabbra hívó gerjedelem égi szózata: *Excelsior, excelsior!*

Szép, felemelő látvány, amint előre tör a tudás birodalmának rengetegében, mint a szomjúhozó szarvas a vízhez s amint röpíti szive vágya a művelt világ biztató tájai felé s édes mézzel tér vissza, mint méh, hogy nemzetének lábaihoz rakja le tapasztalatainak érett gyümölcseit! Szép, felemelő, amint hódolatra készíti maga iránt a közvéleményt s itthon és künn, a tanteremben és az író-asztal mellett tisztelőket gyűjt nevének és koszorúkat verejtékező homlokára! Szebb, felemelőbb még, amint a tudomány szédítő magaslatain, az igazság-keresés kigyózó útjain is megőrzi hitének épségét s boldogan tud megpihenni a názareti mester keresztje alatt!

Ez volt *Felméri Lajos* a mi szemeink előtt.

És az a nemes becsvágytól, nagy szenvedelmektől sarkalt, szép lélek kialudt egy csekély kezdet miatt s porhüvelye összeomlott idő előtt, mint a bibliai állókép, amelyre rászakadt az égbe nyúló szirtnek egy morzsaléka.

Ó, bizony gyásza van a magyar tanügynek és irodalomnak, mert *Felméri Lajosban* egyik legbuzgóbb s leghivatottabb művelőjét veszítette el s hozzá épen akkor, amikor erejének teljességében csupa biztatás volt a jövőre!

Még fülünkbe cseng a sajtó szózata, amellyel ezt a hű munkást egy-egy újabb sikere alkalmával hozsánakkal üdvözölte s a magyar nevelés-ügy reformátora-ként ünnepelte; de emlékezünk még arra is, amint itt járt előttünk a sárospataki főiskolában, hogy itt a bölcsészeti oktatás elizapadosott medrében új forrásokat fakasszon. Látni véljük, amint sietve lép fel tanszékére és szinte pihegve fog tárgya boncolásához s nagy olvasottságról, széleskörű tájékozottságról tanúskodó, dús képekben, hasonlatokban s találó idézetekkel érzékelteti mintegy az igazságot, amelyet keres, vagy tépi s kacagja az ellenvéleményt, amelyet — az igazságért ostromolnia kell. Látjuk, amint ott sűrög-forog legjobb tanítványai körében, mint egy jó barát, mint szerető apa és ebben a bizalmasabb viszonyban, finom tapintattal próbálja kipuhatolni a talaj képességét, amelynek művelése lett feladatává. Látjuk, amint gyönyörűséggel izzad, fárad, kér, esdekel, beszél, levelez s zaklatózik itthon és vidéken, hogy a Rákócziak iskolájában a művészi szépnek legalább egy szerény hajlékot építsen s az izlés és gondolkozás nemesítésére hódító segéd-eszközöket gyűjtögessen. Látjuk, amint boldogan rakja le az alapokat a tervezett épülethez s mind mélyebb-mélyebbre viszi hálóját és jobban-jobban lekötelezi maga és törekvései iránt a főiskola vezérlő egyéniségeit

s magához bilincseli az ifjúság szívét az új intézmény és a filozófiai tudományok javára.

Ő bizony a sárospataki főiskolának is joga van nehány forró könnyel áldozni a *Felméri Lajos* ravatala mellett, mert egyik volt tanárát és szépművészeti múzeumának alkotóját ragadta el benne az éjjeli tolvajként reáttörő halál; sőt joga van Felmérit meggyászolnia a „Sárospataki Lapok“-nak is, mint régi, hű munkatársát, aki ez úton is szívesen tartotta fel az Alma Materrel kötött benső, szép viszonyt!

*

Született a boldogult 1840-ben szeptember 29-én, Székely-Udvarhelyt, ahol elemi és gimn. iskoláit anélkül végezhetette el, hogy szegény sorsú szülőinek az örömmön kívül terhet és nagyobb költséget okozott volna. Mint gimnáziumot végzett ifjú a gr. Haller József családjába jutott nevelő gyanánt s Erdélyben végezte az akkori divat szerint még két éves filozófiai tanfolyamot. Az Erdélyi János neve azonban áthozta őt a Királyhágón és Sárospatakra vonzotta (1862.), ahol mint Szathmáry Király Pál borsodmegyei al-, majd tornamegyei főispán egyetlen fiának nevelője, — épen az Erdélyi János udvarába s ennek termékenyítő hatása alá jutott. Csak egy évig állt ugyan fel köztük ez a fizikailag is közeli viszony; de ez is elég volt arra, hogy a két szép lélek egymásra ismerjen, s Felméri példaként lássa maga előtt irodalmunk egyik legkiválóbb aesthetikusát és legalaposabb mű-bírálját. Valószínű, hogy tőle nyert erősebb ösztönt a filozófiai tudományok és a modern nyelvek tanulására is.

1863-ban Budapestre költözött növendékével s itt a protestánsok akadémiáján Ballagi Mórt és Molnár Aladárt hallgatta, egyúttal pedig a tudomány egyetemnek is rendes hallgatója volt. Bölcsészeti és theol. tudomá-

nyokban szépen előre haladva, Angol- és Skótországba utazott 1866-ban, majd Fischer Kúnoért és Fortlageért felkereste a szabadelvűségéről nevezetes Jénai egyetemet (1867.), aztán a heidelbergit, tübingait, mindenütt nagy vonzalmat tanúsítva a bölcsészeti tárgyak s ezek európai hírű képviselői iránt. Közben gyakorta utazott, s kivált Svájcnak, Olasz és Franciaországnak nevezetesebb pontjain, műintézeteiben és gyűjteményeiben csiszolta ízlését és készült jövődöbeli feladatára.

1868-ban, az Erdélyi János hunyta után Sárospatakra hivatott bölcsészeti tantárgyak előadására Bihari Imre mellé, akinek csillaga már gyors hanyatlásnak indult s itt elébb (1868,69.) — mint rendkívüli tanár lélektant, logikát, vallás-bölcsészetet, majd 1869/70-től, mint rendes tanár még nevelés- és oktatástant is adott elő, tehát részben az Erdélyi, részben a képezdei igazgatóságra hivatott Árvay József tanszékén működött. 1869. nyarán Bécs aesthetikai kincseit tanulmányozta, 1870-ben pedig a főiskola költségén 3 hónapig időzött Nápolyban és Rómában a képtárak búvárlása végett. Ekkor már készen volt agyában a főiskolai szépzészeti múzeum terve, sőt megnyerte annak a tanári kart és előljáróságot is s 1871-ben, — sok nemes buzgólkodás után — meg is vetette annak alapját, fejlesztését azonban a javára alakult körülmények miatt — másnak engedvén át.

1872-ben ugyanis felállíttatott a kolozsvári, u. n. „Ferencz József-egyetem,“ amelyre bizonyos előszerezettel gyűjtögették össze a prot. iskolák kiválóbb tanárait. Így jutott oda *Felméri Lajos* is, aki mellett ekkor még „*Uti levelek Skociából*“ (1870.) című művén kívül a sárospataki főiskola tekintélye volt a leghatásosabb ajánló levél.

Mint a neveléstudományok egyetemi előadója, férfiúi köteletségének ismerte úgy hálálni meg az elő-

legezett bizodalmat, hogy abból a hazai irodalomnak is haszna legyen. Lázas lelkesültséggel szélesítette tanulmányainak körét, amiben nagy segítségére volt a modern nyelvekben való alapos tájékozottsága. Lapokban, folyóiratokban sűrűn adta jelét a szak-irodalommal való benső összeköttetésének, amelynek egy-egy nagyobb mozdulata, vagy főbb képviselője rendszeren kész bemutatóra talált benne, de legnagyobb vonzalommal mégis a francia és angol szakirodalom fejlődése iránt viselkedett s azzal mintegy maga is folyvást előbbre-előbbre haladt.

Az 1879—80-ik isk. évben már mint a miniszter küldötte járt Angolországban, hogy ott, mint erre különösen hivatott, a közoktatásügyet tanulmányozza. Hazajövet már várta egy kellemetes meglepetés, ami a legnagyobb jutalomnak is beillik, tanártársainak elismerése, akik őt tiszteletbeli doktorsággal tüntették ki. Angolországi útjának ennél is fényesebb eredménye volt. „Az iskolázás jelene Angolországban” című két kötetes műve (1881.), amellyel jelentést tett a minisztériumnak Angolországban szerzett tapasztalatairól. E művet a napi sajtó és a szak-bírálat is tapsokkal fogadta, a Magy. Tud. Akadémia pedig 1884-ben a nagy jutalommal koszorúzta meg.

Tanári s irodalmi működésének volt a bírálata, hogy 1882-ben az országos középiskolai tanár-vizsgáló bizottság élére állíttatott s 1885-ben a tiszántúli tanár-egyesület tiszteletbeli tagjai közé választotta. Nevelési elvei — szétszórt cikkeinek temérdekségéből — ismeretek voltak már Királyhágón innen és túl s mikor a nemzet felébredt és tetterre buzdult az erdélyi magyarság megmentése végett, az intézők saját törekvésük irányát is megpecsételték mintegy azzal, hogy Felmérit, a nemzeti nevelés bátorszavú apostolát, bevonták az E. M. K. E. alapszabályait készítő bizottságba s később

a megalakult s áldást terjesztő egyesület nagyobb-nagyobb tiszteletben is készségesen részesítette (1885—1890.). Az E. M. K. E. alakuló gyűlésén mondott s az egész mozgalom szellemét, s irányát kifejező és kifejtő beszéde nyomtatásban is megjelent (1885.).

Kivíván magának a jók s legjobbak elismerését, a sajtó méltánylatát, alig támadhatott többé nevezetesebb tanügyi mozgalom, amelyben közvetlen vagy közvetve ne szerepelt volna. Az iskola s tanügy összes kérdései folytonosan elfoglalva tartották lelkét a népiskolától, sőt a kisdedóvástól fel az egyetemi oktatásig. Szaktanácskozásokban, egyesületekben ott találkozunk nevével, eszméivel, vagy ezek bírálataival. Csak egy kapu nem nyílt meg előtte soha: a Magy. Tud. Akadémiáé, ahol bizony-bizony olyanok is magasra tartott fővel ülnek, akik nemcsak az akadémiai nagy jutalomtól voltak mindig igen messze, hanem kisebb köröket sem voltak képesek érdemeik illatával elárasztani. Nem jutott be oda még akkor sem, mikor „*A neveléstudomány kézikönyve*“ című nagy műve (Budapest, 1899.) — egy munkás élet hosszú és türelmes fáradalmainak gyümölcse, a nemzet közkincsévé lett. Az Akadémia érzéketlen maradt a sajtó tüntetései iránt, sőt elegendő fizetésnek látta azt, amelyhez neki nincs mit pótolnia.

Nem tudjuk: volt-e hatással ez a mellőzés a Felméri lelkére, de hisszük, hogy — ha volt is egy időre, — hamar kiheverte azt a további munka jutalmazó élvezetében; tanítványainak és tanártársainak, Kolozsvár és Erdély értelmiségének és a hivatott sajtónak önzetlen tisztelete pedig dús kárpótlás volt neki a megtagadott koszorú töviseiért. Csak imént olvastuk, hogy a Ferencz József-egyetem rektorává, 1894—95-ik évre, az arra illetékes tényezők egyhangulag őt választották meg. Ennek a jutalomnak édességét magával vitte a halálba, mielőtt tényleg is élvezhette volna.

Az irodalom feljegyezte már s fel fogja jegyezni halála után is, hogy Felmériben egy széles látkörű, az angol és francia irodalom szelleme által ihletett és izmosodott író, tanár és tudós húnyt el, aki az idegen mezőkön gyűjtögetett kincseit úgy tudta feldolgozni, úgy tudta tanítványai szívébe átplántálni, hogy azok a hazai földben hazaiakká alakultak és a hazának illatoztak és gyümölcsöztek. Nevelési elvein egyet és mást módosíthat az idő, az újabb tapasztalás, de azok főirányát, lényegét, szellemét még csak a jövődőség fogja igazán hinni, vallani, terjeszteni és ünnepelni.

Mint a nemzeti nevelés harcosa élni fog a nemzet érzületében, törekvéseiben, az iskolák szellemében örökké!

Két ízben nősült, első nejének korai elhunytá után csak négy évvel ezelőtt lépett újabb házasságra *Sándor Emilia* úrnővel, aki most már, mint bús özvegy, 3 gyermekkel siratja a legjobb apát és férjet, a tudomány és a nemzet geniuszaival.

Velük együtt oda borulunk mi is a kitünő tanár és tudós koporsójára, s emlékezvén régiekről és mostaniakról, tisztelettel írjuk be nevét, — mint a ref. egyház hű fiáét is, — kidőlt jobbjaink gyászos sorába. Áldás poraira!

LUKÁCS ÖDÖN.

1843—1896.

Még ott állottunk utolsó körlevelének most már — fájdalom, — hattyúdalának felemelő hatása alatt; még hallani véltük vezéri szózatát, amely, mint a Jehova prófétájának kürtje, szent kötelességek teljesítésére hív; még éreztük egyház- és hazaszeretetének termékenyítő hevét, amely tavaszi napsugarakban lövelt szét, hogy pusztítsa a közönyösség jég-kérgét, a léhaságnak, az akaratlanságnak hideg havát; még gyönyörködtünk lelkének ihletében, kormányzói bölcseségének mélységében, szeretetének aggodásaiban s szinte két kézzel nyújtottuk felé az elismerés palmaágát, amikor beröppent hozzáunk is az iszonyú Jóbhír, hogy *Lukács Ödön* szíve nem dobog többé!

Egy lobogó fáklya ketté törve, . . . egy dús vizű patak kristály tisztán harsogó habokkal megfagyottan, megdermedten, mint az arany korszak szent folyója amaz isteni pálca érintésétől; a tavasz édes szavú pacsirtája, akit dalolásában ér a gyilkos golyó; egy Nehemiás, aki egyik kezében a kalapáccsal, a másik kezében magasra tartott fegyverrel esik el a tatarozott és védelmezett bástya tetején! . . .

Még mindig kételkedni szeretnénk a lélekrázó hír valóságában, ha testi szemeinkkel nem láttuk volna azt a koszorúkkal borított koporsót ott abban a templomban, amelyet az Isten emberének lángbuzgósa épített; ha nem hallottuk volna ezerek sóhaját, csendes zokogását, akik közül sokan lelki fejöket, sokan barátjukat, elvtársukat, sokan a nemes, igaz elvek bátor harcosát sirat-

ták és gyászolják; s ha tanúi nem lettünk volna annak a kibeszélhetetlen pusztaságnak, amelynek érzése eltöltötte az imént még boldog család minden egyes tagjának fájdalomtól háborgó szívét.

Lukács Ödön bizony meghalt! Nyiregyháza ev. ref. gyülekezete, egész város közönsége, a f.-szabolcsi ev. ref. egyházmegye s egész Szabolcsvármegye oda sietett koporsójához, hogy hódoljon a holtnak az élő munkájáért, hogy tudja a helyet, ahol pihen, hogy oda küldhesse áldásait a kihűlt porokra, hogy oda zarándokolhasson egy könnyel, egy virággal, mikor idegennek érzi magát a világ lármája között és megútálja az eszményeken taposó tömeg tombolását.

Eszmény! . . . Ez volt életének vezércsillaga. Rámolygott az ifjúra és szülte benne a szépnak, a dalnak szerelmét; ott ragyogott a férfi előtt és vitte-vonta őt a kísértések közül az Úr oltára felé az áldozásra, a Baal-papokkal való küzdelemre, mint egykor Illést és bűvössé tette ajkán a szót, az ígét, kétélűvé nyelvén az igazságot, ellenállhatatlanná a szeretetnek evangéliumát, hódítóvá a szabad, a független hazáért való lángolását.

Mások nagyobb, szélesebb körökben s szerencsésebb viszonyok között vittek véghez nálánál nagyobb hódításokat is; de több szeretreméltósággal s kevesebb iriggyel ritka halandó futott olyan tisztos pályát, mint *Lukács Ödön*. Akik nem tudták megérteni eszményi irányát, lelkének égfelé törő vágyait, az eszmék s elvek küzdelmében tanúsított rendíthetlenségét, azokat lebilincselte kedélyének kimeríthetetlen gazdagságával, tudásának erejével, munkásságának temérdekségével, szónoklatának varázsával s tollának termékenységgel.

Még csak 37 éves volt, amikor az országos ev. ref. egyház egyik legnagyobb egyházmegyéje oda ültette őt kormányshéjébe már addig is elért fényes sikereiért. És az eszmények embere kitűnően bevált. Nagyobb kötelesség-

tudás, több, élénkebb rendszeret, kevesebb csökönösség, az ósdiságból való gyors kibontakozás jellemzik kormányzásának 16 éves időszakát. Bizonyosság lehetünk rá, hogy ő boldog volt a nyomán fakadó áldások szemléletében.

A kerületen, hol annyiszor mérte össze fegyverét az uralkodó párt legnagyobb alakjaival a nagyobb függetlenségért, az autonomia követeléseiről tanúsítandó őszintébb tiszteletért: — itt is elnyerte végre előre törő szelleme az elnyerhető legnagyobb jutalmát — a kerületi egyházi értekezlet elnöki méltóságában. Irigyei lehettek s voltak is, de e minőségében szerzett érdemeit az egész hazai prot. egyház elismerése pecsételte meg.

De ha semmit nem tesz, nem alkot is, mint esperes, ha oda nem emeli is a közbizalom a legnagyobb kerület összes papjai fölébe, ahol olyan dicsően megállta helyét; hacsak annyit tesz is, hogy Szabolcs megye központjában tiszteletet szerez a református névnek s a megyei intelligenciát hódolatra készíti a református lelkes érdemei előtt; vagy ha csak imáival s egyházi beszédeivel, hazafias és vallásos költeményeivel, a prot. sajtóban (Prot. Egyh. és Isk. Lap, Sárospataki Lapok, a Vasárnapi Ujságban, a Nefejejtsben stb.) szétszórta a munkáival állít is emléket nevének: akkor is eleget végezett arra, hogy odaigtassuk nevét legjobbjaink Pantheonába.

A sárospataki főiskola egykori jeles növendékét, majd szeretett segédtanárát és széniorát, mind halálhűség szerelmű fiát; lapunk eleitől kezdve egyik legkitűnőbb, lelelkesebb munkatársát és pártfogóját siratja és gyászolja a korán kidőlt oszlopos férfiúban.

Az Úr kegyelme virrasszon hamvai felett s küldjön vigasztalást a siralom völgyében tanácstalanul ülő, tépett szívű családnak, amely boldogságának romjain vigasztalanul néz fejének elesett koronája után!

UJLAKY ISTVÁN.

1842—1897.

Január hó 25-dikén délután, egy koszorúktól mentes fakoporsó körül néma fájdalomtól meghatottan imádkozott Sárospatak művelt közönsége egy igaz ember örök nyugodalmáért.

Olyan beszédes volt az a cicomátlan fakoporsó! Virág-erdő és aranybetűs szalagok hiányában szinte közelebb éreztük magunkat a koporsóban nyugvó embertársunkhoz s amíg könnyes szemeinken át oda tapadt lelkünk az igénytelen alkotmányra: úgy tetszett, mintha suhogó szárnyakon oda röppent volna annak fedelére az Úrnak angyala és a boldogult nevében megáldotta volna annak mély bánattól roskadozó, édes, hű társát, hogy nem engedte őt életével való ellenmondásba jutni a halálban!

Az *Ujlaky István* életéhez fakoporsó illet — koszorútlanul.

Amióta ura volt akaratának, irányozója érzelmeinek, senki soha nem látta őt a hiúság vásárában tolongók között; senki soha ott, ahol versenyt futnak az emberek a veszendő holmikért s csinált fényből fonnak homlokukra hamis glóriát. A kisdéd szülői ház emléke, a tisztességgel élt és becsületben elhalt, egyszerű, jó szülők lelkének átöröklése; az örök természetnek általa jól ismert kincses bányája; a tudás birodalmában való nagy otthonossága, vagy csak Isten különös jó tetszése volt-e oka, — ki tudná azt megmondani? — hogy ő nem ült fel a mohón rohanó világ szekereére, s a századvégi, pusztító szelek át suhantak az ő jól vértezett lelkén nyomtalanul.

Szánta inkább, mint kacagta, de nem követte embertestvéreinek legnagyobb részét s bizony nem nagyon törődött vele, ha volt pályatársainak hintós paripái sarat fecskendeztek is egyszerű köntösére s ha észrevétlenül kellett is olykor-olykor elballagnia azok mellett, akik az iskola falai között saru-szíjját sem merték volna megoldani.

Ő maga akarta, hogy fa-koporsóban, koszorúk nélkül menjen el pihenni szerettei közé s ez az akarata pecsége volt annak, hogy puritánismusa nem szeszély volt, de életelv s jellemének szükségszerű következménye.

Szegényebbek vagyunk múlt hó 25-ike óta egy tipikus alakkal, egy szerény tudóssal, egy rendíthetetlen hűségű hivatalnokkal, egy a kötelesség-tiszteletben felülmúlhatatlan férfi-jellemmel s egy mintának is beváló hű férjjel s a szabadságnak és igazságnak egy meg nem rettenthető barátjával.

Mindenkor fájdalmas volna ez a veszteség, ma sokszorosan az, mert az antique jellemek kivesző-félen vannak Sárospatakon is, mint egyebütt.

*

Itt született a boldogult a bodrogszparti Athenaeben 1842. május 3-ikán. Atyja jóhirű kovács-mesterember volt s fiaival a kezük ügyében lévő collegiumban kívánta megszereztetni jövődjüknek kulcsát, miután a népiskolában biztató fejlődésnek indultak.

A kitűnőleg végzett gimnáziumi pálya után, Pista az 1863—64-dik évben belépett az akadémiába, az u. n. philosophusok közé s kitűnő maradt itt is, mint 49. társa között a 3-dik. A következő évben ott találjuk nevét a theologus ifjak sorában az érdemsorozatnak ugyanazon a fokán, de — ki tudja miért? — a harmadik akadémiai évre már átcsapott a joghallgatók közé

s elébbi két éve betudatván, vasakaratóval s bámulatos szorgalmával egy év alatt a jogakadémia összes tantárgyaiból kitűnő osztályzatot szerzett magának.

Mi, akik bizonyos távolból ugyan, de ismertük őt életének e forduló pontján, mintha most is ott látnók a főiskolai kert ecet-fái mellett könyvébe mélyedten járni és ülni, s mintha ma is hallanók a csodálkozással ejtett szavakat, amelyekkel pályatársai jellemezték a merész ifjú vállalkozását, de akiről ők is erősen hitték, hogy győzelemmel kerül ki a munka árvaiból.

Mint végzett jogászt jó ismerői arra sarkalták s talán a saját lelke is arra ösztönözte, hogy a fővárosban keressen tért sokat ígérő tehetségének. Oda ment. Talán a zsbongó élet, talán a naponként látható szédelgések, talán becsületes lelkének lassan fejlődő vágyai, vagy — mint többen állítják róla, — egy árverés lélekrázó jelenetei, oly átalakító hatással voltak gondolkozására, hogy a sok verejtékezéssel szerzett jogi ismereteit, korábban gyűjtött philosophiai és theologiai ismereteihez fiókolva, — Selmezbányára költözött, hogy ott az erdészeti akadémián új irány felé indítsa életének bizonytalankodó hajóját.

Mindenre elégséges lelki erejével megbirta az új pálya terheit is s a természet titkainak kutatása — úgy érezte, — egészen neki való s őt boldogsággal kecsegtető foglalkozás. Az erdők titokteljes suttogása édesebbé vált neki az emberek locsogásánál, a vadak üzése a kétlábú állatokkal való vesződésnél, a virágok tanulmányozása, titkaik ellesése a földi lények mosolyánál, s haladt belebb és belebb az erdők ismeretében, a természet szerelmében s olthatatlan tudomány-szomjával annyi tudásra tett szert, amennyi felülemelte őt pályatársai felett s képessé tette volna arra, hogy odaüljön valamelyik szakjabeli tanszékre és mint tanár hirdesse a tudomány igazságait és terjessze a természet kultuszát.

Szerencsés véletlen volt, hogy pályája végeztével a sárospataki közbirtokosság erdészeti állomása megüresedett. A közbirtokosságra volt ez szerencse, amelynek 5,000 holdas erdejéhez a szakember szemére és tudására — a hosszú tervtelen gazdálkodás után — égető szükség mutatkozott.

Ujlaky, aki szerette szülőföldjét s hálás tudott és akart lenni szülői iránt, készséggel jött szülőföldje szolgálatára s átvette itt egy nagy természeti kincsnek őrizetét, s küzdve előítéletekkel, nagyok, hatalmasok követelései ellen s védve a jogot és közérdeket az ingyenélőkkel, a rablógazdasággal szemben: — megmentőjévé lett a sárospataki közbirtokosság erdőségének.

Hogy miként tátotta reá száját a megfélemezett gonoszság s miként gyanúsította a visszaszorított élelmesség: — nem igen kutatta s miatta nem sokat fájt meg a feje. A jók tiszteletében egyre nőtt s megvolt lelkiismeretének bátorító és helyeslő ítélete, amit ő a legjobbak tiszteleténél is többre becsült, — saját lelkének nyugalmaért.

Egész jelleme kidomborodott már, amikor 20 évvel ezelőtt a sárospataki főiskola is rávetette szemét és melegen ajánlotta őt egy bizalmi állásra, ingyenes munkára. Akkor volt ez, amikor a főiskola gazdálkodása is drága tapasztalatokkal volt összekötve és szükség volt itt is az élesen látó szemekre s megvesztegethetlen ellenőrzésre. Az újjászervezett gazdasági választmány nem tehetett okosabban, mint amikor *Ujlaky Istvánt* is megválasztásra terjesztette fel. A megnyert bizodalmi állást a hálás tanítvány szeretetével fogadta el és azzal töltötte be egészen haláláig. Voltak évek, amikor hetenként több órán át kellett fárasztó gyűléseket tartania a gazdasági választmánynak: *Ujlaky* e gyűlésekről, nagyok nélkül, sohasem hiányzott. Voltak idők, amikor összegomolyodott ügyeket kellett tisztázni, gordiusi

csomókat kibontani: Ujlakyt az ilyen kényes esetekben mindig odaültették a legkényesebb posztóra. Hivatali hűtlenség árnyékai vetődtek előre: a bizonyosság kipuhatolásánál Ujlaky István nélkülözhetetlen volt. Vesződni kellett kufár emberekkel, hamis sáfárokkal; becsülni kellett házakat, földbirtokokat, becsülni itthon, közelben és távolban: Ujlaky ment és végezte tisztét annyi hűséggel s olyan pontossággal, amint senki más jobban és nemesebben.

A sárospataki főiskola örökre adósa marad Ujlaky Istvánnak s nevét soha sem említheti hálás érzések nélkül.

Jellemének bizonyossága, hogy a mikor egy ízben a gazdasági választmány és igazgató-tanács között határsértési félreértések támadtak, Ujlaky István beadta lemondását a már szintén elhunyt Rik Gusztávval együtt, mivel bizalmi állást föltétlen bizodalom nélkül viselniök — önérzetük tilalma mellett — nem lehetett. A kerület újra visszakérte a főiskola kebelére mind a kettőt — az igazgató-tanács javaslatára.

Pár éve már, hogy egy némely küldetés elől a testébe fészkelődött betegség miatt, huzódoznia vagy épen kitérnie kellett; de mihelyt annyi erőt érzett tagjaiban, hogy nagyobb félelem nélkül vállalkozhatott fárasztó küldetésekre: ment azonnal és híven tékozolta főiskolánkért idejét és lelki-testi képességeit. Bátran bocsátottuk, mert tudtuk, hogy érc-paizzsal van keble befedezve, amelyen megtörnek a kísértések gyémánt-hegyű nyilai is.

Igen, a kísértések! Ezek az angyalképű ördögök megkörnyékezték főként a közbirtokosság és más nagyobb uradalmak birtokainak rendezése vagy felbecslése közben. Kinek ne lett volna bátorsága aranyalmával megkínálni egy szerény külsejű embert, akinek egész igénytelen megjelenése kihívás a megvásárlásra? Ezeket dobott el

magától és százezreket mentett meg olykor másoknak és ő maga s áldott lelkü neje, ifjú korának ábrándképe (akit azonban csak mint özvegyet tehetett magáévá) boldogan éltek a maguk keveséből és — Isten segítségével — gyarapodtak lassan a földiekben is.

A legközelebbi képviselő-választáson még ott volt egész lelkesedésével — a függetlenségi párt táborában. Az irtózatos vesztegetések hírére elfogta lelkét a honfábat és ő — a kevés szavú férfi — harsogott a modern stréberek, a megvénült ifjak, a baromi módon megvehető felséges nép ellen s akik hallottuk, sohasem fogjuk ezt az ő szent felháborodását elfelejtteni. Ő volt ekkor is, ebben is egészen.

Néhány hónap óta rohamos fonnyadásnak indult. A szigorú hivatalos kötelességen felül alig üzhette már főbb kedvteléseit: a nyelvkincsek gyűjtését¹ és a tekejátékot is. Fájt látni őt ott a polgári olvasó-körben, megszokott helyén, ahonnan az ifjú nemzedéket annyi szeretettel oktatta; fájt tudni, hogy olyan kínosan fészkelődik s aztán el-elmarad s végre pedig nem jön el többé.

Valaki hiányzott neki, amióta Trócsányi Bertalan olyan szomorú hirtelenséggel elhunyt. S elment utána az örök találkozásra.

Csak egy jegyzőkönyvet szeretett volna még megírni a város közbirtokossága számára, amelynek ügyét ő ismerte legmélyebben s ő jegyezte leghívebben. Ezzel tépelődött halálos ágyán, ahol úgy viselte magát, mint egy valódi hős. Látogatóit hazaküldte a munkára, hogy ne lássák az ő vívódását s ne hallják esetleg fájdalmas nyögéseit. Hű neje fájdalmasan mosolygó képét simogatta s azzal a biztató reménnyel hunyta be szemeit

¹ Munkatársa volt a „Nyelvőr“-nek s utóbb a zemplén-megyei „Adalékok“-ba is dolgozott. Lapunk is közölt tőle egy pár régiséget.

január 23-án éjfél-tájon az örök álmra, hogy jobban lesz és bevégi, ami bevégezetlen.

*

Bálint Dezső lelkész maga is zokogva mondott imát az igaz ember koszorútlan koporsója felett, amely körül a gyászoló családon kívül testületileg jelent meg a közbirtokosság, a város, az egyháztanács és a főiskolai tanári kar, hogy könyek között áldják a hűnek, a feledhetetlennek emlékeztét. A közbirtokosság saját halottjának tekintette s így temettette el. Legyen élete példa, s emlékét őrizze köztünk hű emlékeztét!

NEMES FERENC.

1834—1898.

Ködös, borongós, őszi nap volt, mikor porrészeit kikísértük a temető-kertbe és lebocsátottuk a mély, sötét sírba . . . oda, hol már nem fáj semmi!

Koporsóját koszorúk borították és az azokról lecsüngő szalagok aranyos betűsorai kiragyogtak az őszi homályból és hirdették, suttozták az élőknek — bizonyságul és biztatásul, — hogy „a szeretet erősebb, mint a halál“ és a koporsóban kiengesztelődik minden.

Míg búgott a gyász-zsoltosma s hangzottak az istenige fényes biztatásai s meg-megkapkodta a szíveket egy-egy feltörő jaj, amit nem lehetett elfojtani: lelkünk önkéntelenül is végig futott a koporsó csendes lakójának immár lezajlott élettörténetén s így sóhajtott a panaszos költővel:

„Óh sors! lábad alatt a szegény halandó

Olyan, mint egy féreg . . .“

És látásokat láttunk: a felizgatott kedély beszédes képeit. Mosolygó tavasz-mezőt ezer virággal, ahol csupa édes ígéret, csupa ragyogó biztatás minden. Égfelé nyúló pálmát, amelynek növekedése gyönyörűség s amelynek ágain gyümölcsök kínálkoznak s gyümölcsök érlelődnek . . . Vitorlás hajót a tengeren, amely vígan szeli a hullámokat s boldog haladásában nem tartóztatja fel vihar vagy zátony. A mellette elsuhanó hajók zászlóval köszöntik, a part lakói vágyó merengéssel nézik gyors futását s utána zengik: Szerencse fel!

De íme, a virágos mezőt hűs szél fujja át s bús hervadás kezdi kivetköztetni himes köntöséből; a pálma

hajladoz saját nagy terhe és a felé csapkodó vihar súlya alatt; a hajó futó-creje fogy, az ég elborúl s cikázó villámok és ellenséges szelek között a kormányos irányt veszít és örvénybe jut s mire sok hányattatás után s övéiért epedő gyötrelmekből tépetten, emberi és isteni segítséggel kimenekül a gyilkos forgatagból, — csak testét bírja megmenteni . . . a halálnak.

A sírásók kapája megvillant az alkonyi homályban, a hideg göröngyök iszonyú kíméletlenséggel döngették a koszorúkat és koporsót takaró deszkafalat s ő, a vihartépett s végső révpartjához jutott hajós, nyugodtan pihent az anyaföld kebelén és álmodott a szeretetről, amely „mindent elfedez, mindent hisz, mindent reményl és mindent eltűr és nem fárad el soha!”

Az álmodót hagyjátok, hagyjátok álmait!

*

Abauj megyében, Garbóc-Bogdányban született 1834-ben, október 14-én, hol atyja, *Nemes Károly*, akkor adminisztratori minőségben működött. Édes anyja *Verebélyi Zsuzsanna* volt. Az első-született fiú bölcsőjében el volt már jegyezve arra, hogy — ha Istennek is úgy tetszik, — tudós pályán próbál majd szerencsét, ami egyedüli menedéknek látszott abban az időben a szegényesen javadalmazott ref. papok fiaira nézve.

A szépen fejlődő, testi-lelki javakkal dúsan megáldott gyermek Novajon kezdte (ahova édes atyja rendes lelkészül választatott) népiskolai tanulmányait, majd Sárospatakon folytatta, boldog reményekre jogosítván jó szülőit és tanítóit jövődjére felől. Mint gimnáziumi növendék csak fokozta ezt a jó reménységet, mert vezére lett osztályának és e vezér szerepet mindvégig meg is tartotta. A tudnivalókra nézve voltak ugyan erős versenytársai, akik egyben másban felül is múlták, de senki sem bírta vele a versenyt az osztályra való hatás-

ban, az osztály érdekeinek bátor s ügyes képviselésében, az egyéni szeretetreméltóság Isten-adta tulajdonságainak érvényesítésében.

Szépen kifejezett, deli ifjú volt már, mikor 1852-ben jul. 18-án bevégezte a gimnáziumi pályát és aláírt az akadémiai törvényeknek, mint leendő „philosophus.” A philosophiai tudományokon vezetett át az út a theológiaiakhoz akkor is s az első akadémiai év általában a philosophia tudományoknak volt lefoglalva, amint később is még egészen a 70-es évekig. A szorosabb értelemben vett philosophiai tárgyakat *Erdélyi J.-tól* hallgatta, akinek akkor már országos neve volt; a nevelést *Csoma Mihálytól*, aki varázslatos erővel tudott uralkodni tanítványain s tudta táplálni azokban a nemesebb szenvedélyeket; a latin és német irodalom-történetet *Pálkövi Antaltól*, akit folyvást éber figyelemmel kísért az abszolút hatalom az ő ismeretes hazaszereteteért. Jó iskola volt ez azokban a nehéz időkben, a miknek kényét úgy nyögte ez a keményen megalázott, szegény magyar nemzet. A theol. tudományokban *Somossy János*, akit *Kazinczy Ferenc* is barátságára méltatott, *Zsarnay Lajos*, a későbbi superintendens és *Kálniczky Benedek*, a szelidlelkű egyháztörténet-író voltak mesterei.

1856-ban végezte el theol. akadémiai tanulmányait, mindig elől a sorban és elől az ifjúság szeretetében. Gazdag kedélye, sajátos lelki vidámsága, élénk vonzódása a társas élet örömei iránt, folyvást növelték népszerűségét. Akadémiai pályája alatt a Meczner fiúk nevelésével (a hotykai Meczner Rudolf és Gyula) is foglalkozván, ezúton szerzett összeköttetései is előnyére szolgáltak nemcsak Sárospatakon, hanem ennek szomszédos vidékein is s hatással voltak társaséleti otthonosságának, szeretetreméltóságának kifejtésére, annyira, hogy ebben az irányban — az akkori közhit szerint — felülmúlhatatlanságra emelkedett.

Mint végzett theologus bejutott a *primariusok karába* és elnöke lett az énekkarnak, amelynek korábban egyik kiváló köztagja volt. Kedves bariton hangja, az ének és dal iránti hő szerelme, megnyerő bánásmódja, s ha kellett parancsoló, méltóságos fellépései meghódították iránta az egész énekkart, amelynek szellemét alig tudta valaha szerencsésebben képviselni valaki, mint ő. Nem is szeretet volt, amivel őt a kartagok szerették, hanem rajongás. Vidéki szereplések alkalmával, amik akkor nem tartoztak a fehér hollók közé, mint manapság, — úgy körülfogták tiszteletükkel, akár a legtiszteltebb tanárukat és olyan katonás megadással viselték elnöki fölényét, akárcsak a legjobb gyermek a legdrágább édes atyáét. A boldog visszaemlékezés szárnyain, — mikor alkalom kínálkozott, — maga is örömet visszarojtot multjának ebbe a varázslatos, bűvös világába s szinte ifjodni látszott emlékeitől.

Az 1857—58-dik évben már többre méltatta őt a tanári kar és előljáróság. Ott volt az *Árva József* oldalán, mint segéd-tanár a tanító-képezdében, amely szoros kapcsolatban a főiskola többi intézeti ágaival, ekkor kezdett formát ölteni, de még ekkor is alig volt túl az alakulás stádiumán. Anyanyelvet, számot és mértant tanított s e minőségében foglalkozott egészen 1859. júliusáig. A szám és mértan tanítása nem illett ugyan az ő egyéniségéhez; de mindamellett is meg kellett nyernie főnökének bizodalját és sikert kellett felmutatnia, mert — bizonyára tanári hivatottságának hírére — a *csurgói* gimnázium előljárósága meghívta őt egyik tanszékére rendes tanárul s ő a meghívást elfogadta és Sárospatakról, hová ifjú korának annyi kedves emléke fűzte, 1859. őszén a Dunántúlra költözött.

Nemzetünk felett épen ekkor derülni kezdett az ég. Olaszország felől meleg fuvalom lengedezett s áthatotta a dermedt sziveket is. Forrongás támadt a

kebelben, az agyban; az eszmék kezdtek testet öltetni a társadalomban, az intézményekben, a tanrendszerekben s a sárospataki főiskola nemcsak alapításának 300-ados emlékünnepeét ülte meg a nemzet jobbainak hozsánnai között, hanem gimnáziumi tanrendszerének átalakításával is készült a jobb idők elé, sőt a Kövy nevével halhatatlanná lett jogakadémiáját is feltámasztotta. Ezért is, meg egyes tanerők kivénülése és kidőlte miatt is, szűksége volt a sárospataki főiskolának új tehetségekre, új munkásokra. Néhányan ott voltak már a régi kitűnő tanítványok közül a munka asztalánál; de a szükség nőtt s 1862-ben a n.-kaposi gyűlésen, mikor *Csoma Mihály* és *Antalfy János* az újra éledt jogakadémiába helyeztettek fel, megválasztották egyikök helyettesítőjéül *Nemes Ferencet* is, aki Csurgón már becsületett szerzett az Alma Maternek. Mielőtt azonban elfoglalhatta volna helyét, az 1863-dik évi tavaszi egyházkerületi közgyűlés azzal tisztelte meg, hogy felajánlotta neki a *Csoma Mihály* lemondása által megüresedett jogi kathedrát s illetőleg meghívta őt „az államjogi és kormánytani” tantárgyak előadására.

A volt theológusból, tanítóképezdei segéd- és gimnáziumi rendes tanárból tehát *jogakadémiai tanár lett*, mire ifjú korának drága emlékei közé visszatérhetett. Bizalom egyfelől s bátorság más részről, de nem újdonság abban az időben, sőt rendes sorsa volt az ilyen a prot. tanárnak, akitől megvárta az iskolákért áldozó egyház, hogy olyan legyen, amilyenné — a szükséghez képest — lennie kell.

1863. szeptember 14-én foglalta el jogi tanszékét, egyidejűleg *Antalfy Jánossal* és *Emödi Dániellel* s ugyancsak a neveléstan akadémiai előadására megválasztott *Árva Józseffel*, — aki ekkor már sógora volt — és a történelem és latin irodalom új tanárával, a gimnáziumból előléptetett *Orbán Józseffel*. Az ifjú

sólyom a vén sasok között. „Az állam alapjairól“ értekezett s az e tárgyban kifejlődött elméleteket bírálta végig, állást foglalván azok ellen s egyik mellett a több közül. Tárgyának tiszta felfogása, munkájának meggyőző volta épen olyan jó hatással voltak a nagyszámú hallgatóságra, mint férfias fellépése, előadásának kellemese s mint az a melegség, amely volt tanáraihoz, most már kartársaihoz és tanítványaihoz intézett szavaiból kiáradt. *Br. Vay. Miklós*, az Istentől hivatott főgondnok „*a beállott új tanév sokat ígérő reggelén ritka eseménynek*“ jelezte az öt tanár beköszönését s élvezetesnek azt a pár órát, amely a beköszönéssel eltelt, sőt kezességnek arra, hogy a kerület megtalálta a nagy feladatokhoz a megfelelő embereket.

Az ifjú jogtanárnak nem lehetett könnyű feladat bemélyedni az előtte ismeretlen világba, annál kevésbbé, mivel a változott viszonyokhoz képest tantárgyait is változtatnia kellett; — mindamellet megbirta állan helyét s különösen meg tudta nyerni hallgatóinak tetszését, akiket tömör s szónoki hévvel tartott előadásaival nem egyszer fakasztott üdvözlő kitörésekre. A közjogon és politikán kívül tanított büntetőjogot, közigazgatási jogot, pénzügytant s ez utóbbi tantárgyával szerencsét próbált az irodalomban is, de műve — a váratlanul érkezett újabb tanrendszer-változás miatt — befejezetlen maradt.

Az ifjúság azzal is kimutatta iránta való ragaszkodását, hogy megválasztotta egyik-másik együletének vezetőjéül s több ízben kérte fel a március 15-diki ünnep szónokául, táncestélyeinek elnökéül, amely szerepeiben magára vonta az iskolán kívüli társadalom figyelmét is, sőt meghódította azt is magának.

1877-ben tisztársának, Antalfy Jánosnak a Sárospataki Népbank éléről való elvonulása után, reá bízta Sárospatak és a vidék módosabb közönsége a szépen

fejlődött pénzügyi vezetését s ezzel földi sorsának zenithjére jutott. A pénzügytan tanára egészen helyén volt a pénzügyi életén s ő tetszett magának ebben a szerep-körében s eltitkolhatatlan boldogsággal s önérettel képviselte az erősödő, gyorsan gyarapodó intézetet úgy az egyesekkel szemben, mint a bizottsági és közgyűléseken. — A boldog ember hírében élt, akinek nincs kívánni valója az élettől s akadtak, akik irigy szemekkel látták földi sorsának szerencsés haladását.

„Aztán, no hisz úgy volt . . .“ hogy a derült kedélyű, mosolygó arcú, szép, szőke férfi arcán megjelentek a földi gondok barázdái. Szelid kék szemeiből kezdett kipusztulni a fény, a meleg; előadásából a tűz, az erő, a meggyőző elem s mikor 1892-ben az évváró vizsgák ünnepélyes napján szeretett tisztársának, Emődy Dánielnek képét igyekezett élővé tenni a közönség előtt, már mutatkoztak rajta a lelki hanyatlás nyomai, amit akkor magunk előtt is alig mertünk még bevallani.

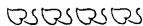
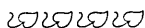
„Aztán, no hisz úgy volt . . .“ A felekezeti tanárok nyugdíj-intézetébe való bejuthatása miatt ott szerepelt még a jogakadémia tanrendjében, mint szabadságolt tanár; de lelkére egyre sűrűbb homály borult s ő a főiskolára, a társadalomra s a takarékpénztárra nézve elveszett. Eleintén meg-megjelent még a főiskola fala között, a főiskola kertjében s láttuk őt, mint árnyékot imbolyogni és hallottuk őt önmagával és múltjának sok szép emlékeivel küzdeni; később azonban egészen bevonult az ő családi fészkebe és ott vergődött, ott kesergett, békételenkedett és ott reménykedett reménytelenül.

Öt évig volt élő-halott s folyó hó 12-én megkönyörült rajta az égi kegyelem és lefektette, elaltatta örök nyugalomra.

Felesége, Meczner Zsuzsánna, kit ifjúkori ábrándos szerelemmel jegyzett el magának s két gyermeke:

Andor és Sarolta, akiket önfeláldozó szeretettel szeretett, s mind halálig hű testvére *Lajos*, Zemplén vármegye tanfelügyelője s nagyszámú rokonság; a tanári kar és tanuló ifjúság kísérték ki folyó (november) hó 14-én délután előtte elköltözött gyermekei mellé.

„Oda lent már nem fáj semmi!” — Áldott legyen emlékezete!

MUDRÁNY ANDRÁS.

1817—1894.

Mélyen tisztelt ünneplő Gyülekezet!

Több, mint negyedfél század óta szolgálja már a sárospataki főiskola a magyar protestantismust, a magyar tudományosságot és a magyar hazát.

Hogy a papi és világi mindenhatóság egyesített ereje sem bírta a maga szikla-alapjáról lesöpörni, sőt hogy a Krisztus nevével takargatott fondorlatok örvényeiből is mindannyiszor épkézláb menekülhetett s nagy hivatásához vészben és viharban hű maradhatott: azt — Isten után — ama *fejedelmi alapítóknak* és az ezek nyomaiban sürgölődő *kegyes jóltevőknek* köszönheti, akik megértették s nagy áldozataikkal, hódító példájukkal országos közhitté emelték e *főiskola magasabb rendeltetését* s a késő századokba tekintő gondoskodással buzogtak azon, hogy a legnehezebb viszonyok között is alapja s joga legyen ennek az élethez, a reménységhez s a feltámadáshoz.

Aki forgatja ez ősi prot. tanintézet történetét, olvasgatja sárgúlt okmányait s van fogalma arról, hogy mi jelentősége van e hazában a „*protestáns*“ névnek s hogy milyen feladat jutott e haza sorsának alakulásában a *protestantismusnak* és a protestantismus *lelke* által teremtettt intézményeknek, — lehetetlen, hogy a legmélyebb hálára és csodáló tiszteletre ne serkenjen a *férfiaknak és nőknek ama díszes tábora* iránt, akik önként, nem kényszerítésből, apai és anyai szeretettel szegődtek itt, e tanintézet dajkálóiá s bevehetetlen várat emeltek

ebben az igaz hitnek, az alkuvást nem ismerő szabadság és haza-szeretetnek.

Magyar protestáns szívnek alig okozhat egy-egy látni való nagyobb s édesebb gyönyörűséget, mint a sárospataki főiskola alapítóinak s jóltevőinek fényes sorozata. Mintha csak ama bibliai jelenet ismétlődnék itt sokszoros ismétlődéssel, amikor a szent sátor építéséhez versenyezve hordják Izráel fiai az ő ajándékaikat a Mózes lábai elé; vagy amikor a kész sátorhoz önként viszik a törzsek fejedelmei a legjobb fajta aranyat, ezüstöt, az étel-, ital-áldozathoz, az illatos és hálá-áldozathoz szükséges adományaikat! . . .

Felséges látvány valóban! A Perényiek, Dobók, Lorántfyak, Rákóczyak, mint alapvetők mellett, — alig van a két magyar hazában előkelő név, amelynek tulajdonosai: „szegletkövé, oszloppá, szeggé, szövétnekké, lámpássá, kapoccsá vagy závárrá“ ne lettek volna e főiskola építése körül! A Báthoryak, Homonnai Drugethek, a Mágócsyak, Bethlenek, Bocskayak, Thökölyek, Rhédeyek, Apaffyak, Bornemisziak, Bánffyok, Bárkóczyak, Béltekiak. Udvarhelyiek, Szuhayak, Szemerék és annyi más nagy és jeles mindjárt a 16. és 17. századok folyása alatt. Az egyik részök tudósokat neveltet külföldi akadémiákon — *az Istenige feddhetetlenségeért*; a másik részük felveszi itt a kicsinyek gondját, *hogyan egy is el ne vesszen azok közül, kiket nekünk adott az Úr*; van, aki tatároz, tervez, épít, vagy a tudósok könyveinek kinyomatása és terjesztése által növeli a sárospataki főiskola hírét, becsét; sokan vannak, akik nevök s hivataluk súlyával óvják ezt a fel-feltámadó veszedelemtől a poklok ördögeinek áskálódásai és szörnyű szándékai ellen!

Szép, biztató látvány valóban! Az alapvetők után egymást érik itt a rendező, az újjá teremtő szellemek, a *Vayak, Lónyayak, Telekyek* és velük és körülöttük a

jókedvű adakozóknak egész sokasága s bennök és általuk itt működik és alkot a Gondviselés védő és fentartó kegyelme!

Ha emberektől volna ez a dolog, bizonyára magától is régen és hamar megsemmisül vala. De nem emberektől volt, Istentől volt! A hazai protestantismus mennyei igazolása volt az, hogy a sürgető szükség idején egymásután sereglettek e főiskola oltára mellé a Zákányok, Patayak, Bónisok, Bernáthok, Radvánszkyak, a Klobusitzkyak, Szirmayak, Szilassyak, Szepessyek, a Nikkházyak, Sóvári Soósok, Baksayak, a Jármayak Ragályiak, Bárczayak, az Okolicsányiak, Kazinczyak, Losonczyak, Palavicsiniek, Gyürkik, Boronkayak, Fáyak Pukiak, Székelyek, Korponayak, Csomák, Kálnásyak, Jósák, Csobay Nagyok, Radnóthyak, Robozok, Töltésyek, Uketyevityiek, a Pankotaiak, Vécseyk, Mezősik, a Beleznayak, Gyulayk, Guthyk, Csíszárok, Kovácsok, Óvári Fodorok, a Pálóczi Horváthok, a Jászayak stb. . . . és segítettek a *Vayaknak, Lónyayaknak és Telekyeknek* ezt a főiskolát az újabb és újabb követelmények kielégítésével a *prof. hagyományok hű vára gyanánt megtartani* s ennek életét újabb századokra biztosítani! . . .

Lélekemelő, igéző jelenség valóban! A férfiak mellett, akik Nehémiásokként fegyverrel és vakoló kanállal, eszmékben s áldozatokban kimeríthetetlenül állottak e főiskola kőfalain, — a férfiak mellett itt látjuk a bibliai olajos korsókkal s a drága kenetek szelencéivel kezükben a Nagyasszonyoknak, a *lélekben és szívben Nagyságosoknak* egész bűbájos csoportját!

A Perényi Zsófiák, a Károlyi és Lorántffy Zsuzsánák, a Dobó és Bornemisza Annák fejedelmi alakjai mellé ide gyülekeznek — szinte kiterjesztett szárnyakkal, mint az ó-szövetségi frigyláda arany-kherubjai — ide gyülekeznek a Mocsáry, Pally, Korda és Csoma Erzsébetek, a Sulyok Sárák, a Lónyay és Gelléri Annák, a

Nagy Ilonák és Borbálák, a Podmaniczky, Magyarai és Horváth Máriák, a Csehy, Szondy és Ragályi Zsuzsánának, Csebi Pogány Klárák, a Szathmáry Király, a Mokcsay és Zubori Szerencsi Katák, a Vay Johannák, a Kapuváry és Szondy Judithok, a Bárczay és Geymüller Katalinok, az Udvarhelyi Máriák, a Sándor Évák, a Szathmáry Mihalovits Karolinák . . . és annyi más gyöngye, díszje a hazai prof. asszonyi nemnek!

Bizony-bizony, aki lapozgat e főiskola történetében, mintha csak az ő szívök dobogását hallaná! Mikor egyik-másik intézményünkkel nagy boldogan el-eldicseszköszünk, mintha csak az ő nevük dicséretét zengedeznők! Mikor örvendezve szemléljük itt a földi szegények gazdagodását a hitben, tudásban; a szilajok pallérozódását a jó erkölcsökben, — mintha csak az ő lelkük ragyogásában gyönyörködnenek! . . . Betegeinket mintha az ő kezük simogatná, az ő kenetjük gyógyítgatná, az éhezőket és szomjuhozókat mintha csak ők etetgetnék; a tudvágy ösztönétől nyugtalanokat mintha csak ők vezérelnék biztos ösvények felé; sőt amikor egynémelyikünk lámpásában fogyni kezd a hitnek olaja s meg-megcsüggedünk a protestantismus és e főiskola szent hagyományai iránt való bizodalomunkban: mintha ők lebegnének elénk az ő kifogyhatatlan korsójukkal s mintha ők tartanák elénk a martyrok ragyogó koronáját!

Szép, ígéző, égis emelő látvány valóban! Mintha csak a próféta álma teljesedett volna be e mi főiskolánkon, aki így bátorította egykor az alélidozó Izraelt: *„Népek jönnek a te világosságodhoz és királyok a te feltámadt fényességedhez . . . Hozzád jön a Libanon ékessége: a ciprus, a platán, a sudaras cédrus, mind együtt az Isten szent helyének megékesítésére, hogy megdicsőíttessék az ő lábainak helye.”* (Ezs. 60. 3. 13.).

Dicséret, dicsőség a kegyelem örök kútfejének, hogy ennek a ragyogó sorozatnak nincsen *záróköve*! Dicséret, dicsőség a protestantismus sorsa felett virrasztó isteni szeretetnek, hogy midőn édes büszkeséggel és dicsekedéssel virágot hinthetünk múltunk nagy alakjainak lábai elé: ugyanakkor meghajthatjuk a sárospataki főiskola és *a tiszáninneni egyházkerület* zászlaját *egy új név előtt* s örvendő tisztelettel igtathatjuk azt be ami ciprusaink, platánjaink és cédrusaink közé!

Kié ez a név? Szinte felesleges is megemlítenem. Évek óta hordjuk már ajkainkon kegyelettel, tisztelettel. Szűkebb s tágabb hivatalos köreink fűztek is már hozzá szép terveket, nagy gondolatokat. Némelyek közülünk látták is már lelki szemeikkel, amint az új név varázsától, a főiskolai kert valamelyik pontján, egy hatalmas arányú, díszes épület emelkedik, homlokán az új név betűivel, amelyeket hálás érzések között olvasgat majd az egymás nyomába lépő nemzedékek hosszú sorozata és amelynek láttára megnyugvás száll majd ama megkeseredett szívekbe is, amelyek ez új névnek a főiskola évkönyveibe való beigtatását hiú számítássaikkal megkésleltették.

Az új név a *Szeghi és Vibornai Mudrány András* neve.

Ki volt *Mudrány András*?! Egy szorgalmas, vagyongyűjtő, feltörekvő, Isten és emberszerető, buzgó protestáns családnak utolsó férfi sarjadéka. Test és vér, mint mi mindnyájan. Születisztelő gyermek, jó testvér, hű barát, szerető férj, buzgó egyháztag és lelkes honfiú! Reménylett, hitt, álmodott s csalódott sokat, mint a legtöbb közöttünk, de aki csalódásai közül reményről-reményre, hiből-hitbe szállt, mert úgy alkotta lelkét Istene. Ember, aki talizmánt hordoz kebelében és a síralom völgyéből is mosolyogva tekint az ég csillagaira s imádkozni tud akkor, amikor egynémely társa átkot

szór a természeti és erkölcsi világrend megmásíthatatlan törvényeire!

Ki volt *Mudrány András*? Egy férfi-jellem, aki — miután kénytelen volt lemondani arról az édes reménységről, hogy fiak és unokák áldják majd egykor kihűlt hamvait, — egy nagy szent elhatározással a *szabolcsi református egyházat és a sárospataki főiskola szegényeit fogadta el a Mudrány-család fiaivá és unokáivá!* . . . Egy nemes lélek, aki emberi számításaiban való csalódásai elől a szeretet angyalának szárnyai alá menekül s múltó gyönyörök élvezete helyett a szegények örömének fényéből von soha el nem enyésző glóriát a Mudrány-név köré! . . .

Ki volt *Mudrány András*? Én földi szemekkel nem láttam, nem láthattam őt soha! De irományai közt lapozgatva, aprólékos jegyzeteit s földi életének koronáját, — *végrendeletét* szemlélgetve: — mintha érezném szíve melegének kiáramlását, vallásos hitének mindent meggyőző erejét s hirdetni merem, hogy ő *nemcsak alapítványának nagysága által, de szíve-lelke nemességével is méltó jogon követelhet magának helyet ami halhatatlanaink, e főiskola legnagyobb jöttevői között.*

*

1818. dec. 16-ikán született Tarcalon, ahová a Mudrány-család egyik ága, a szepesmegyei *Viborna* községből, a család ősi fészkeből a Mudrány Pál 1793-iki végrendelete következtében származott le, aki az ő szegi, bodrog-keresztúri, s tarcali birtokait, a bodrog-keresztúriak között a „*Poklos*“ szőlőjét, a tarcaliak között pedig az ő *Báránytól* örökölt házát is Mudrány Károly fiaira hagyta, akiknek neveltetéséről is végrendeletileg gondoskodott. A Mudrány Károly 3-ik fia volt *János*, az *András édes atyja*. Ez a János a bárczai *Bárczy István* és *Vattay Erzsébet* egyik

leányával, *Katalinnal* lépven házasságra, ezen az úton az ágost. hitvallásu Mudrány-család rokoni összeköttetésbe jutott mindjárt e század elején a Fáy, Szepessy, Lónyay, Kácsándy, Bernáth és Boronkay stb. kiváló református családokkal s mintegy elő volt jegyezve arra is, hogy a sárospataki főiskolával bensőbb viszonyra lépjen.

A Mudrány András születésekor a Bárczy-család szíve már hozzá volt kötve a sárospataki főiskolához, többszörös kötelékkel is. *Bárczy Kata*, az András szép néneje, a *Kácsándy László* felesége részint diákok táplálására, részint a német nyelv-tanítók fizetésére 1781-ben és 1784-ben 3000 rhénes forintot ajándékozott; *Bárczy Sámuel* pedig a Mudrány András édes anyjának nagybátyja 1813-ban 5500 frtos alapítványt tett a sárospataki főiskolának. A gyermekekkel szépen megáldott Mudrány János és Bárczy Kata számára tehát csillagfényes út vezetett már a bodrogi Collégium felé.

1819-ben itt is találjuk már a *Mudrány-fiúkat*, noha egy Mudrány Pál-féle 12,000 frtos alapítvánnyal s a Mudrány-család hagyományaival el voltak jegyezve a kézsmárki lycaeum számára is. *Andrást* aki idősebb testvére, — János után következett a sorban, a nevezett év szept. 5-ikén jegyezte be *Somossy János* igazgató a főiskola anyakönyvébe, mint 11 évest s mint *szabolcsi* illetőségűt, ahová pár évvel előbb költözött át a család, mint Bárczy Katalinnak a Guthyak révén nyert örökségébe. Mint inferior syntaxista kezdte itt iskoláit, miután házi nevelők segélyével a népiskolát és a középiskola első osztályát már Szabolcsban elvégezte. Meddig tanult itt egyfolytában, nem bizonyos. 1834-ben, mint első éves publicus (mint mostani 7-ik osztálybeli tanuló) van bejegyezve s itt maradt bátyjával *Jánossal* együtt 1837-ig, amikor János Eperjesre,

András pedig Kézsmárkra ment tanulmányainak bevégzésére.

Nagyon boldog s feledhetetlen évek lehettek azok, amelyeket Mudrány András, a gyermek és ifjú a sárospataki főiskola körében töltött, mert a férfiú és aggastyán lelkében is besugározták az Alma Mater képét. A nemzeti ébredés időszakának egy része volt ez; álmodozásra, rajongásra készítő, ifjú szíveknek való idő; amelyben volt is miért, lehetett, kellett és illett is lelkesedni, forrongani és nagy elhatározásokra gerjedezni. Megújulni nyelvben, irodalomban, politikai és társadalmi intézményeinkben; kiszabadítani nemzetünket s a nemzet újjászületését legbiztosabban elősegítő iskolákat a XVIII. század sorvasztó hatalma alól; részévé lenni a Kazinczy Ferenc és Széchenyi István lelkének: ez volt a jelszó, a szent törekvés, a legjobbak vágya, célja. A sárospataki főiskola forrongott, nyugtalankodott, mint a kiröptüléshez készülő méhraj. Épen mikor a Mudrány-fiúk ide jutnak, az ifjúság élén *Szemere Bertalan* jár tűzoszlop gyanánt; lelkesedésének lángja felgyújtja az ifjúság lelkét, átmelegíti a reformokra szintén kész előjáróságot; egyletek alakúlnak szent eszmények szolgálatában; a haladás, a megújulás ihlete ragadja magával az egész jó öreg főiskolát. Az esküdt diákok könyvtára mellett, előterem — akár csak a mythologiai Minerva, — a sárospataki ifjúsági egyesület, a tűzébe hamvadt *Páncél-vármegye* romjaiból új életre támad a *Nándor-vármegye* s Mudrány Jánosnak és Mudrány Andrásnak módjában volt itt látni, amint *Kazinczy Gábor*, mint főispán működik és válik példává, ösztönné. kovásszá a *Nándor-vármegye* élén (1832—36-ig) s volt módjukban eszményeket alkotni maguknak egy ébredő nemzet ifjúságáról s egy nemzeti eszméket szolgáló nagy tanintézet hivatásáról.

Még itt voltak a Mudrány-fiúk akkor is, amikor

a jogait követelő nemzet mozgolódásától s nagyobb arányú reform-törekvéseitől az államhatalom megriadt s a nemzeti ifjúság bálványát, Kossuth Lajost börtönbe vettette és a sárospataki Nándor-vármegye működését is betiltatta.

Közel járunk az igazsághoz, — úgy hiszem, — ha állítani merjük, hogy *a Mudrány András lelki szövetsége a sárospataki főiskolával már ebben az igézetes időszakban megkötöttet* s az itt látottak és hallottak alakítólag folytak be az ő emberi, vallási, politikai és honfiúi egyéniségének kifejlődésére.

Mint pataki diák veszttette el jó édes-atyját 1836. május 15-ikén s ez időtől kezdve még inkább, mint eddig, bálványozott édes anyjának befolyása alá jutott, aki sokat örökölt annak a másik Bárczy Katalinnak szelleméből, akinek nevét egy imádságos könyv őrzi irodalmunkban.

Ez a jó édes-anya, akire sok lett volna a Mudrány és Bárczy birtok gondozásának terhe, 1841-ben, már ekkor nagykorúvá lett három fiának: *Ferencnek, Jánosnak és Andrásnak* az apai örökséget, — mint az osztály-egyezség záradékában írja, — „*az ő boldogulásokra és előmenetelekre*“ kiadta, amikor is egy-egy Mudrány-fiú a vibornai és kézsmárki, valamint a „*csupán fiúgat illető*“ zempléni birtokból is 22—23,000 s összesen 44—45,000 frt. értékű vagyonhoz jutott.

Az 1848-iki forradalom, mint önálló földbirtokosokat találta őket s mint meglett férfiakat és nőtlenekeket, amely utóbbi állapotuk nem csekély aggodalmat okozott a Mudrány-név fenmaradását és virágzását óhajtó édes anyának.

Ferenc, a legidősebb, az édes-anyai kérésekkel s a család jövődjére való hivatkozásokkal sem volt visszatartható a forradalomban való részvételtől s mint hős esett el Kassa mellett 1849-ben. *János és András*

meghódoltak a család joga előtt s hazafiúi kötelességeiket a nemzeti hadsereg több irányú támogatásában, s a bűjdosók ápolásában igyekeztek leróni s így jutottak benső ismeretségbe *Pálkövi Antallal*, a sárospataki főiskola egyik üldözött tanárával, akihez *András* a későbbi években is meleg ragaszkodással viseltetett, s őt, mint történetírót is megkülömböztetően megbecsülte. Ez a viszony is kiválóan jótékony volt arra, hogy az Alma Mater képe a Mudrány András lelkében ifjú fényében megmaradjon.

1850-ben feleségül vette egyik közeli rokonát, *Vattay Veronkát*, a Nemes *Vattay Sámuel* és *Kovács Borbála* szabolcsi birtokos leányát, akit — hogy mennél inkább hű mássa legyen rajongásig szeretett édes anyjának, — 5 éven át neveltetett a saját gondolatai szerint, *a Bárczy Katalin mintája után*. Anya és fiú mintha meg is találták volna Vattay Veronkában azt, akit és amit kerestek! . . . Nemesen egyszerű, művelt, gondos, az úri ház tisztességének kívánója és fentartója, férjét, otthonát hűn szerető, az Isten házának tornácai után vágyakozó, testi-lelki kedvességekkel ékeskedő, jó feleség volt Vattay Veronka. Így emlékeznek róla azok, akik a *Mudrány András* házának vendégszeretetében részesek voltak. Volt lényének valami sajátos varázsa, amivel oda kötötte férjét magához, otthonához, birtokához s ami nem engedte Mudrány Andrásnak, hogy emberektől nyerhető, zajos megtiszteltetések után áhitozék s vagyon-pusztító hivatalok fényében keressen magának drága szórakozást. A mintaszerű édes anya, *Bárczy Katalin*, 7 évig látta s élvezte még az ő legkisebb fiának földi boldogságát, aminek csak egy hiánya volt: — *a nagymamái öröm*. 1857-től, amikor a Mudrány-családnak ez az őrangyala elhunyt, Mudrány András és Vattay Veronka még erősebb szeretettel kapcsolódtak egybe s a hit, remény és szeretet karjain

ringatózva, igyekeztek megnyerni a csillagok közül is reájok néző édes anyának tetszését. Olyanokká lettek egymásra nézve, mint a bibliai Elkána és Anna, s mint Zakariás és Erzsébet. Sokan látták, hallották őket, amint csalódásukat szívök fenekére rejtve, zsoltáraink s dicséreteink legjavát együtt énekelgették s együtt imádkoztak az ó-szövetség költőjével a termő szőlőért s az asztalt körülfogó olajfa-csemetéért, — a Mudrány-család fenmaradásaért. Már ekkor felszentelték úri házukat parókiává!

A tűnő évek csak növelték lelkük vallásos hangulatát. A letiprott magyar újra felébredt már, a nemzet újra bízni s munkálkodni kezdett jövőjeért, de Mudrány Andrást ez a fordulat sem zaklatta ki otthonából és lényévé vált hangulatából. Az elnyomatás évei különösen alkalmasak voltak arra, hogy egy töprengő, elmélkedésre hajló ember a múltak emlékeiben keressen vigasztalódást s ezekben találjon kivezető utat a jelen nyomorúságai közül. Mudrány András a töprengő, elmélkedő egyének közé tartozott. Ott volt szemei előtt a *szabolcsi földvár*, a szebb időknek, a nemzeti dicsőségnek egyik néma bizonyága. Megszólaltatni a múltnak ezt a néma emlékét, eloszlatni a felette borongó homályt: — ezt a nemes kedvtelést szerezte meg magának a szenvedések évei alatt s ez tartotta fogva a nemzeti ébredés újabb időszakában is. A névtelen jegyző, a Priscus Retor, Constantinus Porphirogenitus művében és a magyar történeti emlékekben igyekezett magának kárpótlást szerezni amaz édes gond helyett, amit a fiak, leányok és unokák nevelése okozhatott volna mindkettőjüknek. Szabolcs-vár múltjának tisztázása különösebben is nyugtalanította s erre vonatkozólag levelezésben állott legjobb történészeinkkel s egyik szabolcsmegyei lapban jelét is adta bűvarkodásának.

Másik kiválóbb kedvtelésének tárgya — a lemondás időszakában is — az ő „*Poklos*“ nevű szőlője volt, a *Mudrány-családnak egyik büszkesége*, egykor a gróf Károlyi Sándor, 1725-től pedig a *Mohos István* birtoka, aki azt hű szolgálatai jutalmául kapta Erdőd és Csongrád örökös urától. A szabolcsi földvár Zemplén felé néző oldaláról évről-évre távcsövön leste Mudrány András, hogy miként ébred a „*Poklos*“ szőlő felett a tavasz s az első gólya érkezésére — mintha szárnyai nőttek volna, — ide vágyakozott, ide sietett s feleségével együtt itt töltötte az év enyhes és meleg időszakait, itt fogadta barátait, rokonait s a „*Poklos szőlő*“ nemcsak boráért, de borházának vendégszerető lakóiért is nevezetessé lett a közeleső vármegyék úri osztálya előtt. *Pálkövi Antal*, aki Bárczy Katalin temetésében is szónokként vett részt, *Zsarnay Lajos* a Mudrány András volt tanárja, a későbbi superintendens, majd *Kun Dániel*, *Hegedűs László* — a sárospataki főiskolának e vezéralakjai is megfordultak a Mudrány András borházában és fentartották Mudrány Andrásnak a főiskolával való benső szövetségét. Nemcsak fentartották, de erősítették is, mert 1861-ben, amikor lemondott már szívében a Mudrány-névnek örökösök útján lehető fentartásáról; épen *egy évvel a sárospataki főiskola 300-ados ünnepélyének megtartása után, egész vagyonát* a sárospataki főiskolának jegyezte el — *végrendeletileg*.

Az a 300-ados ünnepély a feleszmélt nemzet tavaszának volt hirdetője s lelki frigykötés volt a nemzet jogaiért lelkesülő honfiak és honleányok között! Egy protestáns főiskola kebelében, ennek szabadság szeretettől felszentelt téerein s szellemének hatása alatt indul az új időszak biztató fakadásnak: — oh hát ragyoghatott-e büvösebben a főiskola képe a hű fiú szívében, mint épen a százados ünnepély varázslata alatt? Ami addig mint hit boldogította, az az események láttára

férfiúi meggyőződéssé vált lelkében, t. i. hogy *a protestantismus erejében rejlik a nemzeti szabadság biztossága s hogy ezt az erőt fokozni, növelni honfiúi és honleányi, szent kötelesség.* E meggyőződés volt a Mudrány András hátra levő életének vezércsillaga. Amint elébbre-elébbre haladt az időben, annál inkább hozzátapadt gyermek és ifjú korának emlékeihez. A gyerekektől üres házból oda röppent képzeletének szárnyain a Bodrog partjára, ahol szegények és gazdagok százával sűrögnek s zajognak egy jó édes anya szárnyai alatt, akinek nincsen annyi keze, hogy mindenik gyermekének támasza legyen s nincsen annyija a földi jóból, hogy legalább a szegényeknek asztalt teríthessen. E szegényeken segíteni, ezekből erős prot. nemzedéket neveltetni s általok a prot. egyházat a pokol kapui ellen is megvédelmeztetni: — ez volt a Mudrány András és Vattay Veronka édes álma s ez álom mámorában összeölelközve, úgy érezték, hogy igaza van a szent hajdan dalnokának, amikor így énekel: *„A setétségben is fénylik az igazak világossága s a hívők nemzetsége megáldatik.“*

Közből azonban fordulatok állottak elő a Mudrány András csendes folyású életében. Hű nejét, lelkének felét 1881-ben, február 3-ikán elvesztette, miután 1878-ban egykori jogász-társainak, barátainak, rokonainak jelenlétében az ezüst-lakodalmat vele a „Poklos“ szőlőben nagy boldogan megünnepelte. A megtört férj elébb az imádságban, majd mikor hegedni kezdett szívéen a seb, vagyoni ügyeinek s a család iratainak rendezésében keresett menedéket a fájdalom és a magánosság keserűségei elől. A sárospataki főiskolát idő közben a *Pálóczy Horváth-testvérek* fejedelmi hagyatékkal ajándékozták meg s a jogakadémia berendezése végett megnyitotta a tiszáninneri egyházkerület a legendáktól környezett *Vay-Mocsáry-alapítványt is*, ami mind közről érdekelte

a Mudrány András lelkét. Bizonyosságaink vannak reá, hogy tudakozódott az alapítványok természete, rendeltetése, mennyisége felől s talán a nyert tájékoztatások, s talán a szabolcsi egyház sorsában mutatkozó változások, különösen pedig a nálunk is mutatkozni kezdő socialisticus mozgalmak okozták, hogy 1892-ben 1861-iki végrendeletét megváltoztatta s illetőleg azt újabbal cserélte fel, amelyben *szabolcsi birtokait a szabolcsi református egyháznak, zempléni birtokait pedig a sárospataki főiskolának hagyományozta.*

E megváltoztatott végrendeletének főiskolánkat érdeklő II. pontja szóról szóra ez: *„Zemplénavarmegyében helyezett „Faragó szállás“ nevű rétemet, a szegi határban általam jelenleg bírt, valamint a folyamatban levő tagosítás folytán nyerendő összes területeket, a bodrog-keresztúri határban bírt összes ingatlan vagyonaimat és a Tokaj városában lévő curia-jogomat, belsőségemet és minden ezeken létező és ezekhez tartozó épületeimet; továbbá a szegi-i borházban lévő házi bútorokat, szüretelő edényeket és az ottani pincében található borokat, hagyományozom a sárospataki ev. ref. főiskolában létező és fennálló tápintézetnek. A borokra nézve kívánom, hogy ezek lehetőleg előnyösen értékesíttessenek és az értékesítés folytán befolyt összeg kizárólag a „Poklos“ nevű szőlőm újból felépítésére fordíttassék s annak megtörténtéig tőkésíttessék.“*

Ez újabb végrendekezés után családjának gondosan összeállított s a Mudrány-név tisztességének fentartására szolgáló okiratait és többnemű régiségeit a Nemzeti Múzeumban helyezte el 1894-ben s a következő évben — 77 éves korában — március 28-ikán elhunyt, abban a tudatban, hogy minden dolgát jól elrendezte s abban a megszentelő hitben, hogy hű neje csendes pihenőt készített már számára az égben s hogy fiak és unokák helyett fiakat nyert Istentől a szabolcsi egyház és a sárospataki főiskola szegényeiben.

1895. március 30-ika óta ott nyugszik már az általa készített családi sírboltban, a temetővé alakított szabolcsi földvár ősi kebelében, forrón szeretett szülői és hű felesége hamvai mellett és együtt álmodoznak a Mudrány-név örök életéről.

*

Ilyen volt, így gondolkozott, így hitt és cselekedett, így élt és halt meg Mudrány András — *az én lelkem bizonyosságai szerint.*

Az a birtok, amit ő e főiskolára hagyott — a legmérsékeltebb számítás szerint is — felér 100,000 koronával, az a másik pedig, amivel a szabolcsi lelkészi hivatal tette mindörökké kívánátossá és a szabolcs-községi nép vagyonosodását óhajtotta elősegíteni: — ez a másik jóval felülhaladja pénzértékben az 50,000 koronát . . . Gondoljuk ehhez a szinte országos hírű, több mint 19 holdas „Poklos“ szőlőnek korábbi termőképességét s a több mint 17 holdas *Aranyos-dűlőbeli* szőlőterületet teljes virágzásban és gyümölcsözésben; és számítsuk mindehhez a Mudrány András hagyatékának *erkölcsi jelentőségét*: akkor előttünk áll s *csak akkor áll igazán előttünk* a Mudrány András szellemi képe.

De még akkor sem egészen! Be kell tekintenünk szabolcsi kastélyába és kertjébe s Poklos szőlőbeli nyaralójába s el kell itt olvasnunk a gazda lelkébe világító feliratokat, emléktáblákat; végig kell itt szemlélnünk nemzeti hőseink szobrait, festett képeit, amik házának főekességeit képezték s ekkor . . . ekkor mondhatjuk aztán, hogy beláttunk a Mudrány András szívébe s ekkor érthetjük meg teljesen annak áldásos dobbanásait.

Hit, haza és emberszeretet! Ezek képezték szívének szentháromságát s e szentháromság sugallatából lett ő a szegények evangyéliomának hirdetőjévé, a szegények keresztyének hordozójává.

Látott maga körül pusztuló úri családokat, elhomályosodott ősi nagy neveket — s a szegényekben keresett menedéket az egyháznak és a hazának. Látott megalázkodó, meghunyászkodó gyászmagyarokat, vagyonukból kipusztult alázatos szolgákat s a szegényeknek egyházas és hazafias neveltetése által kívánt önállásra büszke és megvásárolhatatlan fiakat biztosítani a magyar nemzetnek. Sirjából mintha a független protestánizmus és a független magyar haza glóriás alakjai emelkednének ki s mintha azt suttognák nekünk: „*e jelben győzhetünk.*“

*

Míg forgattam a Mudrány-család okmányait s míg merengtem a Mudrány András aprólékos jegyzetein s végrendeletének minden szaván, betűjén s míg kerestem-kutattam tetteinek indító okait: ez a kép rajzolódott lelkemre Mudrány Andrásról.

Azt a másik képet itt a főiskola előljárósága művészek által festtette meg.

Én a magamét leteszem igénytelen koszorú gyanánt a Mudrány-család szabolcsvári sírboltjának ajtaja elé. Emezt bevisszük méltó helyére, a főiskola könyvtárába, a mi legnagyobb jóltevőink közé — hálás szívvel, kegyeletos emlékezéssel, szívbeli áldások között.

Hogy ne sokáig kérdezősködjék majd az ábrázolt egyén neve s jelentősége felől az egymás nyomába lépő hálás nemzedék, írjuk reá a mi édes idvezítőnknek örök idők számára szóló figyelmeztetését: „*Szegények mindenkor lesznek veletek!*“

E feliratban benne lesz majd a Mudrány-név halhatatlansága is.

Áldott legyen a Mudrány-család s a Mudrány András emlékezete!

(Felolvasta a szerző az egyházkerület és főiskola által rendezett emlékünnepe

~~~~~

1900. jún. 24.)

~~~~~

DR. HEISZLER JÓZSEF.

1818—1901.

Négy egyházkerületünk látta az ő égfelé törő lelkének lángolását és — meghalt egy félreeső falú csendes parókhijában, szinte rideg egyszerűségben és magánosságban, mint egy remete. Mélységes tudása, hegyeket is megmozgató hite, írói termékenysége, tanári, papi, szónoki jelességei a legelső helyre praedestinálták közöttünk és — úgy halt meg, mint közkatona; kifáradtan, az élettel betelten, mint az ó-szövetségi patriarkha s nagy, szent eszményeinek romjai felett való búslakodás közben, mint a bibliai Predikátor.

„Minden hanyatlik . . . minden hanyatlik, amit egykor virágozni láttam s virágzásának örvendeztem,” mondta ő f. év július 3-án a felső-szabolcsi tisztársai által tiszteletére rendezett örömnünnepen. — *„Valóban, nem óhajtanám újra kezdeni az életet s kezdem érteni a bölcsét, aki mondá: jobb a halálnak napja a születésnek napjánál; kezdem érteni az apostolt, aki óhajtott feloszlani és lenni az ő Krisztusával. Valóban, a megholt és feltámadott Krisztus a mi egyetlen menedékünk és biztosítékunk az élet minden körülményeiben. Megyek tehát én is tovább keresni ama jobb hazát, hol több a világosság, több az igaznak, szentnek és jognak tisztelete, hol több az Isten!”*

És elment f. hó 16-án. Csalódottan, meggyötört szívvel, lelkének megtépett szárnyain . . . így hagyta itt ezt a viszontagságos földi világot, de teljes reménységgel, hogy a felbomlott földi sátor helyett örökkévaló lakása leszen Istennél, a mennyben.

Nehéz, küzdelmes földi pálya jutott a *dr. Heiszler József* osztályrészeül bizonynyal.

A több világosság, több igazság voltak életének vezérlő csillagai s küzdenie, birkóznia kellett a sötétséggel, a jogtalansággal s nem kerülhette ki a félreértetést, a meg nem értetést, akár csak az ó-szövetség prófétái.

Szakított, mint az apostol, családjának hagyományaival, a testtel és vérrel, hogy ölelhesse a mennyei világosságot és az igazságot, amely szabadokká tesz — és éreznie kellett, hogy a világosság és igazság útján is göröngyök vannak s a látható egyház legtisztább alakja sem égi angyalok szövetkezése.

Lerázva magáról a pápás egyház bilincseit, egész szenvedéllyel, az érett férfiú erős akaratával, a kiforrott tudós összes tudásával harcolt a Kálvin egyházának diadaláért és fájt neki, hogy nem támadt körülte pünkössti lelkesedés és a legtöbben nem bírták követni Istentől ihletett lelkének szárnyalásait.

Nehéz, küzdelmes földi pálya jutott *dr. Heiszler Józsefnek* valóban!

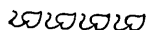
Azt hitte, hogy akik hivatalosak, azok hivatottak is s hogy akik a Kálvin zászlója alá esküdtek, azoknak az utolsó jottáig kell harcolniok a kálvini egyház igazságaiért . . . és fokozódó keserőséggel látta a presbyteri egyház erős kőfalainak megrepedezését, a réseket a kálvini egyház alkotmányán s a prot. autonomia bástyáinak ingadozását.

Mi láttuk, egész anyaszentegyházunk látta az ő búsulásának gerjedéseit; hallottuk prófétai lelkének intelmeit s jó bizonyságok lehetünk mellette, hogy az Ézsaiás lelke támadt fel benne: a kérlelhetlen, a rendíthetlen, az egyszer igazaknak ismert elvekhez mind halálig hű és nem alkuvó.

Áldott legyen az Isten, hogy elküldte Őt, hogy

nekünk adta Őt s hogy dús szellemének reánk hagyott kincseivel örökségre méltatott bennünket, amin nem fog a rozsdá és penész s hogy életével, küzdelmeivel, csalódásaival és keserűségeivel példává tette előttünk s intelműl állította elénk és egész anyaszentegyházunk elé.

Nyugodjék áldásban az ő Krisztusának kebelén s találja meg Istennél a mennyben, amit nem adhatott meg neki a föld, az ember, a család, a társadalom és az anyaszentegyház, amelynek prófétája volt.

WARGA LAJOS.

1835—1900.

Mélyen tisztelt közönség!

Az 1900-dik év május havának 17-dikén, a délutáni órákban a sárospataki főiskola homlokzatán gyászlobogó jelent meg, hirdetve az élőknek, hogy a főiskolának halottja van.

A vándor, akit ez órákban jó, vagy balsorsa erre hordozott, ösztönszerű sóhajjal kérdezé: „Kiért ugyan e tisztességtétel?” „Ki halt meg?” — zajong a műzsák serege a gyászjel láttára: „Előljáró, tanár vagy diák?” És a kapott válaszra kérdés-kérdésre kél s egymást zaklatva kutatja száz kíváncsi gyermek és ifjú; „*ki volt Warg Lajos?*” És a száz között, a több között alig akad csak egy is, aki társait csak úgy, ahogy is kielégítené.

És megcsendült az utca, mint egykor Betlehemben a *Naómi* és *Ruth* megérkezésekor; és szállt a kérdés szájról-szájra: „*ki volt Warg Lajos?*” És az utca népe, a piac népe, az öröm és gyászünnepek bámuló tábora, szinte boszankodva nyugtalankodott — a bizonyosság után. És hír hírre támadt. Susogtak a *pataki remetéről*, aki elzárkózottan él s örök nagy titkok nyitját keresi; a *rejtélyes idegenről*, akit ide sodort a bánat, a csalódás és örömet leli a szegények istápolásában, a könyvek gyűjtésében és csukott kapunál, bezárt ajtók megett virágokat ápol, fúr-farag, dolgozik és imádkozik.

Senki sem látta őt az utcák szögletén, sem a templomban az előlülők között, sem a tanácsházban a versenkedők sokaságában, sem az ujjongó körmenetekben: „*ki volt tehát?*”

És megnyílt a gyászhajlék és látott a kíváncsiak serege és a tisztelők gyülekezete egy egyszerű ravatalt egy husszita-templomszerű szobában, amelybe csak gyéren mosolyog be a jóltevő napsugár; és látott a falak mentén szekrényeket, bennök, felettök könyvekkel és erre is, arra is asztalokat, amelyek szintén könyvek súlyától roskadoznak . . . és látott a ravatal mellett két gyászba öltözött női alakot, akik könyeikkel öntözik a pihenőnek kezét és nem akarják bevenni a vigasztalást. És susogás támad újra és hívő lelkek, bibliás asszonyok hirdetni kezdik, hogy Lázár volt ő, a Mária és Mártha édes testvére.

És odazarándokoltak a ravatalhoz a hálás tanítványok, a szerető és tisztelő kartársak és szemlélve, figyelve a helyet, ahol a mester és kartárs fáklyája égett és ellobogott s tekintetöket az üdvözültek nyugodtságával pihenő alakra szegezve: úgy tetszett nekem, mintha ők is hánytorgatnák lelkökben e kérdést: „*ki volt Warga Lajos?*“

Fa, amely itt borúlt virágba s itt érlelte és itt hullatta jó gyümölcsseit; de hol volt kikelése?

Patak, amelynek partjain dús tenyészet él; de hát hol volt fakadása, milyen volt futása?

Hajó, amely kincseket hordoz; de hát honnan indult s milyen habokkal küzködött?! . . .

E kérdésekre ez ünnepélyes órában, nekem, az egykori tanítványnak, a sok időn át szerető s tisztelő kartársnak kellene megadnom a feleletet. Úgy vélek legjobban megfelelni szép tisztemnek, hogy elmondom *neked* — mélyen tisztelt Gyülekezet! — a *Warga Lajos élettörténetét*. Színes, hangzatos beszéd helyett egy élettörténetet, *egyszerű szavakban*, hogy meg ne zavarjam a békén nyugovónak édes álmait.

Mig itt élt közöttünk a földi testben, nem ismerte őt úgyszólván senki; én sem, szíve szerettei is alig . . .

hadd ismerjük meg legalább most, amikor ő már a történelemé.

*

A Szamos partján, Erdélyország fővárosában született *Warga Lajos* 1835-ben, augusztus 19-én, a *diósadi és tamáshidai* Warga-családban, amelynek előneveivel azonban ő sohasem mutogatózott. Édes atyja, *Warga Ferenc*, előkelő, jó módú tímármester volt s mezei gazdaságot is folytatott. Munkás, értelmes, független állású polgár; tagja a 100 tagú városi tanácsnak, a kereskedelmi és iparkamarának s a ref. egyház consistoriumának. Anyja *Barátosi Buczi Anna*, ama bibliai erényekkel díszlő nők közül, „akiknek éjjel sem aluszik el az ő világuk, ruhájuk erő és ékesség, vigyáznak a házuk népére s felkelnek az ő fiaik és boldognak mondják őket és az ő férjeik is dicsérik őket.” Hét gyermeket nevelt fel ez az Isten szerint való házaspár, hat fiút és egy leányt s ezek között az 5-dik volt *Warga Lajos*.

Okosan szerették valamennyit. Munka volt az imádságuk, önállóság és függetlenség volt a büszkeségük: ezekre nevelték gyermekeiket is. Kényeskedni, válogatni, a kötelesség és a parancsolat elől húzódozni, — a *Warga Ferenc* házában nem lehetett. A foltos ruha is tisztesség, ha az ember maga szerezte; ha pedig az édes anyja, vagy a felesége foldja, akkor viselni is gyönyörűség: — ez volt a *Warga-pár* házi szabálya, amely ellen fölebbezni nem volt szabad.

A kis Lajost édes anyja és testvérei kezdték a betűkkel megismertetni, otthon, mindjárt a zsenge gyermekkorban. Majd bátyja, az apai nevet öröklő *Ferenc*, a legidősebb testvér vette szárnyai alá, mint már collégiumi diák és bennlakó.¹

„Az 1842. szeptember 1-től kezdve — mondja a

¹ A *bennlakás* általános divat volt az erdélyi nagyobb iskolákban, az u. n. collegiumokban.

boldogult az ő ifjúságát örökítő jegyzeteiben, — *a kolozsvári ev. ref. tanoda falai közt volt lakásom, bátyám szigorú felügyelete alatt, elszigetelve a világtól, elválasztva szüleimtől, kiket naponta csak kétszer láthaték. Vaszorgalommal kellett tanulnom. Az osztályban mindig 5-ik, 6-dik helyet vívtam ki, az első hely áttörhetetlen fallal volt védve az előkelőbbek arannyal páncélozott gyermekei által... Bátyám éheztetett is, meg is vert és be is zárt elégszer.*¹

Csak 13 éves volt még, amikor a szabadságharc hullámai Erdély völgyeibe is behömpölyögtek. Hon-szeretettől ihletett családja körében is, benn az iskola falai között is sokat hallott s életkorához képest sokat is tudott már Erdély zivataros történetéből s arról a temérdek zsarnokságról, amellyel szép hazáját és a testvér magyar hazát az osztrák hatalom megsanyargatta, kirabolta és összegyötörte. Mikor azért a felbujtogatott oláhok, szászok és szerbek odahagyták az unio zászlaját és együttesen összeesküdtek az egyesült Magyarország szabadsága ellen: ő, gyermekésszel is egészen természetesnek és rendes dolognak tartotta, hogy az ő népes házuk majdnem megüresedett.

Apja nemzetőrré, *Ferenc* bátyja, az ő nevelője, honvéddé lett a 11-dik zászlóaljban, *Dani* bátyja, aki

¹ Warga L. 1856-ban júl. 20-án kezdte írni élete történetét s az ő jellemző gonddal, a történetíró korán mutatkozó figyel-metességével s elevenségével rajzolta meg gyermek és ifjúkorá-nak éveit egészen 1862-ig, amikor külföldi tanulmányai s szívén-nek nyugtalankodásai miatt a sokat ígérő s egészben véve szép és jellemzetes emléklapokat félbenhagyta. Ha úgy készítheti vala-el, amint kezdte és folytatta, nemcsak őt magát ismerhetnők most bizonyosabban, hanem az ő lelke szemüvegén át mérlegelhetnők azokat az intézeteket és azokat a kiválóbb egyéneket is, amelyek-kei és akikkel Isten az ő földi sorsát összekötözté. A Warga L. emléklapjai egy részükben kedves és tanulságos úti rajzok s becsületére válhatnak a Baedekereknek is.

atyja hivatását örökölte, nemzetőr-vadász, *Imre* bátyja honvédtüzér és csakhamar el is esett a *segesvári csatában*.

Mintha róla is szólna az, amit Tóth Kálmán annyi bűbájjal örökített meg:

„Kicsi vagy még én magzatom
Gyöngye vagy még katonának.“

A bezárt iskolákból kirekedt gyermek, a nagy események hírei után futkározva, sok társával együtt az utcákon-tereken való kóborlással, kíváncsiskodással töltötte napjait, ami sehogysem illetett össze az ő szigorú gondolkodású szülőinek a gyermeki kötelességekről ápolt felfogásával s a zászlós táborokról, hős vértől pirosuló terekről, magyar dicsőségről álmodozó Wurga Lajos, egyszer csak egy fűszerkereskedésben ébredt fel, mint *kereskedő tanonc*.¹ A vígan röpkedő fecske — a kalitkában.

1848. április elsején kezdte meg kereskedői pályáját. Nehezen törődött ebbe a nem neki való igába. A kényszerült szívélyeskedés, a nyereségért való mosolygás, a címekkel való pazarkodás, a mesterkedő tessékelés, a reggeltől estig tartó megalázkodás: ez nem az ő lelkének való világ volt s ő napról napra jobban idegenkedett ettől a légkörtől és vágyott vissza ama boldog tanulóháza seregébe, akiknek a szomorúra fordult nemzeti viszonyok között megvolt legalább az a vigasztalásuk, hogy az iskolák falai között készíthették magukat a szebb jövő reménységére és küzdelmeire.

Elejtett panaszai, megújuló nyugtalanságai nem találtak kedvező fogadtatásra a szülői házban. Szigorú édes atyja egy gazdag kereskedőt látott az ő Lajos fiában, aki — szükség esetén — támogatójává lehet az

¹ S. Károly fűszerkereskedésében.

anyagiakban netalán erőtlenebb testvéreknek és rokonoknak is. Bölcs tervelés, de az egyéni tehetségekkel és hajlamokkal való számítás nélkül.

Warga Lajosról nem az volt feljegyezve a Gondviselés titkos könyvében, hogy mint fűszerkereskedő, fillért fillérhez rakjon s a mulandó, veszendő javak bőségével emelje családjának tisztességét. Mint engedelmességhez szoktatott gyermek, nem lázongott ugyan édes atyja akarata ellen, de szíve fenekén szüntelenül ápolgatta azt az édes hitet, hogy az ő sorsa nem a kereskedői pálya.

A kedvező fordulat azonban késett. Év múlt év után. A nemzeti elnyomatás keserű évei voltak ezek, amelyek alatt a kereskedőknek is érezniök kellett a Kossuth-bankók hitelvesztettségét, a nemzeti gyásszal együttjáró nagyobb takarékossgot, a nemzeti vagyon megfogyatkozását s többszörösen is törniök kellett magukat a vásárló közönség kegyének kiérdemlése után, ami még inkább fokozta és gyűjtögette *Warga Lajos* szívében a sorsával való elégedetlenséget s a kereskedői sáfárkodással — a saját lelkiösmerete előtt — végképen leszámolt.

Mindemellett is 1852. ápril. hó 16-án már a *kereskedősegédi vizsgát* is letette s *szabaduló levelét* is kezébe kapta. Nyitva volt tehát előtte az út az atyja által részére szánt boldog ország felé; de ő nem birt elindulni ezen az úton. Olthatatlan epekedéssel sóvárgott vissza a kereskedői mértékek közül a jó öreg collégium padjaiba; a borsok, kávék, szerecsendiók világából a könyvek társaságába, amelyek nem kívánnak önmegtágadást, önérzetünkből való kivetkőzést, csak szorgalmat, csak hűséget és amelyekre nincs befolyásuk az európai, a nemzeti, a társadalmi és természeti viszonyoknak, amelyek nem ismernek árapályt és dagályt, nem személyválogatást, fizetésalogatást, hanem egy

mértékkel kínálják és adják kincseiket mindenkinek, aki figyelmére méltatja őket.

Majdnem egy teljes évig vergődött még kellemetlen börtönében, mint kereskedő-segéd¹ s miután nem tudta már túrni láncait s nem bírta fékezni lelkének nemes szenvedélyét: 1853. márciusában oda dobta magát a bizonytalanságnak; a kereskedői pályával — szülői és rokonai beleegyezése nélkül — most már világ szerint is szakított.

Néhány hónapig hanyódott-vetődött így Kolozsváron, mint az elszabadult csajka a vízhullámokon. A még csak 18 éves ifjút komolyság, csaknem komorság lepte meg s aggodalomba ejtette szülőit, akik közül az apa számításaiban való csalódással, az édes anyja a szeretett fiú sorsának bizonytalanságán remegő szívvel szemlélte a serdülő ifjú tétovázását.

A szabadító angyal végre megérkezett. *Ferenc* bátyja, az ő első szigorú nevelője, akit a forradalom után csak nehéz sebei mentettek meg a besorozástól, Erdőszentgyörgyről, ahol kerületi bíróként működött s mint ilyen az üldözött magyarságnak is kiváló jóltevője volt, — Kolozsvárra érkezett, hogy legkisebb öccsüknek, *Lászlónak* aratási vizsgáján jelen lehessen.

Ő előtte tárta fel a szegény, vergődő ifjú lelkének édes vágyait. És a jó testvér, aki jól emlékezett a szeretett öccs vasszorgalmára, — visszasegítette őt a tanulói pályára, a tudományok forrásához, a collégiumba, a könyvek közé, amelyek nem csálnak meg, mint a rosz barátok s nem zsarnokoskodnak, mint a telhetetlen főnökök.

¹ Mint kereskedő segéd, M. Miklós fűszerkereskedésében volt alkalmazva, ahonnan a 6 heti szabályszerű felmondás után lehetett csak szabadúlnia. Az ifjú lelkében élő szenvedélyről az üzleti szellemű főnöknek sejtelve sem volt s fizetésemeléssel próbálta W. L.-t, a kötelességtudó segédet, magához csatolni. Így írja ezt maga W. L. az ő „Emléklapok“ c. jegyzeteiben.

Noé galambja a vizek felett kiálló faágon: csak az lehetett olyan boldog egykor, mint amilyen volt a 18 éves *Warga Lajos*, hogy újra kezdhette a gimnáziumot és repülhetett a magasabb, tisztább tájakok felé.

És repült gyorsan, mint aki bizonyosra tör. Magántanítók segítségével pótolta a kereskedői évek alatt elmulasztottakat. A görög nyelvben *Décsei Károly*, a latinban és számtanban *Baczó Gábor* voltak feledhetetlen gyámolítói. „Hangya szorgalmát megáldotta Isten,” mert 1853. szeptember 1-én a *Salamon József* igazgató-tanár előtt tett magánvizsga alapján bejutott a VI. gymnasialis osztályba s így már orcapirulás nélkül futhatta tovább az óhajtott és visszanyert pályát.

„És nőtt a gyermek és lángra lobbant
Meleg keblén az ifjú kor.“

És küzdenie kellett serkedő vágyainak, szenvedélyeinek fel-fellobbanásával, szívének érzelmeivel; de vezércsillaga vele volt, felette ragyogott és a kötelesség tisztaság útján meglankadni nem engedte soha.

Sajátos, szép ifjúság jutott a *Warga Lajos* osztály-részeül. Élénk tudványa vitte-vonta mindenfelé, ahol tapasztalatszerzésre kínálkozott jó alkalom. Szerette a természetet, ennek ártatlan szépségeit s mindenkor nagy jutalomnak tartotta magára nézve, ha szülőivel, testvéreivel vagy barátaival nagyobb útakra vállalkozhatott, amelyekről gazdagodva tért vissza rendesen, miként a méh a virágos mezőkről. Amerre ment, amerre járt, mindenütt gondosan megfigyelte a vidéket, az embereket, a szokásokat, a templomokat, a tanintézeteket, a temetőket, a nagy emberek sírját, a történeti emlékeket s nem érte be soha a felületes szemlélő élvezetével, hanem a látott és hallott dolgokat emléklapokra jegyezte, hogy újra élvezhesse majd ifjú korának élményeit, és láthassa szívének, lelkének lezajlott mozdulásait.

Mikor Dani¹ bátyjával 1854-ben először jött a szoros értelemben vett Magyarországra, lelke repesett az örömtől s a Királyhágóról Nagyvárad felé tekintve, nemcsak az ismeretlen természeti kép bűbája ragadta meg, hanem a Wesselényi szellemének is hálaérzelemmel áldozott, amiért az *unio eszméjét* a testvérországok nemzeti eszményévé avatta. Nagyvárad várának romjai között a Rákóczyak emléken mereng; s a tornyok és nagy épületek közhalmazánál többre nézi a várost azért az emberies tényeért, amely szerint a világtalanokat ingyen gyógyításban részesíti. Debrecent az ország szívének érzi, mert egészen magyar és túlnyomóan kálvinista. Gyönyörködik a két tornyú templomban, a főiskola hatalmas épületében, de melegebben vágyik a könyvtár látása után, a Csokonay sírja után és fáj neki, hogy ezek látása nélkül kell a kálvinista Rómát elhagynia.

Még gimnázista volt, amikor tele volt már lelke a vallási és nemzeti eszmények szerelmével s ez a szerelme mentsvárává lett az ifjú kor tévedései, vétkes viharzásai s testet-lelket pusztító kedvtelései ellen. Folytonos szomjúhozása a szép, az igaz és tiszta után, elszakította őt a tanuló ifjúság körében divatos cimboráskodástól s ismeretek után való vágyódása oda kötötte a dolgozó asztalához, a könyveihez, az olvasmányaihoz s ez a félrevonúltság s bizonyos zárkózottság szívét érzékennyé, a behatások iránt kiválóan fogékonnyá változtatta s okozójává lett nem egy fájdalmas csalódásnak, amelyeknek hatása alól nehéz benső harcok árán tudott csak megszabadulni. Borongó, merengő, tartózkodó, búsongásra hajlóvá lett a 20 éves ifjú s maga is félteni kezdte természetes jó kedélyét a sötét eszmék örökös éjszakájától.

¹ Ma is egyik előkelő polgára Kincses-Kolozsvárnak s az ev. ref. egyház legnagyobb adófizetője és legbuzgóbb presbytere.

Szülői s testvérei korán észrevették az ifjú lelke körül ólálkodó ködöt s együttesen is, de különösen Ferenc bátyja, gyógyítoszerekről gondoskodtak. Azon a címen, hogy vizsgáját a várakozásnak megfelelőleg tette le, utazni vitte őt az ő vezércsillaga szülőhazájának nagy eseményektől emlékezetes bércei és völgyei közé. A természet szépségei édes, magasztos érzelmek között ringatták álmodozó lelkét; a történelmi emlékek látása fokozta hazafias érzéseit és gazdagította egész benső világát. Itt egy római rom, amott egy Bethlen Gábor-féle alkotás; itt a vad oláhok dulásának véres nyomai, amott a fenséges bércek, a zúgó patakok, a gyógyító erővel kínálkozó fürdők, a Hunyady, Rákóczy, Teleky-név nagyságát hirdető jelek, s a vagyon után futkosó ember vakmerő próbái a föld felett és föld alatt . . . mindezek csillapítólag hatottak reá, anélkül azonban, hogy kedélyének alaphangulatát eltörölték volna.

Ezen utazásából visszatérve, így üdvözli szülőföldjét s ez az üdvözlés igazolja, hogy gyógyulása csak felületes volt:

„Itt minden, de minden a régi! Az arcok most is oly barátságatlanok, mint azelőtt; a nők most is oly piperések, mint eddig. Hanem mi gondom nekem mindezekre? . . . Tudományok szent hajléka, adsz te nekem újra annyi tért, hová ágyam, asztalom s egy székem eltérjen s ha egyszer csendes magányodban elhelyeztem magamat: mit bánom én, míveljen bármit a világ . . . Minerva nyájasan int felém s míg el nem fordítja tőlem barátságos arcát: addig — ha nem is egészen — nyugodt leszek.“

És Minerva nem fordította el tőle nyájas ábrázatát. Collegiumi lakásában ott világított előtte és édessé változtatta a fel-felvetődő keserőségeket is, öröm-énekekké a siralmakat is.

Annál inkább is szüksége volt a Minerva nyájas

tekintetére, mivel egy hirtelen támadt betegség Ferenc bátyjának, főfő jóltevőjének életét kioltotta — az egész család rendkívüli fájdalmára 1856 január 7-én. Ez időponttól gyakorta ringatózott a fél-árva Warga Lajos a hit karjain s gyakran vetődött onnan a hitetlenség, kételkedés árviceire — a megszorongatott szívek szokása szerint. Halál, feltámadás, viszontlátás, örök élet, örök elmúlás, örök elválás . . . e kérdések lajtorjain járt fel és lefelé s szerencse reá és egyházi irodalmunkra, hogy ki tudott kötni a vallásos hit árbocánál s megtudott állani a lajtorjának égfelé eső részein.

Így jutott az érettségi vizsga küszöbéig s a pályaválasztás keresztútjára. 1856 január havában kitűnően állotta ki az érettségi vizsgálatot s önmagával való komoly számvetés után elhatározta, hogy a theologiai pályára lép.

Édes atyja, a takarékos, számító családfő, e válságos ponton is követelni próbálta, hogy térjen vissza most már megállapodott ésszel — a kereskedői pályára, amelyen megkímélheti magát az élet anyagi gondjaitól. A Petőfi nemesével volt egy véleményen: *„A tudósok mind szegények.“* — *„A pálya, mit magamnak kitűztem — írja a boldogúlt, mintegy atyjának adott felelete gyanánt — sokkal szebb, sokkal nemesebb s ha Isten is úgy akarja, tanító leszek vagy a templomban vagy valamely világi tanszéken. Tudom, hogy sok küzdés és talán nyomor vagy még háládatlanság is borússá fogja tenni életemet, de én ezt mind meggondoltam előre s erőt is érzek a terhek elviselésére. Az öntudat legszebb jutalom az élet viszontagságai között.“*

És hogy erejét megbizonyítsa, a tanítói pályát legott megkezdte, nevelőséget vállalván B.-Várallyán egy földbirtokos házában, akinek a tudományokban sántikáló fiát kellett a javító vizsgára előkészítenie. Nem éppen biztató próba, de ő ezt a próbát derekasan

kiállotta s erőt merített abból a további küzdelemre.

21-ik életévében indult meg az ő rendeltetésszerű pályáján, magával vivén arra *Gáspár Jánosnak*, mint a magyar irodalom és *Sámi Lászlónak*, mint az egyetemes történelem tanárának képét, hálás szívébe mélyen bezárva.

Az erdélyi ref. theol. akadémia a Bethlen-collegiumot ért óriási szerencsétlenség miatt ebben az időben Kolozsvárra volt áttéve ideiglenesen, mint *nagyenyed i ref. papnövelde*. Itt kezdte és itt végezte *Warga Lajos* az u. n. bölcsészeti és theol. akadémiai tanfolyamot épen olyan példás kötelességtudással, mint a gimnáziumot.

Jól készülten indult a tudománykeresés magasabb tájai felé. Megedzetten a munkára, kitartással a szorgalomban, tisztában a céllal s fogékonysággal a természet, történelem és szentírásbeli kijelentés titkai iránt s olthatatlan kívánczósággal az örök élet forrásai után: — mi kellett volna még, hogy *Warga Lajos*, a theologus nyugodt és boldog legyen s gyönyörűséggel haladjon rendeltetése felé?

Az apai áldás elmaradását sokszor fájdalmasan érezte ugyan, de nem ez volt a főoka még sem, hogy theologiai pályáján keserőségekkel kellett viaskodnia. A szülői háztól zsenge gyermekkorban elszakítva, a collegium falai között testvérének örökös szeméitől kísérve s tekintélyétől korlátozva; majd a kereskedői évek alatt a kelletlen iga terhe alatt naponkénti és óránkénti gyötrődéseket szenvedve: érzékenyebbé fejlődött, sem-hogy az ellentétes benyomásokat nyugodtan fogadhatta, az örömeiket, a csalódásokat, a szívébe tört töviseket panasz nélkül, benső hányattatás nélkül viselhette volna. Tapasztalatlansága, csaknem gyermekded hite igaznak fogadott minden bizalommal ejtett szót; őszintének

minden mosolyt, minden ígéretet és ez a salaktalan tisztasága, ez a gyanútlan hiszékenysége vált reá nézve a theologiai pálya és az érettebb ifjúkor megkeserítő-jévé, a csalódások, gyötrődések forrásává. *Nem illett be a hétköznapi élet viszonyai közé.*

Szerencse reá s szerencse az ügyre nézve is, amelynek szolgájává avattatott, hogy a gyakorta ismétlődő keserőségek nem váltak tartós akadályokká pályáján való haladásában. Az életerős sudar a nagy, mély sebeket is hamar kiforrija s új reménnyel indul újabb virágzás felé. Így volt *Warga Lajos* is. Olykor-olykor közel jutott már az ember és világgyűlölet örvényeihez, de égfelé néző lelke s feledhetetlen jó bátyjának a túlvilágról is buzdítólag ható drága emléke visszavisszavitték őt hivatásához s megóvták a vígasztalan sötétségbe való elsülyedéstől. A „szent természet“ a maga időszakos változásaival, amelyek szoktatják a földi embert a mulandósággal való kibékülésre, de a reményre is, hogy a virágból gyümölcs fakad s hogy „*ború után derű*“ következik: — ez a „dajkáló anyánk“ is segítségére jött rendszerint és az ifjú theologus — ha nyugtalankodó szívvel is — de biztatóan haladt a magaválasztotta pálya göröngyei és virágai között.¹

1. Mint theologus tanult meg *táncolni*. Érdekesen örökölte meg ezt a vállalkozását. „Hogy a mai világ kívánalmainak e részben eleget tegyek, ráadtam a fejemet a tánctanulásra. Az igaz, hogy belőlem nem lesz valami híres táncos, de hiszen, ha társaságban kell élnem, annak szokásaihoz kell magamat alkalmazni, annyival inkább, minthogy a mai korban a műveltségnek — fájdalom! — egyik feltétele a táncolni-tudás. No de hiszen talán én sem halok bele. (1857. nov. 20-iki feljegyzés). Ugyancsak mint theologus 4 hó alatt megtanulta a *könyvkötést* és a *diszmissziót* Hancz Gy. könyvkötőtől és a *gítározást* Botostól, az énektanítójuktól (1858. febr. 24-iki feljegyzés), hogy a zenészet se legyen előtte „terra incognita.“ A gitárt különben *hűtlen hangszernek* nevezi.

Az iskola falai közül s dolgozó szobájának egyhangú világából örömmel sietett különösen a legátusi élet ártatlan gyönyörei közé. Az új viszonyok, az új alakok, a nem ritkán ferde helyzetek s különösen pedig a templomi szószék a maga nagyobb követeléseivel rendszerint jótékony hatással voltak reá; az a csekélyke jövedelem pedig, amit az ilyen szórakoztató kirándulás pótlékul hozott: az is jó volt arra, hogy abból egy kiválób, országos nevű színész vagy színésznő művészi alkotásait élvezni lehessen.

Hogy mennyire theologus volt ő *lélek szerint*, azt érdekesen örökölte meg ő maga az ő első templomi szerepléséről szóló feljegyzésében.¹

„Bármennyire gondolkoztam — írja ő — nem tudtam elképzelni azon érzéseket, amelyek az egyházi szolga kebelében keletkeznek, midőn a gyülekezet szeme, figyelme a szószékre van szegezve . . . Amint a szószékbe felmentem, az orgona elnémult s a gyülekezet felállva, szemét rám függesztette: éreztem, hogy arcomon a hófehér és piros szín váltja fel egymást s tagjaim remegnek. Jól megszorítám az imakönyvet, nehogy elejtssem; bármiként szorítám is, a rezgő lapokon összefolytak a betűk elhomályosodott szemeim előtt. Ez így tartott néhány pillanatig. Végre olvasni kezdtem s midőn hallottam, hogy mily buzgón mondja utánam a nép minden szómat: a buzgóság reám is elragadt s talán soha sem könyörögtem olyan áhítattal Istennek, mint ekkor. Mikor elvégeztem, olyan igazi megkönnyebbülést éreztem, amelyet más talán nem is érezhet, csak oly fiatal legatus, aki először volt szószékben és teendőjét híven elvégezte.“

Ezzel az ihletett gondolkozással haladt Warga Lajos a theologiai pályán előre és mindig előre. Szívén

¹ S.-Berkeszen volt először legatus 1856 karácsonyán.

sebeket viselt, de géniusza vont, ragadta felfelé s ő egyre erősödött tanárai s tanulóársai szeretetében. Búvárkodása, iskolai kötelességeinek példás teljesítése által lelki erejét maga is izmosodni érezte s édesen gondolt arra — dolgozó szobájának termékenyítő csendjében — hogy biztató fejlődésével elébb-utóbb lefogja győzni édes atyjának szünni nem akaró neheztelését s fokozni fogja maga iránt édes anyjának az apai haragot is ellensúlyozni tudó szeretetét.

Theologiai pályájának utolsó éve a nemzeti ébredés időszakára esik. Olaszország felől a szabadság szellője kezdett lengedezni s a bécsi kamarilla tehetetlen volt annak terjedését meggátolni. A Kolozsvárott székelő *nagyenyedi theologiai akadémia* növendékeinek nagyon a szíven volt még a Bethlen-collegium pusztulása, a felbujtogatott oláh hordák vérlázító dühöngése, irtó tombolása s ezért is mohón szíttá magába a szabadság levegőjét s ifjú lelkesedéssel vett részt ama mozgalmakban, amelyekkel nagy hazafiak: a *Mikó Imrék*, az *Eötvös József*ek az új idők biztosítékait kívánták lerakni Erdélyország különböző gócpontjain. Az *Erdélyi Múzeum-Egylet* alakulása, a megindult löversenyek; egy-egy országos hírű színész, muzsikusz ünnepélése,¹ — mind kitűnő címek voltak a nemzeti eszmények ápolására; a Széchenyi halálában nemzetünkre szakadt nagy gyász a Kárpátoktól Adriáig ható siralomná lett s a kolozsvári theol. akadémia ifjúsága s ebben Wurga Lajos mindenütt előljárt a szent eszmények megbecsülésében, a fellángolásban, az öröm és gyász ünnepi tüntetéseiben.

Az 1860-ik év június havában végezte be theologusi pályafutását. Már ekkor az ő magántanítványainak

¹ Bulyovszkyné, Prielle Cornelia, Reményi Ede, Nagy Jakab, Heuser Miksa, a Dopler-testvérek, stb. stb.

szeretetével s a tanári kar koszorúival dicsekedhetett. Jutalmakat és pályadíjakat nyert;² amazokat lankadatlan szorgalmáért, emezeket egyházi dolgozataiért, amelyekkel a kínálkozó versenyeken meg-megjelent. Lelkének tisztasága mellett szól, hogy őt mélyen meghatotta minden elismerés, akármily csekély jutalom s előlegnek tekintette azt a további munkára való kötelezettségre.

Az ébredő hazának, az elnyomott, meggyötört protestantizmusnak élő, lelkesülő, munkás és küzdelemre képes fiakra volt szüksége s a 25 éves Warga Lajos, mikor theologusi pályája határán végigtekintett tanulói életének lezajlott évei felett s tekintetével a bizonytalan jövő titkaiba kívánt bepillantani: — esküszzerű fogadással avatta fel magát a haza és egyház hűséges katonájává.

Sajátos szép ifjúság jutott a Warga Lajos osztály-részeül valóban. Lelke, szíve, meg-megújuló fájdalमतól háborogva is, ép és szent érzésekre és nemes tetekre hevülő maradt. A csalódások csak komollyá, zárkózottá s érzékennyé tették, de nem bénították meg munkaerejét. Apai áldás nélkül, mint Ézsau, de édes anyai szeretet szárnyai alatt, mint Jákób . . . így futott, így küzdött s így lépett be életének második negyedszázadába.

Az 1860—1-ik iskolai évvel kezdődött meg életének 2-ik időszaka. Tanító kívánt lenni és azzá lett: a II-ik gimnáziumi osztály köztanítójává. Kitüntetés, ami csak a legjobbaknak szokott kijutni Kolozsvárott is, mint egyebütt.

Két szempontból volt becses neki ez a jutalom. Egyért azért, mert bebizonyíthatta kételkedő édes atyja

² Kézrattai között több fordított (Geroek után) s több eredeti egyházi beszéd van, utóbbiak között egy pályanyertes (1859 okt. 2-iki kelettel. Alapigéje 1 János 4. 21. Van több hétköznapi s ünnepi imádsága is, ezek között egy rímes is).

előtt, hogy sorsát nem építette épen homokra; másért azért, mert előkészülhetett magasabb vágyainak megvalósításához — a külföldi úthoz.

Mint köztanító s mint egyszersmind a tanári gyűlés jegyzője és az ifjúsági egyesület vezére, többet engedett meg magának a társas élet örömeiből, a barátkozásból, mint korábban; talán, hogy könnyebben feledje szívbeli csalódásait és szoktassa magát a külföldi élet bizonytalanságaihoz. Mint az ifjúság vezérének, nem ritkán elől kellett járni a *költekezésben* (mert hát ezt az ifjúsági közszellem rendszerint meg is követeli! . . .); de ezzel megnehezítette fő vágyának teljesülését, a külföldi tanulmányútra eljuthatását. Takarékos, fillért fillérhez rakó s a földi jólétet a boldogság alapja gyanánt tekintő szülői s részben testvérei gyanúskodó aggódással kísérték lépteit s maga, a mindig édes és önfeláldozó anya is hidegülni kezdett a pazarlónak tetsző ifjú iránt, ami véghetetlen fájdalommal töltötte el a hű fiú lelkét.

Vigasztalódást csak tanítványainak, egész osztálynak dicséretes előhaladásában s a szülők és tanárok elismerésében s tanítványainak hálás szeretetében talált. Téli és nyári vizsgáját kitüntetéssel tette le s ez az eredmény nem csekély biztatás volt arra, hogy pályáját benső hivatás szerint választotta és hogy az út, amelyen az első lépéseket megtette, — reá nézve a gondviselés útja.

Érdekes, tanulságos és több tekintetben jellemző az, amint ő erről a vizsgájáról megemlékezik. *„Délután 3 órakor kezdődött el a vizsgálat. A hallgatóság száma percenként növekedett, úgy, hogy minden hely be volt töltve. Meg is állottak a fiúk derekasan; senkinek sem lehetett panasza, mert a szülők arcán öröm sugárzott . . . Egyen kívül az egész osztály felebbvitetett a III. gimnáziumi osztályba. A direktor távozta után elbúcsúztam tanítványaimtól, s szégyen, nem szégyen,*

*szemembe könnyek szöktek. Sírtak ők is; hiszen ha egy hosszú év nem folyt is le baj nélkül; habár szigorú voltam is hozzájuk, de igazságos és épen azért szeretet-
töket megérdemeltem. Elvem volt, hogy amit mondtam, soha meg nem másítottam s éppen ez az, amivel a gyermekek közt rendet lehet tartani, anélkül, hogy szüntelen büntetni kellene.“*

Ime Warga Lajos a tanító s a paedagógus!

Tanítói s paedagógiai nézeteit *Gáspár Jánostól*, az olvasókönyvek mesterétől, a későbbi országos hírű tanfelügyelőtől sajátította el s a tapasztalat iskolájában érlelte, mint nevelő s mint magánoktató. Theologiai szakismereteit *Décsei Jánosnak*, a megaggottan ma is élő, jó nevű exegetának, *Bodola Sámuelnek*, aki ekkor már helyettes püspökként is működött s a Somossy János theologiai irányának volt hűséges képviselője. továbbá *Nagy Péternek*, a nagy kedveltségű szónoknak és gyakorlati theologusnak, *Hegedűs Jánosnak*, az egyháztörténelem tanárának és *Vadas Józsefnek* köszönheti, aki, mint kolozsvári lelkész, a *Bevezetést* tanította a theologiai akadémián.

Szükebb hazájában már nem lévén hol és mit tanulnia, ismereteinek bővítése végett azokat a férfiakat kívánta felkeresni, akikről itthoni tanárai is elismeréssel emlékeztek. Jénába vágyott első sorban is, amelynek egyeteme előljárt ez időben a szabad vizsgálódás protestáns nagy elvének érvényesítésében. 1861. szeptember 16-án hagyta el szülőhazáját, miután 11 nappal elébb már a papjelölti vizsgát is kitűnően kiállotta. Kibékített jó édes anyja kísérte Budapestig, azontúl pedig annak drága képe, áldása, intő, kérő, buzdító szava és könyeinek emlékezete.

Jól fel volt fegyverkezve az idegen világ kísértései ellen. Nem a hiúságos divat vitte a külföld vonzó tájé-
kaira, mint sok másokat; nem is az élvezetek hajhá-

szása, mint némelyeket s nem is közönséges számítás a külföldi egyetemekhez kötött előnyök után . . . az ilyenektől az ő puritán lelke, szigorú, szinte asketikus gondolkozása érintetlen volt. Szélesebb látkör, mélyebb tudás után sóvárgott, hogy jövőjének biztos alapokat vethessen s reá kétkedőleg néző rokonait életirányának határozottságáról, öntudatos célfutásáról meggyőzhesse.

Bécsen, Prágán áthaladva, mindkét helyen napokat töltött, hogy a reánk, magyarokra és magyar protestánsokra emlékezetes fővárosok minden nevezetességét végig szemlélhesse. A templomok, az egyetemek, színházak, múzeumok, újabb keletű humánus intézetek közül egy is alig kerülhette ki figyelmét. Előre készített tervvel, napok, órák szerinti beosztással haladt végig minden látnivalón s nagy súlyt helyezett épen azokra, amik őt, mint theologust és protestánst különösebben is érdekelték. A Rudolfokra, a Ferdinándokra, a Lipótokra, Mária Teréziára és II. Józsefre emlékeztető alkotások között panaszos merengés fogta el; a Husz Jánost örökítő művek előtt büszke emlékezéssel áldozott s Wallenstein nevével végighordozta lelkét a 30 éves háború minden borzalmain. A leendő történetíró szemével nézett, figyelt, összehasonlításokat végzett s napról-napra boldogan érezte, hogy eddig félbizonyosságra támaszkodó ismeretei miként válnak fundamentumosokká s miként táguálnak lelkének határai és miként erősödnek képzeletének szárnyai s mint nemesül ízlése és mindezek mellett is mennyire fokozódnak kívánságai a tudás fájának újabb és újabb gyümölcsei után.

Felcsigázott tudásvággyal érkezett Jénába, hogy hallgassa ott az európai hírű *Hasetől* különösen a keresztyén egyház történetét; ugyanattól, a kinek nagy művével (az egyháztörténelemmel) *Farkas József* budapesti theol. tanár; másik szintén jeles dolgozatával pedig, a *Protestáns polemikával*, a jobb sorsra érdemes

„Protestáns Egylet“ gazdagította szegényes theologiai irodalmunkat. Nem kisebb erővel vonta őt oda *Rückert Lipót*, az újszövetségi írásmagyarázásnak egyik elsőrendű mestere is; de mindenekfelett *Fischer Kunó*, a bölcsész és aesthetikus, aki éppen a 60-as években rohamos gyorsasággal nőtt az európai közvélemény tiszteletében s akinek előadásait a főhercegi család, maga a főherceg — *Károly Sándor* is — méltónak és illendőnek tartotta mennél sűrűbben meglátogatni, hogy az igazi tudósnak annál nagyobb tisztessége legyen.

Ezeknek a nagy mestereknek lábainál egy évig ült tapadó figyelemmel, azzal a kifogástalan hűséggel és kitartással, aminőt a múlt évben még ő követelt meg a maga tanítványaitól. Jól érezte magát a kis Jénában, ennek könyvtáraiban, múzeumaiban, amelyek kincseiből — épúgy, mint a tantermekből — minden nap hordott haza valamit a maga lelki házának építésére. Fischer logikai, methaphysikai és aesthetikai óráit ünnepi élvezetek gyanánt élvezte s a mester áttetsző világosságában, a legnehezebb s legkényesebb kérdések felett való otthonosságában s gyűjtő, szónoki szépségekben duskáló, szabad, könyvnélküli előadásában eszményi gyönyörűséget talált. Jénai egyetemi életét maga is forduló pontnak tekintette szellemi fejlődésében; átmenetnek a sötétségből a világosságba, a mankónjárásból az önállóságba... s ezt a jótékony változást különösen a *Fischer Kunó* nevéhez kötötte, az ő hatásának tulajdonította. A különböző bölcsész nézetek szabad, bátor bírálata *Fischernél*, a felekezeti hitcikkek hasonló szellemű taglalása *Rückertnél* új világba ragadták igazság után szomjazó lelkét s ő boldog volt, hogy amit keresett, azt megtalálta. Fischer aesthetikai órái szenvedélyes szeretetre lobbantották Goethe iránt; a Hase előadásai rákényszerítették a Luther nyomainak felkeresésére; iskolai köteleességektől mentes napjaiban

gyümölcsöző órákat töltött aztán *Weimarban, a thüringiai erdőkben*. Wartburgot, Eisenachot, Gothát, Erfurtot oldott sarukkal járta be s szíve egészen betelt a merész reformátor és a nagy német költő tiszteletével.

Csak a Burschenschaftok utcai tüntetései, vendéglői léhasága s a nagy, láttatós, mutatós felvonulások, a sallangos ünneplések, az időnek haszontalan fecsérzése az egyetem címe alatt: — csak ezek s az effélék zavarták az ő jénai nyugodt haladását s nem ritkán a fogyatékoság a földiekben; de az is inkább csak azért, mert akadályúl szolgált az ő nemes szenvedélyeinek kielégítésében. Volt valami a szíve mélyén is, amit sem bölcsészet, sem exegesis, sem egyháztörténelem nem tudott onnan kitörölni, s az időnek sem volt elegendő hamva, amivel betakarhatta volna.

Szülöi, hogy a további áldozatok terhétől menekednének, próbálták az egy éves akadémikus ifjút haza édesgetni, de sikertelenül. Warga Lajos jól megjegyezte még serdülő korában azt a bölcs mondást: „*a pyeriai forrásból vagy sokat igyál, vagy meg se ízleld*“ és e jelmonddal emlékezete tábláján — az 1862/3-dik iskolai évre is külföldön maradt.

Jéna után Zürichbe vágyott. A szép, a szabad Schweic s a tudományok üde levegőjű vára, amely Jénával is bátran vívhatta a versenyt: húzta-vonta őt ellenállhatatlanul. A Luther nyomait látta, csodálta már; sóvárgott tehát a Zwingli hazájába s a Kálvin munkamezejére. Nem birta helyeselni a marburgi colloquium történeti eredményeit: szerette volna tehát a saját lelkében összeegyeztetni a két nagy történeti alakot s amit megadott az egyiknek, nem tudta, nem akarta megvonni a másiktól és harmadiktól, t. i. lábnymaiknak megcsókolását.

Berlinen, Münchenen át, folytonos tanulmányozás között, jutott a szabadság földjére s a zürichi egyetemre.

Ennek is volt egy *Vischere* ekkor s aesthetikus s bölcsész ez is, mint a jénai, s művészi előadó ez is, mint amaz, s ezen felül a shakespearei drámáknak és Goethe Faustjának nagy kedveltségű commentatora. A Warga Lajos öntudatos haladása felől mi sem lehet erősebb bizonyíték, mint az, hogy ő ezt a Vischert is ismerni vágyott. De nemcsak őt. *Hase* után hallani, hallgatni akarta *Fritsche Ottót*, a régi egyházi és az ó-szövetségi apokrif-írók és a 19. század egyháztörténelmének egyik kiváló ismertetőjét; hallani, hallgatni akarta *Schweizer Sándort*, akinek hittani iránya már nálunk, itthon is bírálat tárgyát képezte s aki mint a bölcsészeti erkölctan előadója is számos tanítványának lelkében emelt magának tartós emléket; hallani, hallgatni akarta *Biedermann Emmanuelt*, aki hittani rendszerével szintén messze túl hatott már hazájának havas bércein; hallani, hallgatni vágyott *Kymet*, a bölcsészettörténelem tanárát, hogy összemérhesse azt kedvencével, *Fischer Kunóval* s próbálkozni szeretett volna a *Köchly Hermann* nyelvészeti szemináriumában, aki híres volt nyelvészeti gyakorlatairól és páratlan hatást tudott gyakorolni — úgy is mint kritikus, szemináriumának növendékeire.

És az igazi tudvágy sarkalta Warga Lajos itt is megtalálta, amit keresett. Tanárai közül csupán *Biedermann*, a hittan előadója, a tiszta speculativ irány képviselője nem bírta őt magához kötni s jellemző reá, hogy emiatt nem a tanár tudós, mesterkelt rendszerét okolja csupán, hanem önmagát is, mint akiben a rendszeres hittan sohasem tudott termékenyítő kíváncsiságot ébreszteni.

Egy egész évet töltött Zürichben¹ s ez alatt bő alkalmat szerzett magának, hogy végigélvezze Schweic-

¹ Zürichben a „Wein-platz“-on lakott „zum rothen Ochsen“, bei Frau Bosshard.

nak természeti ritkaságait, a tudomány és művészet hozzáférhető kincseit, a végtelen és véges, az isteni és emberi erő alkotásait. Glarus, Einsideln, Luzern, Kappel, Bern, Basel — mintha mindenütt az Isten szavát hallotta volna: úgy járt ezeken a szentelt mezőkön. S míg lelke egybeölelte a reformációnak három óriását: úgy tetszett neki, hogy a lucerni oroszlán előtt dobban a szive a legmélyesegesebb hódolatra.

Az alpesek levegőjének üdítő erejét, a schweici tavak habjainak tükörtisztaságát érezte lelkén átáramlani, amikor a Zwingli lelkével ölelkezhetett.

De Schweic sem volt képes az ő nagy szomjúságát lecsillapítani. Az 1863. év elejétől minden követ megmozdított, hogy rábírhassa szüleit és testvéreit egy újabb tanulmányút költségeinek fedezésére. Párisba vágyott, legalább a téli félévre. Erősen hitte, hogy ez az egy félévi tanulmányozás megmenthetné őt az esetleges egyoldalúságtól. A német tudósok gyakran becsmérelték előtte a franciák tudományát, társadalmi és családi életét. Ő maga szeretett volna meggyőződni afelől, hogy mennyi a becsmérésben a jogos és indokolható. A német és francia bölcsészet összehasonlítása s eddigi aesthetikai tanulmányainak kibővítése, a világ minden részéből Párisba halmozott műemlékek s művészeti drágaságok vizsgálása és a nehézkes, ködös német társadalmi élet után a fürge, vidám francia társadalom . . . ezek csalogatták őt a világ legszebb városába, ahol tanulmányainak méltó betetőzését remélte.

A szülői beleegyezést — ha nem hamar és nem könnyen is, de végre is megnyerte s a legboldogabb földi ember örömeivel készült ábrándjainak Jeruzsálemé felé. *„Menjünk tehát, — írja ő maga — menjünk Isten után és szeretett enyém jóvoltából Párisba, Európa példányvárosába, Franciaország szívébe! Csak egészséget adjon az ég, munkásságom által megmutatom, hogy mit*

lehet egy fél év alatt tenni Párisban, ha erőnk és szilárd akaratunk van.“

Az ég azonban nem jött segítségére. Hosszadalmas, nagy betegség lepte meg éppen készülődései között, ami elvitte a párisi út összeszerzett költségeit is s Warga Lajos csalódottan, tépett vitorlakkal, az 1863-ik év nyarán visszatért Kolozsvárra, régóta nem látott kedvesei közé. Ölelő karok fogadták. A szigorú édes atya engesztelődötten szorította szívére a férfiúvá érett ifjút, aki a magaválasztotta kereskedői pályán nemesen sáfarkodott a talentumaival.

28 éves volt, mikor az iskolák porát lerázva, az önállóság küszöbéig juthatott. *„Egy féléletem töltöttem el előkészülettel“* — mondja ő maga — *„jövendő sorsán merengve s meglehet, midőn pontosan összegyűjtött ismereteimnek hasznát vehetném: — kopogtat ajtómon a halál s a pályatérrel lelépni kényszerít.”*

A cél most már napfényes volt előtte. Ismerte önmagát, tisztában volt tanulmányainak értékével s többé nem ingadozott a papi és tanári kathedra között, hanem teljes határozottsággal ez utóbbit választotta, mint egyéniségének megfelelőbbet. A csendes munkálkodásra, a nagyobb felindulások nélkül való építésre érzett lelkében hívatottságot. A zsibongó élet sokszínű változatai s a nagy nyilvánosság előtt való szereplések helyett — vágyakozott a tantermek kisebb igényű s könnyebben kielégíthető seregei közé s a dolgozószoba asztalához, ahol versenyző felek nélkül, egymás ellen való tusakodás nélkül futhatunk eszményeink után és áldozhatunk lelkünk Istenének.

Sokan hitték s titkon hitte — talán — maga a boldogult is, hogy szülőföldje s anyaszentegyháza nem hagyja őt sokáig bizonytalanságban s leköti az ő munkáerejét, hogy ott gyümölcsözzék a fa, ahol kisarjazott s ahol látták már annak biztató virágait is. Nem így tör-

tént. A tanári kar talán nem tudta neki elfelejteni, hogy 1861-ben, amikor a *fejérvári gyűlés* az 1848-iki nemzeti kívánságokat megújította, ő, Wurga Lajos állott az ifjúság élén s a tanári kar aggodalmaskodó magatartásával szemben, ő harcolt az ifjúság által kitűzött nemzeti lobogó sértetlenségeért s ilyen módon erős összeütközésbe jutott a bölcsek tanácsával. Ezért-e, vagy más egyebért: — a próféta nem tudott tisztességre jutni a saját hazájában s hogy fejét valahol pihenőre hajtssa s szüleinek tovább terhére ne váljék, — nevelőség után nézett és talált is ilyen Budapest.

Gyönyörűséges szép mezőre gondolt s fényes rab-ságba vetődött. Saját nevelési elveit óhajtotta volna kipróbálni s lépten-nyomon összeütközött principálisa nevelési elveivel.

Önértetesebb volt, semhogy elvei ellenére is szolgálni tudott volna — *csupán a kenyérért* s 3 havi működés után búcsút mondott az úri háznak, gazdagabb lévén egy csalódással. 1864 őszétől ismét nevelőséget vállalt Vácon, ahol két úri sarjadékot készített az érettségi vizsgára. Az 1865—66-ik iskolai évben már a hódmezővásárhelyi helv. hitvallású lyceumban találjuk, ahol a görög és római irodalom tanszékén működött. A bércek fia a nagy alföldi síkon sem tudott meghonosodni s noha ő maga lélek szerint időzött az ó-classicus világ berkeiben s ifjú tűzzel igyekezett átmelegíteni tanítványainak a classicusok iránt hideg kebelét; — hamar belátta, hogy munkájának gyümölcseit alig-alig élvezheti; felvette azért a vándorbotot és tovább vergődött Budapesten — a nevelősködés rögös talaján.

Fájdalmas tünődés mutatkozott már ekkor a kedélyvilágán; bánatos magányában megcsendültek édesanyjának kérő, intő szavai s már-már maga is hinni kezdte, hogy pályát tévesztett, amikor íme — a Bod-

rog partja felől vitorlás hajó mosolyog felé s galamb röppen szobájába — olajággal.

A 60-as években, a főiskola 300-ados örömnünpe után s a nemzeti ébredés mozgalmi között, az történt itt — még sok élő tanú bizonyága szerint, — hogy a főiskola lelkes előjárósága nagy s költséges kísérletekre adta magát az akadémia több oldalú megerősítése végett. A visszaszerzett jogi oktatás mellett erős filozófiai oktatást igyekezett itt meghonosítani, hogy semmit el ne mulasszon, amivel az egyháznak és hazának javára lehet. A fejedelmi ősök példája serkentette, az idő is hathatósan intette s egyes vezérlő egyéniségek tekintélye is sarkalta: elkövetett azért e főiskola előjárósága mindent, hogy itt lassanként az egyetemmel versenyző filozófiai fakultást létesítsen. Az akadémiának 1867—8-ik évi tanrendjében 4 theologiai és 3 jogi tanár mellett 5 filosofiai, az 1868—9-iki tanrendjében pedig a fennebbi számú theologiai és jogtanárok mellett már 8 filozófiai rendes és rendkívüli tanár nevét találjuk, csallhatatlan bizonyágául annak, hogy a terv komoly volt s megvalósítása sem szenvedett halogatást.

Ez eseményszerű mozgalom egyik segédeszköze gyanánt jutott Sárospatakra *Warga Lajos* az 1867—8-ik iskolai év 2-ik felében, mint a *logika és metaphysika*, egyúttal pedig mint a *művészet és művelődéstörténet* tanára *docensi* címmel. Egy nagy veszteség részszerinti pótlására hivatott, mert az *Erdélyi János* üresen maradt helyét kellett némi tekintetben betöltenie, akit 1868. január 23-án ragadt el a sárospataki főiskolától a halál. Szép örökség, nehéz feladat; de *Warga Lajos*, a jénai és zürichi Fischerek tanítványa, bátorságot érzett magában, hogy az Erdélyi János nyomaiba lépjen s a nagy feladattal megpróbálkozzék s hányatott sajkáját a Rákóczyak iskolájához kikösse.

Még emlékezzünk sokan, amint *Árvay József*, akkori

közigazgató, a filozófiai tantárgyak lelkes ajánlata mellett, bemutatta őt leendő hallgatóinak. Szinte látjuk ma is, amint a középtermetű, hosszúkás, sápadt ábrázatú, szakállas-bajuszos, pápaszemés ifjú tudós, mélyen megilletődve a kathedrába lép s a maga elé terített jegyzetei nyomán első előadását megkezdi, épen itt, e szent hely közvetlen-közelében, az akkori filozófiai tanteremben.¹ Egész megjelenése csupa szerénység, hangja lágy, kisterjedelmű, előadása tiszta, világos, de szónoki lendület nélkül való. A logika és metaphysika feladatáról, egymáshoz való viszonyáról s mindkettő jelentőségéről értekezett. Okos volt, áttetsző volt, de nem melegítő. Elég józanok és tisztelettudók voltunk, hogy e hiányt a saját előkészületlenségünknek tudtuk be és az első előadás kényes természetének.

Ezekkel a nehéz s itt általában kevésbé kedvelt s meggyökerezni nem is tudó tantárgyakkal és az ifjúságnak ezek iránt táplált előítéletével birkózott az ifjú tudós, akadémiai docensségének első fél esztendejében.

A főiskola életében azonban egymást érték ez időtáiban a nevezetes változások, a veszteségek, a különböző természetű fordulatok. A theologiai akadémián már az 1867—8-ik évben is csak két rendes tanár működött: *Dr. Heiszler József* és *Kolos Dániel* s mellettök két magántanár: *Nagy Ignác* és *Kérészy Barna*. *Kolos Dániel* több oldalú kényszerűség folytán lemondván, a két magántanár pedig papi pályára lépven, helyök betöltéséről kellett az előjáráságnak gondoskodnia. *Kolos* helyét az egyházkerület által külföldi akadémiákra küldött *Mitrovics Gyula*, a két magántanár helyét pedig *Warga Lajos* és *Bokor József* (a budapesti theol. aka-

¹ A főiskolai templom déli oldalán, a 3-ik soron fekvő tanteremben, amely az új akadémiai tantermek létrejöttéig filozófiai tanterem gyanánt szolgált. Most a természettudományi múzeum egyik helyisége.

démia növeltje) foglalta el; e két utóbbi mint rendkívüli tanár.

Warga Lajos átvette a Szeremley Gábor halálával dogmatikai tanárrá választott Heiszler Józseftől az új-szövetségi írásmagyarázatot, ehez az új-szövetségi bevezetést, amely tantárgy csak most kezdett szélesebb körvonalokban mutatkozni főiskolánkban s megkapta ehez az imént még Kolos által előadott egyházjogot és a *symbolikát*. Szerencséje volt, hogy Jénában és Zürichben ezekhez a tantárgyakhoz is jó alapot szerzett magának s hogy már Hódmezővásárhelyen a görögnyelvvel és irodalommal tüzetesen is foglalkozhatott.

Minden nagyobb erőfeszítés nélkül indulhatott tehát, mint szoros értelemben vett theologiai tanár. Azonban alig, hogy széttekintett az új szántáson, egy újabb kényszerűség ismét mozdított életirányán; a Dr. Heiszler József dombrádi lelkészszé való távozása következtében ő reá, a Hegedüs János, a Hase és Fritsche tanítványára bízta a tanári kar és az előjáróság a ker. egyháztörténelem előadását s ugyanekkor egész bizalommal emelte fel a rendes tanárok sorába.

Az 1869/70-dik iskolai évtől már úgy szerepel, mint az egyháztörténelem tanára és pedig mint 4-ik e címen a sárospataki főiskolában.

Való dolog, hogy a ker. egyháztörténelem, kapcsolatban az ó- és új-szövetségi írásmagyarázattal, az 1810-dik év óta nyert itt *állandó tanszéket és biztos alapot*. A Vay József főkurátor nagy lelke érezte azt meg, hogy az erősen dogmatikus s védekező és vitázó, ó-classikus jellegű és túlnyomóan formás természetű akadémiái oktatásban az ó- és új-szöv. írásmagyarázatnak s a keresztyénség történelmének *méltó és állandó helyet* kell itt biztosítani, ha azt akarjuk, hogy a leendő lelkipásztor a próféták, apostolok és reformátorok szellemében tanítson és ezek erejével küzdjön egyházának

igazaiért. — 15,000 rhénes forinttal vetette meg e tanszék alapját s erre a közkedveltségnek s költői hírnévnek is örvendő *Vályi Nagy Ferencet* legott meg is választotta. De alighogy elfoglalta az új tanszéket, egy véletlen betegség mindjárt 1820. januáriusban kioltotta munkás életét, mielőtt az alapítónak hozzá és az új tanszékhez fűzött reményeit beválthatta volna. A hirtelen megüresedett tanszékre a göttingai egyetemen távollevő *Kálniczky Benedeket*, a főiskola volt növendékét, szelíd lelkű széniorát hívta haza az előljáróság. Ő negyven évig tartó tanárkodása alatt azáltal emelt tartósabb emléket nevének, hogy átültette irodalmunkba a *Schröck János* lipcsei tanár egyháztörténelmi művét s abba a hazai reformatio történetét — vázlatosan — beillesztette.

Harmadik gyanánt *Dr. Heiszler József* lépett a Vay-kathedrába, aki mindjárt első fellépésével („A khristianismus birkozása a világgal“ című székfoglaló értekezésében) nagy várakozásokra gerjesztette a tiszáninneri egyházkerület előljáróságát s egész művelt közönségét s bölcsészeti és ó-classikus alapokon nyugvó nagy tudásával, írói és szónoki képességeivel, különösen pedig egyháztörténelmi alkotásaival (ker. egyháztörténelem 1—2 kötet és a keresztyénség történelme 1-ső kötet) nemcsak a sárospataki főiskola és tiszáninneri egyházkerület, hanem az egész hazai prot. egyház tiszteletére tette magát érdemessé.

Ezt a fényes örökséget vette át *Warga Lajos* 1869-ben.

„Előtted a küzdés, előtted a pálya,

Az erőtlén csügged, az erős megállja“ — gondolta a költővel, amikor bizonyosra vehette már, hogy a tantárgyak között való hanyattatása véget ért.

*

És megkezdődött a *Warga Lajos* életében a 3-ik időszak, a *nyugodalmas munka és a csendes alkotások időszaka*.

A családi béke és boldogság napja fénylett már felette, amikor ehez a váravárt révparthoz eljutott. 1868-ban nőül vette az országosan ismeretes írónőt, nem épen távoli rokonát, a művelt lelkű, kevés igényű, házias erényekkel ékeskedő *Rajka Teréziát*, a gyermekek édes ajkú, meleg szívű barátnéját, aki egész jelentőségében tudta méltányolni a *Warga Lajos* szép feladatát s okos és nemes volt arra, hogy eltávoztasson a hivatásába mind jobban bemélyedő férfi útjából minden akadályt.¹

Segítségére voltak a tanítványai is. Alig, hogy megkezdte egyháztörténelmének körvonalozását: hallgatói legott érezték, hogy olyan feladattal állanak szemben, aminek csupán jól-rosszul írott jegyzetek útján nem felelhetnek meg tisztes eredménnyel. Megvették azért a szívét szép szavakkal és ő ígéretet tett előadásainak *kézirat gyanánt* való kinyomatására. Annyival kevésbbé húzódhatott el az ilyen ígéret elől, mert elődjének, Heizlernak a példája is előtte volt, amit nem követni önmegalázás lehetett volna.

És folyt a hangyamunka: a gyűjtés, a rendezés, az alkotás munkája szinte naponként és óránként. A világtól elvonúltan, egyre szaporodó könyveibe merülten, barátoktól, múltó örömöktől távol, a Robinsonok kitartásával, a tengerek koralljainak türelmével haladt *Warga Lajos* előre a cél felé.

Lakásának utcára eső ablakait befalaztatta, hogy

1. *Rajka Terézia* az ifjúsági irodalom művelése által tette nevét sok időre emlékezetessé. *Warga* már mint írónőt, mint a gyermek-költészet egyik hivatott művelőjét, vette feleségül s nemcsak szívesen tűrte, hogy a fiatal asszony, mint ilyen is boldogan időzött a költészet berkeiben, hanem maga is ápolta benne ezt az istenadta hajlamot. A *Flóri* könyvében, a *Lányok* könyvében s az *Egy nagynéne leveleiben* van valami a *Warga L.* lelkéből is.

se kíváncsiság, se a világ lármája ne zavarja ki pontosan megszabott munkarendjéből. Kapuját este 6 órakor elzáratta, lámpája kigyult s ő ott ült szakirodalmának új és újabb termékei között és jegyzett, írt, bírált, vagy gyorsan szaporodó könyvtárát rendezgette, hogy a rendtelenség valahogy gáncsot ne vessen eléje a haladásban.

„Az élet rövid s a kötelesség nagy és sok s a férfiú, aki egy nagy célra tette fel életét, nem térhet ki a kötelesség parancs-szava elől“, ez a gondolat vezette s ez tartotta fel és ez acélozta meg különben gyöngé testét — a munkára, a küzdelemre.

Igy is hat évre volt szüksége, hogy *Ker. egyháztörténelem* című művét tanítványai számára s részben azok költségén, két kötetben, több mint 1000 lapnyi terjedelemben kinyomathassa.

Mire ezzel a művével készen volt, a sárospataki akadémia tantervében újra változás állott elő s ő a töle elvett s most már jogtanárra bízott *egyházjogtan* helyett az 1876/7-ik iskolai évben a *bibliai földrajz és régiség-tan* s ami ezeknél jelentékenyebb: a *vallások összehasonlító ismertetésével* bízott meg.

Ezek az új tantárgyak elvonták őt kissé az egyháztörténelem tüzetesebb búvárlásától, de ezekkel való birkózása közben sem szűnt meg folytatni a gyűjtést s figyelemmel kísérni a külföldi és hazai egyházi irodalom termékeit és készülni az így is értékes, de az ő mélyebben látó szemének még hiányos és pótlásokat igénylő egyháztörténelem újabb kiadásához.

Az Isten kegyelme vele volt s megengedte neki, hogy amire — mint küzdelmeinek gyümölcseire — lélek szerint vágyott, azt *legnagyobb részben* meg is érthette.

1880-ban megkezdődött a „Keresztyén egyháztörténelem“ újra nyomtatása s közbül elkészítette az előadások számára a *bibliai földrajzot és régiségtant* és a *vallások összehasonlító ismertetését* is, amely az újabb

rendezkedés értelmében a theol. alapvizsga tantárgyai közé emeltetett.

Nagy, felejtethetlen, boldog nap lehetett az az ő viszontagságos életében, amelyen nagy műve 2-ik kiadásának első kötete megjelent s ő azt pár év óta *özvegygé lett édes anyjának s Dániel, Anna és László testvéreinek ajánlhatta*. A férfi felelete volt ez a kételkedőknek és köszönet a szerető szíveknek, a pártfogóknak. Édes, boldog nap lehetett az, mert a nagy mű előszava a sorok között is hirdeti a Warga Lajos afeletti örömét, hogy ő — Isten után — eleget tett kötelességének és megbecsülte tanszéke hagyományait.

Nem tankönyv ez már,¹ hanem igazságra vezérlő kalauz az iskola falain túl is mindazoknak, akiket a ker. egyház világtörténelmi jelentősége érdekel s akik a keresztyén eszmék fejlődésének útját figyelemmel kísérni hivatva vannak.

A theologiai tanári kar azzal a tényével fejezte ki bírálatát az Istentől hivatott tisztárs művére, hogy ajánlotta őt a főt. egyházkerületnek a pártfogásra, a mennél hathatósabb támogatásra. A tisztársak jól tudták azt, hogy Warga Lajos összes megtakarítható vagyonát könyvek szerzésére áldozta fel s hogy amivel a tisztelő tanítványok járultak a ker. egyháztörténelem kinyomtatásához, az csak egy részecske abból, amibe a nagy mű megjelenése került.

Jellemző Warga Lajosra, hogy a tanítványi és tisztársi s majd az ezek nyomán járó felsőbb hatósági figyelemmel s illetőleg anyagi és erkölcsi elismeréssel dúsan jutalmazva érezte magát s egész szenvedéllyel fogott a 2-ik kötet sajtó alá rendezéséhez.

Eközben érte utól gyöngye testü, de eszményileg szép lelkű feleségét a halál 1881. június 23-án. Mintha

¹ Az első kötet terjedelme sűrű nyomással I—XVI. 1—530. 1

csak érezte volna ez a hű teremtés, hogy a Gondviselésből kevés esztendő jut neki ahoz, hogy ő Warga Lajosnak — nagy célja felé törésében — mindvégig boldogító támogatója maradjon; már évekkel halála előtt magához vette szeretett nőtestvérét, *Rózát* és ránevelte mintegy a Warga Lajos géniuszának tiszteletére. Ennek a jövőbe látó nőnek végső akarata szerint történt aztán, hogy Warga Lajos még ugyanazon év október havának első napján, fejedelmi dispensatio mellett, egybekelt drága emlékü nejének hűgával, aki, — mint egy későbbi jegyzéssel maga örököltette meg a boldogult — *„elhúnyt neje helyét méltón foglalta el és töltötte be.”*

Warga Lajos ilyen módon nyugodtan követhetvén tovább megszokott életrendjét, szinte fokozódott kedvvel folytatta tudós kedvteléseit és 1887-re megírta és kinyomatta a *Ker. egyháztörténelem 2. kötetét*, több, mint 52 ívnyi terjedelemben.² Az egyházi sajtó örvendező tisztelettel fogadta, a gáncsokkodni szerető kritika alig talált benne igazítani valót, a főiskola tanári kara szinte az egész testület tekintélyét is nőni érezte általa és sokan mertük reményleni, hogy a *Warga Lajos* érdemét a tudomány legfelsőbb régióiban is észre fogják venni s a Magyar Tud. Akadémia történeti osztályának lesz talán egy elismerő szava a kálvinista tudós búvárlatainak eredményéhez. De nem volt.

„Elég, ha nekem világol“ — gondolta a boldogult és tanult és jegyzett és írt tovább és tovább. A közvélemény is sürgetni kezdte a nagy mű befejezését, a várakozás évről-évre nőtt s ő maga is sarkalni szeretne volna lelket, hogy élvezhesse munkájának teljességét s aztán megpihenjen — babérjain.

² I—VIII. 1—820. lap, pontos névmutatóval s az összes előfizetők névsorával.

Tisztességének eme tetőpontján becsessé lett végre a próféta a saját hazájában. Szász Domokos, erdélyi püspök, az egykori kolozsvári theologus diáktól ígéretet erőszakolt ki — a maga erős egyéniségével — a Bodrogi Athenától való megválásra.

A kolozsvári lapok már bevégzett dologként hirdették, hogy W. L., az országos nevű egyház-történetíró is ott lesz azok között, akik fundamentumot vetnek az új intézménynek. — De, amint nőttek az új intézmény arányai a papíroson s a hír szárnyain, és amint mindinkább meggyőződött W. L., hogy az új facultásban ő teljességgel fel nem találhatja majd a régit, az ő emlékezetében ígézetes, egyszerű collégiumot; s amint mindjobban érezte, hogy ő egészen idegen találna lenni az ő ifjúkori otthonában: hozzá kötötte az elmenetelét egy másik pataki tanár elmeneteléhez, aki azonban nem volt mozdítható. Maradok én is, aki voltam, — írja a nevezett tanárnak. *„Az a főiskola, amely az ismeretlen, félig kész ifjút felkarolta, gyengeségeit eltűrte, annyi háládatosságot csak megvárhat, hogy az öregedő kész szolgálata ne hagyja. Bolondság ugyan — veti hozzá — a mai világban ilyeneket írni, de ne feledjük, hogy van olyan bolondság, amely többet ér a világi bölcseségnél.”*¹

És itt maradt Sárospatakon és futott tovább a cél felé.

Műve 3-dik kötetének készítése nehezebben haladt, mint egyelőre nagy boldogan elképzelte. A közvetlen tisztársak a fáradtság jeleit hamar észrevették a fáradhatatlannak vélt hű munkáson s azzal siettek segítségére, hogy az — előljáróság beleegyezésével is — feloldozták őt melléktantárgyának² előadása alól, így inkább remélhetvén a már is nagy tisztességű mű befejezését.

¹ 1894. aug. 28-án kelt leveléből.

² „A vallások összehasonlító ismertetése.”

A XIX. század egyháztörténelméből — ez volna a 3-ik kötet felirata — megírt és kinyomatott még 24 ívet, amelyből 20 — két füzetben közkézre is jutott; a többbit azonban már nem nyomathatta ki, sőt csekély kivétellel sajtó alá sem készíthette el.

Az Úr az ő választottai felett is rendelkezik. 1894. szept. 5-én — épen az újévi munka kezdetén — gyöngeszélítés érte, amelyből szeretteinek gondos ápolása mellett hamar felüdült ugyan, de többé nem annyira, hogy eddigi szenvedélyes, test- és lélekemésztő kutatásait folytathatta volna. Égfelé törő szárnyai meglankadtak; iskolai teendőinek teljesítésében is gyakran meggátolta most már sűrűbben jelentkező testi gyöngesége; a szakkönyveket, az irodalom minden újabb s értékesebb termékét gyűjtögette ugyan még folyvást, de azok egy része felvágatlan maradt, vagy legalább is figyelmeztető, emlékeztető jegyek és jegyzetek nélkül. Bágyadtság, lankadtság jelei mutatkoztak rajta, amin változtatott ugyan egy kis időre az orvos által parancsolt nyugalom és fürdői levegő; de 1899. október 6-án újra beröppent hozzá a halál angyala¹ s *Warga Lajos*, a tudós, a lelkes, az ihletes ember, az egyháztörténetíró nem volt többé. Teste élt még, de szép lelke nélkül, nagyratörő vágyak, nemes szenvedelmek nélkül, — árnyékképen, szomorú rom gyanánt, amit látni is fájdalom, ápolgatni pedig szívettépő keserűség.

A tiszáninneni egyházkerület 1900. évi tavaszi közgyűlése az igaz érdem iránt való elismeréssel és a legmélyebb részvéttel gondoskodott máj. 16-án arról, hogy a beteg, az immár reménytelenül vergődő *Warga Lajos* helyét ifjú munkaerő foglalja el, egyelőre azonban csak helyettes gyanánt. És másnap, május 17-én

¹ *Schiller* „Wallenstein halála“ című drámájának olvasása közben.

délután megjött a hír, hogy a hányatott lélek révparthoz ért.

Aztán érdemeit fájó emlékezéssel jegyzőkönyvbe jegyeztük és hű nejétől, örökbe fogadott leányától s temetésére ide zárandokolt rokonaitól őszinte könnyekkel öntözött koporsóját lebocsátottuk az anyaföldre, a sárospataki reformátusok sírkertjébe május hó 19-én. Azóta ott pihen a Somosyak, Szeremleyek társaságában, méltó versenyben velők az örök élet koronájáért.

*

Mélyen tisztelt gyülekezet! Ilyen volt a Warga Lajos földi pályája az ő ifjúkori jegyzeteinek bizonyossága szerint és az én lelkem tükrében.

Ha most, sirjának széléről visszapillantunk 65 esztendeig tartó életére és látjuk benne a korán lelki küzdelmekre hívott gyermeket, az eszményekért lelkesülő ifjút s a férfit, aki rendíthetetlenül ragaszkodik ifjú korának eszményeihez és sorsot bír teremteni magának a sivatagban is: ezeket látva-tudva, lehetetlen, hogy a legmélyebb tiszteletre ne gerjedjünk a gondviselés iránt, amiért az ő hányatott élete sajkáját ide kötötte e több százados főiskolához, hogy legyen itt igazságra vezérlő kalauza majdnem egy emberöltő ifjúságának s magas példa arra, hogy a szent lelkesedés a sziklából is vizet fakaszt.

Mint ember szerény, hiúságtól, szereplési vágytól, versenykedéstől ment s egész a zárkózottságig tartózkodó. A felületes bíráló félszegnek mondaná, holott ebben az úgy látszó félszegségében rejtett munkaerejének titka s munkálkodásának eredménye is. Ha kilép a közélet vásári zajába és keresi az úton-útfélen eléje borúlható múlt dicsőséget; ha sütkérezni akart volna a népszerűség verőfényében: bizonyára nem írja meg egyháztörténelmi nagy művét s nem hagy hosszú időre szóló

örökséget evangyéliomi anyaszentegyházunknak. Ellen-sége volt minden nagyzásnak, minden csúszás-mászás-nak, minden pártoskodásnak. Az embert égfelé néző tekintettel szerette s az időt többre becsülte a pénznél, a szív nemességét a nagy gazdagságnál. A pénz inkább csak arra való volt neki, hogy általa nemes szenvedé-lyeit szolgálhassa. A hetvenkedőt, a léhát, a kötelesség-mulasztót a föld terhének vallotta s alig okozott neki nagyobb bosszúságot valami, mintha látta, hogy ifjú emberek miként fecsérelik ifjúságukat és a vagyont, amiért apjok és anyjok verejtékezett. Maga visszahúzó-dott a közügyektől teljesen, de bensőképen tudta becsülni azokat, akik a közügy oltárai körül önzetlen hűséggel forgolódtak s bölcs volt elismerni, hogy az ő fajta emberek elszaporodásával a világ kerekének kellene megállania.

Mint férj, hű öre volt házának s kicsiny háznépé-nek. Páratlanul egyszerű otthonát és a maga tervezte íróasztalát leginkább csak a tanteremmel cserélte fel s a nagy szünidőkben szeretett testvérének, Dánielnek kolozs-vári lakásával. Otthoni szórakozásai közé tartozott a heti, képes lapok, szépirodalmi hazai és külföldi termékek olvasgatása, amikből szintén szép könyvtára volt; egész-ségi szempontból pedig lakásának, udvarának rendezése, a fűrés, faragás és az építésnek többféle fajtája. Szána-kozó szívében élettörvénné erősödött a szeretet és ada-kozás. Koldust, szegényt, kántáló gyermekeket, jótékony célra kéregetőket üres kézzel elbocsátani a Warga Lajos házában nem volt szabad. Az ifjú írók pártfogolását, egyes értékeőbb irodalmi vállalatok s jótékony egyletek támogatását kötelességének tartotta. Maga készítette tám-lás faszékén, fenyőfa-padján, a sajátkeze ültette bálvány-fája és szőlője árnyékában tartotta nyári-tavaszi pihenő-jét, legtöbbször édes beszélgetésben szeretteivel vagy egyedül is, az előtte elterülő Bodrog-tiszaközi síkságon

hordozva szét tekintetét. Szerettei előtt kedvtelve ostromozta a világ ezerféle bolondságait, a léha divatot, a nagyzó emberek pöffeszkedését. Maga gyermektelen lévén, alkalomadtán boldogan becézte a más ember kicsinyeit s maga is gyermekké lett a gyermekek között. Egyet — ilyen ártatlan kedvteléseit között — sohasem tudott megérteni; azt t. i., hogy miként lehet egy nagy családot a mai szertelen igényű világban tisztességgel fentartani? S ilyen gondolkozásával mély tisztelettel adózott a nagy családok fejei s a jó, a gondos édes anyák iránt. Az ő szerettei anyagi szükségét nem láttak soha, de tudták, érezni megtanulták, hogy milyen nagy szerencsétlenség lehet örökös földi gond terhe alatt tántorogni és lélek szerint tisztelték a bölcs családfő takarékosági elveit, következetes pontosságát s alkalmazkodásukkal kellemetessé varázsolták a pedáns tudós házi életét.

Mint tanár, olyan maradt, mint első fellépésekor. Egyéniségével csak a legjobbakat bírta meghódítani, akik az előadásokban nem a mulattatásra, nem a szónoki hatásra számítanak, hanem a tiszta, világos ismeretek után áhítoznak. Tudós volt és nem szónok s csak elodázhatatlan kényszerűségnek hódolva, mint igazgató (egyszer életében) s mint dékán állott ki a szűkebb körű nyilvánosság elé.¹ A nagy nyilvánosság, az utcai, a városi társadalom nem hallotta, nem hallgathatta őt soha.² Folytonos buvárkodás és a szobai levegő elpusztította

¹ Ilyen minőségben mondott apróbb-nagyobb beszédei is érdekes tűkőrdarabok s megérdemlenék, hogy azok által is beletekinthetnénk az ő szép lelkébe. Érdekesekek különösen abból a szempontból, hogy ő, a zárkozott ember, milyen gyakorlati bölcsességgel próbálgatta irányítani a tanuló ifjúság gondolkozását.

² Az 1790—91. XXVI. t.-c. százados évfordulójára írott emlékeztetést is Molnár Lajos gimn. tanár olvasta fel az egyházközség templomában.

hangjának ércességét s ez által még inkább veszített előadásának vonzalmassága. Rendszerint jegyzeteibe mélyedve közölte eszméit s búvárlatának eredményeit s csak olykor-olykor engedett magának némi kitérést egy-egy humoros megjegyzéssel vagy valamely kényesebb természetű adat felemlítésével. Az ifjúság tisztelte inkább, mint szerette, de ő nem is önmagát, hanem a tudományt, az igazságot kívánta volna tanítványaival megszerettetni, Melanchthon volt inkább, mint Luther, Erdősi inkább, mint Dévay Mátyás.

Mint író termékeny, áttetsző, elfogulatlan, demokratikus szellemű s mindennek jól végére járó, oknyomozó, rendszerező s e minőségében is szerény és követelőzés nélkül való. Minden, amit írt, szinte olvastatja magát s nagy művének akárhány részlete van olyan, amely a regény, vagy a költemény tulajdonságaival köt magához és nemcsak meggyőz, hanem lelkesít is.

Az igazság keresésében nem ismert semmi korlátot. Hagyományok, káték, öröklött rendszerek, hitelvek csak anyiban voltak előtte értékesek, amennyiben a történeti fejlődés folyamát nem hátráltatták s koruknak jó szolgálatot tehettek. Kálvinista volt, de mindig fájt neki, hogy a kálvinisták és lutheránusok a Magy. Prot. Irod. Társaságból az unitáriusokat közös akarattal kiszorították. Az alkuvászt, a zsarnokoskodást a lélek jogai felett s a csökönös ragaszkodást az önző hitnézetekhez, mesterségesen szőtt hatalmi rendszerekhez nehéz szívvél tűrte s „a szabadságra hivatott“ ember nyíltságával bírálta és ostromozta. Az emberiség jelszava szerint csak az „Excelsior“ lehet, a protestantizmusé kiválóan csak ez.

Sokat írt, de mindig csak magasabb kötelesség-érzetből és hiúságoskodás nélkül. Az akadémiai tanárnak hivatásából foly az, — ő szerint, — hogy gondolatait, búvárkodásának eredményeit megörökítse s ilyen módon az emberiség fejlődéséhez -- ha csak egy gondolattal,

ha csak egy tévedés helyreigazításával is hozzájáruljon. Lényévé vált józanságában gyakran nevette azokat, akik nagyképűsködve esküsznek saját nézeteikre s örök igazságok hirdetésével tetszelegnek és ámítanak. A mi kötelességünk csak az, hogy a szerintünk legjobbat és legigazabbat a lehető híven hirdessük s az elődök esetleges botlásait jóindulatulag kiigazítsuk. A jövődőség aztán majd igazítsa ki a mieinket, de tegye fel rólunk, hogy tévedéseinkkel megtévesztésre nem törekedtünk s hogy az igazság tisztas keresése nem mindig egy és ugyanaz az igazság megtalálásával.

Nyomtatásban megjelent művein kívül egész gar-madát képeznek kéziratban maradt dolgozatai. *Renannak* két művét fordította le, t. i. a *Szent Pál* és a *Bölcsészeti beszélgetések és töredékek* címűt; *La Mennais*-tól az *Egy hívő szavait*; *Horatiusnak* összes ódáit, epodáit (még 1867-ben), *Fischer Kunonak* „Logik und Metaphysik oder Wissenschaftlehren“ című alkotását. Ifjú korában próbákat tett a költészet mezején s a „*Képes játékkönyv*“ kiadásával a gyermekekhez is le tudott ereszkedni (1869). Kell-e több bizonyosság arra, hogy Wargát a lélek vezérelte írói pályáján s hogy szerencsésen meg tudta magát óvni a német theologusok egy részének ködös hatásától s a régibb theologusokat többé kevésbbé jellemző homályosságtól és nehézkességtől?

Írói értékének meghatározását különben nem én vagyok hivatva elvégezni, hanem a legújabb hazai theologiai és egyházi irodalomtörténet írója. Egyet azonban én is tudok: azt, hogy *Warga* Lajos a sárospataki egyháztörténeti irodalomban fejlődést képvisel; de tudom azt is és hirdetem is, hogy ő, mint író egy általánosan érzett nagy szükségét is szerencsésen tudott kielégíteni, aminek nincs s nem lehet fényesebb bizonyosága annál, hogy a tiszáninnyi egyházkerület útján már-már országos jellegűvé fejlődő *lelkési könyvtárban* az ő újra

nyomatandó keresztyén egyháztörténelmének van fen-tartva a legelső hely.

Ha ez a mű újra megjelen és ezer meg ezer példányban szétterjed majd a protestáns lelkészek parókháiban : akkor fog méltó elismerésben részesülni a *Warga Lajos* önfeláldozó munkálkodása. Addig pedig a hú neje által emelt gránitkö fogja hirdetni a sárospataki temetőben s tanítványainak hálás szíve az ország különböző részeiben fogja viszhangozni, hogy *Warga Lajos* itt, a mi javunkra, egész anyaszentegyházunk javára „*tékozolta híven életét.*“

Áldott, örökké áldott legyen emlékezete!

Jegyzet: Ez emlékezést a boldogult emlékének tiszteletére rendezett ünnepélyen olvastam fel, 1901. szeptember 25-én s „*Warga Lajos emlékezete*“ címen külön füzetben kiadtam 1902-ben (32 8° lap) a W. L. hú arcképével. Célom volt a füzettel, hogy annak jövedelméből megfestetem a W. L. képét a főiskolai könyvtár vagy képtár részére, vagy egy W. L. alapítványnak vetem meg az alapját. A kép elkészült s bizony az is a hú özvegy segedelmével! *R. Gy.*

MITROVICS GYULA.

1841—1903.

„Mester! Légy boldog új hazádban s szülei kötelességektől sarkalt szíved ne lásson csalódást soha! Szeressenek, tiszteljenek; gyümölcsozzél és sokakat vezérelj ott is az igazságra — ad multos annos! Így búcsúzott a „Sárospataki Lapok“ Mitrovics Gyulától, amikor ő — nagy lelki harc után — kitepte magát korábbi, boldognak látszó viszonyai közül és hazát cserélt.

Marasztalgattuk sokan, melegen, de nem maradt; esdő szóval kértük, zaklattuk, de nem hallgatott ránk. *„Isten mindenkinek kimutatja az ő útjait“* így nyugtatta barátait és a saját nyugtalankodó szívét és — eltávozott. Valami titkos intés rendelkezett vele, amit ő isteni sugallatnak magyarázott és elment új mezőre, új reménnyel.

Akik becsültük, akik hozzá nőttünk, akik itt lételet áldásnak ismertük, könnyes szemekkel néztünk a távozó Mester után és utána zokogtuk, szívbeli igaz zokogással: ad multos annos!

És a kíváncsi sok esztendőből csupán hatot engedett neki istene az új munkatéren, az új összeköttetések és új kötelességek között és annak a hatnak is a nagyobb része vesződés és gyötrődés — új gyönyörök nélkül; a testébe adatott tövisekkel való birkózás — a szabadulásra való biztos kilátás nélkül; sok benső tusakodás, az eszményektől ihletett férfiú vívódása, kit *„a magasból földre von le a kínzó fájdalom.“*

Csalódottan, az étellel betelten, a kínoktól össze-gyötörten, édes övéinek szeretetétől mindvégig körül-

övedezve, folyó hó 25-ikén visszaadta lelkét Istenének.

A gyász hírre oda zarándokoltunk koporsója mellé a második búcsúzásra. A magunkénak vallottuk a távolban is, kísérni kívántuk őt azért az ő utolsó útján is, versenyezve az ő új tanítványaival a szeretetben, a tiszteletben mind a sírig.

És láttuk Őt a ravatalon. A halál előhírnökei megfogyasztották földi sátorát s nekünk úgy tetszett — amint reátapadtak szemeink — mintha ugyanaz volna ismét, akiért mi rajongtunk, akit mi csodáltunk s akinek ajkai nekünk hirdették az igazságot s akinek lelkéből mi reánk áradt a fény, a világosság, a melegség és az igézet.

„Hadd temessék el a halottak az ő halottaikat“ — gondoltuk az írásokkal és az emlékezés teremtő erejével magunkhoz öleltük az élő és szívünkbe zártuk őt úgy, amint a miénk volt — az ő dicsőségének zenithjén.

És láttuk Őt újra az ő ifjúságának nemes lángolásaiban, az ő férfiúságának alkotásaiban, jó ízű gyümölcsceiben; hallottuk hangjában az igazság kétélű pallosának csattogását, ítéleteinek ellenállhatatlanságát; éreztük törekvéseinek eszményiségét és sokszorossá vált szívünkön a teher, hogy ő immár csak az emlékezeté!

Negyvenhárom évet töltött *Mitrovics Gyula* Sárospatakon, mint tanuló és tanár. Akik szemtanúi voltak az ő ifjúságának, bizonyára nem feledték még el, hogy miként nőtt ő évről-évre Isten és emberek előtt való kedvességben.

Tanulni, engedelmeskedni, szépért, nemesért lángholni, előljárni a jó példában, tanítani, gyámolítani a gyöngébbet — ezek voltak az ő ifjúságának ékességei. Első volt az elsőek között s tanuló társainak és tanárainak büszkesége. A kisebbek szinte felkeltek előtte és tisztelték őt. Vonta, húzta a lelke a mélyre, mindig

mélyebbre, ahol az igaz gyöngy terem. A tanterem igazságait a magánolvasmányok tanulságaival gazdagítani és biztosítani: ez volt egyik megkülönböztető erénye a legtöbбек és a legjobbak felett, amiből természetesen sarjazott ki az ő önállásra való hajlandósága és korán mutatkozó írói hivatottsága.

Maga is gyermek volt még, amikor már tanításra vállalkozott a nálánál kisebbek mellett s alig kezdett sudarodni, amikor már kísérletezett a tollával és biztató lépéseket tett előre gondolatainak, vágyainak, tapasztalatainak formába öntésében és megörökítésében.

Ez a hajlama vitte a már szép multú akadémiai önképző társulatba, ahol ébredező lelke bőséges ösztönt és táplálékot talált erejének kifejtésére. Bírált, értekezéseket, elbeszéléseket írt és meghódította pályatársait itt is, mint a tantermekben és gyönyörűséggel nézték valamennyien, hogy miként bontja ki szárnyait ez az alkotásra hivatott lélek.

Az önképző-társulat albumát ez időben már ő szerkeszti s alighogy befejezi theol. tanulmányait, legott bejut az esküdt diákok tisztcs csapatjába és tanít, oktat, neveli becsülőinek számát. Mikor *Szeremley Gábor*, az ő egyik nagytudományú tanára elvégzi földi életét (1867.) az ifjúság őt állítja ki tolmácsa gyanánt az elhúnyt tanár sírja mellé s szereplésével forduló pontot teremt biztatóan fejlődő életének történetében.

Még sokan vagyunk tanúi ama jelenetnek, ott a sárospataki reformátusok temetőjében. Még szinte látjuk ma is, amint a sugár növésű ifjú ihletcs komoly ábrázattal oda lép a *Dr. Heiszler József* nyomába s annak mélységes hitből fakadó búcsúbeszéde után szintén búcsúzni kezd a hálás tanítványok nevében. Amit mondott és amint mondta,¹ az mind az ő tisztességévé és

¹ Olvasható Egyházi és szertartási beszédei között.

dicsőségévé lett s mire elhangzott ajkán a búcsúzó szózat, az egyházkerületnek a gyásztisztességre egybesereglett tagjai úgy érezték és úgy vallották s a tanári kar és a tanuló ifjúság is úgy tartotta helyénvalónak, hogy a kidőlt jeles méltó utódja — az ifjabb nemzedék sorából — csak *Mitrovics* lehet.

Készen volt számára az út, a babérszerzés csalogató, küzdelmes útja s nem tartozott érte köszönettel, csak gondos jó szüléinek és keble Istenének, aki világított előtte szüntelen.

Aztán — hiszen ezt is sokan tudjuk, hogy egy évi külföldi tanulmányozás után, nem a *Szeremley* helyébe ugyan, (amit időközben Dr. Heiszler J. foglalt el), de odajutott a *Zsarnay Lajos* és a *Kolos Dániel* tanszékébe és — úgy hittük, hogy sorsa ezzel a nagy előrelépéssel el volt döntve — mind halálíg. Így hitte azt akkor ő maga is.

Szép, nagy örökség is volt ez az ő osztályrésze s aki látta *Mitrovicsot* ebben a kiváló munkakörében és tudta róla, hogy mennyi törődéssel, mennyi éjjeli-nappali gonddal tör előre, hogy méltó legyen a *Zsarnay Lajos* örökségére: az csak öregbedhetett az iránta való nagyrabecsülésben.

Külföldről, mestereinek szellemétől áthatottan, úgy tért vissza, mint szabadelvű theologus. Nem mutogatta, hogy az; de előadásain, templomi beszédein egyaránt érzett a hallgató valami kedvesen újat, valami édesen szokatlant s tanári és templomi szószékében valami új világosság sugározta körül s ő egyre nagyobbá és tiszteletesebbé lett ebben a világosságban.

Hol is nagyobb hát — kérdik a tanítványok az elragadtatás pillanataiban —: a tanteremben-e, a templomban-e? Akik ott ültünk a lábai előtt, sohasem feledhetjük egy-egy templomi beszédének hatását s egy-egy tanári előadásának meggyőző erejét. A nagy-

közönségnek is kedvencévé lett csakhamar, noha egy íznyi sem volt benne abból, amit népszerűsködésnek szokott nevezni a világ. Azok az ő evangyéliomi példázatai az ő lelkének sugaraiban rendesen rabúl ejtették az egész templomi közönséget, amely ünnepnek tekintette aztán állandóan, amikor a főiskola ifjú papja — a maga szokásos vasárnapjain — a templomi szószéken megjelent és hallatta szavát. Emlékezünk még sokan, hogy a templomból kiáradó ifjúság miként küldötte követeit a mesterhez egy-egy nagyobb sikere után és mint szeretett volna követelőzni, hogy jogot nyerjen a végighallgatott beszéd kinyomatásához és újraélvezéséhez.

Aztán többről-többre haladt és többre méltattott. Bírálataival, amelyeket a valódi szakember remekeinek ismert el az akkori közvélemény; iránycikkjeivel, amelyekbe eszméit s vágyait lehelte be és amaz ösvényeket mutogatta, amelyeken ő szerette volna látni a ker. világot;¹ majd „*Egyházi és szertartási beszédeivel*“ (1872), amelyekkel szabadelvűségét is igazolni igyekezett, utóbb pedig „*Egyháziatlanság és üres templomok*“ című egyháztársadalmi értekezésével (1876) s mind nagyobb sikerű tanári működésével olyan hódítást vitt véghez a hazai egyháztársadalomban, hogy neve ott hangzott már a legnagyobbaké között s tolla irigyletté s itt-ott félelmetessé vált, különösen a könnyű dicsőség hajszolóinak sorában.

A tiszáninneni egyházkerület érezte, hogy jutalommal tartozik e hű fiának s mihelyt az első alkalom kínálkozott reá, azzal becsülte meg a *Mitrovics* országgossá vált nevét, hogy egyházkerületi aljegyzővé (1876),

¹ A „Sárospataki füzetek“, „Prot. Népiskolai Közlöny“, „Prot. Egyh. és Isk. Lap“, „Erdélyi Prot. Közlöny“ c. folyóiratban és lapokban jelentek meg ez időszakbeli dolgozatai.

az egyetemes tanügyi bizottság tagjává s konventi taggá választotta meg.

Minden jel azt igazolta, hogy *Mitrovics* boldog volt ezekkel az erkölcsi jutalmakkal, mert a megelégedett férfi erejével és becsvágyával dolgozott tovább újabb és újabb győzelemmel.

1877-ben *Láng Henriknek*, a világhírű modern theologusnak egyházi beszédeivel teszi gazdagabbá egyházi irodalmunkat s ugyanekkor átdolgozza a *Ker. erkölcstudomány rövid foglalatja* c. népiskolai kis művet; 1878-ban pedig kiadja fő munkáját, tanulmányainak s irányának legsajátosabb eredményét és bizonyítékát „*Egyházi szónoklattan*” címmel és újabb hódolatra kényszeríti maga iránt a hazai egyházi sajtót és a különböző egyházi köröket, főként pedig a theol. tankönyv-irodalom hivatott munkásait.

Akik kiátkozták — nem oly régen e munka megjelenése előtt — a *Tóth Mihály* egyházi szónoklattanára írott bírálatáért, — talán azok is kibékültek vele ez újabb gyümölcsének élvezése közben.

Tele voltunk iránta a legvérmesebb várakozással. Ennyi kiváló sikere után áhítoztunk új alkotásaira s veszteseknek éreztük magunkat, ha eltűnt felettünk egy év, amelynek irodalmi jelenségei között ott nem ragyogott a *Mitrovics Gyula* neve.

A 70-es és 80-as évek mutogatták őt férfiúi erejének és munkaképességének teljességében.

A ref. egyház zsinatra készült s a tiszáninnnei egyházkerület tanárai odaküldték őt a zsinati atyák közé, hogy képviselje őket ékes szóval, tudománnyal. A zsinat sietett odaemelni a jegyzők sorába: a tollát tisztelte meg ez elismeréssel.

Dr. Ballagi Mór „Egyházi és Iskolai Lapján” ez időtájon a hanyatlás jelei mutatkoztak s *Mitrovics* felteni kezdte a szabadelvű theol. irányt és nyugtalanko-

dott egy erős, alkuvást nem ismerő irodalmi szerv után, amely, míg egyfelől nem engedi megoltani a kilövelt világosságot, másfelől védelmébe vegye a ref. anyaszentegyház kőfalait a körülte settenkedő farkasok támadásaival szemben. És néhány hűséges elvtársával létrehozta a „*Sárospataki Lapok*“-at 1882-ben s a Sárospataki Irodalmi Kör tagjainak teljes bizodalmából ő lett annak első zászlótartója, bölcsőjének boldog ringatója.

Látni, figyelni kellett azt, hogy milyen apai féltékenységgel örködött ő az ő édes gyermekének megindulása és további lépései felett. Ha csak a maga dicsőségére lett volna hiú, bizonyára másként használja fel idejét és megizmosodott erejét, de ő mint a sárospataki főiskola hű gyermeke, ennek és az ezt istápoló ref. anyaszentegyháznak kívánta meghozni a tőle várható áldozatokat.

Öt évig áldozott ezen az oltáron minden napi áldozataival s nem ritkán álmatlan éjjeleivel. Barátaiktól elvonultan, dolgozó szobájába zárkózottan, kezdő írók szárnypróbálgatásait javítgatva, gordiusi csomókat oldozgatva, elkeseredett ellenfeleket békítgetve s eközben az egész magyar prot. egyház sorsa felett s bajainak gyógyító szerei felől töprenkedve —: mennyi hálásabb munkától vonta el magát s mennyi megkezdett alkotását hagyta félbe, — örökre félbe a „*Sárospataki Lapok*“ tisztességeért!

Ez önfeláldozó munkássága közben — a *Bálint József* lemondása után — emelte őt a tiszáninneri egyházkerület bizodalma a főjegyzői székbe (1884). Fényes jutalom az eszményekért lángoló ember szívének valóban s ő is úgy fogadta és így becsülte azt s hinnünk lehetett és hittük is sokan, hogy ez Isten szerint való férfiú ott van immár földi boldogságának zenithjén s szinte imádkoztunk is érte — hű tisztelői, — hogy meg is maradjon ott sokáig.

1886. végén visszavonult a „*Sárospataki Lapok*“ szerkesztőségétől, hogy félbenmaradt s maradandóbb értékű munkáinak befejezésével tegyen szolgálatot irodalmunknak és a saját írói nevének. Nem tarthatta meg kezében a kibontott zászlót semmi édes marasztás, semmi ígélet s még jobban behúzódtott boldog otthonába, íróasztala mellé, szeretettel ápolt gyermekeihez és virágaihoz. *Liturgikáját* és *erkölcstanát* szomjúhozták különösebben régi és újabb tanítványai, de az anyag felszaporodása miatt-e, az anyagi sikerre való kilátás hiányában-e, egyik is, másik is késett s 9 évnek kellett letünni egymásután, amíg *Mitrovics Gyula* újabb nagyobb és biztatóbb jelét adta annak, hogy tolla nem pihen. 1895-ben az egyházpolitikai mozgalmak hatása alatt jelent meg tőle „*A polgári házasság törvényei párhuzamban az eddigi házassági joggal*“ című tanulmánya s tisztelői örvendezve üdvözltek e jelenséget, mint hirnökét egy újabb nagy eredményű ciklus bekövetkezésének.

1896-ban rávetette szemét a debreceni ref. egyház s ő, az elmélet embere, nem bírt ellenállani a kísértésnek, hogy a gyakorlati élet mezején is próbát tegyen nagy erejével s mire az új talajban új gyümölcsözésnek indulhatott volna, kioltotta nemes, munkás lelkét a halál.

Ravatalánál mi csak azt éreztük, hogy ő egykor a mi jó, igaz s nagy mesterünk volt; a sárospataki főiskolának, a tiszáninneni egyházkerületnek egyik feledhetetlen büszkesége, dicsősége.

Az volt bizonynyal!

Hányszor hallottuk tőle — nagy alkalmak idején — hogy két helyen érzi magát jól, egészen jól: a tanári székén és családjá körében. A különben túlkomoly ábrázatú férfi szemeiben fény gyúlt ki, mihelyt tanszékre lépett. Ilyenkor ajka mosolygóvá lett, bizonyságául annak, hogy azt, amit hirdet, a lelken szűri át s a

szépnek és igaznak hirdetése, a homályosság oszlatása — „a gyémántköszörülés“ — neki, magának is ünnepi élvezet. Soha sem tudta megérteni, hogy miként lehet tanár, aki félig-meddig való készültséggel is be tud nyitni a gondjaira bízott tanítványok közé s aki elfogódás nélkül, hivatásának átérzése nélkül is hozzá mer közeledni kathedrájához.

Magas fogalma volt a tanárról. Az emberiség sorában a tanító-rendet tekintette a legfontosabb tényezőnek s bűn volt szerinte minden mulasztás, amit egy együgyű tanár a reá bízottak gondozása körül elkövetett. „A tanárt az Istennek különlegesen kellene megteremteni“ — mondotta nem egyszer, mikor a lelke háborgásnak indult valami bántó tünetmenny felett. Ezzel a magas fogalommal s ennek kötelező ereje alatt futotta ő tanári pályáját 28 éven át. Rakhatott rá a bizalom bármennyi terhet, bármennyi tisztességet, a kathedrájának szerelmétől nem vonhatta el soha.

Hivatásának ilyen komoly felfogása okozta aztán, hogy nem jutott ideje az emberek kedvének keresésére, a barátkozásra, a pártoskodásra, a népszerűsködéssre s ez lett okává annak is, hogy sokan nem értették s komolyságát ridegségnek, büszkeségnek magyarázták s inkább tisztelték, mint szerették.

Ha az ő másik boldog helyén is látták volna őt sokan, bizonyára nem így alakul felőle a közvélemény. Otthon, az ő családi fészkeben, az ő bibliai Márhájának oldalán, szeretetének napsugaras levegőjében s gyermekeinek kicsiny seregében: ott mutatkozott az egész Mitrovics; csak ott! Gyermekek voltak, testvérek voltak. barát volt, apa és férj volt; csupa szív, csupa aggódás volt s kifogyhatatlan az áldozatokban, ha övének boldogsága úgy követelte. Magas fogalma volt a családról is, a férji, az apai, a rokoni köteleességekről is s fényes bizonyosságait adta e nemű köteleesség-tiszteletének.

Nyereségünk, büszkeségünk volt valóban! Az az iskolában, az a templomban, az az igazgatásban, a kiküldetéseken; az szavával, tollával, példaadásával, erkölcsi nagy komolyságával, hivatásának szeretetében, megbecsülésében . . . hogyné zajongott volna hát szívünk, amikor először búcsúztunk tőle s hogyné zajongana most, amikor el kell szakadnunk tőle mindörökre?!

A halálnak két neme van, — mondogatta ő nem egyszer. Az egyik végmegsemmisülés, a másik csak elköltözés; az egyiknél elvégződik minden a koporsóra hulló göröngyökkel, a másik csak létezési alakot változtat, visszaadja a földnek, ami a földé, de azért él, ha meghal is: él munkáiban, él tetteiben.

A szívünk kiáltja, hogy ő él; munkái, tettei hirdetik, hogy ő rajta nincsen hatalma az örök halálnak!

A szeretet Istene örködjék távoli sírhalma és gyászbaborúlt kedveseinek földi vándorlása felett!

Mester! Légy boldog ott a túlvilágban!

ÁRVAY JÓZSEF.

1823—1879.

Mélyen tisztelt közönség!

Az 1879-dik év március havának 23-dik napján ott voltam én is abban a bánatos nagy seregben, amely az *Árvay József* földi részeit — borongó emlékezések között — kíserte ki a sárospataki reformátusok temető-kertjébe.

„Mennyi jót művelhetett volna még istenadta tehetségeivel!” „Milyen szükség volna még reá itt is, ott is!” „Olyan fiatal volt még a halálra!” Megemésztette a kötelességteljesítés láza, a munka szenvedélye!” „Megőrlötte testét-lelkét a gond, az övéivel és az övéi miatt vívott sok nehéz, titkos tusakodás!” — így fakadozott, így nyughatatlankodott a drága hamvakat kísérő közönség szíve-szája s a nyitott sírnál bizony csak fájdalmas szorongások között tudtunk abba beletörödni, hogy Árvay Józsefnek 56 évvel kellett örök nyugalomra elpihennie.

Azóta csaknem 25 év röpült el felettünk s az ő sírhalma felett. Akik járjuk a temető útjait és emlékezni szoktunk a síralom völgyében is, pironkodva kerestük nem egyszer azt a halmot, amely alatt Ő porladozik s ahol az Ő csontjai várják a nagy ítélet ébresztő szavát. Meg se találtuk, el is tagadtuk. A bozót, amely körülte s rajta elhatalmasodott, a szívünkbe bocsátotta töviseit s ajkunkra zúgolódó szavak tolúltak és ha édes miéinkhez, csendes otthonunkba térve, nem láttuk volna ott az *Árvay József* nevét a kis fiúnk, vagy a kis leányunk könyve tábláján: talán készek lettünk

volna a kárhoztatás köveivel is dobálózni az Ő elfeledtetése miatt.

De lecsillapodtunk, megengesztelődöttünk s zúgolódás és kárhoztatás helyett a VIII-dik zsoltár írójával ömledeztünk :

„Dicsérnek téged még a csecsemők is,
Szájukon viselik nevedet ők is !“

„Boldog halott !“ — mondtuk nem egyszer egy-egy Árvay-könyvre tekintve — akinek az ártatlan gyermekek lelki fényességében van feltámadása és megdicsőítetése ! „Boldog halott !“ Érzem és kiáltom én különösen ma, amikor csaknem 25 év után a próféta-fiak zarándokoltak ide, hogy elhengerítsék a követ a próféta sírjának szájáról és élők és holtak előtt ünnepélyes vallástétellel hirdessék, hogy

„A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér !“

Huszonöt év távolából ez a bizonyágtétel többet jelent nekem a frisschantú sírhalmok virág-erdejénél ; a csinált koszorúk hideg drágaságainál, a divatos, a mutatós tiszteletnyilvánítás minden mesterkedéseinél.

Huszonöt év alatt a kidőlt cserfa helyén új suda-
rak nőnek s ha míg magok gyorsan emelkednek a nap felé, virágaikat visszahintik a porladó törzsre, ahonnan táplálékukat nyerik : hát van-e s kell-e ennél földön több s szebb jutalom ?

Huszonöt év alatt új szükségek támadnak ; a nyugtalan idő új kívánságai felforgathatják a régi rendet s kiszoríthatják a régi ízlést, amely időleges célját már elérte ; egyesek hiúsága, merész fellépése, önző számítása vagy épen szerencsés összeköttetései félretolhatják még azt is, amit a köztudat jónak és igaznak ismer

és tisztel . . . s ha emellett is van olyan, aki eszméivel, gondolataival, ízlésével s alkotásaival egy negyedszázadot is átfoglal, betölt vagy irányoz; és vannak, akik ezt nyilvános bizonyágtétellel is készek erősíteni . . . hát nem egy neme-é ez a megdicsőíttetésnek?!

Valóban, mélyen tisztelt gyülekezet! ez a mai nap s ebben ez a kegyeletes egybeseregzés: *az Árvay József ünnepélyes igazoltatása, az ő magasabb küldetésének nyilvános megpecsételése.*

Én, az Ő egykori tanítványa, szerencsésnek érzem magamat, hogy igénytelen hozsánnámat belevegyíthetem az illetékesebb bírók sokaságának hallelujájába s itt ez első sorban hivatott gyülekezetben némi szerény bizonyágát adhatom az Ő iránta, törekvései s alkotásai iránt hőn ápoltsz tiszteletemnek.

*

Nem jellemképet akarok alkotni Árvay Józsefről, ezt elvégezték már nálamnál hivatottabbak; élettörténetét sem akarom felújítani; ehhez bizodalmasabb jellegű adatokra volna szükségem, mint a milyenekkel rendelkezhetem; csak emlékezni kívánok ez ünnepélyes alkalmmal Árvayról; csak egyes pontokat megragadni az Ő életéből s az én életemből — a szívem parancsolata szerint.

1860-ban láttam Őt először a nagy nyilvánosság előtt. A sárospataki főiskola ülte a maga 300 éves életének örömmünnepét. Ugy írják e nagy nap krónikásai, hogy 25 ezer idegen hódolt e napon a sárospataki főiskola szellemének. A bilincseit megúnt s szabadság után szomjúhozó nemzetnek egész nagy, fényes tábora. Főurak, főpapok, gazdagok, előkelők felekezeti különbség nélkül, együtt az istenadta néppel s szívükben a megsanyargatott, de meg nem ölhetett haza szent szerelmével. Aki látta ezt a közönséget s átélte ennek közös nagy ünnepét, sohasem fogja azt elfelejteni. A sáros-

pataki reformátusok tágas temploma befogadott már — egyszer s máskor — sok nagy közönséget, sok lelkesült emberáradatot, de ehez foghatót nem látott s nem is lát többé soha. A világ leghíresebb amphitheatrumai a leghatalmasabb zsarnokok idejében sem mutathattak hódítóbb képet, mint ez a templom 1860. július 8-ikán. Az volt boldog, aki belejuthatott és benne szoronghatott. Én ott voltam a boldogok között.

Gyermeki sejtő lélekkel figyeltem vagy inkább csodáltam a történeteket. Gyászdal zendült, öröm-ének csendült; alakok tűntek fel papi s világi díszben és szóltak és beszéltek lelkesen. A sok ezernyi sokaság szeme ott csüngött rajtok, mintha mindenki minden szavukat szívébe akarta volna beszívni és haza vinni ünnepi emlék gyanánt azoknak, akiket sorsuk otthon marasztott.

Abban a varázslatos környezetben, a sok ezer néptől figyelt és éljenzett alakok között volt *Árvay József* is.

Láttam s még most is és mindhalálíg látom, amint a *Br. Vay Miklós* szavaira kitörő tetszés-zajban oda emelkedik a főgondnok elhagyott helyére, az úrasztala mellé helyezett emelvényre. Semmi dísz rajta, ami elvonhatná szavaitól a figyelmet. A középtermetűnél kissé magasabb, szakállas-bajuszos szép férfi alak, Amint nagy szemeit széthordozza a díszes táboron, néma csend támad s ő szólni kezd. Mintha orgona zendült volna meg... A sárospataki főiskoláról beszélt, ennek 300-ados múltjáról, nagy alapítóirol, nagy szenvedéseiről, nagy hivatásáról s nagy szükségéről. Úgy tetszett nekem mintha a miket mond, én is érteném. A hangja zengése bővült-e el, vagy amit beszélt, az fogta-e meg gyermek-lelkemet, én nem tudom; de az bizonyos, hogy én az 1860-dik év július 8-dikától az *Árvay József* képét szívemben hordozom. Akárhon, akármikor láttam azután, ott láttam körülte azt a roppant soka-

ságot, amely éljenez, tapsol, kendőt lobogtat és nem akar betelni a tetszés és elismerés hódolatával.

Árvay 1860-ban még csak 37 éves volt, a férfikornak jóformán csak a kezdetén s már is egy sorban a legkiválóbbakkal, a legnagyobbakkal. Dicsőséges férfisors, amit csak kegyenceinek juttat a Gondviselés.

Mikor érni kezdő ésszel a *háromszázados örömnünnepek* az Erdélyi János mesteri tollával megírott képét elolvastam, még nagyobbra nőtt a lelkemben Árvay József. *„Neki jutott a szép szerencse — írja az író — hogy az ünnepelt intézetről szóljon s beszédjével mintegy fénypontját tegye az egész nap díszelgéseinek. A művelt magyar világ legszebb közönsége hallgatta őt s nyilatkozott is azonnal felőle a közhaza előtt. Felírjuk — folytatja Erdélyi János — a szép közönség örök díszére, hogy megértette a szónokot, kiérzette szavai horderejét s megrezdült minden szónál, kifejezésnél, melyre súly volt fektetve és szónoki siker számítva. Ha ez nem szerencse, úgy semmi sem az a szónokra nézve.“*

Miért jutott ez a szép szerencse éppen Árvay Józsefnek? — kérdezém magamtól nyughatatlankodó kíváncsisággal — és kutatni kezdtem az Árvay József érdemei után. A nagyobb diákok voltak forrásaim s nagy öröömre szolgált, hogy ők is lelkesedtek Árvayért. Az egyik tudta róla, hogy szegény pap-fiú s hogy árvasággal és nélkülözésekkel küzdve haladt előre a tanulói pályán s kedveltje volt tanárainak; a másik tudta, hogy tanulóársainak oktatgatásával kereste kenyeréhez a sót s iskolai pályája végén úri házaknál is tanítgatott . . . Mennyit nélkülözhetett; milyen önmehtagadással élhetett! — gondoltam résztvevő érzések között és *szeretni keztem az Árvay József nevét*. Aztán hallottam róla többet, sokat. Diákszobáknak rendes bírálati tárgya különben is a tanár — erényeivel és gyöngeségeivel, s jaj annak, akinek gyöngeségei vannak!

Hallottam Árvayról, hogy mikor rövid ideig tartó papi hivatalát a sárospataki tanársággal cserélte fel (1851)¹ úgy üdvözölte az ő I. és II. osztálybeli tanítványait, hogy az ő tantárgyaiból nem szabad megbukni senkinek. „Bolondozol te Pál!” — suttogta a sok apró, hamis diák; pedig csakugyan úgy volt, amint Ő beszélt s nem kellett hozzá sem irgalom, sem kegyelem, csak az Árvay József lelke! . . . Mennyiségtant tanított Ő, a volt lelkipásztor, a kérlelhetetlen igazságok tudományát, de amit akkortáiban nem igen bírtak Sárospatakon dicsőíteni. Árvay megszerettette a szerethetetlennek látszót is, annál inkább pedig önmagát — és *édes kívánság támadt bennem, hogy vajha ülhetnék, mint tanítvány a mester lábainál!*

Hallottam róla a volt tanítványaitól, hogy mintha apjuk volna mindnyájuknak, aki szeretettel öleli magához a gyöngét is, s nem fárad el a tudatlanok felvilágosításában sem; aki nem haragszik, nem retteget, akit szeretni kell, akit nem szeretni, nem tisztelni úgyszólván lehetetlenség! Aztán hallottam, hallottuk s tudtuk sokan, hogy otthonában, szobájába zárkózva, szüntelen olvas és ír, s hogy írásaival, könyveivel ott él már a nagyok, a tudosok, a nemzet sorsán aggódók és a nemzet jövőjeért munkálkodók szívében — s most már világossá lett előttem az Erdélyi János feljegyzése s megértettem, hogy miért jutott a 37 éves Árvay József ahhoz a szerencséhez, hogy *Zsarnay Lajossal*, az imént még nagyhirű theol. tanárral, az új szuperintendenssel, *br. Vay Miklóssal*, a volt erdélyi kormányzóval, a volt kancellárral, a kufsteini fogollyal, *Tompa Mihállyal*, az országos hírű

¹ Árvay a theol. akadémia elvégzése után 1846-ban nevelőseget vállalt, azután segédlelkész volt Megyasszón, Golopon s újra nevelő a gr. Dégenfeld Imre házában. Innen hívta el rendes lelkészévé az *ónodi* egyház, ahol csak egy félévig működött. Itt érte a sárospataki főiskola előjáróságának bizodalma 1851-ben.

költővel s *Ragályi Károllyal*, a főiskola nagy kedvelt-ségű világi algondnokával egy sorban vívjon a 300-ados örömmünnepe országos tisztességeért.²

Alig vártam, hogy az érettségi vizsga nagy határ-árkán átszökelve, odaülhessek a lábai elé.

Az 1867—8-ik iskolai évben megértem végre, hogy nem tűkrön által, homályosan, hanem szemtől-szembe érezhettem és élvezhettem az Árvay József szellemének jótékony erejét. Boldog voltam, hogy a közvetlen érül-közés semmit sem változtatott azon a képen, amely az én gyermeki lelkemre Árvay Józsefről lerajzolódott.

Látom, élénken és feledhetetlenül látom azt is, amint férfias léptekkel, pálcával kezében belép a tanterembe és fejét nagykomolyan üdvözlésre hajtja. Lehetetlen volt előtte fel nem állani, hogy illendően tiszteljük őt. Csupa keresetlen méltóság egész lénye, minden mozdulata. A kathedrába lép és megáll; majd széttel tekint a sorokon, mintha figyelésre buzdítana és szólni kezd. „Legyen világosság, és lett világosság!” Mintha gyöngyök peregnének az ajkairól. Sehol egy félreérthető szó, sehol egy parányi felhőfolt, sehol semmi hézag, semmi szegelet, semmi széltolás, semmi nagyképűsködés. Nem volt szüksége rá, hogy adjon, mutassa a tudóst, mert éreztük, tudtuk, hogy az, a lelkünk volt mellette bizonyosság, boldog bizonyosság!

Nevelés- és oktatástant tanított nekünk, a leendő papoknak, vagy tanároknak, mint akadémiai tanár. Azzá lett már az egyházkerület akaratából 1862 óta. Óráról-

² A főiskola örömmünnepe gyászünnepe is volt. *Apostol Pál* superintendens emlékének áldozott ezen először a nagy közönség, akiről a méltó utód, *Zsarnay Lajos* emlékezett. *Br. Vay Miklós*, az új főgondnok már az örömmünnepet nyitotta meg. *Árvay, Ragályi* szintén ennek voltak lelkes tolmácsai. Tompa Mihály Lorántfy Zsuzsánnát dicsőítette az ő ismeretes szép ódájában, a fejedelmi jóltevőnek *íff. br. Vay Miklós* által mintázott mellszobra is akkor lepleztetvén le.

órára mind jobban beláttuk, hogy a nevelés- és oktatásban a legszükségesebb tudnivalók közé tartozik. A nevelő, aki támogatni akarja a nálánál tudatlanabbat benn az iskolában; a lelkész, aki felelős az iskola jó sikereért, mint felügyelő; a tanító, a tanár, aki világolni akar a világtalanok előtt és méltó kíván lenni nevére: egyáltalán nem nélkülözheti s alig tudhat belőle eleget. A sárospataki főiskola előljárósága bölcs volt abban — eleitől kezdve — hogy a nevelés- és oktatásban egy vagy más formában soha sem hiányzott a tantervből és tanrendjéből. Annál kevésbbé hiányozhatott, mert a néptanítókat 300 esztendőn keresztül főként és általában a theologiai akadémia nevelte Sárospatakon s a néptanítóság szinte lépcsőt képezett a lelkészi kathedrába.

Árvay teljesen át volt hatva a tantárgya fontosságától s úgy futott, mint aki bizonyosra fut. Ha a gimnáziumban az volt a vezérelve, hogy amit ő tanít, azt mindenkinek tudnia kell: az akadémiában nem törhetett kevesebbre. Minden szavát úgy ejtette, hogy az leírható legyen s azt írni kellett annál is inkább, mert tankönyv nem állott rendelkezésünkre. Fejünket nem zavarta, nem szédítette a mélységes elméletek szürke igazságaival, az elvont száraz okoskodás nem volt szokása. A szög fejét kereste rendesen és meg is találta. Mikor egy-egy nagyobb kérdést apróra szedett előttünk és a végeredményt megállapította: esküdni mertünk volna, hogy igaza van s csak neki van igaza. Az elmélet próbája az élet, a gyakorlat. Aki nem bírja elméleti tudását a gyakorlat aprópénzére felváltani, az csak látszik tudósnak, de nem az. Milyen egy jó népiskolai tanterv, milyen egy jó iskola, egy jó tanító; mely tantárgynak mik a csuklói, mélységei, magasságai s mindezekhez milyen kulccsal juthatunk el a legbizonyosabban: ezt mind megtanulhattuk Árvaytól s ezen felül valamit a paedagogia történetéből is, hogy aki

tovább akar keresni a több igazság után, — lámpást vehessen a kezébe.

Olykor-olykor leszállt a kathedráról s irt, rajzolt, amint a tárgy természete megkövetelte. Nem volt előtte semmi kicsinyes, amivel ferdeségeinken javíthatott, fogatkozásainkon segíthetett. Hogyan ülünk a padokban, miként fektessük magunk elé a papírost, hogyan helyezzük el a kezeinket a papíroson, a tollszárra, a ceruzára: ezeket is tanítgatta, mondogatta, a fejünket, a vállainkat is megigazgatta s beláttuk, hogy ezek is a szükséges dolgok közé tartoznak s hogy az effélékben is bölcseség nagyon!

És ültünk a lábainál boldogan. Éreztük, hogy minden előadása után több-több emberek vagyunk s kevesebb lelkünkön a köd, a homály. Valamirevaló diák nem is engedhette meg magának, hogy az Árvay előadásait elhanyagolja, pedig nem gyakorolta a számonkérést, a névsor-olvasást s egy rettegető szóval sem követelőzött soha. A colloquiumot vagy a vizsgatételt — nagy csodálkozásunkra — elengedte; de bekövetelte mindenkitől a félévi jegyzeteit, még azoknak is az impurumát inkább s ezekből igyekezett kinek-kinek a lelki értékét meghatározni. Szokatlan volt ez a szokás, de úgy éreztük, hogy nem a munkát kerülte vele s hogy akadémiai ifjakúl tekintett bennünket s mint ilyeneket állított mérték alá.

Eddig csak mások mondták nekem s most már én is boldogan hittem, tudtam és hirdettem, hogy *Árvay Józsefet* az Isten maga hívta el a tanári hivatalra. Tanárképezdei előképzettség nélkül, tanári oklevél nélkül eszményi tanár volt valóban. *Melanchthon Filepnek* sem volt diplomája, mégis elnevezték Németország tanítójának s a *Pestallozzi* nagypecsétű pergamentjét sem látta földi szem, de az Isten látta és elküldte őt a világszerinti bölcsék útjainak egyengetésére.

1869-ben az első alkotmányos miniszterium közoktatásügyi képviselője, *Br. Eötvös József* rávetette szemét Árvay Józsefre is s hogy a tanfelügyelői új intézménynek az emberek által adjon erőt és tekintélyt, kinevezte őt Zemplénmegye tanfelügyelőjének. Az igazi érdem elismerése volt ez a kineveztetés bizonynal, de sokan voltunk, akik készséggel elhárítottuk volna a sárospataki főiskola felől ezt a keserű pohárt s hittük is, hogy a főiskola előjárósága sietni fog azt elhárítani. Sajnáltuk azokat a pályatársainkat, akiket Árvay József már nem taníthatott.

Aztán, no hisz úgy volt, csakugyan királyi tanfelügyelő lett s királyi tanácsos és Nagyságos ur. „*Legalább egy szálacskának mindnyájunk életfonalából be kell szövődnie az iskola életébe; hadd mutassa meg magát mindnyájunk arcán annak életteljessége; hadd érezzük — ha volnának — annak aggodalmait*“ így írt ő 1860-ban a sárospataki főiskoláról s a tanároknak és a hazai reformátusoknak ahoz való viszonyáról... És ő kitépte a saját életfonalából azt a szálat, amely őt a főiskolához fűzte és a tapasztalat tüzeiben megacélosodott nagy erejével oda állott a nemzeti népnevelés szolgálatába.

Én láttam őt, mint tanfelügyelőt is, sőt éreztem, mint ilyennek, atyai megtisztelő barátságát is. A mester magához ölelte az igénytelen tanítványt. Kerestem rajta az új hivatal módosító hatalmának jelenségeit, de nem találtam. Nagyságos címe nem szédítette meg; maradt, aki volt, a szerény tudós, a lelkes, a nagyravágyás nélküli tanár és ember, s a köteleességtudó hivatalnok. *Szélllyel járt*, mint egykor a mi isteni mesterünk — *jót cselekedvén*. Mikor egy-egy körútjából visszatért, körülvettük őt az Olvasó-Egylet egy-egy szögletében és hallgattuk az ő kedves és kedvetlen tapasztalásának eredményeit. Látszott rajta, hogy elfogta már az új

hivatása és javított volna két kézzel is — *ha lehetett volna!* . . . Nekem néha hihetetlennek tetszett, amiket elbeszélte s hívott, kért nem egyszer, hogy menjek vele s hogy lássam én is, amiket ő lát; de én nem mentem, nem mehettem. Aztán panaszra fakadt a hivatala ellen, amelynek van ugyan méltósága a papiroson, de nincs igazi tekintélye, akadályokat törő, közönyt, rosszakaratot zúzó ereje a valóságban . . . Én istenem! — gondoltam megilletődötten — milyen másképen ment az ő dolga a tanteremben! És sajnálkoztam felette az ő új méltóságában az ő legyőzhetetlen akadályai s nem ritkán okvetetlenkedő ellenségei miatt. Az ő lelkében eszmények éltek a népiskoláról és miket mutat azok helyett az élet, a valóság?! Itt felekezeti elfogultság, amott közigazgatási léhaság; itt nemzetieskedő alakoskodás és bujkálás, amott kevélykedés a tudatlansággal és félelem a világosság sugára előtt . . . Ez nem az ő lelkének való mező volt, s félni kezdtük őt, hogy az ő nagy testi-lelki erejét is összemorzsolja a sok csalódás, a sok hiábavaló birkózás a legyőzhetetlen elemekkel.

Egy tanfelügyelői fellépése s illetőleg állásfoglalása sokáig volt kellemes visszaemlékezés tárgya többünk előtt. Az első nyilvános tanító-képesítő vizsgálatot tartottuk mi — *felekezeti katekheták*. Valami szűkségessé tette, hogy mi is a nyilvánosság előtt adjunk számot sáfarkodásunkról. Ott volt Árvay, mint elnök, körülötte a felekezetek hivatalos küldöttei; ott az al-tanfelügyelő (Csaszin) s a tanítóképezde tanárai valamenynyien. Folyt a munka hol könnyen, hol akadozva. Árvay figyelt erősen és bölcsen hallgatott. Az al-tanfelügyelő s egyik-másik felekezet képviselője megpróbálta a tudásának mutogatását. Árvay pedig (talán csak azért is) — mintha a Jupiter-szobor lett volna — némán szemlélte a történendőket. Pedig ő vallás-tankönyvet is írt s mégsem engedte meg magának, hogy a felekezeti katekhe-

ták vizsgájába beavatkozzék!! . . . Egyszer az egyik katekheta, amint sor kerül reá, jelenti, hogy az ő növendékei, felsőbb rendeletre, az egyház hivatalos nyelvén tanúlták a vallástantárgyakat, vagyis *nem magyarul* . . . Kisérteties csend támadt erre a nyilatkozatra s mindenki kíváncsiskodó tekintete az Árvay arcára tapadt. Nehány pillanatig tartott ez a síri csendesség. A tanárok egy részén kezdett kitörni a boszuság s a padló súrolásában próbálták kifejezni tiltakozásukat. Árvay hirtelen felemeli, szinte megrázza imént lecsüggesztett fejét és szól nagy méltósággal. — Tudatnom kell — mondja, vagy inkább mennydörghi — hogy a magyar államban az oktatási nyelv a magyar, a sárospataki tanítóképezdében mindenekfelett csak ez. Tiltakoznom kell tehát az ellen, hogy itt bárki bárkinek tetszésére vagy parancsára más nyelven tanítson és vizsgáztasson, mint magyar nyelven. Ezt egyszer s mindenkorra mondom.“ Gyönyörűség volt látni e pillanatban az Árvay arcát az ő lángoló szemeivel, reszkető ajkaival, egész férfi lényének tiltakozó fenségében. Mintha ő maga lett volna a nemzeti génusz, aki — mint a paradicsomi kherub — lángpallosával őrködik a nemzet legféltettebb szentsége felett. Önkéntelen éljenezés támadt s abban benne volt a legőszintébb hódolat Árvaynak, a tanfelügyelőnek, a hivatásos hivatalnoknak.

De az ilyenfajta villanyozó jelenetek sem tudták őt az ő lelki egyensúlyában megtartani. Időről-időre zárkózottabbá, szótalanabbá lett. Meg-megjelent ugyan még közöttünk, de rendesen megült mogorván egy-egy szögöletben s mikor szemeit ott hordozta az újságok sorain, akkor is mintha csak a sorok között olvasott volna s mintha csak a maga száz bajával viaskodott volna!

A szíveket és veséket látó Isten tudja csak, hogy mi minden baja és fájdalma is volt az ő különböző életviszonyaiban! Ki tudná, hogy mi minden bánthatta, emésztette még a hivatali csalódásain kívül?! . . . Az bizonyos,

hogy egyszer csak láttuk a szép deli alakot megrozkadni, a lelkesedést sugárzó szemeket megbágyadni s éreztük, hogy egy fényes csillag lehullóban van . . .

Ezek az én közvetlen, egyéni benyomásaim Árvay Józsefről, a vele való s reám nézve boldogító összeköttetésem révén. Nekem ennyi is bőven elég az ő halhatatlanságára — az én halálomig.

Amit aztán már mélyebb megfigyelés és tanulmányozás útján tudok s tudhatunk róla, az több ennél, sokkal több s készséggel vallom, hogy ebben a *többen* rejlik az Árvay József nevének maradandósága.

Különösen két ponton látom én az Árvay nevét szilárd fundamentumon: *a sárospataki főiskola tanítóképezdéjében és a népoktatási irodalomban*. Amott az alkotás, itt a reformálás dicsősége fűződik nevéhez.

Az ébredő Magyarország a népre akarván támaszkodni, tisztában voltak azzal a legjobbjaink, hogy a tudás világával le kell hatolni a legalsó néprétegekig s alkalmat kell adni a tenger fenekén levő gyöngynek is, hogy felszínre jusson és érvényesüljön. A protestáns egyházak már jól elől voltak e nagy elv követésében s épen azért, amikor a népnevelés javítása nemzeti közkiváнатképen kezdett jelentkezni, nekik nem lehetett késlekedniök vagy elmaradniok. A sárospataki főiskola, amelynek már a 17-ik század derekán volt egy *Comenius Amósa* és egy *Tolnai Jánosa*: ez az iskola egyáltalán nem maradhatott hátul akkor, amikor a népoktatás reformja napi s még inkább nemzeti kérdéssé fejlődött. *Hegedüs Lászlóé*, a sárospataki református papé az érdem, hogy egy külön szervezetű tanító-képezde eszméje a tiszáninneri egyházkerület zöld asztalára került 1856-ban s az *Árvay József* dicsősége, hogy 1857-ben már működését is megkezdhetette. Ha nincs a sárospataki főiskola körében Árvay József, akinek egyénisége teljes biztosíték egy új intézmény létesítéséhez s a netalán felmerülő

nehézségek legyőzéséhez, a sárospataki főiskola külön tanító-képezdéje még továbbra is jámbor óhajítás marad.

A nehézségek hamar mutatkoztak. Akik meg voltak elégedve a leendő néptanítóknak eddigi kiképzésével, vagyis akik féltették talán a népiskolának erősen egyházas jellegét a kezdődő reformtól, vagy féltették a virágzó főiskola egységének megszakadását a külön tanító-képezdétől: azok csakhamar megkezdték az aggatolózást s keménnyé tették az Árvay József feje alatt a párnát jó időre. Százados szokással való szakításnál még rossz néven is alig vehető a tisztas aggódás és féltékenykedés; de itt közbejártszott, amint a levéltári okmányok igazolják,¹ a személyes gyűlölködés, az irigyeskedés, a roszakarat sokféle támadása is s bizony mély-séges ügyszeretet, férfias elszántság kellett hozzá, hogy az Árvay József türelmének fonala meg ne szakadjon. Ő volt az új intézet igazgatója s úgyszólván maga az egész új intézet lelke. Tantervet készített, amellyel sok aggodalmat eloszlatozott. Az iskolát továbbra is az egyház veteményes kertjének kívánta megtartani s ez csillapítólag hatott a gyűlölködők tüzéire. Felterjesztéseket írt s vitt az egyházkerületre s újra meg újra beszámolt az intézet fejlődéséről, küzdelmeiről; kért, rimázkodott; most a hiányzó tanszerekért, majd a hiányos tanerő kiegészítéséért zörgetett s maga három emberért is tanított akkor, mikor az ellenség ostroma ellen is folyvást fedeznie kellett az új plántát, az új csemetét. Próbálták aláásni az új intézet fundamentumát: gúnnyal, nevetségessé tétellel: ellene lázították az ifjúság nagy tömegének hangulatát; gyászmagyarkákká törpítették a tanító-képezde növendékeit a többiek előtt . . . az Árvay szíve sajgott, vérzett; de önbizalmát s munkakedvét nem veszí-

¹ A sárospataki főiskola levéltára gazdag e tárgyra vonatkozó adatokban.

tette el és — végre is győzött a legjobbak tapsai között s ellenfelei és ellenségei is kénytelenek voltak meghódolni félelmet és akadályt nem ismerő kitartása előtt.

A vierwaldstädti tóból egy-egy sugár szikla emelkedik ki a hullámok közül s a szikla orma táján aranybetűkben ragyog egy Geothe és egy Schiller neve. A háborgó habok fel-fel csapkodnak az arany betűkhöz, de azok csakragyognak tovább és tovább. . . Míg a sárospataki főiskola élni fog, ennek történetéből az *Árvey József* nevét ki nem törölheti semmi ellenséges elem. Igaza van Szinyei Gerzsonnak, amikor írja 1879-ben, a Prot. Egyházi és Iskolai Lapban : *„Árvey József megérdemli, hogy úgy emlegessük őt, mint a sárospataki tanító-képezde szellemi alapítóját.“*

A másik szilárd fundamentoma az Árvey-név fennmaradásának még bizonyosabb.

Egész sorozat az ő irodalmi hagyatékának csak a neve is. Azóta, hogy tanári hivatalába lépett — az iskolai kötelezettségektől mentes óráiban alig szakadt ki a toll a kezéből. Most eszméinek készítette a diadal útját hírlapokban, folyóiratokban, tantervekben s különböző tanügyi felterjesztésekben ; majd könyvekbe foglalta gondolatait, hogy a lelkében élő népiskolát a gyakorlatban megtestesítse. Ha csak hiúságos dicsőségvágy sarkalta volna a munkára, bizonyára nem bírta volna meghódítani a közvéleményt és nem aratott volna annyi sűrű babért. Az eszmény vontá, ragadta és acélozta s ennek hűségese szolgálata tette nevét a népiskolai tankönyv-irodalomban dicsőségessé. Hat koszorút aratott nyilvános pályázaton s koszorúzatlan műveiben is ott ragyog az Istentől hívatott mester napfényes lelke. Számtana, abc-je, nyelvtana eseményyszerű jelenség volt ; vezérkönyveiben ott világított a tapasztalt mester bölcsesége s valamennyi valódi kalauz volt a homályos ösvényeken.¹

¹ Irodalmi hagyatékának sorozatát lásd a Szinyei Gerzson közleményeiben !

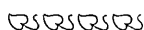
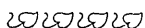
Oly időben írt csodálatot keltő szerencsével, amikor a jó magyar tankönyv nemcsak oktatási eszköz volt, hanem kiváló fegyver is a nemzeti védekezés küzdelmeiben. Nemcsak a tantígyi férfiaktól, de az egész nemzetől is megérdemli hát, hogy sírja felett ott virasszon a nemzeti hála őrangyala.

Nem én mondom, *Dezső Lajos*, a volt tanítvány, a hivatott utód írja róla 1879-ben, pár hónappal a mester halála után: „*Árvey munkái díszére váltak volna bármely modern nemzet népiskolai irodalmának s 1868-ban alkotattván a népiskolai törvény, a közoktatási miniszter által egybehívott enqueté sokat elfogadott azokból. Azóta sok módszeres vezér- és kézikönyv jött létre s némelyik a fejlődő módszer tekintetében talán fölötte is áll Árvey művének, de alig van olyan, mely a gondolatok átlátszó csoportosítása s a kifejezések szabatosága, népies egyszerűsége tekintetében fölötte vagycsak mellette is állhatna.*“

A haladó idő azóta is megpróbálta a maga változtató és pusztító hatalmát az Árvey irodalmi hagyatékán, de máig sem bírta azt a napi szükségletek sorából egészen letörölni. De ha letörli is, ha minden tanítványa sírjába viszi is a mester nevét s képét *talán nem sokára*; ha mind kidőlnek is azok, akik közvetlen tanúi voltak az ő munkálkodásának, küzdelmeinek, nagy sikerreinek: akkor sem fog bírni az *Árvey József* nevével az enyészet; mert a késő idő bűvára is kénytelen lesz róla elismerni, hogy egy nagy időszak szükségletét dicsőségesen kielégítette, saját korának hivatott prófétája volt.

Áldott legyen emlékezete!

Felolvasta a szerző a „Zemplénmegyei Tanítótestület“ sárospataki nagy gyűlésen 1903. okt. 22-én.

BIZONYSÁGOK

LELKI TANITÓI MŰKÖDÉSÜNK SIKERÉNEK BIZTOSÍTÉKAI.

— Lelkész-szentelési alkalomra. —

Alapige: II. Kor. 4., 1, 5. Mivelhogy ilyen szolgálatban vagyunk, amint a kegyelmet nyertük, nem restelkedünk tisztünkben . . . Mert nem magunkat prédikáljuk, hanem a Jézus Krisztust, az Urat; magunkat pedig mint a ti szolgáitokat, a Jézusért.

Midőn a keresztyénségnek majdnem kétezer éves múltjáról, világalakító hatásáról; az akadályokról, amelyekkel megküzdött; az áldásokról, amelyek nyomain felfakadtak és az Úrnak amaz igénytelen szolgáiról gondolkodom, akiknek jutott a gyönyörűség először emelni az Úr igájának terhét: — ilyenkor rendesen nagyobb pihenőt tart lelkem egy képnél s szemlélésében elmerülve, úgy tetszik nekem, mintha e képben a keresztyénség örök élete, az isteninek és emberinek örök harca volna kifejezve.

Rajzoljam-e nektek e képet? Ti jól ismeritek azt!

Az előtérben Damaskus bűvös tájképe látszik, a keleti városok sajátos varázsaival. A Jeruzsálemtől idevezető úton egy igénytelen férfiú tör előre, messze elhagyva társait. Körülte díszlik a keleti természet minden pompája, az emberi szorgalom minden gyümölcse, de azok pillanatra sem kötik le őt. Szemének izzó fénye, arcán a lázas szenvedély tüze elárulják, hogy lelkének nehéz terhe van. Két hatalom küzd benne a diadalért: a sinai hegy hideg törvénytáblái s a Golgotha felszen-

telt keresztje. De ő erősen áll. Izráel küzdelmes múltja, dicsősége, reményei, a megszokás hatalma, a veleszületett s reátapadt előítéletek: mind megannyi fegyverül szolgálnak neki a kereszt növekedő ereje ellen. Már látja Damaskust s a kimaradhatlan győzelem édes reményével végső csatára sarkallja magában a megsebesített Izráelt; megfutamodik a kezében magasra tartott boszúlevéllel. Neki diadalmaskodnia kell! Hiába volna ifjúságának annyi fényes álma; népének annyi keserves szenvedése; az elpihent atyák vérmes biztatásai?! Nem, nem!! Csak fel, Izráel gyermeke; takard el szemeidet a fénytől, amely lelked ködéből kimosolyog; csak szedd elő az ó ember minden fegyverét: az a véres kereszt, ott a latroké között, az új világ ama szegletköve, amelyen a pokolnak kapui sem vehetnek diadalmat; nem hallod-e lelkednek szelíden feddő szózatát: „*Saul, Saul! mit kergetsz engemet, nehéz neked az őszön ellen rugódoznod?!*“

És imé, megcsuklanak az imént még dacos férfiú térdei. Damaskus, Jeruzsálem, a szent Sion — mind, mind eltűnnek lelke láthatárából s ő egy új világ küszöbén, testben-lélekben kimerülve összeomlik a meggyalázott, megüldözött kereszt előtt. A boszú megáll, az ember legyőzetett; amit Isten akar, halandó azt nem gátolhatja meg.

E képpel üdvözöllek én téged evangyéliomi szolgatársam ez ünnepélyes órában, midőn magadat a kereszt iránti hűségre elkötelezni szándékozol. — E képpel üdvözöllek, ha talán erődöt, a már megízlelt pálya terhéhez elégtelennek érezed. — E képpel üdvözöllek, ha a világ gyermeke, hogy bölcsnek láttassék — tudatlan göggel ostromol!

Nézd a megszelídült Sault! Mennyi önvád, minő mély bánatérzés között esküszik hűséget az Úrnak! Nézd! a boszú ereje mint nemesül a szeretet erényévé, amely

küzd, fárad, nem magáért, nem hamis érdekekért, hanem az Úrért, *aki az út, élet és igazság!*

Nézd! A fondorkodó ész minő önmegadással rakja le kitompított fegyvereit a diadalmas kereszt elé; nem érzed-e e kép láttára, hogy az Úr evangyeliomát hirdetni nem szégyen, hanem dicsőség? *Hogy Istennek hatalma az minden hívőnek üdvösségére?*

Az Úr evangyeliomát, a kereszt hatalmát s az általa képviselt örök igazságot hirdetni; a kereszttől elfordult embert, Krisztusnak s így minden isteninek ellenségét megtéríteni; Krisztust tenni minden emberi élet kalauzául s őt az esetleg reá tapadt emberi vonásoktól megtisztítani s fénylő tisztaságában megőrizni — : ez a protestáns lelkésznek szép és magasztos feladata.

Óh, de hol a férfiú, aki e feladattal szemben magát kicsinynek ne érezné; hol az ember, aki magát megtagadván, egy nagy eszmének szentelné életét?!

Legyetek mind egyetemben az én követőim Atyámfiai és vegyétek eszetekbe azokat, akik így járnak, amiképen mi néktek példa vagyunk. Így biztat, így hívogat minket az apostol, akin megdicsőítette magát a kereszt hatalma.

Vegyük azért mi is eszünkbe a nagy apostol felhívását s ha életének imént rajzolt nagy fordulópontján gyönyörűség volt nekünk az ő lelkének küzdelme: találjunk gyönyörűséget, méltó élvezetet apostoli erényeinek követésében is s ugyanazért alapigénkre támaszkodva s lelki szemeinket a nagy apostolra függesztve, állapítsuk meg ez ünnepélyes órában, *hogy a mi lelki tanítói működésünk óhajtott sikere mi módon biztosítható? Két módon, u. m.:*

1. Ha nem restelkedünk tisztünkben;
2. Ha nem magunkat, hanem az Urat prédikáljuk.

Mig e két pontot bővebben megvilágítanám, kiserjén becses figyelmetek.

I. Igen sok szent ügynek, igen sok bölcsen ki-gondolt s keresztül vitelében ezeket boldogítandó vál-lalatnak jutott ki már az a szomorú sors, hogy el kelle bukniok az emberek közönyössége, hiúsága s bűnös kényelemszeretete miatt. Ezt tanítja nekünk az élet és a történelem.

És mi történik mégis? Az ember jellemző tulaj-donaiban az ma, a ki volt régen; látja a bajt, amely társadalmi s egyéb életviszonyaink között olykor na-gyon sűrűn is felmerül; tudja gyógyszerét, ereje, sőt kötelessége is volna, hogy annak terjedését idejekorán meggátolja, — de az a megszokás, az a csendélet, amelynek zajtalan légköre úgy vonz, úgy boldogít! Ki volna oly botor, hogy abból magát a világ nyomoraért, mások jóléteért könnyelműen kizaklatná?!

Így gondolkozik a legtöbb ember Kh! s ha az emberiség ügye mégis folytonosan előbbre halad, oka abban rejlik, mert mint mindig, úgy ma is akadnak egyesek, akik az egészért érezni, a köz érdekében tenni, lelkesülni s az útjokat nehezítő akadályokkal: az ember csökönősségével, rossz megszokásaival küzdeni s e küzdelemben gyönyört találni, — gondviselészerűleg hívatta vannak.

Szeretném magunkra, s üdvösnek találnám az ál-talunk képviselt ügyre nézve, ha közöttünk egy sem akadna, ev. szolgatársaim! aki magát az emberiség e kisebb, jobb részéhez ne számíthatná! Szeretném ma-gunkra s üdvös volna az Úr ügyére is, ha a közpá-lyán való sikeres működés első föltételével, mindany-nyan Pál apostoli önérzettől áthatva dicsekedhetnénk: *„Mivelhogy az Ur szolgálatában vagyunk, amint a ke-gyelmet vettük nem restelkedünk tisztünkben.“*

Megmondom, hogy miért.

A munkakör, a prot. lelkész hivatali köre, a melyre te talán ifjú lelked merész álmaival vállalkoztál, nem

azok közé tartozik, hol fény, hangos elismerés, messzeterjedő dicsőítés vár, emel és halhatatlanít.

„A rókáknak barlangjok vagyon, az égi madaraknak fészkek; az ember fiának nincsen ahol fejét lehajtsa“, e szavakkal fogadja Jézus a pillanatnyi lelkesültségtől elragadott ifjút, a közpálya emberének sorsát, kevés szóval a leghívebben jellemezvén. Ez a te jövőd képe is, ev. szolgatársam és különösen is a tiéd.

Prot. egyházi berendezkedésünknel fogva már a gyülekezetbe való belépésednél leggyakrabban péteri, páli, apollósi pártok hidegségével, bizalmatlanságával, nem ritkán gyanúsító ráfogásaival találkozol. — Lelked elborúl s te, aki az építés reményével lépsz munkakörödbe, ingó talajra jutottál, amelyen könnyen hiusúlnak meg jó szándékú kísérleteid. — Mi ád erőt, hogy idő előtt el ne fordulj előszeretettel ápolt föltételeidtől?! Bizony, csak a léleknek ama fönsége, amely így beszél az apostoli ajkakon: *Nem restelkedünk tisztünkben!*

Te vezérszerepre vállalkozol s boldog vagy a tudatban, hogy százak, ezrek lelki üdvének gondját emeled és ime oda áll melléd a világ hatalmása; csak arra kér, hogy hagyj fel egy kis időre eszményi törekvéseiddel; add át neki néped vezérletét s ime ő áldozatul hozza neked barátságát, nagyrabecsülését . . . Mi az, ami erőt ád neked, hogy elmondhasd Krisztussal: *Meg van írva: egyedül a te uradat Istenedet imádd és csak őneki szolgálj?! Bizony, csak a léleknek ama fönsége, amely a lelkipásztor sikeres működésének első föltétele: az ügyszeretet.*

Elédbe áll hideg arcával, fásult egykedvűségével a közöny, hogy próbára tegye, a hitetlenség, hogy kikacagja buzgalmatodat. És te vigasztalást lelsz a szent ígében: „*aki végiglen megáll, megtartatik*“. Te láttad Sault az Úr keresztyére borúlva és vallod az isteni ügynek kimaradhatatlan diadalát.

De íme, háznak új vendége jő. — Ama paizsos férfiú: a szűkölködés! Mi ad erőt, hogy te mégis ott állasz az emberiség zajtalanúl, panasz nélkül működő napszámosai között és igyekszel lelked fényével betölteni a kört, amelynek a Gondviselés és az emberek bizalma központjává tön? ! Óh bizony csak a léleknek ama fönsége, amely képesít, hogy a munka jutalmát magában a munkában keresd!

Ügyszeretet, benső hajlam, törhetetlen akarat, e szent tűz lobogásánál felmelegszik a pártos hidegség, elolvad a közöny dermesztő fagya, élet tenyész a hitetlenség kiaszott parlagán s a szegénységnek nincsen kétségbeesése. E szent tűz lobogásánál íze, fénye, öröme van a szerény munkakörre szorított életnek is; nélküle lehet kényelme a testnek, hatalma a vallás-erkölcsi élet minden ellenségének; de Istenben való épülés soha!

Azért hát oldd le saruidat ev. szolgatársam; szent a hely, ahová lépsz; ne közelíts felé üres szívvel, kihamvadttal kebelled. Az Isten ügyének úgy is elég ellensége van; hivatalodat is eléggé beszennyezte már a világ szája. Pál apostol lelkesültségét hozd ide, hogy Krisztushoz tereljük ezt a nagyon magába merült világot. *Óh, ne restelkedjél tisztelőben! Ha a só megízetlenül, mivel sózunk?!*

Azonban, hogy lelkesültséged emberi érdekek szolgálataiba ne szegődjék: szükség, hogy sajátítsd el az apostol második tanítói erényét is, vagyis

II. *Ne magadat, hanem az Urat predikáld.*

Nincs név a történelemben, amelyet annyiszor használt volna fel az ember hamis érdekeinek takarójául, mint a Jézus Krisztusé. Hozzáköthette gyalogságát, kevélységét az egyén, hogy annak fényénél az erény színében tűndököljön. Körülte csoportosultak a sötétség ördögei, hogy játékot űzhessenek a tudatlansággal, hogy az ész minden gonoszságával harcolhassanak az ember erkölcsi

méltósága, a szív nyugalma; a családi élet szentsége s a társadalom üdvös céljai ellen. A felültetett csalhatatlanság e név ígézte alatt szórta átkait a világosság után áhítozó ember fejére s mindenre, ami az emberiséget éppen a Krisztus által eléje tűzött cél felé segítette. A zsarnoki gőg s a fékevesztett szabadság e nevet szennyezték be egymás ellen vívott bűnös tusáikban. Óh, hány véres jelenet sötét emléke fűződik a meghamisított Krisztus nevéhez!!

Ti ismeritek a keresztyénség történelmének eme fekete pontjait s bölcsen tudjátok, hogy a Krisztus nevének ilyen bűnös meghurcolásában főtenyező éppen az Úr szolgálóinak hűtelensége volt. — *Nem az Urat, hanem magukat predikálták.*

Ti ismeritek e bűnös játék eredményét is. A gondolkodó, emberi méltóságát érző lélek eltépte az egyházzal kötött benső szövetségét s ha a nyílt szónak, a bátor föllépésnek még nem ütött órája, viselte a keresztyén nevet melegség nélkül, annak megszentelő, boldogító ereje nélkül; vagy odadobta magát a hitetlenség karjai közé, hol elfonnyad a szív, imádás tárgya lesz a bűn, a kék és minden, ami istenellenes.

Szinte olvasom arcotok derűjéből ev. szolgatársaim, hogy a történelemnek eme jogos szemrehányása nem minket illet. Mintha hallanám a mentséget, hogy a protestáns lelkészek, — mint tényezőnek az emberiség folyton fejlődő tökéletesedésében — az a szép feladat jutott, hogy tiltakozzék minden olyan felfogás ellen, amely a Mester nevét lealacsonyítaná s a legszentebbet bűnös érdekek cégeül alkalmazná.

Igaz! Ezt tette maga a kihívott, kikényszerített protestantismus akkor is, midőn legelőször lépett föl, tiltakozva a lelkiismeret és gondolatszabadság nevében a félremagyarázott, a rosza használt evangyéliom ellen a meg nem vesztegetett evangyéliomból.

Azóta több mint három század telt el s a protestantismus vérrel öntözött földjében s termékenyítő légkörében magasra nőtt a gondolatszabadság fája, nagykorúvá lett a tudomány.

És mindemellett is ki merné állítani közülünk, hogy a mi Krisztusunkon nincs semmi a saját vonásainkból, a mi emberi gyöngeségeinkből? Ki merné állítani, hogy a mi igehirdetésünk egészen krisztusi s abban semmi sincs, ami a valláserkölcsei élet természetes fejlődését akadályozná?!

Én nem, Kh! És éppen azért, mert főboldogságomnak tartanám, a maga tiszta fényében predikálni az Urat; éppen azért, mert szeretném, ha a tanítványon meglátszanék a Mester képe, hatása: — magam részéről nem szűnöm meg keresni *Istennek országát és annak igazságát, hogy mindenek megadattassanak énnékem.* Éppen e szempontból aztán, ha a protestantismus hatása alatt egyre fejlődő emberi szellem meggyőző, vagy legalább figyelmeztet tévedéseim felől: felnyitom újra, meg újra a könyvek könyvét, meghallgatom az igazságot kereső tudomány szavát, amely végre is arra van hivatva, hogy a tévedéseket kiigazítsa. — *Nem akarom, hogy magamat, hanem hogy az én Uramat, a Krisztust predikáljam! Tiszta ígét, fedhetetlent, hogy aki annak ellene veti magát, megszégyenüljön.* (Tit. 2. 8.)

Ha azért tapasztalod, ev. szolgatársam, hogy a munka áldás, terhe gyönyör; a tépett szívnek menedék és vigasztalás: — óh teheted-e, hogy Istentől szabott büntetésnek predikáljad?!

Ha látod, hogy az édesanya mennyországot ölel gyermekében, ha tudod, hogy az igazán özvegynek életvágya, minden reménysége gyermekében gyökerzik: — hirdetheted-e, hogy istenátok súlya alatt szenved a nő, midőn életet ad?

Hirdetheted-e, hogy a bűn zsoldjában születünk,

mikor hallod a názáreti Jézus hívogató szavát: *Engedjétek, hadd jöjjenek hozzám a kis gyermekek és el ne tiltsátok őket, mert ilyeneké az Isten országa?!*

Vigyázzatok vigyázzatok! *Ti vagytok a világ világossága! Azokat szóljátok amelyek illenek a tiszta tudományhoz!* Ne zavarjátok össze azt, a mi igazán Krisztusé, azzal, ami a gyermek-ember tej-eledele! *Ne magadat, hanem a Krisztust prédikáld!*

Tanulj, fürkészh, használd az igazság keresésére rendelt égi adományt s ne félj a józan tudománytól; a protestantismus gyermeke az, csak erőt kölcsönöz az életadó kebelnek.

És e munka közben ne félj attól se, amit részint káröröm, részint aggodalom között sokan szeretnek rebesgetni, hogy t. i. a protestantismus örökké kutatva, magát örökké idomítva, a kimaradhatlan feloszlás csíráját hordja méhében.

Távol legyen tőlünk e felfogás!

Az emberiség — igaz! — folyton előre halad. Ez Istentől elébe írott rendeltetése is. Ez isteni akarat eszköze a protestantismus. Ha ti tudjátok képzelni az embert a tökély végpontján, úgy van alapja a kárörömnek, úgy igazat adok aggodalmaitoknak; mert abban az esetben a protestantismus missiója már betelt. Én nem tudom; éppen azért hiszek a protestantismus örök tartósságában!! Hiszem, tudom, hogy más fundamentomot senki nem vethet azon kívül, amely egyszer vettetett amely a Jézus Krisztus! Hiszem, tudom hogy a protestantismus öntermékenyítő szelleme építhet e fundamentumon, nagyobb világot gyűjthet e fundamentom körül, de azt nem bolygathatja meg.

Hiszem, tudom, hogy a vallás a lélek örök szükségé, hogy az élet Isten nélkül kétségbeesés. Hiszem és hirdetem hogy a megváltó-szeretet Krisztusban jelent meg az emberek között; hiszem és hirdetem az

erény diadalát, a bűn büntetését, hiszem és hirdetem, hogy az ember célja a tökéletesedés és hogy a lélek halhatatlan és boldog vagyok abban a hitben, hogy *nem magamat, hanem — a nekem adatott erő mértéke szerint — az Ur Jézus Krisztust prédikálom.*

Ime Kh! Ilyen felfogással, a keresztyénség és a protestantismus jövőjébe vetett ilyen hittel; feladatunknak ilyen tudatával akarunk mi közéték állani; közéték, akiket bölcsökké tett az élet és az azáltal megpróbált tudomány. Nem állítjuk, hogy a célt elértük volna; de azt igenis, hogy a kegyelem Istenének segítségével, készek vagyunk emelni az Úr ügyének reánk jutott terhét. Fogadjátok e készséget, e buzgalmat, e jó szándékot szeretettel. Fogadjátok aggodalom nélkül; mert nem azok közé tartozunk, *akik irigység és versengés által hanem akik jóakarattól és szeretetből prédikálják a Krisztust.* (Filipp I. 15—17.)

Te pedig örök jóságú Isten, édes Atyánk, állj mellénk lelked kegyelmével, segítsd erőtlenségünket, vezessd valósulásra jó szándékinkat. Cselekedd; mert csak te cselekedheted, hogy boldogságra vezessük a nyájat, amelyet gondjainkra bízál; cselekedd, hogy úgy fényljk a mi világosságunk, hogy mások is látván a mi jósgos cselekedeteinket, dicsőítsenek tégedet most és minden időben. Ámen.

AKADÉMIAI TANÁRI SZÉKFOGLALÓ-BESZÉD.

*Főtiszteletű egyházkerületi küldöttség, mélyen tisztelt
közönség!*

Az exegesis tanárának bő alkalma van, működése közben, két nagy bajunk felől hamarosan meggyőződnie: t. i., hogy nincs megbízható bibliafordításunk és alig van exegetikai irodalmunk. Amannak hiányát érzi már ma minden művelt protestáns; ennek a termékei pedig nem sok fejtörést okoztak idáig senkinek; holott tanulmányozásuk megkönnyítené a bibliafordító munkáját épenúgy, amint tanulságos lehetne az elfogúltra, aki a szabadabb szárnyalású theológiai irányt szereti elkárhoztatni, anélkül, hogy módjában volna ítéletét fáradatosan szerzett ismeretekre építenie.

Ezeket a nagyrészben elfeledett, theológiai irodalmunk régi, jobb napjaira emlékeztető, soha eléggé nem méltányolt szellemi termékeket óhajtom én, e reám nézve ünnepélyes órában fölidézni s közölök a rendelkezésem e álló idő kimért volta s tanszékem érdekei miatt, különösen éppen azokat, amelyek az ó szövetségi kánon körébe tartoznak és pedig amennyiben a székfoglaló-beszédektől bizonyos programszerűség is megkövetelhető: különös figyelmet fogok fordítani azok írásmagyarázó álláspontjára.

Bod Péter, midőn a *Magyar Athenas*-ban tartalmi rokonság szerint csoportosítja az általa többé-kevésbbé

ismert magyar műveket: 11-re teszi azok számát, amelyek az ó-szövetség egyes könyveire való magyarázásokat tartalmazznak. Hogy mennyire hiányos és téves ez az összeállítás, afelől könnyű meggyőződnie annak, aki Bod Athenását s ama 11 művet csak kissé tüzetesen is tanulmányozta. Ezek között ugyanis csupán 5 van olyan, amely az „írásmagyarázás“-nevet szorosabban megérdemli, a többi prédikációkat tartalmaz; igaz, hogy oly modorban, amelynél fogva több-kevesebb igényük lehet az írásmagyarázó művek csoportjába való bejuthatásra. — Oly művek azonban, amelyekről pedig maga Bod is megemlékezik, mint például: Bencédy Székely István magyarázatos zsoltárfordítása és Melius Juhász Péternek *Az két Sámuel és az két királyi könyvek* s ugyancsak Meliusnak *Szent Jóbja*,¹ kimaradtak a csoportból, holott ő maga mondja Melius említett Sámuelére, hogy az „igen jó munka, ha az egész bibliát így adhatta volna világra, bizony drága dolog lett volna“ (M. A. 172. l.). Úgy látszik, hogy a derék Bod Péter kénytelen volt a csoportosításra nézve, egyes könyveket illetőleg, csupán a cím után indulni el.

Nekem tehát, midőn az ó-szövetségre tartozó magyar műveket s szerzőik írásmagyarázó álláspontját kívánom megismertetni: ki kell egészítenem a Bod-féle csoportosítást a *Bencédy Székely István 1548-ban kelt zsoltáraival*, *Melius jelzett két művével* s ez így kiegészített csoportozathoz kell csatolnom *Göböl Gáspár Új*

¹ Toldy Ferenc, Imre Sándor Melius „Szent Jób“-járól nem tudnak semmit. Imre S. így ír idevonatkozólag: „Lefordította (t. i. M. J. P.) a biblia némely részét . . . Először 1565. Sámuel és a Királyok könyvét, utóbb 1567. az új-szövetséget adta ki. . . De hogy ugyancsak 1565-ből *Szent Jób könyvét* is kiadta volna, erről nem emlékezik. Ritka mű; a sárospataki főiskolai könyvtár példánya elől hiányos.

vélekedését, *Warga István Exegetica theológiáját és dr. Ballagi Mór Bibliai tanulmányait.*

E művek 1548-tól 1868-ig keletkeztek, tehát 320 esztendő exegetikai termelése. Összesen 17 mű s közülök három a 16-ik századot, 11 a 17-diket; az egyetlen Göböl-féle a 18-ikat, a két utolsó pedig a 19-ik századot képviseli. Az utóbbiak szintén nem szoros értelemben vett exegetikai művek, de az ó-szövetség tüzetes tanulmányozásának tiszteletre méltó eredményei s nélkülök az exegetai gondolkodásnak hazánkban nincs története.

Az első mű ezek között időrendileg *Benczédý Székely István Psalmusai 1548-ból.*

Bod Péter azt írja Székelyről, hogy „szép tudományú, nevezetes ember volt, akinek fáradtsága által jutott az Evangyéliomnak nagyobb világosságára Magyarországnak az a része, amely vagyon Lengyelország felől.“ Általa felsorolt 6 műve közül nekünk theológusoknak bizonyára az a legjelentékenyebb, amely őt mint fordítót és exegetát mutatja be. Bod nem említi e könyv teljes címét és alakját, mellőzi azt is, amit különben szeret feljegyezni, hogy hol tartózkodott az író műve készítése közben, miáltal szinte bizonyossá tesz afelől, hogy csak híréből ismerhette azt. — *Szombathy János*, spataki tanár és könyvtárnok, a *Pethe-féle biblia* (1794.) elé írt *Rövid tudósításaiban* (6. l.) egészen hallgat e műről; *Toldy Ferenc*¹ és *Imre Sándor* sem közlik annak teljes

¹ „Szent Dávid zsoltári zsidóból 1548.“ Ugyanő azt állítja Székelyről, hogy „lefordította az egész ó-testamentomot is zsidóból, de az meg nem jelent, hihetőleg, mert zsoltárinak rabilag szoros és így magyarázatai dacára homályos fordítása nem talált helybenhagyást.“ Toldy nem olvasta e mű előszavát, mert különben tudná, hogy Székely az egész bibliát lefordította s azt kiadásra is elkészítette.

címét s Imre² még hozzá oly határozatlanul próbálja pár szóval jellemezni, mintha csak azt akarná értésünkre adni, hogy e műről nincs közvetlen tudomása! — *Dr. Ballagi Mór a Nyelvtudományi Közlemények 3-dik kötetében 1538-ra teszi* keletkezését (1864.), a mi talán inkább sajtóhiba, mint tévedés. — Az általam használt példány sem igazít el a cím tekintetében, mivel eleje kézírás és nem megbízható.³

Gávai Lukácsnak van ajánlva, akiről azt állítja, hogy „*a hitnek vallásába a magyar nép között minden urakat és nemeseket felyül haladt.*“ Székelyt tisztelőinek ösztönzése bírta e mű kiadására, miért is őt közbecsültetésben élt tudósnek kell tekintenünk. Maga írja, hogy az eredeti héberből dolgozott s hogy Psalmusait Szikszón készítette sajtó alá, ahol 1538-ban iskolamester, később pedig talán mint predikátor szerepelt. — Krakóban nyomtatta, kis 8-adrét alakban, Strikoviabeli Lázár 1548-ban.

Székely később gönci pappá lett, ahol — ha adataim nem csalnak — Károli Gáspárnak közvetlen előde volt, sőt Bod Péter szerint ott vele egyidejűleg is működött. Ki tudja, hogy a jeles Károlit nem Benczédi Székely István tevékeny szelleme sarkalta-e a bibliafordítás munkájára s kérdés az is: vajjon az a hála és elismerés, amellyel a magyar protestantizmus a Károli

² Így mondja Imre S.: „Sz. I. . . lefordította héberből szent Dávid zsoltárait (1548.), mindenik elé tartalmát, utána pedig rövid magyarázatát tevén.“ Az olvasó ebből sem a címről, sem a mű berendezéséről nem kap igazi tájékoztatást. — A cím helytelen és az is tévedés, mintha az egyes zsoltárok után következnek azok magyarázata, amint Imre S. nyomán gondolhatjuk. A magyarázat az *összes zsoltárok után* következik, külön-külön valamennyi zsoltárra.

³ A teljes cím -- amint utólagosan Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtár“-ából is tudjuk: — „Soltár könyve“ stb.

nevét emlegeti, nem illeti-e jó részben a Székely István törekvéseit is? ! Ő maga írja, hogy *rövid napon mind az egész bibliát, Istennek segítségéből kibocsátom*, ami azonban elmaradt, de kézírataival megkönnyíthette hivatali utódjának a dicsőség útját.

Soltár-könyvében először minden egyes éneknek adja a fordítását; azután — művének mintegy második felében — minden egyes zsoltár nehezebb helyeit megmagyarázza. Célja volt e művel, *hogy magyarul szóaltassa meg Dávidot, ki — szerinte — a Krisztust minden gazdagságával együtt hirdeti*. Ezzel írásmagyarázó álláspontját is meghatározza. Ez álláspont eredménye már az, hogy zsoltárainak egy jelentékeny részében csakugyan beerőszakolva találjuk az egész *khristologiát* és *eschatalogiát*, amikről, de főleg az előbbiről, a héber költőnek távoli sejtelme is alig lehetett.

Valamennyi zsoltár szerzője maga Dávid, a költőkirály, amit a 72-ik zsoltár utolsó verse is igazol.¹ Ugyane nézetének bizonyítására kifogást tesz a gyűjtemény berendezése ellen s az utolsó helyet a 72-dik zsoltár számára tartja illetékesnek, mivel azt — mint ő hiszi — Dávid akkor szerezte, mikor már halálához közelgetett. — Bizonyára elmés módja az ilyen egy képtelen elv támogatásának, csakhogy a 72-dik zsoltár nem egy végnapjaihoz jutott, hanem egészen ellenkezőleg, egy trónralépő királyra készített dicsének, amelyben a költő kormányzói bölcseséget, ellenállhatatlan hatalmat és közjólétet esd Jehovától, ki a zsidó királyban ön magát van hívatva megdicsőíteni.

Nem kárhoztathatjuk azonban Székelyt a felfogá-

¹ A 72-dik zsoltár végén ez olvasható: Itt végződnek Dávidnak, Isai fiának könyörgései. Székely szerint, ha ez a zsoltár az utolsó a sorban, a záradéka a Dávid szerzőségét az egész gyűjteményre nézve igazolja. Könnyű megfajtása egy nem könnyű kérdésnek.

sáért: ő kora nézeteit és hibáit képviseli. A reformáció ugyanis még alig néhány éve indult el szellemszabadító útjára s a biblia fegyvereivel vívott diadalai által szentesítette az afelől táplált régi keresztyén nézeteket. Székely bizonyára gyermeki hittel hódolt meg a biblia segélyével kivívott eredmény előtt s boldog volt, ha az ó-szövetség rejtélyeiben is minél több helyen megtalálhatta az idők jobbra fordúlt szellemében újra megjelent Krisztust. Azzal a gondolattal dolgozott, mint még ma is némelyek, hogy az ó-szövetségi írók, a jövődöbeli keresztyénség érdekeit egész öntudatosan előkészítették és hogy Dávid prófétai szelleme már látta az ő családjának a késő jövőben való megdicsőülését a Krisztusban.

Mindenesetre nagy elismerés rejlik az ily felfogásban az ó-szövetségi írók és a Krisztus előképeül teljességgel nem illő Dávid iránt; de félremagyarázása az a héber költő lelkületének, akinek éppen az képezi fő érdemét, hogy korával együtt érzett, együtt lelkesült vagy szomorkodott és mint nemzetének hű fia, azt tartotta feladatának, hogy hű kifejezője legyen a nemzet gondolkodásának.

Különösen a Dávid és Salamon kora nem is adott okot arra, hogy a költő a nemzet reményeit a távol jövő szépségeivel élesztgesse. — Az állam hatalma messze terjeszté karjait s a költő dalolhatott nemzeti dicsőségről, Jehova nagyságáról, ki népe élén hódítva jár, vagy elmerenghetett a Mória-hegy pompás templomán. — Ha lelke szárnyain olykor a messze jövőbe is elrepült: bizonynyal nem a keresztyénség Krisztusáról, hanem arról a földi hatalmasról álmodozott, *akinek szín-arany trónja előtt leborúlnak a pusztalakók, a szigetek királyai s aki uralkodik tengertől tengerig; a szent folyótól a föld határáig s ellenségei nyalják a port.*¹

¹ 72. Zsolt. 8. 9. v.

De Székely, valamint előtte és utána élt elvtársai nem az ó-szövetséget magát tudakozták és tudakozzák meg annak értelme felől; hanem saját vallásos nézetük igazolását keresték és keresik abban. — Nekik az ó-szövetség válasz egy előre feltett kérdésre, amelyet meg is találnak abban, ha mindjárt az ó-szövetségi író megajdul is sírjában e jószándékú erőszakvételtől.

Ily felfogás mellett aztán a ritka szép, valóban drámai szerkezetű és tisztán theokratikus szellemű 2-ik zsoltár, Székely szerint, a Krisztus születését, halálát és feltámadását rendre leírja. A 8-ik, amelynek költői tartalmát Szász Károly méltónak találta a 19-ik század nyelvén is megszólaltatni s amely egy ama sok szép himnus közül, amelyekben a héber költő istenével együtt magát dicsőítette meg — e 8-dik zsoltár is — szerinte Krisztusra vonatkozik. Azt írja le ugyanis, hogy „*az evangyliom mind e széles földön elhirdettetik.*“ — Jellemző különösen a 2-dik vershez kötött magyarázata. — Ott ugyanis a kisdedekekről van szó, akik ártatlan ajkaikkal szintén az isten nevét dicsőítik. — Ez Székely szerint be is teljesedett és pedig Krisztusra vonatkozólag ama nevezetes napon, *mikor Jeruzsálembe ment az számaron ülven és a gyermekek őt Messiásnak kiálták; ezenkívül még akkor is, mikor Krisztus az együgyű apostolokat prédikálni mind e széles földre elbocsátá.* (159. l.).

E prózai elfogultsággal aztán sikerül Székelynek a zsoltárok nagyobb részét kiforgatni költői öltözetükből s halmazzá szaporítani a messiatikusok számát. Egyetlen költői kép, hasonlat, a jövőre irányult gondolatnak egy odavetett árnya, vagy akármely félremagyarázásra alkalmas szó — szerinte — mind Krisztust példázza, reá vonatkozik. — Magyarázataiban azonban kevésbé szerencsés, mint a magyarázandó helyek kikutatásában, aminek igazolására legyen elég ez alkalommal csupán egyetlen példa. — A 103-dik zsoltár 5-dik versében

úgy van feltüntetve Isten, mint aki a hozzá könyörgő s benne bízó lelket megújítja, mint a saskeselyű az ő ifjúságát. Székely szerint e kifejezésben a Krisztus által eszközölt lelki újjászületésről van szó, „*mely hasonlítatik a keselyűhöz, ki vénsége korán, az ő fürödőjének forrását megkeresi, kibe ha megfürödhetik, kétségnélkül vénségét ifjúsággá változtatja; mely források közül egy vagyon a fekete hargita-havasnak tetején, kire nyárban ugyan reá omolnak a keselyűk; mely forráshoz nem messze más is vagyon, de azt egy sem illeti.*“ — Ime egy mythologikus gondolat, mint történeti bizonyosság! Egy héber költői kép a keresztyén exegeta szemében! Székelyt túlzó keresztyénsége, mindenáron való *Krisztus keresése* lehetetlenné tesz arra nézve, hogy a héber költői művek hű tolmácsolója legyen. — Mentségére szolgál azonban, hogy legtöbb hibáiban oly közdivatnak hódolt, amely alól későbbi exegetáinknak is csak újabb időben sikerült magukat kiszabadítaniok.

Tagadhatatlan érdeme Székelynek, hogy a nyilvánuló közszükséget fedezni igyekezett s hogy a zsoltárfordítás terén úttörő munkával jelent meg.

Székely után *Szathmár Némethi Mihály* adott az összes zsoltárookra írott magyarázatokat *Szent Dávid Psalteriuma* címen, amely Kolozsvárt 1679-ben látott napvilágot.¹ — Érdekes, hogy e férfiút Debrecenben,

¹ A mű teljes címe ez: Sz. Dávid Psalteriuma: avagy A' CL. Soltároknak rövid elosztása, magyarázattya s azokból származott 550. Tudományok által való megvilágosítása: Mellyet irt, Némethi Mihály a' Colosv. Orth. Eccl. m. L. P.

Colosv. Veresegyházi Mihály által 1679. I.

A címlapon egy szívárványszerű ívezet alatt, vagy templom-boltív alatt Szent Dávid látható, fején koronával, vállain palástszerű köpennyel, kezében lanttal.

Megjelent e mű 1680-ban és 1685-ben Lőcsén is.

Patakon és Hollandiában gyűjtögetett ismereteivel, szintén Gönc szerezte meg magának, elébb iskola-mesterül később pedig lelkipásztorul. Majd a pozsonyi idézés hatalomszava őt is kizaklatta hivatalából s 1673-ban Debrecenben, majd azután Kolozsvárt működött egész 1689-ig, amidőn kivette a tollat kezéből a halál, amelyet annyi lelkesültséggel és termékenységgel forgatott, mint kortársai közül igen kevesen.

Számos nyomtatott és még számosabb kéziratban maradt művet hagyott maga után. Ez utóbbiak bizonyosan elkallódtak, vagy legfőlebb valamely élelmes egyénnek szereztek olcsó dicsőséget. Ezek hova tűnte felett töprenkedve, mondja Bod Péter: *Jó az embernek, amit ír, magának, ha lehet, kinyomtattatni, nehogy mások fojtásnak csinálják és a nyúlak után lövöldözzék.* Hát ugyan mit mondana ma, midőn a theologusok többnyire csak az íróasztal számára készítik műveiket?!

Psalteriumát *Veresegyházi Szentyei Mihály* kolozsvári orthodoxus tudós typografusnak ajánlja, aki a 202 lapra terjedő 12-ed réttű könyvet saját költségén nyomatta ki. Ajánló levelében teljesen körvonalozza álláspontját, ami csak abban különbözik a Székelyétől, hogy körülményesebben van meghatározva.

A Soltárok — úgymond ő — egész kis biblia s az egész szentírás summája. Megtalálható bennök mindaz, ami Istenre és az emberre tartozik. Megtudjuk ugyanis a Soltárokból, hogy az Isten egy természetében és állapotjában és hogy abban az isteni egy természetben három egymástól megkülönböztetett isteni személyek legyenek, t. i.: Atya, Fiú és Szentlélek. Bennök van minden, ami néz a mi üdvösségünkre és a váltság munkájára, szóval: az egész keresztyén hittan. Bennök van az is, ami az istenitisztelet rendjét és módját illeti, úgy, hogy ha valaki a zsoltárokat jól tudja s annak titkait érti — érti az egész bibliát is.

Szerinte is valamennyi zsoltár a Dávidé, mert amelyeket nem maga írt, azokat megprofétálta és pedig a Szentlélek reáhatása folytán. — Ezen az alapon okoskodja el aztán az egyes zsoltárok felirataiban megjelölt szerzőktől a szereztetés érdemét a Dávid javára. A 72-dik zsoltár, jöllehet a feliratban Salamon van szerzőjeül megjelölve, — szintén a Dávidé, aki isten lelke által ábrázolja ki abban a Salamon uralkodását. A 90-dik sem a Mózesé, mert bár Mózes megsiratta az emberi élet rövid voltát, de e kesergő éneket Dávid a harmadnapos döghalál idején megbővítette és rythmusokba szedte. Hémán, Assaph, Ethan, Koráh fiai mind a Dávid énekeit énekelték, mint éneklő mesterek. Szóval a Dávid prófétai szelleme ott lebeg az összes zsoltárok felett s a közel és távol jövőendő eseményei mind megcsendülnek a költőkirálynak szentlélekihlette lantján.

Ő épenúgy, mint Székely, sokkal inkább keresztén, mint exegeta.

Psalteriumát először latinúl írta s csak tisztelői sürgetésére fordította magyar nyelvre. A szöveget nem adja, mint Székely, hanem egyszerre magyaráz s magyarázataiban főleg gyakorlati szempont vezérli, vagyis a szerző, szereztetési idő, alkalom, cél és tartalom rövid ismertetése után különös figyelemmel van a tárgyalt soltár egyes részeiből kivonható valláserkölcsi tanulságokra. — A nyelvtani fejtegetéseket szándékosan látszik kerülni, ami még inkább meggyőző abbeli nézetünkben, hogy ő tisztán practikus céllal dolgozott. Ő maga is említi különben, hogy Psalteriuma egész kidolgozott kis predikációkat tartalmaz, amiért a maga korában használt mű lehetett, könnyű módot nyújtván a predikátoroknak a soltárok szószéki szokásos ismertetéséhez. Érdemeiben, mint hibáiban, sok része van *Amesiusnak*, akihez ő maga is egész elismeréssel utasítja azokat, akik többet óhajtanak tudni a soltárokról.

Négy évvel a Némethy Psalteriuma után, ugyancsak Kolozsvártn jelent meg egy 876 nagy negyedréti lapra terjedő zsoldármagyarázó mű. Címe: a *szent zsoldárok Resolutioja és azoknak az erdélyi fejedelmi evangélika reformata udvari szent ecclesiára lélek és igazság szerint való szabása*. Kinyomtatott a fejedelmi méltóságok parancsolatjából és költségével Kolozsvártn 1683-ik esztendőben.

Szerzője e műnek *Tofeus* vagy *Dobos Mihály*¹ székelyhídi születésű férfiú, aki 1649-ben *Leidába* ment s ott a szentírás magyarázás doctorává avattatott; hazajöven, elébb *nagyváradi*, majd *pataki* professorrá lett.² *Patakról Bodrogheresztúr*, onnan *Szatmár* hívta és nyerte meg lelkipásztorául, 1663-ban pedig *Apaffy Mihály* udvari papságra méltatta; 1678-ban püspöki hivatallal is megtiszteltetett. E vázlatos életrajzi adatok már magukban is beszélő bizonyosságai annak, hogy Tofeus országos hírű, közkedveltségű tudós és szónok volt s annak is, hogy az ő korabeli előkelőbb protestáns egyházakat nemesebb papválasztási elvek lelkesítették, mint a jelenlegiek túlnyomó részét.

Tofeus érdemei mellett szól mindennekfelett az a körülmény, hogy Apaffy Mihály és neje Bornemissza Anna, e kiváló női nevezetesség, azzal hódoltak a tudós és szónok tekintélyének, hogy élőszóval elmondott zsoldármagyarázatait íródiákjaik által leiratták s majd ki is nyomatták. A fejedelmi kegy tehát jól gondoskodott arról, hogy Tofeus eszméi ne törjenek össze a templom falain, ami kétszeresen feltűnő annak, aki tudja, hogy e

¹ A *Tofeus* név talán a *Dobos-név* héber-latinos fordítása (tof=dob), vagy a *Töfői*-nek latinosítása.

² Patakon csak egy évig maradt, t. i. 1652—53-ban, amikor is — Szombathy J. Monumentai szerint (117. l.) fuerunt professores ordinarii tres: Joh. Tolnai, *Mich. Tovfaeus* és Joh. Szölösi. Itt tehát *Tovfaeus* néven ismerték.

férfiú épen a fejedelmek, a hatalmasok gyarlóságait egész kedvtelve tudta és merte ostorozni. Bod Péter *igen szókimondó, kemény embernek*, Toldi Ferenc *a vétek rettenthetlen ostorának* nevezte el. És az is volt valóban: mester a feddésben, a rettentésben. Az ó- és új szövetség, a világ- és egyháztörténelem ismerős vidékeiről mindenkor ügyesen tudta a felállított életigazságot találó példákban érzékeltetni és meggyőzőökké tenni. Ismerte a hatás eszközeit; meg volt áldva a kitűnő szónok szükséges kellékeivel s ez lehetett oka, hogy Bornemisza Anna a Birók és Sámuel első könyve s Máté evangelioma felett mondott predikációszerű magyarázatait is sajtó alá készítette, amelyek azonban kéziratban maradtak, bizonyára exegetikai irodalmunk jelentékeny veszteségére.

A *Resolutio*, amelyet az iródiákok: *Tisza-Ujhelyi István és óvári Keszi János* a fejedelmi kiadóknak ajánlottak,¹ — említett jelességei mellett is, ugyanarra az erőszakoskodó írásmagyarázási elvre támaszkodik, mint a Bencédi Székely Psalmusai és Németi Psalteriuma. — Némi gúnnyal hivatkozik a pápistáknak az egyes zsoltárok felől alkotott ítéleteire, sőt összehasonlítás kedvéért közli is azokat; de eközben nem veszi észre, hogy a saját álláspontját is elítélte, amennyiben az — lényegében mitsem különbözik a pápistákétól; ő úgy, mint amazok, Krisztust és a keresztyén egyház hittanát erőszakolván be a zsoltárok félreértett kifejezéseibe. Igaz, hogy ő kevesebb zsoltárban találja fel a prófétai célzást, mint amazok; de megtalálja és hangsúlyozza. Szerinte a zsoltároknak másfélszáz darabra való elkülönítése és részekre osztása a Szent Lélek munkája s ellentétben Némethy Mihállyal, ő a 18-dik zsoltárt szeretné a

¹ A szerzőt magát így méltatják: „nagy ajándékú istenember, akinek nyelve Isten oltárának tűzétől illettetett s nincs oly penna, amely azt egészen elérhesse és leírhasssa.”

150-dik helyén látni, amely zsoltár a Dávid hattyúdala; különben ő is azt hirdeti, hogy *Dávid a szentlélek által látta: minémű leszén a Krisztus tudományának állapotja az új testamentumban.* (2-ik zsolt. 10-ik l.) *Az atyaisten és az úr Jézus között pedig contractus vala, mikor ez utóbbi arra adta magát, hogy testet vegyen magára.* Neki a Jákob istene a szentháromság (46-ik zs.), amelynek nevében és érdekében keresve-keresi az alkalmat: most az Arminianusok, majd a Sociniauxok ellen való gyűlöletét kiönteni. Türelmetlen a másként vélekedőkkel, rettenthetlen a nagyok, a világi méltóságokkal szemben; de nemesen önmegadó és mély alázattal hódoló ott, hol az isteni kegyelem nagyságát s az ember érdemetlen voltát megkapó erővel rajzolja.

Egy ponton még haladást is tanúsít Némethyvel szemben, t. i.: nem tartja az összes zsoltárokat Dávid productumainak, hanem a Rabbinusoknak ad igazat, akik azt legalább tíz ember művének tekintették. E haladás is azonban csak egészen relativ, mivel ugyanekkor meg a zsoltárfeliratoknak ad teljes hitelt. — Általában még Tofeusnál is hiányzik az a mélyreható bírálói tekintet, *amely az eredeti nyelv, a héber ősviszonyok és költészeti sajátosságok pontos ismerete által élesítve, kételyekkel lép az igazságkeresés útjára s minden előítéllettől szabadon, tehát magát megtagadva, óhajt ítéletet szolgáltatni a héber költő szellemének.*

Egyébiránt ő is inkább tanítani akart a zsoltárok alapján, nem pedig bírálatot írni a zsoltárok és az azokról uralkodóvá lett nézetek felett s így lesz aztán erős moralistává, hatalmaskodó dogmatikussá és felületes exegetává. Álláspontjától eltekintve, nyelvezetében kellem, erő; felfogásában pedig annyi eredetiség rejlik, hogy még ma sem érdemli meg az elhanyagolást.¹

---

¹ Tanúlságos és szép p. o. az imáról írott elmélete. (20. zsolt.)

Vannak az említetteken kívül a zsoldárkönyv egyes darabjaira írott magyarázó műveink is, amelyeknek szerzői már a darab megválasztása által elárúlják írás-magyarázó állásponjukat.

Első ezek között *Melotai Nyilas István a 20-ik zsoldártra írt s 1626-ban kelt magyarázatával*, amelyet azonban nem sikerült tüzetesebben megismernem.¹ Gyanítom azonban, hogy ő, aki „*Speculum Trinitatis*“ művében a szentháromságot a bibliából, a *zsidók írásából* és a conciliumok végzéseiből igyekszik megvédelmezni: bizonynyal épenúgy messiatikusnak veszi a 20-ik zsoldárt, mint *Székely* és *Némethy*, vagy pedig mint azt Tofeus Resolutiojából sejthetjük — ő az, aki a 20-ik zsoldárt Bethlen Gáborra alkalmazta, annnyival is inkább, mivel említett *Speculum Trinitatis*-át, két évvel a 20-ik zsoldártra írt magyarázata után, Bethlen Gábornak ajánlotta, mint akinek különben is udvari papja és kegyeltje volt.

A 2-ik a *Lelki legeltetés, azaz Dávid király 23-ik zsoldárának magyarázatja, melyet foglalt bé 12 predikációkban Js. Krisztusnak alázatos szolgája, Keresztúri Pál*. Nyomatott Váradon 1649-ben. Ugyilátszik, hogy már 1645-ben is megjelent, bár az 1649-iki kiadáson e körülmény nincsen jelezve. Ajánlva van Lorántffy Zsuzsannának, akinek a szerző udvari papja volt s aki azokat a predikációkat végig is hallgatta. E mű teljességgel nem írásmagyarázat, hanem erős logikával, ügyes fölrészelő képességgel alkotott predikációk, vagy inkább predikációi vázlatok gyűjteménye, amelyeket mesterileg bonyolított szerkezetük miatt, hihetőleg Lorántffy Zsuzsanna magas műveltsége is csak többszörös olvasgatás után volt képes megérteni. Reánk nézve főképen az az érdekes és jel-

¹ Szabó K.: Régi Magyar könyvtárából bizonyos, hogy 2 példányban megvan a M. Tud. Akad. és a marosvásárhelyi Teleky könyvtárban. Idézett mű 225 l.

lemzetes benne, hogy az őrző pásztort most Istennek majd Krisztusnak magyarázza.

A 3-ik és utolsó a *Bándi Sámuel magyarázatja, a 68-ik zsoltárra, amelyet tett őfelsége jóvoltából, midőn tudományának rendes útját nyomná a belgiumi hires akadémiákban.* — Nyomatott Franekkerában Cyselaar János által 1690-ik esztendőben. Ez egy 289 lapra terjedő 12-ed rétű mű, amely Teleki Mihály és Hadadi Wesselényi Pál hitestársaknak van ajánlva.

Elfogltságban felülmúlja minden elődjét, amennyiben szerinte az *Úr Js. Krisztus önnönmaga szóla, mint a szövetségnek angyla, a szinai hegyen az atyákhoz és az ő lelke által úgy munkálkodék a prófétákban, hogy azok nekünk mindazokat a beszédeket írva hagyták, amelyek a mi életünknek és kegyességünknek ez életben méltó zsinórmértéke. Nem is szólott az atya soha az ő fia nélkül, sőt mindenkor az ő fiában szólott.*

Közelebbről a 68-ik zsoltárt úgy jellemzi, mint amelyben az istennek örökkévaló tanácsát az ecclesia, annak ura, azaz az Isten fiára vonatkozólag a prófétákban szólott szent lélek után, kiváltképen felnyomozhatjuk. Ugyanazért fejevesztettség e zsoltár dolgait pusztá rend szerint való emberi személyre alkalmaztatni; mivel ebben *Js. Krisztus commendálja magát szolgálival egyiütt s az ő minden ellenségén vett győzedelméből nőtt nagy öröme rajzoltatik.* Szerinte az *Eloah*=Js. Krisztus, az *Elohim* pedig=szenstháromság. Így aztán a 68-ik zsoltár is egész keresztyén hittan dióhéjban.

E műben a kegyes olvasóhoz intézett beszéd után egy vers is olvasható, amelyben Európának mindazon jó asszonyai rendre földícsértetnek, akik az ecclesia körül érdemeket szereztek magoknak. E vers, valamint az egész mű is a nyelvezet gyarlósága, szerzője fegyelmezetlen észjárása s gondolatainak nehézkes szárnyalása miatt bizonyos elszántságot igényel attól, aki tanulmányozására

vállalkozik. Ajánlani csak azoknak merném, akik *miért miért nem*, a Bándi-féle álláspontot ma is jogosnak és védelmezhetőnek gondolják.

Ennyi az — ha nem csalódom¹ — amit a magyar exegeták a Zsoltárkönyvre nézve, nyomtatott művekben producáltak. Azt az álláspontot, amelyet képviselnek, kimerítették; annak védelmére minden lehető össze-hordoztak. — Az egyház hű fiaiként gondolkoztak és irtak. Az inspirált ó-szövetségben joguk volt a kezdettől fogva létező ige nyomait keresni, keresték tehát és meg is találták. — Műveikben mintha csak a Jézus közvetlen tanítványai beszélnének, mintha csak Péter vagy Jakab hirdetnék a körülmetéltetés híveinek, hogy Jézus az ó-szövetség látnokai által megjövendőlt, a Dávid királyi törzséből sarjazott messiás. Mintha csak a zsidókat akarnák megtéríteni! Csak az előfeltétel volt hibás, amelyet azonban nem ők alkottak; a munka kitűnő volt, bár tartós hatásra nem számíthatott. — *Celsus*,² *Porphyrius*³ s a gorostikusok elporlottak, de a századok megőrizték gondolataikat. — A confessiók betűjit túlragyogta az írás aranyszava, amely vizsgálódásra int. — A megindult bibliai vizsgálódásnak már nem állhatják útját a régi alapon épített exegetai művek, mivel az előbb vagy később, de hivatva van arra, hogy teljes igazságot próbáljon szolgáltatni a héber írók félreértett szellemének. — Zsoltármagyarázóink azonban meg lehettek elégedve munkálkodásukkal. Azok jelen-

¹ Az enyedi Szemle 1880. évfolyamában (3-dik szám) szó van *Nógrádi Mátyásról*, mint aki az 51-dik zsoltárt magyarázta. De ezt a művet nem sikerült sehol megkerítenem. Nem említi a Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtára” sem. Egy Nógrádi Mátyás pataki tanár volt 1648—49-ben (Momumenta 117 lap)

² *Αληθής λόγος*-ában keményen támadta a keresztyéniséget s ennek kánonát is.

³ Aki a Dániel-könyvet „vaticinium post eventum”-nak jellemezte, tehát annak profeciai minőségét kétségbe vonta.

tékeny hatása és álláspontjuk közkeletűsége mellett szól ugyanis az a körülmény, hogy például hazai ó-szövetségi írásmagyarázóink, hosszú időn át, leginkább a zsoltárokat, — mint bizonyosan szerintök is egész kis bibliát — használták exegetai képességük köszörülésére és bebizonyítására. Sajnos, hogy jó idő óta sem nyomtatott művet nem produkálhattak, sem érdekeltséget nem tudtak ébreszteni az ó-szövetség tanulmányozása iránt, aminek egyik fő-fő oka, — hitem szerint — épen az ő önmaguk által is tarthatatlannak ismert álláspontjukban is kereshető.

*

Tévedne azonban, aki azt hinné, hogy a hazai vallásbuzgóság és bibliaszeretet a zsoltárok magyarázásában merítette volna ki minden erejét. Távolról sem!!

Melius Juhász Péter már 1565-ben kiadta ily című művét: *Az két Sámuel könyveinek és az két királi könyveknek az sidó nyelvnek igazságából és az igaz és bölcs magyarázók fordításából igazán való fordítása magyar nyelvre* s ugyanő s ugyanazon évben *Szent Jób* könyvét is kiadta, egyiket, mint másikat széljegyzetekkel és a fejezetek végére illesztett magyarázatokkal.¹

Sóvári Soós Kristóf 1601-ben egy sűrűn nyomott, negyedréti alakú s 954 lapra terjedő műben adja Hoseas, Joel és Amos profetiáinak magyarázatát s csak a pártfogás hiánya okozta, hogy a többi kis prófétákra írott műveit is ki nem nyomathatta.²

¹ Teljes címe: „A Szent Jób könyvének a Sidó nyelvől és a bölcs Magyarázók fordításából igazán való fordítása Magyar nyelvre.“ Várad 1565. 4 r. — A sárospataki példány az elején hiányos.

² Teljes címe: Az Szent Prófétaknak (kik szám szerint tízenketten vadnak és az ő rövid tanításokra nézve Minoreseknek szoktanak neveztetni) írásoknak Predicatiok szerint való magyaráztatianac Első Része. Oseas. Joel. Amos . . . Bártfa 1601. 4. r. 954 l.

1621-ben *Kecskeméti Alexis János* pataki lelkész Dániel prófétát egy bőséges tanulmánnyal írott terjedelmes munkában magyarázza³ s ugyanekkor *Margitai Péter* Jónás profeciája felett készített 42 predikációját bocsátja világra elé.⁴

1641-ben *Tyukodi Márton* 60 prédikációt produkál a József életeseményei alapján, aki szerinte a Krisztus előképe.⁵

Csúzi Cseh Jakab 1682-ben „*Edom ostora, vagy Abdiás prófétálásának egynehány elmélkedésekben foglaltatott világos magyarázattya*“ című⁶ művel áll az exegeták sorába s úgy tartja, hogy az egész prófécia az anyaszentegyházat és annak ellenségeit allegorizálja, akik azonban, épen mint Edom leányai, megszégyenülnek.

1693-ban pedig *Debreceni Kalocsa János*, Deodatus hírneves olasz tudós az *Énekek énekére* írott magyarázatát bocsátja közre magyar nyelven⁷ s 477 lapon bizonyítgatja — a völegény és jegyese képében —

³ Címe: Az Dániel Próféta könyvének az szentírás szerint való igaz magyarázattya, Mellyet rövid praedicationokban foglalt volt Kecskeméti A. János az Patachi Ecclesiának Lelki Pásztora és abban az időben Szemplén Vármegyében levő Ecclesiáknak Séniora. Debrecen 1621. 4 r. 953 l.

⁴ Címe: Az Jónás Próféta könyvének az Szent Írás szerint való igaz magyarázattya . . . Debrecen 1641. 8 r. 196 levél.

⁵ Az tiszta életű Joseph Patriarcha Életének, szenvedésének és ditsérettel viselt dolgainak Sz. Írás szerint való magyarázattya. Várad 1641 8 r. 647 l.

⁶ Debrecen 1682. 8 r. 307 l.

⁷ Címe: Isten ajándékával való kereskedés Avagy Énekek Énekének Magyarázattya az Úrtól adatott ajándéknak mértéke szerint. Melly nagyobb részint Az Isteni tudományban mélyen forgott kegyes Férfiúnak Deodatus Jánosnak a Szent könyvre olasz nyelven tölt értelmes jedzésiből vétetett . . . Debrecen 8 r. 477 l.

Krisztusnak és az egyháznak egymáshoz való benső ragaszkodását.

Nem tehetem, hogy e sok tekintetben érdekes, de mind a 16-dik század theologiai álláspontján álló művek tüzetesebb ismertetésével, a m. t. közönség becses türelmét kizsákmányoljam, azt azonban nem hallgathatom el, hogy valahányszor én a 16-dik és 17-dik század vallásegyházi irodalmával foglalkozom, lelkemet emelkedni, erőmet nőni érzem a kiváló szellemek társaságában, akiknek munkakedvét és szent buzgalmát nem tudták megtörni sem a szegénység nyomorai, sem az üldöztetés keservei; akik a nyomasztó viszonyok terhei alatt is képesek voltak magasra nőni, hogy annál messzebbre világítsanak.

1693. óta azonban — legalább tudtommal — nem jelent meg nagyobb szabású exegetikai tanulmány, egészen 1796-ig; tehát egy teljes századig. — Nem mintha a biblia elvesztette volna érdekességét a tudós szemében; vagy mintha talán a protestantismusban fogyott volna meg az ösztönző erő; hanem igenis azért, mert a zsarnokság vállaira támaszkodó katolicizmus egyfelől előlte az írói szabad mozgást, másfelől pedig elcsábította patrónusainkat, akiknek vallásos buzgósága és bőkezűsége lehetővé tette a tudományos protestáns művek kinyomatását. Erdély elvesztette önállóságát s benne a protestantizmus leghatalmasabb támasza döntetett el. A Lorántffy Zsuzsannákat és Bornemisza Annákat Bátori Zsófiák követték. A gondolat és sajtószabadság termékeny éveire a censura aszálya következett. Az imént még hatalmas és virágzó protestantizmus kifosztott, üldözötté lett. Beállt a szellemi pangás, *a protestantizmus eltűnésével együtt az irodalmi hanyatlás korszaka.*

De a százados, kínos csendben forni, tisztulni kezdett a theologiai gondolkodás. — A léleknek nem

mindenütt volt szárnya szegve. A 17-dik század közepén megindult *szöveg-épségi vita*,¹ majd a bölcsészet mind hangosabb beleszólása a theológiába² oly bibliai vizsgálódási vágyat vert fel a szomszéd Németországban, amelynek egyre fényesebben nyilvánuló eredményei elől a magyar theologusnak sem lehetett elrejtőznie. És nem is rejtőzött el. Midőn a viszonyok jobbra fordulta után

¹ A szöveg-épségi vita alapját az a túlzó feltevés képezte, amely szerint az ó-szövetség nyomtatott szövege (a középkori eredetű magánhangzókat is beleértve) teljesen ép, hibátlan, mert Isten örökös időről-időre annak épsége felett. Ezt a zsidó feltevést elfogadta a prot. orthodoxia is s ennek egyik főképviselője volt legidősb *Buxtorf János* 1591—629-ig. Ez ellen a Buxtorf-féle nézet ellen támadt 1624-ben *Capellus Lajos* francia ref. tanár „*Arcanum punctuationis revelatum*“ című művével. Segítő társa volt *Morinus János*. Ellenfelők lett az ifj. *Buxtorf János* (1648) stb. — Az irodalmi harc a Capellus-Morinus álláspont győzedelmével végződött s ezen áll *Göböl Gáspár* is. Tetszős elmésséggel, de a zsidó elfogultság ellen való nyilvános kárhozzátással ismer-teti ezt a nevezetes vitát. „A tudósvilág — mondja ő — ment a két nagytudományú *Buxtorfok*, mint vezércsillagok után; ezek ismét az ő előttök kedves zsidó Doktorok után. Midőn a múlt századnak közepe tájján *Cappel Lajos* Salmuri professor „*Critica sacra*“ s más nemű könyveiben azt igyekezte megmutatni, hogy az ó testamentomi szentírásnak mai zsidó textusa egybevettetvén, annak régi fordításaival, sok helyeken megjobbítottathatik: a *második Buxtorf János* Basileai professor tüzetesen kikelt ellene az ő *Anticri-ticiájában*; melyben ő ellenben azt igyekezik megmutogatni, hogy a zsidó mai textusban legkisebb hiba sincsen, még a punctumokra nézve is. Ez a per a tudósokat kétfelé szakasztotta mind addig, mígnem ezen folyó században (18-dik) a sz. írásnak régi kézírásai mindenütt felkerestetvén, azoknak egybevetésekből világosságra jött, hogy a zsidó Ben-Chaimok, kik először a zsidó bibliát kinyomtatatták az ő előttük volt kézírásokból, nem a legszerencsésebb munkát cselekedték; és hogy az ő munkájukat más, régebb s számosabb kéziratokból, melyeket ők nem láttak, igen sok helyeken meg lehet s meg is kell jobbitani.“

² Különösen Hobbes az ő *Leivathanjával* és Spinoza Benedek az ő *Tractatus theologico politicusával*.

az első exegetikai tanulmány megjelent, az már egy új világ szülötte volt.

E tanulmány címe: *Új vélekedés az ó és újtestamentumi prófétáknál előforduló nap, hold és csillagok megsejtétedésekről. A napnak Gibeonban, a holdnak az Ajjalon-völgyében Jósua szavára lett megállásokról való toldalékkal, melyeket a tudósoknak ítélletételek alá bocsát Göböl Gáspár kecskeméti prédikátor és esperest. Nyomtatott Pesten, 1796-ban.*

E művében azt igyekszik kimutatni az érdekes szerző, hogy a biblia több pontjain előforduló nap, hold és csillagok alatt nem az égi testeket, hanem azoknak bálványképeit kell értenünk.¹ Továbbá, hogy azok olykor a földi királyok, királynők és főpapok jelölésére is szolgálnak s emellett szó szerinti értelemben is előkerülnek.

A „Toldalék”-ban Jósua könyve 10-ik részének, 12, 13. és 14-ik verseit magyarázza s szerinte a Jósua által megállásra fölhívott nap nem az égi test, hanem a gibeonbeli bálvány nap, amelyet megszegyenyített Izráelnek istene, aki győzedelemre segíté a gibeoniták érdekeiért harcoló választottait. Göböl a 13. és 14-ik verset későbbi

¹ Az én gondolatom az — írja Göböl G. — hogy az a beszéd Jósua szájában: *Nap Gibeonban állj meg és hold az Ajjalon-völgyében*, épen olyan volt, mint a *Mósesébe* a veres tengeren való szerencsés átalmenetel után az, amely van 2 Móz. 15 r. és a *Sisera* megvertetése után a *Débora* s *Bárakéba* az, amely van Bir. 5 r., azaz *Hálaadó magasztalása az Izráel Istenének*, ki győzedelmet adott a Pogányokon; és a *Jehovának* a Pogányok Isteneiknek ellenébe való tevése. Mintha t. i. így szólt volna Jósua: Az Úr az erős Isten! Te, *Gibeonnak* Istene és te *Ajjalonnak* Istene! Nap és Hold! . . . Hallgassatok el, üljetek el Gibeonban és az Ajjalon-völgyében. Nincs szüksége az Izráelnek a ti segítségetekre akkor is, mikor azok mellett hadakozik, akik titeket tisztelnek. Maradjatok otthon a ti lakóhelyetekben *Gibeonban* és az *Ajjalon* völgyében (78, 79 l.)

betoldásnak tartja¹ s az *oralis traditio* híveinek tulajdonítja, mint akik *Mäsius*, *Grotius* és *Bochart* szerint is, a szöveget igen tetemesen megrontották. Hivatkozik a *Capellus* és *Buxtorff*-féle szöveg-épségi vitára, *Houbigant* *Pilkington* és *Kennicot* törekvéseire és kutatási eredményeire, kik a mult században sokat fáradtak a szövegjavítás körül.²

Az efféle szövegjavítások, — szerző szerint, — nem ártanak a biblia hitelességének, amely ép marad a javítások után is, „*mint az a fa, mely az ő temérdek vastagságú derekával s kereken mindenfelé kieresztett sűrű ágaival azt mutatja, hogy ő a földdel együtt termett, zöld, kövér és fényes leveleivel pedig és minden hiba nélkül való gyümölcseivel azt, hogy ő most is az ő legtehetőesebb idejében vagyon: bátor hogy némely hajlásaiiban s külső héjjának megrepedéseiben, a por a nedvességgel együtt megvonván magát, azt imitt-amott megmohosította.*“

Ezután lelkesülten szólítja fel a kertészeket és vincelléreket a fán tapasztalt mohok óvatos tisztogatására s az ő korabeli *Buxtorfokkal* szemben jogosnak és szükségesnek ismeri el a *Capellusok* törekvéseit. „*A vallás — úgymond ő — nem vesz el egyetlen egy csudát is, ha világosságra jő, hogy az, amit némely vallásttartók csudának tartottak, nem a volt.*“

E mű a biblia védelme az egyre fejlődő természet-tudományok vívmányaival szemben. Ugyanis, amint a

¹ „A kérdésben levő 13-ik és 14-ik verseknek Írója más; más a 12-ik versnek Írója. A 12-ik versnek Írója Isteni lélektől vezéreltetett Író volt. Tehát e mond igazat, amaz nem. Ha meg nem lehet is hát egészen mutatni, mikor és hogy csúszott a 13-ik s 14-ik vers a 12-ik után, de a' bizonyos, hogy oda csúszott és nem oda való. A Sz. Írásnak méltósága megkívánja, hogy ott ne is legyen; maradjon a *Jásár könyvében.*“ (109 l.)

² Lásd a Göbből művének 103—108. lapjait.

16-ik században a Kopernicus-féle új elmélet megtámadta a *ptolomeusi* rendszeren épült theologiai világnézetet: bekövetkezett annak a szüksége, hogy vagy meghódol a theologia a tudomány új eredményei előtt, vagy pedig megkísérli az új elmélet és a biblia egyes adatai között támadt összeütközéseket, a könnyen nevetségessé válható adatok megmagyarázása által kibékíteni, elsimítani. *Peyrerius* az ő *Praeadamitákról* írott művében (1655.)¹ már a Göből által fejtegetett gibeoni esetet is megtámadja, önkényes magyarázgatások által igyekeztve a bibliai csodák számát s egyszersmind a biblia és a tudomány között megnyílt hézagot kisebbiteni. — *Peyrerius* ellen, kinek pajkos szelleme valóságos dévajkodást üzött a biblia könnyen kikezddhető adataival, egész sereg cáfoló munkát írtak a külföldi tudósok, amelyekben elkárhoztatták a viszketeges elmék nagy vívmányait, anélkül, hogy azokat megcáfolták vagy terjedésüket meggátolták volna. A *Peyrerius*-féle irány ellen van intézve a *Göből új vélekedése is*, amely, midőn sok nemes gonddal igyekszik értelmezni a biblia tekintélyét fenyegető adatokat, ugyanakkor egyszersmind összekötő kapcsot is képez a 17-ik és 19-ik század exegetái között. Amazok jellemvonása az erőszakoskodás, az övé a kibékítés, a kiengesztelés.

Ugyaníly gondolkodás eredménye a Warga István debreceni tanár *Exegetika theologiája* is, amelyet ő 1807-ben nyomtatott ki és pedig abból a nemes indokból, hogy lássák meg papok és világiak az exegetikai tudományok roppant fontosságát, *amelyek* — mint ő mondja — „*a theologusnak szemefénye és fundamentuma.*“

Ő *szükségesnek látja a theologiába tartozó igazságoknak minden oldalról való megvizsgálását, sőt meg-*

¹ „Systema theol. ex Praeadamitarum hypothesi.“ Megjelent 1878-ban a Zeitschrift für lutherische Theologie 1878. évfolyamában. Ádám előtti emberek létezését igazolja, Pál apostolt is bizonyossággal híván. (Rom 5., 14.)

engedi a némely dolgok körül előfordúlható kételkedéseket is; mivel a kételkedés is, ha az illendőség határa közt marad, vagy az elégen túl nem mégyen, az igazságnak semmi kárára nincs, sőt nagy hasznára van. Mert aki soha sem kételkedett valamiről, az soha sem mutatott meg fundamentumosan semmit.“ Így Warga, a debreceni tanár, aki *Simon Richardról*¹ szólva még azt is elég bátor kimondani, hogy „*e derék tudóst azok tartották eretneknek, kiknek vastag conceptiojuk volt a bibliai könyvek inspirációjáról.*“

E sokat jelentő nyilatkozatai mellett sem tarthatjuk Wargát szabadelvű theologusnak, mivel főleg műve literaturai részében az egyes könyvek felől régóta táplált hagyományos nézetek megvédelmezését ismeri kötelességének.

Művét, mint exegetika-theológiát, 4 részre osztja, t. i.: bibliai kritikára, hermeneutikára, bibliai literaturára és bibliai filológiára. Ez utóbbit azonban nem tárgyalja.

530 lapra terjedő műve valódi tudományos kincsszekrény, amelyben az ő koráig haladott bibliai kutatásoknak legfőbb eredményeit mind összegyűjtve találjuk. Némely ószövetségi könyvből mutatványokat is fordít, miáltal az irodalomtörténeti tárgyalás kívánatos útját egyengeti.

Göböltől és Wargától csak egyetlen lépés visz már dr. Ballagi Mórig.

Ő *Bibliai tanulmányok* című művét, amelynek első füzeté 1865-ben, a 2-ik pedig 1868-ban jelent meg, azzal a főcéllal készítette, hogy azt, *amit a rosszúl értett vallásos buzgóság roniott, lehetőleg megigazítsák és hogy*

¹ *Simon Richard* (1638—1723) kiváló r. kath. tudós az első nagyobb jelentőségű *Iságogica* szerzője. *Histoire critique du vieux testament* c. munkájának első kiadása (1678) pápai átok alá jutott mert a Vulgata fogyzatkozásait is szóvá tette.

az óvilág szellemébe való mélyebb behatolás által a biblia igazi tartalmát kellő világításba helyezték.

E tanulmányokat bizonyára sokkal jobban ismeri a m. t. közönség, semhogy azokra tőlem várná a bírálatot. Azt azonban szükségesnek tartom kinyilatkoztatni, hogy az azokban jelzett álláspontot vallom én egy mai-napság működő exegatára nézve egyedül elfogadhatónak és pedig, mert az, mint kimutatni próbáltam: *a fejlődés rendes útján állott elő; mert célja az igazságkeresés, mert méltányos az ószövetségi írók szelleme iránt és méltó a tudományhoz*, amelyet becsülettel képviselni szép és szent hivatásnak ismerek.

*

Főtiszteletű egyh.-kerületi küldöttség!

Mélyen tisztelt közönség!

Ennyi az, amit én ama nagyobb részben feledésbe merült szellemekről ez ünnepélyes alkalommal, nem kimerítően, de legalább nagy vonásokban elmondan; ohajtottam. Nem érdemelték meg, hogy elfelejtessenek, mert nemes munkát végeztek s a jó példaadást képviselik. Midőn a főtiszteletű egyházkerület hálára kötelező bizodalma nyomukba állított: úgy éreztem, hogy nekem jutott a kötelesség, egyházi múltunk e nagy alakjairól megemlékezni. Tanultam tőlük sokat és erőt merítettem munkáikból hivatali terheim emelésére. Szükségem is van reá. Köztudomású dolog ugyanis, hogy az exegetikai tudományok hazánkban aligha tudtak valaha közérdekeltiséget, lelkesültséget ébreszteni. Nem csalom magamat azzal a gondolattal, hogy nekem sikerülni fog eloszlatnom a divattá lett közönyt; de amennyiben a szívekhez sokféle út vezet, azon leszek, hogy megtaláljam a leg-egyenesebbet és boldog leszek, ha megtaláltam azt.

Ifjúkorom legfényesebb álma volt, hogy mint sárospataki tanár szolgáljam a protestantismus szent érdekeit.

A Gondviselés kegyelme, a főtiszteletű egyházkerületnek irántam oly korán nyilatkozó bizodalma ezt a fényes álmot megvalósította. — Én tudom, hogy mivel tartozom e nagy jóért és nem lesz idő, hogy azt elfelejteném. Az a szeretet, amely e főiskolához évek óta fűz ; a tisztelet és benső ragaszkodás, amely ennek díszes tanári karához csatol ; a nemes ifjúság, kiben főiskolánk jó hírnevét öregbíteni drága örökségemnek ismerem : — mindmégannyi erőforrás lesz reám nézve, a magamra vállalt feladat megoldása közben. Én hiszem, hogy az Úr kegyelme velem leend !

Ezek után mély tisztelettel ajánlom magamat továbbra is a főtiszteletű egyházkerület érdemekben gazdag előljáróinak állandó bizodalmaiba és pártfogó kegyeibe, a nagytiszteletű és tekintetes tanári kar kipróbált barátságába s a nemes ifjúság jóindulatú hajlamaiba !

TANÉVNYITÓ BESZÉDEK.

I.

Szeretve üdvözölt nemes tanuló ifjúság!

Mielőtt a reánk váró nagy feladat megoldásához hozzá kezdenénk; mielőtt eltávoznánk innen, hogy tüzet gyujtsunk a közművelődés oltárain, hivatalos állásomnál fogva, néhány szóm van önökhöz. Néhány szóban némi felvilágosítás, egy pár őszinte jó tanács, miket a kiosztott törvényekbe befoglalni, §§-okba szorítani nem lehetett.

A sárospataki főiskola, melynek életében a Gondviselés kegyelméből a mai napon ismét új évet nyitunk, negyedfélszázad óta szolgálja immár a közművelődés szent ügyét s ezáltal az egyházat és hazát.

Szellemi forradalom szülte; fejedelmi gondoskodás és bőkezűség növelte naggyá; a hazai protestantizmus vére hullása és szeretete védelmezte és tartotta fenn. Vihar, irigység, rosszakarat, zsarnoki önkény meg-megtámadta, de nem bírt vele. Önfentartó, vész- és viharral dacoló ereje saját szellemében gyökerezett. E szellemet elaltatni, kioltani nem lehetett.

Negyedfél század óta igen sok külső-belső változáson ment át főiskolánk. A *Perényiek*, *Rákóczyak*, *Kopácsyak*, *Comeniusok* és annyi más dicsők ide visszaszálló lelke nem ismerné fel e szent falakban a tudománynak és lelkiismereti szabadságnak ősi templomát, de bizonyára felismerné az ősi szellemet!

E szellem a százados változások és újraalakítási műveletek között is mindig ugyanaz maradt; az a

hagyományos, az a vérrel pecsételt és hosszú idők tapasztalatai által igazolt ősi szellem: *protestáns és magyar*. Protestáns, a szónak nem közönséges, nem szűkkörű, nem felekezeties, de legnemesebb értelmében. Protestáns, mert eleme volt a világosság; protestáns, mert nem tudta tűrni a lélekre kovácsolt bilincseket; protestáns, mert tiltakozott az ellen, hogy a tudomány egyedárú legyen; protestáns, mert követelte, hogy a gondolat szabad és hirdette, hogy a lélek mindent vizsgál, még az istenség mélységeit is!

Ez a szelleme a sárospataki főiskolának ma is. Ez a szellem szülte az újabb századok nagy alkotásait; ez a XIX. század bámulatos vívmányait is!

És a sárospataki főiskola magyar is volt. Tanúnk az ég és a történelem, hogy szabad polgárokat nevelt a szabad hazának! Tanúnk az ég és a történelem, hogy hazafiasságához kétség nem fért soha!

Ilyen a sárospataki főiskola — nemes ifjúság! — ma is. Azért az első kérésem önökhöz, hogy igyekezzenek megérteni és megértvén, becsülni és megszeretni ezt a szellemet és becsületet szerezni vele az iskolának; erőt kölcsönözni általa majdan a nemzeti közművelődésnek és ennek a sokféle érdekek által zaklatott és gyöngített hazának!!

Más kérésem is van Önökhöz . . .

A sárospataki főiskolának nem vetheti józanon és jogosan szemére senki, hogy ez talán nem eléggé hallgatna a kor intő szavára és nem akarná teljesíteni annak egészséges kíváncsiságait. Bizonyíték volna itt a szemrehányás ellen minden kő, minden szöglet, minden művelődési eszköz s a főiskolának egész környéke. Nagy és nemes feladatát tisztán látó és teljesen értő előljárósága még igen súlyos áldozatoktól sem riadt vissza soha, hogy ez intézet lépést tartson a hazai hasonnemű intézetek legelsőivel, vagy éppen példaképen járjon azok előtt.

De nem hódolhatott meg s nem hódolhat meg ezután sem bizonytalan, röpke elméleteknek és hiúságon s fél-szegségen épült kíváncsalmaknak. Divatos nagy baj az ma, hogy kiki saját vágyainak, okos vagy oktalan képzeteknek megvalósítását és keresztülvitelét szeretné megkövetelni oly közművelődési intézetektől, melyeknek végre is saját öntudatos, történetileg fejlett és kipróbált céljok van; oly céljok, amelyet fel-felbukkanó ötletek és szeszélyek szerint idomítani nem is lehet, nem is szabad. Főnek tekintik ma igen sokan azt, ami csak mellékes; elsőrangú teendőnek azt, ami valósággal csak harmadrangú; formát követelnek a lényeg feláldozásával is; felszínességet mélység helyett, ügyességet tudomány helyett; kedvességet és bűvös modort jellem helyett!!

Vigyázzanak Önök, nemes ifjak, hogy valami módon bele ne jussanak az eféle divatos áramlat sodrába és fel ne áldozzák — léha tanácsok és tudatlan rábeszélések után indulva — formai ürességekért a lényeget; a külső csiszoltságért a tudományt; az udvaronc hajlongási könnyedségeért a bölcs ember mélységét és súlyát. Vigyázzanak, hogy az írás szavai szerint olyanokká ne legyenek, mint a köd és szél, amelyekben termékenyítő eső nincsen!!

A sárospataki főiskola, erre a sikamlós útra nem fog rálépni soha; tanári kara ilyen példát nem képviselt s nem is képviselhet soha; sőt, ha másként nem lehetne, büszkeségének fogja tartani, ha e tekintetben, az ideoda való ingadozásban és hajlongásban, elmaradottnak neveztetik; mivel *nem célja emberek gyöngeségeit bálványozni, hanem tudományos műveltség terjesztése, erős és biztos jellemek képzése által szolgálni és használni.* Ki ezt a célt nem érti, vagy éppen saját gondolatait és vágyait kifejezve nem találja: az igen könnyen idegen lehet e falak között.

Arra kérem azért Önöket, akik ez iskola levegőjé-

ben óhajtanak lelki erősödést nyerni, hogy főiskolánk szelleme mellett *igyekezzenek megérteni ennek célját* is és legyenek rajta ifjúi erejük teljes jóra valósságával, hogy minket, akik hivatva vagyunk Önök előtt világolni, ama nagy cél megvalósításában lehetőleg elősegéljenek.

Evégből nincs egyébre szükségök, minthogy *szeressék Önök a munkát!* Szeressék a munkát, amely nélkül mint tudva van — a paradicsomi boldogság is bűnbe sodor; általa és verejtékei által ellenben még a bűnfoltok is lemoshatók. Szülőik reménye, édes álma; saját jövőjük biztosítása, az útlejtekben leselkedő kísértetek legyőzése, a jellem megizmosodása, a bölcsesség szerzése . . . mind csak egy úton-módon valósítható és érhető el: *a munka által . . . !*

Ne feledjék azért önök el ama bibliai közmondásokat s a bennök kifejezett nagy igazságot: „*Gyűjt nyárban az eszes fiú; álomba merül bé az aratásnak idején a megszégyenítő fiú. Aki rest kézzel dolgozik: szegény; a serény kéz ellenben meggazdagít*“

Hogy pedig Önök valódi szellemi gazdagságra tehessenek szert, nem szabad közönséges napszámosoknak maradniok; nem szabad csupán a tanteremben szerzett ismeretekkel megelégedniök; mert a könnyen, hallomás útján szerzett ismereteknek szárnyai vannak, mint a reménynek és rövid életűek azok, mint a sóhajlás. Állandó tökévé, maradandó kincssé csak úgy válhatnak, ha fontolkodás, utángondolás és önképzés társul azokhoz. Enélkül állhat elő felületesség és ingadozás: de alaposság és mélység soha! A tanterem még nem tett magában bölcsé senkit; az iskolának nem is feladata, hogy tudósokat bocsásson ki kebeléből, mert arra nem is képes; csak az a feladata és arra képes is, hogy megszerettesse a tudományszerzés útját s mi boldogoknak valljuk magunkat, ha önökkel ennyit elérnünk sikerül.

Szülőik búcsúkönyeire, utánok szálló sóhajaira és

saját jövőendő boldogságukra kérem, intem Önöket: használják fel a drága időt a tanulásra és önképezésre. Használják fel a rendelkezésükre álló művelődési eszközöket, amiben főiskolánk olyan igen gazdag! Gyakorolják az ifjúsági egyleteket, amelyek közül itt nem egynek olyan hosszú és dicső múltja van! s ügyeljenek, hogy ép testben ép lélek által vezéreltessenek.

Hogy azonban fáradságosan szerzett ismereteik kárba ne vesszenek s azokkal esetleg másoknak is kárt ne okozzanak: *legyenek önmagoknak szigorú bírái* s jegyezzék meg jól, hogy aki társaságba lép, függetlenségének egy részét feladni köteles!

A diákélet természetéből kifolyólag, Önök itt együttlakásra vannak hivatva, ami a nagyok és kicsinyek, az erősek és erőtelenek összeelegyedését vonja maga után. Ez az elegyedés, mint hosszú tapasztalatok bizonyítják, épúgy lehet áldás, mint átok. Kérem, intem azért Önök között az erőseket az írás ama sokatmondó szavaival: *Semmit ne tegyetek olyat a ti testvéreitek elé, amibe az megbotránkozzék.* A nagyok könnyelműsége és léhasága igen sokszor mérgezte már meg a kicsinyek szellemét és bénította meg azok jóra fogékonyságát. Vigyázzanak azért Önök, hogy fölvegyék a kicsinyek gondját és a nagyok hibája miatt valami módon egy is el ne vesszen a mi kicsinyeink közül!

A többire nézve közben van Önöknek a törvény: olvassák és tiszteljék azt! Nem drákói szigorral, nem vérrel írott törvények azok; megtartásukhoz semmi különös kegyadomány nem szükséges. Csak egy kis komoly számvetés kinek-kinek önmagával, kedvteléseivel; csak egy kis józan magabaszállás; egy kis nemes kötelességérzet és munkaszeretet s a törvény immár betöltetett!

Én hiszem, mi szeretjük hinni valamennyien, hogy Önök megértik a mi törvényeink célzatait és az én atyai

és baráti tanácsaimat, s mindent el fognak követni, a mi példaadásunk mellett; el fognak követni mindent szülői-kért, önmagokért s a prot. egyházért, amely drága áldozatok árán is, módot, eszközöket nyújt, hogy fiai előre törjenek s általa és közművelődési intézetei által terjedjen a világosság, szabadság és hazaszeretet; elkövetnek mindent a hazáért is, amelynek az értelmes és munkás polgárokra oly nagy szüksége van. . . . hogy az 1882—3-ik tanévet a boldog évek sorába jegyezhessek.

Ez édes reménnyel Önöket szívből üdvözölve; szülőik helyett szülői keblünkre ölelve s a Gondviselés megáldó kegyelmében bízva, az 1882—3-ik tanévet megnyitottnak nyilvánítom.

4

II.

Nemes tanuló ifjúság!

E pillanatban, midőn hivatalos állásomnál fogva bizonyos jó tanácsokkal akarnám elindítani Önöket arra a nagy és küzdelmes útra, amelyet egy iskolai esztendőnek nevezünk, szeretném, ha Önök együtt éreznének, együtt lelkesednének velem. Szeretném, ha Önök is, mint én, s mint mi itt az Önök előljárói és tanárai, mindannyian szívök szerint örülnének annak, hogy ezt az időt újra megértük, hogy ennek a főiskolának, ennek a mi szellemi édes anyánknak az életéhez, egy esztendővel újra többet számíthatunk!!

Ez a körülmény a mi szemünkben a munkakedvet, a tudományszomjat jelentené, ami a sikernek első feltétele.

De egyebet is szeretnék!! Szeretném, ha ide Önöket, Önök közül különösen a nagyobbakat, az öntudatosan, ok szerint cselekvőket nem pusztán a közelség, a nyerhető anyagi előnyök, a könnyű megélhetés s más eféle közönséges érdekek gyűjtötték volna össze; szeretném, ha Önök ide nem csupán a jövőendő kenyeréért jöttek volna; hanemha vontak volna Önöket a főiskola multja s az a szellem, amely ennek sajátja s fentartó eleme; az a szellem, amely itt hagyományos és szent örökség gyanánt ápoltatik. Szeretném, ha Önöket a *Rákóczyak* és *Vayak* iskolájába a *Rákóczyak* és *Vayak* szelleme vonzotta volna. Óh, mert ez a szellem maga hajtaná Önöket a szorgalom útjára s ily módon a siker már előre is biztosítva volna!!

Nemes tanuló ifjúság! Volt idő a sárospataki

főiskola életében, amidőn ennek — az ellene éppen szel-
leme miatt megindított zaklatások és üldöztetések követ-
keztében — sem előljárósága, sem tanári kara nem
volt; de volt még akkor is tanuló ifjúsága . . .! Be-
vették magokat néhányan a leglelkesebbek ennek ősi
falai közé és hozzátapadtak, mint valami szentséghez
és úgy gondolkoztak, mint amaz örök mintaképe az
igaz honleányoknak, aki harcbamenő fiának azzal az
ismeretes kikötéssel adta át a pajzsot: „vagy ezzel vagy
ezen.“ És a hatalomszónak nem volt oly hatalmas
dördülése, amely ezt az égő ragaszkodást eloltani
képes lett volna. Az a néhány nagy diák maga lett itt
előljáró, tanár és tanítvány. Szeretetők kitartóbb volt,
mint az erőszakoskodó hatalom élete. Ennek a szellem-
nek egy-egy szikrájára van szükségök Önöknek, hogy
itt édes itthont találjanak, hogy itt Önökre nézve a
munka édes teher legyen. Ebből a szellemből táplál-
kozva, ennek ösztönző melegét kapva s oszítva, egy-
más testvéreként, egy szent eszme harcosaiként támo-
gatva és ébresztgetve induljanak el Önök az új eszten-
dőnek, vagy más szavakkal szólva: *tanuljanak Önök*
a sárospataki főiskola becsületéért!! Nem a kenyérért,
nem a hivatalért csupán, hanem a nevelő édes anya
becsületéért is. Ez az első szíves tanácsom ez új esz-
tendőben!!

De van más is!!

A sárospataki főiskola nagyérdemű előljáróságának
és tanári karának nemcsak az a feladatuk a gondjaikra
bízott növendékekkel szemben, hogy ellássák azokat az
ismereteknek bizonyos szükséges és törvényileg is meg-
szabott összegével; nemcsak az a feladatuk, hogy bizo-
nyos életpályákra alkalmas egyéneket szolgáltatassanak;
hanem sokkal inkább az: úgy intézni az ifjúság neve-
lését és oktatását, hogy annak minden tagja több
legyen — ha csak lehet! — közönséges napszámosnál;

hogy ez ne csak a maga érdekeinek legyen aláztos szolgálja, hanem tudjon eszmékért, nagy gondolatokért lelkesedni, s kész harcosa legyen mindenkor annak a nagy eszmének, amely az intézetet szülte s amely ennek itt, az ország északi végén, létjogot biztosított és biztosít különösen ma is.

Nemes tanuló ifjúság! Mi, egy számra nézve kicsiny, de hivatásra nézve nagy nemzet fiai vagyunk. Őseink, erejükbe vetett túlságos bizodalommal szinte kedvteléssel ontották vérüket; most támadó harcokban, majd önmaguk és egész Európa védelmében, vagy elnyomóik ellen indított háborúkban fogyasztották számukat, s nagylelkűek lévén, elfeledtek kellően gondoskodni a nemzeti fenmaradás föltételeiről és biztosításairól akkor is, mikor módjukban és hatalmukban lett volna. Olyan időt is éltünk, élt nemzetünk, amelyben nemzeti létünk minden erőszakos eszközzel megtámadtatott és a magyart ki akarták törölni a népek névsorából. De e gyászos időknek immár vége van. Keserű emlékeit is elfelednők már, ha a mostoha fiak, a kebelünkön melengetett kígyók, azokra újra meg újra nem emlékeztetnének. De nem részletezek, nem akarok sebet szaggatni most, amidőn örömnépet ülünk. Csak azt hangsúlyozom, hogy a magyar ifjúnak a mai viszonyok között sokkal inkább, mint bármikor, *nemcsak azért kell tanulnia teljes odaadással, hogy magának tisztességes jövődőt biztosítson, hanem azért is, hogy Magyarország Magyarország maradjon.*

Köztudat az, hogy apróbb nemzeteket, a mai viszonyok között, a szellemi súly képes fentartani csupán. Nekünk mindnyájunknak, Önöknek valamennyiöknek szent hivatásunk tehát minden erőnket arra használni, hogy ez a szellemi súly egyre növekedjék, egyre hódítóbb és parancsolóbb legyen.

Tanuljanak azért, nemes ifjak, tanuljanak szent

kötelességérzettől sugalmaztatva, *tanuljanak Önök a magyar név becsületeért és a magyar haza jövődjéért!* Ez a második jó tanácsom ez új esztendőben s én hiszem, hogy *e jelben győzni fogunk.*

E kettős iránytűvel el is indulhatnánk már az új esztendő munkájára, ha múlt évi igazgatói tapasztalataim szólni nem kényszerítenének.

Sok jót, sok örömdetést tapasztaltam; láttam ifjaink buzgólkodását egyes ifjúsági egyletekben; láttam s örömmel láttuk, hogy ifjaink mindjobban szeretik és becsülik a szépet s külső megjelenésükben is csínra, tetszősségre törekszenek, a jó ízlés követelményeinek hódolnak. De egyet szerettem volna nem tapasztalni; azt nevezetesen, hogy az a társadalmi betegség, melyet *adósságcsinálásnak* nevezünk s amely olyan iszonyatos szokott lenni eredményeiben . . . kezd az ifjúság körében is elharapózni s vele együtt bizonyos könnyű gondolkodás vesz erőt egyeseken, ami már az erkölcsi érzéknek és erőnek meglanyhulását bizonyítja. Óva intem Önöket, nemes ifjak! az eféle divatos áramlattól s kérem Önöket szülőik nyugalomára, igyekezzenek jobban szeretni a becsületet, mint önmagukat, *a lelket inkább, mint a testet!* Ez a harmadik szíves jó tanácsom az új esztendőben.

És most abban a reményben, hogy Önök megérteneek engem; megértik e főiskola szellemét, megértik az idők figyelmeztetéseit: szívből üdvözlöm Önöket s az 1883—4-ik iskolai évet megnyitottnak nyilvánítom.

Isten hozta Önöket a sárospataki főiskolába! Isten áldja és vezérelje Önöket munkálkodásukban. Isten áldja az intézet előljáróit; áldja és segítse a magyar protestantismust és a magyar hazát hű fiakkal és dicső jövővel!

III.

*Nemes tanuló ifjúság!
Kedves fiatal barátaim!*

Ez az év, amelyben ezúttal, Isten kegyelméből új iskolai évet nyitunk, nemzetünknek jubiláris esztendeje.

„Ezer éve, hogy e nemzet
Itt, e földön hazát szerzett.“

A nagyvilág előtt a művelt világ elismerésére méltó országos kiállítással, önmagunk előtt őseink meszeszerű tényeivel, zivataros múltunk leverő és felemelő emlékeivel, szívünknek örömteljesebb s büszkébb megdobbanásával igazoltuk s szinte naponként igazoljuk, hogy a letűnt ezer évben, mint a költő mondja, a „helyünket jól megálltuk.“

Európa, sőt az egész művelt világ elismerte államalkotó és államfentartó képességünket s ezzel együtt jogunkat is az új ezer évhez.

De ez az elismerés — jöjjön bármilyen magasról — természetesen korántsem biztosítéka még e jognak egyetlen komolyan gondolkozó előtt sem. Ahoz, nemes tanuló ifjúság, hogy „ez a föld, melyen annyszor apáink vére folyt,“ az új ezer évben is a miénk, az Önöké s az Önök utódaié maradjon — nem elég csak a letűnt nagyok fényében sütkéreznünk, nem elég csupán az ősök érdemeiből font koszorút fejünkre aggatnunk, ahoz mindenekelőtt munka, kitartó munka kell; versenyképesség a világ legműveltebb népeivel, versenyképesség a tudomány, ipar és művészet terén. Nem a szuronyok millióinak hegyén függ, hanem ezek-

ben rejlik már ma egy élni akaró nemzet jövődjének biztosítéka.

Nemes tanuló ifjúság! Mi, e főiskolának vezérlésre hivatott tagjai, a nemzetfentartó munkának azt a részét, amely abból Isten és világ szerint reánk esik, ezennel ünnepélyesen magunkra vállaljuk. Igérjük Önöknek s fogadjuk a mi illetékes bíráink, a mélyen tisztelt előjáróság előtt, hogy erőt és fáradságot nem kímélve, jó példával fogjuk Önöknek megmutatni, hogy miként kell okosan szeretni a hazát és miként kell célravezetőleg munkálkodni ennek boldogságaért.

Jöjjenek, tartsanak Önök velünk, üljenek tanítványokul a mi lábaink elé s munkálkodjunk közös akarral a magyar nemzet jövődjéért! Az az első kérésem Önökhöz az 1896/7-ik iskolai esztendőben, hogy *tanuljanak Önök mindenekeelőtt hazaszeretetből!*

*

Hogy ez a nemzet ma emelt fővel állhat meg a világ előtt és bátran nézhet régi ellenségeinek szemébe, annak oka — hitem szerint — az a világújjászülő nagy szellemi hatalom is, amelyet köznyelven protestantizmusnak nevezünk.

Épen akkor jött, mint valami mennyei villámlás, amikor sötétedni kezdett itt a lelkek felett, amikor rohadni indultak itt a nemzeti erkölcsök és útálat tárgyává lett a tudás még oly körökben is, amelyek arra voltak hivatva, hogy fényljék az ő világosságuk. Mondjon bárki bármit: a hazai protestantizmustól soha senki el nem rabolhatja azt az édes öntudatot, hogy kovásszá lett itt a nemzet életében s rendíthetetlen kitartásával s isteni küldetésébe vetett s nehéz szenvedésekkel felszentelt hitével a magyar nyelvnek és alkotmányosságának megváltója lön.

Nemes tanuló ifjúság! Most, amikor Önök édes

reménységgel, vagy ami még jobb, nemes elhatározások között indulnak az új ezer évbe: ne feledjék el s hagyják majd örökkül utódaiknak is, hogy a magyar nemzet örökös adója a hazai protestantizmusnak — ennek minden téren nyilvánuló jó szolgálataiért.

Az a második kérésem Önökhöz, Önök közül főként egyházunk tagjaihoz, hogy tanuljanak az 1896/7. iskolai évben — ismét a mi példaadásunk mellett — a protestans elvek diadaláért is.

*

A protestantizmus világalakító lelke hozta létre ezt a mi, több mint negyedfélszázados főiskolánkat is.

Ismerik-e Önök, nemes ifjak, a sárospataki főiskola történetét? Tudják-e azt, hogy mikor itt az ellenható erő pusztító áradattá emelkedett s elsepréssel fenyegette a Perényiek és Rákóczyak szent örökét: az Alma Mater hűséges gyermekei oda tapadtak a vezetésükre hívatott mesterekhez s velők szent egységbe olvadva — közösen ették a bujdosás keserű kenyerét, de a sárospataki főiskola nevét a nemzeti élet erkölcsi tényezői közül kitörültetni meg nem engedték! Örök dicsőség legyen nevöknek!

Tudják-e azt, hogy mikor a zsarnoki önkény elgázolta a cseh-morva prot. egyházakat és a végsőkéig sanyargatott testvéreink segélyért kiáltottak a magyarországi prot. egyházakhoz: innen, e főiskola falai közül egy apostoli kis csapat indult el az idegen föld felé s csodálatos önmegtagadásával s ezer zaklatások között is igazolt hitével örök hálára kötelezte maga iránt a cseh-morva testvér-prot. egyházakat, sőt azt a nagy hálatartozást is, amellyel ez a főiskola a Comenius teremő szellemének adója volt, kamatostúl együtt visszafizette.

Hát azt nem tudnák-e nemes ifjak, hogy mikor

ez a nemzet, — nem oly régen még — hosszú küzdelmek árán, bejutott végre az alkotmányos élet ígért-földébe; e főiskolának két növendéke ült az ország kormányrúdjá mellett s bizony-bizony a legkényesebb állomásokon? Tanú az ég s föld, hogy hűk valának!

Mondjam-e azt, nemes tanuló ifjúság, hogy mikor e nemzet szabadságának sorsa — fondor elleneink áskálódásai folytán — fegyver élére került: az Önök elődei az elsők között siettek a kibontott szent zászlók alá s a haza védelmében tékoztak híven éltöket?

Az a harmadik kérésem Önökhöz, hogy igyekezzenek Önök megismerni s megismervén, megszeretni és megbecsülni a sárospataki főiskola szellemét s a múltak fényes tanúlságaival lelkökben, *tanuljanak Önök a sárospataki főiskola becsületéért is.*

*

Hát a szülék, az áldott jó szülék?! Nem dobban-e hangosabban szivök — nemes tanuló ifjak, ha visszagondolnak ama búcsúpillanatokra, amikor — csak imént még — szeretteik kebléről leszakadoztak?! Nem hallják-e az édes anyák forró esdekléseit, zokogva ejtett búcsúszavait, az édes apák komoly, aggodalmaskodó intelmét: „Gyermekem! Vigyázz magadra és tanulj!”

Nincs olyan szüle, — aki e névre valamennyire is érdemes, — hogy meg ne várhatná gyermekeitől azért a sok s gyakran lélektépő aggodalomért, nem nem ritkán folytonos önfeláldozásért, amellyel a legjobb gyermek neveltetése is össze van kötve, hogy neki is legyen olykor-olykor egy kis, tiszta öröme, egy kis jutalmazó gyönyörűsége!

Óh hát vigyázzanak önök magokra és *tanuljanak jó szüléik iránt való háládatosságból is!*

*

De *tanúlnak* végre, kedves fiatal barátaim és vigyázzanak önmagukra *önmaguk iránt való kötelességből* s a saját jövőjükért is.

Számosan vannak Önök között felnőtt s egészen megérett fiatal emberek, akik jól megtudják immár fontolni minden dolognak elejét és végét. Az ilyeneket kérem különösebben, hogy vigyázzanak testök-lelkök tisztaságára; óvják meg magokat az ellenök ólálkodó kísértetek ellen, hogy ép testben ép lélekkel forgolódhassanak a magokra vállalt feladatok körül. Vigyázzanak Önök magokra, minden lépésekre, ajkaiknak minden nyilatkozatára a körülök nyüzsgő kisebb társaikért is, akikkel Isten önöket a mi iskolai társadalmunkban összekötözte. Ne feledjék soha az írásnak emez intelmét: „Jaj annak, akitől a botrányozás vagy!”

Aztán használják fel Önök szorgalmasan az itt lépten-nyomon kínálkozó nevelési s oktatási eszközöket; viseltessenek egymás iránt barátsággal s azzal az édes testvéri vonzalommal, amely a régibb pataki diákokat olyan előnyösen jellemezte. Irántunk, tanáraik iránt pedig, akik itt a szülehelyettesi kötelességeket is örömmel magunkra szoktuk vállalni, legyenek mindig bizalommal, ami a közösen végzendő munka sikerének elsőrendű feltétele.

*

Ha így tesznek Önök, ha nem csak hallják, de követik is az én jó szívből ejtett tanácsaimat; ha igazi, mélységes hazaszeretet, ha a protestantismus elveinek tisztelete s a főiskola szellemének őszinte becsülése s jó szüléik iránt való köteles hála és a saját jövőjük iránt való komoly tartozás vezérlik önöket lépéseikben: — ó akkor én előre is bátran bejegyzem az 1896/7. iskolai évet e főiskola legboldogabb éve közé!

Az Isten vezérelje, az Isten áldja Önöket buzgó törekvésekben ez új esztendőben; az Isten kegyelme nyugodjék meg e főiskolán, ennek minden tiszteletre-méltó előljáróságán, nagyjain és kicsinyein egyaránt.

Az 1896/7-dik iskolai évet megnyitom.

IV.

Nemes tanuló ifjúság!

Kedves fiatal barátim!

Úgy szeretném, ha ez ünnepélyes pillanatban a viszontlátásnak s illetőleg az első hivatalos találkozásnak ebben a nevezetes órájában kizárólag a szeretet örvendező lelkével s az édes reménység boldog szavaival köszönhetnélek benneteket, de — legmélyebb sajnálatomra — nem tehetem.

Részint eddigi igazgatói tapasztalataim s részint — és sokkal inkább — a napról-napra mind sűrűbben mutatkozó aggasztó tünetek, bántó jelenségek miatt, — lehetetlenség, hogy némi keserűség ne vegyüljön ünnepi érzéseimbe s szívemen át a szavaimba is.

Bánt engemet egy idő óta, bánt sokunkat az a szomorú körülmény, hogy a mai iskolák kevésbé találják fel a családban, a szülőkhöz azt a hatalmas támogató, fentartó erőt, amit pár évtizeddel ezelőtt még általában feltaláltak.

Az úntalan hangoztatott szegénység, a közgondolkodás meghanyagatlása, az élni sietés és az eszmények megüresedése okozza-e, vagy mi egyéb ; de az bizonyos, hogy a legtöbb szüle úgy van már ma az iskolával, mint az útjavesztett vándor az eléje vetődött folyóvízzel: átúszik rajta, s illetőleg átúsztatja rajta gyermekeit, ha így, ha úgy, mert a túlsó parton gyümölcscsel rakott kenyérfák integetnek, némi árnyékkal is kínálkozva.

Nem a tudás igazi vágya, nem a magasabb s mélyebb ösmereteknek eget s földet megnyitó hatalma,

édessége, bűbája az, ami iskolákba vonja, kényszeríti a mai tanulók nagyobb részét, hanem a rideg, rosszúl értelmezett életszükség : a diploma, a kenyér.

Lehetnének Lutherek, Melanchthonok, akár Demoszt-heneszek vagy Kossuthok, akár Tofeusok vagy Kövyek ; lehetünk állami, felekezeti, községi vagy akármilyen iskola ; ülhetnek az iskola tanári székében akár ellensé-geink legdühösebbjei : — a legtöbb szüle ugyan törő-dik-e ezzel mai nap s nem azt keresi-e, hogy hol cse-kélyebb az átgázolandó víz és hol kényelmesebb, rövidebb vagy tetszetősebb, virágosabb a megfutni való út?! Tisztelet a szörnyen ritkúló kivételeknek!

Az életnek akarna nevelni mindenki, de az élet küzdelmeire való rászoktatás nélkül, önmegtagadás és komoly munkára való kényszerítés nélkül ; mert hát az élet úgy is igen sokszor kineveti a tudományt! Hiúk tudunk lenni gyermekeink öltözetére, külső megjelené-sére, gondosak talán testi táplálkozására is ; de hogy mivel táplálkozik lelke s van-e elegendő hamisíttatlan tápláléka a lelkiekben ; vagyis nem merítget-e iszapos forrásokból ; nem felszínes-e összes tudása ; nem hitető-e egész alkalmazkodása ; ott van-e, nincs-e az iskolában, a kötelesség tisztaságában ; kitűnő-e vagy kielégítő-e a bizonyítványa? — óh bizony ezekkel igen sokan kevesebbet gondolnak ma, mint amennyit a nagy fele-lősséggel járó szülei név megkövetelne!! . . .

Szeretem hinni, kedves ifjú barátaim, hogy ti, vagy közületek a legtöbben még ama boldog hajlékok-ból jöttetek ide ez ős intézetbe, a hol még ez a ve-szedelmes áradat a maga pusztító munkáját nem kez-dette meg. Azért saját jövőtök és főiskolánk jó hírneve iránt érzett őszinte féltékenységgel kérlek titeket, hogy űzzétek el magatoktól ama végzetes hatású kísérteteket s ne legyetek ti amaz újabbkori szerencsétlen nemzedék közül valók! Az írás szavaival intelek is titeket: *a tu-*

dományt becsüljétek inkább, mint a színaranyat és vigyétek mélyre, egyre mélyebbre a hálót!

*

De bánt engem, bánt sokunkat az is, hogy a szélesebb körű művelt társadalom jelentékeny körei s tényezői is segítenek lerontani az iskolák vonzó erejét s tudva és akarva kockáztatják azoknak kíváncsú tekintélyét éppen a nagyobbak, a felnőttebbek előtt.

Hiszen ti magatok is jól tudjátok, nemes ifjak, hogy kor- és pályatársaitok közül hány ellen voltak már eddig is kivette a mézes búzaszemek, hogy megfogassanak! Jól tudjátok, hogy barátaitok közül hányan rejtőzködnek különböző irodákban, nem nekik való foglalkozásban, vagy töltik az időt imitt-amott, a művelt társadalom, sőt a hivatalos hatalmak védő szárnyai alatt, holott az iskolákban volna még igazi helyök, hogy valódi kincsekkel terheltén indulhatnának majd *annak idején*, az élet bizonytalanságai elé.

Azt mondják, hogy ez csupa humanizmus, a szegénység megsegítése, a tehetetlenek felemelése. Tagadnom kell nemes ifjúság, hogy az volna. Nem, nem az! Ez a szegénység elvonása a küzdelemtől s elkényeztetése azoknak, akik magok erejére hagyatva, nemesen megbírnák a harcot — a tudományért s magasabb kiképeztetésökért. Ez valóságos merénylet a felsőbb iskolák jövője ellen!

Az ilyen hamis elméletnek és önző protekciónak megvannak már itt-ott a maga erkölcsi halottai s hogy mit veszít ezáltal a nemzeti tudomány s a valódi szakműveltség: azt a jó Isten tudná megmondani.

Óva intelek titeket, kedves ifjú barátaim, hogy ne kívánczozatok készületlenül az élet bizonytalan útaira és ne üljetek fel hamis elméleteknek! Az írások szerint ideje van mindennek, még a sírásnak és nevetésnek is;

hogyne volna hát rendelt ideje a tanulásnak, az önművelődésnek?! Ne siessetek élni, nemes ifjak: az erőszakkal érlelt gyümölcs rendesen keserű!

*

De bánt engem s bánt sokunkat az is, hogy közelebbről e főiskola ifjúságának egynémely öröklött szép erényét is kezdi próbára tenni az új idők lelke.

Dicsekedésünk volt mindezeideig, hogy ifjúságunk a komoly munkára hívó egyleteknek lelkes felkarolója s így az önképzésnek hűséges barátja . . . De ime, panaszhangok emelkednek innen is, onnan is, amelyek fájdalommal nyilallnak szíveinkbe. Nem hihetem, nem hiszem, nemes tanuló ifjúság, hogy itt e főiskolában a Szemere Bertalanok, a Tompa Mihályok szelleme valaha gyászt ölthessen s hogy itt a magasabb s komolyabb önképzésre való hajlam valaha kiveszésnek induljon.

Kérlek titeket ez ősi intézet jó szellemére: vigyázzatok, hogy hűteleneknek ne találtsatok!

A könyvet szeressétek inkább, mint a testi élvezeteket, a munkát inkább, mint a kényelmet, a küzdelem verejtékét inkább, mint a földi gyönyörök részegítő borát. Hiszen az is meg van írva: A test nem használ semmit; lélek az, ami megelevenít.

Aztán ápoljátok elődeiteknek egy másik nagy erényét is szorgalommal: — a testvéri, az áldozatra is kész, a krisztusi szeretetet.

Hangokat hallunk, mintha ennek is akadtak volna már köztetek megcsúfolói; mintha az új idő átka közetek is betolakodott volna. Nem hihetem, azt sem hiszem, nemes tanuló ifjúság, hogy ti — s közületek már a zsenyebbek is — az egymáson való segítséget léptenyomon jutalmaztatni kívánjátok, hogy ti a tudományt már itt úzerkedésre használnátok s gyengébb társaitok kizsákmányolására.

Mi lenne a szegények iskolájából, mi lenne a mi szeretett hazánkból, ha a zsenge ifjúság lelkét is elfogná már közöttünk a pénznek szerelme és esnének valamennyien kísértetbe és az ördögnek töribe? Kérlek, intelk titeket, nemes ifjúság: nagyokat és kicsinyeket egyaránt, hogy egymásnak terhét szeretettel hordozzátok, mert csak így töltitek be az Isten törvényét.

A sárospataki főiskola címere egy ég és föld között lebegő angyal, egyik kezében egy nyitott könyvvel, a könyvek-könyvével, a másikban egy harsonával, amelyen át ezt kiáltja felénk: „Féljétek és dicsőítsétek az Istent!” (Apoc. XIV. 7.) Ó, halljátok meg kérlek e mi angyalunknak szózatát és legyetek istenfélők és istendicsőítők érzelemben, gondolatban és cselekedetben! Ha ilyenekké lesztek s illetőleg ilyenek maradtok, úgy az én aggodalmaim, a mi aggodalmaink egymásután gyorsan eloszlanak és az 1897–8-ik iskolai évet a boldog esztendőkhöz közé fogjuk feljegyezni.

Tűnődjétek, elmélkedjétek szavaim felett, amelyekben lelkemet öntöttem ki elétek s a jó Isten adjon erőt nektek szíves tanácsaimnak s intéseimnek nemcsak megértésére, de követésére is.

Az új iskolai esztendőt megnyitom.

V.

*Nemes tanuló ifjúság!
Szeretett tanítványaink!*

Közel s távolból itt vagytok hát újra, hogy a tudománynak ebben az ősi csarnokában útravalót gyűjtsetek magatoknak — az élet számára.

Azok helyett, akik eleget merítettek immár az itt rendelkezésökre állott forrásokból, — örömmel látom — jöttek veletek újabb kincskeresők; szeretjük hinni, hogy „mint szomjúhozó szarvas a vízhez.”

Isten hozott benneteket, ti visszatért kedves tanítványok, mint jó bizonyágtevőket e tanintézet hivatottsága mellett! — Isten hozott titeket is, ti először most érkezettek, akik csak hallomásból ismeritek e főiskola múltját s jelenét s talán csak szülőitektől, rokonaitoktól tudtok meg egyet-mást az itt uralkodó törvényekről, szokásokról, az intézet szelleméről s az itt reátok váró kötelességekről! Isten hozott benneteket, mint a ti születek és gyámjaitok irántunk való szeretetének és bizalmának tanújeleit!

Nem jöttetek hiába; nem vártunk benneteket készületlenül. Egész kincsház ez a mi több százados főiskolánk és a múltnak és jelennek ezeket az itt felhalmozott kincseit mind ti érettetek gyűjtötték ide a nemzet jövőjeért nemesen aggódó s haló poraikban is áldott elődeink s e főiskola kisebb-nagyobb rendű jóltevői, akik fénylenek a mi emlékezetünkben, mint az égnek csillagai.

Reátok vár, ti néktek szolgál, a ti kiképeztetésekre, lelketek-testetek egyenletes, helyes, okos fejlődésére való

itt minden ez ősfalak között s értetek, a ti javatokra, boldogulásotokra vagyunk itt mi is, e főiskola előljárói, tanárai minden tudásunkkal, minden gondoskodásunkkal, lelkünk egész melegségével, szeretetünk teljes bensőségével.

Bizony mondom, hogy nem jöttetek hiába, nem várunk benneteket készületlenül!

Oh, ha nem érné szívünket keserű csalódás átlatok, miattatok! Oh, ha nem ezek a némán is sokat mondó falak s az ezekhez fűződő drága emlékek; nem is az e falak közé összehordott s a tudósokat s országos nagyokat, a közeliakat és távoliakat egyaránt tiszteltre készítő kincsek lennének itt a mi dicsekedésünk fő tárgyai, hanem ti nemes ifjak valamennyien, kivétel nélkül! Oh, ha rátok tekintve, büszkéek tudnánk majd lenni mi is, mint egykor az a halhatatlan emlékü ó-kori édes anya, aki az ő jól nevelt gyermekeiben boldogabbnak és gazdagabbnak érezte magát a világ minden fejedelménél és minden gazdagánál!

Hogyan történhetnék ez meg a legbizonyosabban? Hát úgy, kedves ifjak, ha titeket ide nem a ti jó szüléitek s gyámjaitok gondoskodása, érettetek, jövőtökért aggódó szive kényszerített volna csupán, hanem valami egyéb is; mindenekfelett valami édes vágyódás, valami szomjúhozó kívánság, — levetkezni magatokról a gyermekkor homályos látását és felölteni magatokra a többtöbb világosságot, amely megfényesítsen körültetek minden sötétséget, az égnek, földnek és az embervilágnak minden rejtelmességét.

Igen, nemes ifjak! a tudásnak, a mélyebb s magasabb ismeretszerzésnek — amiért ti ide seregeltetek, első, elengedhetetlen föltétele *a vágy a tudás után*.

A bányász, hogy nemes érchez jusson, befúrja magát a hegyek sziklatömegébe és nem irtózik a mélységtől, a sötétségtől, nem a reá váró ezer eshetőségtől

sem, mert célja van, mert kincs után eped. Így kell tennetek nektek is, nemes ifjak. Amit itt a törvény, a rendszer előtökbe ír, s amit előljáróitok és tanáraitok bölcsesége szükség gyanánt szab meg: azon nektek mind át kell magatokat küzdenetek — és pedig válogatás nélkül, ha könnyű, ha nehéz — ép úgy, mint a bányász egyformán áttör a különböző földrétegeken és a gránitszirteken is. A lobogó láng nemcsak a fát s a pozdorját emesztí meg, hanem megolvasztja az útjába eső vagy a belévetett nemes érceket is. Vitetvén azért a tudás vágya által, vigyázzatok, hogy ne válogassatok a tudnivalókban s ne halgassatok ama szerencsétlenek csábításaira, akik kicsinylik az egyik tudnivalót a másik tudnivaló mellett; mert soha senki sem bizonyos abban — tanúk vagyunk reá sokan — hogy idővel melyik válik reá nézve a kenyér-botjává, a becsület alapjává s a dicsőség koronájává! Nincs is a tudásnak olyan ága, amelynek jótékony hatását a lélek meg ne érezné s amely élvezetet ne nyujtana annak, aki mélyebben meríti a hálót. Bizony mondom, hogy csak a felszínen tévedező, csak az immel-ámmal foglalkozó találhatja a tudomány kútfejét hidegnek s ízét keserűnek.

Aki a célt akarja, annak akarnia kell az eszközöket is. Aki a gimnáziumi, a jog és theologiai akadémia útján akarja megépíteni magának a jövőt, annak tisztelni kell ez intézeti ágak egész célját s minden eszközét is. Félre tehát az innen is, onnan is fel-felhangzó éretlen bírálgatással, a vágyat lohasztó, a lélek-készséget hátráltató töprenkedésekkel s az egész célért, az összes eszközök szeretetével előre, nemes ifjak és csak előre!

De ha talán nem hajt benneteket az olthatatlan, az Istentől belétek plántált vágy a tudás fájának gyümölcssei után és ha nem tudnak némelyek ez úton válnia mi dicsekedéseinkké, hát hajtsa az ilyeneket a *kötelességtudás*!

Mi a kötelességtudás? A léleknek önmagát is megtermékenyítő ereje. Hatalom, amely legyőz; tűz, amely elemészt maga előtt minden akadályt; a Jákób lajtorjája, amely előtt nincsen elérhetetlen messzeség, amely összeköti az eget a földdel és amelyen segítő angyalok járnak; köszörűkő, amely gyémánt fényűvé alakítja át a csekély értékű üveget is; az a bibliai kovász, amely minden dagasztani valót megkeleszt, s az az evangyéliomi mustármag, amelyből terebély fa nő, amelynek ágai évig emelkednek. — A kötelességtudás? Ah, ez maga az Isten jó kedve, sőt maga az Isten mi bennünk az ő képének formálására.

Félek, nemes ifjak, hogy ez a mindenre elégséges erő meg talál fogyni közöttetek is, mert fogyatékán van — fájdalom — a társadalomban! Félek, hogy közöttetek is egyre szaporodik azoknak a száma, akik csak félig-meddig adják oda magokat a reájok váró feladatoknak s gyönyörűséget találnak abban, ha kijátszhatják a törvény kíváncsiat, az ellenőrzésre rendelt hivatalosak őrszemeit, akik szívesen halogatják a ma tennivalóit a holnapi napra; akik nem iszonyodnak megcsalni szülőt, tanítót és önmagukat; akik merészen dobják el maguktól a munka isteni gyönyörét, csakhogy megszabaduljanak a munka verejtékeitől!

Láttam és hallottam egy édes anyát a közelmúlt napokban, aki névleges diákságért könnyörgött a magaszülte gyermeke számára. Láttam ezt az édes anyát, — bár ne láttam volna — aki sem koldus, sem eszelős nem volt és mégis nyereségnek tartotta volna magára és fiára nézve, ha az, mint vasúti alkalmazott végezheti el a jogakadémia 4-éves tanfolyamát. . . .

Lelkem megiszonyodott a fogalmaknak ilyen összezavarodásától, az anyai szeretetnek ettől az erkölcs-pusztító bódultságától, a beteg társadalomnak az iskolák ellen intézett eme merényletétől s eszembe jutott az

a dicső spártai, aki az ő harcra készülő fiának maga nyújtotta oda a pajzsot eme kijelentéssel: „vagy ezzel, vagy ezen!”

Nemes tanuló ifjúság! „Rosz időket élünk, rosz csillagok járnak!” A felsőbb oktatás központi bűne itt van már a küszöbünk előtt, és szennyes áradatával betörni készül kapuinkon! . . . Kérlek azért titeket, mindenre, ami szent előttetek, hogy vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértetbe ne jussatok!

Mi lesz a magyar társadalomból; mi lesz ebből a magyar nemzetből, ha a magasabb kötelességtudás épen azok kebeléből szikkad itt ki, akik a társadalom vezetésére vannak és lesznek hivatva? Ujra is mondom azért, hogy vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértetbe ne jussatok!

Tudásvágy és kötelességtudás, ez legyen jelszavatok az új esztendőben! E jelszavakkal még győzhünk; e jelszavak tiszteletben tartása mellett bizonyára büszkeségeinkké fejlődhetnek, sőt a beteg társadalomra nézve is gyógyító balzsammá lehetünk.

Az Isten úgy segéljen benneteket; az Isten úgy segéljen mindnyájunkat! Az új iskolai évet megnyitom.

GUSZTÁV ADOLF SZÜLETÉSÉ- NEK 300-DOS ÉVFORDULÓJÁN.

Mélyen tisztelt közönség!

Arra a hírre, hogy a művelt külföld protestánsai hálaünnepekkel készülnek megünnepelni a Gusztáv Adolf svéd király születésének 300-ados évfordulóját, — a mi theol. akadémiánk ifjúságának szíve is melegen dobbant.

Úgy érezte, hogy a kegyeletnek abból a zsolozsmájából, amely a hitszabadság hőséneke nevével milliók ajkairól röpül e napon ég felé, — az ő bár töredékes, bár igénytelen hangja sem maradhat el.

Úgy érezte, hogyha a Mózes diadalénekét, a gyöngénők is visszhangozták egykor a Veres-tenger partjain: akkor a Rákócziak iskolájának falai, — ha a benne élő fiak nem gerjedeznének, — magoktól is visszazendítenék azt a hálaéneket, amely e napokban Svédország havas bérceiről a Gusztáv Adolf nevének tiszteletére csendül.

Én, mint theologiai akadémiánknak ez idő szerinti elnöke, gyönyörködtem az ifjúság szívének ilyen megmozdulásában, mert — jól esik bevallanom — a mi tanítói és nevelői fáradozásaink jutalmául tekintettem azt, — s épen ezért tőlem telhetőleg mindent is kész voltam elkövetni, hogy ez az ő kegyeletes érzések a legillendőbb külső formában jelenhessen meg.

És íme, ide jöttünk e szent falak közé s — az illetékes tényezőknek szíves beleegyezésével, — lefoglaltuk ezt az istenitiszteleti célra rendelt órát, mert úgy hittük, hogy ez a hely és ez az óra a legméltóbb azoknak az eszméknek kultuszához, amelyeket a világtörténelem lapjain a Gusztáv Adolf neve képvisel.

Szorítkozhattunk volna szűkebb körre ; elzárkózhattunk volna tantermeink falai közé is érzéseinkkel, de úgy gondoltuk, hogy az igen tisztelt közönség is jó néven veszi azt tőlünk, ha láthat minket a kegyelet oltárai körül forgolódni és ha tapasztalhatja, hogy azok, akik hivatalosan lesznek a jövődő protestantismusáért első sorban munkálkodni, nem érzéketlenek az *eszmények iránt*.

Azonban nem ez a magamutogatás-féle törekvés hozott ide bennünket, hanem sokkal inkább az az édes meggyőződés, hogy az igen tisztelt közönségnek sem lehet az ártalmára, ha e kínálkozó nagy alkalommal visszafelé forgatja velünk együtt a mi protestáns egyházunk történetének lapjait és látja azokon vérrrel megpecsételve azokat a nagy és örökigazságokat, amelyek szent könyvünkben vannak számunkra és az egész emberiség számára feljegyezve. Azt hiszem, nem csalódom, ha állítani merem, hogy a protestáns egyháznak, a keresztyénység egyetemes szent könyve mellett, a legfényesebb, a leghatalmasabb öngazoló irata a saját története.

Ha a biblia felemel eszméinek fenségével, a mi egyházunk története megmutatja, hogy miképen kell az eszmékért küzdeni, vérezni és rettenthetetlenül megállani. Ha amaz hódít a maga isteni igazságaival, ez megtanít arra, hogy milyen nagy ára van az igazságnak, ha azt az Isten kegyelméből való zsarnokok kezéből kell kicsikarni.

Nem emlékeznétek a Bocskaiak, Bethlenek és Rákócziak szabadságharcára? Nem fáj-e szívetek még ma is, ha rá gondoltok azokra az irtóztatóan megsanyargatott szegény protestáns papokra és tanítókra, akiket gályarabok név alatt ismer a történelem? A párisi vérmenyegző, a spanyol inquisitio, az eperjesi mészárszék áldozatait elfeledheti-e valaki, aki öntudatosan protestáns?!

Ha elfeledné is mindezeket, akkor sincsenek ezek elfeledve, mert egy-egy hálásabb nemzedék — az apák bűnein okúlva, — visszafordul a múltak tanúságaihoz

és kinyitja egyháztörténelmünknek változatos eseményekkel teleírott nagy könyvét és olvas és lát és sír és lelkесedik és szent elhatározásokra buzdúl.

Igen, mélyen tisztelt közönség! Szent könyvünk mellett egyházunk története nekünk az a forrás, amelyben időről-időre megfürösztvén lelkünket, nem félhetünk sem az elvénüléstől, sem ellenségeink nagy hatalmától.

Gyűlölőink szórhatnak reánk átkot, kárhoztatást, mint annysisz: már a múlt időkben; dobálhatják reánk a gúnyolódás szennyes iszapját; kétséget támaszthatnak jövődönk felől, amint gyakorolják is örömet; csúszkálhatnak ellenünk, — amint meg is teszik, — fel a trónok zsámolyáig, hogy bizalmatlanságot ébresszenek hűségünk és igazaink iránt: — mi kezünkben szent könyvünkkel és egyházunk történetével mindenkor büszkén kiálthatjuk feléjük és kiálthatjuk fel a trónokig: jöjj és láss!

Reménységünknek, hitünknek, bizodal munknak, sőt büszkeségünknek ebből az utóbbi forrásából óhajt a mi jóra-szépre fogékony ifjúságunk, ez alkalommal egy gazdag lapot bemutatni, emlékeztvén méltó kegyelettel az üldözött protestantismusnak egyik legnagyobb hősről, *Gusztáv Adolfról*, a svéd királyról, akinek élete sem volt drága-ár a már-már vérbefojtott prot. vallásszabadság megmentéseért,

Ajándékozza meg a mélyen tisztelt közönség theol. akadémiai ifjúságunk nemes törekvését biztató figyelemmel s olvadjon össze velünk ünnepi érzelmekben és dicsőitse velünk lélekben az igazságos Istent, aki 300 évvel ezelőtt *Gusztáv Adolfot* küldte e világra, hogy a császári és pápai zsarnokság által marcangolt európai protestantismusnak szabadítója legyen.

Az emlékünnepe lyt megnyitom.

A REFORMATIO 379-IK ÉVFORDULÓJÁN.

Mélyen tisztelt közönség!

A reformatio 379-ik évfordulóját jöttünk ide kegyelettel megünnepelni. Ennyi ideje már annak, hogy egy igénytelen férfiú, egy volt szerzetes, később nagy érdemeiért a württembergi egyetem tanára, kifüggesztett 95 tiltakozó pontot a pápai zsarnokoskodás ellen a vártemplom ajtajára s ezzel annak a nagy szellemi forradalomnak, amely a papi mindenhatóság ellen annyiszor kitörőben volt, de újra meg újra mesterségesen elfojtatott, örökre halhatatlan vezérévé lett.

A zsarnokok soha sem bírták azt megbocsátani senkinek, ha kényelmükben megháborítottak. A zsidók felkent királyai legyilkoltatták a prófétákat, amiért szelmükbe mondták az igazságot. Jézusnak keresztfán kellett elvéreznie, mert kiűzte a templomból a pénzváltókat és galambárusokat és rámutatott a papok és leviták szívtelenségére s önző, kevély hatalmaskodásaira.

Lutherrel, a benne feltámadt emberi jogokkal nem tudott megbirkózni a legnagyobb zsarnok, a római pápa sem, aki pedig az egész világ, a királyok és császárok, a szegények és gazdagok, a kicsinyek és a nagyok föltétlen hódolatát követelte és nyerte meg századokon át Krisztusnak nevében, aki azt hirdette, azt vallotta, felséges életével is azt pecsételte: „Aki közöttetek első akar lenni, az legyen a ti szolgátok!”

A 95 tétel az emberi szellemnek a Jézus nevében alkotott csaknem másfélezeréves börtönéről tépte le a

vas-závarokat s a róm. kath. egyház összes tudósai szegények voltak ama tettek megcáfolására, a pápai átoklevél pedig — ez a régi hatalmas fegyver — amivel az egyszerű tanárt meg akarták félemlíteni: ott égett el Wittemberg piacán s a fénytől, amelyet szétlővelt, megvilágosodott Európa szellemi képe.

A Lutherek egész serege támadt. Jöttek a Zwinglik, a Melanchthonok és Kálvinok, a Bézák és annyi más jeles a különböző országokban és hiába volt a zsarnokság mindenféle erőszakoskodása, hiába börtön, máglya, inquisitio — a világ szellemi képe megváltozott, megújódott, megifjodott.

Nem egyszerre, nem pillanatok alatt, hiszen a felkelő nap sem egyszerre hinti szét sugarait az egész teremtet világ területén.

A reformációval — ha lassan is — új korszak nyílt az emberiség történetében, amelyben szabadabb lett a gondolat, a lelkiismeret, mélyebb s igazabb lett a tudomány, több lett a jog, tisztább az igazság, értékesebb lett az egyén önmaga előtt és önállóbbakká lettek a nemzetek.

Szórhatnak reánk — a reformáció híveire — ezernyi vádat, kicsinyelhetik, gyanúsítják ama nagy hőseket, — akiket reformátoroknak ismer a világ — mindenféle emberi gyarlóságokkal, irigykedő ráfogásokkal, de azt a tényt, hogy a történetíró — még ha nem protestáns is, — nem bír szabadulni a reformáció korszakos mivoltától: — ezt nem törölheti ki az emberiség köztudatából többé semmiféle zsarnokoskodás.

Ha nem Istentől lett volna e dolog, azóta már bizonyára megsemmisül.

De Istentől volt! Fény volt, hogy világítson s hogy abba a sűrű s iszonyatos sötétségbe, amelyet az önző papi hatalom századokon át mesterileg készített a világ megejtésére s a maga hatalmának fentartására; tűz volt,

hogy melegítsen, hogy égessen ; hogy leégesse a lélekre kovácsolt rabbilincseket ; szellem volt, hogy vidámítson s égfelé emeljen ; erő volt, hogy birokra keljen és szülje a szabadságot az emberiség minden osztálya számára.

Azt mondják némelyek, hogy a protestantismus, mint a reformáció szüleménye, vallásos intézményeiben túlságos okos, a ridegségig józan és egyszerű s a művészeteknek, mint segédeszközöknek félretolásával, eltávolítja, elidegeníti magától a szépnek, a fenségesnek tisztelőit.

Hát akinek szíve és esze szerint való dolog az, hogy a közbenjárók egész seregén át jusson Istenéhez ; hogy hitével, reménységével, fájdalmaival, könyeivel örömeivel és bánatával ide-oda hurcolóskodjék s a tökéletlen lények egész sorozata előtt térdepeljen : — annak a mi káprázat nélküli vallásunk, a mi képek-szobrok nélküli templomunk, tömjén, szentelt víz nélküli isteni tisztületünk — kétségtelenül nagyon egyszerű, sőt visszataszító is lehet.

De aki érez magában valamit Istenből s aki eléggé szabadnak tudja magát arra, hogy maga legyen magának közbenjárója Isten előtt a maga imádságaival, titkos könyeivel ; s aki gyarlóságait, esetleges hibáit szívbeli bűnbánattal és jó cselekedetekkel tudja Isten, a világ és önmaga előtt kiengesztelni és nem a hivatalos személyek közbenjárásával, vagy akinek a kék égbolt csillagok nélkül is fenséges tünemény : — annak a protestantizmus legrövidebb út Isten felé, annak a protestantizmus élet és igazság s lélek, amely megelevenít.

Én így hiszek, mélyen tisztelt közönség s épen azért ez alkalommal is, mint mindenkor, mélységes tisztelettel borúlok le ama dicső férfiak emléke előtt, akik a bennök megnyilatkozott isteni lélek által megajándékozták a világot azzal a kibeszélhetetlen drága kincssel, amit reformatiónak nevezünk.

Ezek előtt a nagy lelkek előtt akarnak leborúlni a mi nemes törekvésű tanítványaink is ez alkalommal, akiket én a legőszintébb szeretettel ajánlok a mélyen tisztelt közönség szíves jó akaratába.

MÁRCIUS 15-ÉN.

Tisztelt ünneplő gyülekezet!

Mintha tágas, mély völgyben állanék, amelyen iszapos áradat vonúl keresztül. Hullámain csakúgy hánykódik a gaz és szemét. Itt egy bimbó, amott egy virág, egy cserje, egy sudaras fa emelkedik ki a hullámmat közül. . . Szinte kiáltani szeretnék a rohanó habnak, hogy: ne bánts, ne bánts! S míg tünődve, aggódva nézem a szörnyű tusát s nyugtalanodom az örvénylő vizek szaporodásán: a vidékre boruló szürke, lomha köd szakadozni kezd s a láthatár peremén felhőkbe nyúló hegycsúcson akad meg tekintetem . . . Csupa lomb, illat, fény, éltető napsugár és minden olyan tiszta, olyan üde, olyan szeplőtelen! . . . „*Ki vagy te nagy hegy?*!” — kérdezem az ó-szövetség egyik prófétájával . . . és édes visszhang felel a messzeségből: „*Nem erővel, nem hatalommal, hanem az Istenség lelkével!*”

Ötvenkét év távolából, én ennek a nyűgös, nyugtalan, új és új formák szerint alakuló, szent eszményekben megfogyatkozott, kicsinyes érdekektől hajszolt s könnyen alkuvó, hamis jelszavakra hallgató kornak gyermeke — a csodáló tisztelet hangján köszöntelek téged te nagy hegy, *te 1848 március 15-ike!*

Nagy, dús, ígézetes hegy valóban! Mintha róla áradna szét Gileádnak minden balzsama; mintha belőle buzognának ama mesebeli források, amelyek letörlik az esztendőök nyomát! . . . Mennyi és milyen gyümölcs a fák ágain; mennyi drága kincs a sziklák mélységes kebelében!! . . . Felette sasok röpkednek ég felé; árnyai-

ban párducok és oroszlánok tanyáznak, akárcsak a bibliai Hermon és Amanah rengetegében.

Nagy vagy, szép vagy, fenséges vagy 1848 március 15-ike, legalább nekem az vagy!

Nem napok születték, hanem századok. Ami ennek az ezeréves nemzetnek szívében az idők folyamán, mint jó, igaz és szent megfogamzott; amiért elődeink vére patakokban folyt annyi bús csatán: az mind ott van egy összhangzatos, varázslatos boldog egységben, az 1848. márciusi nagy vívmányokban.

„Nem erővel, nem hatalommal, hanem az Istenség lelkével!”

Diadalom, egy nemzet diadalma; diadalom a 300-dos ellenségen — gyilkos erőszak nélkül: ágyúk nélkül, puskák nélkül; apák, anyák, özvegyek, árvák jajgatása nélkül, rabszíjra fűzött foglyok nélkül, holt testeken száguldozó paripák nélkül! . . . Ó szép vagy, fenséges vagy, március 15-ike. Legalább nekem az vagy!

Reád emlékezve, mintha szentegyházban járnék, amelyet próféták és apostolok építettek, amelyen megnyugodott az Isten lelke, az erőnek és bölcseségnek lelke s amelyből a kiengesztelődött s egymás szívére boruló hősök ihletett zsolozsmája zendül ég felé. A Dózsa Györgyök és Bocskayak, a Méliuszok és Dávid Ferencek, a Pázmányok és Pósa házyk, a Beöthyk és Lonovicsok, a Széchenyiek és Kossuthok és annyi más nagy és dicső . . . mintha egy szívvel és szájjal harsognák e szentegyház falai között a költő dalát:

Megbűnhődte már e nép
A múltat s jövődöt!

Ha egy régi hasonlatot alkalmazva, a magyar nemzetet gyűrűnek képelem, akkor ennek drága köve a 30—40-es évek története és a drága kő csúcspontja az 1848 március 15. Legalább nekem az! . . .

A világtörténelem aligha mutathat fel szebb, igézetesebb időszakot bármely nemzet életében is annál, amely nekünk a március 15-ikét hozta létre, mint egy virágba borúlt áloét. Mikor a nyakunkon ülő kényuralom azt hitte már, hogy az oroszán kifáradt, tehetetlené vált a százados tusákban: egyszer csak oda lebent a Kazinczy és Széchenyi lelke a félig alvó, félig hitét vesztett nemzet fölé és *„ébrednek a hősök s a rom felépül.“* Ó milyen látvány! Elöl a nyelvújítók soha nem lankadó tábora s amerre megy, ahol szava zendül, a holt csontokba visszatér az élet s ezerek, milliók ajkairól hangzik a költő jelszava: *„a haza minden előtt“* és az a másik is: *„nyelvében él a nemzet.“* — Amit rákentek nyelvünkre s nemzetünkre a századok: a gyalázatot *hogy* mossák, *hogy* irtják egyre többen, egyre nagyobb sikerrel! . . . A dal szebbé, az ének áhitatosabbá, az igazság ellenállhatatlanabbá válik kezeik alatt s behat a kunyhókba, palotákba s édes izgatottságot támaszt itt is, ott is s a világi biborosok érezni kezdik, hogy az a mentség, amivel eddig hazafiatlanságukat takargatták, megüresedett . . . Amily mértékben szépül, fényesedik nemzeti nyelvünk: úgy nő a keblekben a hit és erősödik a bizodalom a nemzet közeli felvirúlása iránt.

Nagy munka volt ez! „Isten segített, ember fáradozott!“

Ahová nem bírt eljutni a szegény dalnok s az igénytelen tudós szózata: ott megjelent a Széchenyi lelke és betöltte — mint sebesen zúgó szélnek zendülése — az egész házat, az egész hazát. Nagyobb, fenségesebb szenvedélyektől áthatott prófétája, hőse, vezére nem volt e nemzetnek idáig soha! Az Isten küldte őt, hogy megmozdítson, életre keltsen s fejlődésnek indítson e hazában mindent, ami egy nemzetnek életet ad és életet biztosít. A tudomány, az ipar, a kereskedelem, úri kedvtelések, amelyek a nemzetnek gyümölcsöznek — mind pártfogójukat s részben alkotójukat találták meg

benne. *„Hivatásunk nem csekélyebb — mondja ő maga — mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg.“* S amint érzi, látja, hogy a gondosan hintett magvak csirába, majd kalászba szökkennek s hogy amit ültetett, gyökeret ver, sőt gyümölcsözni kezd: megtelik szíve a legboldogítóbb reménységgel és hirdeti, kiáltja, a jósigéket: *„Magyarország nem volt, hanem lesz!“*

És osztoztak az ő édes, nagy hitében sokan, sokan! Sőt a versenyzők egész serege — tollal, csákánynyal, vakoló-kanállal s az új Magyarország építése folyt-folyt tovább és tovább. A kényuralom kancsal szemekkel nézte a megholtnak hitt nemzet ébredését s próbákat tett a közös munkában izzadóknak összezavarására, s ha így megkéseleltette is — bizony nem egyszer — a munka gyors folyását, de a megkezdett nagy építkezés végleges abbahagyására nem rendelkezett már elég erővel és kellő fortélyossággal!

Ó szép látvány! Az új hazaalkotók kezei alatt egymás után dűledeznek össze *„a régi kiváltságok kevély nagy tornyai s a sötét barlangok, denevér-tanyák.“* A több, a nagyobb emberszeretet, a testvériség elve egyre ígézőbb s hódítóbb eszmévé válik a Kossuth Lajosok, Wesselényiek, Bezerédyk, Ocskayk, Deák Ferencek szellemének szétáradása miatt s az ősi telken, ősi házban tétlen kevélységgel hivalkodó nemzetnek éreznie kell, hogy napja hanyatlóban van s az új idők mindent egyenlősítő áradatát feltartóztatni többé nem lehet. — Dicsőség legyen a magyar nemesség nevének, hogy nem is akarta! Szíve humanismusa úgy parancsolta, hogy önként mondjon le kiváltságairól s aztán ölelje kebelére a jobbágyot, akinek munkájáért eddig ő egymaga védelmezte a gyakran háborgatott hazát. — Dicsőség a magyar nemesség nevének, amely könnyebben tudott meghódolni az egyenlőség nagy elvének, mint az uralkodó egyház biborosai! . . .

Ó szép látvány! Az is szép látvány, amikor világi katolikusok szállnak sikra a hierarchia elfogúlt képviselőivel szemben a prot. egyház több jogaért, a vallásfelekezetek egyenjogúságaért s ők, a kath. világiak hozakodnak elő azokkal a nemzet-boldogító érdemekkel, amelyekért a prot. egyháznak a magyar nemzet adósa maradt.

Ó szép látvány, az is szép látvány! A szabadság villáma végig cikkázik a vén Európán és a büszke trónok alatt megmozdul a föld s azok, akik Isten nevében tapostak itt az Isten képére teremtetten emberen, reszketni kezdenek, mint az őszi lomb és meghódnak a feleszmélt nemzetek fensége előtt és teljesíteni készek immár azoknak annyiszor félredobott kívánságait . . .

Ó szép idők, ó dicső nemzet! Félisteni elmúlt időknek, szerencsés bajnokok! Mikor emléketek között időzöm, mintha pantheonban járnék! Mikor tetteitek felett elmélkedem, mintha nemesebbnek érezném szívemet, mintha lehullana rólam minden salak, minden emberi hiábavalóság! Az a bajvívás a kényuralommal; az a kitartó harc a százados előítéletek ellen; az a tekintetek nélkül való előretörés minden ellen, ami elévült, aminek nincs alapja a szeretetben; az a rajongás a nemzeti eszményekért; az a bátorság, elszántság a jogaira féltékeny hatalom ellen; a hiúságnak az a példás levetkőzése a nemzeti ipar fejlődéseért, amelyet férfiak és nők versenyesen követtek el a Kossuth Lajos bűvös szavára; az a szent ihlet és hevület, amelynek elvégre is rabjává lesz a magamérséklő, a fontolkodó bölcs is, amelynek tüzetől egybeolvadnak a Széchenyiek és Kossuthok, a Wesselényiek és a Deák Ferencek . . . mindez készlet arra engem, hogy csodálattal borúljak le a 30—40-es évek magyar nemzetének nagysága előtt.

És az alma nem esett messze a fájától! Amilyen volt a nemzet javarésze, olyan volt s olyanná lett

annak ifjúsága is. A dicső apáknak s dicső anyáknak méltó sarjai . . . Petőfi megkeseredett lelke végig zúgott már az országon, mint valami egetrázó mennydörgés s aki addig megfélekedetten tétlenkedett vagy fecsérelte, tékozolta szívét, erejét: az most felriad, eszmél, figyel, gyönyörködik az apák küzdelmeiben s mire az 1848-dik év márciusa elkövetkezik: a magyar nemzet ifjúsága úgy áll, mint egy nagy sejtelmektől ihletett sereg, amelynek részt kell venni a készülődő alakulásokban. — Pozsonyban, Pesten egyformán érzi lelkében a nemzet tavaszát s mikor a párizsi, majd a bécsi forradalom híre végig rohan az országokon, legott beleavatkozik a nemzet jövődjének irányításába: beleönti lelkét, vágyait, reményeit ama 12 pontba foglalt petitióba, amelynek neve ma már az 1848-diki magyar ifjúság *hiszekegye*, hitvallása.

Ó szép, fenséges látvány! A fiak győzedelmes versenyben az apákkal az új Magyarország dicsőségeért!

Ó szép, fenséges látvány! A Kossuth Lajos diadalmas nagy lelke Pozsonyban, a Petőfi, Jókai, Vasvári, Irinyi, Buljovszky ifjúi szenvedelme Pesten . . . mintha bevégezték volna az új Magyarország alapköveinek lerakását 1848. március 14-dikén! *Nem erővel, nem hatalommal, hanem az Istenség lelkével!* — A nemzet idegein végigfutott a feltámadás érzete. Tombolt, ünnepelt. A kunyhók megteltek a Hozsánna örömszájával; a jogaiban megrövidült nemesség szívét pedig eltöltötte az önfeláldozó szeretet édes melegsége s a magyar Tyrteusz álmodott egy nagy, boldog és szabad magyar hazát s szabad polgárokat! . . .

Nagy vagy, szép s fenséges vagy, 1848. március 15-dike. Legalább nekem az vagy!

Március 15-dike a dicsőbb életre hajnalodott, a szabadság, egyenlőség, testvériség szentháromságától áthatott magyar nemzetnek húsvét ünnepe. A béke

apostolainak győzedelmi napja; a verejtékes munka jutalma, megdicsőülése; az eszmények megtestesülése s az igazi keresztyén szeretet uralmának kikiáltása . . . Olyan jól esik a nemzeti feltámadásnak ezen a bűbájos képén elmerengennem! Ugy húzza-vonja lelkemet valami megnevezhetetlen érzés a március 15-diki feltámadás nagy történetéhez! Mintha ebben volna, *mintha mind-örökre ebben volna benne a mi megváltatásunk nagy titka!* . . . Mintha ez volna az a bibliai Bethesda, amely a maga hullámszónak indult vizével minden szennyet lemos és minden betegséget elűz! . . .

Azóta elfolyt több, mint egy félszázad. Közben ez a feltámadottnak hitt nemzet látott újabb és újabb zsarnokoskodást, királyi ígéretek meghazudolását; látott „vért, tüzet és füstoszlopokat“ s hallott s hallatott iszonyú nyögést és jajgatást, mint amikor az egyszülött fiút siratják; látta porba omolni a 30—40-es évek küzdelmeinek minden gyümölcsét . . . És azután *az örök igazság nagy törvénye szerint* látta ismét a zsarnokok megszelidülését s látta a sir szájáról elhengergetett követ és látta kiemelkedni a koporsóból az 1848-diki magyar nemzet romolhatatlan, fényes alakját.

Jól mondom-e, nem-e: én azt hiszem *ünneplő gyülekezet*, hogy ha — amitől óvjon Istenünk! — ezt a szegény magyart akár saját bűneért, akár mások gonoszságaért újra elhantolná valami lelketlen sírásó . . . és ha az örök kegyelem megengedné neki, hogy még harmadszor is feltámadjon: — bizony-bizony megint csak úgy támadna fel, mint 1848-ban: a szabadság, egyenlőség és testvériség hármaskorónájával.

Idegen divatok, szokások és erkölcsök majmolásával, léha világpolgároskodással; címek, előnevek után való kapkodással, üres szívekkel, az erényeknek a kicsiségekben való keresésével, az utcákon, tereken való tüntetéssel, a becsületnek, a kötelességeknek hamis

értelmezésével... óh ezekkel a mai napság olyan sűrűn mutatkozó, olyan veszedelmesen szaporodó gyarlóságokkal — *csak halni lehet, de feltámadni nem!*

Jól mondom-e, nem-e? Ugy tetszik nekem, mintha a szabadság, egyenlőség és testvériség nagy ezüst pénzei aprópénzekre váltva forognának közöttünk és a haza szent eszméje üres névvé lenne a nemzet egy része előtt. — A *szabadságot* mintha önző érdekeink ápolására zsákmányolnák ki s embertársaink megrontására; az *egyenlőséget* mintha csak a jogokra szeretnők értelmezni és mintha csak fölfelé követelnők és nem lefelé is; a testvériség törvényét mintha csak a nálunknál nagyobbakra és boldogabbakra tartozónak tekintenők!

Rosz időket élünk, rossz csillagok járnak! Valami sorvasztó, pusztító szél fú végig ezen a sokat szenvedett nemzeten; ennek valamennyi rétegén. A föld, az Isten adta, 'öseink vére-áztatta föld mintha mozogni kezdene lábaink alatt... A felszabadult jobbágy, mintha csak becsmérelni akarná a jótéteményt, amelyre érdemesített — vándorbotot ragad és — mint a költöző madár — jobb hazát keres túl a tengeren!... Megcsókolja-e, amikor elindul, ezt a földet, amely szülte és felnevelte? Visz-e keblében egy maroknyi port a bizonytalan nagy messzeségbe? És „nem állítja-e meg a határnál valami?! *Honszeretet*, ha azt ki tudná mondani!“ — Iparunk vergődik az önző szomszéd élelmessége és zsarnokoskodása miatt s mi alig-alig halljuk az ébresztgető szót, amely segítségért kiált... Gonosz kalmárok meghamisítják ételünket, italunkat; a törvényt nem bírja védeni, nem képes erőssé tenni a polgárok becsülete... A pénznek szerelme naponként szedi közülünk áldozatait. A léhaság, a sikamlósság, a kétértelműség, a könnyelműség, a szent erények kicsúfolása leplezetlenül, sőt emelt fővel járnak utcáinkon,

betolakodnak házainkba és követelik befogadtatásukat. A törvényhozók, a haza atyjai . . . ők is, ők magok is mintha példáivá lennének a törvények fel sem vevésének, a becsület hamis értelmezésének s a polgári jogok vásárra bocsátásának . . . A vallás, a Krisztus anyaszentegyháza . . . mintha *még ez is* köpenyeggé lenne némelyeknek a szent egyesség megzavarására, a hatalmi törekvésekre, a szemérmertesség, a családi ős erények irtogatására és megcsúfolására annak a szeretetnek, amelyről írva van, hogy *nem cselekszik álnokul és nem gondol gonosz!*

A tekintély elve megdőlt: a hála és tisztelet mintha elévült fogalmak volnának. A fiú mintha barátja volna az apjának, a leány mintha barátnője volna az anyjának, a növendék mintha cimborája volna az ő nevelőjének.

De legyen elég az örömmünnepet zavaró háborgásból, a sötét képek árnyékaiból! 'Ki, *„ki innen e falak közül, félek, hogy e ház rám szakad . . .“* Jövel, jövel 1848-dik március 15-ének ragyogó képe; jöjjetek ti nagy idők nagy alakjai és ragyogjatok reánk és gyógyítások meg minket! A komor jelenből tekintve reád, még szebb, még ígézetesebb vagy nekem te nagy hegy, te 1848. március 15-dike!

Ünneplő közönség s különösen nemes tanuló ifjúság! Engedjétek, hogy záradéku! a hazája sorsán nyugtalankodó költő szavaival figyelmeztethesselek benneteket:

„Csak törpe nép felejthet ős nagyságot,
Csak elfajúlt kor hős elődöket,
A lelkes eljár ősei sír-lakához
S gyűjt régi fénynél új szövétneket,
S ha a jelennek halványul világa
Az ősi fény ragyogjon fel honára!“

A KIRÁLYI 10 SZOBOR ÖRÖMÉRE.

Édes hazánk a közelebbi napokban az egész művelt világ érdeklődésének kiváló tárgya volt.

Ős-Budavárába császári vendég érkezett a magyar király látogatására s a sok kemény csatát kiállott várfalakon újra felragyogott a régi dicsőség fénye s az ország szívében, mesésen szépülő fővárosunkban magasra csapkodott a lelkesedés lángja s felcsillámlott az éji homályban késlekedő daliás idők édes reménysége.

A nemzet hű fiai és leányai, közelben és távolban, együtt éreztek az öröm-árban úszó fővárossal s az ifjak látásokat láttak, a vének álmokat álmodtak s mintha valamennyien édes bortól részegedtek volna meg, mint — a látszat szerint — az első pünköszt apostolai.

És nem is hiában! Mert a császári látogatás, ott abban a koronás férfiak által annyi időn át kerülgetett fővárosban s a hatalmas vendégnek nemzetünkre, ennek iparban, művészetben, király- és honszeretetben mutató egyéniségére, nemes faji sajátságaira mondott elismerő szavai — valljuk be a legteljesebb tisztelettel — többet értek nekünk bizonyos tekintetben őseinknek temérdek győzedelmes, véres háborúinál.

Emlékezzünk csak!

Őseink századokig tartották fel vitéz fegyverökkel, vérök hullásával az ozman-hatalom pusztító előnyomulását és önmagukat emésztve, megmentőivé lettek a

békés fejlődésre elhelyezkedett nemzetek polgárosultságának s az európai keresztyénségnek.

S mi lett jutalmunk? Az, hogy nevünket is szerették volna kitörülni a nemzetek sorából! Jó szomszédaink, hála fejében, úgy üzték-fűzték a történetírás mesterségét rólunk, hogy régi dicsőségünkől ne maradjon meg egyéb, mint egy-egy iszonyú csata emléke s egy-egy mesés erejű harcos zordon alakja, aki holtak hátán ivott-evett s olyan tűkörben mutattak be bennünket a hiszékeny világnak, amelyben alig látszottunk különbnek ama tatár csordánál, amely egykor rajtunk is keresztülgázolt vad hevében. Hogy a pápai mindenhatósággal is mérközni tudó I. Lászlónk s Könyves Kálmánunk is volt s hogy „magyar tenger vizében húnyt el egykor észak, kelet, dél hulló csillaga“ s hogy „nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára“, s hogy Mária Teréziának a mi apáink hősiessége, lovagi erénye mentette meg a királyi széket: — ezeket s az ezekhez hasonló, vérrel írott igazságokat mind belepte Európa művelt népeire nézve a könyvtárak pora.

Szabadsághőseink, a régiek is, az újabbak is, a a nemzetiek és a vallásiak is lázadókká, árulókká bélyegeztettek s lettünk a hatalmas nagy országból provinciává, amelyen kénye-kedve szerint taposott a minket megérteni nem tudó s beolvasztani törekvő hatalom. Most a Deciusok politikája, majd csupa mindenhatósági törekvések miatt nyögtük a zsarnokok kényét s Isten csodája, hogy az ezredik év itt, annyi viszály után, mégis ránk virradt.

Valami délibábszerű köddel vettek bennünket körül, amely felforgatva mutatja az alakokat és amelyen át nem látszott belőlünk egyéb, mint a mérhetetlen puszták vad lovain száguldozó betyár és a cigány!

Ez a mesterséggel csinált s ezer hamissággal fentartott köd kezdett ugyan már egy idő óta szétszaka-

dozni, mert hát a nap ereje elvégre a sötét borúlatot is áttördeli; de teljes szétfoszlására nézve csak most érkezett el az idő teljessége. Üdv érte alkotmányosan uralkodó jó királyunk bölcseségének és nemzetünk iránt megnyilatkozott szeretetének!

Az ő hozzánk hajolt szíve akarta azt úgy, hogy ama ködnek, mely őt eleintén magát is fogva tartotta, örök időre vége legyen. Az ő bölcsesége s elégtétellelre engedelmes nagy lelke parancsolta azt úgy, hogy a németek hatalmas ifjú császáriját, méltó szövetséges társát itt fogadja az ő magyar nemzetének, az ő fejedelmi áldozataival is szépített fő- és székvárosában s annak szózatot ajkairól tudja meg a hosszú időn át tévedésben levő Európa és az egész művelt világ, hogy a magyar nemzet nem az, aminek ellenségei századokon át hamisan hirdették; nem betyárok, lázadók, cigányok tanyája; hanem iparban, kereskedelemben, földművelésben, tudományban, művészetben, szóval anyagiakban és szellemiekben egyenlő rangú állam Európa legműveltebb államaival.

E magasból és messze hangzó elismerés hozta lázas, édes izgatottságba előbb fővárosunkat, majd egész nemzetünket s ezt az elismerést visszhangozza ma a művelt Európa minden elfogulatlan hírlapírója, apró és engesztelhetetlen ellenségeink eltitkolhatatlan boszúságára.

E jelek, az édesen biztató jelek láttára az írás szavával kiálthatjuk mi is: „A régiek elmúltak, ime újjá lett minden!

Van-e, lehet-e nemzetének becsületére, tisztességére féltékeny és büszke honfi, vagy honleány, akinek szívét boldogan ne dobogtatná az a tudat, hogy az isteni igazságszolgáltatás ideje nemzetünkre nézve is elérkezett s meghozta azt nem a szurony és ágyú, hanem a vészben, viharban kitartó türelmes munka, az ellenséget,

az irigységet is megszégyenítő békés verejtékezés s egy bölcs és hű alattvalóinak erényeit igazán ismerő király fenkölt gondolkozása!!

De hogy örömünk pohara teljesebb legyen, ime még egyéb. is történt a múlt hó 25-én: az, amit az imént felolvasott királyi leiratból tudunk és tud már ma csaknem minden olvasni tudó. *Ő Felsége azt akarja, hogy az ország fő- és székvárosában zivataros múltunk 10 nagy alakja legyen szoborművekben megörökítve az ő költségén.*

Bizonyára nem ajándékot akar adni szeretett nemzetének, mert hiszen ez magában is elég erős tudna még lenni nagyjai emlékének megörökítésére; s nem is csupán művészetpártfogási hajlamát óhajtja ezzel kielégíteni; sőt nem is császár-barátjának és szövetségesének nyomait akarja amaz emlékek felállításával mintegy megszentelni; hanem egyebet, nagyobbbat, felségesebbet gondol és akar ezekkel, t. i. igazolni hű nemzete előtt azt, hogy „sem élet, sem halál, sem magasság, sem mélység, sem létezők, sem leendőek“ el nem választ-hatják őt többé a magyar nemzettől, a nemzet történetének tiszteletétől.

Ám tekintsünk végig — bizonyoságképen — a felállítandó emlékek során!

Ott áll az első helyen *Gellért*, I. István királyunk nagyreményű fiának, Imre hercegnek nevelője, akit a keresztyénség terjesztése körül kifejtett nagy érdemeiért s a keresztyén hitért szenvedett vértanúságáért királyi pártfogójával és neveltjével együtt igtatott a maga szentjei közé a r. kath. egyház.

Ha szívünk szerint tudjuk tisztelni István térítői munkásságát, lehetetlen, hogy meg ne hajoljunk a Gellért küzdelmei s felséges királyunk választása előtt. Mint Csanád első püspöke, amilyen önfeláldozó volt a keresztyénség terjesztésében, épen olyan bátor az Imre örökén

versengő királyokkal, Péterrel és Aba Sámuellel szemben s mikor az utóbbi belemerült már a kegyetlenkedésbe s így akarta biztosítani magának a királyi hatalmat, Gellért volt az, aki szemébe mondta e megrázó szavakat: „Ha életembe kerül is, óh király! jövődnek tükrét szemed elébe tárom; tudd meg tehát, hogy nem-sokára lesújt reád a boszú fegyvere, mely megfoszt téged az országnak jogtalanul szerzett birtokától.“

A nemzet állított ugyan már emléket nevének akkor, amikor a Duna hajjai felett meredező Kelen-hegyet Gellért-hegynek nevezte el; de a királyi ércemlék a keresztyén vallásos buzgóságnak, hősiességnek és egyuttal annak a nagy elvnek is megpecsételője lesz, hogy az igazság ereje hatalmasabb a királyok hatalmánál.

A második a sorban *Pázmány Péter*, a hazai r. kath. egyház egyik legnagyobb alakja. Nagy mint tudós, nagy mint politikus s elsőrendű a magyar nyelv fejlesztésében és izmosításában. Mikor a reformatió má.-már diadalát ülte Árpád honában, ő a reformátusból r. katholikussá, majd jezsuitává lett férfiú, pap, tudós és érsek kellett ahoz a maga sokoldalúságával s ragyogó vitázó képességével, csábító magyarságával s állásának fényével, hogy főuraink fejét megszédítse s a világi hatalommal szövetkezve, az ellenreformatiónak gyors és dúsan szaporodó sikereket biztosítson. Örök érdeme marad, hogy nevelőintézetek felállítására s a tudomány terjesztésére fordította roppant jövedelmének egy jelentékeny részét s hogy a budapesti egyetem alapját is ő vetette meg. Ő Felsége bizonyára nem a reformatió híveinek ellenségét, hanem a buzgó katholikust, a tudóst és a tudományok pártfogóját s nyelvünk halhatatlan érdemű művelőjét óhajtja megtisztelve látni a nevére állítandó ércemlékben.

Hogy csakugyan így, fényes bizonyága az, hogy

Pázmány után *Bocskay István* és *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelmek következnek a dicsőítendőik sorában.

Hogy ki volt Bocskay és Bethlen, azt itt, e szent falak között, melyek annyiszor visszhangozták már nevök dicséretét, talán felesleges is megemlítenem.

Kezdeményezői annak a nemes harcnak, amely a népek és a lelkiismeret jogairól megfélelkezett hatalom túlkapásai ellen Erdély bércei közül indult ki a XVII. század elején s amelynek nem kisebb célja volt, mint a magyar nemzeti és a protestáns vallásos szabadság megmentése és fentartása. Diadalmas hadvezérek, akik megszégyenítették a császári fényes hadseregeket, akik beírták a kurucok nevét szabadságharcaink történetébe s a magyar nemzetet s ebben a magyar nyelv rendíthetetlen támaszát, az üldözötté vált protestantizmust a bécsi és nikolsburgi béke vívmányaival ajándékozták meg. A Basták és Barbiánókkal szemben csak egy Bocskay, a Pázmány Péterekkel szemben csak egy Bethlen Gábor lehetett elég nagy és erős, hogy a magyar nyelv és a protestáns vallás is áldozatul ne hulljanak ellenségeink ölébe.

És Ő Felsége, a mi koronás királyunk, aki bizonyára jól ismeri e hősök történetét, oda állíttatja szobraikat a Szent Gellért és a Pázmány Péteré mellé s míg e felséges tényével egy felől elismeri ezeket a nemzet valódi hőseinek: addig példában int másfelől arra, hogy a lelkiismeret szent jogai örökre tisztelendőek és elég volt immár a vallásháborúk zivataraiból!

Megérti-e ez a nemzet a néma szobrok beszédét: a jövő fogja megmutatni. Egy bizonyos, az, hogy a magyar protestantizmus megilletődött szívvel s hálás érzelmekkel fogadja Ő Felségétől a Bocskay és Bethlen homlokára tett koszorút s kiengesztelődik e fejedelmi tényben az I. Rákóczi György haza- és egyházszerető nagy lelke is, amely itt leng, hat és alkot ma is e főiskola szentelt falai között.

Az ötödik és hatodik a sorban, mintha nem is földi alakok volnának, hanem istensugalta költők eszményi alkotásai: *Hunyady János* és *Zrinyi Miklós*! Az Isten küldte őket a legnehezebb időben, hogy vitézségökkel, hadvezéri talentumaikkal, hősi elszántságukkal megmentői legyenek az ezer sebből vérző hazának. Nevök ott él a nemzet ajkán, a gyermek szívében, dicsőségüket hirdeti a festőművészet: hadd hirdesse hát a szobrászat is!

Hunyady János lovasszobra — mert bizonyára az lesz — nemcsak a hadvezér emléke iránt fog tiszteletet követelni, hanem inteni fogja a koronás hatalmasokat is, hogy az esküvel fogadott ígéret szent, tehát teljesítendő.

A hetedik a sorban *Pálffy János* gróf, az uralkodóház iránt való hűség tipikus alakja. Ott volt a Bécsre özönlő török hadak ellen vívott harcban 1683-ban; ott volt Buda várának a törököktől való visszavételében; a II. Rákóczy Ferenc ellen folytatott háborúban; ott a szathmári béke előkészítésében s mindenütt mint a hazafiság és alattvalói hűség egyik tiszt es alakja. Nevéhez fűződik a „*Moriamur pro rege nostro*“ történeti nevezetességűvé vált kifejezés s ez a körülmény is oka lehetett annak, hogy oda jutott a tíz kiválasztott közé.

A nyolcadik *Anonymus*, a Béla király névtelen jegyzője. Benne a hazai történetírást kívánta Ő Felsége megtisztelni, noha máig sincs tisztázva művének valódi értéke, sem személyisége felől nincsenek kétségtelen adataink. Mind a négy Béla-király jegyzője gyanánt emlegettetik, de inkább csak a harmadiké vagy negyediké lehetett, vagy legújabb nézet szerint határozottan a harmadiké. A 10 nagy között az Árpádok korát Szent Gellérttel fogja képviselni.

A kilencedik *Verbőczy István*, aki mint országbíró

1505-ben elhatározta magát az uralkodó jogszokások összegyűjtésére s ezáltal az igazságszolgáltatás rendszerezésére és könnyebbé tételére. A sok összevisszaság után megérték arra már a rendek is, hogy írott törvények után áhítozzanak s a király a maga nagytudományú országbíróját maga is megbízta a tervezett könyv megkészítésével, ami megtörténvén, azt szentesítette is 1514-ben. Ez a később kinyomatott s temérdek új kiadást ért latin nyelvű mű lett a magyar törvénykezés és jogtudomány forrása s becse ma sem csekély s éppen azért írójának jogos helyet biztosít a 10 kiválasztott között. Verbőczy emlékében a magyar jogtudomány is méltán érezheti magát megbecsülve.

A végső a sorban az utolsó magyar vándor költő: *Tinódi Lantos Sebestyén*. A XVI. század első felében élt, amikor a pártokra tépett hazában pihent a múzsa s csak az ő lantja zengett az ország különböző pontjain a régi dicsőségről, a jelen keserűségeiről — Kassától Kolozsvárig. Az a kegyelet vihette be nevét a legnagyobbak közé, amellyel őt irodalomtörténetünk mindenkor készségesen méltányolta. Oázis a sivatagban, béke galambja a viharban, szivárvány a borúlatok között: hadd emlékeztesse nemzetünket — gondolta talán Ő Felsége — az engesztelődésre, a háborútól való félelemre s hadd tanítson a szelíd érzelmek tisztületére. Benne a költészet nyerte megtiszteltetését.

Ime a 10 kiválasztott s e választásban a koronás király nagy kiengesztelt lelke s e léleknek nemzeti múltunkba való bemélyedése és nemzetünk élő szellemével való egybeolvadása.

„Az nem lehet, hogy ész, erő
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átok-súly alatt!

Az nem lehet, hogy annyi szív
 Hiába onta vért,
 S keservben annyi hű kebel
 Szakadt meg a honért!

Még jőni kell, még jőni fog
 Egy jobb kor, mely után
 Buzgó imádság epedez
 Százezrek ajakán!"

Így búgott, zokogott, így esdekelt, így álmodott
 egykor a költő zajongó lelke és íme, az álom betelt.

Az ész, erő és szent akarat kivívta jogait és jutalmát; a jobb kor hajnala már itt mosolyog felettünk a király és nemzet szívének összedobbanásában.

Ma azért, mikor halljátok az Úrnak hívogató szavát,
 meg ne keményítsétek a ti szíveteket!

Emeljétek fel velem együtt a hálaadás poharát és
 beolvadva az egész nemzet üdvözlő hozsánnájába,
 kiáltsuk egy szívvel, és szájjal:

Éljen a király!!

Üdv nevére áldás életére!!

EMLÉKBESZÉD A REFORMÁCIÓ 385-IK ÉVFORDULÓJÁN.

Mélyen tisztelt közönség !

Luther Márton, a tudvágyó jogász ifjú, egy poros *latin* bibliát talált az erfurti egyetem könyvtárában a 16-ik század hajnalán. Letisztogatta a portól, felnyitotta és megizlete. Mikor önmagával meghasonlva, égi üdvösség és földi nyugalom után sóvárgó lélekkel berimánkodta magát az Augustinus remeték kolduló seregébe: ott is talált egy másik bibliát és azt is leporozta és olvasta és újra olvasta és hozzá tapadt, mint valami Jákób-lajtorjához, amely égis és viaskodott vele, mint Jákób az Isten angyalával — egész a diadalomig.

A betűje olyan, mint más könyveké, akár csak a szentek legendáié, amik úgy megülték már a szegény ifjú gyötrődő lelkét; olyan akár csak a jó Augustinus-
atya könyveié, aki az ó-szövetségi költővel annyi változatban bizonyítottatta az Ádám boldogtalan ivadékaival szemben: „*Nincsen, aki jót cselekedjék, nincsen csak egy is.*” Igen, a betűje ugyanaz, de a szelleme mintha más, egészen más, a világossága mintha ragyogóbb, az igazsága mintha meggyőzőbb, a bölcsessége mintha értelmesebb, a vigasztalása mintha megnyugtatóbb volna!

Miért, hogy ez a könyv mégis olyan elhagyatott itt, a mennyországna^k ebben a képzel^t kapujában?! Ha ezek a zárda falai közé menekült beteg lények csakugyan az ég felé vezető keskeny utat keresik: hogyan lehet, hogy ezt a könyvet meg nem találták, meg nem becsülték és kalauzúl fel nem használták, át nem ölel-

ték?! Így tudakozódott, így nyugtalankodott az ifjú remete — kezében a könyvek könyvével, szívében annak mennyei sugáiraival. Ha koldúlt a mindennapi kenyérért, ha seprött, ha fűtött s ha egyéb szolgai munkában verejtékezett: mintha mindenütt és mindenkor a Názareti Jézus szavai hangzottak volna előtte, mellette és utána: *„Boldogok, akik éheznek és szomjúhozják az igazságot, mert ők megelégtetnek.”*

Mennél sűrűbben forgatta a könyvek könyvét, annál mélyebben érezte, hogy nő közötté és társai között az üresség, a távolság. Mennyi áltatás itt is, ott is! Az igazságot kereső léleknek milyen koldús kielégítése az üres szertartásokkal, a böjttel, a többféle önmegettartóztatással, a vak engedelmesség megkövetelésével, a hitcikkeknél rideg betűivel, vagy e betűknél furfangos értelmezésével!

Aztán mennyi gyanúskodás, mennyi titkos ólálkodás egymásra és egymás ellen az üdvösség útját együtt kereső rendtársak között! Isten dolga volna ez; a Krisztus szellemének munkája volna ez?!

És megkérdezte a bibliát és az azt felelte, ezerszer is csak azt felelte, hogy *nem!* Az ó- és új-szövetség valamennyi könyvét megforgatta, megzaklatta és sehol sem talált ott olyan önmagához és társaihoz hasonló sereget, amely az alamizsnán való élőködéssel, a tünnető szegénységgel, a robotos imádkozással, a test és vér jogainak megöklésével vagy legalább ideig-óraig való fojtogatásával akarta volna magához hajlítani az eget, megkérlelni az Isten igazságosságát s e mellett is szinte követelőleg tudott és merészelt volna számítani a társadalomban élő, küzdő ember dicséretére!

Olvassa mindjárt az elején: *„Teremté Isten az embert az ő képére, férfiúvá és aszonynya teremté őket. (Móz. 1., 27.) És megáldá Isten őket és monda nekik: Szaporodjatok, sokasodjatok és töltsétek be a földet.”* (28.

v.) Olvassa tovább: *„Annakokáért elhagyja a férfiú az ő atyját és anyját és ragaszkodik az feleségéhez és lesznek egy testté“* (1. Móz. 2., 24.). Együtt az Isten teremő kezében, együtt a paradicsomi élet gyönyörűségei között, együtt a tiltottfa gyümölcsének megízlelésében, együtt a boldogságban, együtt a kísértésben, együtt a bűn következményeinek viselésében; együtt a család-alkotás és fentartás gondjai között . . . De nem külön és nem elszakadva!

Aztán tovább olvas és hallja, hogy mit felel Zaka-riás, a próféta a *bőjt után tudakozódóknak*: *„Mikor böjtöltetek és gyászoltatok az ötödik és hetedik hónapban: avagy nekem böjtöltetek-e? És mikor ettetek és ittatok, avagy nem magatoknak ettetek és nem magatoknak ittatok-e? Igaz ítéllettel ítéljete s irgalmasságot és könyörületességet gyakoroljon kiki az felebarátjával . . . egymás ellen még szívetekben se gondoljatok gonoszt (Zak. VII. 5, 6, 9, 10.).* Aztán oda fordít az Úr predikációjára és ott is, mintha a próféta igazoltatását hallaná: *„Ne láttassál az emberektől böjtölni, hanem a te Atyádtól, a ki titkon van és a te Atyád aki titkon néz, megfizet néked nyilván . . . Mikor pedig imádkoztok — mondja az Úr, a názáreti Mester — ne legyetek szószaporítók, mint a pogányok, akik azt tartják, hogy az ő sokbeszédségükért hallgattatnak meg.“*

És az ifjú remete úgy érezte, mintha ő is ott volna már a damaskusi úton, ahol egykor az apostolra hullt rá a mennyei fény s mintha szózatot hallana ő is, mint egykor az ifjú Jeremiás: *„Mielőtt születél, felavattalak; prófátává rendeltelek téged a népek közé, menj és beszéld mindazt, amit parancsolok. Ne félj tőlük, mert én veled leszek, hogy megoltalmazalak téged. Az én ígémet adom a te szádba.“*

És szomorú, kinos rabsággá, a gyötrődések poklává változott rá nézve az Augustinus-remeték zárdája, ennek

felszines, önámító világa és epekedett az ó-szövet-ségi próféták és az apostolok sorsa után, akik ott sűrögtek az élő ember-áradatban s papokkal, birákkal, fejdelmekkel szemben, az utcákon, a tereken, a hatalmasok tornácaiban félelem nélkül, megvesztegethetetlenül hirdették azt, amit „a lélek ad vala nékik szólaniok.”

Aztán szívére szoritotta a könyvek könyvét és titkos vallomást tett önmagának, a saját lelkiismeretének, hogy ő a zárdára s ennek fogadalmaira nézve meghalt.

Dehát hová a csalódásoknak eme bús falai közül? Ki a nagy, a lármás világba, a honnan elfutott?! És figyelni kezdte a külső világot kezében az ő *kalauzával*, a könyvek könyvével. És mit talált ott? Egy másfélezer éves keresztyén világot a názáreti Jézus által vetett fundamentumon, de a Jézus lelke nélkül! . . . És úgy tetszett neki, mintha az emberiség másfélezer év alatt mit se haladt volna, mit se okult volna; mintha ott volna most is abban a siralomvölgyében, a honnan a názáreti Jézus és az ő apostolai akarták kiszabadítani.

És látja Áront, a főpapot, aki mig Mózes az Isten hegyén késik, hogy onnan a törvény, az isteni törvény pontjait lehozza, összeszedi a nép arany ékszerit és arany borjút önt a láthatatlan Isten képmása gyanánt és oltárt épít, a honnan az meszebbre ragyogjon és többeket csábítson maga köré . . . És látja, amint a nép siet, tolong: ki égő, ki hálaáldozattal és aztán leül és eszik és iszik és pajzánkodik . . . Azután hallja lelkében, amint kiált az Úr Mózesnek: „Eredj, menj alá, mert megveszett a te néped, amelyet kihoztál Egyiptomból!”

Hová, hová hát a csalódásoknak eme bús falai közül?!

És figyelt tovább és úgy tetszet neki, mintha a körülte zsibongó világban az Éli pap fiaira ismerne, akik a gyülekezet sátorának ajtajában szemérmetlenkednek

v.) Olvassa tovább: „*Annakokáért elhagyja a férfiú az ő atyját és anyját és ragaszkodik az feleségéhez és lesznek egy testté*“ (I. Móz. 2., 24.). Együtt az Isten teremő kezében, együtt a paradicsomi élet gyönyörűségei között, együtt a tiltottfa gyümölcsének megízlelésében, együtt a boldogságban, együtt a kísértésben, együtt a bűn következményeinek viselésében; együtt a család-alkotás és fentartás gondjai között . . . De nem külön és nem elszakdva!

Aztán tovább olvas és hallja, hogy mit felel *Zakariás*, a próféta a *bőjt után tudakozódóknak*: „*Mikor böjtöltetek és gyászoltatok az ötödik és hetedik hónapban: avagy nekem böjtöltetek-e? És mikor ettetek és ittatok, avagy nem magatoknak ettetek és nem magatoknak ittatok-e? Igaz ítélettel ítéljetelek s irgalmasságot és könyörületességet gyakoroljon kiki az felebarátjával . . . egymás ellen még szívetekben se gondolatok gonoszt* (Zak. VII. 5, 6, 9, 10.). Aztán oda fordít az Úr predikációjára és ott is, mintha a próféta igazoltatását hallaná: „*Ne láttassál az emberektől böjtölni, hanem a te Atyádtól, a ki titkon van és a te Atyád aki titkon néz, megfizet néked nyilván . . . Mikor pedig imádkoztok — mondja az Úr, a názáreti Mester — ne legyetek szószaporítók, mint a pogányok, akik azt tartják, hogy az ő sokbeszédségükért hallgattatnak meg.*“

És az ifjú remete úgy érezte, mintha ő is ott volna már a damaskusi úton, ahol egykor az apostolra hullt rá a mennyei fény s mintha szöveget hallana ő is, mint egykor az ifjú Jeremiás: „*Mielőtt születél, felavattalak; prófátává rendelvelek téged a népek közé, menj és beszéld mindazt, amit parancsolok. Ne félj tőlük, mert én veled leszek, hogy megoltalmazalak téged. Az én ígémet adom a te szádba.*“

És szomorú, kinos rabsággá, a gyötrődések poklává változott rá nézve az Augustinus-remeték zárdája, ennek

felszínes, önámító világa és epekedett az ó-szövetségi próféták és az apostolok sorsa után, akik ott sűrögtek az élő ember-áradatban s papokkal, bírakkal, fejedelmekkel szemben, az utcákon, a tereken, a hatalmasok tornácaiban félelem nélkül, megvesztegethetetlenül hirdették azt, amit „a lélek ad vala nékik szólniok.”

Aztán szívére szorította a könyvek könyvét és titkos vallomást tett önmagának, a saját lelkiismeretének, hogy ő a zárdára s ennek fogadalmaira nézve meghalt.

Dehát hová a csalódásoknak eme bús falai közül? Ki a nagy, a lármás világba, a honnan elfutott?! És figyelni kezdte a külső világot kezében az ő *kalauzával*, a könyvek könyvével. És mit talált ott? Egy másfélezer éves keresztyén világot a názáreti Jézus által vetett fundamentumon, de a Jézus lelke nélkül! . . . És úgy tetszett neki, mintha az emberiség másfélezer év alatt mit se haladt volna, mit se okult volna; mintha ott volna most is abban a siralomvölgyében, a honnan a názáreti Jézus és az ő apostolai akarták kiszabadítani.

És látja Áront, a főpapot, aki mig Mózes az Isten hegyén késik, hogy onnan a törvény, az isteni törvény pontjait lehozza, összeszedi a nép arany ékszereit és arany borjút önt a láthatatlan Isten képmása gyanánt és oltárt épít, a honnan az meszebbre ragyogjon és többeket csábítson maga köré . . . És látja, amint a nép siet, tolong: ki égő, ki hálaáldozattal és aztán leül és eszik és iszik és pajzánkodik . . . Azután hallja lelkében, amint kiált az Úr Mózesnek: „Eredj, menj alá, mert megveszett a te néped, amelyet kihoztál Egyiptomból!”

Hová, hová hát a csalódásoknak eme bús falai közül?!

És figyelt tovább és úgy tetszet neki, mintha a körülte zsibongó világban az Éli pap fiaira ismerne, akik a gyülekezet sátorának ajtajában szemérmetlenkednek

és nem hallgatnak az atyjok dorgáló szavára sem ; sőt viszik, ragadják magokkal az istenadta népet is be, be a bűn fertőjébe — a gyehennába.

Tovább tekint és megjelenik előtte a haldokló Dávid képe, amint vonagló tetemei mellett ott viaskodik egymással Abjatár és Cadok — ez a versengő két pap — hogy melyikök kegyencének jusson a Dávid koronája ? És aztán látja elesni Abjatárt, és meghalni Adoniát, annak kegyencét és látja Cadokot kevélyen ott ülni a főpapi székekben és sütkérezni a Bethsabé kegyének fényében.

És lát új és új képeket, amik szörnyűségesek, mint a Dániel látomásainak alakjai. Lát sereges papságot az idegen Istenek oltárai körül, az idegen királyok leányainak szeszélye szerint táncolni, dőzsölni ; lát papokat és papnőket a ligetekben, a berkekben, a cserfa, tölgyfa árnyékában és látja, amint a Bél-Isten papjai éjjelente magok lopkodják el a nép és a király által összehordott oltári áldozatokat . . . és látja a bűnnek emberét, amint beül az Isten templomába és Isten gyanánt mutogatja magát ! . . .

Hiába volt hát a másfélezer év eltűnése ? ! Hiába volt a Krisztus halála, az apostolok kinszenvedése ? Hiába annyi vértanúnak felséges tanúbizonysága ?

És mennél tovább nézett, mennél tovább figyelt : érezte, hogy nő, szétárad lelkén a próféták szentséges szenvedélye és rázta, csörtette zárdája bilincset, mignem elküldte az Úr az ő angyalát, mint egykor a Péter börtönébe és ő szabaddá lett ; szabaddá szívéen az érzés, agyában a gondolat, ajkán a szó, az igazság. A remetéből az Úrnak prófétája !

S újra, s még szorosabban ölelte most már keblére a bibliát, a könyvek könyvét és nagyboldogan kiáltotta az apostollal : „Jaj volna énnekem, ha én az evangéliumot nem hirdethetném !“ És ! ? És azután hirdette bátran, merészen, ott a witterbergi egyetemen, a

hová a bölcs Frigyes fejedelem bölcsesége juttatta, a hová az örök Isten jó tetszése segítette. És feltámadt benne az Ezsaiás lelke, a Jeremiás lelke, a Keresztelő János lelke, a Krisztus lelke, a Wikliffek és a Huss Jánosok igazsága és kiáltó szava végig zengett a világon, mint örvendetes üzenet és nem volt a bűnös világnak annyi földi hatalma, amely ezt az üzenetet hallatlanná tehetné volna; nem a Heródeseknek annyi fegyvere, nem a Kajafásoknak annyi furfangja, amely a világrend sorsa felett örökös istenségnek ezt a kivont kardját kicsorbíthatta volna.

Ha emberektől lett volna ez a dolog, magában is összeomlik, de Istentől volt, tehát megdönthetetlen maradt!
1517 október 31.-ike egy újabb idő teljességének határnapja, egy másfélezer éves éredés gyümölcse s ennek történeti kifejezése a protestantismus.

Mi a protestantismus?!

Az emberiség megtisztult lelkének ítélete a zsarnokság, a sötétség, a szolgaság, a tudatlanság, az Isten nevében űzött hamis sáfarkodás ellen. Békekötés az igazságos istennel az evangyéliom világánál, a Krisztus keresztjénél, az apostolok haló poránál. A keresztyén ó kor testvériségének visszaplántálása a Krisztus szellemétől elfordult világba; a hitnek, a vallásnak a hamis bölcselkedés hálóiból való kiszabadítása; az egyén felség-jogának biztosítása; a család szentségének, a társadalom becsületességének visszakövetelése; kötelességtudás a ledérség és könnyelműség helyett; önmérséklés a tivornyázás és eszem-iszom helyén; a gyönyör és erő kultusza helyett a szabadság és jog tisztelete; az Isten bűnbocsátó kegyelmének csak az Istennél való keresése és megtalálása.

Egy egész mesterséges világ kezdett összeomlani 1517 október 31.-én; egy láttatós, egy kifelé tetszetős, de belől rothadásnak indult világ; egy világ, amely hatalmas és gazdag volt arra, hogy szolgálatába fogadja és

oda kényszerítse a művészetet is és ennek remekeivel, ennek szépségeivel takargassa a maga ürességét, a maga meztelenségét és számtalan gyöngeségeit; de így se bírta eltakarni. Hogyan is mondja csak Marót a francia költő?

„A jámbor nyáját sok hazug beszéddel,
Utrum-ok, *ergók* s *quare*-kkal tölték el;
 Az örökké való kenyér helyett —
 Adának rothadandó kenyeret;
 Az élő olajág nekik hiába,
 Ők kapaszkodnak korhadt, száraz ágba.“

Ennek a szomorú világnak további nyügeitől, további túlságaitól szabadította meg a feleszmélt emberiséget Luther Márton az ő erfurti bibliájával s ennek az ő Isten-kereső lelkében termékennyé vált világosságával.

Hogy ez a világmegváltás nem történhetett akadályok nélkül, szenvedések és vérkeresztség nélkül, — azt tudjuk s az a dolog természetéből is következik. A koronáját nem szokta könnyen oda engedni senki . . . A pápás egyház is megpróbálta ezt a koronát, ennek régi ragyogását megmenteni, de hiába. Vér, tűz, füstoszlopok támadtak e mentés nyomában; börtönök teltek meg, haldoklók nyögése, gályarabok kiáltása hangzott az égig, az igazságos Isten ítélőszékeig . . . *de az 1517 október 31-dikét a világtörténelem lapjáról letörölni többé nem lehetett; a protestantismus elfoglalta Istentől kijelölt helyét és végzi a maga küldetését immár közel 400 esztendeje.* Népek, nemzetek tesznek bizonyosságot mellette, hogy életképes; a gyümölcssei bizonyítják, hogy az Isten jó tetésének adománya.

Nemesebb lett tőle a tudomány, édesebb az igazság keresése, több a jog, erősebb a nemzeti érzés s ami nem kicsinylendő, rákényszerítette magát a pápás egyházat is, hogy fegyvereit jobban megválogassa, begazolt házát megtisztogassa, fejének, tagjainak több-keve-

sebb reformálását megkísérelje, vagy legalább cégéres gyöngeségeit ügyesebben leplezgesse.

És ez az ellenfél még sem nyughatik. Köszönettel tartoznék, hogy versenyfele támadt, aki megállította a végromlás szélén; akivel együtt futhatna az igazság diadaláért; de köszönés helyett kicsinyléssel fizet, ócsárlással támad, a világ minden ígézetével ostromol és azzal hitegeti magát, hogy *„nem is egyéb ez az egész protestantizmus, mint az emberi lélek vergődése a következtetlenségben és hogy előbb-utóbb vagy beolvad a nagy pozitív áramlatba, tehát a pápás egyházba, amelyből kiszakadt, vagy azoknak számát fogja szaporítani, akik minden fejlődés végső eredményének az agnosticizmust ismerik.“* (Schlauch.)

Boldog önámításnak vagy ügyesen számító biztatásnak lehetne tartanunk ezt a főpapi nyilatkozatot, ha annyira figyelmen kívül nem hagyná a történelem tanulságait; ha el nem felejtené, hogy az a könyv, amely a Luther szeméről leszedte a hályogot és felélesztette lelkének alvó lángjait, az a könyv ma már a világ könyve, a nagyok és kicsinyek, a szegények és gazdagok könyve és e könyvön át nincs se keskeny, se széles út a mozgíthatatlanságára büszke pápás egyház felé; e könyvön át az út, az egyenes út mindig és örökké csak a názáreti Jézushoz, csak a Lutherekhez, a Zwinglikhez és a Kálvinokhoz vezet.

Másfélezer éven át építette a pápás egyház a maga örök időkre tervezett épületét. Építette nagy meszterkedéssel, az emberi indulatok, szenvedélyek, erők, gyarlóságok fortélyos számbavételével . . . Építette hűzavonával, vérrel, könyvek, betűk felett vívott háborúskodással, császárokkal, királyokkal való hosszú birkozással, nagy, olthatatlan hatalmi vággyal . . . s mikor azt hitte már, hogy az épülete mozgíthatatlan s a csúcsa immár az égig ér: — szél támad innen is, onnan is és

megropogtatja a kevély épületet és feltakarja annak fundamentumait . . .

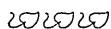
Mozdíthatatlan egyház, egy egyedül igaz és örök egyház?! . . . Ime, egyszer megjön az idő teljessége, a megmértetés ideje és egy szegény remete, egy kolduló barát is elég erős, hogy ezt a bevehetetlennek képzelt várat megostromolja . . .

Talán ne kevélykednénk, hanem bízzuk az ítéletet továbbra is az örök Isten igazságosságára.

Neked cselekedeteid vannak, — nekem hitem van. Neked ott van a te Krisztusod a keresztfán, az utcákon, az útfeleken: — nekem ide benn van a szívemben. Te osztogatod az Isten kegyelmét tetszésed szerint pénzért vagy ingyen: — én esedezem érette a porba omolva. Te megosztod a Krisztus érdemét a te szenteid között: én az apostollal rebegem: *nincsen senkiben másban üdvösség s nem is adatott az ég alatt, az emberek között más név, amely által kellene megtartatnunk, csak a Krisztus neve!* Te jössz én ellenem dárdával, fegyverrel: én megállok előtted a Seregek Úránának Istenének nevében: — az *én bibliámmal*.

A pápás egyházat nem bírta igazolni másfélezer esztendő . . . A protestantismus még nem érte meg a négy század betelését. Várjunk, amig eléri a másfél-ezret . . . Addig pedig bízzuk az ítéletet továbbra is az örök Isten igazságosságára, aki majd napfényre hozza az idő teljességében, hogy ki épített az egyetlen alapra aranyat, ezüstöt, fát vagy pozdorját.

A Luther Márton emlékezete pedig legyen áldott, hogy kezében az ő bibliájával, lelkében, beszédeiben írásaiban ennek szellemével — reménységet nyújtott nekünk a további diadalomra!

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA 1898—99. ÉVI KÉPE ÁLTALÁBAN.

Főtiszteletű Elöljáróság! Mélyen tisztelt közönség!

Az Úrnak jóvolta ismét hozzá toldott egy új esztendő a sárospataki főiskola életkorához. — Hányadikat már a sok közül, magunk is alig tudjuk teljes bizonyossággal megmondani. Bizonyos azonban, hogy éppen most van 350-ik éve annak, hogy ez iskola alapítójának fejlődési gondolkodású fia, *Perényi Gábor*, az addig még trivialis, de úgy is jó nevű tanintézetet *collégiumi* rangra emelte s ezt, mint ilyet — nagylelkű alapítványával — a további fejlődés útján elindította. Ha drága hamvait több nagy jótevőnk szent poraival együtt szét nem szórja a boszúra szomjazó vallásos türelmetlenség s csontjaikat oda nem dobálja „a mezei vadaknak“, — ma bizonyára koszorúkkal járúlnánk, hálás érzések között, édes, büszke tudattal zarándokolnánk magáépítette mauzoleumához. Hogyha már így nem cselekedhetünk, hajtsuk meg zászlóinkat az ő széjjel szórt poraiban is mindenfelől reánk sugárzó nagy lelke előtt; hajtsuk meg zászlóinkat itt e szent falak között, közel ama helyhez, amelyre a Perényiek lelkiismerete a reformatió lobogóját kitűzte s a magyar nemzetnek e földhöz és az élethez való jogát intézményileg kívánta biztosítani; hajtsuk meg zászlóinkat előtte, előttük: a Dobók, Lorántfiak, a Rákócziak előtt és annyi sok, dicső alakja előtt a letűnt negyedfélszázadnak; hajtsuk meg mindazok előtt, akiknek Isten után e collégium sorsára elhatározó befolyásuk volt — mind e mai napig!

Negyedfélszázados collégium! Ó milyen plánta volt az a Perényieké! Ó milyen áldásos öntözés volt azé a Rákóczi Györgyé, azé a Lorántffy Zsuzsánnáé, aki épen 250 évvel ezelőtt azért telepedett meg a sáropataki várban állandó lakásra, hogy azzal a szeretettel is, amellyel nem áldozhatott többé az élő férj honfiúi és vallásos érzéseinek és kívánságainak, — hogy még azzal is *ezt a collégiumot* építhesse, ennek tisztességét és dicsőségét munkálhassa! . . .

Negyedfélszáz esztendő! Mennyi ború és derű, zivatar és verőfény, küzdés és gyönyör, könny és mosoly; oh mennyi felemelő és megrázó emlék szövődik e negyedfélszázad történetéhez! Mint a pázsit a tavasz melegétől, úgy fakad emlékezetünkben a hosszú, viharos múltnak ezernyi gyász- és örömvirága! . . . A fejedelmi jóltevők dicsőséges serege mellett feltűnnek sűrűn, tömött sorokban a prófétai ihletű tudósok, a tudománynak, nevelésnek, a jó rendnek és tiszta erkölcsöknek mennyei tűz által hevített szószólói; a kipattant és üldözőbe vett lelkiismereti szabadságnak, a prot. alkotmánynak és hitnek rendíthetetlen védelmezői; apostolok és evangyélis­ták s közülök nem egy a martyrkoronával fején vagy a bujdosók botjával kezében, vérrel verejtékező orcával, mint akinek nincsen hová fejét lehajtani! . . .

Negyedfélszáz esztendő! Mintha ennek a fordulatokban gazdag és gyümölcsöző múltnak minden számottevő alakja itt volna e pillanatban közöttünk, összeseregelve egy nagy örömnünpre, amelyre senki sem hivatalos a *külső* ember szerint! . . . S mintha valamennyien az isteni gazda kívánságát hangoztatnák felénk az üdvözültek átható szavával: „Adj számot sáfár, a te sáfárságodról!”

Édes áhítattal és szívbeli hódolattal merengve viszontagságos múltunk emlékein, én volnék a legboldogabb e pillanatban — Főtiszteletű Előljáráóság és

mélyen tisztelt közönség! — ha a századok homályából felénk tekintő ősök ábrázata előtt tétovázás nélkül állhatnék meg s felhívásukra bátran és aggodalom nélkül s megnyugtatólag tudnék megfelelni. — Nem tehetem; nem tehetem!

Egészben véve és csak a felötlő eseményekből, a könnyen látható és tapasztalható adatokból, mozzanatokból vonva ítéletet, az 1898/99-ik iskolai év ellen senkinek sem lehet semmi bántó, aggasztó kifogása. Tanulmányi rendszerünk, fegyelmezésünk, egész nevelési eljárásunk ugyanaz volt, ami több év óta már; személyekben sem hozott ránk a tűnő esztendő semmi feltűnőbb változást; sőt lélekreható eseményekben sem voltunk szegényebbek most sem, mint a közelebbi években. És mégis! Mintha árnyékok vetődtek volna közénk ennek folyása alatt; mintha valami hűvös szellő csapódott volna olykor arcunkhoz, amely megdobogtatta szívünket is és tűnődésbe ejtett a jövő fejlődése felől! . . .

Ez a negyedfélszázados collégium, amely soha egy percre sem tévesztette célját és nem esett hűtlenségbe nagy alapítóival szemben; ez az ős tanintézet, amelynek jelszava: „Isten, haza és szabadság!“ s amely e jelszavától soha el nem tántorodott és nevelt a hazának s ebben a haza üdveért az elsők között harcoló protestáns tanítványainknak meg nem vesztegethető fiait és oszlopférfiakat: ez a negyedfélszázados collégium, amely mindenkor büszke volt arra, hogy a tudomány versenyében s az oktatás fokozódó, rohamosan fejlődő követelése között is méltó maradjon fejedelmi múltjához: épen most, a negyedfélszázad bezáródásakor jut bizonyos intéző körök részéről abba a gyanúba, hogy alapítói nem jól szemelték ki helyét jövődjének biztosításához! . . . Bűnévé kezd lenni, ami eddig sokunk szemében kiváló erénye volt, t. i. hogy nem Babilon vagy nem Ninive s nincs körülte a szórakozásnak, a világ szerinti gyönyö-

rűségnek elegendő vonzó tanyája s bűne az is, hogy nincs körületén a tanári karon kívül annyi hivatalos bölcs, amennyiből bizonyos célokra válogatni is lehetne ! . .

Csodálatos, sőt megfoghatatlan, hogy ugyanaz a közoktatási kormány, amely nyilvánosan nem egyszer üdvösnek s hazai viszonyaink között kívánatosnak vallotta a felekezetek és az állam egymással való versenyét közoktatásunkra nézve ; hogy éppen ez a kormány a *jogi oktatás* szükségessé vált reformját azzal akarja megkezdeni, hogy követeléseket állít fel, amelyeknek kielégítése csak a nagyvárosok s csak egyes kivételes központok szerencséje lehet. — Hogy a tudománynak s oktatásnak egyik-másik ős intézete miképen szolgált rá hosszú múltjával arra, hogy tőle meg ne tagadjuk a jövőt s hogy p. o. az ev. ref. egyház mennyivel járult a nemzeti oktatás erősödéséhez s mennyi érdemet szerzett a nép-, közép- és felső-iskolai nevelés terén a századok folyamán : ezek ma mind mellékes tényezőkké kezdenek válni bizonyos vidékek politikai s közigazgatási nagy központjaival szemben ! ! . . . Ez az egyik árnyék, amely a tűnő év folyamán meg-megjelent közöttünk, mint kísértő és aggodásba ejtett főiskolánk jövődöbeli jelentősége felől.

De ennél is aggasztóbb és fájdalmasabb az a másik jelenség, amely azt mutatja, hogy a protestáns egyház, mint olyan, nem bír eléggé érzékeny lenni a nevezett kísérlettel szemben s úgy szólván összetett kézzel nézi, hogy miként készül ellene az az áradat, amely múltjának egynémely nagy és költséges, sőt dédelgetett, — mert szükséges és dicsőséges — alkotását elsepréssel fenyegeti, vagy jobb esetben lassú sorvadással emészti meg. Tartunk tőle, hogy az a mozgalom, amely a tervezett reformnak reánk nézve sérelmes pontjai ellen körünkől indult s igazgató-tanácsunk útján egyházkerületünk zöld asztalától is támogatásban részesült és amelynek az

egyetemes ev. ref. tanügyi bizottság is szószólójává lett : — nem válhatik olyan erőssé, hogy az ellenünk ható áramlatot feltartóztathatná!! Nem, különösen azért, mert nincs háta megett a protestáns egyház egyesített akarata és hátsó gondolat nélküli ügyszeretete.

Ez a lanyhaság a prot. közgondolkozásban, amelynek pusztító következményei elmaradhatatlanok: — ez a másik árnyék, amely meg-megzavarta az év folyamán ez iskola sorsán szeretettel csügghető egyének érzéseit és boldog reménykedését, Mint gondolatot is nehéz elviselni, hogy bizonyos szent hagyományokat úgy gázoljon keresztül az idő, hogy az ősök sírja is megremegjen tőle s hogy azt tekintsük egészséges reformnak, ami ellene van a századok tanulságainak s hogy a felsőbb oktatás cége alatt halomra gyűjtsük a tanulni vágyó, vagy tanulásra előjegyzett ifjakat bizonyos dédelgetett központokon, csak azért, hogy aztán magunk segítsünk nevetségessé tenni az iskolát és az oktatást azok előtt, akiket a nemzet vezéreivé kellene felnevelnünk és a tudomány minden fegyverével fel kellene öveznünk — a jövő küzdelmeihez.

A legbántóbb pedig a múltó év történetében az, hogy a hagyományok iránt való közönyösség, az ősi nagyság iránt való érzéketlenség — a saját szűkebb körünkben is hódítani kezd s maga ez a negyedfélszázados collegium — az események sajátos alakulása s az új iskolák s az új rendszer által keltett nagyobb igények miatt — veszíteni kezd ősi glóriájából s a hegyen épített város, a bodrogszparti Athenae, csak annyi értékűvé kezd válni az új idők embereinek szemében, amilyen darab kenyeret ad s hajdani particulái mellett már is veszíteni látszik ősi kíváncsiságából! . . . Nem olyan régen még áhítoztunk utána, mint a hívő arab az ő Mekkája után és dolgoztunk és verejtékeztünk érte s a magunk tisztességeért, mert úgy voltunk meggyő-

zódve, hogy ennek nagysága, tisztessége emel valamit a mi kicsinységünkön is és gyönyörűségnek, semmivel fel nem cserélhető boldogságnak tartottuk, ha ennek terebélyes és lombos ágai alatt meghúzódhattunk... Nem vád és nem is dicséretképen mondom, hanem csak a változott viszonyok és megváltozott gondolkozás ismertetéseül és memento gyanánt!

De a kellemetlen érzéseket keltő jelenségek mellett is hűséggel forgolódtunk az egész év folyamán a reánk bízott feladatok körül s közben-közben boldogan tapasztaltuk, hogy az a közoktatásügyi kormány, amely egészen sajátos és felekezeti-ellenes álláspontra helyezkedett a jogakadémiai reform ügyében: — más oldalról szívesen engedett a protestánsok kipróbált tantervének a gimnáziumi oktatás javítása körül, sőt az egyetemi szabadsággal szemben, amely ártalmára volt már a tudománynak épenúgy, mint a tanítató szülők földi boldogságának: ezzel a szabadsággal szemben, mint mentő eszközt vette elő az akadémiák tanulmányi és fegyelmi rendszerét s a tanítási időt, a szünnapokat és colloquiumokat is ezek példája szerint kívánja az egyetemen meghonosítani. Ő legyen a megmondója, hogy — az ígérgetett decentralisatio elmaradása mellett — miként lehet majd a tömegekkel szemben az iskola és a tudomány jogát érvényesíteni!...

Ami közelebbről e collegium különböző ágait illeti, ezek a magok törvényes kereteiben, de egymással testvéri egységben és békességben munkálták e tanintézet nagy célját, sohasem feledve, hogy mivel tartoznak egyfelől az ev. ref. egyháznak s ebben a tisztán-innen egyházkerületnek, mint fentartónak és a magyar hazának, mint közös édes anyának. Egyházi és hazafias ünnepeinken az egy lélek vezérlete alatt olvadtunk egybe tanítványainkkal ez évben is, sőt közülünk támadt az a gondolat is, hogy a reformáció emlékünnepe tétessék

az összes hazai prot. tanintézetek közös ünnepévé, amire úgy főiskolánk igazgató-tanácsa, mint egyházkerületünk közgyűlése is örömmel és elismeréssel adta beleegyezését s ez irányban az egyetemes egyház képviselőjét már meg is kereste.

A gimnázium az 1898/99. iskolai évben már 10 osztállyal működött s a főiskolai igazgató-tanács felhatalmazást nyert a kerülettől a 11-ik osztálynak, vagyis a 3-ik párhuzamos osztálynak felállítására és tanerővel való ellátására is.

Az a körülmény, aminek különben csak örvendezhetünk, hogy a gimnázium évről évre nő és terjeszkedik: szükségessé tette az építkezés kérdésének újból való felvetését és sürgeti a több év óta tervezett külön tápintézeti helyiség megépítését is. — A tanári kar és gazdasági választmány, mint megbízottak, el is végezték e tárgyban a tőlük telhetőt; megkészítették egy hosszabb időre szóló gimnáziumi berendezkedés tervét s a tápintézeti építkezéssel kapcsolatban kifejtették a *jobb módúak internátusára* vonatkozó gondolataikat is; de e munkálataikkal — azoknak részint túl eszményies igényei, részint elvi oldala miatt — nem tudták megnyerni az előljáróság tetszését. Az építkezés szüksége bizonyos, végrehajása ma már meg is van könnyítve, legalább a tápintézetre nézve, mert a b. e. *Mudrány András* hagyatéka ellen indított per véget ért és pedig a főiskola előnyére s a nemes szellemű hagyományozó célzata szerint. A gimnáziumi építkezésre nézve késznek nyilatkozott az igazgató-tanács és egyházkerület az államszegély igénybe vételére s ha ez jó szerencsével végződhetik, akkor a tanári kar mindenre kiterjeszkedő s a mai felcsigázott igények szerint készített építkezési tervezete is veszíteni fog eszményiességéből.

A jogi és theológiai akadémia a maga hagyományos egységében, együtt, egy akarattal átdolgozta az

„Általános tan- és fegyelmi rendszabályok“-at, úgy amint az idő és a változott körülmények megkövetelték s ezekhez fogja idomítani, mihelyt a tanügyi politikában s az egyházi viszonyokban nagyobb állandóság lesz tapasztalható, a külön-külön tanulmányi és vizsgálati rendszabályokat is. E tan- és fegyelmi szabályok, ha nem viselik is magukon annyira az asketikus és egyházas jelleget, mint a Rákóczi nevét dicsőítő s a Magy. Tud. Akadémiát is figyelemre és tiszteletre gerjesztő 17-ik századbeli törvényeink; általában mégis annak a régi, nemes és vallásos szellemnek hatása alatt születtek és javítottak át, amely a Rákóczi-törvényeket teremtette. — Ezek a szabályok, ha élökké válnak az ifjúság keblében, s ha alkalmazásukból nem fog hiányozni a gyorsaság, a szigorúság: úgy a szülőket sok utólagos bánattól fogják megmenteni s jó hatással lesznek az ifjúság egy némely részének, t. i. azoknak fékentartására, akiknek szívébe a törvény betűi nincsenek beírva.

E nagy vonásokban vázolt kép legyen bizonyosság mellettünk: az ősök szelleme, a Ft. Egyházkerület vezérei és a Nt. Igazgató-Tanács előtt, de a nagyközönség előtt is arra nézve, hogy az 1898—99-ik esztendő sem folyt el felettünk maradandóbb értékű munkásság nélkül; és hogy — a nehéz idők dacára is — ebben is vetettünk valamit a jövő számára, amelynek adja Isten jó aratását! Ez a vázlatos kép győzze meg az ősök szellemét afelől is, hogy ami árnyfoltok mutatkoznak az 1898/99-ik esztendő történetében, azért nem minket illet a felelősség, vagy csak legkisebb részben minket, e negyedfélszázados collégiumnak mai istápolóit . . .

A «SÁROSPATAKI LAPOK»

15 ÉVI TÖRTÉNETE.

Az ébredő Magyarország, a Széchenyi-reform terveitől áthatott nemzet, miként a múltnak annyi más bűnét, úgy a felekezetek közt uralkodóvá lett ellentéteket és méltánytalanságokat is kiengesztelni, elsimitani törekedett és pedig nemcsak társadalmi úton, hanem törvényhozásilag is.

Az emberszeretetnek és nemzetboldogításnak ez a nagy műve azonban — a dolog természete szerint — nem létesülhetett sűrűlódások, versengések, sőt rázkódások nélkül.

A helvét hitvallású vagy evangéliom szerint reformált egyházat, mihelyt az új eszmék, mint valami mennyei villámlások, meghasogatták az előítéletek és kiváltságok százados kőfalait — a maga benső lénye, egész szelleme arra utalta, hogy az ő és új Magyarországnak egymással folytatandó küzdelmeiben az utóbbinak harci sorai közé álljon s mint ilyen sietett iskoláit az új légáramlat előtt — mondhatnók mindjárt az első ébresztő szóra — édes várakozások között kitárni s összes művelődési intézményeit az új idő követelése szerint anyagi erejéhez képest átalakítani.

Egyfelől ez átalakulásnak, tehát saját reformálásának gyorsabbá és biztosabbá tétele, másfelől pedig a felriadt katolikus reactio lehető ellensúlyozása végett 1832-ben felmerült a *ttszáninnyi egyházkerület öszi közgyűlésén Tarcalon* (Jegyzőkönyv 206. p.) egy „Egyházi folyóírás“-féle közlöny megindításának gondolata.

Maga a főgondnok, a nemes reformoknak egyik elsőrendű híve, *gróf Teleky József* vetette fel egy ilyen fajta sajtótermék kívánatos és szükséges voltát. A kerület szívesen üdvözölte a jó gondolatot s nemcsak elvben járult ahhoz teljes készségével, hanem legott bizottságot is nevezett ki a sárospataki főiskola theologiai tanárainból és az egyházmegyéek espereseiből a kiadás és szerkesztés tervezetének mielőbbi megállapítása végett. — Nem tudom, írja *Szinyei Gerzson*¹ — beszámolt-e ez a bizottság az egyházkerületnek; annyi igaz, hogy az „*Egyházi folyóírás*“ kiadása elmaradt, hihetőleg nem a kiadás költségei, hanem a szerkesztés gondjai miatt, melyeket senki sem akart magára vállalni; az irodalmi viták izgalmaihoz, reménylhetőleg heves küzdelmeihez nem volt akkor emberünk, sem a tanári karban, sem az egyházkerületben. Így történt, hogy a katolikusok ez irányban megelőzték bennünket és a Kovács Mátyás „*Egyházi folyóírás*“-ával (1832—1834.) s a Guzmics Izidor „*Egyházi és vallásos tár*“-ával (1832—1839.) szemben, egyedül az „*Erdélyi predikátori tár*“-t (1833—1839.) tudjuk ez időből felmutatni Salamon József kolozsvári tanár szerkesztésében.

Az első jó alkalom elszalasztása után egészen 1857-ig kellett várakoznia a sárospataki főiskolának és a tiszáninneni egyházkerületnek, míg a Teleky által felvetett gondolat megérhetett. *Erdélyi Jánosé*, az országos nevű költőé, műítészé és bölcsészé az érdem, hogy a sok szenvedést látott prot. egyház szellemét a „*Sárospataki Füzetek*“ által megszólaltatta, ébresztgette, a hamis ellenvélemények bírálgatása, az egyház és tudomány nagy kérdéseinek felvetése és vitatása által a közvéle-

¹ Vázlatok és képek a sárospataki ev. ref. főiskola XVIII. és XIX. századbéli életéből. — „Sárospataki Lapok“ 1883. és „A sárospataki főiskola értesítője.“ 1895. 42. l.

ményt tájékoztatni, irányozni, a prot. eszméknek híveket toborzani s a mélyebbre törekvő prot. munkásokat összetartani segített.

A „*Sárospataki Füzetek*“ szükségpótlónak, a prot. egyházra nézve nyereségesnek bizonyult a „*Prot. Egyházi és Iskolai Lap*“ újabb folyama (szerkesztette dr. Ballagi Mór) mellett is; becsét elismerték az egyházközségek kívül állók, el a nem felekezeti sajtó és a magyar irodalomtörténet bűvárai is; de minden jóvalóságára mellett is küzdelmes életet élt, mint maga a hazai protestantizmus. Jóllehet először, az *Erdélyi János* szerkesztőségének első időszakában (1857—1861-ig) *Hegedűs László* sárospataki lelkész, a.-zempléni esperes és *Szeremley Gábor* theologiai tanár, később pedig — az *Antalfy János* (1862—1863.), dr. *Heiszler József* (1866—1868.) és *Bihari Imre* (1869.) szerkesztők idejében a tanári kar állott a füzetek mellett anyagi és szellemi támogatóul: az anyagi gonddal mégis egyre birkóznia kellett, mígnem 1869-ben az évfolyam teljes befejezése előtt, pártfogás hiánya miatt megszűnt. A tanári kar nem bírt Mecaenasa is lenni a saját szellemi termékének, a sárospataki főiskola és a tiszáninneni egyházkerület pedig — miért, miért nem? — elnézte a vállalat lassú elenyészését.

Ez országos tisztességű folyóirat szünetelése alatt az állami közoktatás a visszaállított alkotmány termékenyítő levegőjében rohamos gyorsasággal kezdett fejlődni. A múltak hibáinak javítása közben azonban nem tudtak a javítás közegei kikerülni bizonyos mérvű túlságoskodást. Talán, hogy a saját jelességeik inkább kitűnjenek, talán, hogy a felekezetekre sarkalóbbakká váljanak, sértegetni kezdték a protestantizmust, ennek iskolai rendszerét, berendezkedését; tanerőinek qualificatióját, megbízhatóságát kérdésekkel, kétkedéssel ostromolták s így az államkormányzat és az ezi szolgáló

sajtó körében — kivált a tanügyet illetőleg — anti-protestáns szellem kezdett erőre kapni. Növelte a bajt, hogy a magunk emberei közül is sokan felültek a kétes értékű híreknek s zavar támadt lelkükben a protestantismus és az ezt képviselő tanintézetek felől s az itt-ott mutatkozó gyöngeségekért az erőseknek, a teljesen hivatottaknak is szenvedniök kellett a közvélemény előtt. Ehez járult az a körülmény, hogy a XVIII. század kritikai szelleme a theologiai tudományosságot is az új és újabb utak nyitására ösztönözte az igazság keresése közben, ami — részben a külföld hatása, részben az egyes bűvárok saját kutatásai s a *dr. Ballagi Mór* szerkesztette „Prot. Egyházi és Iskolai Lap“ és ennek ellenlábasai útján, létrehozta nálunk is a különböző theol. iskolákat, vagy legalább irányzatokat. A sárospataki theol. akadémia tanárai lelkük sugallatát, de hagyományaikat is követve, a szabadelvű irányzathoz csatlakoztak s ennek váltak szószólóivá az irodalomban, ami szintén félreértéseket támasztott és megnyugvást követelt.

Mindezek az okok együtt véve, vagyis a múlt tisztos emlékei s kötelező ereje, a jogos és jogtalan gyanúsítások, a komoly alapot nélkülöző aggodalmak s a tanári kar magasabb becsvágya stb. — arra birták a tankönyvírás terén már 1873. óta országos elismerés mellett működő „*Sárospataki Irodalmi Kört*,“ hogy magát egy könnyebb mozgású közlöny kiadására határozza el, amellyel az innen-onnan megtámadott protestantismusnak, a prot. tanügynek s közelebbről — ha kellene — a sárospataki főiskolának hivatott védője és szószólója legyen. Siettették e közlöny létrejövetelét *dr. Ballagi Mór*nak, a „Prot. Egyház és Iskolai Lap“ nagyérdemű, de immár megfáradt szerkesztőjének barátságos biztatásai, aki a saját szellemének folytatását szerette volna mintegy biztosítva látni a sárospataki tanárok által szerkesztett lapban vagy folyóiratban;

továbbá a debreceni zsinat (1881.) többségének a tiszáninneri egyházkerület demokratikus és presbyterianus irányzataival szemben elfoglalt álláspontja.

1881. szept. 28-ra odáig érett már a közlőny sorsa, hogy a „Sárospataki Irodalmi Kör,“ mint kiadó, megválasztotta *Mitrovics Gyula* theol. tanárt egy heti lap szerkesztőjéül s megbízta a lap tervezetének megkészítésével. Ő aztán azzal felelt a benne vetett teljes bizodalomra, hogy 1881. december 4-én betérjesztette a kívánt tervezetet s miután azt a Kör a legszebb remények közt elfogadta és minden részletében helyeselte, december 10-ére már kinyomatta a „*Sárospataki Lapok*“ mutatvány-számát is az elfogadott programm kíséretében.

A közlőny neve tiszteletteljes visszaemlékezés a „*Sárospataki Füzetek*“-re s magában is bizonyos ígéret a szent hagyományok megbecsülésére. A programm szerint a lap az egyház és iskola legfontosabb kérdéseit vitató *vezércikkek*, a tudomány színvonalán álló s némileg a „*Sárospataki Füzetek*“-et is helyettesítő *tárca*-közlemények, beható *könyvbírálatok*, a hazai és külföldi (egyházi és iskolai) *irodalomnak* figyelemmel kísérése, rövid ismertetése, az egyházi és iskolai mozgalmak bírálatos feltüntetése (közéletünk) s felekezeti *múltunk* titkainak derítgetése, tisztázása által kívánt szolgálatokat tenni a hazai prot. egyháznak, apróbb közleményeivel pedig a napi eseményekre is kiterjeszkedett. (Vegyes közlemények).

Mitrovics Gyula, mint szerkesztő, az ő irodalmilag is jó nevével s szélesebb összeköttetéseivel mindjárt kezdetben számos kiváló munkatársat gyűjtött a „*Sárospataki Lapok*“-hoz az ország különböző vidékeiről s úgy az ev. ref., mint az ág. evangélikus egyház hívei közül. Szerkesztő-társakul — miután a Kör úgy e tekintetben, mint a szerkesztés minden dolgában szabad

kezet biztosított neki — *Bokor József* bölcsészeti-tanárt (most a budapesti egyetem magántanára s a Pallás-Lexikon szerkesztője) és *Radácsi György* theol. tanárt kérte magához szerkesztő-társakul, akik közül azonban Bokor József csak az 1882. október haváig maradt a lap mellett s helyét *Zsoldos Benő*, gimnáziumi tanár, a Thukydides fordítója foglalta el 1884. május 26-ig, amely időn túl egész 1886. végéig *Radácsi György* egymaga működött a lap mellett szerkesztőtárs gyanánt.

1886. végén *Mitrovics Gyula* kevesebb zaklatással járó munkásság után vágyakozván, a szerkesztőségről lemondott s miután az „Irodalmi Kör“ legszívesebb kérelmére sem volt hajlandó a sok félreértetéssel járó szerkesztőséget tovább folytatni, helyét a lapkiadó-kör bizalmából *Radácsi György* foglalta el s két éven át (1887, 1888.) társ-szerkesztő nélkül, 1889-től 1894. végéig *Buza János*, gimnáziumi tanárral, ismeretes tan-könyvíróval, mint főmunkatárssal, 1895-től pedig *Buza János* (társ-szerkesztő) és *Dr. Rácz Lajos* gimnáziumi tanárokkal (főmunkatárs) együtt küzdött s küzd a lap színvonalának fentartásáért. Nagy és szinte irigyelt sajátossága s ritka előnye volt e lapnak s szerencséje a szerkesztőségnek, hogy a „Sárospataki Irodalmi Kör“ minden tagja erkölcsileg kötelezett munkatársa is volt a saját közlönyének.

Már megindulásával jó hatást gyakorolt egyházi és iskolai hírlapirodalmunkra, mert versenyre készítette az efajta lapok sorsának hivatalos gondozóit. Élénk s alkuvást nem ismerő kritikai szellemével pedig csakhamar felrázta az alélldozó erőket, jótékony vitákat támasztott, amelyek tisztították egyházi és iskolai életünk körül a levegőt.

Theológiai álláspontjára nézve a szabadelvű, az u. n. rationális vagy modern irányzat, egyházalkotmányi tekintetben pedig a conservatismus képviselője lévén,

sok félreértésnek volt kitéve azok részéről, akik elméjükben a kettőt — legalább a meglepetés első perceiben — összeegyeztetni nem tudták, később pedig talán nem is akarták. Álláspontjának mindkét iránya miatt gyakran kellett összemérnie fegyverét a másként gondolkozó egyházi és iskolai lapok munkatársaival, de e mérkőzések csak növelték önbizalmát s szaporították jóakaróinak számát.

Mennél inkább haladt előre a tűnő időben, annál inkább nőtt a legjobbak elismerésében, úgyannyira, hogy már b. e. *Török Pál*, dunamelléki püspök — nagyra becsülván a tanügy körül tanúsított éberségét és bátor fellépéseit — egy országos prot. tanügyi lappá óhajtotta volna átalakíttatni, ami azonban maradt egyszerűen megtisztelő pium desiderium. A vallás- és közoktatásügyi miniszterium is csakhamar észrevette létezését s a sok hivatalos tévedés ellen és a protestáns egyházak védelmére írott cikkeinek az lett gyümölcse, hogy odafent jobb véleményre hangolódtak irántunk s a tendentiósus statisztika túlságai megkevesedtek.

Álláspontjához és a protestantismus szelleméhez híven, testvérekül ölelte az unitárius atyafiakat s mikor éppen a „Sárospataki Lapok“ gyakori sürgetésére is a Magy. Prot. Irod. Társaság, sok vergődés után, megalkult s a merev kálvinisták és a merev lutheránusok az unitáriusokat a társaság kebeléből közös akarattal kiszorították, nem bírta eléggé rosszalni a XVII. század dülakodó szellemének megújulását. Jutalma az lett, hogy krypto-unitarismussal vádolták a győzők s latitudinarismusnak minősítették testvérszeretetét — a dogmák dicsőségére. A „Sárospataki Lapok“-at leszavasták, de legott meg is gyűjtötták e szeretetlenkedéssel a gyűlölködés üszkét, amit szépen el tudott volna oltani a közös munkában kifejlődő, kölcsönös szeretet.

Hiszen, ha legalább a lutheránus testvéreket aztán

egészen megnyerték volna a mi orthodox barátaink! . . . De — és erre is rámutatott a „Sárospataki Lapok“ — a lutheránus egyház tovább is üzte a külön oltárokon való áldozást s még a tudományos törekvések terén sem adta fel a maga különlegességét, pedig azon a hivatalos pecséten úgy szorítja egymást az az élettelen két kéz! . . .

Amint az orthodox kálvinisták és unitáriusok mindjobban feltüzelődtek egymás ellen és gúnyt üztek egymás nagyjaiból, a lutheránusok pedig sehogy sem akartak nagyobb melegségre gerjedni — az egyesülés dacára sem: — a „Sárospataki Lapok“ megpróbálta még az egyre széthúzóbb erőket összegyűjteni a *prot. tanáregyesület* címe alatt, — de sikertelenül. Abból a nézetből indult ki, hogy a protestánsok egybeolvadását meg kell előzni a tudományt képviselő protestánsok testvéresülésének; de — bár e nézet helyes voltát senki sem tagadta — a testvéresülés megtört a debreceniek merevségén vagy nem akarásán. Az egyesülési törekvések ideje alatt lutheránus atyánkfiai is mindinkább kezdték erősíteni saját örállomásaikat s felmondani itt-ott még a százados közösséget is, ami aztán arra bírta a „Sárospataki Lapok“-at, hogy egyesülésre hívogató hegedűjét elnémítsa, — fűzfára akasztván. Az olvasónak lehetetlen volt észre nem vennie, hogy a „Sárospataki Lapok“ egy idő óta nem vette többé igénybe az ág. ev. testvérek segítségét az egyházi és iskolai kérdések tisztázása körül.

Theologiai álláspontjából folyt az is, hogy az igazságkereső tudományt többre becsülte holmi vizenyős elméleteknél, az utcaszögleteken való imádkozásnál s az u. n. gyakorlati keresztyénségért a tudomány fegyverét nem volt hajlandó az oltár tűzén elégetni. A „húsvéti igazságok“ vakító fényével kész volt inkább botrányozást támasztani az erőtelenekben, mint gyanút

ébresztteni a maga igazságszeretete ellen. „Excelsior!“ ez volt jelszava s protestáns akart maradni mindvégig, ennek a szónak legfelségesebb értelmében.

Több világosság után vágyó természete hozta magával, hogy folytonosan nyugtalankodott és újabb meg újabb reformokat sürgetett. Énekes könyvünk, s bibliánk revisiójáért egyetlen prot. lap sem fáradt meg annyira, s olyan hűséges odaadással, annyi őszinte bírálattal egy sem kísérte azok folyását, mint a „Sáropataki Lapok;“ a Prot. Irodalmi Társaság kiadványait sem bírálta meg egy sem nagyobb úgyszeretettel, mint ez. Istenítiszteletünk s temetésünk reformjához is voltak gondolatai s egy temetési énektár érdekében nagyobb erőfeszítésre is vállalkozott, noha mind ez ideig nem elegendő sikerrel.

Egyházalkotmányi elveihez híven, rendíthetetlen barátja volt a prot. autonomiának s mint ilyen, a zsinati kisebbség nézeteit képviselte. Lorántffy Zsuzsánna szelleme ihlette s ezért presbyteriánus volt és demokrata. Elszomorodva látta: miként megy be a zsinati többség, majd még inkább a konvent a régi mesgyék kinyitogatásába s mint fogad el segílyt az államtól a saját maga által fennen hangoztatott s egyedül protestánsnak vallott elvek megtagadásával s mint elégítteti ki magát fillérekkel s mint engedi át iskoláinkat s mint tapodtatja meg alkotmányunkat a pánszlávok, a pánlutheránusok, a pán-románok stb. állami megfékezhetése végett. Nem bírta jó szívvel elviselni püspökeink névváltoztatását, mert félt a névvel járó igényektől; még kevésbbé tudott belenyugodni püspökeink főrendiségébe, mert a Deák Ferenc-féle főrendiház volt eszménye s a papot — még ha püspök is — ott szerette látni a gyülekezete körében, kezével a gyülekezet szívéen. A tiszáninneri kerület maga is leszavazta, — noha óriási erőfeszítéssel és csak kivételes, személyes tekintetek

miatt — a „Sárospataki Lapok“-at ; de soha senki sem tudta meggyőzni afelől, hogy e leszavazással előbbre vittük volna prot. egyházunk sorsát. Sőt — ezt a „Sárospataki Lapok“ mindannyiszor sérelemként hangoztatta — a számarány címe alatt engedte magát a református egyház az ág. ev. egyházzal szemben is, a főrendiség varázsaért megkisebbitetni, jogaiban megcsorbítani. Ám, aki az ellenkezőt igazolni tudja, vessen a „Sárospataki Lapok“-ra követ! . . .

A lelkészválasztás kérdésében a szabad választás híve volt s küzdött az erdélyi specialitások ellen, de e ponton is leszavaztatott. A ref. egyház vajha soha meg ne bánná, hogy hűtelen lett a szabadság eszméjéhez! A létszámukban megfogyott theol. akadémiák s a mutatózó káplánszükség avagy nem a „Sárospataki Lapok“ mellett kiáltó bizonyságok-e? S nem az-e a második (budapesti) zsinatnak az a ténye is, amellyel előbbi lelkészválasztási törvényeit a szabad választás eszméjével úgyahogy kibékíteni igyekezett?!

Ha aggodalommal nézte is az államnak egyházi s iskolai autonomiánkba való belebb-belebb nyomulását s konventünknek az állam kívánságai előtt való meghódolását, nem sorakozhatott azok közé, akik az u. n. egyházpolitikai törvények létrejöttétől iszonyodtak. Annál a humanismusnál fogva, amely eleitől kezdve tulajdonsága volt, üdvözölnie kellett már a zsidó-keresztyén házasságot is, annál inkább tehát a kedvezőbb viszonyok között született házassági új törvényjavaslatot, amely a mi konventünk házasságügyi bizottságának tétlenkedésére is jó mentséggé vált. Az egyenlőség, sőt az egyenjogúság követelménye volt az, így a „Sárospataki Lapok“-nak tiszteletben kellett azt tartania, mégha esetleges következményei egyelőre a prot. egyházakra nem bizonyúlnak is szerencsét hozóknak. De az 1868. LIII. t. c. fentartásaért, a gyengébb részére

abban lehelyezett biztosítékokért megint csak a „Sárospataki Lapok“ küzdött a legelsők között s a vegyes házasságból születendő gyermekek vallását inkább óhajtotta törvény által meghatároztatni, mint kitenni az ifjú házaspárokat a róm. katolikus papok merészkedéseinek, lélekfogdosó tolakódásainak.

A „Prot. Szemle“ volt szerkesztője, az egyházi sajtóról adván bírálatos áttekintést, önként nyújtott magafonta koszorút a „Sárospataki Lapok“-nak az egyházpolitikai vita folyása alatt tanúsított s másokat messze felülmúló bátor és odaadó viselkedéseért. Mi odanyújtjuk azt — utólagosan — a Mocsáry Lajosoknak, Kovách Károlyoknak, Ujfalussy Bélának, a Fejes Istvánoknak stb.

Nem jól itélné azonban meg a „Sárospataki Lapok“ gondolkozását, aki azt hinné felőle, hogy az egyházpolitikai reformmal, mostani formájában is, meg volna elégedve. Távol legyen! Elfogadta bevezetesként — a teljes felekezeti jogegyenlőséghez, az 1848. XX. t.-cikkben kimondott szent igazság beteljesedéséhez. Ha ez nem bevezetés — ez volt a „Sárospataki Lapok“ meggyőződése — akkor a prot. egyházak ki vannak játszva és oda vannak dobva az uralkodó egyház lábai elé, hogy az taposson rajtok és tomboljon a megerősödött Regnum Marianumnak talán az autonomia támasztó oszlopai által is biztosított kőfalai között.

A prot. egyház megváltozott helyzetének tisztázása, a jövőendő előkészítése, a Sárospataki Lapoknak egyik fő feladata volt. Nem únta meg rá-rámutogatni a róm. kath. egyház papjainak sáfárkodásaira, a milliók kamataiból emelkedő várakra, a kisdedovókra, lelencházakra, a leányiskolákra, a sokrendbeli alapítványokra, a szaporodó társulatokra, legényegyletekre stb. s ezekkel szemben a prot. lelkészek és egyházak teendőire. A tudományokban való tovább haladásra, a hálónak a

mélyre vetésére ösztönözte a vezéreket, a lelkészi karokat s több egyháziasságot óhajtott a tanítókból s melegebb érzést a lelkészek és tanítók egymáshoz való viszonyában, közös munkájuk dicsőségeért. „*A parokhiális könyvtárak*“ sürgetésével egész egyházirodalmunkat s Prot. Irodalmi Társaságunkat is elismerésre kényszerítette s a bibliafordító Károli nevének megtisztelését, e tiszteletnek országgraszoló megerősítését is azért tartotta főként — a nagy alkalom közeledtén elengedhetetlen kötelességnek, mert hitte, hogy egy nagyobb szabású Károli-ünnepnek felrázó hatása lesz egész prot. társadalmunkra s talán irodalmunkra, sőt bibliaszeretetünk fokozására is. Azt a koronáját a Sárospataki Lapoknak, hogy a Károli-ünnepélyt ő indítványozta s a Károli-szobor és irodalmi emlékek értelmi szerzője is ő — senki, soha el nem veheti.

A szűkebb s tágabb körű lelkészi értekezleteknek eleitől kezdve lelkes támogatója volt, de nem engedte magát ez eszme által elragadtatni s nem bízott ezek gyors felvirágzásában mindaddig, míg a lelkészek anyagi sorsa jelentékenyen meg nem változik. A szegénységet, amely a lelkészi kar egy jó részét iszonyú súllyal nyomja, mindig akadálnak tekintette e lap a tudományos továbbképződés útján s épen ezért fájlalta aztán gyakorta, hogy a *parokhiális könyvtárak* megtestesítése a ref. egyházegyetem nem tett meg minden tőle telhetőt! . . .

A változott helyzethez illő kalauzúl szolgáltak — hogy csak a nagyobbakat említsük — a Fejes István, Görömbey Péter, Lukács Ödön tanulmányai, amelyek egyházunk jövőképe aggódó szeretettel rajzolgatják. Azokhoz — akik tüntetve nevezték magukat *közpapaknak* — az egyház tovább építésében a „Sárospataki Lapok“ nem csatlakozhatott. A rohanva haladást, a rémület terjesztést, a pellengérre hurcolást, akasztófa-

állítás, a gyanúsításokból való élősködést mindenkor elítélte, jóllehet az igazság védelmében volt bátorsága országos nagyjainkkal, magával a konventtel s ha kellett, a kormánnyal és a róm. kath. főpásztorokkal szemben is síkra szállani.

A 600 frtos papi fizetési minimumot nevetségesnek bélyegezte a családi életet élő, gyermekeket neveltető prot. papok részére, akkor, amikor a róm. és gör. katolikus papok kongruája is rendezés alá kerül s a főpapok fejedelmi javakban dúslakodnak. Annál nagyobb örömmel üdvözölte a papi özvegy-árva gyámintézet megszületését, amely — még mindig szegényesen ugyan — de könnyebbíti a prot. pap lelkén az élet terhét és nyugodalmasabbá varázsolja halálát. A „Sárospataki Lapok“-nak nagy része volt abban, hogy e gyámintézet az osztó igazság és jézusi szeretet elvén épüljön fel a szegényebbek kibékítésére.

A domesztikát első percétől élénk figyelemmel kísérte s míg egyfelől szívesen látta volna annak — a nagyobb haszonra való kilátás kedvéért — decentralizált kezelését, addig másfelől sohasem tudott beletörődni az elforgácsolási rendszerbe, amely csak pillanatnyi javulást okoz és nem felüdülést.

Nem volt egyetlen komoly kérdése sem a protestáns egyháznak, amelyben a „Sárospataki Lapok“ idejében, gyakran első sorban s mindenkor ébresztőleg, vagy legalább tájékoztatólag állást ne foglalt volna s kivétel nélkül azzal a független gondolkozással, amely lényéhez tartozott s amely nem engedte, hogy általa, körülte klikkek képződjenek s a nyilvánosság elé tartozó dolgok onnan — személyes tekintetek miatt — elvonassanak. Úgy harcolt, mint akinek nem volt szüksége emberektől nyerhető földi jutalomra.

Ellenségei talán kétséget támaszthatnak önzetlensége ellen, de ezekkel szemben az ő jutalma ő magában vagyon.

Amily odaadással csüggött a szorosabb értelemben vett egyházi ügyeken, épen olyan gondja volt az egyháznak jellemzőleg u. n. veteményes kertjeire, az *iskolákra*.

Mint a „Sárospataki Irodalmi Kör“-nek, tehát egy sokra hivatott tanügyi társaságnak közlönye, az iskolák szeretetével kezdte pályafutását, nem is kezdhette volna nélküle. Azzal a hittel indult, hogy az egyház és iskola édes testvér, a prot. egyház pedig az iskolán épült vára a szabadságnak, a tudománynak, s az erkölcsiségnek; ezzel a hittel haladt előbbre és mindig csak előre, behatólag bírálgatva annyiszor, amennyiszor úgy az államnak, mint a prot. egyháznak a tanügy érdekében tett lépéseit, vagy ebbeli kötelességeik halogatását. A Bokor József, Zsoldos Benő, Bódva, *Αληθης* Nemo cikkei, tanügyi kritikái, kivált pedig Buza János főmunkatársnak, majd társ-szerkesztőnek a miniszteri jelentések, iskolai értesítők felett tartott szemléi, szemrehányásai mindinkább ismeretessékké tették a „Sárospataki Lapok“-at a közoktatásügyi miniszteriumban is s tanácsait megszívlelték. Az a sok hamis vélemény, amelyet a prot. egyház ellenségei koholtak és terjesztettek a prot. iskolák ellen, kezdett lassanként odafent is hamis pénznek bizonyosodni, sőt a közoktatásügyi kormány nem átalolt még reformeszméket sem elfogadni többé a prot. tanintézetektől.

A protestáns egyházi és iskolai sajtó egyenesen a sárospatakiak sikerei folytán vette komolyabb művelés alá tanügyünket s kezdett több tért és időt áldozni az iskolák érdekeinek, amelyeket azelőtt elvből-e, vagy munkások hiányában, meglehetősen elhanyagolt.

A népiskolától fel az akadémiákig, minden nagyobb mozdulatát észrevette prot. tanügyünknek, sőt egyetemes tanügyünk fejlődésének is. A népiskolát féltette az

eltudákosítástól és félti ma is s legalább is oly mértékben félti a világpolgáriasságtól, az elfelekezetlenedéstől, miután felekezeti tanítóképző-intézeink megfogytak s a lelkesek nem vették — mert sok helyen nem is vehették át — a felekezeti vallás-oktatást. Egészséges viszonyok között s felekezeti iskolában a tanító joga maradna az minden időben.

A középiskola kérdésében vonzódott az egy középiskola felé, de veszedelmesnek tartotta a hosszú kísérletezést, a folytonos bizonytalanságot, ami e téren több ideig divatozott. A görög-pótló tanfolyamot is csak kísérletnek tekintette s ezért nem is tudott érte felmelegedni. A holt nyelvek szűkebbre szorításának, a modern nyelvek hathatósabb tanításának barátja volt s azt vallotta, amit a sárospataki gimnáziumi tantervjavaslat, hogy csak a magyar nyelv és irodalom lehet a középiskolai oktatás igazi központja, de hozzátette, hogy kellő órászámmal s az egész tantervnek megfelelő átalakításával. Az államnak a létszáma (60) vonatkozó intézkedését, a mai növendékek ifjú kora s a fegyelmezési eszközök megváltozása mellett — félreformnak minősítette s a tanári diplomák helyett többre nézte a lelkiismeretességet s az iskolának egyesekben lángolva égő szerelmét. A szülők nembánomságát, vagy egyes tantárgyak iránt kimutatott ellenszenvét a siker akadályai között emlegette.

A jogakadémiát a prot. főiskolák kiegészítő részének vallotta s vallja, föltéve, hogy ezeket igazán protestánsokká tehetjük s növendékeiket a prot. egyházak számára már az akadémia falain belül elpecsételhetjük. Ez irányban a „Sárospataki Lapok“-nak még mindig vannak beteljesítetlen óhajtásai. A kötelezett doktorátust a tudománnyal üzőtt káros játék gyanánt ítélte el.

A theol. akadémia iránt — könnyen érthetőleg —

előszeretettel viseltetett, de nem húnyt szemet fogatkozásaik előtt. Az lett volna vágyainak netovábbja, hogy a végzett ifjú a tudomány olthatatlan szerelmével távozzék el belőlük s egész életére elhatározó irányt nyerjen tantermeikben. A szemináriumok által való össze-melegedését a tanárnak és tanítványnak elengedhetetlen kíváncsúsággal hangsúlyozta. A leendő papoknak tanítói diplomaszerezésre való kényszerítése miatt hosszú harcot folytatott a debrecenieikkel, akik már maguk is elálltak régi követelésüktől. A theol. akadémiák elnéptelenedését a kor megváltozott gondolkodásában, a papi hivatal csekély javadalmában, s az egyházpolitikai törvények hatásától való félelemben vélte felfedezni.

Az egyetemokről alázó önlő lelkiismeretlenséget, iskolakerülési szabadságot, a tudomány cége alatt űzött csalárdkodást egész oktatásügyünkre szerencsétlenségnek tartotta és tartja. Sajnos, hogy e tekintetben nem bírt a prot. irodalomban erős közvélemény kifejlődni, amely aztán a fővárosi fősáffárokat megdöbbenésre s jótékony reformra kényszerítette volna!

A tanárképzés szempontjából kifogásai voltak a gyakorlatlanul szétbocsátott ifjú óriások ellen, akik — nem a saját hibájuk miatt! — egyes olyan intézetekben kezdik a tanári gyakorlatokat, tehát a kísérletezéseket, amelyekhez alig köti őket egyéb, mint a fizetés és a rideg, hivatalos kötelesség. A prot. tanárképzés eszméjét szívesen üdvözölte, de ellensége volt annak a kortes-ízű s komoly és egységes szellem nélküli eljárásnak, amelybe a budapesti zsinatot egyesek beléugrasztották, s amely szerint Debrecennek filosofiai, Kolozsvárnak pedig theologiai facultás felállítása lön megengedve.

Ennek a széthúzó törekvésnek s esetlegességekkel járó tanügyi politikának okát a „Sárospataki Lapok“ az egyetemes ev. ref. tanügyi bizottság tétlenkedésében,

dermettségében kereste és találta. Egész hévvel s megmegújuló erővel támadt tehát azokra, akik ezt az áldatlan sorsot az egyetemes tanügyi bizottságra rákényszerítették s kimutatta időnként az ebből folyó szomorú következményeket. Sokszori nógatásának (amelyben szintén nem akadt segítő társakra) végre az lett az eredménye, hogy a konvent életre szólította az aluvó leányt, amely, hogy nem aludt e már túlsokáig, a jövődő fogja megmutatni.

Fájt, mindig fájt a „Sárospataki Lapok“-nak, hogy a prot. egyház átengedte a tanügyi vezérszerepet az államnak s maga — szaporodó államsegélyes intézeteivel — jóformán a gondolkozásról is lemondott.

Miként az egyes embert, úgy a prot. iskolákat is a maguk kifejlett egyéniségében becsülte és szerette legjobban s ezért sohasem örült a kétféle befolyás (állami s egyházi) alá jutott iskoláknak, ami rendszerint az elszíntelenedésre vezet. A prot. iskolák önálló létezését mindaddig életszükségnek vallotta, amíg a nálunknál hatalmasabb s hadilábon álló róm. kath. egyháznak iskolái vannak. S ha olyan gazdagok volnánk, mint amilyen szegények vagyunk, egyetlen iskolánkat sem tudná átadni még a legalkotmányosabb államkormánynak sem! . . .

A tanítók 300, majd 400 frt minimumát — mint a papokét — alamizsnakenyérnek tartotta a „Sárospataki Lapok“ s jogosnak vallott minden tisztes igényt amellyel ez a sors jobbra fordítható. A tanító-hiány már fenyeget, mint kiszámíthatatlan bajok forrása s hogy megszűnjék, emelni kell a tanítóipálya becsét s a prot. tanítót be kell venni jobban-jobban a nagyobb jogok birtokosai közé. A kerületi tanügyi bizottságba p. o. tanítókat is kell választani.

Noha ilyen humánus gondolkozással volt e lap eleitől kezdve a tanítóikar iránt, nem bírta azt maga-

hoz édesgetni, talán mert nem volt néma az olykor-olykor mutatkozó túlságaikkal szemben! . . .

Az általános egyházi és iskolai ügyek mellett, a tiszáninneri egyházkerület és a sárospataki főiskola érdekeit különösebben is szolgálta a „Sárospataki Lapok.“ Neve, helyzete, nagy hagyományai kötelezték erre, a szerkesztők és főmunkatársak szeretete erősítették meg e szolgálatban. A frigyláda felett kiterjesztett szárnyakkal örködő kherubok sem félthették s óvhatták jobban az őrizetökre bízott drága kincset, mint a „Sárospataki Lapok“ a tiszáninneri kerületet és ennek főiskoláját. Tanú rá e lapok minden száma, az a sok kellemetlen polemia, amelyet ezekért az anyaszerető gyermek buzgóságával folytatott.

Könyvismertetéseivel s irodalmi tájékoztatásaival példát mutatott arra, miként kell megfáradni a közönség tanácsolójának s 15 év szól mellette, hogy soha nem szegődött be, (mint bizony laptársai is néha-néha) a könyvkészítők és könyvkiadók szócsövének.

Részint vezércikkeiből, részint s főként tárca-közleményeiből csaknem 30 különlenyomat — egy egész kis értékes könyvtár — jelent meg, amelyek szerzői között ott találjuk dr. Heiszler Józsefet, Orbán Józsefet, Fejes Istvánt, Szinyei Gerzsont, Mitrovics Gyulát, Nagy Gusztávot, Bokor Józsefet, Görömbey Pétert, Maklár Pap Miklóst, Dezső Lajost, Horváth Ödönt, Molnár Lajost, Zoványi Jenőt, Rácz Kálmánt, Ujj Istvánt, Gamauf Györgyöt, Paikoss Endrét, Radácsi Györgyöt stb. Azt a célját tehát, hogy némileg a „Sárospataki Füzetek“-et is helyettesítse, e nagyobb értékű közleményeivel legalább megközelítette.

Ha ezekhez felemlítjük még, hogy a „Sárospataki Lapok“ a nagy alkalmakhoz képest *ünnepi számokkal* is igyekezett olvasóira jó hatással lenni, magasabb vágyaikat kielégíteni, izlésüket fejleszteni s az igazi

nagyok kultuszát erősíteni: úgy e lapokról — az elmondottak alapján — már meg lehetős hű kép alkotható.

Károli Gáspár, Kun Bertalan, Kövy Sándor, Kossuth Lajos, Br. Vay Miklós érdemeinek dicsőítésében s a millenniumi érzések, vágyak, gondolatok, reménységek, édes számítások megörökítésében s számos, kevésbbé országos alkalmak tanúságos kihasználásában egészen egyedül állott a prot. egyházi és iskolai lapirodalomban. Az igazi nagyok koporsója felett lobogtatott fáklájával is messze elvilágított s — úgy mondják, — hogy a kegyelet megnyilatkozásának mintákat is szolgáltatott.

A külföld egyházi és tanügyi mozgalmait, a hazai felekezeti és nemzeti élet erős hullámozása miatt nem kultiválhatta kedve szerint, de *Rácz Lajosnak*, mint főmunkatársnak, gondja volt arra, hogy a szűk térről se maradjon ki semmi a külföld nagy dolgaiból, ami reánk nézve példává, ösztönné és áldássá lehet. „Múltunk“-nak is épen azért kellett háttérbe szorúlni, mert a jelen sűrűn szolgáltatotta a feldolgozásra való anyagot.

Az elfogulatlan történetíró feladata lesz komoly ítéletet tartani a „Sárospataki Lapok“ 15 éves élete felett. Mi a búcsú órájában inkább adalékokat kívánunk nyújtani a leendő történetírónak s a t. olvasóközönségnek, hogy megkönnyítsük számukra az ítéletmondást.

*

A zászlót ime begöngyöljük s visszaadjuk a „Sárospataki Irodalmi Kör“-nek, aki ránk bízta. Nincs rajta szennyfolt, repedés sincsen. Mielőtt visszaadnók, megöleljük, megcsókoljuk, s ne csodálja senki, ha annyi drága emlék édes terhe alatt könyünk serked rája!

Lobogj sokáig szabadon, fennen, dicsőségesen!
Ember szeressen, az Isten megáldjon!*

EMLÉKJELEK BIZONYSÁGOK

ÖSSZEGYÜJTÖTT DOLGOZATOK

II. KÖTET

IRTA

RADÁCSI GYÖRGY

SÁROSPATAKI THEOLÓGIAI TANÁR

ÁRA 5 KORONA

SÁROSPATAK, 1910

NYOMTATTÁK DANI ÉS FISCHER A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL

TARTALOM.

I. EMLÉKJELEK.

	Lap
Szász Károly 1829—1905	1
Bocskay István 1906. május 20.	4
Szentpétery Sámuel 1815—1906	9
Dr. Zsindely István 1869—1905	13
A nagy bujdosók hamvainak közeledésekor 1906. okt. 29. ...	23
Dr. Ballagi Géza 1851—1907	27
Hegedűs Sándor 1847—1906	38
Dr. Bartók György 1845 - 1907	45
Kun Bertalan 1907. január	50
Örömnapi ima Kun Bertalan jubileumán 1907. május 28. ...	53
Fejes István 1907. szept.	61
Dr. Duka Tivadar 1825—1908... ..	66
Kenessey Béla 1908	73
Id. Kiss Áron 1815—1908... ..	76
Kiss Albert 1838—1908	85
Dr. Hegymegi Kiss Áron 1845—1908	91
Vitányi Bertalan 1852—1908	99
Szinyei Endre 1837—1909... ..	109
Nagy Ignác 1843—1909	118

II. BIZONYSÁGOK.

Az örömnep 1882 jun. 25.	127
Ének- és zenetanári állás a sárospataki főiskolában... ..	148
Felsőbb iskoláink jövője	151
Az új biblia hírére	172
A tanári hivatás nehezebb fele	186
Külföldi stipendiumaink	192
Teremtsünk külföldre szóló stipendiumokat... ..	198
Az iskolai év elején (1885)	204
A népnevelés akadályai	215
A múltak tanulságai	229

	Lap
Alkalmi emlékezés	236
A konvent és az Irodalmi Társaság	242
Rampolla bibornok és a pápa világi hatalma	246
Az Irodalmi Társaság és a Parókhialis Könyvtárak	253
A régi priváták	260
A német császár Rómába utazásakor	264
A Károli-alap és emlék ügyében	268
Utóhangok a Haynald-jubileumhoz	274
Az új év kezdetén (1890)	280
Gimnáziumi reform	287
A Tompa-ünnep küszöbén	306
Mikor én a Tompa legatusa voltam	311
A sárospataki Tompa-szobor történetéhez	315
Régi pataki diákélet	322
Töredékes visszaemlékezés a sárospataki főiskolai énekkarra	347
Visszaemlékezés a régi Sárospatakra	362
A Bocskay-emléktábla leleplezésekor	386
Töredékes gondolatok a sárospataki főiskola helyzete felett	391

— Ez Emlékjelek, Bizonyosságok legtöbbször névtelenül vagy álnevek alatt (Aléthesisz, Bódva, Orthodox, Tiphagómen stb.) jelentek meg a „Sárospataki Lapok“-ban és a „Sárospataki Ref. Lapok“-ban 1882—1909-ig.

AZ OLVASÓHOZ.

Összegyűjtött dolgozataim I. kötetének előszavában (1906. máj. 3.) felemlítettem nagy őszintén, hogy „ha az történnék, amit nem hihetek, hogy nem kellene a magam Mecaenásaként szerepelnem, nagy boldogan készíteném sajtó alá összegyűjtött dolgozataim II. kötetét.

1907. december 27-diki kelettel előfizetési felhívást küldöztem szét a II. kötetre, egyebek közt — a következő vallomással:

„Hálátlanság volna el nem ismernem, hogy mind halálig tartó édes jutalom nekem az a többfelől felhangzott erkölcsi elismerés, amelyben remény felett is bőségesen részesültem.“

„Igaz, hogy ezt a nyomdász nem fogadja el számlája kiegyenlítéseül; de theologus embernek ez is kincs, amit a penész és rozsdá meg nem emészt.“

„A jelzett erkölcsi jutalomtól ösztönöztelve, bátorságot meríték arra, hogy munkám folytatásának lehetővé tételére a nagyérdemű közönség támogató jóakarátát kérjem.“

„Tartalmának lényegére és terjedelmére nézve a II. kötet is ugyanolyan lenne, mint az első volt. Búnak és örömmnek koszorúba vegyítése, alkalmi dolgozatok a távolabbi és közelebbi multból és a futó jelenből. Apró kövecskék, homokszemek a sárospataki főiskola, a tiszáninneni egyházkerület s némi részben hazai ref. egyházunk történetének építéséhez. Valami a bibliából s a pataki diákéletből; multunkra visszahulló virágok, amiknek a szívrünk kölcsönöz bizonyos hervadhatatlanságot.“

Nem az előfizetők megdöbbenően mérsékelt biztatására, hanem bizonyos követelőző benső sugallat parancsára, összegyűjtött dolgozataim II-dik kötete ime, itt van.

Egy darab tükör az én küzdelmes életem bírálatahoz, az én szívem, lelkem megítéléséhez.

„Tetemre-hívás! . . .“

Ha az anyagiakban való fogyatékoság miatt nem kellene a bizonyságaimból egy jó részt ott hagynom a „Sárospataki Lapok“, a „Sárospataki Ref. Lapok“, a „Protestáns Egyházi és Iskolai Lap“ s a „Protestáns Szemle“ stb. hasábjain, — a tükör teljesebb, az ítélet kétségtelenebb lehetne. De így is, úgy is kétségtelen, hogy én sohasem tartoztam a futkározó, a mindenfelé érvényesülni tudó és akaró atyafiak közé, hanem egész szívvel, egész lélekkel a sárospataki főiskoláé, a tiszáninneni egyházkerületé s a magyar református egyházé voltam s Isten-adta szellemi és erkölcsi erőmet ezek között osztottam meg — hálából és kötelességből.

„Akinek füle van a hallásra, hallja!“

Végképen nincs ugyan reménységem hozzá, hogy dolgozataim III. kötetével is bizonytságot tegyek az életemet vezérlő, tollamat őrző és irányító indulataim, vágyaim és gondolataim mellett; de ha valami csodának is beváló fordulat ezt a lehetőséget részemre biztosítaná, — boldogan sietnék a III-dik kötet közreadásával.

Az Úr kegyelme mindnyájunkkal!

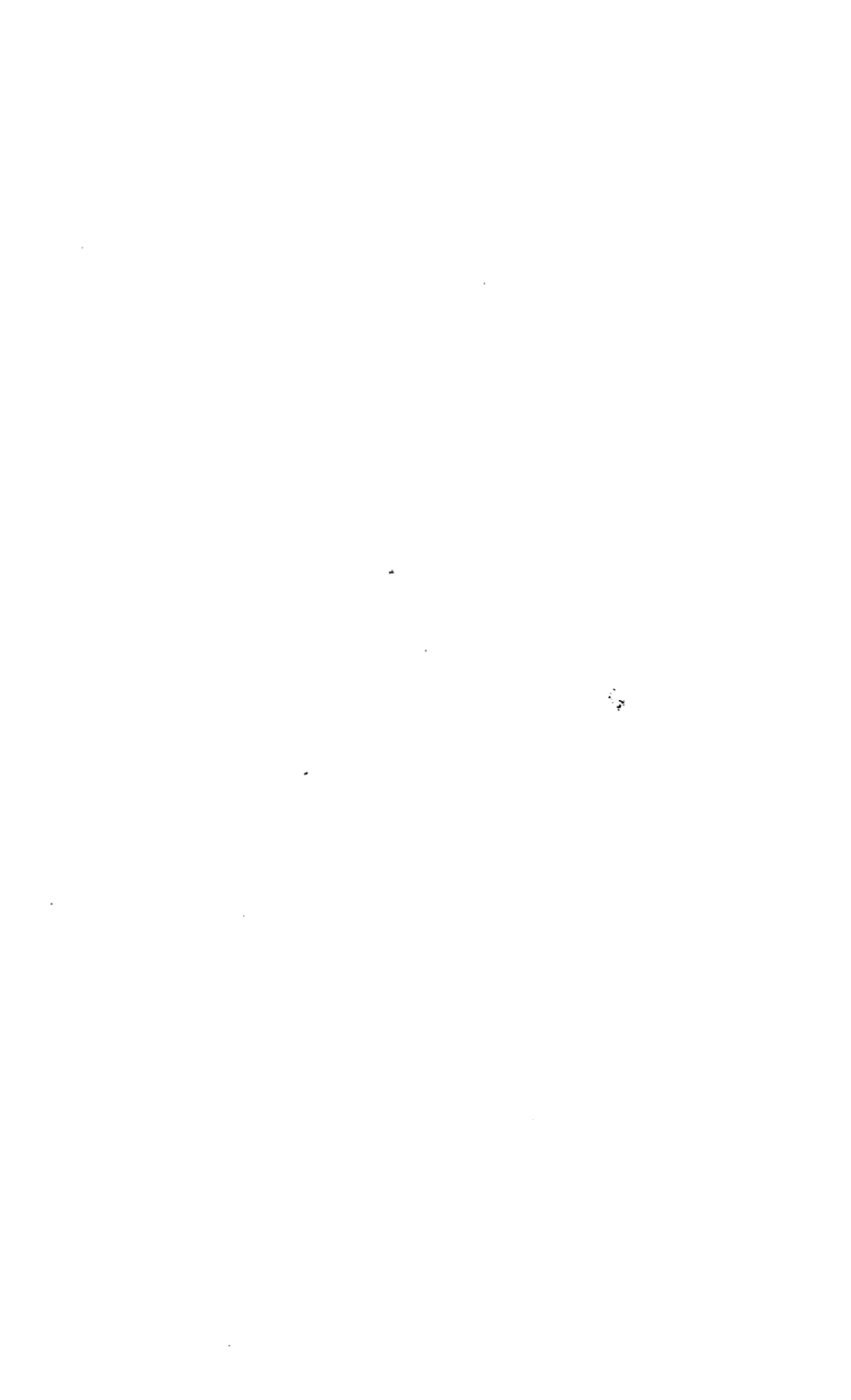
Sárospatak, 1910. január 12.

Radácsi György,

sárospataki theol. akadémiai tanár.

EMLÉKJELEK

SZÁSZ KÁROLY.

1829—1905.

Ott pihen már Ő is a kerepesi temetőben, nemzeti nagyjaink pantheonában.

Szép, nagy lelke, — ez a dús családi örökség — amelynek virágaival és gyümölcseivel teleszórta egyházi és világi irodalmunk ligetes berkeit, elébb alkonyra borúlt már és szárnyaszegetten várta végleges feloldoztatását.

A százféle gyönyörűséges és fáradságos munkát, az élet sokféle nehéz küzdelmeit kibírta hosszan, diadalmasan. Emberek irigységét, gúnyját tűrte nagy türelemmel s haladt előre, felfelé, mindig felfelé. Lelke acélosodott a munka és a tusakodás tüzeiben s szikrákat és lángokat lövelt s nemcsak figyelmét és biztató szeretetét érdemelte ki nagy kortársainak, hanem oda birkózta nevét azok hervadhatatlan koszorújába is.

Országos nevű atyjának nagy lelkével áldottan s tudatában e nagy örökség kötelező erejének s nemzeti irodalmunk legnagyobb alakjainak termékenyítő társaságában s a világirodalom szellemóriásainak fénykörében ihletetten élve, szinte hihetetlen munkaerővé nőtt s újabb és újabb mezőkön igazolta sokoldalú hivatottságát.

Mint tankönyvíró, mint lantos, elbeszélő és drámai költő, mint pap, tanár, miniszteri hivatalnok, tanfelügyelő s mint egyházi és világi szónok, mint ima- és

egyházi beszédirő s mint az ó- és újvilág legnagyobb íróinak tolmácsa s mint püspök és egyházi kormányzó, mindenik minőségében felülkúzdötte magát az aranyközépszeren s nem egy téren ragyog neve az úttörők glóriájában, vagy a győzedelmes versenyvívás koszorúiban.

Csak végig kell tekintenünk művei során s csak át kell futnunk dús életének vázlatos történetét, hogy a valódi nagyok iránt érzett hódolattal s szinte tisztelő csodálattal álljunk meg emléke előtt.

Mi protestánsok s még inkább ev. református keresztények különösebben is!

Olyan büszke önérzettel alig viselte valaki ami országos nagyjaink közül a kálvinista nevet, mint Ő, noha tele volt a jó, áldott szíve emberszeretettel. Olyan nemes tüntetéssel alig próbálta és próbálja valaki igazolni az ő kálvinista papi minőségét fényes, nagy és nem is felekezeti alkalmakon, mint Ő igazolta. Palástjának egyszerű díszét alig becsülte valaki többre egyházi nagyjaink közül, mint Ő becsülte. Utólérte miatta ellenségeinek olcsó gúnyja, hétköznapi hahotája; de Ő nem hallotta azt. Lyrájában, epikájában, sőt drámai költészetében is ott csillámlik mindenütt az ő válásának és egyházának mélységes szeretete. Bibliásága szinte kihívta már a felületes bírálat ellenszenvét; de Ő mosolyogta ezt. Imakönyvével — ezzel az istensugallta szerencsés alkotással a kálvinista nő-világ szívét tette boldoggá, gazdagabbá; a világirodalom nagy eposzaival a vallásos igazságok után kutatók útját tette gyönyörűsegebbé; egyházi beszédeivel paptársainak mutatott irányt a saját lelkének parancsolata szerint; püspöki egyházlátogatása alkalmával elmondott beszédeivel püspöki hívatottságának adta hatalmas és a duzzogókat is fényesen meggyőző bizonyságait s Dan-

tejával is csodálatos fényt hintett az örök igazságok után szomjúhozók ösvényeire s ehez fűzött magyarázataiban is ott sugárzik reánk a kálvinista tudós és theologus napfényes lelke s az ő nevéhez fűződik a Magy. Prot. Irod. Társaság megalakítása és a Károlyi Gáspár bibliájának revisiója is, aminek — sajnos — nem érte meg kívánatos végét.

Ó bizony mi kálvinisták örök hálára vagyunk kötelezve a Gondviselés iránt a Szász Károly lelkeért s lelkének alkotásaiért s a költészet, tudomány és a nemzet nevében nyújtott koszorúk felett is versenyezve vihetjük a magunk mélységes hálájának és tiszteletének virágait a Szász Károly kihűlt poraihoz. Sírboltjából — mint ama szentéből egykor — nekünk is angyal szó hangzik: „Nincsen itt, feltámadott! Menjetek el és meglátjátok őt.“

A magyar prot. irodalom kétségtelenül tudni fogja, hogy mivel tartozik Szász Károly emlékezetének s a mi nem lehetséges napok, órák alatt és a veszteség első időszakában, azt okvetlenül meghozza majd az idő — *a kidőlt jelesnek irodalmi méltó emlékét.*

Az Úr küldöttje volt. Sok fáradalma, utolsó éveinek nagy szenvedéseit, szívének kínos töredelmeit pihenje ki boldogan az Úrnak kebelén s úgy legyen, amint sejtő szíve sugallta: .

„Lelkem, mint örök fényből egy szikra
Ott rád talál s lábadnál tündököl.“ *

BOCSKAY ISTVÁN.

1906. május 20.

A reformátusok konventje hónapokkal ezelőtt érezte már, hogy az 1906-ik esztendőből legalább egy napot — *a Bocskay István tiszteletére* — a többi nap fölé kell emelnie és emeltetnie. Az Isten-sugallta érzés a közös protestáns bizottság útján úgy öltött formát, hogy az az egy nap a május 20-adika legyen.

A közös prot. bizottság nem intézkedhetett az egész nemzet nevében s az egész nemzetre kötelezően! . . .

Vártuk hát a kusza, ferde, összegubancosodott nemzeti állapotok között is, hogy észreveszi-e a magyar nemzet, *mint ilyen*, a protestáns egyházak háládatos készülődéseit? Vártuk, hogy észreveszi-e az ezer szemű és ezer fülű sajtó, hogy mit akarnak az egykor tűzre ítélt, börtönökbe lökdösött és gályákra hurcolt protestáns papok és tanítók utódai s a velők benső szövetségben élő világi protestáns papság? . . . Vártuk, hogy ha csakugyan észreveszi, mi módon méltá-nyolja „*a nemzet élő lelkiismerete*“ ezt a kegyeletes mozgolódást s miképen unszolja, kényszeríti az egész nemzetet arra, hogy koszorút vigyen a *Bocskay István* szobrára és virágot szórjon lábai elé! . . .

Ha a magyarok királya ércbe önthette a *Bocskay István* kuruc-alakját, — a magyar nemzet talán csak

nem fog fukarkodni a hozsannájával, a tulipánjaival — a bécsi béke nemzeti hősenek, a Básták, Barbiánok letaposójának ércszobra körül?! . . . Így álmodozunk . . .

És elvonúltak lelki szemeink előtt az 1903-ik évi zarándok-seregek ama másik nemzeti nagy hősnék tiszteletére. Látjuk ma is az ország különböző pontjain fellobogó öröm-tüzeket s körülöttek a hálás nemzetnek egy lélektől ihletett millióit . . . „Nincsen közöttük sem zsidó, sem görög . . . ők mindnyájan egy“ — a II. Rákóczy Ferenc nevének s emlékezetének dicsőítésében! . . . A sajtó, a nagyhatalmú sajtó, kifogyhatatlanul gazdag az olajával, amit a lankadó lángokra locsol . . . Iskolákban, templomokban, utcákon, tereken csendül-zendül a versenyos diadal-ének; az egész nemzet növekedni érzi a saját becsületét, hogy nagy fiának tiszteletére magát kedve szerint kibuzoghatja . . . Zsarnoki szivekbe remegés száll az eszmélődő nemzetnek attól a nagy egyértelmű tolongásától — a szabadság oltára körül. A „Pro patria et libertate“ jelszavak belenyomúlnak az ünneplő nemzet lelkületébe és ébresztenek szent hevületet, hitet, reményt, nagy elhatározásokat. Az idegenben nyugvó hősök sírjai megmozdulnak és valóra kezd válni egy álom, egy szép, édes álom: „Rákóczy Ferenc — itthon!“

Nem így volt-e?

És most?! Hol van most a nemzet és a sajtó a bécsi béke hősenek ünneplésére? . . . Itt-ott egy hírlapi cikk a vonal felett s a vonal alatt . . . s ezekben is néhol bizonyos tartózkodás az elismerésben, a hódolatban s állandóság hiánya mindenütt. Hol a kifogyhatatlan olajos korsó a láng élesztésére, hol a sajtó harmonájának biztos és tartós zengése? Hol a felekezetek összeölelkezése, hol maga a nemzet, amely a gyulafe-

hérvári sírbolthoz zarándokoljon — legalább a lelke szárnyain ? ! . . .

Bocskay István protestáns volt ! ! . . . De nem voltunk-e mi ott protestánsok valamennyien a II. Rákóczy Ferenc emlékéért lángoló sokaságában ? Nem vittük-e aranyunkat, tömjénünket és myrrhánkat a szűletése helyére, nagy tetteinek feledhetetlen pontjaira ? Bántott-e közülünk valakit az, hogy ő a róm. kath. egyháznak hű fia volt ? Lohasztotta-e ez a körülmény a protestáns honfiak és honleányok lángolását ? ! Nem, soha, egy pillanatra sem.

És most mit tapasztalunk ? ! A budapesti protestánsok, ifjak és vének, vezérlőférfiaikkal élükön oda vonulnak a *Bocskay István* álló szobrához és imával, dallal, emlékező szóval dicsőítik őt és áldják nagy nevét. Ott van talán körülök a nemzet a maga méltó képviselőjében s a maga egyetemességében ? ! Nincs, teljességgel nincs ott ! ! Ez az állítólag egybeolvadt nemzet, ez a magyar eszményekért rajongó vagy rajongónak látszó nemzet nincs ott az első nagy szabadsághősnek ünnepeltetésén ! . . .

Pedig én édes magyarom, én egybeolvadt nemzetem ! *Bocskay István* volt az első hatalmas mennydörgés és villámlás, amely fondor elleneinket a nemzet-ölő munkában megállította ; ő volt az a jótékony vihar, amely az akasztófák ácsolított és a hóhérek kötelek fonóit a megsanyargatott nemzet testéről elriasztotta s a jezsuiták által lelke egyensúlyából kiforgatott királyt esküvel fogadott kötelességeinek teljesítésére megtanította. Ő volt az az „*ívéről lelőtt nyíl*“, amely a bécsi fondorlatokkal szemben a nemzeti és vallási jogok védelmében „*nem volt többé visszavonható*“ s amely újra meg újra süvöltött, ha a ragadozó madarak éhes táborára szegény hazánk testébe vágta éles karmait. A nemzet

önérzete, testvéri érzülete támadt fel benne tiltakozólag az égrekiáltó igazságtalanságok ellen s az ellen a pártos szenvedély ellen, amellyel a szerencsétlen király a katolikus érdekek rabszolgájává szegődött a protestánsok megsemmisítése végett. Hogy erősen protestáns színezetű a kardja villanása, csak onnan van, mert a hatalom ezekre uszította rá szörnyű vérebeít s ezek voltak a magyarság rendíthetetlen oszlopai, amelyeknek kidőltével bátorságosabb lett volna a jogaira büszke nemzet széttaposása.

Dehát hol mutatkozik a felekezeti erőszakoskodása, hol látszik a nemzeti béke felforgatójának, testvérei gyűlölőjének, rideg kálvistanak?! Sehol! Csak azt akarta, hogy Árpád honában a két evangélikus felekezet tagjainak épen úgy szabad legyen szeretni és szolgálni a hazát, mint a r. kath. egyház híveinek; csak azt akarta, hogy Magyarországon az úr a magyar legyen; csak azt akarta, hogy a pap, püspök az oltár körül forgolódjék s hogy a törvény hatalmasabb legyen, mint a királyi önkény s hogy a nemzeti egyetértés háborgatói, az országon kívüli nagy hatalom szörnyű katonái ne üzhessék itt békebontó gonoszságaikat.

Talán az uralkodó háznak volt engesztelhetetlen gyűlölője?! — Az se volt, világért se volt! Viselhetett volna akár három koronát, de nem viselt. A törvény, a rend, az igazságszeretet volt az ő hármaskorónája s a nemzeti béke állandósítása volt az ő királyi lelkének legfényesebb célja.

Nem ünnepelhetnők-e hát együtt, egy szívvel, egy hozsánnával?! Nem érdemelné-e valóban, hogy mint a szabadsághősök úttörőjét az egész nemzet szívébe vegye s nevét-képét soha el ne feledje?!

Ha *Bethlen Gábor*, *I. Rákóczy György* és *II. Rákóczy Ferenc* feltámadnának, bizonyára odasietnének f.

hó 20-adikán a *Bocskay István* ércszobra elé és meghajtván előtte zászlóikat, így üdvözölnék: „Jó Mesterem!”

Nem neki s nem is a nyomába lépőknek szégyen, hogy a XX. század magyar nemzete nem bír egybeolvadni a nagy kuruc nevének tiszteletére.

Mi protestánsok — ha magunkra maradtan is — ünnepeljünk szívvel, lélekkel s kuruc dallal, zengő magyar szóval hirdessük, a háztetőkről is kiáltjuk, hogy *Bocskay István* az Isten jó kedve volt mihozzánk a magyar nyelv, a magyar szabadság s a magyar protestantismus oltalmára, dicsőségére.

Üdv nevére !*

SZENTPÉTERI SÁMUEL.

1815—1906.

A tiszáninnyi egyházkerületnek s a gömöri egyházmegyének újra gyásza van. A kerület legidősebb pásztor, az egyházmegye egykori esperese, a pelsűci gyülekezet „angyala“ f. hó 4-én visszaadta lelkét Istenének.

A pásztorok eszményképe volt. Lénye beleolvadt már e romlandó testben az Ő imádott Krisztusának lényébe s mennél inkább előre haladt az időben és hivatásának teljesítésében, annál bizonyosabb volt afelől, hogy „sem halál, sem élet, sem jelen, sem jövő, sem magasság, sem mélység el nem szakaszthatják őt az Istennek ama szeretetétől, amely van a Krisztus Jézusban, a mi Urunkban.“

Mintha Elizeus lett volna közöttünk, akire Illyés hagyta rá az ő palástját. Akik látták, ismerték, felkeltek előtte, hogy tiszteljék őt. Akik közről érezték szívének s lelkének megnyilatkozását s mindkettőnek melegítő és nevelő erejét : azok csodálattal vegyes szeretettel tapadtak hozzá, mint atyjukhoz, mesterükhöz, testvérükhöz.

„Választott edény“ volt. Ajkán mennyei tűz, az igének kétélű fegyvere; keblében isteni láng, amely nem engedi meglankadni a munka mezején, sőt készíti, surkalja fölebb és fölebb az eget és földet összekötő lőjtőre fokain. Akik nem bírták követni égfelé való törekvésében s az Isten országának földi építésében,

— azok édes bortól részegültnék tartották s kicsinyes ítéletekkel sértegették ; de Ő nem hallotta az olcsó gúny nyilainak zúgását, hanem csak azt a másík szözatot és mindig csak azt : „Aki győz, annak enni adok az elrejtett mannából és adok neki fehér kövecskét és a kövecskére írva új nevet, amelyet senki sem ismer, hanem csak az, aki kapja.“

Ez a mennyei szózat járta át agyát, szívét. lelket, egész valóját mindjárt ifjú korában, mint egykor Jeremiásnak és a földi élet mosolygó ördögei, a csábításnk légiói, a haszon, amit a rög imádása kínál, —mind nem tudták Őt letéríteni arról a tövises, de gyönyörűséges útról, amelyet az Ő istene jelölt ki számára.

Varázslatos, felséges erő az az isteni hívás ! Hétköznapi eszünkkel hinni se tudjuk, látni se szeretjük, sőt eltakarjuk előle szemeinket, mint a sínai zsidó, hogy meg ne vakuljunk. De akit egyszer az Isten kegyelme megajándékozott vele, az lát a sötétben is, az redíthetetlen a viharban is, az jár a háborgó tengeren is s annak nem árthat az ember gonoszsága sem, mert övezve van a hitnek mellvasával és paizs gyanánt az idvesség reménységével.

Szép, tiszteletes látvány a *Szentpéteri Sámuel* pásztori élete ! Nagyok és kicsinyek, csecsemők és aggok mintha mind az ő lelki gyermekei volnának. mintha mindnyájukat az ő világossága sugározná be ! Örömben-búban, szenvedések és gyönyörűségek közt, mint egy test és lélek valamennyi ! Varázslatos egyénisége áttör minden kérges szíven, minden kemény koponyán, minden konok akaraton és megédesíti egész gyülekezete földi életét. A ház templommá, a templom menyország kapujává válik az Ő szívétől, az Ő szavától, az Ő pásztori gondjától, az Ő dorgáló és áldó ígétől. Apostol volt, presbiter volt, diakon volt, min-

den volt mindenben, csakhogy egy is el ne vesszen az övéi közül.

És az Isten kedvező kegyelméből kibírta ezt az apostoli munkát 6 évtizeden át. Láthatta az elvetett mag kikelését, a munka jutalmát; láthatott maga körül egy szép, nagy gyülekezetet, mint egy szeretettől sugalmazott családot és hallhatta a szózatot az ő megteljesedett lelkében: „Jól vagyon jó és hív szolgám!”

Aztán élvezhette a többre-bíztatás édességét, a szorongattatást a gyülekezetekért, amelyeknek gondja Ő rá bízott. Vezérré lett, hogy messzebbre ragyogjon a világossága és vezérkedett nagy hűséggel, elmondhatván az apostollal: „Kicsoda gyengélkedik, hogy én ne volnék gyenge és kicsoda botránkozik meg, hogy én égető fájdalmat ne érzének?”

Szép, tiszteletes látvány volt a *Szentpéteri Sámuel* esperesi élete is — valóban s ha nem bírta lelke fényét és melegét szélesebb körben úgy gyümölcsöztetni, mint a saját gyülekezetében, az csak a mi földi parányiságunk következménye, amelynél fogva csak egy szűkebb kört tudunk a magunk egy emberi erejével átteremteni.

Az Isten különös kegyeltje volt *Szentpéteri Sámuel* kiváltképen a maga boldog otthonában, az ő magasabb szenvedelmeit értő és lelkesen ápoló feleségének oldalán s majd szerető gyermekeinek, mint bibliai olajvesszőknek elbűvölő társaságában. Aki olyan szerencsés volt, hogy élvezhette ennek a családi körnek megszentelő közelségét, csak az tudja igazán, hogy milyen nagy kegyelmével vette körül az Istenség jó tetszése *Szentpéteri Sámuelnek* apostoli munkába állított lelkét s csak az ismerhette az Ő munkabíró erejének valódi titkát.

Boldog családfő, boldog ember, boldog hivatalnok volt *Szentpéteri Sámuel*. A földi boldogság semmiféle ragyogása sem vontá azonban őt el az ő eszményeitől, az ő Istenének, Krisztusának és anyaszent-egyházának szerelmétől és szerelmetes szolgálatától.

Amit a földi szerencséből juttatott neki az Ő jószágos Istene, azt sem élvezte ki egymaga fenéig, hanem „osztogatott és adott a szegényeknek is“, a szenteséges, nemes céloknak is. Nemcsak ajkain hordozta a szeretet törvényét, hanem követte azt tettekben is, adományokban és alapítványokban is. Ha csupán predikálja a Krisztust és nem dicsőíti meg annak nevét jócselekedetekkel is, sohasem emelkedik a tiszteletnek és szeretetnek ama magaslatára, ahol áhitattal látta őt már két nemzedék.

Gyülekezetén kívül, amely igazi lelkiatyját, megtépett szép családján kívül, amely fényes koronáját vesztítette el benne s a gömöri egyházmegyén kívül, amelynek méltó dicsekedése volt s egész ref. közegyházunkon kívül, amelyet mint konventi és zsinati tag lángbuzgalommal szolgált, — a sárospataki főiskola is hálás szívvel áll koporsója mellett, mert ennek is igazi hű fia s egyik jóltevője volt.

Szétoztotta főként lelkének dús kincseit, mielőtt a romolhatatlan testet felöltözhette volna. Néhány éve már lelki rom volt, de így is tiszteletes munkás éveinek gazdag emlékeiért.

Agg Simeonként vágyott már látni az ő Krisztusát s f. szept. hó 4-én ez a szent vágyódása is betelt.

Lelke, mint egy halleluja-zsoltár s mint egy Istendicsőítő ima — úgy szállt égfelé, az örök világosságba, a 24 vén istendicsőítő seregébe! Mi, akik csodálkozással nézünk utána, mély tisztelettel áldjuk emlékezetét.*

DR. ZSINDELY ISTVÁN.

1869—1906.

Hónapok óta hábergott már a lelkünk attól a kínos sejtelemtől, hogy a sárospataki főiskolára újra gyász szakad. És amint nő az árnyék, midőn az est közelget, úgy nőtt szívünkön a bú, amikor látnunk, hallanunk kellett — szinte naponként és óránként, — hogy az, akit átfűtt közülünk a halál félelmetes szele, nem talál gyógyító szert halódó testének felépítésére sehol. A Tátrák balzsamos levegője, a szeretet hegyeket mozgó ereje, az újra látott édes otthon nyájas melege, az orvosi bölcsesség ezer mentő kísérletezése, a hitből fakadó imádság fáradhatatlan esedezése s minden kigondolható és megpróbálható eszköz — hiábavaló erőködésnek bizonyult. *Dr. Zsindely István* f. szept. hó 23-án reggel, hosszú hervadásra következett nagy, nehéz harc után — az örök Isten beláthatatlan végzése szerint — földi pályafutását elvégezte.

Tele volt a keble az élet szerelmével, alkotóvágygal, munkaszenvedélyvel, övéi boldogságáért való rajongással, fáradhatatlansággal, édes számításokkal; voltak eszményei, mint családfőnek, mint tudósnek, mint honfinak; tudott lángolni szent eszméért s tenni, álmodni, fáradni eszményeinek győzelmeért; tudott szeretni, gyűlölni, megbocsátani — óh hát mit is keres még az ilyen a halálban?!

A földi ember botor kérdése ez, de feltettük százan, ezren, amikor hire futott, hogy Ő kiszenvedett.

Hiszen olyan fiatal volt még a halálra s olyan mosolygó szép jövőt álmodott neki mindenki, aki ismerte lelkének mozdulásait s aki tudta, hogy mennyi ígéretes eszközzel rendelkezik arra, hogy amit kezdett‘ abban végezzen is s hogy biztató fejlődésében és diadalmas előhaladásában semmi akadály meg ne korlátozza !!

Megkorlátozta a gyöngye teste, amely nem volt arányban lelkének magasra hívó gerjedelmeivel s lelkiismeretének munkára sarkaló szorongásaival. Még ott a kórhágyon is, még a halállal való vívódásai közben is — óh hányszor nyughatatlankodott az ő tanári székének tisztességeért, az ő kötelességeinek félbenmaradásáért, az ő szeretettel gondozott tanítványáiért, a jogakadémia féltett becsületéért s az egész főiskoláért!

Az ő halálában bizony gyász borúlt reánk; az ő kidőlte bizony nagy hiány közöttünk, mert ha sokkal többen volnánk is, kevesen lennénk arra, hogy a tudomány felkentjeit, a hivatott apostolokat, a szelíd műzsák szerelmeseit, az Alma-Mater koronájának fényére féltékeny fiakat s a harsona szavára harcra, viadalra, oltalomra kész vitézeket — fájdalom nélkül nélkülözhetnők.

Oh bizony *Dr. Zsindely István* koporsójánál jogunk van a költővel sóhajtozni: „Uram, búra hittál; Uram, megsebeztél! Jogunk van a fejét sirató s keményen megpróbált családon és a hű fiát vesztett főiskolán kívül különösen a *Sárospataki Ref. Lapoknak*, amely az ő nevének csillagjegyével született, hogy szívárvány legyen a vizözön felett.

Nem engedte Isten, hogy ereje javából sokáig áldozhasson e lapok erősödésére; de mi, akik láttuk őt ennek bölcsőjénél az ő aggodalmaival, ápoló, féltő szeretetével, apró örömeivel, növekedő reménységével

s egy-egy felhangzó jó vélemény felett érzett boldogságával: mi tudjuk, érezzük, hogy tőlünk azért is, amit a rövid idő alatt tehetett; azért is, amit akart, amire vágyott — koszorút s könnyet érdemel.

*   *   *

Egész élete itt folyt le közöttünk, előttünk, a bölcsőtől egész a sírig. Születésével (1869. okt. 15.) elvesztette az édes anyját, de jó volt hozzá az ég, mert az édesnél is édesebb mostohát adott neki gyöngye teste ápolójául, acélozójául, megmentőjéül. Ennek az édes mostohának oltalmazó szárnyai alatt s munkában verejtékező édes atyjának — a köztiszteletben élt tudós gimnáziumi tanárnak — ellenőrködése mellett indult a vézna, gyöngye szemű gyermek biztató fejlődésnek. A széltől is óvottan, a szülei házra korlátozottan, minden idegen s esetleg kárára válható ráhatástól mentesen, apa s anya versenyes szeretetétől termékenyítve és irányítva, igen korán meglepő jeleit adta szellemi képességének, különösen a számokkal való bánni tudásának s emlékező talentumának.

Mint szellemileg túlfejlett gyermek jutott a népiskolába s majd a gimnáziumba, ahol — mindig a legelsőik között -- sűrűn mutogatta lelkének sokra hivatott tulajdonságait, amikkel besugározta a szülei ház egyhangúságát s az édes apa álmodozó szívét!

A gimnáziumot jelesen végzett ifjú — a körülmények sajátos közbejártsága miatt s holmi emberi apró gyarlóságok következtében — Budapestre ment joghallgatónak s ott — noha a nagyvilág zaja, a szórakoztató alkalmak temérdeksége zavarólag hatott egy kis időre a csendes otthon levegőjéhez szokott ifjúra, — de nem annyira, hogy a tudományok szeretetétől és pályájának mélyebb megbecsülésétől elvonhatta volna.

— Akik ismertük őt lelki-testi életének ezen a fejlődési fokozatán is, bizonyosságok lehetünk rá, hogy a maga elé tűzött célt a világváros kísértései között sem tévesztette el s meleg keblén az ifjúkor lángralobbanását is eszményei szolgálatára tudta — végeredményekben — szerencsésen felhasználni. A látottakat, a hallottakat, a könnyen és nehezen szerzett ismereteket szorgalmasan gyűjtögette a maga lelki kincstárába s egyre több-több bizonyosságát adta annak, hogy magasabbra tör. Élénk tudásvágya, vitatkozási hajlama, a nyelvek iránt való szeretete, a mélyre és mind mélyebbre való törekvése — szinte praedestinálták a tudós pályára, a jogtanárságra. Együtt, egy intézetben tanítani fiúnak az apával — ez volt az édes apjának is legédesebb álma. És ez az álom — a körülmények kedvező alakulása miatt — nagy hamarsággal betelt.

Az *ifju Zsindely István* alig végezte el jogi tanulmányait Budapesten s alig, hogy túlvetette magát a jogi doktorátusokon — a főiskola jogtanári karának meleg ajánlatára — az 1891—2-ik isk. évre helyettes jogtanárul alkalmaztatott, majd pedig még ugyanebben az isk. évben, az 1892. tavaszi egyházkerületi gyűlés rendes jogtanárrá választotta meg. — Ritka kedvező sors s *Dr. Zsindely István* jól tudta azt, hogy ezt az előlegezett nagy bizodalmat csak odaadó hűséggel, hivatásának buzgó szerelmével, tanszékének minden irányú megbecsülésével lehet férfiasan meghálálni.

Épen sorsának boldogító alakulása közben kellett elveszítenie drága jó édes atyját, lelkének biztos iránytűjét, de — bár ez a veszteség megrázta szívét, nem állította meg szellemi fejlődésében, mert „a hű szeretet erősebb, mint a halál és keményebb, mint a koporsó.”

Tanári székére magával hozta volt tanárainak: Vécsey Tamásnak, Hajnik Imrének, Kovács Gyulának,

Láng Lajosnak, Szilágyi Dezsőnek, Kerkápoly Károlynak — ez első rangú jogtudósoknak és politikusoknak — őszinte becsülését s ez a nagy érték is áldásként gyümölcsözőt és sokszorozólag hatott az ő talentumára épúgy, mint tanártársainak termékenyítő jó barátsága. Bármelyiket is elveszíteni egy lett volna a lelki megsegényedéssel s dr. Zsindely István, aki igazi becsvággyal állott be a tudós munkások sorába, inkább szerezni, szaporítani akarta lelkének szövetségeseit, mint elveszíteni és — megérte, hogy volt tanárainak nemcsak becsülésével, hanem egyrészöknök megtisztelő barátságával is dicsekedhetett.

A még alig 22 éves ifjú — az *Orbán József* nyugalomba vonultával s *Kun Pál* tragikus elhunytával — a tanszékek újra rendezése folytán — a jogbölcshészet és jogtörténet tanszékét nyerte nem közönséges munkatérül. Erőpróbáló tantárgy mindkettő s tehetség és hivatás nélkül elbirhatatlan nagy teher. Ő nem a terhét, hanem az acélozó hatását érezte mindkettőnek és nyomokat tört a göröngyös mezőkön. Szép volt látni a tudás szomjától üzött ifjú buzgóságát, búvárkodási szorgalmát s hallani lelkes nyilatkozatait az elért eredmények felett, a kétes igazságokkal való birkozásának jó következményeit s tudni mindezeken felül, hogy életkedvét, ifjúságának vágyait, virágait a tudós búvárkodás nem hervasztotta meg s hogy komoly foglalkozásai mellett is bele tud kóstolni az élet örömeibe s a társas élet gyönyörűségei iránt megőrizte ifjú szívének teljes fogékonyságát.

Bizony dolog, hogy a sárospataki főiskola nyertes lett a *dr. Zsindely Istvánnak* előlegezett bizalmával s az ifjú jogtanár úgyis, mint jogbölcshész s úgy is, mint — a tanszékek újabb rendezése folytán — egyházjogász: dicsekedése, büszkesége lett a sárospataki

jogakadémiának. Mint lelkes előadót, mint a szabad eszmék tüzes szavú képviselőjét, aki a magyar állam függetlensége iránti lángoló szeretetét egyik tantárgyában — a magyar alkotmány- és jogtörténelemben, — politikai célzatosság nélkül is mesterileg tudta az ifjúság lelkébe csepegtetni: tanítványai rajongó szeretettel szerették, tanártársai pedig a kínálkozó nagy alkalmakhoz képest a legteljesebb bizalommal fel is használták.

1896-ban a főiskola millennaris ünnepélyén már ő tartja a tanári kar és ifjúság nevében az ünnepi beszédet. Még emlékezünk erre a sátoros nagy ünnepünkre s ennek felemelő részleteire sokan. A főiskola imaterme zsúfolásig tele vidéki és helybeli előkelő közönséggel. Az ifjúság egy részét a folyosókra kell küldeni, hogy csak a szónokok is bejuthassanak s a karvezéri pálca megmozdulhasson. A szikár, barna ifju megjelenik a szószéken dísz-magyarban — az ünnep méltóságához képest. Előbb megjelenésével, majd beszédével megveszi a közönség szívét és ezernyi ember üdvözlí az ifjú tanárt és fűz a jövődjéhez vérmes reményeket.— Az az ünnepi beszéd egy második székfoglaló volt, de már — ugyszólván az egész ország színe előtt. Egy nagyszabású, mélyen járó a magyar alkotmány vezér-elveinek átértéséről és mélységes megbecsüléséről tanuszkodó tanulmány; méltó a főiskolához, ennek tanári karához s az ifju szónok nevének és tisztességének tiszteletreméltó öregbítője.

1898-ban, március 15-én, a szabadság ünnepének 50-ik évfordulóján, szintén ő tartja az ünnepi beszédet, amely méltó társa az elébbinek s újabb babérlevél a szónok és író koszorújában.

Tanártársai szeretetének és becsülésének bizony-sága az is, hogy rövid 15 évi tanári működése alatt 3 ízben volt a jcg- és államtudományi kar dékánja

(1895—6, 1902—3, 1905—6 években) s két évig volt akadémiai- és közigazgató (1899—1900 és 1900—1). A hivatását értő, a főiskola becsületét féltő, azért dolgozni, izzadni kész férfiú volt mindkét munkakörében. Volt az emberekkel és ifjúsággal való bánásmódjában bizonyos tetszős finomság, könnyedség, szívélyesség; beszédében, viselkedésében bizonyos kellem; társalgásában élénkség, tartalmasság, fordulatosság; de volt erő és keménység is, ha kellett, a rakoncátlanokkal, a megátalkodottakkal, a kötelesség-hanyagolókkal, a szüleszarolókkal, a léhákkal és durvákkal szemben.

Szónoki sikerei szélesebb körben tették a nevét ismeretessé s a függetlenségi és 48-as politikai párt — amelynek mindhalálig híve volt — több ízben meg- használta az ő képességeit s különböző gyűlésekben s benn Zemplén vármegye gyűléseiben is őt állította ki vezérszónokául, mint aki alkotmány- és jogtörténeti tudásának, sok olvasással gyűjtött kincseinek tárházából — nagy emlékező tehetségével — mindenkor hathatósan tudta előszedni és forgatni védő és támadó fegyvereinek egész készletét. Valóságos kedvence volt a megyei függetlenségi pártnak s akik hallották őt — maga *Kossuth* Ferenc is — szinte megszedítették a jövőjéhez fűzött reménységeikkel.

Talán jobb lett volna, ha sohasem avatkozik a politikába s ha nem engedi magát tovább-tovább csalogatni ennek kísértő csábításaitól! Jobb lett volna, ha ott marad könyvei és íróasztala mellett, ahol bizonyosabban megóvhatta volna gyöngé testét a kiszámíthatatlan véletlenségektől s ahol nem gyűlik össze szívünkön a harag és nem lázad fel a vérünk embertársaink ellen, akiknek esetleg csak annyi a bűnük, hogy ők is makacsul ragaszkodnak az ő úgy vélt igazaihoz! . . . Nem lehetetlen, hogy a politikai pártoskodással sze-

rezte meg szervezetébe az életoltó mérget s emiatt lett szép, biztató, már is gyümölcsökkel gazdag élete befejezetlen s övéinek bánata időelőtti.

Amilyen könnyedén folyt ajkáról a szó, épen olyan könnyen futott a tolla s rövid pályafutása alatt — nem számítva temérdek politikai cikkeit, amiket a zemplénmegyei és a fővárosi lapokban — időnként közrebocsátott, — országos figyelmet keltett művekkel állított emléket nevének.

A jogtörténeti irodalomban aratta legmaradandóbb sikereit. Első önnálló műve: *A lovagi intézmény*, (Budapest, 1893. 137 lap), amely tanári székfoglaló értekezésének átdolgozott kiadása, az egyetemes európai jogtörténet, e nálunk alig művelt (talán, mert egyik legnehezebb) jogi tudomány köréből; másik legterjedelmesebb műve: *Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt* (Sárospatak, 1899. 312 lap), amellyel írói nevét hosszú időre megörökítette, a magyar alkotmány és jogtörténet köréből van merítve. Az előbbi a tulajdonképeni középkornak (X—XIV. század) egy nagyjelentőségű társadalmi intézményét mutatja be gazdag forrástanulmányok alapján, az utóbbi a magyar alkotmány és jogtörténetnek egyik legérdekesebb fejlődési korszakát ismerteti a legszélesebb körű tudományos alapon. Ez utóbbi műve, amelynek alapján a budapesti tudományegyetemen magántanárrá habilitáltatott, méltán kivívta a tudományos körök elismerését s általában úgy fogadtatott, mint a legkitűnőbb magyar jogtörténész — *Hajnik Imre* — nagy, de csak az Árpád-kort ismertető művének méltó folytatása.

A jogi szaklapokban is gyakran hallatta szavát s ítéletét leginkább a jogtörténelem, utóbb pedig, miután 1896. óta a jogbölcsezet helyett az egyházjogtant tanította — az egyházjog köréből is és sohasem csak

azért, hogy a neve mennél sűrűbben forogjon a tudományos körök szemei előtt, hanem azért, mert kötelességének ismerte — mint akadémiai tanár — az igazság keresését s az elvek tisztását. — Utolsó *jogtörténelmi* dolgozata: „*Legrégibb formula gyűjteményünk*,” amely a rövid életű, újabb „*Sárospataki Füzetek*”-ben; utolsó *egyházjogi* dolgozata: *Az állam és egyház viszonya Franciaországban*, ami — sok egyébvel — a Sárospataki Ref. Lapokban látott világot. Ezek is jó bizonyosságai az ő írói hivatottságának.

Mi minden van íróasztalának fiókjában megkezdett vagy félig kész állapotban, — azt ma még nem tudjuk. A könyvtári régi könyveknek egész halmaza volt körülte még betegsége idején is segédeszközkül valamely nagyobb mű alapjaihoz, amelynek most már nem lesz építője! . . .

Írói érdemeinek nem csekély jutalmazása volt — a mi szűkebb körünkben és viszonyainkhoz képest — hogy 1905 júniusában a főiskolai igazgató-tanács s majd az egyházkerületi előljáróság is őt szemelte ki a sárospataki főiskola és a tiszáninneri egyházkerület békésebb elemeit képviselő sajtó-szerv létesítőjéül. Mi tudjuk, hogy ő ezt maga is jutalomnak tekintette és hűséggel s odaadással viszonzta mindaddig, a míg csak tehetette.

Mint ember telve volt szeretetreméltósággal. A sok munka s gyöngye idegzete miatt néha hevesebb, szenvedélyesebb, de legtöbbször kedélyes, elmés, hangulatos. Ha ujjai végigfutottak a zongorán s a billentyűkbe belehelte a zenei tudását és hangulatát, rajongással csügtünk rajta a szűkebb és tágabb társaskörökben s a nyilvános ünnepélyeken, amelyeknek zenei képességével is egyik disze volt.

10 évvel ezelőtt házasságra lépett *Krasznopolszky* Ilonával s boldog férjként élt vele, mint életének s

hosszú szenvedéseinek is megédesítőjével, mint védő angyalával. 3 szép leánygyermekét nagy szeretettel szeretete s jövőjükért kész lett volna még a főiskolával való benső viszonyával is szakítani, ha a véletlen vagy talán politikai pártállása akadályt nem vet vágyai elé. Nehéz volna eldönteni: a próba sikertelensége bántotta-e jobban, vagy az, hogy ezzel a próbával a főiskola szellemét, az őt zsenge ifjúságától szeretettel ölelő Alma-Matert érintette kellemetlenül?!

Nem rőtta fel neki senki, hogy szülői szíve erősebb volt a fiúi szívéénél, hiszen 15 év alatt elég bizonyosságát adta annak, hogy hűsége nem volt szalma-láng.

Jegyváltásának 10-dik évfordulóján, mikor már mindinkább rövidült a lélekzete s érezte — ha nem vallotta is meg — hogy sodródik a végső válság elé — lehúzta jegygyűrűjét és visszaadta feleségének, hogy őrizze meg azt az ő felgyógyulásáig! . . Végső perceiben látni kívánta gyermekeit s iszonyú kínok között szakadt meg a szerető szíve és szállt el a szép, gazdag lelke — istenéhez, aki adta azt.

Bizony szegényebbek vagyunk nélküle; bizony méltán fáj a szívünk utána! . . Ott pihen most már édes atyja, két édes anyja és két édes testvére mellett. Óh mennyi igaz köny hullott a sirjára!! Megérdevelte.

Áldott legyen emlékezete! *

A NAGY BUJDOSÓK HAM- VAINAK KÖZELEDÉSEKOR.

„Emelkedjék fel minden völgy, szálljon alá minden hegy és halom és legyen az egyenetlen egyenessé és minden bérc rónasággá“ — előttem, te szent hamvakat vontató diadalmi szekér!

A próféta megteljesedett lelkével kiáltjuk közeledésteikor ti porló tetemek: *„Magas hegyre menj fel ujjongó Sion! Fenn-szóval harsanj örömmondó Jeruzsálem! Harsogj és ne félj! mondjad Juda városainak: imhol a ti Istenetek!“*

Igen, a mi Istenünk, az Ő Istenök, a megsanyar-gatott, idegenbe űzött szabadsághősök Istene — Ő jön, Ő nyomul előbb-előbb a drága hamvakkal a vissza-nyert hazai föld felé és zendül, mint egykor a Jehova, mondván: *„Ne félj, mert én veled vagyok; napkeletről meghozom magodat és egybegyűjtelek napnyugatról. Mondom északnak: add meg és délnek: ne tartsd vissza; hozd meg az én fiaimat és leányaimat a földnek végéről! Mindenkit, akit dicsőségemre teremtettem!“*

Légy áldott, örökre áldott igazság és szabadság Istene, hogy úgy igazgattad az idők folyását és úgy parancsoltál a földi hatalmasok szívével és elméjével, hogy akiket a mi dicsőségünkre teremtettél, ne hamvadjanak el idegen földben, sőt kiviruljanak az ő sir-jukból és „elhagyottak helyett örökkévaló ékességgé és gyönyörűséggé legyenek nemzedékről nemzedékre!“

„Oh hányszor ittuk az Úr haragjának poharát, hányszor ürítettük a tántorgás öblös kelyhét!“ Kétszáz esztendő tünt el felettünk, míg megelégtelte az igaz bíró a mi siralmunkat, hőseink legkiválóbbjainak meszsze földeken való elhullását s idegen hantok alatt való porladozását!

Mennyi megaláztatást kellett kiállanunk azoktól, akik urakká lettek felettünk és a saját szenvedélyük borától részegülten tapostak rajtunk, mint szolganépen, mint leigázott nemzeten és kinevették a mi kegyeletünket, a mi álmainkat és gázoltak a mi nemzeti drága jogainkon és gunyolódtak a mi hőseink iránt ápolt tiszteletünk felett!

Oh mennyit szenvedett ez a szegény magyar — a belső meghasonlásért, az egyet-nem-értés bűneért, az idegen bálványok előtt való hajlongásaért, a saját vérei iránt való hűtelenségeért! Oh hányszor lett méltatlanná a Gondviselés által küldött vezéreire, a jobb sorsáért, nemzeti dicsőségeért küzdő nagyjaira!

Más nemzetek történetében is van sok, ami fáj, ami fájdalom nélkül nem említhető; a mi nemzetünk története át meg át van szöve a gyász és siralom véres eseteivel, az egetverő igazságtalanság botrányaival. Oh, hányszor hullottak el hőseink a szent harcban s hány-szor estek a rút árulás szomorú áldozataivá és ették a hontalanság keserű kenyerét!

De „van bíró a felhők felett!“

II. Rákóczi Ferenc, Thököly Imre, Zrínyi Ilona, Bercsényi Miklós s bujdosó társaik hamvai, a 200 éven át idegenben nyugodott porok, itt vannak immár a haza határán, amelyről kegyetlenül elűzte őket a szabadságtipró zsarnok-erő. A nemzet szíve szent örömtől áradoz, milliók karja tárul a viszontlátásra, millió szív

dobog az elégtétel édes érzetétől és milliók imája száll az ég felé az örök bíró zsámolyához hálás érzelemmel.

Bűnük volt, hogy magyarok mertek lenni és többre tartották nemzetök tisztességét és szabadságát a saját jólétüknél s a saját szabadságuknál. Bűnük volt, hogy a nemzet fenségét főlebb becsülték minden földi fenségnél; bűnük volt, hogy a lelkek és fegyverük egyaránt hajthatatlan volt a nemzetellenes hatalmassággal szemben!! — Királynagyok és gazdagok voltak itthon a saját emberségükből és földönfutó koldusokká lettek — a győzedelmes zsarnokok akaratából. Oh mint nyögtek, oh milyen nehéz bánatot viseltek s milyen idegenben hamvadoztak!

Hiába volt 200 esztendő fel-feljajdulása; hiába szép kérés, alázatos esedezés, önérzetes követelés!! Megbélyegzetten aludták hosszú álmukat — egész mostanáig!!

De ime, a mérték betelt! A bosszuálló szívekre ráragyogott az engesztelés szivárványa; az imént süket fülekbe belerezdült a nemzet zokogó kiáltása és az történt, amit *Ezékiel* korábban mondott a Jehova: „*Ime, én megnyitom a ti sírjaitokat és kihozlak titeket a ti sírjaitokból és beviszlek titeket Izráel földjére!*“ . . . „*És adom az én lelkemet belétek, hogy megéledjete és le-teszlek titeket a ti földetekre!*“

Megéledtek és jönnek, mint egy diadalmas nagy sereg! Jönnek, hogy porló tetemeikkel is örök bizonyságok legyenek itt az Ő hazájukban, a mi hazánkban, az Ő nemzetüknek, a mi nemzetünknek, az Ő felekezetüknek, a mi felekezetünknek! Jönnek, hogy tanítsanak élni és halni „Istenért és szabadságért“; jönnek, hogy oktassák a felekezeteket a közös oltáron való veresényes áldozásra; jönnek, hogy biztassanak az igazságért mindhalálig tartó küzdelemre s hogy hitet cse-

peglessenek szívünkbe az igazak feltámadása iránt.

Hozsánna ! Hozsánna Néktek, „félisteni dicső időknék!“

Az igazság és szabadság szent Istene mentse meg nemzetünket attól a rettenetes sorstól, hogy ezek a visszasóvárgott és visszatért csontok itt a föld porával összekeveredjenek s csontok és porok maradjanak !

Jaj Néked akkor én sok vihart látott nemzetem !!

A szent hamvakat vivő vonat Sárospatak határán fog végigvonulni. A nemzet mostani vezérei úgy akarták, hogy a II. Rákóczi Ferenc és Zrinyi Ilona hamvai is tovább vonuljanak innen, ahol pedig nagyon megillette volna őket az örök pihenés . . . A város és a főiskola pálma-ágakkal siet a drága porok elé. Megilletődött lélekkel hódol előttük és áldást imádkozik reájok nagy és kicsiny, szegény és gazdag. Fájdalom, a *Lorántfy Zsuzsánna* és *Rákóczi Zsigmond* csontjai nem kelhetnek ki a Perényi Gábor által épített templom sírboltjából, hogy üdvözölnék a rokon-porokat, a rokonlelkeket! . . Ezeket a csontokat szétszórta innen a felekezeti gyűlölködés gyilkos szele!!

A kegyelem Istene örködjék Kassa és Kézsmárk felett a nagy bujdosók hamvaiért is!! Örök áldás és örök béke virasszon a szent porok felett!!*

DR. BALLAGI GÉZA.

1851—1907.

Szép júniusi estén, egy boldog ifjú pártól körülölelten, így jött utolszor Sárospatakra, hogy itt ifjúságának dús emlékeitől, a levegőtől, szeretett háza, udvara, kertje illatától reménységet szívjon hervadó testébe — évekre vagy legalább csak hetekre. Mosolygott körölte minden; csupa biztatás, csupa marasztalás volt körölte minden. Nézd: itt vagyunk, vártunk, szeretünk, maradj velünk, maradj a miénk! Csalódtál az emberekben, a bennök vetett bizodalmadban megcsúfolódtál; de hát csalódtál-e bennünk, a szent természet gyermekeiben; csalódtál-e szíved virágaiban; csalódtál-e igazságot, világosságot kereső lelked harcaiban? ! . . . Zárd magad közénk, ebbe a te szép, kies meződbe, a mi karjainkba, könyves házad kincsei közé! Felüdítünk, meggyógyítunk, sebeidre balzsamot harmatozunk, beteg szívednek orvossága lesziünk; izmaidba visszaadjuk az erőt, lelkednek a repülő szárnyakat, hangodba az ércet, a csengő kacajt, kedélyedbe a játsziságot s felöltöztetünk a hitnek és reménységnek mellvasaiba: óh, csak ne hagyj itt minket!

Szinte imádsággá vált körölte minden; csendes, titkos, csak Isten által hallható imádsággá. És ő, az imént még viharálló, égfelé törő, büszke tölgy, dörögtötten, hőtől forrázottan, villámtól sujtottan, óránként érezte, hogy ragyogó napja gyorsan alkonyodik s földi paradicsomából távoznia kell.

A halál árnyékának feléje siető nagy sötétségéből azonban csillagok sugározták be bágyadt szemeit, ki-hűlő szívét: a hála, a szeretet, az elismerés tiszta fényű csillagai. Láta maga körül — összefonódva a szenvedő szeretetben — földi boldogságának tényezőit, osztályosait; látta a férfiút, aki oda köti sorsa fonálát a fejevesztett családhoz, hogy őrállója legyen annak; látott égi kéz-fonta menyasszonyi koszorút s látta a tudomány felkentjeinek az ő fejére illesztett koszorúját s az üdvözültek reménységével halt meg június hó 17-én esteli 9 órakor.

Csak 56 éves volt s úgy szeretett élni, dolgozni, jót cselekedni! Tele volt a lelke édes számításokkal, tervekkel, alkotó vágygal. A csalódások tüzeiben meg-edződött s azok színteréről visszavonultan, egész erejét a tudománynak kívánta szentelni, a mi nem csal, nem hazudik s nem gyűlölködik, mint az emberek. Óh mennyi áldás fakadhatott volna még a nyomában s mennyi feldolgozatlan anyag nyerhetett volna az ő kutatásra hivatott elméjének világosságától — életet!

Az örök Isten másként akarta. — „Hová mennénk az Ő lelke elől és az Ő orcája elől hová futnánk?!“ — Az emberi élet isteni mértéke nem is a munkára nyert idő hosszúsága, hanem a végzett munka eredménye. A dr. Ballagi Géza 56 éves pályafutása dúsán elég volt arra, hogy neve ott fénylik nemzetünk legjobbjai között s hogy be ne homokolják azt tűnő századok.

* * *

Szarvason született, hol édes apja a zsarnok kormány kegyelméből internálva volt a szabadságharcban tanúsított honszerelmeért. Szarvasról Kecskemétre, onnan 1855-ben szüleivel együtt Budapestre jutott, hol messzebbre néző lelkek ekkor rakosgatták az unio je-

gyében született pesti prot. theol. akadémia fundamantumát. Az erős, barna gyermek, alig hogy öntudatra ébredt, ott forgott a nemzet és a prot. egyház elsőrendű napszámosai között. *Török Pál*, *Székcács József*, házuknak mindennapi vendégei, az eszmék emberei, le-lehajoltak hozzá, térdükön ringatták s tréfásan-komolyan jövőt jósoltak neki, szép gyönyörűséges földi sorsot. Atyját, dr. *Ballagi Mórt* — ezt a nagy nyughatatlant — ott látta folyton a munka asztalánál, könyvei, iratai között vagy nagy elvtársaival való vitában, tündésben, lángolásban, búsult gerjedezésben, haza- és egyházmentő tervezgetésben. A *Protestáns Naptár*, a *Protestáns theologiai könyvtár* s a *Prot. Egyházi és Iskolai Lap* ekkor voltak születendőben, illetőleg feltámadóban. Ő, a gyermek, látta ezeknek születését és feltámadását s gyermek-szívével már érezte, hogy az ő atyja hajlékában nem mindennapi dolgok miatt fáradoznak fáradhatatlan férfiak.

Ebben a lélek-növesztő, sejtelmeket rejtő, vágyakat ébresztő levegőben indult biztató fejlődésnek Ballagi Géza.

Atyja már hatalmasan vivta a harcot a prot. egyházak igazaiért és szórta a magot a jövő nagy aratásához, különösen a Prot. Egyh. és Isk. Lapban. Az alélldozók ébredtek, a félénkebbek bátorodni kezdtek, a nemzet felett megült fellegek peremén fénysugarak jelentkeztek s az egész protestáns egyház birkózásra kelt a zsarnok hatalommal az elrablott jogaiért, láncainak széttiprásáért. Ezt a vértelen harcot is érezte, részben ezt is látta a gyermek Ballagi Géza és az apjának s apja barátainak, elvtársainak szent örömeiből jutott valami az ő gyermeki lelkületébe is, ami ott termékeny talajra talált.

Jutnia kellett, mert alighogy túlvetette magát a középiskola széles nagy árkán, legott odaállott az édes

atyja oldalához, mint hű Timotheus és forgatni kezdte a tollat, elébb csak hogy segítsen, később s mindinkább, hogy a felvetődött eszmék tisztázásában neki is része lehessen. Nem gyermekes hiúság, hanem örökölt hajlama kényszerítette az írói munkára, mint akinek Istentől rendelt sorsa volt, hogy tollával építsen magának emléket a magyar protestáns egyház és a magyar nemzet történetében.

1869-ben kezdődik írói pályája az atyja lapjában s ugyanekkor a prot. egyházzal való benső frigykötése is. A jogász ifjú, aki a pesti egyetemen gyönyörűséggel ült a kiválóbb jogtanárok lábainál, otthon, az ő munkára kelő, munkával fekvő házukban, nagy előszeretettel bajlakodott a prot. egyház és irodalom kis és nagy dolgaival, az azokban felvetődött napi eseményekkel és tudós kérdésekkel s akik csak távolról, a tolla után ismerték őt, nem egyszer üdvözölték nagy reménységgel, mint az apja szellemi örökösét s a prot. egyház leendő oszlopát. A „Prot. Egyház és Iskolai Lap“ mellékletének, az u. n. „*Tudományos Szemlének*“, mint joghallgató ifjú, ő volt egyik szerkesztője s nem rajta múlt, hogy ez a komoly hivatású vállalat nem birt közöttünk meggyökerezni.

Mint jogász-ifjú azonban a jogi irodalom iránt való érdeklődését is korán igazolta, bizonyoságul, hogy egy erősebb lélek kettős irányú lángolást is megbír és pedig úgy, hogy egyik a másik által csak melegebbé és termékenyebbé válik. *Bluntschli*-nak, a heidelbergi egyetem európai híré jogtanárának „A politikai pártok“ című művét fordította le, jelezve, hogy mint jogászt merre vonja belső ösztöne.

Testben-lélekben megizmosodott, sokat ígérő ifjú volt már, amikor a tiszáninneri egyházkerület a sárospataki főiskola jogakadémiájára hívta el a nemzetgaz-

daságtan, a politika és nemzetközi jog előadójául. Szükség volt itt a jogakadémia újra rendezésére, jog- és államtudományi karrá való kiépítésére — felsőbb rendelet szerint. Ehez a tanári személyzetet kellett szaporítani. *Emödy Dániel, Antalfy János, Nemes Ferenc* s részben *Orbán József* mellé megszerezte az egyházkerület a jogakadémiának *dr. Szántó Gyulát* és *dr. Ballagi Gézát*. Csupa szép ígéret volt mindakettő.

A fővárosban növekedett, egészen más viszonyok között fejlődött, a földiekben sem szűkös ifjú azonban nehezen tudott beilleszkedni a kis városi élet kereteibe s telítve munka-vággyal, lángzó szenvedéllyel nyugtalanzkodott, békétlenkedett, formákat keresett s az iskolában és a társadalomban egyaránt érvényesülni törekedett. Pezsgő vére, magasabbra vívó szenvedelme vitte, hajtotta, tusakodásra kényszerítette. Egész lénye, amely az akarat-erő tipikus ábrázolata volt; harsogó hangja, a mely versenyezhetett akár a viharral, a tanteremben, a zöld asztalnál, a barátság köreiben vagy akár a szélesebb körű társadalomban gyors feltűnést szereztek nevének s ő maga hamarosan jelszóvá, zászlóvá emelkedett, amely körül sokan szívesen és nagy bizalommal csoportosultak.

Idő kellett hozzá, míg meghiggadhatott, míg a férfi szemeivel vizsgálhatta a sárospataki viszonyokat, az embereket s magát az egész főiskolát is. Idő kellett hozzá, míg úgy vélt ellenfeleinek nézőpontjába behelyezkedett s vérmérsékletének követeléseinek a férfiúi erejével uralkodóvá lehetett s az öreg Alma Mater kebelére áldó szeretettel ráborúlhatott.

Emlékezünk, sokan emlékezünk még azokra a váratlan időkre, amelyekben a sárospataki jogakadémia fundamentumát nem jó helyen látták némelyek a sárospataki földben; a mikor mozogni kezdett alattunk ez a

föld s a Rákócziak, Lorántfyak lelkeről beszélő falak.

Valahogy követ ne dobjunk e miatt a Ballagi Géza sírjára !

Addig is, míg forrott a vére s merészkedésekre vitték indulatai : mint előadó tanár, mint kötelességtudó tanférfiú, ott volt állandóan a legelsők között s nemcsak az volt a becsvágya, hogy őt kötelességmulasztáson se Isten, se ember rajta ne foghassa ; hanem az is, hogy amit tanít, az meg legyen tanítva s hogy amit tudományképen hirdet, az tudomány legyen valóban, ami után szomjuhozzék az igazságot kereső lélek. Előadása nem ünyölődés volt, nem is a szók keresése, találgatása, hanem a felvett tárgynak minden oldalú megvilágítása tudákoskodás nélkül, fellengzés nélkül nagyzolás nélkül. Amint pedig elébb-elébb haladt az időben, úgy emelkedett ő maga is a pártatlanság lépcsőzetén fel és mindig feljebb az emberi szenvedélyektől mentes tájékok felé, ami míg egyfelől áldássá lett a jogász ifjúságra, úgy s még nagyobb áldás az egész főiskola társadalmára.

Szép, feledhetetlen látvány volt az nem egyszer a boldogult férfiú későbbi tanári életében, amikor ő szavának, tollának hatalmas erejével ott fényeskedett az első sorban és ott rajongott a legrajongóbbakkal a főiskola becsületeért s nyílt, bátor vallomással önmaga ellen, önmagát legyőzve, nagy tettekre hevült a Rákócziak kollegiumaért s anyagi és szellemi áldozatokkal áldozott ennek felvirágzásaért. Aki ismeri a főiskola közelebbi múlt évtizedeinek történetét, mint szemtanú is, bizonyára velünk együtt vallja, hogy az az időszak volt a közel-múlt évtizedekből a legtermékenyebb a sárospataki főiskolában, amelyben ő és a legközelebbi barátai a hosszú multtal, a hagyományokkal s a viszonyokkal bölcsen megbékélve, körültekintőleg, higgadt

számítással folytak be a főiskola sorsának intézésébe.

Mint a gazdasági választmánynak a tanári kar által választott tagja s e minőségében s majd igazgatói szerepében is, mint az igazgató-tanács hivatalosa, köztetszés mellett ontotta tömjéne javát a főiskola különböző oltáira. Ahová felajánlkozott, ott aztán ott volt egészen ; számítani lehetett a képességeire bizonyosan s amit magára vállalt, azt el is végezte emberül. Mikor a *Béky Sámuel* elhunytával jegyzőre volt szükség az igazgató-tanácsban (1892.), ő kezébe fogta a tollat, a számoló ceruzát és írt és számolt s nemzetgazdasági tudásával s nagy elméleti képzettsége mellett is ritka halandónak jutott gyakorlati belátásával, példává lett jegyzői hivatalában is.

„A kötelesség, a kötelesség!“ Ezt harsogta a tanteremben, a különböző zöld asztaloknál. És láttuk akárhányszor, amikor betegségtől sápadtan, főfájástól összeképzottan, vagy álmatlan éjszakák után vonúlt a tanterme felé s mintha a távolság szűkülésével kíméletesebbek lettek volna iránta a reá törő emberi gyöngeségek, arca kividúlt, feje felegyenesedett s mire belépett a tanári székébe, a lelke lett úrrá teste felett és tanított, intett, dorgált, akárcsak legboldogabb állapotában.

„Ezer szem néz ránk s felelősök vagyunk a szülők, az előljárók előtt, de az Isten és saját lelkiismeretünk előtt is a reánk bízott tanítványainkért“ — ez volt tanári jelszava s iszonyú megvetéssel tudott dörögni azok ellen, akiknek a tanári pálya csak a kenyér botja és nem hivatásos foglalkozás, nem magasabb emberi és nemzeti missió teljesítése. „Ha fiam volna“ — mondta nem egyszer — „és látnom, tudnom kellene, hogy az a fiú nem tud haladni a vezetői miatt, vagy

rossz példát lát a vezetőiben: — jaj volna azoknak a szerencsétleneknek!”

Ily nagy odaadással végezte igazgatói tisztét is, az ifjúság és az egész főiskola javára (1888—1890.).

Pedig sok egyéb tiszte is volt. Tehetségét, nagy munkabíró erejét sokféleképen kipróbálta és kizsákmányolta a polgári társadalom is. Sárospatak városának közbirtokossági tanácsában, majd képviselő testületében, az ipartársulatban s a takarékpénztár-résztvénytársaságban, Zemplénnvármegye bizottságaiban, különféle kiküldetésekben — óh bizony ezekben is bőven jutott neki a munkából, a tervezésből, sőt többnyire a reformokból is. Mert ahová bevitte a bizodalom, ő ott ezt a bizodalmat meg is akarta szolgálni nemesen, az ügy érdemére. Nem hivalkodni akart, de dolgozni, alkotni, nyomokat verni, jövőt biztosítani. Különösen a takarékpénztár, az érezte az ő kezének és lelkének alkotó hatását és hogy ő erős tudott lenni az örvények között s meg tudott állani a rohanó hullámok előtt is.

És csodálatos! Ő, aki ott forgott — szinte hajnaltól napestig — a cselekvő élet zajában s evezett szelek és viharok ellen, tudott édes férj és édes apa is lenni a szó legnemesebb értelmében s tudott koszorúkat is szerezni, mint író.

Boldog otthonában, második nejétől, *Lengyel Ilonától* született gyermekei között csupa kedély, vidámság volt ez a két kézzel küzdő férfi és gyermek, játszadozó, kacagó gyermek. Ez volt szerencséje, hogy még korábban el nem nyűtte a telhetetlen társadalom a maga kielégíthetetlen követeléseivel. Ez volt oka bizonyosan, hogy a lelke szárnyai meg nem ölmosodtak s az éjjeltől lopott óráiban s idejének bölcs beosztása mellett öregbíteni tudta irodalmi érdemeit is.

1888-ban „*A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*“ című úttörő műve (I—VIII., 1—847. l.) bevitte őt a Magy. Tud. Akadémia levelező tagjai közé. 1889-ben megírja „*Az 1839—40-dik országgyűlés vizsgálja az irodalomban*“ című székfoglaló értekezését (megjelent 1890-ben az akadémiai értekezések X. kötetében, 103 l.). 1892-ben kiadja „*A protestáns pápens és a sajtó*“ című tanulmányát (106 l.). 1893-ban *Zemplén-megye monografiáját* (akadémiai felolvasás), 1894-ben egy nagy gonddal készített emlékezéssel ünnepli a tiszáninneri egyházkerület nevében *Br. Vay Miklós főgondnok* életét, korát, törekvéseit; 1896-ra odaáll a milenniumi évfordulót dicsőítő történészek sorába „*A nemzeti államalkotás kora*“ 1815—1847-ig című nagy munkájával (724 l.). 1899-ben *előadói javaslatban* kél védelmére a *vidéki jogakadémiáknak* (22 l.). 1900-ban „*A sárospataki vashíd*“ címmel szólt belé a nemes városnak egy mérgesedésnek indult nagy kérdésébe (18 l.) s ugyancsak ez évben *alkotmánytant* ír a sárospataki irodalmi körnek illetőleg a népiskoláknak (72 l.); 1902-ben kiadja a sárospataki ifjúság *a március 15-én tartott alkalmi beszédét* (24 l.) s mindezekon felül tudott dolgozni hírlapokban, folyóiratokban, a ref. konvent egyetemes tanügyi bizottságában stb. Sokat és mindig választékosan, eszméltetően, meggyőzően. Az ellenfélnek is el kellett róla ismernie, hogy amit ír, az írói hivatásról tanúskodik s ami irataiban egyéni, az is erőt, hivatást jelent.

Ha mindent jól szemügyre veszünk, szinte szédülünk attól a szakadatlan munkától, amit Dr. Ballagi Géza végzett az utóbbi évtizedekben s szédülünk különösen, ha tudjuk, hogy egy némely munkája miféle küzdelmekkel járt s hogy mennyiszor kellett — önfeláldozó munkássága közben — gyanút, félreértést s irtózatot csalódásokat szenvednie!

Ha az Istenség kegyelme nem övezi fel a derekát ércövvel s a mellét acél paizsszal, — régen össze kell vala omlania az emberi háládatlanságok súlya alatt.

1892-ben, mint 27 éves tanár nyugalomba kívánczozott, legalább kevesbbíteni kívánta temérdek nagy kötelességét. Az előjáróság hiába tartóztatta; barátai hiába kérték, legjobb emberei hiába figyelmeztették, hogy inkább egyebüttl könnyítsen a felhalmozódott terhein; nem volt többé a tanári kathedrán megtartható. Még sokan emlékezünk arra az érzékeny bucsúra, amelylyel tőle a tanári kar s ő a tanári kartól megvált s amikor — ha már tanárként nem szolgálhatta többé az iskolát — oda állott ennek jóltevői közé s 2000 korona kamataival kívánt legalább évenként egyszer összeölelkezni ennek tanuló ifjúságával.

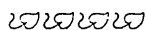
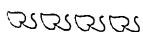
Aztán csakugyan nyugalomba vonult . . . Azaz, hogy országgyűlési képviselőségre pályázott és oda jutott a honatyák sorába, de annyi önmegtagadás árán, amit az ő vas erejének is nehéz volt elviselni rázkódás nélkül. Aztán — hiszen tudjuk — jöttek a nemzetre a válságos idők s jöttek a megaláztatás napjai, a kétségbeesésig fokozódott birkózás, az új választások és *Dr. Ballagi Gézára* nézve a csalódások hosszú, kínzó, maró, szivettépő sorozata. Undorral a lelkében az emberi útálatosságok iránt, vissza huzódott boldog családi körébe és íróasztalához s hitte, hittük, hogy lelke, testje visszanyeri ruganyosságát és gazdag tehetségeivel még sokáig lesz díszje egyházának és nemzetének.

De csalódtunk. A sebe mély volt s orvosság nem találtatott rá e földi világban. Sárgúlt, mint az őszi mező, amin átfutott a pusztítás szele; hangja elvesztette ércét, kedélye a derűjét és érezte, éreztük, hogy közel van az elválás ideje.

Mint vigasztaló esthajnal-fény köszöntötte őt a Magyar Tud. Akadémia kitüntető figyelme, rendes taggá történt megválasztatása. — Arany-szemfedő.

Maga akarta, hogy Budapesten legyen a sírja az atyja közelében. Sárospatakon nem tudott volna nyugodtan pihenni még a földben sem.

Ó bizony sokat veszítettünk benne és sokan sirathatjuk, sokan áldhatjuk és sokan vehetünk példát életének tanulságaiból. Nyugodjék békében, — áldott legyen emlékezete ! Az Isten kegyelme örködjék szerettei felett!

HEGEDŰS SÁNDOR.

1847—1906.

Nagy, sötét gyász súlyos örökségét hagyta reánk — nehéz bajvívásban verejtékező magyar nemzetünkre és válságos fordulatok között sodródó ref. egyházunkra — a búcsúzó 1906-ik esztendő.

Mintha nem lett volna még elegendő emlékjelünk, amik előtt tünődve megálljunk; mintha a bú és örömjajozos alkalmak nem rázták volna még eléggé meg a szívünket s nem oktattak volna még eléggé a vigyázásra, az óvakodó visszatekintésre, a magunkkal való komoly számvetésre: — hát ime a haldokló esztendő magával együtt sírba temeti nemzetünknek és ref. egyházunknak a Gondviselés által sokra méltatott egyik hű fiát; kioltja egyik messze világító, fényt s meleget árasztó szövétnékét — *Hegedűs Sándort*.

Édes övéiért, nemzeteért s ebben az egész ref. egyházért élt, tervezett, munkálkodott, küzdött, viaskodott és áldozott élte fogytáig. Amerre a gondviselés titkos keze vitte, irányozta; ahová a szíve-lelke sugallata vezette, vagy a kiáltó szükség hívta: ott mindenütt nyomában járt a siker, a szerencse, az elismerés, a dicsőség s megérte még élete ragyogó delén, hogy az alkotmányos király oda emelte az ő elsőrendű tanácsosai közé s a nemzet bizodalma oda állította a sorsa felett örökösök sorába s hogy a ref. egyház reá bízta legfőbb intézményeinek gondozását. Megérte, hogy váratlanul bekövetkezett halála miatt egy egész nemzet szíve

fájdalomra dobbant s akik bármi okból távolabb állottak is tőle, vagy fűszvénykedő ítélettel mérték is munkálkodásának, alkotásainak eredményeit: — azok is tisztelettel ismerték el kihűlt tetemei felett, hogy *Hegedűs Sándor* kidőlte nemzeti veszteség.

A modern Magyarország egyik legkiválóbb vezermunkását, egyik legöntudatosabb gondozóját s építőjét, az új Magyarország okos építésére hivatott tudományoságnak egyik felkentjét veszítette el benne a magyar nemzet valóban s el egyuttal azt a sok szép reménységet, amelyet olyan biztos kilátások között fűztünk még a munkabíró nagy erejéhez és a nemzeti élet ellenőrzés légáramlatában izmosodott tapasztalati bölcseségéhez.

Ha mindazok, akik szegényebbekké lettünk az ő halálában, versengő számításba bocsátkoznánk a veszteségünk mértéke felett: — mi, magyar ref. egyház az oroszlanrészt követelnők magunknak bizonnal, mert a *Hegedűs Sándor* dús életének utolsó éveit a magyar protestáns s közelebbről a magyar ref. egyház és vallás szeretetétől nyerték ígézetes ragyogásukat s lelkének évtizedeken át gyűjtögetett gazdag tárházából, mint az égi nap az utána szomjazó földre, — reánk árasztotta termékenyítő fényét s melegét s minket kényszerített jótékony s áldásos gyümölcsözésre.

Ki feledhetné el valaha a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak azt a néhány közgyűlését, amelyen *Hegedűs Sándor* elnökölt? Kinek ne csengenének a fülében, a szívében azok a megnyitó beszédek, ezekben azok a mély vallásosság sugallta eszmék, intelmek, amiket ő ott, mindig újabb és újabb formában, mint jó magvető, közénk vetett, az egész magyar protestantizmus szívébe ültetgetett!? Az egyház és vallás isteni hivatása, földi életünk ezerféle baját is legyőző és meg-

szentelő ereje, kinek az ajkáról hangzott itt hódítóbban, mint az övéről, akinek a szíve volt megteljesedve az egyház és vallás tiszteletével és szeretetével?! A békés, de folytonos és bizonyos egyházépítésnek ki volt közöttünk hatalmasabb szószólója, mint ő? Példával, áldozattal kicsoda birta közöttünk inkább, mint ő? A nemzeti munka dicsőségét ki cserélte fel örömetesebb az egyházépítés gondjaival, fáradaival, mint ő? Mikor egyházunk falain réseket tört az új idők sokféle szele, hulláma, ki tudott oly bölcsen gondolkozni a védelmi eszközökről, mint ő? A világ követelőző lelkével szemben ki tudta olyan hegyeket mozgató hittel átölelni a Krisztus keresztyénjét, mint ő? S kinek a szava, munkája volt eredményesebb az igazait féltő magyar prof. egyházzért, mint az övé?

A mi „világi püspökünk“ volt ő, felövezve a püspököknek minden kívánatos tulajdonságaival s azonfelül az ő világi tudásának sokféleségével, amik megnevesztették az ő látásának határait és megmentették őt a netaláni egyoldaluságtól, a világi és egyházi kérdések kizárólag egyik vagy másik szempont alá helyezésétől s valami felemelő összhangot biztosítottak az ő lelki életének, ami csak keveseknek adatott ebben a mi embervilágunkban.

Maga teremtett magának sorsot a minden léhaságot megvető, szigorú önfegyelmével, ifjú erejének céltudatos kihasználásával. Ez a maga-lábán járás, ez az öntudatosság volt életének s élte küzdelmeinek egyik tiszteletreméltó jellemvonása. Volt valami a külsőleg igénytelen, vézna férfiú fellépésében, beszédében, írásában, másokkal való összeköttetéseiben, amiből ki lehetett érezni, hogy ő sem eszméért, sem tanácsért, sem a beszédnek ilyen, vagy amolyan formájáért nincs rászorúlva senkire. Önérzetes volt kevélység nélkül; büszke

volt követelőzés nélkül; tudott nemesen akarni, példaadással hódítani s kötelesség-teljesítéssel serkenteni és parancsolni. Az idővel való bölcs gazdálkodása volt nagy sikereinek egyik nem közönséges rugója.

Aki látta őt valaha különféle nagy hivatalainak valamelyikében: a különböző pénzüzetek élén, a dunántúli egyházkerület főgondnoki székében, vagy mint elnököt a Magy. Prot. Irod. Társaság választmányi és köz-gyűlésein, vagy az egyetemes lelkeszi könyvtár-bizottság vezéri helyén: — tapasztalta bizonyára, hogy *Hegedüs Sándornak* az idő érték volt, amit nem lehetett elfecsérelni, elmesélni vagy ellocsogni. Mintha mindig sietett volna, mintha érezte volna, hogy a lelkét mozgó eszmék, gondolatok valóra váltására alig lesz elégséges az ő „Istentől kimért ideje.”

A közelebb lefolyt pár év alatt a nekünk, a tőle távolabb élőknek is bő alkalmunk nyílt az ő gazdag lelkébe betekintenünk. Az egyetemes konventen, a zsinaton mindenki örömmel tapasztalhatta róla, hogy konventi és zsinati tagságát is azzal a szigorú lelkiismeretességgel érvényesítette, amellyel egyéb tisztében szokott eljárni. Egyetlen kérdés sem volt előtte kicsiny, ha afelett valami homály borongott, vagy ha valaki azt homályba akarta beborítani. — Valóságos féltékenység fogta el minden súlyosabb kérdésnél, vagy nezebben tisztázható tárgynál — az egyházunk tisztessége iránt való féltékenysége. Mintha egyházunk és iskolánk nagy kérdéseivel összefűződött volna az ő becsületének kérdése is, annyira azonosította magát a lelkében egyházunk és iskolánk féltett érdekeivel. Ott kivált, ahol az állammal való viszonyunkat kellett tisztáznunk, rendeznünk, csupa éberség, serénység, aggodás volt az egész *Hegedüs Sándor*. Voltak, akik ezt az ő ilyen feltűnő vigyázását, őrállását az ő hátrányára magyarázták; de

azok nem ismerték még az egész *Hegedűs* Sándort, azok nem látták és nem hallották őt elégszer az egyház érdekeiért való lángolásában, a prot. eszmékért való lelkesedésében és áldozataiban.

Konventünknek és zsinatunknak egyik legtiszteltebb alakja kétségtelenül ő volt. Még most is mintha látnók, amint a gyérhajú, szikár, kis termetű férfi szokott helyéről felemelkedik. A zsinat hallgatásra igazodik és figyel. És *Hegedűs* beszél, bizonyít, cáfol, olykor-olykor meggyúl a lelke és szónokol, mint valami próféta. Akik régóta ismerik, azok egyszerre ráismernek az ajkairól sziporkázó tűzből arra a fiatal jogászra, aki alig husz éves korában a *Böszörményi László* sírjánál adta első biztató jelét prófétai küldetésének. Mikor színes képeket képekre halmoz s így teszi kíváncsi a rideg igazságot: — akkor susogás hangzik: ah, a Csengeri és Jókai iskolája, az ezer vezércikk írója! Mikor az adóügyben, a nyugdíj kérdésében fejti ki nézeteit szinte megdöbbenő ridegséggel: felszisszen az ítélet: ah, a pénzek, a pénzintézetek embere, a számok szövetségese! Mikor az új énekeskönyvért lelkesedik és érvel a szükségessége mellett, mint egy újabb *Szenczy Molnár Albert*, — hangzik felőle az ítélet újra: ah, a fővárosi egyházközség reformer gondnoka, a nyughatatlan, az új utak keresője!

A végső ítélet azonban mindig csak az volt felőle konventen is, zsinaton is: „hála Istennek, hogy nekünk adta őt!”

Hála Istennek!

Az utóbbi hetekben izgatottan várta az *egyetemes lelkészi könyvtár* első fecskéjének, a *Warga Lajos* ker. egyháztörténelem c. nagy művének megjelenését és az egyházközségekbe való szétküldöztetését. Hozzá volt szokva, hogy amire rátette a kezét, az megmozduljon,

élővé legyen. Fájt is neki, hogy a lelkeszi könyvtár útjába itt-ott szinte mesterkedéssel gördítgették az akadályokat, ahelyett, hogy örvendeznének a születésének. Fájt neki a *Kalvineum* sorsának bizonytalanba süllyedése is, mert ő ebben is egyetemes ref. egyházunk egyik erősségét látta s ezt is alkotó erőnk s életképességünk bizonyosságának, pecsétjének tekintette — volna.

A zsinat legutóbbi rövid ülőszakán sehogysen bírta érteni és méltányolni azokat, akik egyházunk autonómiája ellen való támadást fedeztek fel az alkotmányos kormánynak a zsinattal a törvény szentesítése végett történt előleges érülködésében s szokása ellenére kemény ítélettel sújtotta a féltékenyekedőket. De ekkor is, még az utolsó pillanatokban is melegen kívánta az *új énekeskönyvnek* haladásra hívatott egyházunk érdekei szerint való elkészítését s az ezzel való beszámolást.

Még látjuk most is, amint a zsinat bezárásakor oda lép az elnöki emelvényre és halljuk, amint megható szavakban tiszteletteljes búcsút vesz a zsinat papi elnökétől és boldog karácsony és boldog új év kívánása mellett reménységét fejezi ki az újabb találkozás iránt.

Az istenség titkos bölcsesége úgy akarta, hogy ez a találkozás már ne valósuljon. Pár napi betegség után a munkás, gazdag, dúsan ömlő élet forrása dec. 28-án kiapadt; az égő csipkebokor, amelyből annyiszor zengett felénk az isteni szó — porrá lett, amiből vétetett.

Isten ne engedje, hogy a szívünkben is porrá legyen! Hegedűs Sándor alkotó tényezővé vált egyházunk újabb történetében. Ne adja Isten, hogy ez a név ott elholmályosodjék. A magyar tudományosság, a magyar nemzet, a magyar református egyház nagy halottjának nem árthat a halál. Így hisszük és így valljuk és

midőn szívünk szerint veszünk részt a család, a nemzet, a tudomány és az egyház méltó gyászában és aggódva gondolunk arra a nagy ürességre, amely különböző pontokon *Hegedűs Sándor* után maradt, mély tisztelettel áldjuk a kidőlt jelesnek emlékezetét.

DR. BARTÓK GYÖRGY

1845—1907.

Karácsony-ünnephez készülünk. A hétköznapi élet lármája elől vágyódunk valami csendes kikötőbe, ahová nem hat el a félreértés és gyűlölködés vad hullámverése. Gyermkeink ártatlan ajkán már csendül a szent zsolozsma fényes biztatása, — és ime, fekete holló szárnyán szomorú hír repül be hozzánk s az egész magyar protestáns egyházhoz :

Dr. Bartók György, erdélyi püspök meghalt.

Akit várt ő is és akinek fogadására készült ő is lelke mélységes hódolatával, az jött el hozzá sebesen zúgó szél fuvallatában és magához vette, mondván : „Jól vagyon, jó és hű szolgám. A nemes harcot megharcoltad, eltétetett néked az igazságnak koronája !“

Jó és hű szolga s nemes harcos volt bizony !

Attól a málnási (Háromszékmegye) igénytelen hajléktól, amelyben földi élete megindult, fel az erdélyi egyházkerület püspöki székéig egy korán virágba borult és gyümölcsökkel gazdag pályát futott meg *dr. Bartók György*. Szép, dicsőséges pályát, amely miként egyre biztatóbb futásai az egész magyar prot. egyháznak is gyönyörűségére vált : épúgy a halál árnyékának völgyébe való végződésével megzavarta az egész magyar prot. egyház adventi örvendezését.

„Siralom szava hangzik Erdély bércei közül, a hegyeken sirás és zokogás, a ligetekben gyászének.“ *Dr. Bartók György* megérdemli, hogy innen, a szoros érte-

lebenben vett Magyarországból, viszhang támadjon az erdélyi siralomra; mert csak az administrator volt szorosán erdélyi benne; a tudós, az író, a szerkesztő, a konventi és zsinati vezérférfiú — az az egész magyar ref. egyházé volt és az is marad.

A Bethlen-kollégium növendéke és mindhalálig hű képviselője volt ő. A szabad eszmék bátor szószólója s Erdély nagy hagyományainak lelkes védelmezője. Ott, ahol a porszemnek is története van s ahol minden kő a falból is regéket regél vitéz elődök dicső tetteiről, rettenetes szenvedéseiről: — ott lobbant a lelke termékenyítő lángra. A Bethlen-kollégium szelleme vitte a tübingai tudósok lábaihoz (1872—1874.) s majd a kolozsvári egyetemre (1874.). Amott bölcsészet-tudorrá, itt magántanárrá lett, mert vezérelve volt, hogy *„a protestantismusban a hit és tudás örök-szövetségesek s hogy a prot. papnak tudománnyal s a prot. tanárnak hittel kell magát felékesítenie.“*

A hit és tudás összelobogó lángja ragyogta be az ő földi útját és tette fényessé és feledhetetlenné az ő nevét. Mint nagyenyedi lelkész (1876—1892.) s mint helyettes theol. akadémiai tanár (1889—1892), mint hirlapíró és lapszerkesztő mindenkor minden kérdésben ellenmondhatatlanul igazolta, hogy az ő lelkében szent békesség van s az ő hite és tudása kezet fogva vezeti őt az élet nehéz útjain s az élet és az emberek által felvetett nagy kérdésekben és boldogan megfért a ref. egyház hivatalos keretében.

Az „Egyházi Reform“-ban, az „Erdélyi Prot. Közöny“-ben, a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“-ban, s a maga szerkesztette „Egyh. és Isk. Szemlé“-ben közölt dolgozatai, a Prot. egyelet által kiadott nagyobb művei, tankönyvei és ezekben elhintett és vitatott eszméi, nevelési és oktatási elvei egyre szélesebb körben tették a nevét

tiszteletessé s ő, a nagyenyedi diák, majd nagyenyedi lelkész egyik vezéralakjává lett a nagyenyedi irányzatnak s összeütközésbe jutott a hivatalos egyház legfőbb képviselőivel, de nem jutott összeütközésbe lelkének magasra törő vágyaival. A legnehezebb időben is, a félreértések és félretolatas időszakában is benső frigyben maradt a tudománnyal s vitte mélyebbre a maga hálóját. Egy-egy igazságnak tudományos igazolása többet ért neki a versengő emberek kis és nagy diadalánál; az íróasztala és kathedrája többet, mint az élet sok vívó tere, amely olcsó tapsokkal csalogat és ámit és ingoványokká válhatik.

Ugy alakult — sok benső küzdés közben — az erdélyi egyházkerület hivatalos élete, hogy *Dr. Bartók György*, 1892-től szászvárosi lelkész, 1898-ban az egyházkerület főjegyzői székébe emeltetett, 1899 áprilisában pedig átvette a *Szász Domokos* püspök örökét.

A tudós lelkész, az elmélet embere a viharoktól ostromolt hajóban. Szép, de sulyos örökség volt ekkor erdélyi testvéreink püspöki széke. Keserű pohár. És ő beleült ebbe a székbe és nem rettegett megkóstolni azt a csordúltig teli poharat. Volt tudása, hite s Istenben vetett reménysége is.

És szántott a kemény földön és oldott és kötött, harcolta a nemes harcot rendületlenül. Ahol sebeket kellett gyógyítani, ment és vitte lelkében és szívében a gyógyító szereket; ahol építeni kellett, oda sietett a vakoló kanállal és kalapáccsal; ahol rendezni kellett, ott is megjelent s ha csodákat nem művelhetett, nem károztatta érte senki sem.

Nem mi vagyunk hivatva s legkevésbé a vesztesség első óráiban arra, hogy a kidőlt jeles képét a magyar ref. egyház és az erdélyi egyházkerület számára megrajzoljuk; de — úgy tetszik nekünk —

hogy a dr. Bartók lelke a püspöki széken is a hité és a tudásé volt inkább, mint az egyházkormányzaté, az elméleté inkább, mint a gyakorlaté.

Mikor az 1904—1907-iki zsinat ideje elközelgett, dr. Bartók, a tudós, egy alkalmi művel sietett a zsinat göröngyös útjainak egyengetésére a presbiteri rendszer tisztázása végett s mikor a theol. akadémiák tanulmányi rendjének reformja napirendre került, az egykori nagyenyedi theol. tanár szelleme kitört belőle és megírta „*Theologiai tudomány és lelkipásztori képzés*“ (1907.) című munkáját szintén irányadó gyanánt. A tudóst nem némíthatta el benne az egyház-kormányzásnak ezerféle kötelessége és bonyodalma sem. Az újszövetség revíziójában is szép része volt. (Máté, Márk evangélioma).

Zsinati szereplése még csak tegnapi. A naplók fényesen igazolják, hogy ő az 1904—1907-diki zsinatnak igazi tudós tagja volt, „doctrinair püspök.“ Egyetlen nagyobb kérdés sem vetődhetett fel, amelynek vitatásában részt ne vett volna és — ismerjük el teljes tisztelettel — hogy a legtöbbször ő szántott a legmélyebben.

Halkan induló felszólalásai végükfelé már harsogó szónoklatokká váltak s a kis termetű ember kinyúlt az asztal felett és szavával és taglejtéseivel bizonyította, hogy a lelkében ünnep van és ő eszméért küzd és nem szótöbbséges győzelemért. — A zsinat-presbiteri egyházalkotmánynak sem volt erősebb, bátrabb harcosa a zsinaton mint ő. — Ő, az erdélyi püspök! Otthon nem is vették tőle jó néven sokan, de ő ment a maga útján — mind halálig.

Nehéz dicsőség jutott osztályrészeül. Ő érezte, hogy nem is bírhat meg a sok és nagy feladattal, ami elébe halmozódott, de birkózott, de nem riadt meg a teher viselésétől, amely alatt elvégre is összeroskadt — szomorú váratlansággal.

Az sinat vége felé már fáradság, törődöttség mutatkozott rajta. Nyájas mosolya ellentétben volt sápadt arcával! sokszor utólérte foglalkozás közben is valami nyomasztó álmosság s akik láttuk, szerettük, figyeltük, aggódva gondoltunk gyors hervadásának közeledésére. A legutóbbi konventen már nem vett részt, de még látta, hogy *Podmaniczky F.* porrászét mint szállította egy aszódi parasztfogat örök nyugalma helyére. És boldog csodálkozással nézte a halottvivő szekér eltűnését.

Erdélyi testvéreink! Fogadjatok bennünket osztályosokúl a gyászban. Mi mély s igaz tisztelettel áldjuk *dr. Bartók György* emlékezetét. Az Isten kegyelme tegye gazdaggá az ő vetését és feledhetetlenné az ő nevét és elviselhetővé szeretteinek gyászát!

Megjelent a Sárospataki Református Lapok 1907. évfolyamának 51-dik számában. A szerző engedelmével átvette az Erdélyi Szemle s kiadta a gyászoló család is a „Málnási dr. Bartók György püspök emlékezete” (1909.) című kiadványában.

KUN BERTALAN.

— 1907. JANUÁR. —

Ha tudnánk sípolni, dobolni a mi tiszteletünk és szeretetünk tárgyai mellett, akkor f. hó 21-dikén a sürgönyök, levelek temérdeksége és a tisztelgők egész ünnepi serege verné fel annak a tisztes papi laknak komoly csendjét, amelyben a tiszáninneri egyházkerület püspöke, az egyetemes ref. konvent és ref. zsinat egyházi elnöke éli a kegyelemnek Istentől ráárasztott esztendeit.

A 90-ik esztendejét tölti be *Kun Bertalan* f. hó 21-dikén.

És ebből a 90 esztendőből több mint nyolcvan a nemes törekvés, az öntudatos munka és fáradtságot nem ismerő küzdés gyümölcsöző esztendeje.

„Megfizetett neki az Isten az ő igazsága szerint.“

Meggyújtotta és nem engedte elaludni az ő választottjának szövétnekét; megvilágosította az ő sötéttségét s általvitte vészen, viharon és nem hagyta el az olykor-olykor reázúduló árvizek között sem, csupán meg-megpróbálta, hogy többre bízhasa, hogy magas helyekre állíthassa s hogy utait tökéletesebbekké tehesse.

90 év s ebből 65 az Úrnak hivatalos szolgálatában! A 65-ből 40 a Tiszáninneri egyházkerület püspöki székén, a 40-ből 23 az egyetemes reform. konvent vezérletében és a zsinati előülésben! . . .

Óh bizonyára az Isten tanította az ő kezét a harcra; az Isten szilárdította meg az ő jobbját és az Ő jóvoltá magasztalta fel őt!

Mi ismerjük, az egész Tiszáninneni egyházkerület jól ismeri s tudja a magyar ref. egyház egyeteme is ennek a 65, 40 és 28 esztendőnek lassúbb s erősebb hullámverését, nemzeti és egyházi jelentőségét s ezekben az esztendőkben az őrállásra és vezérkedésre hivatottak feladatait s nem lehet különbség közöttünk arra nézve, hogy aki ebben a várakozásteljes, munkás, küzdelmes időszakban tisztességgel megállotta a helyét, az az egész ref. egyház tiszteletére érdemes.

A mi *Kun Bertalanunk* az bizonynyal és az — mások felett is!

Nemcsak a Tiszáninneni egyházkerületnek volt őrszeme, őrző pásztora, vezére, hanem ott tartotta a kezét az egész magyar ref. egyház szívéen és aggódott, dolgozott, fáradott érte a maga sajátos lelki csendességével, temérdek akadályt legyőzni tudó türelmes munkájával s az ellentétek kibékítésére hivatott lelkének engesztelő melegségével.

Egészséges szervezete kiforrotta az életnek rajta ütött mélyebb sebeit is s a csalódások, a szenvedések sem bénították meg az ő munkakedvét és munkaerejét s ha talán vérzett is olykor-olykor befelé; — de a kötelesség mezejére mindenkor kész volt teljes fegyverzetben kiállani és ott megállani.

Szelíd, csendes hatalom volt és az ma is. Hivalkodás nélkül, követelések nélkül, magamutogatás nélkül nőtt az emberek tiszteletében, szeretetében és az Isten jókedvében, amely ott ragyog felette mint kibeszélhetetlen jótétemény, mint mennyei korona — ma is.

Szerette az életet és „az Isten adott neki hosszú időt”; tisztességet, méltóságot halmozott reája és áldássá tette őt a Tiszáninneni egyházkerületre s egész magyar ref. egyházunkra — annyi éven át!

Jövel Tiszáninneni egyházkerület s jövel te egész

magyar református Sion! És emlékezvén a *90 éves Kun Bertalan* pályafutásáról és ebben az Istennek vele és mi velünk is közlött nagy kegyelmességéről, mondjuk az ő életének nagy fordulópontján zajongás nélkül, kürtölés és ünnepi felvonulás nélkül, de szívbeli egybeolvadással: „Áldott az Ur, hogy csodálatossá tette az ő kegyelmét ő rajta, mint egy megerősített városon! (Zsolt. 31, 62.)“ Bízott az Úrban, ne ingadozzanak az ő lábai!

Alkonyodó élte valamennyi napján boldogan mondhatta: „Mindvégig nyereségem nékem az Isten!“

ÖRÖMÜNNEPI IMA.

— KUN BERTALAN JUBILEUMÁN. —

Felséges Isten, világnak Ura, bölcs teremtmője !

Dicsőség Neked, hogy látható világod csodás jeleiben megismertetted velünk láthatatlan lelked örök törvényeit !

Dicsőség Neked, hogy szent fiadban romolhatatlan alapot vetettél a te földi országodnak és a természeti ember lelkébe nemcsak beoltottad, de időről-időre erősítet az erkölcsi világrend tiszteletét, a jónak, igaznak szeretetét és a veled való egyesülés szentséges vágyát !

Dicsőség Neked örök világosság, hogy az idő teljességében — az egyetlen biztos alapon — felépítetted a te evangyéliomi anyaszentegyházadat és zordon kísértések, százados háborúságok között hathatós tényezővé növeltet ezt a te földi országod alakulásában, isteni céljaid bátor és győzedelmes szolgálatára !

Dicsőség Neked örök bölcsesség, hogy ebben a mi evangyéliomi egyházunkban úgy osztottad szét kegyelmi ajándékaidat, hogy legyenek itt némelyek prófétákká, apostolokká, némelyek tanítókká, betegek gyógyítóivá, szegények istápolóivá s hogy ne legyen ebben a testben meghasonlás, hanem ennek tagjai egymásról egyakarattal gondoskodjanak !

Dicsőség Neked örök szeretet, hogy a mi magyar református egyházunk számára is gondoskodtál időnként kegyelmi ajándékokkal bővülködő munkásokról és vigyázókká, őrállókká tetted őket, hogy borúban és derűben,

zivatarban és napfényben rendíthetetlenül megálljanak a te földi országod kőfalain és a te igazságod várát a poklok seregei ellen is megvédelmezzék!

Dicsőség Neked áldások forrása, hogy beoltván minket a te szent fiadba, megtermékenyítetted szívünket a hála és kegyelet érzelmeivel és pedig nemcsak a te mindenre kiterjedő jóságod és kegyelmed iránt, hanem azok iránt is, akik a mi testi-lelki világunk építésében, idei és örökkévaló boldogságunk munkálásában a te szent akaratom áldásos eszközei.

Dicsőség Neked közelebbről e mai napra való felvirradásunkért s hogy ezt a te jóvoltodból örömnünneppé szentelhetjük — szívünk parancsolata szerint.

Nézd, mennyei édes Atyánk, a téged keresőknek, a veled társalkodni óhajtozóknak ezt a nem mindennapi seregét és lásd meg, hogy milyen nemes és szent indulatok gyűjtöttek bennünket ebbe a te kézzel csinált templomodba s hogy valóban ünnepe van most a mi lelkünknek, a te lelked sugallta örömnünnepe!

Úgy tetszik nekünk, boldog Isten, élőknek és holtaknak Ura, mintha nem is csak mi volnánk itt, akik látszunk e halandó testben, hanem mintha velünk volnának lelki testökben ama számtalanok is, akiket a te szent tetszésed ebből a te idetelepített gyülekezetedből és a mi tiszáninnen egyházkerületünkből a közelebbi évtizedek során egedbe ölelt.

Úgy érezzük, mintha ide gyűjtötte volna bizony-ságtevőkül őket is s mintha palmaágakkal kezökben velünk ölelkezve zengenék ők is: „Áldott, aki jött az Úrnak nevében!”

Érezzük — jóságos Istenünk! — és örvendezve valljuk, hogy áldott, a te áldottad az a férfiú, akit te pásztorodul választottál immár 65 év óta; akit a földi tisztesség lépcsőzetén mindinkább fel és feljebb emel-

tél a te ítéleted igazsága szerint; akit oda méltattál, hogy első legyen a te hivatalosaid között immár több, mint 40 éven át; akit a te pásztoraid felett azzal is megkülönböztettél, hogy megajándékoztad — túl a kegyelem évein — újabb és újabb esztendőkkal; akit megsegítettél, hogy lelkének és lelkünknek eme szép napján velünk együtt borúlhasson a te zsámolyod elé!

Mit adjunk, Uram, mindenható Isten, ezért a te nagy és sok kegyelmedért?!

Mélységes alázattal ismerjük el, hogy te vagy az Úr élők és holtak felett, minden emberi dicsőség a te felséges lelked kisugárzása s nélküled, a te helybenhagyásod nélkül, minden mi törekvésünk hiábavaló.

Hálával ismerjük el, hogy a te édes atyai szemeid virrasztottak az ő gyermekálmai felett; te fogtad kezét első lépéseiben; te tanácsoltad fejledező értelmét, hogy a te útaid után tudakozódjék; te ihletted ajkát égi tűzzel az ő szárnyabontó ifjúságában; te adtad szájába a te ígédet, mint egykor ama sok szenvedésre elhívott prófétádnak, hogy gyomláljon, rontson, építsen és plántáljon.

Hálával ismerjük el, hogy a te szereteted nap-sugarai érlelték meg az ő plántáinak gyümölcseit s hogy te voltál az ő védő és támadó fegyvereinek acélozója, hogy veled s általad volt erős és bátor a harcban, bölcs a békeségben; szelíd, mint a galamb, okos, mint a kígyó az életnek különféle viszonyai között.

Elismerjük, Uram, gondviselő Isten, hogy nemcsak őhöz voltál jó, irgalmas és kegyelmes, amikor az élet útjain nappal, mint tűzoszlop vezetted, éjjel mint felhő takargattad; hanem jó és kegyelmes voltál ehhez a szent gyülekezethez is, amelynek pásztorává avattad; ehhez a mi reformált anyaszentegyházunkhoz is, amelynek hajójához kormányzóul állítottad.

Óh, milyen sokakat vezérelt itt a te igazságod tiszteletére, a te szent neved félelmére; mennyi háborgó szívet emelt ki a föld porából, a kétségbeesés árjaiból és mennyi roncsolt csajkával kötött ki a te szent fiadnak bűnbocsánatot hirdető keresztje alatt! Tiszáninnyi egyházkerületed kormányán is megállott vészben, viharban; sziklák és zátonyok között is jó szerencsével evezett a te mindenre elégséges segedelmeddel.

Óh, légy áldva, kegyelmes Istenünk, az övele és a mivelünk közlött minden jótéteményedért!

* * *

Tudjuk, Uram, bölcs és nagy Isten, hogy akiket magadnak választasz, azokat te meg is próbálsz; tudjuk, hogy prófétáidat, apostolaidat hányattatások között neveled: a sinai hegy sziklái és tövisi között, a börtönök setétjében, az oroszlánok vermében, a tüzes kemencékben, a máglyák lángjaiban, a gályák hullámain s a te angyalaiddá öltözködött sátánok ostromai közt!

Tudjuk, jól tudjuk, Uram, hogy a te agg szolgálodat, a te magyar reformált egyházad Simeonát sem hagytad kemény tanulságok nélkül!

A hétköznapi élet a maga dagályaival és apályai-val bizony zúgott ökörülte is nem ritkán. Az igazságért, a te ígéd fedhetetlenségeért való tusakodása közben gyúlt az eleven szén az ő fejére is; az emberi gyarlóságok ördögei tábort jártak őellené is koronként; a szíve is vérzett, a lelke is sírt, a halál árnyéka is rettentette őt — óh bizony nem egyszer! De ő a te kegyelmeddel kibírta a szélvészeket és örvényeket is, a siralom völgyének keserűségeit is és ment bizó hittel új reményre, új munkára . . .

A tudás és a nyomában járó kételkedés, az emberi haladás a maga kielégíthetetlen követeléseivel, eget-föl-

det vivó tusáival — óh hányszor ostromolta az ő igazságkereső lelkét is! De, úgy tudjuk, igazságos Bíránk s kegyelmes Istenünk, hogy ő, megölelvén szent Fiad keresztjét, száz csatán, ezer veszély közt is boldogan susogta: „Sem élet, sem halál, sem magasság, sem mélység, sem jelen, sem jövőendő és semmi teremtettt állat el nem szakíthat engem az Istennek szerelmétől, amely lett nekünk a mi Urunkban, a Jézus Krisztusban!”

Légy áldva, kegyelmes Istenünk, hogy megpróbáltad, hogy hűnek találván, többről-többre biztad, hogy a búbanat gyötrelmei ellen a munka gyönyörűségével gyógyítottad, hogy lelkét a szenvedések tűzében megtisztítottad és megerősítetted!

Fogadj el, édes Atyánk, fogadj el minket e mai örömnünnepen jó bizonyosságtevőkül; fogadj el egyenként és összesen; fogadd el e szent gyülekezetet, ezt a mi ref. anyaszentegyházunkat hű tanúk gyanánt arra, hogy e gyülekezet agg pásztora, a mi vezérünk, patriárkhánk híven hordozta a rábízott munka terhét, mint az ő Jézus Krisztusának jó vitéze.

Szent könyvünkben a te lelked mondja, hogy „*csak az koronáztatik meg, aki igazán tusakodik.*” A földi tisztesség ragyogó koronájához a vénség ékes koronájával is megbecsülted őt, óh igazságos és kegyelmes Isten: engedd azért, hogy a te küldötteként, a te akaratod tolmácsaként szeressük, tiszteljük és ünnepeljük őt s összedobogó szívvel zenghessük: „Áldott, aki jött az Úrnak nevében!”

Igen, Atyánk, a te nevedben, a te félelmeddel, a te igéddelel; nem erővel, nem hatalommal, hanem a szelídség lelkével; a béke olajágával, a te háznak szerelmével, a te szent fiad tudományával — így jött, így nőtt, így győzött és így koronáztatott meg ő . . . Legyen érte mindörökké áldott a te szent neved!

Felséges Isten, mennyei édes Atyánk! Az élet szövevényes, tágas, poros útja sokszor az ifjúnak is kemény, az ereje teljében levőnek is göröngyös és nehéz. Akinek adtad a vénség ékes koronáját, te magad légy annak gyámola, ha az évek súlya és a közbizodalom által ráhalmozott terhek alatt hajladozik vagy megtántorodik!

Aki vele voltál 90 éven át, óh maradj vele, mint esthajnali csillag és vond szelíd fénybe élte alkonyát.

Ha fáradt vándorként hozzád sóhajt, óh hallgasd meg őt!

Ha emlékezéstől, ha aggodástól a szíve hozzád sir fel: — óh vigasztald meg őt.

Esteli bánatára adj reggeli örömet s éjjeleit tedd az édes pihenés időszakává, nappalainak erőforrásává.

A munka volt eleme, életének fenntartója, tisztességének szaporítója: — óh engedd, jó Atyánk, hogy vénségében is gyümölcsözzék és szolgálhasson téged, a te szent fiadat és a te anyaszentegyházadat!

Ha napokat, ha éveket tartogatsz még számára, Örökkévaló Isten, — óh tedd azokat nyereségesekké, áldásosakká, kíváncsisággá.

Sugározd be dús élte alkonyát azzal is, óh Mindenható Isten, hogy lássa boldogoknak azokat, akiket övéiből még megtartottál. Vond őket oltalmazó szárnyaid alá és védjed őket, vezérelj őket és áldd meg őket!

Áldd meg, ő érte is áldd meg ezt a szent gyülekezetet, amely látta, szerette és tisztelte őt az ő ifjúságának virágaiban, férfikorának gyümölcseiben, vénségének tanácsaiban. Távoztasd el ettől az idők pusztító szeleit: a hitetlenséget, a szent dolgok iránt való érzéketlenséget, a tehetetlenséget, a testet és lelket emésztő szenvedélyeket. Tedd engedelmesekké ennek nagyjait-kicsinyeit a te ígédnek hallgatására, a te útidon való járásra,

a neked tetsző szent életre! Virágoztasd ebben a családi egyetértést, a fiaknak és leányoknak az apák és anyák iránt való tiszteletét, a kicsinyeknek a nagyok iránt való becsülését; a pásztorai és tanítói fényljenek, mint az égnek csillagai.

Áldd meg óh Isten, ő érette is áldd meg ezt a várost, ennek minden rendű-rangú és felekezetű polgárait igazi polgári erényekkel, a közjónak készséges munkálásával, a békeségnek ápolásával s a józan előrehaladás szeretetével.

Áldd meg, ő érette is áldd meg, édes Istenünk! ezt a mi drága hazánkat, ezt a mi sok vihart látott nemzetünket. Áldd meg ennek sok szenvedéssel meglátogatott királyát, aki viseli köztünk a te képedet, immár 40 év óta. Úgy bírd, úgy igazgasd az ő szívét és lelkét, hogy élete nagy tanulságait fordítsa népei javára, boldogságára és dicsőségére. Áldd meg a király tanácsosait bölcseséggel, alkuvást nem ismerő honszerellemmel, nemzeti eszményeink, jogos kívánságaink feltétlen tiszteletével. „Tedd jóra, munkássá e nemzetet, hogy amihez fog óriás keze, végére hajtson minden kezdetet.“

Áldd meg, ő érette is áldd meg, édes Istenünk! ezt a mi küzdő anyaszentegyházunkat hegyeket mozgató hittel, a halálnál is erősebb szeretettel, ősi hagyományainak nagyrabecsülésével, „üdvöztetésed kívánt örömeivel.“

Adj mindnyájunknak, akiket országod építésére elhívtál, pünköshti lelket, szent törvényeid iránt való hűséget, világosság által való fényeskedést, a te országod ellenségei ellen való harcban diadalmat s földi sátorházunk felbomlása után örök hazát tenálad a mennyben; szent fiadért, a Jézusért kérünk Ámen.

Mi Atyánk! Ki vagy . . .

Felséges Isten, mennyei édes Atyánk! Ajkaink megnyíltak előtted, a szívünk kitágult.

Fogadd kedvesen gyarló ajkaink erőtelen rebegését, megteljesedett szívünk hálaömlédezéseit és esedezését.

Te, ki a mustármagot is terebélyes fává nevelheted s a romlandó testet is romolhatatlanságba öltöztetheted: — óh maradj velünk, óh nevelj minket, e nap emlékezetével is erősíts minket és készíts el minket a te láthatatlan országod méltó tagjaivá — Szent fiadért a Jézusért Ámen!

Az egyházkerület által rendezett öröminnepen mondtam ezt az imádságot, mint egyházkerületi megbízott 1907. május 28-án a Kossuth-utcai templomban. Megjelent a Sárospataki Református Lapok 1907. évf. 22-dik számában s a tisztán-
 innyi ref. egyházkerület 1907. évi tavaszi jkvében.

FEJES ISTVÁN.

Huszonöt éve áll már a sárospataki főiskola kormányán a tiszáninneni egyházkerület bizodalmból, mint a főiskola egyházi algondnoka.

Azzá kellett lennie — rendeltetése szerint.

Munkában edzett s eszmények szerelmétől hevített lelke nem fért meg elébb a tanári, majd a lelkészi kathedra hivatalos határai között; nem az íróasztal csendes-édes alkotásai és a költő álmodásai körében: vitétt, repült új mezőkre, ahol tenni, építenivalót talált, ahol nagy, lázas munkavágya kielégítést nyerhetett.

Sátoraljaújhelybe, a főiskola tőszomszédságába jutva, gyermek- és ifjúkorának a helyzet által is élénkített emlékeivel, az iskola és egyház hivatásáról és feladatairól kiformalódott nézeteivel egészen természetesen vonzódott az egykori almamater felé s egyházmegyei, majd egyházkerületi nyilvános szerepléseivel mindinkább-inkább félreérthetetlen és tiszteletet követelő bizonyosságait adta annak, hogy jól érezné magát a főiskolával való bensőséges összeköttetésben s áldássá tudna lenni annak kormányzatában.

A tiszáninneni egyházkerület megérezte s mindinkább megértette ezt s amikor úgy eshetett s amikor célzatainak férfiasan nemes és közhasznú volta felől ellenfeleinek legnagyobb része is bizonyossá lett, — őszinte készséggel emelte őt a főiskola megüresedett algondnoki székébe 1882. szeptember 25-én.

Teljes 25 éve már.

Aki ezt a huszonöt évet átélte s öntudatosan mérlegelte, ha nem épen a közvetlen közelből is, annak lehetetlen el nem ismernie, hogy ez a *Fejes István* kormányzási időszakára eső negyedszázad miként nemzetünk, úgy ref. egyházunk és iskoláink életében is nagy kötelességek és gondok elé állította azokat, akiket vezérszerepekre hívott el.

Az újítás szelleme parancsolólag fűtt minden munkamezőn. Az állam, a maga eszközeinek temérdekségével, versenyre kelt a felekezetekkel s kényszerítette azokat a régi mesgyék elhagyására, a munkaerők szaporítására, az erők gyűjtésére, az eszközök megváltására. Mintha csak ellenségévé szegődött volna mindennek, amit a századok kegyelelte óvott, őrzött és tiszteletteljes gyöngédséggel ápolgatott. Ebben a versenyes küzdelemben megállani ingadozás nélkül és evezni a hullámverések között hideg nyugodtsággal és számító bölcseséggel: — ez bizony nem közönséges sors, ez nem hétköznapi szerep.

A szívünkkel odatapadni a múlt emlékeihez, az elménkkel pedig új fényt deríteni a bemohosodott szent emlékekre; az egyik kezünkkel óvólag takargatni azt, amit kegyeletünk megdicsőített; a másikkal a haladás lobogóját lengetni és a bajvívó kardot forgatni: ez nem az átlagembereknek való feladat.

S mikor a hajónknak minden eresztéke recseg-ropog s az elemek bösz csatára zúgnak ellenünk s magunkat is elnyeléssel fenyeget az iszapos áradat: akkor egy Isten-sugallta eszmével, egy bátorító hanggal, a vihart is túlzengő kiáltással, az ellenséget is lefegyverző jó tanácscsal megmenteni mindent a romlástól is, az elnyelettetéstől is és bízó hittel előretörni és felkészülni a várható új rohamra, új viharokra, a nehezen bírható

újabb versenyekre : ez csak az igazán hívatottak nagy hívatása.

1882—1907. Ám próbáljon bemélyedni valaki a sárospataki főiskola és a tiszáninneni egyházkerület történetébe elfogúltság nélkül, személyes rokon- vagy ellenszenv nélkül: lehetetlen nem látnia, hogy a legközelebbi 25 évben mind határozottabb körvonalakban mutatkozik itt a *Fejes István* egyénisége, lelke, szíve, tervező, szervező ereje, akarata s egyetlen lapja is alig akad e 25 éves történetnek, amely valamiképen hozzá ne járúlna az ő egyéniségének kidomborításához s neve tisztelőinek öregbítéséhez.

Amiket mások kezdtek is nagy jó igyekezettel, azokra is ő teszi fel a csúcs-követ, a koronát; ő ad azokhoz valamit az ő egyéniségéből azoknak nagyobb teljessége végett. Ahol másokat elfog a csüggedés és viszi ingoványos alkudozásba, bátortalan önmegadásba: ő különösen ott áll erősen, szinte rendületlenül. Amit sokan szeretnek is, amiért a nagy többség lelkesedik is: övele válik az erősségé, bevehetetlen szikla-várrá. Az ő tiszteletes nyugodtsága, eszményeihez, eszméihez, elveihez való nagy bizodalma és e bizodalomnak az ellenséget is lefegyverző képviselte: — az ő varázsának titka, hatalma, az ő vitézkedésének kulcsa.

1892—1907. Ám nézzünk vissza nyitott szemekkel! — A sárospataki főiskola függetlenségének zászlóját ki bírta volna olyan magasra tartani, mint ő; kinek a kezében látszott volna az olyan messzire, mint az övéből és kiért ragaszkodtak volna ahoz olyan sokan, olyan megindító ragaszkodással, mint őérette?!

Voltunk s vagyunk többen, akik sokszor állottunk az eszmék harcában a Fejessel szemben lévő oldalon; voltunk s vagyunk, akik most a nagy türelmét, máskor a nagy erejét, vagy a nagy engedékenységét, hosszú

várakozásait sokaltuk, vagy éppen az erélyességét is keveseltük; de a sárospataki főiskola önállóságáért való nemes vívódását, a nehéz helyzetek között számtalanszor igazolt leleményes bölcsességét; — azt gyűlölködő rossz indulat nélkül, lehetetlen bárkinek is igaz tisztelettel nem jutalmazni.

1882—1907. Forgassuk csak az egyházkerület és a főiskolai igazgató-tanács jegyzőkönyveit s könnyű meggyőződünk, hogy a főiskola anyagi és szellemi képe milyen nagy s milyen költséges átalakúláson ment keresztül 25 év alatt! Külső-belső állapotában mennyi az időszerű, az elismerést követelő újitás, javítás és új alkotás. Ha ő szunyókálna a kormányon s szavával példájával, szelid intelmeivel, atyai tanácsaival nem virrasztana és nem állana őrt, vagy nem biztatná a hiven sáfárkodókat: — vajjon elérhettük volna-e mindazt, amit elértünk s amivel a főiskola versenyképességét — sok tusakodás és nagy áldozatok árán — megmentettük és fentartottuk?! . . .

Forgassuk csak az egyházkerület jegyzőkönyveit s belátjuk hamarosan, hogy neki nem volt szüksége a hivatali tisztességére; de a sárospataki főiskolának s a főiskola önállóságának volt szüksége az ő egyéniségére, az ő nevére, az ő szavára, az ő tekintélyére, az ő vezérekedő szereplésére.

Megható az a ragaszkodás, amellyel az egyházkerület az egyszer-máskor távozni készülő férfiút marasztalja, magához öleli s a főiskola kormányán megtartani kívánkozik. Eszméinek jutalma és győzedelme az s „hozsánna“ az innen-onnan fel-felzúgó „feszítsd meg“-ekért.

Pap, költő, egyházi író, a közéletnek sokféleképen igénybe vett hűséges sáfára, eszmék embere, zsoltáros dalnok, Shakespeare-fordító, kormányos, az Isten dolgai-

nak jó vitéze, a protestáns autonomia alkuvást nem ismerő bajnoka: légy üdvöz a főiskola kormányán 25 éven át vívott nemes harcaidért. Boldog és sokakat boldogító munkában, a szent eszmékért való bajvívásban sokáig élj a tiszáninneri egyházkerület szeretetében!!

Megjelent mint alkalmi üdvözlő a „Sárospataki Református Lapok” 1907. évfolyamának 37-dik számában.

DR. DUKA TIVADAR.

1825—1908.

Magyar föld szülte, magyar föld nevelte. Nemes, szent érzelmeit magyar levegő érlelte, a magyar haza égő szerelme ragadta ifjú erejét és lelkesedését a vészbe, harcba; a szabad magyar haza, a független magyar nemzet volt lelkének drága eszménye s 60 évi bujdosás után úgy halt meg f. hó 5-én, mint a nagy Anglia szabad s milliók tiszteletére méltó polgára.

Úgy volt az Istentől elbocsátva, hogy bárhová vesse az élet vihara, rendületlenül megálljon és sorsot teremtsen magának a legellenségesebb viszonyok között is s ő maradjon felül a viszonyokkal való kemény küzdelemben. Mikor összetört kezében a kard, mellyel az osztrák zsarnokság ellenében hazájának igazait védelmezte, keseredett szívvel ugyan, de az istenség bírói igazságosságában bízó hittel törtetett előre és acélos ifjú erejével becsületet szerzett magának és a magyar névnek az idegenben. Az Istentől nyert erők okos kihasználását szent kötelességnek ismerte s az elveszettnek látszó haza érdekében is azt tartotta férfias cselekedetnek, hogy gyáva csüggetegség helyett lelkét gazdagító munkával készítse elő a bujdosó magyar a nemzet leendő feltámadását.

Szerencsése volt, hogy kalaúzául a hontalanság végtelen ingoványaira ragyogó eszményképet vitt magával, a *Kőrösi Csoma Sándor* messze világító mintaképében. A nagyenyedi diák, akinek lelkét nagy szenvedel-

mek ragadják, aki nyelveket tanul, aki előtt nincs semmi legyőzhetetlen nehézség, aki áttöri magát a nemzeteket elválasztó falakon s megbirkózik az idegen éghajlat gyilkos elemeivel, akit eszmék szárnyai röpítenek, aki megelégszik a kevéssel, akit a földi ígért meg nem tántorít, a csalódások meg nem riasztanak: a nagyenyedi diák, aki naggyá, csodáltká, szinte mesebeli alakká emelkedik csupán a maga erejével, eszméneinek imádásszerű szeretetével — ez volt, ő volt a *Duka Tivadar* hontalanságának, bujdosásának hajnalfénye, napvilága, sötétben világító lámpása, lankadó izmainak erősítője, félelmének oszlatója, sikereinek jóváhagyó bírója, szerencse-csillaga.

És az egykori sárospataki gimnazista, az eperjesi jogász, a kerületi táblai gyakornok, a pesti juratus, a magyar ügyvéd, a magyar pénzügyminiszteriumi írnok (1848), a budavári nemzetőr, a Görgei tábornok fővezéri titkárja és hadsegéde, habár elvesztette a hazáját Világosnál s ha eddigi életirányából végképpen is kizökkentette a zsarnokság diadalma: — hazátlanúl sem maradt koldus és elhagyatott, mert vezércsillaga biztató fényt hintett az ő bujdosó útjára.

Az Istennek nem egy áldása van — gondolta *Duka Tivadar* s miután éreznie kellett, hogy az orosz hatalomtól támogatott bécsi zsarnokság az eltiport magyarra hosszú rabságot jelent, ügyvédi diplomájától búcsút véve, Londonban az orvosi egyetemre iratkozott be (1850) s három évi lelkes tanulmányozás után már kezében volt az orvosi oklevele és ezzel jövődöbeli sorsának kulcsa. Ha nem lehetett része a beteg haza gyógyításában, hát részt szerzett magának az emberiség, a hazához nem kötött embervilág bajainak oszlatására. Nem áldozhatott a nemzeteért, hát keblére ölelte az egész világot!

Szép sors egy bujdosó magyarnak, amit csak az tett kíváncsiabbá és igézőbbé, hogy orvosi oklevelével utána vethette magát Körösi Csoma Sándor nyomainak s így hontalansága éveiben is belső kapcsokkal fűzhette magához az elvesztett magyar hazát.

Mintha csak eszményéhez való hűségéért akarta volna jutalmazni Istene, 1853-ban már indulhatott a nagy angol világhatalom oltalma alatt az Indiákra, mint katona-orvos és kutathatta eszményképének nyomait és álmodozhatott ő is testvérnépekről s azoknak egyesített erejéről s az egyesített erők szabadság-szülő eredményeiről.

Nem csak álmodott, de dolgozott is, kutatott is és kutatásának világszerinti látszata is volt. A hazájából kibujdosott magyar orvos becsületet szerzett a tollával az egész világ előtt a saját nevének és eszményképének tiszteltetését is jelentékenyen öregbítette a róla írott levelekkel és tanulmányokkal. A kik itthonról is figyelemmel kísérték lépteit, azok gyönyörűséggel látták szellemének és írói tisztességének gyors fejlődését s mire a magyar haza szabadabban lélegzhetett, a Duka Tivadar neve elő volt jegyezve a Magyar Tudományos Akadémia koszorújára (1863.).

Tizenöt évig nem látta hazáját, szülőföldjét (Dukafalva Sárosmegyében). A rab-hazában a honvédhadnagy, a szabadság lánglelkű barátja mit is keresett volna?! A zsarnokság jól kitanított őrebei ólálkodtak volna itt ellene s Kelet-India levegőjének temérdek miazmája nem árthatott neki annyit, mint ártott volna itt a Haynau boszút lihegő vad indulata. A Magyar Tud. Akadémia figyelmének s elismerésének köszönhető, hogy Duka Tivadar 1864-ben széttekintett az ő elgázolt hazáján és összeölelkezett nemzet-testvéreivel a derengő jó remény-ségben

Csak szétnézett, de nem maradt itt. A viszonyoknak nem volt elegendő biztatásuk az ő vágyaihoz és terveihez. Az angol köd, amely alatt szabadság mosolyog s ezerféle virágzás illatozik, úgy megvette már az ő szívét-lelkét s a távol Ázsiának mesés világa, rengetei, szilaj népe s a velök való küzdés úgy csábította már s a Körösi Csoma Sándor feltalált nyomai is úgy ingerelték, hogy semmi édes marasztalás, semmi figyelem nem bírta őt többé a magyar haza számára egészben visszahódítani, vagy őt megtartani. Hiában békült ki a nemzet az ő királyával s hiába indult új fejlődésnek a béke időszakában kizsarolt magyar haza: a Duka lelke el volt jegyezve a nagy világnak, a nagy terveknek és nagy elhatározásoknak. Magának is fájt, hogy nem maradhatott testtel, lélekkel a hazájáé, a nemzetéé, de nem bírt a magasabbra törő vágyaival és mennie kellett. Orvosi tudását s írói hivatottságát Anglia is tisztelettel becsülte már s ő mind mélyebben érülködött az angol műveltséggel s miután családi életével is beleolvadt az angol társadalomba: többé nem volt lehetőség arra, hogy ő ősei földjére visszatérjen s itt sírig tartó lakozást vegyen.

De bármennyire hódítólag hatott is reá Anglia beolvasztó hatalma: a lelke egy részével a miénk, a magyar hazáé s a magyar protestantizmusé maradt. Szellemének termékei felől készséggel értesítette elhagyott nemzettestvéreit. Hírlapokban, füzetekben, nagyobb művekben sűrű jeleit adta annak, hogy ő halálig tartó frigyben él nemzetével s kész annak az ő kutatásaival, tapasztalataival, tanácsaival segítségére állani.

A magyar protestantizmussal való lelki szövetségét különösebben akkor pecsételte meg, amikor a vizsolyi biblia 300-ados évfordulóját készültünk megünnepelni s ehhez a szép ünnephez a revideált bibliával akartuk a

hazai protestantizmust megajándékozni. Duka az ő írói nevéért és keletindiai szerepléseért is ott volt már akkor ama kevesek között, akik a „Brit és Külföldi Bibliaterjesztő Társaság“ címe alatt, mint igazgatóság, az egész világra kiterjesztik szent könyvünk nevelő, áldó és megszentelő jótékonyosságát. Ami innen az ő szülőhazájából a szent könyv revisiója és a Károlyi Gáspár emlékének megtisztelése végett tisztos kívánságként felhangzott: azt az ő fogékony magyar prot. lelke legott felfogta, visszhangozta és valósulásra segítette. Az ő érdeme minden más halandóé felett, hogy a bibliaterjesztő-társaság hozzájárult a Károlyi-biblia revisiójának eszméjéhez, majd költségeihez s az is az övé jórészen, hogy a Károlyi Gáspár szobra áll, mert ő volt a kipattant eszme első üdvözlője s az első anyagi segély felajánlója s mikor aztán az ige testté lett, ő volt az is, aki ide fáradt Londonból, hogy a szoborleleplezés nagy ünnepén a bibliaterjesztő-társaságot képviselje s az ünnepnek mennél feledhetlenebbé tételében közreműködjék.

Tanúk vagyunk sokan, hogy neki fájt az főképen, hogy a revideált bibliát nem tehetjük rá a Károlyi-szobor talpazatára s hogy az ő lelke sírt leginkább a késedelem miatt s a dolog szerencsés fejlődése elé vetődött akadályok nagysága és szaporasága miatt. Tanúk vagyunk sokan, hogy ő az ő gönci szereplésével hatalmasan benyomta a maga képét az ünneplők szívébe s emléket állított különben is tisztelt nevének a magyar protestantizmus történetében.

Ő mi többen egyebekre nézve is jó, hű bizonyágtevők vagyunk. Mi láttuk őt itt Sárospatakon is, ahol az 1835/6 és 1836/7-dik isk. évet töltötte, mint 11 és 12 éves gyermek. Mi láttuk őt itt a bibliafordítók értekezlete alkalmából a gönci ünnep előestéjén. Láttuk őt gyermek-emlékeinek glóriájában, hálás szívének megható

ömlengésében; láttuk, amint kereste a helyeket, ahol tanult, s ahol valami diáktörténet játszódott le az ő tudásával, az ő közbevetettségével; hallottuk búcsúját a főiskolától, amelyet a messze idegenben is híven szeretett. Tanúk vagyunk arra is, hogy ez a szeretet nem volt csupán fényes beszéd, hanem tetté is vált a könyvtár részére ajánlott 2000 koronás alapítványában s a világ nevezetesebb bibliáinak a könyvtár részére történt ki-
eszközlésében.

Tanúk vagyunk arra is, hogy hő vágya volt a revideált bibliát megláthatni az ő teljességében és keblére ölelni, mint olyat, amiben neki is része van s amivel ő a magyar protestantizmusnak javát akarta. Ez a vágya nem épen valósult a sok új és újabb nehézségek miatt, amelyeket a halál és az élet egyaránt hullatott a revideált biblia útjára. De e tekintetben is megérte azt, hogy az újszövetség utolsó íve talán épen akkor került ki a sajtó alól, a mikor az ő szép, munkás és gazdag lelke földi sátorából égbe költözött. Óh, ha megérezte volna, hogy legalább szemfedőül magával vihetne volna a másvilágra!

Az ágostai ev. egyháznak volt hivatalos tagja, de magas műveltségével, nagy humanizmusával s vallásos kedélyének mélységével s tüneményes hitével az egész világ protestantizmusáé volt épenúgy, mint a biblia, amelynek terjesztése és terjedése halálilag tartó édes gondja és már itt e földön mennyei boldogsága volt.

Temérdek jutott neki a küzdelemből, a munkából, az önmegtagadásból, de ezek révén a férfiúi gyönyörűségből, a nagy lelkeket megszentelő boldogságból s az egész művelt világ tiszteletéből is. Hisszük, hogy halála a nagy angol nemzet legelőkelőbb köreit épúgy fájdalmas érzésre hangolta, mint szűkebb hazáját s hazájának főként tudós elemeit és protestantizmusát.

Nagy lelke azóta összeölelkezett a Kőrösi Csoma Sándoréval, az Eötvös Józseféval, a Szász Károlyéval és oda íratott hozzájuk az élet könyvébe — örök jutalomra.

Legyen könnyű testének a hant az ő második hazájában! Örök áldás őrizze emlékezetét!

KENESSEY BÉLA.

Még nedves volt szemük a könnytől az erdélyi ref. egyházkerület hivatalos tagjainak, amikor folyó hó 18-án Kolozsvárra gyülekeztek, hogy b. e. dr. *Bartók György* püspök üresen maradt székét betöltsék.

141-en valának a napilapok hirei szerint, és — mindannyian egy akarattal.

Szép, felemelő látvány, párját ritkító jelenség! A 141 férfiú, aki, mind ura a saját akaratának s mind alapos ismerője az erdélyi egyházkerület sajátos viszonyainak, egy sugallat hatása alatt szavaz, mint *egy* ember s *Kenessey Bélát*, a püspök-helyettest, a theologiai fakultás igazgatóját ülteti az üresen álló püspöki székbe.

Összedobogó szívek s egymást megértő és a viszonyokat bölcsen mérlegelő elmék megindító szent egyességének gyönyörűséges munkája ez!

Csak az történt, aminek kellett, amit az egész magyar reform. egyház közhite sejtett, várt: — az igaz érdem méltó megjutalmazása.

Kenessey Béla nemcsak erdélyi testvéreink, hanem egész magyarországi ref. egyházunk püspökjelöltje volt; természetes azért, ha közöröm üdvözli őt szép, de nehéz és terhes állásában.

Üdvözljük mi is szívünk-lelkünk teljességével.

Arra termett, úgy fejlődött s egész ref. egyházunk szíve-szeme előtt úgy fejlett ki, hogy többről-többre bízassék. Az igénytelen theologiai tanár a budapesti theol. akadémián (1882.), amelynek kiváló növendéke volt, úgy

érvényesítette tehetségeit, hogy híre a Kálvintéri iskola falai közül csakhamar kicsendült s mikor hosszú előkészület után a *Magy Prot. Irod. Társaság*, a két prot. egyház összeölelkezése folytán megalakulhatott, — a központi erők között az ő ereje találtatott olyannak, amely a társaság szellemi fegyverének, a *Prot. Szemlének* forgatására a legalkalmasabb, a legbiztatóbb (1889). Küzdött a testvéregyházak tisztességeért, mint az ő Urának jó vitéze s nőtt a közegyház tiszteletében és szeretetében.

A református egyház 1892-ben magának foglalta le a már irodalmilag is jó nevű férfiút s odaállította a számok rengetegébe és a számítások szövevényei közé, mint *egyházi közalapi előadót és jegyzőt*. Az eszmények embere, a számok között, a rovatos ívek természetlen világában... És ott is egész embernek bizonyult. Konventi jegyzőkönyveink évről-évre hirdetik, hogy a ref. közegyház hálával tartozott az ő hűséges szolgájának, aki a rideg számokban is megtalálta azt, ami éltető és elevenítő.

Mikor a hosszú, nagy csata Kolozsvár és Nagyenyed között az előbbi javára dőlt el s ember kellett, a ki a kolozsvári theol. fakultásnak ne csak alapot vessen, hanem a körül, mint templom körül a békételenkedő elemeket ölelkezésre bírja: — az erdélyi nagy tényezők szeme *Kenessey Bélán* akadt meg. S ő itthagytá az ország központját, a hol már napja hatalmasan felemelkedett, s a theol. fakultás sorsát az ő egyéniségével biztosította, lelkének fényével kíváncsiságot tett s erdélyi testvéreinket szép kilátásokkal biztató szövetségbe gyűjtötte egybe — az ő szeretett és tisztelt elődjének és jó munkatársainak közreműködése mellett.

Ha semmi egyebet nem művel is erdélyi testvéreinkért, ha szét nem jár is — az ő püspök elődjével — a szétszórt csontok összegyűjtésére, a holtelevenek élesztgetésére; ha csak a theol. fakultással békíti is ki

az egymással harcban állókat: — ez maga olyan érdem, amelyért az általunk adható legnagyobb jutalomra érdemes.

Megkapta. Üdv érte erdélyi testvéreinknek is!

Még csak 50 éves. „Előtte a küzdés, előtte a pálya.“

A püspöki kellékeknek egész bibliai sorozatával felruházta őt az ő Istene. *Vigyázó, józan, tanult, az ő saját házának jó előjárója, a tudományban nem új s a kívül valóktól is jó bizonyossága van.* Tanári, közegyházi munkássága országosan tisztelt és becsült; irodalmi érdemei nemkülönben. Eltekintve apróbb értekezéseitől, amelyekben tudományos álláspontja, lelkének iránya szintén felismerhető, — különösen a Biblia női alakjaival (1894.) s prot. egyházunk szintén kitünőbb asszonyainak lelkes méltatásával egész egyházunk szívében lakást szerzett magának; kisebb-nagyobb műveivel (János evangéliumának isagogikai ismertetése (1884.); a Hexateuch előállása (1886.), Az ó-testamentum paedagógiája (1887.), Keresztyén tanítások (1891), A keresztyénség lényege (1901.) stb. a Prot. Szemlében s elébb a Protestáns egyházi és isk. Lap-ban megjelent kisebb-nagyobb tanulmányaival és bibliafordításaival pedig a tudomány emberei előtt igazolta sokra való elhívattatását.

Erős hite, szigorú erkölcsi felfogása, széleskörű tudása, közigazgatási képességei, emberekkel való bánásmódja s a prot. egyház nemzeti és vallási missziójától megítatott lelke — mind, mind fényes biztatások arra, hogy ő az erdélyi református egyház püspöki székében a legkényesebb felekezeti és nemzeti viszonyok között is nyereséggel és dicsőséggel fog sáfárkodni a reá bízottakban.

Isten úgy segítse! Nyugodjék meg rajta az Isten lelke s tegye bátorrá, erőssé, bölcsé a harcban és békében az egész magyar ref. egyházunk dicsőségére!

Megjelent a Sárospataki Reform. Lapok-ban alkalmi üdvözlétül 1908. évf. 8. sz.

ID. KISS ÁRON.

1815—1908.

„Elég, elég lesz, hű szolgádat bocsásd magadhoz Istenem!” Ez a sóhajtás szállt ég felé az utóbbi napokban *Id. Kiss Áron*, tiszántúli püspök betegágya mellől. Imádság volt, forrón szerető szívek buzgó imádsága s a kegyelmes Isten meghallgatta s jó választ adott reá, magához szólítván fáradt szolgáját örök pihenésre, örök jutalomra.

„Mint a vizek forrásaihoz ültetett fa, amely idejekorán meghozza gyümölcsét, levele nem hervad el s amihez fog, mindenben boldogul”: — ilyen volt ő évtizedeken át. „Nagy vala a fa és erős, ágai szépek, gyümölcse bőséges, tekintetre kedves és messzire látszik vala az ő koronája.”

Akik láthattuk őt ereje teljességében, önkéntelenül is felállottunk előtte és tiszteletre gerjedtünk iránta s benne ünnepeltük a kálvinista papság típusát. Izmos a teste-lelke, küzdelemre bátor, szenvedésekre kész és erős s csak az ő Urának alázatos. Mintha a gályarabok támadtak volna fel benne új életre, biztatásra!

Mikor a gönci nagy ünnepen, a vizsolyi biblia 300-ados emlékünnepeén láttuk őt, amint emelkedett fellebb és fellebb a szószék lépcsőzetén és kezeit össze-téve s szemeit égre emelve, megállt a szószékben: boldog elragadtatással pihentettük rajta tekintetünket és suttogtuk, hogy ez ő, a bibliafordító, Károlyi Gáspár.

Nagy idők szülötte volt s a nagy idők lelkének

ihletésével futott, küzdött diadalról-diadalra. Dicsőséges sorsot teremtett magának lelki tehetségeinek — családi dús örökségének — fáradhatatlan kamatoztatásával. Szavával, tollával, kormányvesszejével egyaránt kíváncsatos volt és tiszteletes. Kedélyének gazdagságával felül tudott emelkedni a földi élet mindennapi apró kellemetlenségein s hitének paizsán megtörtek a reá is sűrűn hulló szenvedések hullámai s beteges búsongás nélkül, hitből hitbe hágva, új reménnyel övedezve nyomult előre és csak előre — a legnagyobb egyházkerület püspöki székéig.

Szép sorsa volt! Bizonyságát adhatta hazája és egyháza iránt érzett szeretetének a viharos napokban. Szembe nézhetett a zsarnoksággal s a halállal — „száz csatán, ezer veszély közt“ s harcolhatott, mint az ő Urának jó vitéze!

Akik csak az utóbbi években, a kegyelem időszakán túl látták őt, az élet küzdelmei között megfáradtan, meggörnyedten, azok sejteni is alig képesek, hogy milyen volt a valódi *Kiss Áron*, az acélos testű-lelkű, a gyémántkedélyű férfi, az aranyszavu pap, az eszményi jó barát, a patriarkhalis családfő, az ember-szerető ember és a hű pásztor, aki a békesség és egyezség vesszejével terelgette a maga nyáját — szép, kies mezők felé.

Ravatalát ott a debreceni ref. főiskola dísztermében örökzöld cserjék övezték. Koporsóján a koszorúk halmaza. Körülte diákifjuság, mint díszőrség. Olyan szomorúan megdöbbentően néma minden. Kíváncsiak jönnek-mennek, megolvassák a koszorúszallagok aranyos feliratait: a főrendeké, az egyházkerületé, a főiskoláé, az egyházmegyéé, a családé, a hű fiuké, a szerető rokonoké, a jó barátoké... és valami halvány képet visznek magokkal a feliratokból a koporsóban pihenőről.

„Sokan szerették, sokan tisztelték“... Ha legalább azok a díszőrséget álló ifjak tudakoznák azt a koporsót a benne nyugvó igazi képe felől?! Jó útra valót nyerhetnének az élet bizonytalanságai között való bölcs evezéshez.

*

Valódi ároni családból született 1815-ben november 20-án. Atyja vetési, majd kisnaményi s végre bodpaládi, a nagyatyja szintén bodpaládi lelkész volt, mindketten a sárospataki főiskola növendékei. Atyja kitűnő szónok, közkedveltségű író és költő, a gyászesetek szerencsés tollú megörökítője s az 51. és 62. dicséret érdemes szerzője. A költő-pap lelkéből örökölte és lábainál szívta magába a költészet szerelmét s a szent zsolozsmák iránt ápolt mély vonzódást már a zsenge gyermek korban. Az akkori népoktatás is kiválóan alkalmas volt különben az éneklés és énekköltészet megkedveltetésére. Népiskolai ismereteit szülőföldjén gyűjtögette, ahonnan Szatmárba ment 1825-ben s az ottani ref. gimnáziumban („collegium“) *Cseresznyés Sámuelnek*, a volt pataki tanárnak, a jóhírű igazgatónak becézett tanítványa lett. Itt tanult 1842-ig, amikor atyja és nagyatyja nyomait követve, Sárospatakra kívánczolt. Hamar feltűnt itt, mint gazdag kedélyű ifjú, akit a Muzsa is megölelgetett.

Az új Magyarország forrongó szelleme, új formák után való áhitozása Sárospatakon is fogékony talajra talált. A magyar nyelv jogát követelte itt is az ifjúság, amelynek élén Szemere Bertalan, Kazinczy Gábor és Erdélyi János állottak. Ezekkel szellemi egységbe jutni s velők vívni a nemzeti nyelvért a harcot, — gyönyörűséges sors volt bármely feltörekvő ifjúra s így Kiss Áronra is. De neki birkóznia kellett a paizsos férfiúval is, különösen 1834-től, amikor édes atyját elveszítette.

Ha nem vehetett is élénk részt az ifjúság forrongásaiban, de érezte azok hatását és erősödött a boldogabbak példáján. A szegénység ellen kitűnő menedék volt ekkor a tehetséges ifjak számára a nevelőség, úri családok sarjadékainak oktatása, ami egyszersmind szerencsés mód volt a szélesebb körökben való megfordulásra s jó ismerősök szerzésére is. Ez a fenntartási mód tette lehetővé Kiss Áronra nézve a pálya elvégzését és azt, hogy a szegénység nem vált akadállyá lelke vágyainak erősödésében, írói s költői hajlamainak gyarapodásában. Tompával emlegették együtt, mint diák-poétát s a „Nyelv-művelő Társaság“ 1837-ben kiadott „Panthenon“-jában már jelentek is meg versei, amelyek egyaránt jó bizonyosságok az ő honszerelme és vallásossága felől.

Hat évet töltött Sárospatakon, tanúlva, tanítva s az élet küzdelmeihez jól elkészülve. Tisztán látta a sorsát, amelynek csak úgy lehet kedvező haladása, ha ő maga lesz önmagának erős kezű kormányosa. És úgy lett, amint jónak gondolta. 1838-ban, a nevelősködése közben megkuporgatott pénzével a német nyelv elsajátítása végett Lőcsére ment, azzal a feltevéssel, hogy ha külföldi tanulmányútra nem mehet is, legalább élvezni fogja a külföldi nagy tudósok szellemi termékeit és épülni fog azok által. Nyíri István, a kitűnő professzor és igazgató, a végső harc vívása közben állította ki számára a bizonyítványt, amelyben 34 kitűnő osztályzat volt.

Egy évig volt Lőcsén öcsével, *Kiss Gedeonnal* s tört a célja felé lankadatlanul. 1839-ben első lelkészi vizsgát tett Debrecenben és segédlelkésszé lett Szatmáron, ahol különösebben *Fésős András*, a későbbi debreceni lelkész és egyh.-ker. főjegyző volt reá jótékony hatással, akivel együtt olvasták a német hittudósok műveit s akinek ösztönzésére fordította le a fiatal

káplán a Darmstadter Kirchenzeitungnak néhány kitűnő cikkét. 1840-ben a szatmárnémeti egyházba lépett át, mint káplántanító, 3 évig tanított itt nagy kitartással, a gyülekezetet is gondozva lelkiismeretes hűséggel — itt is az édesatyja nyomain járván.

A központi helyen vitézkedő ifju tudós és pásztor munkáját tudta, ismerte az egész egyházmegye s 1843-ban egyszerre két helyre választották meg rendes lelkészül, Csécsére és Porcsalmára. Ápr. 25-én az utóbbi állomást foglalta el s itt maradt püspökké történt megválasztásáig — 1892-ig.

Porcsalmán nőtt férfiúvá, itt fejlődtek ki lelki tehetségei s itt adta feltűnő tanúságait haza és egyház iránti hő szeretetének s írói hajlamainak.

Már 1846-ban egyházmegyei aljegyző s mint ilyen éri az a kitüntetés, hogy megválasztja Szatmármegye táblabíróvá, ami eddig egyetlen lelkésznek sem jutott részül. 1848-ban már egyházmegyei főjegyző s a Br. Eötvös József által Budapestre összehívott értekezleten az egyházmegye képviselője. Még több is. November havában a szatmári önkéntes honvéd ifjúsággal vonúl a haza védelmére mint tábori pap és részt vesz az erdélyi hadsereg változatos, véres küzdelmeiben.

A zsarnoki kormány megsanyargatja különösen azért a hódolatnyilatkozatért, mellyel az egyházmegye nevében a független magyar kormányt üdvözölte s megfélemlített társai és pártfogói alig merik kitenni magukat az üldözött honfiúért — azokban a jellempróbáló időkben. Főjegyzői állását elveszíti, amit 1857-ben fényesen visszaszerez ugyan számára az ébredező bátorság és tisztalátás; de újra szenvednie kell a zsarnokság vérebeitől. Keresik nála a „Tájékoztató“ és „Irányadó“ című iratokat, amelyekkel nagyjaink a letiport református egyházat bátorították és irányt jelöltek a zsarnoksággal

szemben való magatartásra nézve. Megyefőnök, járási szolgabíró, törvényszéki tanácsos egymás kezébe veszik s egymásnak adják a gyanú alá fogott és sokképen megvádolt lelkészt s szuronyok közt követelik tőle a vallo mást, de nem bírnak vele. Amit gyalázatjára kezdtek, az dicsőséggel végződött, ő a pátenstküzdelmeken tanúsított hősi viselkedéseért, írói, honfiúi érdemeiért esperessé választatott. A 45 éves férfi egy nagy egyházmegye kormányzékében.

Mint esperes száz szemmel őrködött a szatmári egyházmegye felett. Semmi sem volt előtte kicsiny és nehéz, amivel egyházmegyéjének vagy az egyes egyházközségeknek javára működhetett. A rend megnőtt, az igazság megerősödött a kormánya alatt. Papi s tanítói gyámintézet hatalmas istápolót nyert benne s a debreceni főiskola érdekében indított jótékony mozgalmaknak is lelkes vezére volt s az áldozatkészség felébresztésében példájával világolt, hogy mások is lássák, hogy minden beszédnél ékeesebben beszél a tett. Az egyházkerületi gyűléseken tényezővé lett csakhamar, mert szent kötelességnek ismerte a köz érdekében való munka elvégzését. Tagjává lett az egyházkerületi tanügyi bizottságnak s alig volt fontosabb mozzanat az egyházkerület és a debreceni főiskola életében, amelynél Kiss Áron ne szerepelt vagy mellőzhető lehetett volna. A kis falu lelkesze naggyá nőtt az egész rengeteg egyházkerületben s a mélyre nézők előtt éppen az képezte egyéniségének egyik kiváló jelességét, hogy ő az ő félreeső falujában is hű tudott maradni ifjúkori szerelmének tárgyaihoz és lelkének szárnyait nem tette nehézkessé a falu pora, feneketlen sártengere.

A tudományok és költészet iránt való szerelmén sem fogott sem tér, sem idő, sem új helyzet és semmiféle hatalmi ígézet. Mikor 1859-ben a „Sárospataki

Füzetek“ életre kelt, ő sietett annak munkásai közé s „*Adatok a szatmári hl. egyházmegye történetéhez*“ . . . című tanulmányával igazolta, hogy a nehéz viszonyok között vissza kell fordulnunk tanulságokért a múlt idők-höz. Dolgozó társa volt a régibb és újabb Prot. egyh. és iskolai lapnak, a *Lelki Kincstárnak*, amit *Székács* szerkesztett s az *Egyházi Könyvtárnak*, amely vállalatot Révész Bálint indított meg. 1875-ben „*Geleji Katona István egyházi kánonai s a szatmárnémeti nemzeti zsinat végzései*“ című művével lepte meg a magyar prot. egyházakat s a történeti munkák iránt érdeklődő tudós közönséget. 1877-ben pedig „*A Szatmármegyében tartott négy első prot. zsinat végzései*“ című művével adta bizonyosságát annak, hogy ő milyen szeretettel gondol a szatmári egyházmegye múltjára és hogy ő annak is emléket kíván állítani hazai irodalmunkban. Ha ő megbecsülte egyházmegyéjét a tollával is, az is megbecsülte őt szeretetének fokozódó melegségével, alig volt valaha kedveltebb esperese valamely egyházmegyének, mint ő volt a szatmárinak.

Pedig a szenvedésekből is jutott neki bőven, amik szintén megszokták bénítani a férfiúi akaratot is. Családi veszteségekkel tette próbára a Gondviselés, nagy veszteségekkel ostromolta hitét, kedélyét; de ő rendületlenül megállt s szépen fejlődő gyermekeiben a siralmak völgyéből is hálás szívvel látta az istenség kegyelmének felé való fordulását és dolgozott tovább, építette saját házának tisztességét és hódította maga felé a közvéleményt.

Mikor Révész Bálint, tiszántúli püspök, hosszas betegeskedése után meghalt, Kiss Áron már jól tul volt a 70 esztendőn, de csupa ígéret még mindig, csupa biztatás és jó reménység. Csak imént hódította meg a magyar protestáns egyházakat a gönci ünnepen tartott

beszédjével és pedig annyira, hogy a tiszántúli egyházkerület egyházközségeinek többsége illetlen dolognak tartotta ennek a hatalmas öreg embernek mellőzését és oda állította az egyházkerület kormányrudjához. Egész multját kívánta megtisztelni ezzel a nagy kitüntetéssel.

A munkában edzett öreg ember meg is fogta a nagy egyházkerület kormányrudját és lendített is azzal néhányat a zavaros hullámokon. Álmokat álmodott a főiskola sorsának dicsőségesebbé tételéről, a lelkészek sorsának kedvezőbbre fordításáról, az isten országának földi megalkotásáról . . . De egyszer csak kezét lankadni, erejét fogyni érzi s álmainak országába bevilágítani nincsen lelkének átható ragyogása. A büszke tölgy dús koronáját gyorsan tépi az idő s az élet ellensége; a betegség, a meg-megújuló kórság s a vezért ott az irigylet magaslaton szürke köd veszi körül, amely nem engedi többé, hogy a maga teljességében láthassuk és hallgathassuk őt.

Övéinek rajongó szeretete védi, támogatja, rövid időre fel-felvillanyozza, keze a hallgató lant hurjaiba bele-belekap, de hiába! Az ígéret földjét látta, belé is lépett, szét is tekintett annak térein, de a vakoló kanalat és a védő fegyvert csak kevés ideig bírta forgatni Jeruzsálem kőfalain.

Akik szerettük, tiszteltük őt, igaz őszinteséggel, fájdalommal néztük ott a magaslaton, ahol nem bírta győzelmesen szolgálni lelkének eszményeit és ezekben az ő imádott Urát.

Mi sárospatakiak s tiszáninneniek bizonyos büszke dicsekedéssel láttuk az ő csillagának hosszú ragyogását és a zenitig való felemelkedését. Szeretettből a szeretetért; hálából a háladatosságért. S nekünk is mélységes fájdalom volt az, amikor ez a csillag halványodni kezdett, s majd homályba borult. Éreztük a család gyászát, az

egyházkerület bánatát s keserű volt azt tudnunk nekünk is, hogy a kegyelem esztendein túl ez a termékeny fa is megtagadta gyümölcsöző képességét s csak a szép múltja az, a mi túlragyog időn s enyészeten.

Május hó 30-án szép, nagy lelke elköltözött roncsolt porsátrából s f. hó 3-ika óta ott nyugszik a Kosuth-utcai temetőben, ahol Meliusz és annyi sok jelese egyházi multunknak, ott, ahol a mi Orbánunk és a mi Mitrovicsunk.

Elég, elég volt, hű szolgádat bocsásd magadhoz Istenem! Gyászoló szeretteire borítsd a te végéremegetetlen kegyelmed palástját. Megérdemlik a mi hitünk szerint, mert igen szerettek! — Örök áldás őrizze közöttünk id. Kiss Áron emlékezetét!

KISS ALBERT.

1838—1908.

Csendes, bús panasz zúg át a tiszántúli egyházkerület roppant területén. A halál angyala csattogtatja ott félelmetes szárnyait s dús aratásban mutogatja ellenállhatatlan hatalmát a cédrusok döntögetésében. „Uram tarts meg, Uram ne kísérts feljebb, mint elviselhető!”

Kiss Áron a püspök, *Garzó Gyula* az evangyélista, *Kiss Albert* a nagy szervező . . . Van-e, lehet-e kissé messzebbre látó református magyar ember, akinek meg ne dobbanna a szíve e nagy pusztulás látására? Mindahárom egy-egy egész ember, egy-egy teljes fegyverzetű harcos. Lelköket eszmények hevíték, tisztességek messze túl nőtte a tiszántúli egyházkerület határait; mindahárom férfias küzdéssel, nemes munkával szerzett jogot egész magyar ref. egyházunk tiszteletére életében és őszinte fájdmára halálában.

Nagy embereidet, vitéz harcosaidat méltán sirató Tiszántúl, fogadd testvéri jobbunkat a gyászban!

A sestakerti szép nyaralójában, kedvelt nyári tartózkodási helyén — ott érte utól *Kiss Albertet* a halál, amely kerülgette már hónapok óta; ott érte utól augusztus hó 30-dikán. A debreceni egyház éppen jubilálni készült az ő 25 éves lelkipásztorát, akinek élete önfeláldozás volt a debreceni egyház dicsőségeért s a jubileum örömet az örök Isten szabados tetszése gyásszá változtatta az ő titkos bölcsesége szerint.

Mintha kimélni akarta volna az emberi dicséretektől azt, aki nem emberek koszorújáért vívta az élet és eszmék nagy s nemes harcát, hanem lelki szükségből, Istenének parancsolata szerint és ref. egyházunk becsületeért.

Mint a közéletnek minden nagyobbra hívatott alakja, úgy bizonyára Kiss Albert is ellentétes ítélet tárgya volt és az ő haló porában is az. A harcban, amelyet vívott, sebeket osztogatott szellemének védő és támadó fegyvereivel, amiknek súlyát nehéz elfeledni; de még a sebeit viselők is kénytelenek koporsója körül és sírhalma felett elismerni, hogy szeretetének tárgya s küzdelmeinek célja nem önmaga és nem gyarló emberi hiúságos vágyakozás volt, hanem a debreceni ref. egyház, a debreceni kollégium, Debrecen városának virágzása és a szabad, független haza.

Fia volt annak a *Kiss Györgynek*, aki 1848-ban a szatmári egyházmegye esperese volt, mint botpaládi lelkész. A 10 éves gyermek érezte már a nagy idők nyomását s családi környezete, atyjának esperesi irodája, majd a szatmári gimnázium s utána a debreceni főiskola mind kiváló nevelő eszközöknek bizonyultak az ő lelki házának építésében. A zord idők zsarnoki kénye ébresztette, fokozta szívében az undort minden ellen, ami önkényes s nincs rajta semmi csodálni való, ha az ifjú Kiss Albert, a debreceni theologus és jogász lelkében eltörülhetetlenül lerajzolódott a független magyar haza és a szabad protestantismus eszményi képe.

Ezek maradtak az élet tüzében acélosodott lelkének oltári szentségei mind halálig.

Mint györgytelki lelkész szűkebb körben, mint az Érmellék egyik legnépesebb egyházközségének (Bagamér) ujjáteremtője, tágasabb mezőkön igazolta hivatott-

ságát s a lelkek pásztorát a politikai közélet is sodrába vonta csakhamar és emelte fölebb és fölebb. A biharmegyei gyűlésteremből, hol a függetlenségi zászlót védelmezte és lobogtatta, bevitte a nép bizodalma az országházába, ahol a székhelyi választókerületet 24 esztendőn át képviselte (1878—1902.), anélkül, hogy egyháza iránti szeretetében csak egy pillanatra is meglankadt volna.

Az országos függetlenségi pártban ott forgott már a neve a legjobbaké között, amikor *Révész Imre* hatalmas alakja kidült az élők sorából s a debreceni egyházközség vele kívánta pótolni a nagy ürességet. Ez a szép és kívánatos örökség olaj volt az ő lelkének tüze s maga Debrecen a nagy multjával s ehez méltó nagy törekvéseivel szerencsés munkatér volt az ő érvényesülni vágyó s tudó tehetségére nézve.

Az a 25 év, amelyet ő a debreceni egyházközség szolgálatában töltött, a kiváló alkotások egész sorát mutathatja fel s őrzi a Kiss Albert nevét is ércnél maradandóbban. A népiskoláktól fel az oktatás minden ágára kiterjesztette figyelmét és mindenütt érvényesítette gondolatait és szervező, alkotó erejét. Jól tudta, hogy az anyagi erőben hatalom rejlik s fő gondja volt minden élni vágyó intézmény számára szilárd anyagi alapot vetni és biztosítani s ahol hiány, mulasztás mutatkozott, ott fáradhatlan szeretettel gyűjteni, rendezni s a romok felett új, szebb életet teremteni.

Testi-lelki nagy erejével egész hódító hatalommá növekedett s a versenytéren félelmetessé. Sok, kemény harc emléke fűződik nevéhez, amely szinte jelszó és zászló volt évtizedeken át. Volt egész lényében valami büszke keménység és hajthatatlanság, de csodálatos önmérséklettel párosítva. — Akik láttuk őt nyilvános szerepléseiben, lehetetlen, hogy tisztelettel ne emlékez-

zünk jellegzetes szőke piros arcára, athleta-termetére, olympusi nyugodt fellépésére, szenvedélyek nélküli beszédeire, érveinek ügyes csoportosítására s az ellenséget soha nem kicsinylő bölcsességére. Mint valami Memnon-szobor, úgy szólt és úgy világított a szenvedélyek viharos hullámaira, amik nem ritkán fel-felcsapkodtak körülte, de nem félemlítették meg soha.

Tisztes magyar öltözetben, amelyhez — miként feltisztult elveihez — a sírig hű maradt, a daliás napokra emlékeztetett s növelte maga iránt a bizodalmat s a nép szeretetét. A világi politika sáros-poros útjain sem ragadt reá semmi szenny, semmi világias feleslegesség. Nem tetszelgett a papi komolyságával, a nemes egyszerűségével, mert komoly s egyszerű volt természete szerint. Az Irányi Dániel-féle iskolához sorozhatnók, azzal a különbséggel mégis, hogy Kiss Albert a kedély jogát is tiszteletben tartotta s azt tetszetősen gyakorolta is. A félbehagyott munkát, a félsikert sohasem szerette s amibe kezdett s amit iónak, igaznak tartott, azt két kézzel fogta, szorította és vitte a diadal felé. Az országházban épúgy, mint a debreceni egyház s a tiszántúli egyházkerület körében s a debreceni főiskolában olyan tényezővé emelkedett, amelyet félretolni, átlépni senki-nek sem lehetett, akivel számolni, vagy küzdeni kellett. A Kálvinista Róma volt eszménye s ezt megerősíteni, intézményeiben mintaszerűvé tenni, ez volt az ő kálvinista lelkének édes álma s az ő hugonotta jellegű kitar-tásának fő célja. Látni is gyönyörűség volt az, amikor ő a szépen fejlődő debreceni felsőbb leányiskoláról, a kiépített tanítóképezdéről s a boldog reménység ködé-ben mutatkozó kálvinista egyetemről beszélt, vagy a szegények sorsának biztosítása végett — kiváló elvtársai-val és jó barátaival szőtt — terveit ismertette. Szenv-telennek látszó arca ilyenkor kigyúlt s valami mennyei

boldogság derűje ragyogta be egész lényét, mint aki érezte, tudta, hogy: *nem élt hiába!*

Nem a mi feladatunk eldönteni, hogy a nagy ellenfeleivel való békességes együtt munkálkodással nem használhatott volna-e többet eszményeinek; azt azonban mi is eldönthetjük, hogy a közegyház érdekében vívott harcaiban mindenkor egész férfi volt s a zsinatokon rendíthetetlen hűséggel állott a demokratikus eszmék szolgálatában, a zsinat-presbyteri alkotmány védelmében s az Erdélylyel való unio fejlesztésében. A mi Fejes Istvánunkkal s mondhatnók, hogy a mi Lukács Ödönünkkel együtt küzdött a vezér-sorban s emléket állított nevének egyházunk évkönyveiben. Keze, lelke ott volt már a *Vályi János* főgondnokká választásában, a *Kiss Áron* püspökké emeltetésében, a *Dicsőfi József* főjegyzőségében. Egész tábor volt egymaga, mert életképesek voltak eszményei.

Sajátos jelenség! Nem tollal, irodalmi sikerekkel, mint sokan a múltban és ma is, hanem szavával, személyiségének vonzó erejével, közvetlen érüklközéssel, a magára vállalt munka jó eredményeivel, a cselekvő élet tűzében való forgolódásával, a szüntelen munkával, az alkotó vágy, a rendező, szervező tehetség erejével: — ezekkel s ezek által lett Kiss Albert köztiszteletű, országos nevű férfiúvá, egyházunknak egyik díszévé s poraiban is áldottá.

Csodálatos kitartásának, nagy munkaképességének titka az ő kedves, szép, boldog otthona volt. Az Isten megáldotta hű lelkét megértő jó feleséggel, szerető gyermekekkel, tiszteltre érdemes vőkkel s volt neki hol kipihennie a közélet harcaiban kapott sebeit és új ösztönt, erőt merítenie a küzdelemre. Gyermekei, unokái mint az olajvesszők az ő asztala körül, akik életükkel is megmentették volna a betegeskedő édes apát és nagy-

apát. Voltak jó barátai, akikkel eszméit, gondolatait közölhette, rostálhatta, szép terveit érlelhette s ez is az ő földi szerencséjéhez tartozott, amit megérdemelt.

Munkával feküdt s munkára ébredt még az utolsó napokban és hónapokban is. Tenni és tenni, minden napnak valami emiéket állítani . . . így élt és így találta a halál.

Kidőlte gyásza szeretteinek, tisztelőinek; gyásza Debrecen városának, a debreceni egyházközségnek, a főiskolának, a tiszántúli egyházkerületnek; gyásza a szabad eszméknek, a függetlenségi elveket valló politikai pártnak s gyásza az egész ref. egyháznak is, amelyet nagynak, dicsőnek álmódott s amelynek diadalmas terjedésében a haza boldogságát reménylette s a szabadság biztosítékait álmodozta.

„Kont, a kemény vitéz.“ Legyen emléke örökre áldott!

DR. HEGYMEGI KISS ÁRON.

1845—1908.

Még ott borong a lelkünk az *id. Kiss Áron* és *Kiss Albert* sírhalma felett; annyi időnk is alig volt még, hogy illő koszorúba fonjuk érdemeiket és méltóképpen beillesszük őket kidőlt jeleseink szép sorozába: — hát ime, új szomorúság híre repül át az országon és felveri sok békés hajlék nyugodalmát s megzavarja sok tisztelő és szerető lélek csendességét, meg különösen azokét, akiknek Istentől rendelt hivatásuk, hogy felvegyék a kicsinyek gondját és úgy forgolódjanak tisztókben, hogy egy se vesszen el a rájuk bízottak közül.

Ifj. Kiss Áron, az országos nevű paedagógus f. hó 15-ike óta nincs többé a halandók között!

Mintha most is látnók ott az édes atyja ravatalánál s a debreceni ref. püspöki hajlékában és azon a könyektől öntözött úton, ki a Kossuth utcai temetőig, amint szelíd kék szemei oda merednek arra a drága hamvakat rejtő koporsóra s amint beszél a szerető fiú lelke a szerető édes apa elköltözött lelkével. Mintha most is hallanók, amint nehéz, forró sóhajtások szakadoznak fel melléből s megered ajkán a bánatos lemondás ígéje, ami úgy nem illett még tisztos, piros arcához, fejének szép ezüst koszorújához. Mintha most is éreznők még kezének szorítását, ami nem köszönet volt csupán, nem is búcsuzás, hanem előleg és szövetségkötés is — az örök találkozóra.

Olyan nehezen tudott megválni attól a sírhalomtól, amely ott nőtt az ő könnyeinek tükörén a feledhetetlen édes atyja fáradt tetemei felett!

Mintha most is látnók, amint pár éve még csak, ide zarándokolt néhányad magával a sárospataki főiskola falai közé, hogy még egyszer lássa, még egyszer ölelje ezt s még egyszer átélje ennek kebelén az ő boldog ifjúságát s hogy el ne szakadjon tőle búcsúzatlanul. Milyen becses, milyen felettébb értékes volt itt neki minden, de minden! Oda tapadt a barna falakhoz, az udvar porához, mintha a saját irka-firkáit és lábnyomát keresné; a gyűjteményekben, a tantermekben, az iskolakert kedves árnyékában, a város utcáin, a Rákóczi-kastély közelében, a Bodrog folyó hullámai felett; amerre ment, ahol megállt — mintha mindenütt és minden pillanatban eme szavakat susogták volna ajkai: „Leomlom én is színed előtt, dicső!”

A budapesti ember, aki látta otthon és künn a nagy világban a modern iskolák felemelkedését s aki része volt, kiváló tényezője volt a hazai modern iskola fejlődésének, csak a saját édesei között tölthetett el feledhetlenebb ünnepnapokat, mint itt az Alma Mater karjai között. Mintha hallanók most is, amint áldja ezt a szegények iskoláját azért is, amit vele s azért is, amit előtte s utánna ezekkel cselekedett s mintha itt zúgna most is a háborgó lelke azok ellen, akik ennek tisztességét nem kívánják s hűtlenül, atya- és anyagyilkosok módjára ellenségeskednek a Perényiek, Dobók, Rákócziak szellemének testbe öltözött mássa ellen.

„Óh ha még egyszer megláthatnám, óh ha hálámat iránta szívem szerint leróhatnám!” ilyen sóhaj-tások között hagyta itt, csak pár éve még, szeretett testvérével s néhány jó barátjával együtt a Bodrogszati Athaene-t.

Helyette a halálának megdöbbenő híre jött meg, váratlan gyorsasággal, mint tolvaj az éjben.

Hadd mondhassuk boldognak a sárospataki főiskolát, amelynek az a nemes osztályrész jutott, hogy ő adta meg a *Kiss Áron* lelkében szunnyadozó tehetségeknek a termékenyítő erőt s szárnyainak az irányt, hogy tévútakra ne bolyonghasson s hogy nemes harcot harcolhasson.

Szép volt a Kiss Áron élete; munkás, férfias élet, küzdelemmel s fényes eredményekkel gazdag. Amit verejtékezve vetett, látta annak dús kikelését, kalászbá szökkenését és kíváncsú aratását.

A porcsalmai lelkész fián már diák-kortársai észrevették benn az iskolában, hogy vágyai magasabbra törnek s hogy e vágyaktól nem ér rá beolvadni a diák-élet bohóságába, sokszor időrabló élvezeteibe. Szigorúan meg tudta magát óvni a divatos diák-csínyek apró-cseprő örömeitől s úgy tudott gazdálkodni az idővel és istenadta képességeivel, hogy az iskolai szoros tennivalókon felül sok egyébre is bőven jutott neki időből és erőből egyaránt. Apja szárnyai alatt s édes bátyja példaadása mellett korán tudatára emelkedett annak, hogy a Kiss-család nemes hagyományok tulajdonosa, amelyeket megbecsülni illik is a szerencsés örökösöknek és tanácsos is a jövő érdekében.

Tanult, tanulmányozott, olvasott sokat, elmélkedve, fontolkodva. Az akadémiai ifjúság önképző társulata is verőfény volt az ő fogékony lelkére, ami munkára kényszerítette s kezébe adta csakhamar a tollat is, hogy családja író-tagjainak nyomába lépjen még kiskorúsága éveiben s úgy lépjen oda, hogy másfelé soha ne kíváncsozzék.

Kiváló jó szelleme volt a 60-as években a Magyar Irodalmi Önképző Társulatnak. H. Kiss Kál-

mán, Gööz István, Mitrovics Gyula, H. Nagy Lajos, Király Pál stb. képezték a színét-javát s velők kezdte és vívta a versenyt a legfiatalabb, a nyughatatlan becsvágytól sarkalt Kiss Áron. — A nemzet ébredő szellemét is érezték a szívökben, karjaikban és az irataikban tettek bizonytságot, hogy az új Magyarorszáiban többek kívánnak lenni apró homoksze-meknél.

Kiss Áron korán tapasztalta a nemes küzdés jutalmát, mint a Csoma, Meczner és Téglássy úri családok sarjainak nevelője s ez az összeköttetés is ösztön volt neki, hogy megkezdett pályafutásában el ne lankadjon s nyereségről-nyereségre igyekezzék. Mire iskolai pályáját 1867-ben elvégezte, már élvezhette a főiskolai előljáróság elismerését is, mint tanítóképezdei segédtanár.

Tanulásban gyakorlottan, a tudás útján már nem járattanúl s becsvágytól áldottan lépett ki *Kiss Áron* az életbe, ahol szerencsés módhoz jutott tanulmányai folytatására nézve, mint az Uray-ház gyermekeinek nevelője. Valami sajátos hajlékonyság, könnyedség, alkalmazkodási ügyesség jellemezte már pataki diákkorában s e tekintetben nagy gyakorló-iskola volt reá nézve az ő 3 évi, iskolánkívüli nevelősködése.

Olyan jó híre volt már, mint nevelőnek, hogy 1870-ben a legteljesebb bizalommal vetette rá a saszemeit *Török Pál*, a Dunamellék hatalmas püspöke, aki egyszerre a nagykörösi ref. tanítóképezde igazgatói székébe helyezte be.

Ezzel el volt döntve a Kiss Áron sorsa s tiszta volt előtte az út, amelyen haladnia kellett.

És haladt szédítő gyorsasággal, sokszorozott erőfeszítéssel. Hogy lelkészi és paedagógiai képzettsége egyoldalúságba ne vigye, még sárospataki s majd nevelői tanulmányai alapján mindjárt 1870-ben ügyvédi

oklevelet szerzett, két év múlva pedig tudori címet a paedagógiából, hogy senki se becsmérelhesse az ő ifjúságát, mint képezdei igazgatóét. Nagy pártfogójának is hálás kívánt lenni azzal, hogy a világ előtt sokat jelentő címeket és jogosítványokat egymás után megszerezte.

Ez sem volt elég az ő szomjas lelkének. 1873-ban már Németország és Svájc tanítóintézeteiben bűvárkodik s megrakodva kerül haza, szerettei közé. Ettől kezdve aztán egészen a paedagógiai irodalom szolgálatában él, hat, épít s tolla alatt és ígéitől áldás fakad. Mint tanár és író egyenként emelkedik a közvéleményben. Cikkei, amelyek száma légio — ismeretessé teszik nevét az egész országban, paedagógiai könyvei kapósokká válnak s nincs egyetlen tanügyi mozgalom — a népiskolai ügy körében, — ahol ő tanácsával, tollával ne szerepelne. Neveléstörténeti tanulmányaival, a methodika terén kifejtett sikereivel túl nő a nagykörösi tanítóképezde kerítésein s 1875-ben a budapesti elemi és polgári iskolai tanítóképezde tanárává hívja meg a közoktatásügyi kormány, hol hat éven át a paedagógia és a magyar nyelv tanáráként működik, azontúl pedig csupán a paedagógiaé gyanánt. 1894-ben — már országos tisztesség fényében — a nevezett intézet igazgatója s mint ilyen vonúl nyugalomba 1906-ban királyi elismerés mellett 30 évi hű, önfeláldozó s eredményekben gazdag állami pályafutás után.

30 évig szolgálni a modern magyar államot akkor, amikor az egész erővel kezd beavatkozni a nevelés és oktatás ügyébe és szolgálni a *Kiss Áron* kötelességtudásával, az ő nyughatatlan, mélységtől és magasságtól nem írtózó lelkével, lángoló nagy szenvedélyével: — óh ez nem közönséges emberi feladat.

S ha ez a szolgálat nem is csak az előrehaladt

külföld olcsó utánzása, de a régi magyar nevelés és oktatás-történet tanácsán induló és haladó munka, úttörés, útegyengetés, irányítás, fáradhatatlan kutatás és bányászás: akkor lehetetlen, hogy hozsannára ne fakadjon szívünk még a koporsó mellett is, mert az, aki abban nyugszik, ezer szállal szötte-fonta be nevét a magyar nevelés- és oktatás-ügy történetébe és pedig úgy, hogy a poklok ördögei sem árnyékolhatják be annak messze ragyogó fényét.

Igen, Kiss Áron hallhatatlanságra jegyezte magát elő a magyar paedagógiában, mert semmi sem volt előtte kicsiny, amivel a jövő nemzedék sorsát megkönnyithette, annak felszaporodott tanulnivalóit kíváncsossá tehetette s amivel a néptanítók s népnevelők anyagi és szellemi sorsán javíthatott. Csodálatos gyakorlati ösztön sugallta kutatásaiban, tanulmányai-ban. A múlt idők vizsgálataiból készséggel merítette ki azt, amit nem foghatott az idő hatalma s olyan nagy szerencsével tudta az őt és újat egységbe olvasztani s annyi fáradhatatlanságot tanúsított s olyan leleményes volt a gyakorlati siker érdekében, hogy az Isten jókedvét kell köszöntenünk az ő küldetésében. A modern népiskolának *Kiss Áronra* volt szüksége, hogy azt országvilág előtt kíváncsnak és példaadónak igazolja.

És ez a munkára kelő, munkával fekvő férfiú, ez a szenvedélyes könyvgyűjtő, könyvbúvár, modern paedagógus, soha, egy pillanatra sem feledte multját, családi hagyományait, sem a sárospataki főiskolát és a ref. egyházat. Ahol ezek érdekében szólhatott, írhatott, onnan soha el nem maradt, sőt bizonyos tüntetéssel tudta és akarta igazolni az ő felekezetiiségét anélkül, hogy ez a legelfogultabbra is sértő lehetett volna. Állami tanár volt már, amikor „*Hajnalpír*“, „*Napfelkölte*“ című fordított munkáival a felekezeti vallásoktatás ügyén kívánt lendíteni (1876.) s még inkább az volt akkor, amikor

„*A prot. vallástanítás módszertana*“ című művét megírta (1879.), ami felett még jó ideig nem fognak napirendre térni (már több kiadása van) a gyorsan siető új nemzedékek sem. Aztán ott látjuk a ref. egyház társadalmi életjelenségeiben is mindenütt, hol mint vezért, hol hatalmas segítőtársat (az országos ref. tanítóegyesület és a nagypénteki ref. társaság elnöke, a prot. irod. társaság igazgató-vál. tagja, a dunamelléki egyházkerület tanácsbírája, a budapesti ref. egyház presbytere, a budai ref. egyházi helyi bizottság elnöke, stb. stb.) s ott látjuk mindenütt, ahol kevés a szó, a toll, ahol áldozni is kell, ahol önmegtagadással is bizony-ságot kell tennünk a szívünk-lelkünk eszményei mellett.

Csak a címeit is sok elolvasni különféle cikkeinek, tanulmányainak, a mások és önmaga által szerkesztett különféle lapokban szétszórt, soha sem fizetésért, nem rideg szakmányból írott dolgozatainak és önálló vagy elvtársaival készített nagyobb műveinek. Mennyi bemohosult sirt nyitott meg, mennyi jóra való író emelt ki a a feledés homályából! Óh, ha csak ezek seregelnének össze koporsója körül: ennyi is elég volna díszkíséretnek az ő dísz-sírja felé vezető úton, amivel a főváros tisztelte meg áldott emlékét.

De úgy tetszik nekünk, hogy hozzájuk gyülekeznek az újabb idők hazai és külföldi paedagógusai valamennyien: a Perlaky Dávidoktól, a Comeniusoktól a Fröbel Frigyesekig, a Rousseaukig, a Hegedűs Lászlókig, a Gönczy Pálokig, a Zirzen Jankáig; a Bod Péterektől az Eöri Fülep Gáboroktól, a Péterfi Károlyoktól a dr. Ballagi Mórokig, a Török Pálokig, a Kovács Albertekig, a Dittes Frigyesekig, az Emericziek és Gyertyániakig, s hozzájuk a gyermekek egész légioi, akiket Kiss Áron játszani tanított, akiknek játékaiban s ártatlan gyermekdalaiban ott él s ott cseng majd az ő neve tagolatlanul

késő időkig; hozzájuk a magyar nevelés, oktatásügy gényusa s a ref. egyház tisztelő serege.

Nagy, olthatlan munka-szenvedélyével s roppant széles alapokon nyugvó tudásával, finomúlt izlésével, óriási gyakorlottságával mi mindent alkothatott volna még a nyugalom éveiben, a napi hivatalos munkától megszabadultán! De hiszen így is két emberéletre valót dolgozott csak a látszat szerint is! Hát amit úgy tett, titkon, ajtóját behajtva, amit szeretett tanítványaival cselekedett, amit rokonai, jó barátai érdekében nagy befolyásával olyan megható jósággal végezett s amit szeretett, bálványozott szép családjával művelt s amit boldogságuk építésében 39 éven át verejtékezett s amit betegágyuk felett szenvedett, — óh, ha azokat is tudnók, akkor láthatnók magunk előtt a valódi Kiss Áront s akkor érezhetnők csak igazán, hogy mit veszített benne a magyar tudományosság, a magyar ref. egyház, a magyar humanizmus s az a gyászból-gyászba boruló, koronájavesztett ároni család.

Az Úr adta, az Úr vette el, áldott legyen érte szent neve! Az Úr kegyelme takargassa azokat, akiknek nehéz bevenniök a földi vigasztalást.

VITÁNYI BERTALAN.

1852—1908.

A lelke felét eltemette 1901-ben s azóta csak imbolygott itt a földi világban. A vidám életkedvtől mosolygó férfit sem apai, sem férfiúi kötelességei, sem barátainak, tisztelőinek meleg szívű serege, sem édes övéinek boldogító szeretete s a sorsukért való gond és jövőjük fátyolos bizonytalansága — mindez együtt sem bírta többé úgy idekötni a földi viszonyok közé, hogy egészen itthon, egészen az övéivé és a miénk tudott volna lenni, miként 1901 előtt.

Férfiszíve nem zajongott unalmas panaszkodással, csak érzett, csak sajgott, csak fájt! Egy sír a közeli temetőben, egy kép a szobája falán s az emlékek százezre mindenfelé, egy Istenáldotta kéz és szív nyomai itt is, ott is, mindenütt is : — nem tudott sokáig elbirni annyi felszámíthatatlan s megmérhetetlen veszteséget. A baráti örömtől csendes házában remeteszerűen visszahúzódva élt emlékeinek, de amelyek minden boldogító voltak mellett is keserőséggel vonták be szívét és nem bírták annak sebet behegeszteni.

Néha mintha az idő hatalma úrrá lett volna az ő gyászán is ; gyermekeinek biztató fejlődése, egynek-egynek pályacélhoz való érése, vagy biztos irányban való indulása mintha visszahozta volna elvesztett életkedvét ; néha mintha a jótekonyságban találta volna meg azt, ami tartósabban ide kapcsolja ; rokonainak szeretetében, segélyezésében, a szerencsi egyházközség, a sárospataki főiskola istápolásában mintha emlékeket

állítgatott volna magának, amik ide kössék, itt marasztalják.

Hiába volt mindez !

A fájdalmas lélek betegsége lassanként emészteni kezdte az acélosnak látszó testet is s évek múlásával mindinkább múlt a férfiú ruganyos ereje s valami bánatos jelenséggé lett az a *Vitányi Bertalan*, akit nem régen még gyönyörűség volt egy szépen fejlődő család körében, a szeretet és becsülés koszorújától övezetten boldog földi halandó gyanánt köszönteni. Az idő csak mélyebbre vitte testében a betegséget, amely ellen nem volt többé tartós gyógyító szer a tudomány világában.

Türt csodálatos önmegadással. Úgy élt évet év után, napokat napok után, hogy bármikor megzendülhetett körülte a hívogató szó s ő megható önfegyelmesséssel kitaratást parancsolt a beteg testének és reménységet árasztott ki a bágyadt lelkéből érette aggódó kedveseire. Aztán mintha maga is kívánta volna még erejének fenmaradását, néha magát is hitegette, hogy az Isten kegyelmes lesz hozzá s meglátatja vele övéi sorának eligazodását. Jót várt a Balatontól, amelynek légkörét két éven át élvezte s 1909. május 14-re már előjegyezte magának a balatoni utat édes önbiztatással. Hiába !

F. hó (dec.) 5-én még banki igazgatósági gyűlésen volt délelőtt ; délután már fázni kezdett a halál szelétől s éjfélután, Miklós napjának előestélyén, ezen az apai szívének drága napon, amihez szép számításokat is fűzött, — csendesen, egy jaj nélkül, egy búcsúszó nélkül elaludt örökre.

Halálának híre ha nem volt is egészen váratlan, messze vidéken is égető fájdalmat okozott, annál inkább a fejetlenül maradt árvák és vezér nélkül maradt szép

család körében. Megérdemli, hogy megsirassuk s hogy áldást rebegjünk sírhalma felé.

* * *

Pap fiú volt, a megyaszói *Vitányi József* fia, aki az alsózempléni egyházmegye nagyobb papjai közé tartozott s akinek asztala körül az ő gyermekei, mint az olajvesszők. A legkisebb fia volt *Bertalan*, aki testvérével, *Elekkel* együtt, a gimnáziumi alsóbb osztályokat Miskolcon végezte, a felsőbbeket pedig 1864—5-től Sárospatakon épűgy, mint bátyjaik: József és Miklós. Bertalan a legkisebb és legfiatalabb volt az ő sárospataki osztályában is, de szellemileg az elsők közé küzdte fel magát csakhamar. 1867-ben tett érettségi vizsgát s folytatta tanulmányait a jogakadémián, amelynek szintén egyik dicsekedése volt.

Mint jogász ifjú, a kedve telt diákok közé tartozott. A diák-örömöktől nem idegen, a tanulásra mindenkor készséges, könnyű, eleven, gyors felfogású, sajátos csendes humorú, harátkozásra fogékony, de a barátokban mindamellett is válogatós. Olyan igen ifjúnak látszott még pályája vége felé is, hogy akik nem ismerték, semmiképen nem látták benne a jogászt s még kevésbbé a jogi tudományokkal komoly szövetségben álló s pályatársai által elismert diákot. — A „lenge Vitányi“, amint a diák-nyelvjárás nevezte, súlyos volt ott, ahol az Emődyekkel kellett szembeállani és azoktól kellett megmérettetni. Még férfi korában is ragyogott a szeme, ha azokra az órákra emlékezett, amelyeken át ő az általa nagyrabecsült *Emődy Dániel* kifogyhatatlan vizsgái (colloquium) kérdéseire felelgetett s az egész magánjogot és nemzetközi jogot szélteben és hosszában végig kalandozta. Tudnunk kellett — mondogatta hálás érzések között; — szégyen lett volna nem tudnunk

annak a férfiúnak, aki maga volt a világosság és igazság. De meg is volt a jutalma a tanulásunknak — folytatta boldogan, — mert megálltuk a helyünket mindeütt, ahová az élet hullámai sodortak s nem váltunk gyalázatává a főiskola jogakadémiájának sehol, sőt nem ritkán dicsőséget szereztünk volt tanárainknak s ők nekünk. Az így szövődött viszonyt aztán nem lehetett elfeledni s ebből csak jó, csak áldás fakadhatott a főiskolára is.

Életének 21-dik évében már ügyvédi oklevelet szerzett 1873-ban s ehhez sem kellett senki segítsége. Rövid ideig tartó ügyvédsegédkedés után Szerencsre került, hol édes bátyja a gr. Szirmay-családnak is ügyvédje volt. Itt kezdte ügyvédi pályafutását a legteljesebb szerencsével. Összeköttetései, de kivált nemes egyénisége, sajátos nyíltsága, őszintesége, nagy munkaképessége s munkájának szapora jó eredményei gyorsan emelték élete napját a delelő felé. A szomszédos nagybirtokosok egymás után keresték fel ügyeik képviselőjéül s utánok a kisebbeknek egész serege. Hirtelen keresett ügyvéddé lett s nevezetes arról, hogy az igazságot többre becsüli a pénznél s a tisztas emberek barátságát nagyobbra nézi a hirtelen való meggazdagodásnál.

A gr. Szirmay, Kóczán, Potoczky, br. Vay, báji Patay stb. családok szeretetével és becsülésével dicsekedhetett s a gr. Andrássy Dénes monoki uradalmának s majd a cukorgyárnak is egyik kedvelt fiskálisa lett.

Nagy áldás volt életén, hogy szíve szerint nősült s hű neje, *Hanák Erzsébet* a művelt és kedves asszonyoknak földi remeke, fenékgig látott a nemes munkában fáradozó férjének lelkébe s tudta becsülni annak a mély és tiszta tengernek minden kincsét s el tudta lesni a férjnek, apának, barátnak és rokonnak minden gondolatát s meg tudta aranyozni férjének egész életét.

Nagy gondjuk volt együtt gyermekeik neveltetésére. Fiaikat otthon, a Szepességen és Sárospatakon neveltették. Ez úton mind mélyebb szeretettel tapadtak a főiskolához s élénk figyelemmel kísérték ennek minden életjelenségét. Ott voltak mindenütt, ahol áldozni kellett a főiskoláért, ahol örülni, vagy ahol lelkesedni lehetett vele egy-egy nevezetesebb határpontján küzdelmes szép életének. Alig mulhatott el ünnepély, amelyen ők ne mutatkoztak volna s jótékony cél, amelyet ők ne segélyeztek legyen. Az Új Vay-Mocsáry-alapnak Vitányi Bertalan volt egyik leglelkesebb pártfogója. Ha lelkesedését átragaszthatja vala a pataki főiskola volt tanítványaira, ma ez az alap százezrekre növekedik s a főiskola függetlensége, — úgy, mint azt sokan álmodták s amiről ő is álmodott, — biztosítva van.

Mikor egy-egy fia az érettségi vizsgán áthaladt, apai kötelességének ismerte ezt a neki becses családi eseményt egy-egy alapítvánnyal megörökíteni a főiskolában. 3 ilyen alapítvány őrzi emlékét és beszéli a főiskola iránt való nagy szeretetét s apai szívének hálás mozdulásait.

Ha a pataki diákság, az énekkar az ő vidékükön járt s ő és családja hozzáférhettek az utasokhoz, édes gyönyörűség volt nekik az Alma-Mater, fiainak szeretettel való fogadása s megvendéglése. Mintha adósságot törlesztettek volna a főiskola iránt!

Az alsózempléni egyházmegye korán észrevette a Vitányi Bertalan egyházas gondolkozását, önzetlen munkálkodásáról is tudomása volt e megye legtöbb emberének. Kerülgették, hívogatták a megye zöldsztalához s végre meg is nyerték világi főjegyzői minőségben 1895-ben. Irodája azonban jobban lefoglalta, semhogy idejéből az anyaszentegyháznak kedve szerint áldozhatott volna s emiatt, meg ki tudja még: miért? — nem

találta eléggé otthonosan magát az egyházmegye kötelékében s lehetőleg szabadúlni óhajtott a kötelezettsége alól, noha érezte, hogy őt, mint pap-fiút joga van az egyháznak s egyházmegyének mások felett is az egyházépítő munkába beállítani. Az egyházmegyei főjegyzőség-től tényleg meg is vált, de megmaradt az egyházmegye ügyészének s komoly, okos, jó tanácsadójának mind halálig. A békeséget jobban szerette a pénznél s rendszerint mindenit elkövetett a peres ügyek békés elintézése végett s csak a legvégső esetekben tartotta megengedhetőnek, hogy az egyház körében egyházközségek és alkalmazottjaik között peres kérdések támadjanak s azok elmérgesedjenek. Idejekorán való bölcs beavatkozással minden egyházi jellegű pernek útja vágható, — ez volt a felfogása s ez volt vezérelve is, amelyhez hűségesen ragaszkodott. Különösen bántotta a papoknak egymással és tanítóikkal, vagy ezeknek amazokkal és híveikkel való perbeszállása. Ki legyen a békeség, szeretet, egyetértés munkása, ha nem a pap és nem a tanító? Mi bonthatja meg inkább az egyházközségek belső életét s mi béníthatja meg szent munkáját inkább, mint a vezérek egymás ellen való agyarkodása?! Egy-két szekérnyi szemet miatt, egy-két ölfá miatt is harcban látni az egyházközségek belső embereit, — ez megdöbbenő, ez tűrhetetlen. Így fakadozott nem egyszer, amikor holmi tyúk-perekben ügyészi véleményét kellett hallatnia. Ha a só megízetlenül, mivel sózunk?!

Egyébként is az adta meg életének koronáját, hogy nem tartozott a „per-éhes“ fiskálisok közé s nem vitte be egyetlen ügyfelét sem a perpatvarok ingoványaiba, csak azért, hogy neki legyen jó aratása.

Valami megnyerő tisztesség ömlött el egész valóján. Semmi hivalkodás, semmi magamutogatás, semmi feltűnési vágy nem rontotta a vele érülközőben azt a

hatást, amit ő az ő első megjelenésével okozott. Kevés szavú, szónoki babérokra való vágyakozás, szereplési viszketegség nélkül. Nehezen tűrte a más locsogását, elcsatangolását, annál kevésbbé engedte meg magának, hogy szóharcba bonyolódjék s önámítással vagy mások bolondításával lopja a drága időt. A valódi szónokot, ha bensőképen is becsülhette, az integer, scelerisque purus férfiút nagyra méltatta.

Mikor úgy kivételesen — egy-egy szűkebb baráti vagy rokoni körben — megengedte magának, hogy bírálatot mondjon a körülte zajló s egyre lármásabban zajongó világról, — azt is olyan röviden végezte, mintha a tárgytól is futni akart volna. Csodálkozott azon az ő meghitt barátai előtt: miként lehet némelyeknek olyan kéjjel élvezniök az emberszólást, a szemeten való kapargálást, a mások szennyésének mosogatását, a bűn fertőjének bűzét. A hálátlanságot tartotta a legundokabb véteknek, amelybe művelt embereknek — szerinte — végképen nem szabad volna belemerülniök, mert isten-képüket feketítik be. A tudatlan, durva érzékű, az orránál tovább látni alig tudó emberek gyarlóságait mindig tudta mentegetni s néha egészen nekimelegedve, de az iskolázott emberek férfiatlan viselkedését kiméltelen ítélettel sújtotta s az ilyenek társaságát ridegen tudta kikerülni s esetleges törlészkedésüket visszautasítani.

Kevés baráttal beérte, de ezeket aztán megvágogatta. Hiú volt a háza levegőjére, a vendégszeretetére, s ezt a levegőt és ezt a szeretetet nem pazarolta. Aki csak félig-meddig ismerte, talán hidegnek, talán barátságtalannak, sőt zárkózottnak és kevélynak is bélyegezhette; akit azonban szívéhez közelebb eresztett s aki látta őt családi élete zenithjén, férfikorának hajnalán s látta őt a barátság asztalánál, családi ünnepélyeken, szűkebb-tágabb társaskörökben: — az tudta s tudja

róla, hogy mennyi titkos édessége volt a kedélyének és milyen sokat tudott mondani kevés szóval s mennyi derű sugárzott ki az ő felmelegült lelkéből a társas hangulat tetszetős fokozására.

Amint tisztelte a kedély jogát, épúgy az erkölcsi erőt s ennek alkalmazott kiadását: a kötelességszeretetet. Rendet a munkában, elevenséget a munka körül és törhetetlen hűséget követelt az ígéretek teljesítése s a magunkra vállalt feladatok iránt. Állja meg a helyét mindenki! Aki tanuló, tanuljon; aki tanító, tanítson; a férfi legyen férfi, az asszony legyen asszony s mindenik egész ember a maga munkakörében. Van idő mindenre, csak tudjuk becsülni az időt. „Van ideje a sírásnak, van ideje a nevetésnek.“ Nemcsak elvei voltak, de ereje is volt azok alkalmazásához. Szigorú bírāja volt önmagának, övéinek, egész környezetének s határtalanul boldog tudott lenni, ha elveinek diadalát láthatta, ha különösen közvetlen környezetében élvezhette azt. Minden áldozatra kész jó férj és jó édes apa volt s felettébb fájdalommas volt érzékeny szívének minden apró csalódás, ami földi világunkban kikerülhetetlen.

Utóbbi időben sokat foglalkozott háza, birtokviszonyai rendezésével. Hallotta bensejében az írás intelmét: „Rendezd el házadat, mert meghalsz“. Mind melegebben tapadt a ref. anyaszentegyházhoz s tettekkel kívánta igazolni hajlandóságait. Bántotta sokszor, hogy a történeti nevezetességű szerencsi templom környéke romszerű. Töprenkedett egy-két meghitt barátjával, hogy mit is kellene tenni ebben vagy abban az irányban szeretetének igazolása gyanánt. Harangot öntetett s a templom falába a *Bocskay István* és hős társai emlékére, a szerencsi országgyűlés 300-ados évfordulója alkalmából értékes márvány-emléktáblát helyeztetett be csak épen ez év tavaszán, április 20-án.

Szép nap virradt az ő beteg lelkére e napon! Maga köré gyűjtötte jóbarátait, a szomszédos reform. lelkeseket, szeretett rokonait és boldog volt a boldogok felett. Az egyházközség hálás volt e hazafias és egyházas tényeért; a nagyközönség elismeréssel hódolt szent szándéka és cselekedete előtt, s ő — noha már nem bátorkodott az ünnepélyes istenítiszteleten megjelenni: — úgy érezte, mintha valamit előlegezett volna magának az örök életből. Akik láttuk őt könybe borult szemekkel s akik hallottuk áldó, köszönő szavait ott az ő vendégségre terített házában: bizonyságok lehetünk rá valamennyien, hogy *Vitányi Bertalannak* nagy ünnepe volt a Bocskay-empléktábla leleplezésének napján.

Óh, hogy olyan szomorúan hervadt volt már az az ő megfáradt teste! Óh, hogy nem követhette ezt a szépséges tettét újabb emlékezetes áldozat! Tudjuk néhányan, hogy a szíve fenekén még édes szándékok rejtőztek. Álmodozott, hogy a szerencsi templom egykori szép kerítése még visszanyeri ősi formáját, ha az Isten is úgy akarja — az ő áldozata révén. Álmodozott, hogy a sárospataki főiskolához is lesz még egy-két jó szava s ha már övéinek sorsát kellően biztosította, segíteni fog majd a mindenkori szegényeken is.

A bölcs Isten másként rendelkezett, másoknak hagyta a szent feladatok teljesítését, Vitányi Bertalant pedig megajándékozta az ő földi hűségeért nyugodt, csendes, fájdalom nélküli halállal.

Végső akaratát nem jegyezte fel. A példáját, egész életét hagyta övéinek utmutatóul, vezérfényül a földi göröngyös ösvények között.

Folyó hó 7-én temettük el a diófája árnyékába, a reformátusok temetőjének szélébe. A sárospataki főiskola énekkara zengett gyászdalokat koporsója felett. Tán halva is megérezte, hogy kiknek ajkáról szól az ének

és boldogan ment az örök bíró elé. Érdemeit Hézser Emil tálljai lelkesz fonta megható koszorúba s nyitott sírjánál Keresztyén István helybeli s.-lelkész búcsúzott el a korán elhunyt igaz embertől, feledhetetlen jó baráttól s édes övéinek sorsát bölcsen intéző édes apától és nemes szívű jó rokontól.

Megrendítő jelenet volt, amint árváinak s ezek édesanyai gondozójának az apátlanság rettenetes érzetével kellett a nyitott sírtól elszakadniok.

Sokan megsirattuk. Megérdemelte. Áldott legyen az áldottak között a sírban is s az Isten kegyelme tegye elviselhetővé szeretteire nézve a mérhetetlen nagy veszteséget!

SZINYEI ENDRE

1837—1909.

Amint maga aggódva kívánta s amint sok titkos sóhajtàssal Istenétől kérte, úgy történt. Kemény tusák, emberfeletti vívódások nélkül, a szerető környezet szívét marcangoló kínok s gyötrődések látása nélkül, szép csendesen elaludt örökre. Mint szelíd álmom borúlt reá a hosszú éjszaka f. hó 9-én este 8 órakor. A „lenn a völgyben lassan tévedező patak“ moraja elnémult s a hosszú hervadásban megfáradt földi vándor sápadt arcáról eltűntek a betegség és időbarázdálta nyomok s úgy feküdt ott megifjodottan, égi békeséget sugárzó arccal a ravatalon, mint akinek nem fáj semmi s mint aki az örök bíró által már többre bízott.

Akik ismertük, becsültük, szerettük őt és tudtuk életének változatos folyását s szívének némely csalódásait és akik szemléltük őt ifjúságának lángolásaiban, tanári hivatásának küzdelmes útjain s akik láttuk őt, az erőset, az acélos izmút roskadozottan, vánszorgó léptekben, ábrázatán az enyészet riasztó jeleivel: — boldognak mondtuk őt, a halottat s áldottuk a kegyelem Istenét, aki kíváncsú végre, csendes kimúlásra méltatta őt.

De áldottuk az életeért is, amelylyel beírta nevét a sárospataki főiskola történetébe mint tanár s a magyar írók koszorújába, mint író és sokunk szerető szívébe, mint ember, testvér, barát és rokon.

Szinyei Endre több volt a valóságban, mint

amennyinek látszott s mint amennyire őt a felületes szemlélő értékelhette. Férfiúi önérzete nem engedte, hogy ott lássa valaki az előre tolakodók élelmes seregében s hogy kiabálva vonja magára a közfigyelmet, a nagyok, a jutalmakat osztogatók tekintetét. Tört inkább, mint hajlott s örömeztőbb mutatta magát hidegnek, ridegnek, semmint mosolyogva bókolónak és kegykeresőnek. Nem árulta úton-útfélen sem tudását sem barátságát. Ment a maga ösvényén — gyalog, de biztosan. Nem tolt le maga mellől senkit, nem előzködött senkivel. A tudományt magáért, a belőle áradó szellemi és erkölcsi haszonért szerette és nem az általa nyerhető földi jutalomért. A tudománynyal való üzérkedés becsstelen kalmárság volt előtte s azokat a modern tankönyvírókat, akik nem szégyenlik az idegen tollak viselését s a mások kincses házának gyümölcseivel való sátorozást: iszonyú ítélettel tudta kárhozatni, — anélkül, hogy ítéletével zajt ütött volna az irodalomban, ami pedig koszorút vonhatott volna nevére. Az ó-klasszikus irodalom termékein nőtt, erősödött a lelke s izmosodott a jelleme s épen ezért undorodott minden kétes értékű s erkölcsileg megbélyegezhető kísérlettől s emberekben, intézményekben, vallásos, erkölcsi, tudományos és politikai világnézetben az állandóságot, az idő és viszonyok által kipróbáltakat becsülte és nehezen tudott megalkudni a gyorsan változó világ szeszélyes követeléseivel.

Ahová a bizodalom elhívta, ott megállott rendületlenül és kitartott és munkálkodott férfiúi erélylyel és beleélte és beledolgozta magát a hivatásába, a kötelességeibe, de nem kínálta magát s tehetségeit nagyobb és nagyobb feladatokra soha. Büszkeség, szerénység vagy fájdalmas tapasztalat volt-e rúgója ilyen gondolkodásának és viselkedésének: — nehéz volna eldön-

teni; bizonyos azonban, hogy ő maga épúgy, mint a szent ügy is csak vesztett e miatt a makacs következetessége miatt.

Hátrahagyott iratai, fordításai, könyveibe szorított jegyzetei, barátaihoz, rokonaihoz intézett klasszikus formájú versei sejtetik, hogy mivé fejleszthette volna *Szinyei Endre* a maga tehetségét és szaktudását, ha idejében jó alkalomhoz jut és mint tengerre hívatott hajós, el nem vesztegeti erejét a sekélyes vizeken, vagy meg nem fásúl az apró-cseprő feladatokkal való ünyölgésben s ha természettől vidám, derült lelkére rá nem ül valami, ami nem engedte, hogy sasszárnyakon repüljön a magasabb égtájak felé!

„Sorsa van minden embernek” — mondogatta a bölcs nyugodtságával s mintegy maga megnyugtatósaül is. Az ő sorsa az volt, *hogy ne láttassék a maga teljességében*, de így is megérdemli, hogy áldó emlékezéssel gondoljunk a völgyben tévedező pataknak az ő élete képét tükröző lassú folyására.

* * *

Lukán született 1837. nov. 12-én. Édes atyja lelkész volt, szigorú önmagához és szeretteihez. Akarta, hogy akiket neki adott az Úr, azok ránevelkedjenek az élet bizonytalanságaira s megtudjanak állni a rájuk szakadható próbáltatások tüzeiben és elég legyen nekik a kevés is. A lukai templomdombról gyönyörű látképe van Sárospataknak s *Szinyei Endre*, mint gyermek, örömet merengett ezen a képen és vágyakozott a sárospataki főiskolába, ahonnan bátyja már latin tudománnyal felfegyverezve evezgetett haza szünidőkre a Tisza és Bodrog összeömlött hullámain vagy a nádasok között kígyózó ereken.

1846-ban már itt volt Sárospatakon s itt maradt

1861-ig. A gimnáziumot az 1856/7-dik, a theol. akadémiát az 1860/1. évben végezte be. Olyan időre esett tanulói pályafutása, amikor a levegőnek is termékenyítő, ébresztő, irányító hatása volt. Látta a nemzeti ellenállásra szervezkedő diák-csapatot; hallotta a lelkesedés, az elkeseredés zúgását s mint gyermek is érezte, hogy a nemzet-megváltás munkájából mindenkinek ki kell venni a maga részét. Látta a méhekkal és hangyákkal versenyző testvérét is és ment ő is előre és csak előre. Ott járt a legjobbak között, a vezérek sorában.

Mendikáns volt, legátus volt, nevelő volt — az akkori idők szokásai szerint. A Bassó és Lövey-család gyermekeit tanította azzal a szigorúsággal, amelyet otthon érzett s amely nem ismerte az alkudozást. Kemény volt, érdes volt, testben-lélekben erős, izmos, minden versenyre felövedezett. De diák maradt, mint nevelő is: kedélyes, vidám s csapongó is, ha a körülmények úgy engedték, vagy úgy parancsolták. Jó pajtás-szerető és szeretett barát. — Tanárai szerették állandó készenléteért, biztos tudásaért, elmélkedő természetéért, tanulótársai pedig a baráti szíveért, egyenességeért, szókimondó s titoktartó tulajdonaiért. Erdélyi János, Zsarnay Lajos, Szeremley Gábor, Kálniczky Benedek, Árvay József vezetése alatt fejezte be akadémiai tanulmányait Sárospatakon, abban az időben, amikor a nemzet vetése biztató sarjadzásnak indult s a főiskola a 300-ados ünnep emlékeitől megifjodva kezdett küzdelmes életének negyedik századába.

Tanulói pályája végén érte az a kitüntetés, hogy tanárai a Forrai Lajos váratlan elhunytával őt ajánlották özv. gr. Bethlen Pálné gyermekei mellé nevelőnek. A bátyja akkor már a világot járta gr. Dégenfeld Sándorral s a lukai lelkész apai szíve örömtől zajongott, hogy fiainak már kezökben a kulcs a tisztas jövendőhöz.

Hét évet töltött Szinyei Endre a gr. Bethlen Pálné gyermekei mellett, miközben négy éven át — mint pesti lakos — rendes hallgatója volt a pesti tudományegyetemnek s kitűnő volt ott a kitűnők között, amit tanárai: dr. Télfy, dr. Reisinger, dr. Horváth Cyril, dr. Roder, Mutschenbacher, dr. Szepesi Imre és dr. Toldi Ferenc versenyezve bizonyítanak a leckeönyvének megfelelő rovataiban.

Tehát nem pihent, mint nevelő sem a maga művelése körül, sőt mohón tanulmányozta az ó-classicai irodalmat, az ó-, közép- és új-kor történelmét, a szorosabb értelemben vett bölcsészeti tárgyakat és a magyar irodalmat is. — Tanulmányait módjában volt nemesen értékesíteni a grófi házban, a grófi sarjakkal szemben. Nemcsak a gr. Bethlen Pálné gyermekeit, hanem a gr. Bethlen Sándoréit is nevelte, a későbbi földművelési minisztert is, amire — miként egész nevelői életére — boldogan emlékezett haláláig. Boldogan emlékezett különösen arra, hogy a gr. Bethlen Vilma, a későbbi Kállay Béniné nevelésében is része volt, aki mint Kállayné is felkereste az egykori szigorú nevelőt egy-egy levéllel, amelyben életének nevezetesebb fordulatait tudatta az egyszerű pataki tanárral és szívélyesen tudakozódott a sorsa felől.

Mint nevelőt kereste fel 1867. július 18-án egy hivatalos levélben Árvay József, mint közigazgató, az akadémiai tanári kar nevében kérve őt, hogy vállalkozzék a sárospataki főiskolában a görög exegesis (az evangéliumok) vagy a metaphysica előadására — mint docens. A meleg hangú levélben egyebek közt ez is olvasható: *„Önt Patakhoz bizonynyal kedves emlékek kötik, úgy voltunk vele mindnyájan s bizonyos, hogy innen senki sem kívánczik elköltözni és aki elköltözött, megbánta.”* Szeremley Gábor meghalt az év elején,

Erdélyi János az irodalomtörténet tanítására adta magát, szükség volt a főiskolához új erőkre, méltó utódokra. Ilyenül szemelte ki a tanári kar Szinyei Endrét. De ő — noha a hivatalos levél telve volt biztatással s jövőre szóló tervezéssel — nem akarta kedvelt nevelőségét egy bizonytalan állásért elhagyni, még Patakhöz fűződő édes emlékei mellett sem.

1868-ban azonban már itt van Sárospatakon, mint rendes gimnáziumi tanár s itt maradt mindhalálig. Betelt rajta az Árvay igazsága: nem kívánt innen elköltözni — soha. Hogy nem bánta-e meg az akadémiai docensség elutasítását — azt ő csak önmagának vallotta meg. Az ő ó-klasszikus nyelv-tudása s bölcsészeti előtanulmányai kétségtelenül termékenyítőbb talajra találtak volna az akadémián, mint a gimnázium III. osztályában, ahová állania kellett.

Itt állt, itt működött 5 éven át. Csendben, zaj nélkül, tüntetés nélkül tanított, nevelt, fenyített, dorgált s büntetett is — a szükséghez képest. Elve volt, hogy lágy pásztor alatt elszéled a nyáj s aki tanulói pályára vállalkozott, annak tanulnia kell önként vagy kényszerítés folytán. Akinek az atyai kényszer sem elég, az válasszon magának más pályát és ne akarja a tudós-proletáriátust szaporítani. Ez elve alkalmazása miatt beleütközött a gyöngébb szülői szívek érzelmeibe, de hű maradt önmagához rendületlenül.

1874-ben a gimnáziumi teendők újabb rendezése alkalmával a felső gimnáziumi osztályokban a görög-latin, majd kizárólag a görög nyelv tanára lett s mint ilyen is ugyanaz maradt, aki a gimn. III. osztályában volt. A *Kérészy István* több évi igazgatósága után gimnigazgatóvá választatott s mint ilyen 9 éven át, 1902. júliusig vezette a főgimnázium belső ügyeit — például állítván magát a kötelességteljesítésben és küzdve, bir-

közva emberek és gyermekek gyöngeségeivel, fortélyai-val és mulasztásaival is.

35 évet töltött a főiskola szolgálatában a régi tanítvány hűségével, a férfi becsvágyával, az elvek által vezérelt tanár kötelességérzetével. Nem azok közé tartozott, akiket egyszeri látásra is megszeretünk s rövid ismeretség mellett is tisztelni-becsülni tudunk. Bizonyos hidegség ömlött el egész lényén s tartózkodás jellemezte beszédében, hivatalos munkakörében épúgy, mint baráti érintkezéseiben. A látszat után indulót hidegen hagyta, de aki bensőbb frigyre lépett vele s beszélt a lelkével, a szívével: az hozzátapadt, az vele érzett, vele sírt, vele örült, vele dalolt és vele enyelgett. A titkodat belétemethetted, az embereket megítélhetted előtte; szólhattad, szapulhattad az ő hallására az egész világot, ő nem tódította, ő el nem árulta soha, férfi volt, „integer sclerisque purus.“

Mint ifjú tanár központja volt kortársai s az utána következők baráti találkozásának. A vének is örömet keresték barátságát s élvezték csendes humorát, utógondolatok nélküli őszinteségét, becsületes nagy nyíltságát, egyenességét. — A kendőzéssel divatozó világban kíváncsú találkozó volt a Szinyei Endre tettetés nélküli tiszta levegőjű háza, nemes lelkülete, emberbaráti jósága.

1876-ban, abbahagyva legény-életét, házassági frigyre lépett Radácsi Emmával, aki 2 fiú és 3 leánygyermekkel ajándékozta meg, de aki az anyai és háziasszonyi terhek alatt 1886-ban összeroskadott és özvegyen hagyta szeretett férjét és árvakul szeretett gyermekeit.

Ez a változás nyomot hagyott a szíven s mindeinkább visszahúzódott a világtól, az emberektől és ilyen maradt második házassága után is. Megelégedett a kevesek látásával, a kevesek barátságával, egy-két igaz baráttal. Néhány év óta az egészsége is zavarta, nyugtala-

nította. A kedélye törni kezdett, a dal lassúdott az ajkán, a zenének sem volt a lelkére frissítő hatása, mint annyiszor a múltban. A „Hegyen ülök, búsan nézek le róla“ s a „Végig mentem az ormódi temetőn“ kezdetű dalok illettek a lelke hangulatához. Gyermekei nőttek körülte s nőtt a fején a gond. Birkózni szeretett volna érettök a sorssal, de nem tudott; erélye apadóban volt s amiként nem bírt a testébe fészkelődött betegséggel, éppen úgy nem a kedélye körül sűrűsödő borúlattal sem.

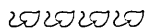
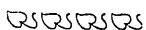
1903-ban nyugdíjaztatásáért folyamodott s szeptembertől kezdve tényleg nyugalomba is vonult. De a nyugalom sem hozta vissza régi jó egészségét s mindinkább bevonult a maga lakásába s olvasással, a gyermekei munkájában való gyönyörködéssel s néhány jó emberével való csendes barátkozással töltötte s füszerelte napjait és éveit.

Voltak, akik emlékezvén irodalmi sikereiről, próbálták rábírní arra, hogy amit kezdett, abban törekedjék véget is érni. Ez a próba nem sikerült. Fájt neki, hogy a *nagy görög-magyar szótár*, amit ő egykori tanárával, *Soltész Ferenc*cel sok tanulmánynyal és szorgalommal átdolgozott (1875.), kiesett a forgalomból s hogy *görög nyelvtanát* sem tudta a „Sárospataki Irodalmi Kör“ újra kinyomatni. Fájt neki, hogy a gimn. oktatás köréből a görög nyelvet mindinkább kiszorítja a divatos áramlat s féltette a gimnáziumot az egységes középiskolától, a classicus képzést a reális irány tulhajtásától s féltette ezzel az emberiség régi eszményeit s az eszmények iránt való elhidegülést látta már a classicus képzés ellen megújuló támadásokban is. „Mi lesz a világból, ha mindenki szatócs, kalmár s különféle üzletemberré válik? Mi lesz velünk, ha a középiskola sem segít az eszmények tisztelétére?!“ . . .

Búsongott, békétlenkedett a maga szűk körében, de tollát nem birta már eszményei szolgálatára kényszeríteni s csüggedt madár maradt a száraz ágon. Kár volt érte, mert amit írt, abban volt tartalom, erő, világosság, rend és classicus derű.

Sok apró keserősége mellett is jól esett neki az az elismerés, amelylyel a főiskolai igazgató-tanács és az egyházkerület áldozott az ő tanári és írói munkásságának, mikor nyugalomba vonult és ha a halottak éreznek, jól eshetett neki az az őszinte tisztelet is, amelylyel Sárospatak intelligens közönsége, az egész tanári kar, a tanulóifjúság, a közeli és távoli jóbarátok állották körül koporsóját s az, amit volt tanítványai: Novák Lajos és Csontos József hirdettek — a szívök teljességével — koporsója és nyitott sírja felett, hogy: Bizony ő hű és igaz vala!

Virrasszon sírján hű emlékezet s hátrahagyott kedve-seinek bánatán dicsőítse meg magát a mindenható végéremehetetlen kegyelme!

NAGY IGNÁC.

1843—1909.

A tiszáninnyi ref. egyházkerület legnagyobb egyházközségének, legmódosabb egyházmegyéjének, egy szeretetben gazdag, szép családnak és sok őszinte baráti szívnek megrendítő az a váratlan rideg valóság, hogy *Nagy Ignác* miskolci lelkész és alsóborsodi esperes nincs többé a halandók földi sorában.

Az egyházkerület őszi közgyűlésén még itt volt Sárospatakon, szülőtte drága földjén s neveltetésének feledhetetlen Athenaejében. Boldogító emlékezéssel járta be itt gyermek- és ifjúkorának kedvelt helyeit, merengve állt meg a szülőházuk romjain emelkedett épületek előtt. Az előnyösen változott utcásorok, az egész község képének tetszetős alakulása, a főiskolai kert és udvar növekedő vonzalmassága, a temető szomorú szépségeinek gyors szaporodása, a *Szeremley Gábor* sírja körül történt háládatos zárandoklás s egy-két régi barát tettetés nélküli szeretete, — teletöltötték a lelkét gyönyörűségekkel, amelyek üdítenek és életkedvet támasztanak. A főiskolának új jövőre elé állítása s ezzel az egyházkerületi felsőbb leányiskola sorsának is szilárdabb alapokra helyezése — megnyugvással örvendeztették meg aggodalmakra hajló gondolkodását. Beköszöntött ide s oda, lelkébe szedve jó barátainak, kedves ismerőseinek képét s az egész Alma Materét is, úgy búcsúzott el innen, mint aki visszatér még, hogy erőt merítsen a szülőföld porából is az élet nem szűnő küzdelmeihez.

A szívében mély tövissel, de a fel-feltörő fájdalmak ellen férfiasan birkózva, édes övének gyöngéd szeretetétől körülövedezve, ment tovább a kötelesség útján s lelkészi s esperesi teendőinek pontos végzésével kísérlette csittitgatni követelőző s nyugtalankodó érzéseit.

Körülte minden szem csupa mosoly, de könnyekben fürösztve. Nyájasság, verőfény egész házatája, de mindenben ott suhog, ott kísért a holló fekete szárnya s nincs igazi gyógyító balzsama semmi kedvezésnek, semmi figyelemnek, az egymásért dobogó szívek szeretetének, — még annak sincsen !

Halála előtt néhány nappal oda sietett ahhoz a nem régen hantolt sírhalomhoz, hol legidősebb fia, nevének örököse, a boldog ifjú férj tetemei porlanak s bánatát kiöntve, mintha megkönnyebbülten tért volna haza a miskolci új templom szomszédságában fekvő lelkészi lakásába, sok szép napot látott édes otthonába.

A halál angyala ott lebegett körülte s akik — mint szakértők ismerték a testében rejlő gyöngeségeket, — tudták, hogy napja alkonyodóban van ; a szeretet azonban nem hitte ezt, mert nem hihette ezt.

Október hó 30-án, fáradhatatlan kötelességtudásával a püspök lakására sietett, hogy ott az egyházkerület pénztárnokával bizonyos kérdéseket tisztázzon s bizonyos fontos teendőket elvégezzon.

Ugy tetszett a sorsunk felett szabadon rendelkező istenségnek, hogy ott az egyházépítő munka közben, az agg Simeon közelében találja őt szíven a halál angyala.

Hiábavaló volt minden emberi segély, mire otthonába juthatott, már csak romlandó test volt, por, amiből vétetett.

Halálának híre futótűzként terjedt s hívei, barátai, szép, nagy családja riadozva, kezeiket tördelve, sírva-

jajgatva, tehetetlenül állották körül hidegülő tetemét s a mélységes fájdalom érzésén felül csak abban az egy tudatban voltak bizonyosak, hogy mindnyájan vesztesek s hogy mindnyájuknak joguk van a búhoz, siralomhoz.

* * *

Nagy Ignác, mint népiskolás gyermek, mint gimnáziumi és akadémiai tanuló, mindig az elsőekkel futott a koszorúért. Szülői felhasználták a főiskola közelségét s a tanulni szerető gyermeket korán bevitték az öreg collegium falai közé s álmodoztak jövődjé felől s megérték álmaik jobb részének valósulását. A gimnáziumban a Finkeyek, Apáthy János, Somossy István, Csoma Mihály, Pálkövi Antal, Bakó Dániel s a Soltészok (János és Ferenc), a theol. akadémián folytatólag Erdélyi János, Szeremley Gábor, Kálniczki Benedek, Kolos Dániel voltak tanítómesterei, akiknek szeretetével dicsekedhetett. Tanulni és mindent megtanulni, ami tudni való s megbecsülni az időt, erőt s az Istenadta egészséget és meghálálni a szülők áldozatait — ez jellemezte Nagy Ignácot, mint öntudatos ifjút s ez tette kedvessé tanárai s szinte irigyeltté tanulótársai előtt. A közép-növésű, szőke, kék szemű, vidám tekintetű, tisztaságtól sugárzó ifjú, a maga egyenes testtartásával, biztos járásával, csengő, érces hangjával, dalra kész vidám kedélyével, magasan kiemelkedett a mindennapi alakok sorából s odajutott, mint végzett akadémikus a kiválasztottak, az u. n. esküdtdiákok közé. 1867-ben letette az első lelkészképesítő vizsgát (akkor ugynevezett kápláni vizsgát) s *Király Pállal*, a szintén kítűnő ifjúval, szeretett jó barátjával (a későbbi budapesti tanárral s íróval) külföldre ment, hogy ott a német nyelvben s a theol. tudományokban magát tovább képezze. Heidelbergben állapodtak meg, ahol egyik symbolikus könyvünk kelet-

kezett s itt a Rothe, Schenkel nevétől vonzatva, nagy szorgalommal feküdt a theol. tudományok tanulmányozásának s leküzdvé német nyelvi kezdetleges tudását, naponként boldogan érezte, hogy lelki világa tágul, látása tisztul és sejtelmei valósággá változnak. A két nagy buzgóságú theológus ifjút a későbbi heidelbergi magyar diákok előtt is elismeréssel emlegette *Schenkel Dániel*, a Jézus életének írója s a két ifjú is dicsekedéssel gondolt a kitűnő tanár lekötelező barátságára.

Itthon szeretet fogadta, tanárok, előljárók szívesen segítették a széniori állásra, ahol rendszeretével, akaraterejével közelismerésre állotta meg helyét. Mint szénior tette le 1869-ben a 2-ik lelkészképesítő (akkor papi) vizsgát s mint kisegítő theol. tanár is nagy buzgósággal közölgette itthon és Heidelbergben gyűjtögetett theologiai ismereteit. — Hitte, reményelte, hogy a főiskolát ez idő tájban sujtott veszteségek az ő sorsára is előnyösen fognak közreműködni. Szeremley Gábor és Erdélyi János halála, Kolos Dániel félrevonulása s a theol. akadémiai oktatás fejlesztésére irányult törekvések reményekre jogosították, hogy szülőföldjén értékesítheti tehetségét s tanulmányait. Joga volt erre a reménységre, ami, hogy miért nem teljesülhetett — biztos adatok hiányában — csak sejteni tudjuk.

Volt a boldogultban a gyakorlati élet iránt is bőséges érzék. Tudott takarékoskodni, tudta a pénz értékét, becsét s az élet eshetőségeire gondolva, talán maga is inkább vágyódott a gyakorlati élet nagyobb kilátásai után.

Egy évig volt segédlelkész s ez alatt a tályyai egyházközség elvesztette régi tekintélyes pásztorát, Anti Jánost s a papjaira válogatós gyülekezet a főiskola volt széniorára, az akadémikus ifjúra vetette szemét és viszonyt kezdett vele. 1872-től ebben a sok nagy pap

által lakott helyen építette Isten országát és saját földi sorsát sok hivatottsággal. Az alsózempléni egyházmegye sietett az ifjú erőt meghasználni, hivatalosai sorába emelte s megbecsülte. 12 évet töltött a tállyai lelkészlakon, bölcsen építve a saját házáat is az Úr szőlőjének munkálása mellett. Itt rakta meg családi fészket is, szívbeli frigyre lépve a böcsi lelkésznek, a főiskolai ifjúság forradalmi vezérének, a széles körben tisztelt, szeretett *Futó Sámuelnek*, -- nagy vidék Samu bácsijának -- leányával, Ilonával, akivel földi sorsa biztos révparthoz ért és láthatta asztala körül az ő szépen fejlődő csemetéit, mint olajvesszőket.

1884-ben a miskolci egyházközség választotta meg egyik pásztorául s ő — noha Tállyán semmiben sem szűkölködött — gyermekeire való tekintetekből — engedett a meghívásnak és egyházkerületünk központi gyülekezetébe költözött át.

Idevalónak bizonyult. Munkabíró, tenni, tervezni, számolni szerető, a fáradalmtól nem irtózó, a tisztességre féltékeny, az ige hirdetésében fedhetetlen, a barátságra kész s az ellenség keresztütében is bátor és félelmetlen. — Az ifjú pásztor — mint rendesen — kedvencévé lett a gyülekezetnek, ami megnövesztette vállain a terhet, de hozzájárult értékének s becsületének gyarapításához is

A munka temérdeksége, a gyakorlati élet ezerféle követelése, az egyházi közigazgatás hullámverései között is hű maradt önmagához. Nem kereste senki kegyét, nem tört előre tolakodva, nem kívánczolt az olcsó népszerűség koszorúi után, nem engedte magát forgatni a pártharcok porondján s az egyház érdekeinek gondos istápolása mellett hű öre volt a családjának, családjá érdekeinek s ami sebet a nyilvánosság harcaiban ki nem kerülhetett, azt begyógyította otthonának

édes levegője, gyermekeinek látása, éneke, dala, zenéje, az ő fejlődésüknek gyönyörűsége élvezete. A Nagy Ignác daloló családja milyen drága ellensúly lehetett a családfőnek a világ lármájával, az ő lelkét sem mindig kímélő durvaságaival szemben. Akik láttuk — hallottuk ezt az ének és dal szárnyain boldogan ringatózó kis csapatot, — sohasem fogjuk azt elfelejteni.

A miskolci társadalom — ez a szeszélyes sereg — megbecsülte a *Nagy Ignác* tehetségeit s meg az alsóborsodi egyházmegye is, amelynek tanácsában az értéke folyton nagyobbodott, egészen odáig, hogy mikor b. e. *Tóth Dániel* roskadozott a munka és az élet terhei alatt s a nagy kötelességektől félrevonult, az egyházmegye őt ültette az esperesi székbe, a kormánypálcát az ő kezébe adta.

Mint esperes is a rend, pontosság, a kötelesség-tisztelet embere volt. Mennél felebb haladt a tisztesség lépcsőzetén, annál többre és többre hívatott innen és onnan. Az egyházkerület pénzügyi választmányában, bíróságában, a felsőleányiskola és főgimnázium igazgatótanácsában, mindenütt jelentékeny szerephez jutott és újabb és újabb teherrel terheltetett, anélkül, hogy kereste volna a kitérítéseket. A közigazgatás nagy őrlő malmában alig akadt pihenő órája. A temetés, keresztelés, esketés, békéltetés; a sok iskolai ellenőrködés rabbá tette, úgy, hogy ifjúkori eszméinek alig áldozhatott a legcsekélyebb időt is. Heidelbergi tanulmányainak virágos útjain átömlött a gyakorlati élet rohanó árja s a theol. tanárságra vágyakozó ifjúból a gyakorlati élet követeléseivel birkózó férfiú alakult, aki, mint ilyen sokáig rendületlenül harcolt, tusakodott a közügy javáért s a saját férfiúi tisztességeért és családja boldogságáért.

Jól esett látni, hogy nehezen bír vele a munka és az idő, hogy teste ruganyos, a lelke ép, az akarata

munkára kész s a kedélyét nem ülték meg a csalódás, a bánat fekete madarai. — De pár év óta mintha mégis, mintha ő is hajladoznék, roskadoznék. Betegség támadja meg, szembaj fenyegeti. Édes övét elfogja érte az aggódás, a titkos félelem, jóbarátai rosszat sejtenek; de Nagy Ignác még egyszer kiküzdi magát a halál kezéből s újra odaáll a kötelesség sokféle asztalához s ott munkál és — ott esik el a munka mezején.

Nehéz lett volna neki öntudatosan készülgetni a földtől való elválásra, a földi viszonyaival való szakításra; iszonyú kín lett volna a szeretetnek azt a sok drága fonalt egyenként széttépegetni, amelyekkel ő ide volt kötve ebbe a változó világba: — azért az Istenség kegyelmeképen kell fogadnunk az ő hirtelen kimúlását s jótéteménynek az ő szerető szívére, amelynek jobb volt így egyszerre elnémúlnia, mint apránként töredezni szét a búcsú kínjai alatt.

Haláláról a család, az egyházközség és az alsó-borsodi egyházmegye adott ki gyászjelentést, tudatva, hogy Nagy Ignác az ő különböző hivatási köreiből méltó volt a szeretetre, az elismerésre, mert hű volt a szíve megszakadásáig.

Folyó hó elsején a Kossuth-utcai templom nem tudta befogadni a temetésére helyből és vidékről összesereglett tisztelőit, jóbarátait, akik búcsúzni kívántak a nemes embertől, a jó pásztortól, a hű baráttól s a szeretet lelkével kormányzó vezérférfitől.

Áldott legyen az emlékezete s édes övének gyászát enyhítse az a tudat, hogy ő nem hiába élt és siratva halt meg s neve nem enyészik el a futó idővel nyomtalanul.

BIZONYSÁGOK

AZ ÖRÖMÜNNEP.

— 1882. JUN. 25. —

A hármias nagy ünnepet megültük. Aggódva fogtunk a készülődéshez ; idők mostohasága, erszény üressége, emberek közönye, pincék szegénysége, 1882-nek vendégúzó bora s a bajoknak és akadályoknak még annyi más neme és faja miatt, tele volt a szánk panasz-szal, szívünk kishitűséggel és reménytelenséggel. Tél beálltától tavasz nyílásáig alkudoztunk a sorssal és önmagunkkal ; nagy- és kis-, fő- és albizottságok tűnődtek a merésznek látszó gondolat felett ; lépték, mérték a készülő áradat medrét ; gyúrták a terveket és javaslatokat ; de a teremő szó csak mégse hallatszott. A főiskola méltósága, a város becsülete, a hagyományos magyar vendégszeretet, ezek a mi nemes gyöngeségeink is, mind fontra kerültek és nehezíték az eszme érlelő-dését. A háromszázados ünnep fénye, fensége is nyomasztólag hatott, ahelyett, hogy felemelt volna. Csak az ifjúság állt rendületlenül. Ő nem számított, hanem álmodott és lelkesedett. Újra és újra folyt az alku és aggatódzott a fontolkodás ; miglen megérkezett a vándor eszterág és a szőlőkéből sarjat csalt ki a tavasz enyhe, a mezőn szétömlött a reménység zöldje és a szívek kezdtek megtelni hittel, reménységgel és bátorsággal s a komolyképi professorok ajkán elhangzott a biztató : „legyen !“

És lőn öröm az ifjú keblekben ! A dal magasabbra szökkent az énekkar ajkán és lelkesebben szólt az ének. A pegazusra nyeret vetettek az önképző-kör ver-

sengő poétái és látásokat láttak és álmokat álmodoztak. Pályabér, dicsőség, tánc, zene, közebéd és más fényes képzetek édes mámorban tarták az ifjúság szellemét. A lassú tervelésre gyors munka következett. Polgárok, tanárok és diákok vegyes bizottságokba gyűltek és megosztottak a nagy napot előkészítő fáradsalmakon. A karelnök felnyitotta az énekkar vasas ládáit s letörölte az ős okmányokról a régi port, hogy avatott kezek megírják azokból egy hosszú század történetét. Az önképző-kör ítéletet tartott az újabb idők szellemi zsengei felett és *Emlékkönyvbe* fűzte az érdeemesek alkotásait. Sürgésforgás támadt minden ponton. Csarnok-építtető-, programkészítő- és szállásoló-, bálrendező- és tánctereindisítő-bizottságok alakultak s együttesen egy közös nagy bizottságban vitatgatták a tennivalók sorát. Lett az is, ami nélkül mozdulni sem lehetett: pénz. Az egyházkerület maga, sokfelől igénybe vett pénztáraiból nem adhatván segílyt, a májusi gyűlésen az egyesek áldozatkészségéhez folyamodott, s pár pillanat alatt — a nemes báró példaadása után — 265 frt gyűlt össze az ünneplő egyletek számára. Ezek magok is előszedték évek óta gyűjtögetett filléreiket s az ünnepre járó ifjak önkéntes adománya által is segítette, megindultak a tervelések. Az ifjak tüzését az öregek higgadsága és tapasztalata mérsékelé. Azt csakhamar belátták ifjak és vénék, hogy országgraszoló, fényes nagy ünnepélyről, a háromezázados ünnep hasonmásáról szó sem lehet. Megalkudtak tehát a körülményekkel s a jól megvont szűkebb körben kezdtek sűrögni-forogni, ki-ki a nekivaló szerepében. Egyik a deszka-csarnok tervét rajzolta s az építővel alkudozott, a másik zene és szakács után látott; a harmadik és negyedik nyakába vette a várost s házról-házra járva, a vendégek elhelyezéséről gondoskodott; mások a zászlók és kivilágítás ügyében szaladoztak,

vagy a nyomdai teendőket készítették elő. Eközben *Orbán, Ivánka* és *Szinyei Gerzson* íróasztalaik mellett munkálkodtak a nap sikereért; az egyház az új toronyóra felállításával, temploma és iskolái rendbehozásával bírkózott. Főiskolán, tanári és polgári lakásokon kőművesek keze pusztította a régi szennyet és takargatta a sebeket; az egész város kezdett megifjúlni és ünnepi ruhába öltözködni. A főiskolai kert nagy tisztásán, szakértők és dilettánsok komoly léptekkel méregették az étkezőcsarnok helyét s benn a tornacsarnokban a diszítóbizottság tündérpalotáról álmadozott.

Egyszer aztán szekerek robognak, emberek zörögnek; toronyóra kondúl, deszkasátor épül; tornacsarnok új alakot ölt; minden jel azt bizonyítja, hogy az Úrnak ama nagy napja immár közel vagy. Nyomdászok, könyvkötők, nagy- és kis-bizottságok lázasan sietnek, hogy készeknek és alkalmasoknak találtassanak s a nap dicsőségét be ne árnyékolja senki késedelme, senki hiúsága. Az énekkar próbát próbára tart; a pályanyertesek és felolvasók újra meg újra átfutják műveiket; itt kihúznak, ott betoldnak; olyan is akad, aki végigjárja a közelfekvő városok aszú-boros pincéit és drága terhével büszkén tér haza. Így kívánja ezt a Hegyalja becsülete! Kereskedők, mézeskalácsosok, cukrászok, szivarárosok zörgetnek a bizottságok ajtajain és rimáncodnak az iskola-kertbe való bejuthatásért, s az boldog, akit a szerencse ér.

Ily izgalmak közt értük el a pénteket, június hó 23-át, amikor már az előre megállapított program szerint az összelőadásokban szereplendő kartagoknak kelle szállingózniok. A szállásoló bizottság néhány tagja szalagosan s a még itt lévő ifjak egész csoportja leste az érkező vendégeket az indóháznál és fogadta szívesen, lelkesen. A reggeli vonatokon még alig érkezett néhány

tagja a régi karnak; az esteliek már tizszerezve röpitették a kedves vendégeket. Férfiak, nők vegyesen érkeztek s a kirendelt fogatokon vagy gyalog jutottak be a városba, szállásoló-bizottsági tagok által vezetettve és szállás-jegyeket kapva. A vendégek nagy zöme azonban szombaton érkezett, részint vasuton, részint kocsikon. Az e napi esti vonatokat már a fél város nagyja és apraja várta; az indóház környékén ember embert ért, a fogatoknak alig lehetett közlekedniök. A vasuti kocsik ablakaiból kendő-lobogtatással, kinyújtott karokkal s a találkozás érdekes örömkifakadásaival igyekeztek magukról jelt adni a várva-várt vendégek, akik régi jó barátok, kedves ismerősök karján, édes visszaemlékezések hatása alatt vonultak be a fellobogózott városba és siettek a főiskolai kertbe, az ismerkedési estélyre, amely a deszka-csarnokban zajosan és a holnapi napra irányuló vérmes reménykedések között folyt le. Ott láttuk a debreceni dalegyletek küldötteit, Bereg és Szabolcs espereseit, egész nagy számát a közlről és távolról összesereglett papoknak és világiaknak; ott egész raját a szép nemnek; hallottuk a *Lányi* testvérek tüzes zenéjét és szinte megíttasodtunk a lelkesedéstől. Az énekkar tagjait kalap körül font nemzeti szalag, az önképző-kört zöld, a rendező-bizottságot sötétpiros szalag emelte ki a néparadatból, hogy a vendégek feilsmerjék azokat, akikkel rendelkezhetnek.

Az ismerkedési estélyt a fáklyás-zene követte. Mintha csak az ég is örömet lelte volna az ifjúságnak illetén hódolatnyilvánításában: az imént még ijesztően alkalmatlankodó szél egyszerre elcsendesedett s 9—10 óra között, a főiskola előtt, a tűzoltók szíves közreműködése mellett, sorakozni kezdett a fáklyás ifjúság. A főiskola s a város minden épülete fényárban uszott s egyszerre csak kigyult a 100 fáklya fénye is s meg-

indult a roppant tömeg a *Kis-utca* felé, onnan a piac-
 utcára fordulva beözönlött a főiskola udvarába, hogy
 főpásztorunk előtt kifejezze mély ragaszkodását és tiszte-
 letét. A lelkes főpásztor az ó-épületnek a rajzterem előtt
 fekvő oszlopos csarnokában fogadta az ifjúságnak,
Szalai Károly szénior által kifejezett hódolatát és elis-
 merését nyilvánította az olyan szellem iránt, amely az ifjú-
 ságot arra készíti, hogy még örömmámorában se feled-
 kezzenek meg azokról, akik szeretik és munkálják az
 ifjúság ügyét és előhaladását. Innen a *Kovács-utcán* le-
 az u. n. *Galgóczi-közön* vonult tovább az áradat
 s *Hegedüs László* főiskolai algondnokot üdvözölte.
 Az ifjúság szónoka *Perecz Sámuel* joghallgató volt. *Hege-*
düsnek az énekkarok és önképző-körök művelő hatását
 fejtegető beszéde után, tüntetve követelte a közönség
 a *Mocsáry* megjelenését, aki szívesen engedett is és tüze-
 sen beszélt az ifjúság hivatásáról. Majd innen az ú. n.
Templom-közön keresztül *Orbán Józsefet*, az énekkar törté-
 netének érdemes megíróját s a tanulóifjúság lelkes barátját
 keresték fel és *Hallgató János*, az énekkar elnöke fejezte
 ki előtte az énekkar háláját és törhetlen ragaszkodását.
 Az öreg úr — mint szokott — melegen válaszolt s
 biztosította az ifjúságot állandó szeretete felől. Innen
 végre a város északi végére zarándokolt a tömeg, hogy
Szinyei Gerzson tanárt, az ünneplő önképző-körnek
 régóta fáradhatatlanul működő elnökét üdvözölje. *Vat-*
tay László önképzőköri alelnök volt az ifjúság érzel-
 meinek tolmácsolója s a közönség élvezettel hallgatta,
 még kifáradva is, a megtisztelt egyén átértett szép
 válaszát.

E fárasztó vándorlás után dalra fakadt a közönség
 szíve, ajka és beharsogta a *Kovács-utca* északi felét, be-
 egész az iskola kertig, ahová, mint központba ismét
 visszatért és áldozott a barátságnak és emlékezett régi

időkről, régi szokásokról és tele volt reménnyel a holnapi nap dicsősége iránt.

Aztán reggel lett azoknak is, akik lepihentek, azoknak is, akik „*nem aludni jöttek*.” Mosolygós szép vasárnap reggel, hogy szinte sugárzott tőle a rendezőség ábrázata. A város már pitymallatkor mozogni kezdett. A piac idő előtt megtelt adó-vevő közönséggel és hogy az ünnep méltósága ott is jelezve legyen: magasra szökött az árfolyam. A háziasszonyok Patak jó nevéért s a konyha becsületeért; a vendégek — még akiknek jó fekhely jutott is — hogy a tegnap megízlelt örömeket mielőbb újra éldelhessék; öregje és ifja, nagyja és kicsinyje, hogy multjok emlékeinek élhessenek: mind talpra állottak az első kakas-szóra. 7—8 óra között már hullámozott az utcákon a nép, sőt a hölgyek is elkészültek ünnepi öltözetökkel. A főiskola udvarán, kertjében és egész környéken élénk csoportok képződtek és boldogan magyarázgatták a diák-élet nagy élveit és apró bűneit. Itt volt a „*Pletyka-domb*,” a nagyot-mon-dás szószeke, a forrongások kiinduló pontja, a tréfák és legatiói élmények színtere; előtte sietve suhant el a leány, hogy el ne égjen a diák-szemek keresztüzében. Itt árulta *Szálkáné*-nénénk a kiflit és gyümölcsöt . . . hitelbe; ott lakott *Bónis* a vigilek utolsó hadnagya; amott meg, ni, ott állott egy ódon keresztépület, tetején a csengetyű tornyával, emeletén a nagy auditoriummal. Hogy elmúlik minden!! Ott tanította *Szeremlei* átszelle-műlt arccal a dogmatikát. meg a zsidót; jujj, még most is futos a hideg, ha a hétfői diáknapokra gondolok! Ott mosolygott és dorgált *Zsarnay*; ott exegetált *Kálniczky*, az áldott jó öreg, aki a vizsgán rendesen sorba kérdezett; lenn itt szunyókált el *Pálkövi* a német nyelven s itt lelkesedett és gyujtott a forradalom történetével; e tájon meg *Csoma* daliás alakja és modora rettentgetett; amott

a *Molnár*¹⁾ szelidségével éltünk vissza ; ott meg ni, ahol most az új épület alsó sora áll, a jó *Pali* bácsi (Finkey) törte velünk a latin ABC-ét és *Apáti*-val csintalankodtunk . . . Milyen más most itt a világ!! Hát a régi diákszüretünk itt e tájon, ahol most olyan sugárrá nő a fodros juhar ; hát az öreg *Maklári* uram és hírneves *fülesei*, a jámbor *Szálka Feri*,²⁾ aki sirjában is észre veszi talán, hogy nem maga csenget! . . . Ily s efajta halott-idézésektől aztán megárad a szív, a szó, a köny és hallatszanak édes ömlengések, merész fogadások és szent ígéretek. Mily jó, hogy el nem maradtunk, mily jó, hogy ezt a drága küszöböt még egyszer átléphetünk s ezt a jó öreg collegiumot még egyszer édes anyaként megölelhetjük!!

Majd új csoportok raja tölti be az iskola udvarát, zigét-zugát, nyitva álló termeit s emlegetik *Erdélyi* szigorát, *Heiszler* prófétaí alakját és görbe botját, *Árvai* parancsoló tekintetét s ügyes tapintatát ; a kis *Somossy* szürke-köpenyegét és kása-fúvó modorát, a *Bakó* kedélyeskedéseit és kozmás pipáját, a múlt és jelen összes professorainak mindenféle előnyös és hátrányos tulajdonait, sőt olyan is akad, aki kathedrába ülve utánóz, vagy táblához állva, zsidó betűk festegetésével igyekszik bebizonyítani, hogy nem hiába költöttek reá. Egyben — úgy látszott — mindnyájan egyetértettek, t. i. hogy az „alma mater“ előrehalad s megérdemli fiaitól a hűségét és emlékezést.

Míg a hűk így áldoznak a szentelt falak között, azalatt *Ujhely* és *Liszka* felől egyre érkeznek a vendégek ; a várkert, a Bodrog-híd is megtelik régi ismerő-

¹⁾ Molnár István kiváló classicus tudós, a számtan és physika tanára, halálában a főiskola egyik jóltevője.

²⁾ Főiskolai szolgák voltak.

sökkel, akik közül egyik kőbe vésett nevét keresi, másik kedvenc tanulóhelyére siet; ez lakhelyét, régi gazdaszonyát, amaz tanárját, barátait, vagy esteli örömeinek, tanyáját látogatja meg; egyik nejeinek, másik fiainak és lányainak magyaráz s szinte feledi, hogy évek múltak, évek tűntek, úgy megifjodik diákkori emlékeitől.

De ime, a harang kondúl s a szerte hömpölygő áradat egyszerre ugyanazon irányban kezd tolongni: kiki az istenháza felé, hogy imádkozzék és lelke megteljék égi élvekkkel, a művészet varázshatalma alatt. Jó gondolat volt a rendezősegtől, hogy a hármas ünnepélyt egy helyen és pedig az arra legalkalmasabb városi nagy templomban kívánta megülni, valamint az is, hogy az ajtókat az első harangszóra felnyitatta s ezáltal elejét vette a fulasztó és ájulással járó ember-tolongásnak, amiről a 300-ados ünnep még ma is sokak előtt emlékezetes. Így a nagyközönség számra nézve 4—5000 ember, a rendezőség közreműködése mellett elég korán s elég kényelmesen elhelyezkedett, s a nagytemplomot, annak minden karát székekkel és lócákkal megrakott téreit szépen megtöltve, nyugodtan várta az ünnepélyeségek megindulását.

9 órákor, midőn már az egyházkerületi küldöttség, élén a főpásztorral s az 50—60 régi tag által megerősített énekkar is helyet foglalt: felzendült előbb a „*Szent Isten noha néked,*“ majd az „*Im bėjöttünk nagy örömmel*“ első pár versszaka s a nagyközönség túlharsogta az orgona szélesre eresztett hangjait és nemesen érezte az egyszerű protestáns ének és istenitisztelet lélekre ható erejét. Még hangzott a gyülekezeti zsolozsma, mikor az orgona környékén ülő kartagok között mozgás támad s egyszerre szem-fül lesz a templomi gyülekezet és lesi-várja az iskolázott hangok felcsendülését felvont idegekkel. A karnagyi pálca billenésére ajak mozdul,

hang megmered, szív megárad és ölelkezni kezd az ég a földdel. Egy derék öreg úr négy mértföldre szokott kitérni a rendes útjából egy szép karénekért. Itt is jelen volt s nem fáradt hiába. A „*Népek ura, örök fel-ség!*“ kezdetű karének egészben is, szép bariton szólója által pedig — főleg a *Perecz Samu* olajba főtt hangján — különösen alkalmas arra, hogy hódítson és imára hangoljon. *Terhes Barna* lelkésznek, az ünneplő egyház szónokának, nem volt nehéz ily előkészítés után magával emelni a közönséget a könnyörgést meghallgató édes Atyához; de bizony oda is emelte. Imáján, hangja hullámlásán átérzett, hogy ő bensőképen ünnepel s az ő lelkének igaz öröme van. Alkalmi beszédje, melyet *Máté V. 14., 15.* felett tartott, szintén ünnepi érzelmek és ünnepi lelkesedés kifolyása volt és méltó kezdete az ünnepély további folytatásának. Melegen óhajtuk vele együtt mi is, hogy *e nap egyik legszebb emlékeül, kiki elvitte legyen magában azon szent elhatározást, hogy az Úr evangyéliomi házától s az abban égő szövétnektől, a közművelődés oltárától, senki meg nem vonandja köztünk szíve meleg érdekelttségét, buzgalmát és áldozatkész-ségét.*

Utána — a szószék előtt rögtönözött és feldiszi-tett emelvényen — főpásztorunk kimagasló alakja jelent meg, aki szokott melegségével röviden jellemezte az énekkarok és önképző-körök hivatását, amely hivatásnak az ünneplő kar 100, az önképző pedig 50 éven keresztül iparkodván megfelelni, megérdemlik, hogy e nevezetes forduló pontján életöknek, velök együtt örüljünk és ünnepeljünk. A lelkesedéssel fogadott beszéd végeztével újra az énekkar felé fordul a közfigyelem, amely *Ivánka Sámuel* énektanárnak alkalmi műdarabjával követelt magának nagyobb-nagyobb tért a közönség szívében. Borús-derős, csendesen merengő, majd vidáman szö-

kellő volt az, mint az élet, mint a kedély világa, mint az elfolyt 100 esztendő története.

E dalos visszaemlékezésre jött a szóbeli visszapillantás. *Orbán József*, a rokonszenves öreg, egykori hangvezér, történettanár és író tünt fel az emelvényen és azon a még mindig csengő hangon, amely hajdanában a kaszás csillagig kapaszkodott, általános élénk tetszés között fűzött el nem hervadó babért a 100 éves énekkar örök-ifjú homlokára. E *Visszapillantás* után, *Apostol Bertalan*, volt kartag és jelenlegi ónodi segédlelkész olvasta fel pályabérre méltatott alkalmi ódáját, amelyet az ünneplő közönség biztató tapsokkal fogadott. Ezt követte az első *összelőadás*, az ünnepélynek egyik elragadó részlete. A *Dalünnepen* című országosan ismert és kedvelt műdarabot 80—90 öreg és ifjú kartag énekelte ünnepi lelkesedéssel és iskolázott műízléssel. Elfojtott lélegzéssel hallgatta végig a nagyközönség *Thern*-nek ez ihletett alkotását és fényesen meg volt jutalmazva, már eddig is, sokképen igénybe vett türelmességeért. A kitörő tetszésnyilvánulások után, a pillanat mámorosító hatása alatt aztán felbomlott az ünnepélyes rend, s erőt kezdett venni a közönségen a beszédesség. Csoportok képződtek s a templom különböző boltívei alatt szabadon kezdték élvezni a viszontlátás örömeit és gyakorolták a kritikát és érezték, hogy a toronyóra már elütötte a tizenkettőt. Jövés-menés, járás-keles váltotta fel az imént még komoly templomi csendet s *Szinyei Gerzson*-nak, az önképző-kör 14 éves elnökének és ünnepi felolvasójának már ezekkel a kedvezőtlen szelekkel kelle viadalra kelnie akkor, mikor az emelvényre lépett, hogy a közös ünnepből kivegye az önképzőt illető osztályrészt és nagy gonddal írt értekezését a zajongó néparadat hullámaiba beletemesse. Akik az emelvény körül voltak elhelyez-

kedve, szinte tüntetőleg igyekeztek azon, hogy figyelemtelenséggel jutalmazták a szónok fáradozásait, aki felismervén a helyzet nehézségeit, nagyokat fordítva sietett a befejezéshez, kiérdemelvén a hallgató közönség őszinte elismerését.

Mire egyes ember-erő alig lehet képes, azt könnyen kivitte az énekkar, a második *összelőadással*. Csend lett megint, mit a *Szabadságdal* izgató s tűzbe-vízbe ragadó hangjai törtek meg s viharos tetszésnyilvánulások következtek. Meg volt győződve mindenki, hogy a dal hatalmasabb és bővölőbb, mint a szó. De ime, magas, nyúlánk barna ifjú lép az emelvényre és megingatja a közmeggyőződést. *Virág József* theologus és kartag olvassa parancsoló, némaságra készítő, átható hangon, *Filep Mihály* theologusnak és önképzőköri tagnak pályanyertes alkalmi dicsőítő költeményét, amely az önképzőkör *Emlékkönyvének* első lapjára érdemesítettetett. — A már megfogyott hallgatóság fülébe még sokáig fog csengeni az a hang és általa és vele az az ének. Felolvasó és szerző, akit megjelenésre hívtak fel, egyaránt szíves elismerésben részesültek. Az élvezetekben kifáradt közönség aztán hirtelen felkerekedett s a *Szót* hangjainál, emlékekben meggagdagodva sietett ki haza, ki a 3 frtos közebedre, hogy a szellemiek után a testnek is megadja a magáét és erőt meríthessen a nap és est még hátralevő fáradozásaihoz.

Míg benn az élvezetek hosszú sora folyt, azalatt künn a templom kerítésében rögtönözött áru-asztalok körül fiatal leányok kínálva-kínálták a ki- s bejáró közönségnek az ünnepi egyházi beszédet és takaros összeget gyűjtötték össze a helybeli ref. leányiskola sokféle szükségének fedezésére. Legyen érte elismerés a derék papnak, aki szellemi termékeivel már több ízben áldozott az egyre erősödő népiskolára; elismerés a lelkes

főgondnoknak, aki az alkalmat áron is megveszi, hogy a szent ügyet előbbre segíthesse és a kedves ifjú leányoknak is, akik örömmel és ritka készséggel és kedvességgel vitték szerepüket és könnyűvé tették az áldozatot. De legyen elismerés az áldozóknak is, akik a leányiskolát gyámolítván, szent érdekeknek lettek gyámolaivá.

Mire a templom egy óra után kiürült, a magánházak vendéglőkké alakultak át, hol terített asztalok várták az érkezőket; az iskola-kert pedig megtelt sátorokkal és a füstölő konyha ingerlő szagával. Szivar, mézeskalács, divatcikkek, pipere-tárgyak, fényképek, hűsítő italok egymást váltogatva kínálkoztak a járókelőknek. A csarnokhoz vezető főút gesztenyéi alatt diákok árulták az *Énekkar történetét*, az önképző-kör *Emlékkönyvét*, lapunk ünnepi számát, *Orbánnak* „Alapok és alapítványok“ című bővített kiadású ismeretes művét sat. sat. A deszkacsarnok hosszú asztalai, díszesen felterítve, csak úgy mosolyogtak a 3 frtos jegyek birtokosaira, akik siettek helyöket mielőbb elfoglalni és izgatottan várták a két órára hirdetett közebed megnyitását. Két óra tájban a rendezőség, élén a lankadni nem tudó *Nemes Ferenc*cel, a fürge *Kun Zoltán*nal és az aszúborok nagy mesterével, *Vas Imré*vel, vékony-nyakú s drága nedvű üvegekkel fordítanak a hangulaton és kezd igazolva lenni az ebédjegyek sokfelől felpanaszolt ára és terjedni kezd a jó vélemény az ebéd hitele iránt. Az énekkar étvágycsiklandoztatóul rázendíti az *Étlapot*, mire aztán pont d. u. két órakor megérkezik a párolgó leves. elnémúl a követelő nyugtalanság és felharsan a *Lányi* magyar zamatú szabatos zenéje.

A harmadik tál ételnél már megindul a toasztok árja. *Dr. Lengyel Endre*, a közös rendező-bizottság köztitisleitnek örvendő elnöke, az egyháznak sok éven át

hű főgondnoka sat., elnöktársához, *Szinyei Gerzson*hoz szállva, mély csendben, a közérzület hű tolmácsaként, őszinte sajnálattal mondja, hogy „hiányzik a mi fejünknek főfő koronája“ és lelkes szavakkal poharat emel id. *Br. Vay Miklósért*, főiskolánknak s a hazai protestantizmusnak főfő büszkeségeért s annak hasonnevű és szellemű fiáért s egyuttal általános lelkesedés között sürgöny-szöveget is olvas a gyöngélkedő s az ünnep fényét pénzáldozataival emelő főgondnok üdvözlésére. Alig indul el a rendelkezésre álló szolgál a sürgőnynyel, mikor ifj. *br. Vay Miklós*, a sasnak sas fia, néhány meleg szóban köszönetet mond az ő drága atyja iránt nyilvánuló tiszteletért és ragaszkodásért s élteti az ünneplő közönséget. Utána mindjárt *Szinyei*, a mi fejünknek köztünk lévő s az ünnepély sikerében tettleg is osztozkodó koronájáért, a buzgó főpásztorért, *Kun Bertalan* szuperintendensért; *Orbán József* a főiskola két algondnokáért, a közsajnálatra betegen fekvő, otthon maradt *Prágay Lajosért* és *Hegedűsért*, kinek neve főiskolánknak újabbkori történetével hálára kötelezőleg van összeforrvan. Majd *Béki Sámuel*, kassai lelkész és tanügyi bizottsági tag éltette az ünneplő ref. egyházat s annak előljáróit; *Fejes István*, s.-a.-ujhelyi lelkész és író, a jubiláló ifjúsági egyleteket; utána *Emödy Dániel*, jogtanár és nevezetes pohárköszöntő, a megyék díszét, *Zemplént* s annak múltbeli és jelenlegi nagy fiait, vezéregyéniségeit. *Kossuth* nevére kitört az éljen s jutott belőle a megye jelenvolt jeleseinek és a szónokoknak is, érdemök szerint. A csend helyreálltával *Terhes Barna*, helybeli lelkész, a verses toasztok atyamestere, jóízű és zamatú versben köszönti . . . a *khorus kulacsát*, s az általános derűltség közepett azonnal sorba jár a kinyomtatott toaszt s 10 krjával szép jövedelmet ad a leányiskola tőkájéhez. Eközben étel-ételt követve s valamennyi közelismerésben

részesülve, emelkedni kezdett a hangulat s a deszka-csarnok környékén hullámszerűen kezdett a kíváncsi közönség. Halljuk! halljuk! szól a toaszt-jelző ige és *Kun Bertalan* álló alakát láttuk a közönség felett kimagaslani. Szólt melegen, nemesen a felekezetek között uralkodó egyetértésről, éltette azokat, akik a keresztyén testvériséget jelenlétük által, az egész ünnepélyben való részvételükkel is megpecsételték: Főt. *Prámer Lajos* r. k., *Fesztori Tamás* g. k. és *Desseffy Sándor* r. k. espereket. Az ebédlő közönség nem színes udvariasságból, hanem lélekből ösztözött a főpásztor érzelmeiben. Erre *Lengyel Imre*, a debreceni polgári dalegylet elnöke és képviselője, mint a testvérfőiskola növeltje, meleg szavakban a sárospataki és debreceni tanári kar és ifjúság hosszú egyetértéscért, köztetszés mellett ürített poharat. Őt *Hallgató János*, a helybeli énekkar elnöke követte, ki a derék debrecenieket s azoknak jelenlévő képviselőit; majd *Szerdahelyi Aladár* ág-csernői ifjú földbirtokos, ki Sárospatak városát; *Szalai Károly* szénior, ki a nagy-közönséget éltette, köszönve az ifjúság nevében annak szíves részvételét. Ekkor már a kívülállók mind sűrűbb sorfalat kezdtek képezni a csarnok körül s a hölgyközönség egyrésze a csarnoknak még üresen maradt padjain helyezkedett el és vidámabbá tette annak bensejét. *Desseffy Sándor*, Sárospatak közkezdveltségű r. kath. lelkésze és espere, már ily kiegészített szép közönség előtt emelt poharat ékes nyelven és közfigyelem mellett a *harmonia*ért: *Szinyei Gerzson* az önképző-körnek még ma is élő, alakító tagjaiért: *Harsányi Sámuel*, apagyí ref. lelkészért és *Mészáros József*, volt ref. lelkész és jelenlegi gazdatisztért, ez utóbbit szép ősz alakában be is mutatta a közönségnek. Ezután üdvözlő-levelek és táviratok olvasása következett. *Dóczi Imre*, körösi tanár és önképzőkör elnöke, volt pataki diák és kedvelt író;

valamint a *debreceni* önképző-kör is *Fiók Károly* és *Révész Kálmán* aláírással, *levélben*: *Kacsóh Lajos*, budapesti hivatalnok, az önképző-kör egykori buzgó tagja és *Király Pál*, budapesti tanár, jeles író; *Lengyel István*, a term. tud. társulat s.-titkára; *Bodor István*, rimaszombati tanár és volt karelnök; továbbá a *n.-kőrösi* gimnázium tanári kara; *Kulcsár Sándor*, újvidéki ref. lelkész és *Kulcsár Ferenc*, mindnyájan volt pataki diákok, táviratban üdvözölték az ünneplő ifjúságot. Mire a felolvasásnak vége lett, az ebédlő közönség kedve csapongóra vált, a csarnok hullámzó alakot öltött, rendről, általános figyelemről többé képzelődni is alig lehetett. *Kóródy Sándor*, beregszászi ügyvéd, humoros író, már székre állva is csak szűkebb körben tudott a *Lukács Ödön* esperes és ismert költő szép alkalmi költeményével hódítani, mire *Erdélyi Sándor*, a kar egykori jóemlékű hangvezére, asztaltetejéről próbál szerencsét, szintén verses üdvözlétével. Majd *Czelder Márton*, pap és író távirata hangzik; *Fejes Mocsárit*; a szuperitendens a tanárokat; *Emődy*, szintén asztal-tetőről, a rendezőbizottságot, ennek elnökeit és *Kun Zoltánt*, az ezermestert s *Szinyei* a lelkesek egyik leglelkesebbjét: *Nemes Ferencet* köszönti, amikor aztán *feketét* hordanak s a csarnok benseje embergomolylyá válik; dal, zene, pohárcsengés, taps, kacaj zűrzavarától, Hegyalja borától, találkozás örömétől édes mámor vesz erőt a lelkeken és fényes arccal, boldog elégyűltséggel 5—6 óra tájban kezd széteszlani a csarnok 3 frtos közönsége és helyet ad új embereknek, új erőknak, új áldozóknak. Mindenki érzi, hogy ezt a napot nem lehet elfeledni és sajnálja, hogy az évtizedeket nem szokták megünnepelni.

A délutánnak még hátralevő részét látogatásokkal, újabb meg újabb barátságkötésekkel töltötte a vendég-

sereg, vagy erőt gyűjtött az est fáradalmaihoz. A hölgyeknek külön szerep jutott: őket az estéhez, a táncmulatsághoz való készülődés foglalta el.

7 órakor — programm szerint — megnyílt a főiskola imatermében a hangverseny, s a néhány régi kitűnő taggal erősített kar elragadta a közönségnek azt a részét, amely ráért az élvezeteknek ezt a poharát is kiüríteni.

A kar a *Vadász gyönyöre* és *Fohász* című műdara-bokkal és egy quartettel, *Virág József* theologus komoly, *Szalai Károly* szénior pedig tréfás szavalatokkal szereztek magasabb élvezetet a szemén-szedett szép közönségnek, amely innen az előre is rendkívűlinek ígérkező táncmulatságba, a torna-csarnoknak ritka ízléssel átalakított, tündérlakká varázsolt termébe sietett megízé-
líteni — ha lehetett — az utolsó pohárt. Aki korán érkezett, az még gyönyörködhetett a terem szépségeiben, olajfestésű képeiben, szobraiban, virágcsoportjaiban és fényszóró csilláiraiban. A későbben érkezőknek már ez a gyönyör sem jutott. Ember ember mellett állva, tűnődve kérdezte: mi lesz ebből? A fiatalság volt csak megakadva. Talpában lüktetett a vér, de hely, ahol kedvét kiönthetné, alig akad egy talpalattnyi, a közönség pedig még egyre érkezik. Itt látszott meg: mily nagy és mily fényes vendégserege volt e napon Sárospataknak. 8—900-an lehetnek, akik beözönlöttek a tánchelyiségbe, s köztük közel s távol vidékek női szépségei s férfi nevezetességei, az egész — így mondják — becsületére válhatott volna a budapesti *Vigadónak*. A rendezőség tanácstalanúl állt, de szívében titkos örömet élvezett. Mit volt mit tennie: ráhúzatta a csárdást és akinek bátorsága engedte, megpróbálkozott és azt hitte, hogy táncol, pedig csak egy helyben tipegett. Jó volt ez is, s boldog volt, akinek ilyen is jutott. A táncra készült közönség nagy része

azonban csak hallott és látott, meg talán elégedetlenkedett; de tánchoz még gondolatban sem juthatott. Négyesekről szó sem lehetett; azokat, — mint táncnyelven mondják — „nem lehetett felállítani,“ kivéve egyet, úgy hajnalhasadtakor, mikor már a közönség nagyobb fele szétiramlott s még akkor is 70—80 pár járta, mintegy a türelmesség jutalma gyanánt.

Hát a deszka-csarnok? Annak éjjeli képét csak látni és csudálni lehetett; de leírni szinte képtelenség! Ahány asztal, annyi szónok és annyiféle dal és annyiféle lelkesedés. És mégis sehol semmi baj és mégis sehol semmi rendetlenség! Itt kilenc hangvezér hangja csattog, amott a bassus fúr a mélybe; itt a debrecenieket, amott F.-Szabolcs és Bereg espereseit karolják; egyik ölelkezik, másik csókolózik, kiki amint lelke sugalja; ilyen igazán csak egy században történhetik és csak ifjúkori szent emlékek hatása alatt.

A reggel aztán véget vetett zenének, zajnak, táncnak, szökellő kedvnek s a közönség búcsúzott és sietett a 6 órai vonathoz, hogy otthonába repülhessen és mielőbb elregélhesse övéinek az ünnep történetét. Akik itt maradtak, azok a főiskolai gyűjteményeket keresték fel, vagy pihentek és emlékeztek.

A város még hétfőn is egész nap lobogóva állt, mintha nyújtani akarná az ünnepélyt és marasztaná a szívesen látott vendégsereget, amely — hisszük — édes emlékekkel és szívében az „alma mater“ felújult képével és forró ragaszkodással hagyta el városunkat és főiskolánkat. Adja Isten, hogy a fiak felfrissült szeretete termékenyítő áldásban láttassék meg egyházunkon, főiskolánkon s annak szépre-nagyra hívatott ifjúsági egyletein!

A concerti és báli bevétel, mint halljuk, 1100 frt, amely nemcsak a költségeket fedezi, hanem tiszta jövedelmet is biztosít s azt is lehetővé teszi, hogy a nemes báró főgondnok nagylelkű adománya alapítványképen őrizze meg az adományozó emlékezetét.

A főiskolai énekkar és ref. templom 100 éves, a Magyar Irodalmi Önképző-Társulat 50 éves fennállásának hármas örömtünnepéről szól ez emlékezés, amely
 megj. lent a Sárospataki Lapok 1882. évf. 28., 29. számaiban.

ÉNEK- ÉS ZENETANÁRI ÁLLÁS A SÁROSPATAKI FŐISKOLÁBAN.

A protestáns, közelebbről az ev. ref. énekügynek egyik igazán hivatott reformátora, *Ivánka Sámuel*, sárospataki tanár — mint azt a tiszáninneri egyházkerület nyári gyűléséről szóló tudósításban olvashattuk — 500 frt évi nyugdíj mellett, elhagyta a tanári állomását s üresen maradt helye betöltésre vár.

Szívvél-lélekkel élt egy eszmének s szegénysége dacára is gazdag tudott lenni, ha az eszme érlelése áldozatokat követelt. Mikor először feltűnt reformtörekvéseivel az irodalomban, *Erdélyi János* reávetette szemét s barátjával, *Hegedüssel* úgy intézték a dolgok folyását, hogy Sárospatakon az ének- és zenetanári állomás megüresedett. Egy kis jószándékú erőszakoskodás is bevegült ebbe a machinatioba, aminek a jó vége az lett, hogy *Ivánka*, az énekügy iránt való teljes lelkesültségével, sárospataki tanárrá választatott.

Sokan emlékezünk még reá, amint jó *Kőrösi* bátyánk, (a kántor) a múlt énekének egyik hatalmas képviselője, birokra kelt a jövő énekének szintoly hatalmas képviselőjével; amiből gyakran éktelen disharmonia támadt az istenitisztelet rovására. Ha valaki ilyenkor bepillantott volna az *Erdélyi* lelkébe, boldognak látja őt, akinek aestheticája tiltakozott az éneklők egyéni szeszélye és izléstelensége ellen. Ő a disharmoniában a jövő harmoniájának örült.

A reform azonban nehezen indult. Egészen másban nőtt, máshoz öregedett a gyülekezet, az újítások

íránt érzett iszonyaival nem könnyen enged magán kifogni. Nehezen indult az iskolában is ; de végre megindult és gyorsan haladt. Hatását megérezték az egyházak és egyházmegyék s *Ivánka* egymást érő művei, azokban elhíntett eszméi s tanácsai által befészkelte magát mindenfelé s a régi éneklési divatot, különösen a tiszáninneri egyházkerület iskoláiból és egyházaiból kiszorította. Sok visszatetszéssel, temérdek szemrehányással járt ez a reform, de végre is megvalósult. Képezdei tanulók, theologusok mint 3 éves rektorok ; gimnáziumi növendékek s a különböző kar-énektárak, énekiskolák stb. segítették az ügy előrehaladását. Itt-ott az orgonák is kíváncsiakká lettek s azok is javítottak a helyzeten.

Régebben a főiskolai énekkar tagjai többnyire hatalmas hangerővel, de alig valami kóta-ismerettel bíró egyénekből teltek ki. *Ivánka* óta ez is előnyösen megváltozott ; a mai kartag nemcsak azt látja énektárában, hogy egyik hangjegy fonnebb, a másik pedig lejebb esik ; hanem tudja annak nevét, értékét, vagyis van mindenkinek bizonyos hangjegy-ismerete, amely által munkája könnyítve s a siker inkább biztosítva van.

Ezekén kívül *Ivánka* köteles volt az önként vállalkozóknak, lettek légyen 80—100-an, zeneórákat is adni, félékenként 2—2 frtért. Tanítványai tegyenek mellette bizonyoságot, hogy ő megfáradt azért a 2—2 frtért, adván hetenként 20—30 zeneórát. Csak az ő physicuma bírhatta ki.

Most, amidőn immár nyugdíjazása, 24 évi fárasztó munkálkodás után, kimondatott s helye betöltendő, önként támad a kérdés : minő kellékekkel kell bírnia az *Ivánka* utódjának, akinek már az a szerencse jutott ki, hogy az elődje által megtört és megsimitott úton fog haladni ?

Nem volnánk eléggé hű fiai a sárospataki főiskolának s nem képviselnők eléggé méltán ennek érdekeit, ha most — mikor még személyekről nincs szó — el nem mondanók feleletünket ama kérdésekre.

Előre is ki kell jelentenünk, hogyha uras, fényes berendezkedésre volna módunk, az ének- és zenetanári állomás terheit megosztva szeretnők látni, két egészen hivatott egyén között. Így lehetne joggal megkövetelnünk, hogy mindkét irányban egyaránt ki legyenek elégítve a kíváncsiságok és az érdekek. Így aztán lehetne jó zenekart, jó zongorázókat várnunk s várnunk azt is, hogy a zene többféle ága iránt egyre növekedő érdeklődés mutakozzék növendékeink között.

Ha azonban szegények vagyunk ahhoz, hogy külön ének- és külön zenetanári állomást szervezzünk: akkor *a súly az énektanításra fektetendő*. Protestáns istenítiszteletünk egyik lényeges alkatrésze az ének. Már *Sztáray Mihálynak*, a reformátornak is nagy előnye volt, hogy szépen tudott énekelni s minden ép érzékkel bíró protestáns ember kedvét leli abban, ha anélkül buzoghatja ki Isten iránt való szerelmét énekében, hogy szomszédja szabálytalan zúgása megbotránkoztatná.

A megválasztandó énektanárnak 8 gimnáziumi s egy előkészítő osztály vezetésén kívül, még a helybeli állami tanítóképezde növendégeit is vezetni, oktatni, irányoznia kell. De egyéniségének, protestáns érületének s mesteri képességének a százados múltú énekkaron kell főleg meglátszania; miből természetesen következik, hogy ének- és zenetanárnak csak oly egyént tudunk képzelni, itt a mi főiskolánkban, aki teljesen át van hatva a protestáns cultus szellemétől s attól a nagy feladattól, amely reá a cultus szempont-

jából várakozik. Úgy tudjuk, hogy *Ivánka* elődjének, a különben jeles szakférfiúnak, épen az volt elengedhetetlen hiánya, hogy nem volt s nem is lehetett érzéke a prot. cultushoz s a protestáns énekléshez. Kitűnt s alkotott, mint zenetanár; de nem válhatott be s nem hathatott fejlesztőleg mint énektanár.

Ha az következnek be, amit *Ivánka* többször sürgetett, t. i., hogy a gimnáziumi és képezdei énektanítás és az énekkar vezetése kizárólag egy ember feladatává válnék, akkor — miután eddigelé a 4 felső gimn. osztálynak is négy szólamra éneklő kara volt — bizony elég teendője volna egy embernek, mint tisztán énektanárnak.

De föltéve az ellenkezőt, azt nevezetesen, hogy az énektanár a gimn. osztályok énektanításánál csupán a vezető, irányadó szerepére lesz hivatva s hogy annak, mint *Ivánkának*, a zeneoktatást is végeznie kell: quid tunc? Akkor is csak azt mondhatjuk, hogy a főszűly újra és mindig az énektanításra helyezendő.

Tiszteljük, becsüljük a mai kor zenei hajlamait; örömünk telik benne, ha növendékeink, gyermekeink a zene egy vagy más ágában bizonyos érettségre juthatnak el; a zongora, a hegedű, a fuvola, a cimbalom, kis és nagy bőgő mind nemes időtöltésre nyujtanak alkalmat és nemesítik a kedélyt és a képzelő erőt; tehát mind nagyon beillenek a tanulni valók közé; dehát sem a gimnáziumnak, sem a jog- és theologiai akadémiának nem volt feladata soha, hogy zene-virtuózokat produkáljon s így a zeneoktatás mindig mellékes feladatunk volt, mint főiskolának s az marad bizonynyal még sok ideig.

Alkalmat adni a növendékeknek, hogy netalán szunnyadó tehetségeik ez irányban is életre keljenek, s odáig segíteni őket, hogy az ébredő tehetség előre

is haladjon: ez kötelességünk s főleg ilyen szempontból nélkülözhetlen kellék az elválasztandó ének- és zenetanárban, hogy a zene különböző ágaiban otthonos legyen. *Előnye lesz, ha kitűnőség a zenében; de elengedhetetlen, hogy az legyen az énekben, illetőleg az énektanításban s az énekkarok vezetésében.*

Egyesítettvén a két feladat egy hivatalban, kétségenkívül áll az, hogy — amint eddig is volt — az állomás nehezebb fele a zenetanárság leendő; mivel a nagyobb eredmény mindig ezen az oldalon lesz nehezebben megszerezhető, kivívható. Több ok miatt állíthatjuk ezt. A legfőbb az, hogy főiskolánk a szegények iskolája lévén, ide igen sokan, igen kevés előképzettséget hoznak; mindenekfelett igen kevés könnyedséget és érzéket a művészeti tárgyakhoz. Az előjáróság eddig igen bölcsen úgy intézkedett s úgy fog bizonytal ezután is, hogy igen olcsóvá tette a művészi tárgyakhoz való hozzájutás útját, minek következtében vállalkozók mégis csak akadtak, néha egészen a túlságig. Ezekkel azonban csak hosszú idő s törhetlen kitartás mellett lehetett odáig jutni, míg a tanító saját küzdelmeinek megnyugtató eredményét megláthatta. Hogy ez így lesz ezután is, arra készen kell lennie a leendő tanárnak, aki 2—2 frtéért féllevenként 50—60 gyermeket tanítandó, nagy türelem és ambitio birtokában sem egyhamar teremthet maga körül új világot.

Mint zenetanárnak, a leendő s most már ismét szépen megindult *zene-egylet* vezetésében lehet majd megérnie a mester gyönyörét, ami azonban szintén idő kérdése lesz, de bekövetkezik kétségenkívül, mihelyt a hivatott lélek egész szerelme fogja ifjainkat beédesgetni a zene-egylet tagjai közé s mihelyt ez egylet iránt az iskolai előjáróság pártfogó figyelme is érdemileg fog mutatkozni.

Nem elriasztásképen írjuk pedig ezeket; mert nálunknál senkisé nem kívánhatja inkább az ének- és zeneügy fellendítését s illetőleg további virágzását; hanem azért, mert netaláni csalódásnak nem kívánunk senkit kitenni, aki velünk együtt ugyanazon verejtékkel szerzett kenyeret eszi; meg azért is, hogy vállalkozó és előljárók egyaránt tisztán lássák, hogy az ének- és zenetanári állomás betöltése nem tartozik nálunk a közönséges feladatok közé s aki arra rászánja magát, *jó ha tele van a szíve már jóelőre hálával és szerelemmel a sárospataki főiskola, ennek multja és jövője iránt.*

FELSŐBB ISKOLÁINK JÖVŐJE.

Megtörténvén a nép- és középiskoláknak az állam és főhatóságaink kívánalmai szerint való berendezése; úgy a sorrend, mint a tanügyi érdekek is azt követelik, hogy a megkezdett átalakítás fokozatosan haladjon tovább; addig t. i., míg a felsőbb iskolákon is meg nem látszik a megindult áramlat nyoma, bélyege, hatása.

Ha semmi nem kívánná, akkor is megtörténnék már; mert természete az az újítás szellemének, hogy nyugtalan s addig keresi az alkalmat, utat és módot önmagának érvényesítésére, míg elvégre is megtalálja.

Előtte állunk tehát elsőbben is *a jog- és theologiai akadémiák rendezésének*.

A jogakadémiákkal majd végez az állam s illetőleg annak szakminisztere, a felekezeteiktől megvárván, hogy vagy hódoljanak meg az újabb követelések előtt, vagy zárják be jogakadémiáikat. Inkább az utóbbit — gondolja magában a szakminiszter — aki újabb és újabb egyetemek felállításától, tehát saját ideáinak megvalósulásától várja a felsőbb tanügy felvirágzását.

Minden jel arra mutat különben, hogy az az idő, melyben felekezeti jogakadémiáink egy része átadatik a történelemnek, már nincs messze. Maga id. báró Vay Miklós, mint a convent elnöke, márciusi megnyitó beszédében világosan kimondá, hogy szükségünk van *erőink koncentrálására* s ugyanakkor, egyebek közt, azt is kifejezé, hogy *elég, ha „egy, átmenetileg legfeljebb*

két jogakadémiát tartunk fel, de amely aztán megfeleljen rendeltetésének.“ Melyik lesz az az egy, vagy átmene-tileg legfeljebb kettő : azt ne találgassuk . . . elég, ha tud-juk, hogy a fejsze a fának gyökerére vettetett.

A convent nem fogott ugyan a hatalmas meg-nyitó beszéd részletes taglalásához s az abban kijelölt célok útjának egyengetéséhez ; de amikor szívesen hallgatta és megéljenezte az elnök nagy gondolatait és következtetéseit, ugyanakkor elfogadta mintegy azokat sajátjaiul, vagy megadta magát azoknak előre, mint kikerülhetetleneknek.

De tovább is mehetünk a jelek felsorolásában. Az egyetemes tanügyi bizottság például tüzetesen fog-lalkozott a középiskolák, tanítóképezdek, theologiai akadémiák tantervével, fegyelmi, rendtartási szabályai-val s mindenikre tudott határozatokat készíteni, terveket megállapítani ; de a jogakadémiák kérdésével sem ez, sem maga a convent nem látszott nagyobb mértékben törődni ; már vagy azért, mert azok dolga rendben lévőnek tekintetett ; vagy ami valószínűbb : mert egyik sem látta szükségesnek, hogy az állam mellett a jog-akadémiák gondjával is elfoglalja magát. Szóval, ha a jeleket jól ítéljük meg, a jogakadémiák kezdenek kiszorulni a protestáns tudatból és szükségérzetből, vagy legfőlebb, mint az érdeklődésnek másod-harmadfokú tárgyai szerepelnek.

A jog és igazság nincs kötve bibliához és felekezet-hez, mondják sokan, részint érvül, részint vigasztalásul ; az oktatás minden fokon az állam kötelessége, hangzik ismét . . . és mi nem is próbáljuk kétségbe vonni ezeknek a tételeknek igazságát, s ha multból nem örököltük volna az igazolt féltékenységet s gyanút az államhatalom iránt : mi is ugyanazokat hangoztatnók ;

legfőlebb csak annyit toldva hozzá, hogy a felekezeteknek, igenis, szintén vannak saját jogaik és saját igazságaik, amelyekről lemondani s *amelyeket átengedni nem tanácsos; nem különösen addig, míg a modern állam maga sincs beléhelyezkedve teljes jog- és hatalmi körébe.* Mindaddig tehát, míg ez megtörténne, van valami megnyugtató azon tudatban, hogy az ország sorsát intéző nagyságok egy része felekezeti jellegű jogakadémiáinkon kapott szárnyakat s elveinek s ítéletének zománcát is itt kapta meg.

Igy gondolkozván, nem nézhetjük aggodalom nélkül, hogy jogakadémiáink napja alkonyodóra hajlik és újra meg újra hajlandók vagyunk mérlegelni az indító okokat, amelyek a korábban még oly melegen nyilatkozó közvéleményt jogakadémiáink sorsa iránt megváltoztatták s a főhatóságot a viszonyokkal való megalkuvásra bírják.

A legfőbb okok, kétségtelenül: az állam iránt való bizalom, saját szegénységünk s erőinkkel való gazdálkodás. *Szegénységünk* a mindeniknél nagyobb ok; mert ez teszi lehetetlenné a lelkesedést és a szükséges áldozatokat; ez szoktat részben *bizalomra*, megadásra s ez kényszerít *az erők koncentrálására is.* Hogy a bizalom is nő folytonosan, az kétségtelen. Sokan vannak közöttünk, akik szerint a modern állam-eszme természetes, öncéljának megfelelő fejlődése odáig haladt már is, hogy a multban annyira szükségesnek és üdvösnek bizonyult féltékenységre nincs többé elég oka a legprotestánsabb léleknek sem. Az is kétségtelen, hogy *ez* a felfogás naponkint hódít s ebben rejlik — a szegénység mellett — jogakadémiáink jövődjének rövidsége; ebben annak is az oka, hogy azok berendezése nem soroztatott sem az egyetemes tanügyi bizottságnak, sem a conventnek sürgős feladatai közé.

Dehát van e nagy kérdésnek egy másik oldala is. A modern államnak, amint azt mi ismerjük, nincs s nem is lehet természetesebb és megbízhatóbb szövetségese, mint a protestantizmus; céljaira nézve nem képződhetik hatalmasabb hadsereg sehol, mint a protestáns iskolákban, ahol a szabadságszeretet, rend, kötelességérzet lelke fuval s ahol a *haza csakugyan minden előtt*. Mivel ez nem öndícséret, hanem tapasztalatok által szentesített igazság: nem volna-e igazolt és üdvös lépés az állam részéről, ha a bennünk iránta egyre növekedő bizalomért, bizalommal közeledik felénk s iskoláinkat, ahelyett, hogy ledöntögetné követeléseivel, inkább építeni s fejlődni segíti adományaival? Tény az hogy jogakadémiáink eddigelé sohasem voltak hátrányára sem a tudományosságnak, sem a nemzeti szellem, sem a modern állameszme fejlődésének; s így létezésök legfőlebb csak bizonyos oktatási divatnak szolgálhat akadályúl, nem pedig a tanügy és állam igazi nagy céljainak. Az is tény, hogy azon okok, amelyek a főhatóságokat erőfeszítésekre sarkalták a jogakadémiák fentartása s azoknak az állam által követelt fejlesztése érdekében, ma sem szűntek meg; legalább legnagyobb részben nem s épen azért jogunk van sajnálkozni afelett, hogy a közvélemény kezd lemondani jogakadémiáinkról, s hónapokon keresztül nem akad senki, aki a conventi megnyitó beszéd nagy sejtelmei felett elmélkedésre indulna; holott pedig maga a nagyérdemű elnök szinte kihívja az eszmeccserét, mondván: *„Jól érzem, hogy mindezt könnyebb elmondani, mint életbeléptetni; de a dolog fölött gondolkozni s legalább egyházkerületeink s egyetemes tanügyi-bizottságunk figyelmét mindezekre felhívni, talán ma sem időelőtti már.”*

S miután erre a magas nógatásra is hallgatás a felelet: egygyel több okunk van arra, hogy jogakadé-

miáink nemsokára bekövetkező sorsa felett már előre is sajnálkozzunk. Ami megmarad még a felsőbb oktatás köréből számunkra: az különösen a *theologiai akadémia* s talán még a *bölcsészeti bővített tanfolyammal egybekötött tanárképezde és egy protestáns egyetem*. Az utóbbiak azonban magasra akasztott szőlőfürtök maradnak még sok időre.

* * *

A *theologiai akadémia*k sorsa, szemben a jogakadémiakkal, egészen kedvezőnek mondható; annyiban t. i., amennyiben szükségességök felett senkisémet kételkedik és jövődjük munkálása kizárólag a felekezeti joga és kötelessége. „Csont a mi csontunkból és test a mi testünkben.” Szűz szigetek, amelyeken az állam még nem barázdol.

De épen, mert ez a tér egészen a mienk s mert az itt vetett magvak első sorban nekünk gyümölcsöznek: szükséges, hogy *theologiai akadémia*ink a legnemesebb érdeklődés tárgyai legyenek s a bennök és értettök történetek és történendők folytonosan foglalkoztassák a felekezeti közvéleményt s ha kell, hasznos eszmecserére is lelkesítsenek.

Sohasem volt közönyös kérdés, ma a papuralmi törekvések és pápai mindenhatóság után való ágaskodások és bujtogatások újabb időszakában, még kevésbé lehet közönyös az: miként képeztetnek az ev. ref. vagy általában prot. papjelöltek nagyfontosságú hivatalukra?

Tény az, akármennyire hirdetjük is a felekezetek között uralkodó békeséget, barátságos jó viszonyt; tény az, még pedig naponként igazolható tény, hogy a római kath. egyház, mint „*egyedül idvezítő*,” bennünk protestánsokban tévedező juhokat lát, akiket meg kell térítenie, be kell az egy akolba terelnie az egy pásztor fenhatósága alá, aki ezúttal XIII. Leo. Maga ez az egyházfő

minden alkalmat megragad arra, hogy a római katolikus világot szövetkezésre buzdítsa ellenünk, a reformatiónak tulajdonítván a modern világ minden gyöngeségeit, a szabadságnak minden fel-feltünedező túlságait.

Ily körülmények között a theologiai akadémiák egyik nagy célja marad jövőre is, hogy azok a tiszta protestáns eszméknek jól felszerelt hadsereget növeljenek. A döntő harcot — már akkor, amikor — elvégre is a tudomány fegyvereivel kell megvívni s ott mi, a gondolat és lelkiismereti szabadság proclamálói, a veszto fél nem lehetünk; föltéve, hogy theologiai akadémiáink teljesítik kötelességöket.

E tekintetben — és itt ismét a jelekre hivatkozhatunk — a legjobb úton vagyunk. Maga a zsinat „Köznevelési és közoktatási szervezet“ című munkálatában, kimondotta, hogy *„a főiskolák szervezetének, valamint az egész tudományos felső oktatásnak alapelve a tanítási és tanulási szabadság“* (138. §.). Ezt hangsúlyozta a budapesti egyetemes tanügyi-bizottság, amidőn a theol. akadémiák feladatát így körvonalozta: *„Megjegyezzük, hogy csaknem szükségfelettinek tartjuk külön kifejezetten is megemlíteni, hogy bizottságunk itt, hol prot. papok elméleti és gyakorlati tudós kiképzéséről van szó, perczig sem gondolt egyébre, mint a prot. egyház ősi törekvésének és a prot. pap ősi jellegének megfelelő legfelsőbb fokú egyetemi szintvonalon álló tudományos elméleti és erre támaszkodó gyakorlati kiképzés feltételeire.“* E feladat szemmeltartása mellett készült a theologiai akadémiák legújabb s közössé válandó szervezete, amelyet — noha némelyeknek az ősi jogokat és ősi jellemet féltő aggodalmai mellett — a konvent is elfogadott (Kolozsvár, 1883. szeptember hó).

Ebben „az egyetemi szintvonalon álló tudományos elméleti és erre támaszkodó gyakorlati kiképzésben“

joggal üdvözölhetjük a theologiai akadémiák jövődöbeli feladatát s egyúttal felvirágzását is. Ebben ugyanis ki van jelentve, hogy azok, híven a protestantismus nagy céljához, nem ismernek csalatkozhatlan egyházat, örökigazságú hittételeket, hanem, igenis, örök szomjúságot az igazság és a folytonos tökéletesedés után. Ebben különbözünk a papuralmi egyháztól.

Ez a folytonos tökéletesedés és öntökéletesítés — ami összeesik az emberiség isteni feladatával — ez ütheti ki ellenfeleink kezeiből a fegyvert, ez biztosíthatja a protestantismusnak kimaradhatatlan diadalát s azzal együtt a tiszta emberi eszmék győzedelmét. Mert ez utóbbiról van szó a protestantismus küzdelmeiben és nem csupán egy confessionalis egyház érdekeiről. *Luther* nem egy bizonyos egyházért, nem az emberiség egy parányáért küzdött; *Kálvin* nem csupán a genfiiek jövődöjeért lelkesült, *Zwingli* nem egyedül Helvetia szabadságáért esett el . . . Ők s elvtársaik az emberiség jogaiért harcoltak s nekünk szép örökség jutott osztályrészünkül.

Ebben az egyben, ennek a felséges osztályrésznek megbecsülésében és gyümölcsözővé tételében kell mindennél inkább egynek lenniök a hazai ev. ref. theol. akadémiáknak; minden egyébben lehetnek, sőt szükség is, hogy legyenek közöttük különbségek.

Azt az egyet pedig, azt t. i., hogy növeltjeik a reformátorok lelkesültségével és képzettségével induljanak a hivatalba, azt — mondjuk ki őszintén — nem érhetjük el sem beteges mysticismussal, sem csökönös orthodoxiával; ahoz a kedély bensőségén, vallásos melegségen kívül, a kritika elevenségére, fürgeségére, a mérsékelt liberalismus tiszta látására van szükség. Ezt pedig nem adhatja meg sem a tanterv, sem a módszer, sem a vizsga, hanem egyedül *a tanárok protestantismusa*.

Ezzel aztán, anélkül, hogy akár a konventi, akár az ennek nyomán és szellemében keletkezett budapesti tantervet tüzetesen bírálgatnók (Lásd „Egyh. és Isk. Lap 27., 28. szám), egyenesen ráfordulhatunk a *theol. tanárképzés kérdésére*, amely a készült tervezeteknek egyik új és bizonyára legérdekesebb pontja; már csak azért is, mert e tekintetben eltérő nézetek jutottak a nyilvánosság elé.

A *sárospatakiak* a docensi intézmény felállítását s annak minden nagyobb teketória nélkül való alkalmazását javasolták (Lásd Sárospataki Lapok 1884. 12. szám!), nem kívánván a leendő docensektől formás vizsgát, hanem csupán előadandó tantárgyuknak tervezetét. A biztosítékot az ifjúnak éveken át tapasztalt buzgalmában, jól kiismert szellemében és érettségében keresték és találták meg. Ezzel szemben a *budapestiek* (Lásd Egyh. és Isk. Lap 27., 28. szám!) s legújabbán a *debreceniek* is (Lásd Spataki Lapok 35. szám!) formás vizsgát követelnek a leendő tanártól s ennek sikerében látják mintegy a theol. akadémiák jövődjét. A vizsgálat a püspökök, főgondnokok és a theol. akadémiák egy-egy képviselője előtt folya. A *debreceniek* pedig már odáig haladtak, hogy készek volnának a *doktori diploma* osztogatására is.

Hát hiszen, ha azok a mai nap már divatossá váltott vizsgák nemcsak a vizsgálandók ismeretét mutatnák fel, hanem kulcsok volnának a vizsgálandó ifjúnak lelkéhez, kedélyéhez, egész szelleméhez is s ha továbbá azokkal a tanári diplomákkal csakugyan elpecsételtetnék az illető annak a nagy hivatásnak bensőleg is, amelyre ismeretei nyomán feljogosítottatik s ha végre a mai nap létező theol. akadémiák tanárai között egyugyanazon felfogás uralkodnék a theol. akadémiák feladatára s a tananyag kezelésére stb. nézve: akkor, no akkor talán (!)

lehetne igazi értékök azoknak a tervezett vizsgáknak és befolyhatnának azok a kiállítandó diplomák a theol. akadémiák jövődjére.

Eddigélé — hála iskoláink és a hazai protestantismus jó szellemének! — vizsgázott tanárok nélkül is megállták helyüket theol. akadémiáink s a mai theol. tanárok is — jóllehet szűkölködnek címekben és oklevelekben — aligha szégyenkeznek divatellenes szegénységük miatt.

Valaki F. jegy alatt époly szépen, mint magvasan értekezvén a Prot. Egyh. és Isk. Lap 27. számában „A középiskolák”-ról, igen bölcsen azt állítja, hogy a prot. iskolák ereje, jó híre s hatása azok tanáraiban rejtett. Lelkiismeretes komolyság, magasztos hivatásuk megértése, puritán jellem s folytonos önképzési vágy voltak főjellemvonásaik. *„Nálunk — mondja a cikkíró — a legújabb időköt kivéve, nem voltak okleveles tanárok, vagyis a mi iskoláinkban működött egyének nem érezték magukat azon magaslaton soha, amelyen ez lett volna írva: „Ne tovább.” A mi tanárainknak a diplomát a koporsójuk felett tartott gyászbeszédben osztották ki s a tanár igyekezett egész életén keresztül azon, hogy az így nyert oklevele minél csillogóbb legyen.”* A cikkíró kedvezőtlen adatokkal is tudna szolgálni az okleveles tanárokról, ami elegendő ok arra nézve, hogyha már a középiskolák tanárait illetőleg nem szabadulhatunk is az országos törvény követeléseitől, legalább a theol. akadémiák ajtaját zárjuk el az áramlat hullámai előtt. Ha a diploma csak fél, vagy épen semmi biztosíték: akkor miért e sallang után való áhítozás?! Itt az állam úgy sem kényszerít arra, hogy az általa produkált tanárokkal szemben kelljen mutogatnunk: „vagyok olyan legény, mint te!”

Annak a tervezett tanárképesítő-bizottságnak külön-

ben is igen ritkán akadna doiga. Korunk a gyakorlatiasság kora. Ifjaink mikor a négyéves theol. tanfolyamot elvégezik, a kenyérre gondolnak s nem lehet őket kárhoztatni, mert enni mégis csak kell. A kápláni bizonyítvány kecsegtet valamilyen kenyérrel; a theologiai tanári diploma még olyannal sem. Mert hát van összesen 25, vagy mondjunk sokat: 30 theologiai tanár. Ezek közül elhal 5—10 évenként *egy*; ugyan hányan fognak törni a bizottság asztalához, hogy drága áron ilyen vékony reménységet vásároljanak?! Aztán egy diplomás tanárnak keserű már akár a káplánság, akár a docensség kenyere; miért szaporitanók hát az elégedetlen lelkek számát? Maradnánk talán az egyszerű docensi intézmény mellett, amint a sárospatakiak javasolták.

* * *

Ami közelebbről magát a theologiai akadémiák *tantervét* illeti, azt úgy, amint a convent megállapította, s amelyben a tanulni valók *minimuma* van felsorolva és kijelölve, alkalmasnak tartjuk ugyan arra, hogy a leendő lelkészt a legszükségesebb szakismeretekre elsegítse; de nem mondhatjuk kielégítőnek ahoz a szép és magas célhoz, amelyet főleg az egyetemes tanügyi bizottság munkálata, a theologiai akadémiák elé tűzött; nem mondhatjuk kielégítőnek egy egyetemi színvonalra emelt theologiai akadémiában.

A közoktatásügyi minisztérium megköveteli újabban a joghallgatóktól, hogy azok két éven át *egyetemes világtörténelmet* és *bölcsészettörténetet* is hallgassanak. Ezzel nyilván az illető kötelezettek egyetemes műveltségét óhajtja emelni; azt célozza, hogy azok ne legyenek csupán a törvény-§§-ok recitálói, hanem állambölcselek, jogászok a szó legmagasabb értelmében. Ugyanennyit, sőt amennyire lehet, még többet kell követelnünk a leendő lelkészekről, akik sokkal inkább utalva

vannak az eszmélődésre, az események tanulságainak fűrkészésére, a szépnek, igaznak, eszményinek keresésére és hirdetésére. Ily szempontból nem volna szabad a tantervből hiányoznia az egyetemes *világtörténelemnek* és a *magyar irodalomtörténetnek*. Amannak azért, mert szélesebb látkörhöz juttat s biztosabb ítéletre segél; emennek azért, mert erősíti az aesthetikai érzéket s a költészet jóízű gyümölcseivel nemesíti a kedélyt, hangulatot ébreszt, ihletet kölcsönöz, amire a papnak, mint szónoknak különösen is szüksége van. Alig van valami, ami inkább illenék a prot. lelkész kedélyéhez, csendes hivatalához, mint a hazai irodalom szépségeinek élvezete, buvárlása és — amint nagy példák igazolják — alig is van oly tudományág, amely a hazai prot. pap-ság nagyobb dicsőségéről beszélne, mint épen a hazai irodalom-történet egy bizonyos részlete. Úgy tetszik, mintha papjainknak és tanítóinknak gondviselészerű hivatásuk volna a költészet berkeiben való lakozás; miért is theologiai akadémiánk kötelességet mulasztanak, ha ezt a történelmileg igazolt hivatást figyelmen kívül hagyják s kifejlődésére az alkalmat megadni nem igyekeznek.

Az az ellenvetés, hogy ezekből a tantárgyakból az ifjú már *érettnek* nyilvánított, nem elég erős; mert mindkét mező oly tágas s annyi kincset rejt magában, hogy kiaknázására, tanulságainak, intelmeinek és szépségeinek értékesítésére egy egész élet folytonos szorgalmára van szükség.

Tudjuk, hogy a conventi tanterv a létező viszonyokkal számolt akkor, amikor olyanná lett, mint aminő. Egyes theologiai akadémiák szegénysége volt a főok, hogy az u. n. *bölcsészeti tantárgyak* olyan szűkmarkúlag jutottak be a tantervbe. Azt is tudjuk, hogy a tanterv szerint, ott ahol lehetséges, a kikötött minimumnál több

is szabad; de mindezeket tudva is, kíváncsiaknak látszik előttünk theologiai akadémiánk oly berendezése s illetőleg ezek jövőjének oly módon való fejlesztése, hogy azokban az említett fontos tantárgyak ne sokáig nélkülöztesse. A poroszországi papjelöltek — ha jól emlékszünk — a hazai irodalomból és a bölcsészettörténetből még vizsgálatra is kötelezve vannak.

Volna még egy harmadik tantárgy is, amely emelné nemcsak a tanterv értékét, hanem a theologiai akadémiák színvonalát, sőt theologiai irodalmunk becsét is; de ez igazán csak a *jövő kérdése* még, t. i. a *hazai theologiai irodalom története*. Ki és mikor fogja megírni: nem tudjuk, de azt érezzük, hogy ez a tantárgy, amelyet, hogy becsületére szolgálna a hazai theologiai tudományosságnak, egyúttal egyengetné is az *önálló magyar theologiai irodalomnak* eddigelé még kevesek által használt ösvényét.

A conventi tanterv súlyt fektet éppen a papság tudományos színvonalának emelése végett, az u. n. *alapvizsgákra* s jót vár tőlük a jövőre nézve. Honnan ez a vágy az alapvizsgák után?

Eddigelé egy pár theologiai akadémián a régi, zaklató, naponként kérdező divat uralkodott; az ifjúnak — úgy mint akár a népiskolában — tüstént számolnia kellett szorgalmának eredményével. Darabokban vette be és adta ki a tananyagot s a folytonos iparkodás a tanjegyért és a sorrendi elsőbségért, nem engedte, hogy lelke vonzalmainak áldozhassék. Az iskoláért tanult s nem az életért. Ezt a divatot először Sárospatak rázta le magáról, amikor előljárt akadémiájának egyetemi színvonalra emelésében s mi úgy tudjuk, hogy ez a szakítás a multtal nem vált hátrányára. A colloquium, ha az kellő lelkiismeretességgel tartatik, teljesen pótolja a régi vizsgálatot s a naponkénti zaklatás mellőzése

által szabadságot biztosít az ifjúnak s időt enged a hallottak s lejegyzettek megemésztésére. Ez oldalról előnyös lehet a gyöngébbekre, föltéve, hogy az időközi szabadságot okosan tudták felhasználni; de előnyös az mindenestre az erősebbekre, akik megérték a szabadságra, s akiknek ez a szabadság kitünő alkalom az önképzésre. A colloquium mindenkor nyilvános lévén s a felügyelő-testület által engedélyezett időben tartatván, megvan adva a lehetőség a legszigorúbb ellenőrzésre úgy a tanárt, mint a tanítványt illetőleg.

Miért tehát mégis az *alapvizsga*?

Úgy mondják, hogy először azért, mert a theologuson könnyíteni akarnak; másodszer azért, mert megakarják ezáltal is a papi pályát nehezíteni. Könnyíteni akarnak, úgy, hogy bizonyos tantárgyakból a második év végén vizsgát követelnek tőle s ezekre a tantárgyakra nézve őt felmentik a további kötelezettség alól; nehezíteni akarnak úgy, hogy ezt a vizsgát szigorúnak óhajtsák s a mértéken alúliakat megtizedelik vagy más pályára útasítják. A harmadik ok lenne, ha jól ítélünk, az, hogy a tanár egész bizottság által ellenőriztessék; a negyedik pedig talán az, hogy ugyanilyesmi történik a jogakadémiákon is.

Az ellenőrzés úgy a tanárt, mint a tanítványt illetőleg szükséges és az előljáróságra nézve elengedhetetlen kötelesség is. Az sem baj, ha a theologiai pálya nehezített; csak úgy azonban, hogy annak a levét ne a tanár igya meg. Mert ha a colloquium is megmarad s kötelezővé tétetik s az alapvizsga is létjogot nyer: akkor egynémely tanár sorsát nem tudjuk irigyelni. Pedig újításoknál egyetlen tényezőt sem szabad számításán kívül hagyni, ha azt akarjuk, hogy munkánk ne csupán a holnapé legyen. Ott, hol a hallgatók száma csekély s a tanerő elégséges, ott könnyebb megbirkózni

mindkét feladattal; de nagyszámú növendékek mellett nehéz. A tanár ideje pedig szintén megérdemli a kíméletet, éppen a tanintézet javáért. Vagy alapvizsga tehát, vagy colloquium; ez utóbbi azonban úgy, hogy amazzal egyenértékű legyen s mindkettő mindenkor kellő ellenőrzés mellett. Szigorú colloquium még az alapvizsga tantárgyaiból is s utána époly szigorú alapvizsga: a kettő együtt sok lesz a jóból s ha talán reménynyel kecsegtet is a hallgatók jövőjére nézve; de igen könnyen károssá válhatik a tanárra nézve. Lehet képzelnünk — igaz — oly colloquiumpokot is, amelyek nem birnak a komoly vizsga természetével; az ilyenek mellett s ilyeneknek megengedése esetén ám követeljük meg az alapvizsgálatot, vagy akár a félévi vizsgát. E reform megvalósításában, mindent számbavéve, tanácsos lesz a legnagyobb körültekintéssel eljárni.

Van a conventi tantervnek még egy másik kiemelkedő pontja is; az t. i., amely a *neveléstani tantárgyakat* hangsúlyozza. Sokszor el volt már mondva, hogy ezek a tantárgyak a theologiai akadémián mellőzhetlenek s így amit a tanterv mond, az a közvélemény kifolyása; tegyük hozzá, hogy az okos közvéleményé. E pontja azonban a tantervnek igen ruganyos s hogy az, bizonyítják a debreceniek és budapestiek, akik — a legjobb célzattal ugyan — megtoldották azt, mint a jó vívó a rövid kardot, egy lépéssel. Ezt a lépést azonban nagynak találjuk.

A conventi tanterv még csak mint kívánságot fejezi ki a theologusokra nézve, hogy azok *néptanítói oklevelet* szerezzenek; említett testvéreink már kötelezővé teszik az oklevél megszerzését. De hát miért?

Köztudomású dolog, hogy a népiskolai oktatásügy emelkedése bizonyos változást idézett elő a néptanítók sorsában, ami a pap és tanító közt létezett viszonyra

nézve is befolyással volt és van ma is. A poroszok diadalát a tanítóknak tulajdonították s ez a körülmény nagyot emelt a tanítói hivatal becsén s igen felduzzasztá az egyesek önbecsérzetét. A papi felsőbbség terhe ssé vált, kicsinyléssel fogadtatott az újabb keletű néptanítók egy része által, akik diplomákra hivatkozva, egyedüli urai óhajtottak lenni a népiskolának, mint amelyhez nekik van a kizárólagos bölcsességük. Hát csak azért, hogy a leendő pap a még nagyobbra növendő tanítóval szemben, mint felügyelő, szintén ráüthessen a tanítói diplomájára, . . . csupán azért nem tartjuk megterhelendőknak a leendő theologusokat a *tanítói-vizsgával*.

Tiszteljük s bizonyos mértékig jogosultnak is tartjuk a tanítói kar törekvéseit s óhajtuk, hogy köztisztel tárgyai legyenek; de a népoktatásügynek a papok által való ellenőrzéséhez a tanítói oklevelet szükségesnek el nem ismerhetjük. A népiskola feladata sokszorosan körül van már írva; lehet belőle igen nagy dolgot csinálni; titkait magasra becsülhetjük; de mégis oly egyszerű, oly tiszta és átlátszó az — ha csak szándékosan össze nem kuszáljuk és zavarossá nem tesszük — hogy az általa felmutatott siker megítéléséhez a külön diploma egészen felesleges. A pap, aki mint theologus, megszokta már, hogy maga is sokszor és sokoldalról megítéltesék s aki az önálló ítélet gyakorlásában is szerzett már bizonyos illetékességet a mások megítélésére s aki *neveléstant, katekhetikát* s több bölcsészeti tantárgyakat hallgatott s azokból részint colloquált, részint pedig oklevelet is szerzett . . . no az ilyen készségű egyén mindig eléggé hivatott lehet a népiskola dolgainak s a tanító cselekedeteinek megítélésére. Nem a tanítói munkát és a tanítói diplomát kicsinyeljük — mentsen Isten! — hanem csak azt nem ismer-

hetjük el, hogy a tanítói kar egy részének elégedetlensége elég ok volna arra, hogy theologusaink ő miattok diploma-szerzésre *kényszeríttessenek*.

Az is sok — e tekintetben — amit a conventi tanterv kíván; többet tenni már felesleges. Részünkről teljesen elegendőnek véljük, ha a theologus a nevelés- és oktatástanból tanjegyszerzésre utasítatik, má: *akár colloquium, akár alapvizsga útján*, hahogy ez utóbbi divatba jön. Ha még ennél is tovább akarna menni valaki: *akkor a nevelés- és oktatástant a kápláni vizsga tantárgyai közé veendőnek véleményezheti, úgy, mint azt egyszer már valaki a „Sárospataki Lapok“-ban indítványozta.*

Több és nagyobb megszorítást a theologiai akadémiák jövője nem igényel. Három diploma-szerzés igen nagy ár volna egy szűk jövedelemért s a *tudományos színvonal* emelése végett sincs arra szükség. Aztán kérdés: vajjon azok a tervben lévő, egészen újszabású tanítói diplomák el fognának-e ismertetni?!

* * *

Ha úgy fejlődnek ev. ref. egyházunk jövője, mint azt legjobbjainkkal együtt mi is szívesen álmodjuk: akkor felsőbb iskoláink közül valamelyik meg fogná érni, hogy kebelében *bölcsészeti bővített tanfolyammal egybekötött tanárképezde* állíttatnék fel.

A zsinati atyák be is illeszték e reménységeket egy §-ba, mondván: „az ev. ref. egyházban főiskolákül jelöltetnek ki ez idő szerint a theologiai, jogi és bölcsészeti tanfolyamokkal, *esetleg az utóbbiban szervezett középiskolai tanárképezdével ellátott intézetek*“ (136. §.).

Tehát csak „*esetleg*.“ Id. Br. Vay Miklós, mint conventi elnök, a jövő képét vázolván, szintén odatette e kérdés elé a bizonytalanság szavát: „*talán*.“

De azért ha csupán „*esetleg*“ és ha csak „*talán*“ is ; elvégre is az ev. ref. egyház nem mondott le teljesen arról a reménységről, hogy idővel tanárképezdét nyit, amelyben saját képére fogja formálni a középiskolai tanárokat.

Egészen természetesnek, jogosnak és feladhatatlannak tartjuk e reménységét.

Természetesnek, mert egyházunk hozzá volt szokva a legközelebb múltban is még ahoz, hogy a középiskolai tanárok theologiai akadémiát végzett egyénekből teltek ki s azoknak is a legjavából. Olyanok voltak tehát, akik tisztában voltak az egyház célzataival s akiken meglátszott s szinte megérzett, hogy protestánsok. Mint hű kinyomatai az ev. ref. egyháznak, önmagukhoz hasonlóvá igyekeztek alakítani a vezetésök alá adott növendékeket s tudtak lelkesülni a felekezet szándékaiért. Az egyház fiainak tekinték magukat, akiket a szív hajtott a kötelesség asztalához ; akik örökös adósságot fizetgettek a hűség, szorgalom erényeivel. A nyert talentumokat képesek voltak gazdagon kamatoztatni, mert nem közönséges napszámosokként forgolódtak. És ami szintén nem közönyös dolog : belé tudtak olvadni lélek szerint a felekezet kultuszába. Egy szép ima, egy szép ének a buzgóság szárnyaira emelte őket s nem tartottak kicsinyesnek semmit, ami a növendékben a vallásos érzést ébresztgetni és fejleszteni alkalmasnak ajánlkozott.

Nem kívánhatja senki, hogy az állam nekünk ilyen édes fiaikat neveljen ; ha akarná sem volna képes. A vallásossággal, a felekezeti kultuszszal, a felekezetek saját hivatásával nem gondolhat ; sem protestánszt, sem római katolikust, sem izráelitát nem képezhet azokból, akik tőle akarják elsajátítani a tanársághoz szükséges ismereteket. Képez csupán *hivatalnokot*, aki jól tudja a maga szoros kötelességét ; telve van a szükséges tudni-

valókkal ; aki, mint -- más hivatalnok — pontosan eljár a törvényileg kiszabott órákra s ott el is végez mindent, amit a tudomány célja megkövetel ; csak egyet nem végez el, amit maga sem tanult, t. i. : a felekezet lelkének a növendékbe való oltogatását.

Természetesnek tartjuk azért ismételtén is, ha a felekezet, mert élni és hatni akar iskolái által, fentartja a tanárképezdék iránt a reménységet, sőt ápolja azt a megébredésre. Szemünkbe még ma is könnyek tolakodnak, ha visszaemlékezünk azokra az édes gyermekkori időkre, amikor a mi reggeli dicséretünkbe belévegyült a tanár komoly, mély hangja s arcán ott láttuk az istennek lelkét a boldog megilletődés vonásaiban. Olyan jól esett nekünk ilyenkor az az ének és utána az az egyszerű rövid ima, amelyet a tanár is összetett kézzel, felállva hallgatott s bizony olyan is akadt, aki magában még velünk együtt rebegte is azt. Ma a tanároknak ez a fajtája már mindinkább ritkul, s megérjük nonsokára, hogy ezt a pár pillanatnyi reggeli ünnepét az iskolának s azokat a tanárokat, akik tudtak az ilyenbe belémelegedni, mint valami kőkorszakbeli emlékeket fogjuk emlegetni. Hja ! igen sok a tanulni való ; nem értünk rá az istennel foglalkozni.

Jogosnak állítjuk a tanárképezdéhez való ragaszkodását felekezetünknek, mert hiszen multja, annak dicsősége a legnagyobb részben iskoláinak műve volt. Mikor a papuralmi egyház mesterségesen gyűjtötte maga körül a ködöt és sötétséget ; mikor a papság már maga is fényeskedni kezdett tudatlanságával és tündökölni elfajulásával : az emberiség jobb szelleme felkelt és tiltakozni kezdett az Isten lelkének oltogatása ellen. A kedvező fordulatot — ami lassankint ezen a ponton bekövetkezett — az iskolák által idézte elő a reformatio. Ennek érdeme az, hogy ma a római kath. egyház is

sokat áldoz már a tanügyre; sőt annak saját céljaihoz illő felvirágzásától várja magára nézve a régi dicsőség visszaérkezését.

Multunk adja nekünk a jogot az iskolákhoz s azzal együtt a tanárképezdéhez; de ugyanaz egyúttal kötelez is arra, hogy mindent elkövessünk iskoláinknak oly módon való berendezésére, hogy azok, a tudomány-terjesztés mellett, azoknak a magas felekezeti céloknak is szolgáljanak, amelyeket a reformatio szült s amelyek még nincsenek megvalósulva.

Ha e téren csak maga az állam volna versenytársunk, még akkor is fel kellene tartanunk magunknak a jogot arra, hogy iskoláink sorsa felett magunk intézkedjünk, legalább annyiban, hogy azok vezérei a mi szellemünk örökösei legyenek; fel azért, mert az államok sorában is sokszor váratlan szelek fúnak és kúszálják össze a régi rendet. De nem is csupán az állammal kell versenyeznünk iskoláink által, hanem egy hatalmasabb ellenféllel, t. i. a római katholicizmussal. Azért mondjuk hatalmasabbnak, mert célja messzebb esik a mienktől, mint a modern államé.

Nem tagadhatjuk, — hiszen magunkat tagadnók meg, — hogy a papuralmi egyháznak született ellenfelei vagyunk. Annak a sötétsége hívta elő a mi világosságunkat; annak hittételei okozták a mieinket; annak babonás mysticismusa szülte a mi liberalismusunkat. A világ, az emberiség nem bánta meg születésünket; iskoláink által támasztott fényességünk temérdek nagy gondolatnak és nagyhasznú találmánynak lőn nemzõjévé; maga az állam, a haza, az is köszönhet létezésünknek valamit. Magyarok voltunk akkor is, mikor magyarnak lenni szégyen vala; liberalismusunk sem vált kárára egy nemes ügynek, egy szent eszmének sem, legalább mi szeretjük hinni, hogy nem.

Mindez bizonyít annyit az előtt, aki nem zárja be fülét a bizonyságok előtt, hogy ev. ref. egyházunkra, ennek őrálló működésére ma is szükség van s szükség van tehát mindenek felett iskoláira, ezekre a méltó önérettel ugynevezett „veteményes kertekre.“ De hát eléri-e egyházunk a maga céljait nem maga által képzett tanítók által? Nem; bizonyára nem! A példák már mutogatják, hogy nem. Ma még a példa ritka, holnap több lehet s egyszer csak arra ébredünk, hogy iskoláinkban nem fogunk ráösmerni önmagunkra. Világpolgárok fogják terjeszteni a tudományt és a szellemet és mi drága áron vásároljuk meg majd magunknak azt a tapasztalatot, hogy a „roszabb részt választottuk.“

Középiskoláink felekezetiisége megmenthetné még részben az egyház-alkotmányunkban oly igen fontos világi elem egyrészének felekezetiiségét is. Jogakadémiáink innen kapván növendékeiket, az innen magukkal vitt iz és szín meglátszhatnék rajtuk négy évi jogászkodás után is; föltéve, hogy a középiskola megfelelt felekezeti feladatainak. Mit várjunk azonban egyháziasság dolgában világi férfiaktól, ha ők a középiskolában nem szívtak magukba elegendő szerelmet az egyház és annak céljai iránt? A jogakadémia, mint szakiskola, főleg mai berendezése mellett, bizony nem fog protestáns embert alakítani a világpolgárnak indúlt ifjúból; aki koránál fogva is könnyen tudja magát túlvetni bizonyos nemes és szent köteleességeken. Egyetlenegy ember, egy vallás-tanár nem elég egy középiskola összes növendékeinek egyháziassá tételére; arra közös, vállvetett munkásságra van szükség; egy lélekre, egyforma ihlettségre. Mindez és sok egyéb feladhatatlanná teszi egyházunkra nézve a tanárképezde iránt ápolt reménységét.

Ha kettő között kellene választanunk: t. i. jogakadémiáink között és egy tanárképezde között . . . ,

részünkről — mint felekezet — az utóbbit választanók, mint amelyből egyházunkra több áldás várható.

Azonban a mi örökös kísértőnk, a szegénység, itt is velünk jár és akadályoz. Szeretjük hinni, hogy a zsinati atyák „*esetleg*“-e és a conventi elnök „*talán*“-ja csupán a szegénységet és nem a szükségesség bizonytalanságát jelenti.

Nem akarunk ezúttal annak találgatásába bocsátkozni: miként kellene és lehetne elosztatnunk az akadályokat; miként tegyük gazdagsággá a mi szegénységünket; azt sem keressük, mely főiskolánkat s miként kellene tanárképezdével berendeznünk; hanem csak azt hangoztatjuk, hogy a felekezeti tanárképezde eszméje megérdemli, hogy felette el ne aludjunk; oly tanárképezdét értve, amelyből a tanárjelöltek a régi, theológiát végzett, kitünő diákok hitével, szorgalmával, egyháziasságával és a protestantizmus céljaiért égő lelkesedéssel kerülnének ki; mert ha ilyen nem remélhető: akkor — részünkről — csupán hiú csillogásért, nem volnánk hajlandók földbeásni a felekezet filléreit.

AZ ÚJ BIBLIA HIRÉRE.

Duka Tivadar, hírneves hazánkfia, aki beúttazta az Indiákat és kereste a *Kőrösy Csoma Sándor* nyomait s összegyűjtötte ennek műveit s megírta életrajzát is, a hálás angolok által a bibliaterjesztő társaság igazgató-tagjai közé választatott. E kevesekre váró és magyar embert még soha nem ért ritka szerencsét azzal igyekszik a tevékeny szellemű férfiú meghálálni, hogy jó Károli Gáspár bibliája helyett újat készített a magyar protestáns egyház számára. Így mondja a hír.

Más viszonyok között, mint a maiak, e hírre ezer meg ezer szívnek kellene megrezzennie. Hiszen úgy összeszoktunk már ; hiszen úgy ránk öregedett már a jó öreg biblia ; úgy tudjuk szószerint nevezetesebb verseit, hogy szinte kiigazítjuk a Tiszteletest, ha azokból valamit elvesz, vagy azokhoz — az Apocalypsis záradéka ellenére — valamit hozzátold. Beszédünkben, írásunkban, tudományos és költői irodalmunkban, egész észjárásunkban van valami íz, szín és zamat abból, amit Károli-bibliának hívnak. Kegyes lelkeknek valódi házi oltárok ez ; vele kelnek, vele fekszenek ; az Istent annak szavaival dicsőítik ; gyermekeiket azzal áldják, azzal fenyítik ; a cselédet azzal korholják ; a gyűlölködőt azzalátkozzák meg s szinte képzelhetetlen előttük, hogy az Isten ígéje másként is szólhatna, mint amint szólott az ő prófétája, Károli Gáspár által. S Károli szelleme meg lehet elégedve ezzel a hódolattal. 300 esztendőn át uralkodott elméken és szíveken s az ő igája gyönyörűséges volt millióknak és terhe könnyű.

Más viszonyok között — mondom — mint a mieink, ezer meg ezer szívnek kellene arra a nagy hírre megrezzennie, hogy új bibliánk lesz. Mert lesz, az bizonyos. Aki el tudott menni az Indiákra és tudott lelkesedni egy nagy ember lábnymai iránt, az nem riad meg szándékaiban; kivált, ha háta megett ott ül a milliókon egy hatalmas társaság, amely eszméket szolgál s amelynek akarni könnyű. Meglesz; mert sokan óhajtjuk s mert más népek példája is sürget, hogy mi is próbálkozzunk. Meglesz, mert *Szász Károly*, a dunamellékiek püspöke, a munka embere; s ha egyszer Duka Szász Károlyra vetette szemeit, az eszme megtestesülése legfőlebb csak késhetik, de el nem marad. A késlekedés pedig csak dicsőségére szolgálhat majd a nagy vállalatnak.

Dehát van-e igazán szükségünk egy új bibliára s eleget dolgoztunk-e már előre, hogy a munkához már most hozzáfoghatunk...? Távol a jámbor lelkek aggodalmaitól, e két kérdés az, amely ajkunkra szökik, midőn a hír fontosságát komolyan mérlegeljük. Az első kérdésre hamarosan kiejthetjük az *igent*, tudván azt, hogy a Károli-biblia, alighogy megszületett, azonnal kifogások támadtak ellene, amelyek napjainkig sokszor és sokféleképen ismételtettek.

Mindjárt *Szenczi Molnár Albert* (1608.) némi javításokat próbált a vizsolyi biblián, t. i. igyekezett — mint Bod. P. mondja — „az alkalmatlan szólások formáit szebbekre változtatni, a részek tartalmát summázni s a parallel helyeket megjelölni.“ Utána *Jansonius János* (1645.) amstelodámi gazdag könyvnyomtatót bírták rá a Hollandiában tanult magyar diákok a Károli-biblia kiadására. Némi javítási kísérletekre ebben a kiadásban is találunk; de e kísérletek sok gondot adtak *Misztótfalusi Kis Miklósnak*, aki a mindinkább érezhető

szükségen óhajtott segíteni akkor, midőn *Tofeus*, erdélyi püspök és mások kérelmének engedve, Amsterdamba utazott, hogy a biblia tervezett nyomtatásánál közreműködjék és „a tipographiára készüljön el.” Épen 200 éve most, hogy a volt enyedi diák és a fogarasi mester sok félreértés és testi-lelki gyötrődés után a bibliát maga által készített betűkkel, saját költségén kinyomatta s a jansoniana biblia tévedéseit kiigazította. Nagy, korszakos munkát nem végzett ő sem; de az a hűség, amelylyel a Károli-biblia körül forgolódott s az a lelkiismeretesség, amelylyel a jansoniana biblia tévedéseit kiigazítani s a Károli nyelvét csinosítani iparkodott; főleg pedig nehéz küzdelmei s áldozatai . . . megérdemlik, hogy 200 év múlva is hálásan megemlegessük. De sem a Tóthfalusi nemes munkája, sem a *Bél Mátyás* (1714.), pozsonyi lelkész, sem a *Köleséri Sámuel* (1717.), *Pethe Ferenc* (1794.) s mások tisztos törekvései nem elégíthették ki egyeseknek, sőt az értelmiség nagyobb részének egy új biblia-fordítás iránt táplált s időnként meg-megújuló s erősödő vágyát, szomjúsását és méltán, mert a nevezett férfiak keze alatt Károli megmaradt továbbra is Károlinak s a szükség a felszines igazítások után csak alig-alig lett kisebbé.

Káldi György jezsuita, már 1626-ban hosszasan bírálja Károlit. („Oktató intés a szent biblia felől” című s a biblia végére függesztett értekezésében) s eltekintve felekezeti álláspontjától s dogmatikus elfogultságától, sok igazat mond a Károli-fordítás gyöngéiről s nem csekély mértékben befolyt arra, hogy a protestánsok körében a javítási kísérletek ne szüneteljenek s az új fordítás kérdése szinte napikérdés maradjon. Éles, sőt szenvedélyes bírálatának hatása lehetett a *Váradi-biblia* létesítésére, a gályarabok törekvésére (lásd Bod. P.!), sőt magára *Komáromi Csipkés György*, debreceni tanárra

is, ki 1675-ben már átadhatta a biblia új fordítását a debreceni egyháztanácsnak, az ő tiszteletreméltó patronusának.

Komáromi alapos tudós volt s a szentírás eredeti nyelvének mélységes ismerője. Írt zsidó grammatikát is („Schola hebraica.“ Trajectum, 1654.) s nyelvismerete meglátszik bibliáján, amely, tudvalevőleg, halála után nyomtatott ki; de akkor is utólérte a róm. katolikus egyház boszúja¹). Megégettetvén a Komáromi bibliája, (Kassa 1754. november 1.) maga ez az izgató körülmény is segíthette volna azt a Károli-biblián felülemelkedni; de egyfelől a megszokás ereje, másfelől a protestantismus e korbéli sorsa, egyaránt javára munkálkodtak a Károli alkotásának s maradt az továbbra is a hazai prot. egyház vulgatája, zsinati kényszer befolyása nélkül. De különben Komáromi nem is volt hivatva arra, hogy Károlit elfeledtesse. Minden eredetisége mellett is, ő is a Károli hatása alatt dolgozott s ennek körülíró modorát nem volt képes ellensúlyozni az ő betűhűsége; a Károli világosságával nem ért fel, főleg a közönség szemében, az ő héberes tömörsége s ebből folyó homályossága. Általában ő is, mint több elődje, nem egy egész író fordított; nem a könyv s író szellemének hódolt, hanem a grammatika és szótár törvényeinek. Hiányzott fordításából az a kellék: az eredeti írók lelkének az a megelevenítő fuvallata, amely Károlival szemben új időszakot lett volna hivatva meg-

¹ A Komáromi-biblia nyomtatási évszáma 1685. Ez a szám azonban nem a nyomtatás évét, hanem Bod szerint a fordítás elvégzésének idejét (Sz. Bib. hist. 168. 1); Jankovics szerint készítése korát (Biblia t. i. sz. írás magyar fordításainak öt példái. Pest, 1834.); Szinyei Gerzson szerint (Figyelm. 1875.) azon évet jelzi, melyen azt az örökösök átadták.

nyitni. De hiányzott a közönség is, egy korszakos mű illő méltánylására.

Amik Komáromi után történtek egy újabb biblia érdekében, azok mind tisztos kísérletek s jó is, hogy el nem maradtak; de részint, hogy csak töredékek voltak, vagy legfőleg az új-szövetségre korlátozódtak; részint, hogy igazi irodalmi becsők Károlival szemben alig-alig volt: nem árthattak a Károli immár százados tekintélyének. *Torkos András* Új-testamentoma (Wittenberg, 1736.) és a *Bárany-Sartorius-féle* Új-testamentom (Lauban 1756.), érdekes momentumok ugyan a bibliafordítás történetében s a nyomukba lépőnek segítségére is lehetnek; de Károlival szemben csak arra valók, hogy növeljék az epekedést egy újabb Károli után. A *Bárany-Sartorius-féle* műnek van ugyan egy sajátságos érdeme, t. i. Bibliai bevezetésbe illő előszavai s érdekes jegyzetei által útmutatóul szolgál egy szép cél felé, amelyet nem sokáig lehet már kicsinyelnünk. Igaz, reá is igaz, hogy — mint előljáró beszéde mondja — *a későbben nyílt szem az elsőnél többet lát és a magas ember vállán álló törpe a legnagyobb embernél messzebb ér.* A fordítók belátták, — s ez fő érdemök — hogy a bibliát igazán élvezni, még ha angyalok fordítanak is, csak úgy lehet, ha a szöveg kellő mennyiségű és minőségű jegyzetekkel megvilágosítatik.

Utánuk hosszú csend állott be a bibliafordítás terén; de ezalatt megizmosodott, megifjodott a nyelv; megnöttek a tudomány és ízlés igényei s mindinkább érezhetővé vált a Károli-fordítás elavultsága. Dr. *Ballagi Mór*, még mint izráelita, hogy hitsorsosait a magyar nyelvnek és a magyar hazának elpecsételje, már ezen az új magyar nyelven kezdte kiadni a Mózes-féle öt könyvet és az ezekkel több tekintetben összefüggő Josuát. 1840—42-ben megjelent műve őt az Akadémia tagjai

közé emelte, anélkül, hogy hitsorsosait sikerült volna felébresztenie és magyarrá tennie. Később egy értekezésében (Lásd: Nyelvtudományi közlemények III. kötet és ugyanazt A Biblia, Tholuck August után Ballagi Mór. Pest, 1863.) maga állapítja meg fordítása becsét, összehasonlítva önmagát bibliafordító elődeivel, sőt kortársával, a róm. kath. *Tárkányival* is. Heltait, Káldyt, Komáromi Csipkést . . . mind többre becsüli Károlinál és saját munkáját — igen helyesen és jogosan — haladásnak kívánja tekinteni a mult idők munkásaival szemben. *Szándékom volt* — mondja ő (A biblia . . . 214. l.) — *hogy megmutassam, hol állunk és hogy töredékes jegyzeteimmel figyelmeztessék arra, hogy Károli Gáspár biblia-fordítása, minden később tett igazítások után is, nem mondom a tudomány, de csak a közönséges élet legszerényebb igényeinek sem felel meg.* Ő mondja azt is (i. m. 215. l.), hogy a Károli-fordítás továbbtartása *pirosság nélkül nem lehető.*

A hazai protestáns egyház ezekre a kemény beszédekre sem ébredt fel, maradván továbbra is békés viszonyban Károlival. Egy ifjú zsidó tudós, *Bárany József*, a „Magyar Zsidó Szemle“ ez évi májusi füzetében kétségeket támasztott ugyan Ballagi tanulmányának mélyebb s maradandóbb értéke iránt; de abban egyetért vele, hogy „a Károli-fordítás a legtávolabbról sem felel meg azon követeléseknek, melyekkel a mai tudomány egy biblia-fordítással szemben felléphetne.“

Ballagi után *Kámori Sámuel*, pozsonyi ág. hitvallású (jelenleg már nyugalmazott) tanár tett fárasszó kísérletet a biblia-fordítás terén; átültetvén nemcsak az ó- és új-szövetséget (Szent biblia 1870.), hanem az apokrifus könyveket is (Ó-testamentomi apokrifus könyvek 1877.). Még fülünkbe zúgnak a fordítás által keltett vitának s illetőleg szóharcnak utóhangjai; tudjuk, hogy

a szerző túlságos önérzettel védelmezte műve értékét; de a nagyközönség nem sorakozott pártjára és nem dobta el Károliját a Kámori bibliájaért. Annyit azonban el kell ismernünk egész tisztelettel a Kámori alkotásáról, hogy az nevezetes bizonyíték marad nemcsak szerzője sajátos nyelvezete mellett, hanem ama sokszor és sokképen kifejezett kívánság mellett is, amely szerint a magyar biblia a változott idők igényeinek s a tudomány követeléseinek megfelelőleg valóban átalakítandó. Csak kissé tisztultabb nyelvérzéssel és kevesebb újítási vágygal s illetőleg keresettségre, újdonságra s választékoságra való törekvéssel is, arra lett volna hivatva Kámori, hogy jelentékeny nyomot hagyjon maga után a bibliafordítás történetében. Így, amint van, csak mintegy útjelöl a fordítónak s a meredélyekre és mélységekre figyelmeztet, amelyeket kerülnie kell.

Az egyre növekedő szükségérzetet a *Protestáns-Egylet* próbálta kielégíteni, biztatván előfizetőit, hogy kiadja könyvosztalék gyanánt az új biblia fordítását. Már kefelenyomatok is küldettek szét a megbízott vagy önként vállalkozó bírákhoz; de mindjárt az I-ső könyv első fejezeténél nem tudták megérteni egymás nyelvét s a fordító a kritika aggatolódzásai elől visszavonult. Így szólt legalább a hír. Az előfizetők sajnálták, hogy csalódtak, a Protestáns-Egylet vezeterei talán bosszankodtak egy kicsit; de végre is az új biblia a fiókban s illetőleg a tollban maradt, nem csekély hátrányára a Protestáns-Egylet nevének.

Majd az Angol biblia-társulat vette kezébe az ügyet s átdolgoztatta Győry Vilmos és Menyhárt János jónevű tudósaink által az *új-szövetséget* (1878.). A kritika megpaskolta e vállalatot, a házaló biblia-árusok siettek a nyomtatott példányokon túladni, mi pedig erősebbek lettünk ezáltal is ama meggyőződésünkben,

hogy a biblia-fordítás kérdése sokoldalú megvitatás és temérdek előtanulmány után oldható meg csak mara-
dandóbb sikerrel. Győry és Menyhárt, bár többet mer-
tek és tudtak, mint a Károli-biblia korábbi javítói, de
a bibliai tudományok és a hazai nyelv fejlettségének
mai fokozatán, épen azokat nem lehet már egyszerű
foltozgatásokkal kielégíteni, akik hivatva vannak ítéletet
mondani a próbálkozások felett.

E legújabb kísérlet tehát, ahelyett, hogy kielégít-
hette volna a hivatottak szomjúságát, inkább csak fokozta
azt. Holdmezővásárhely derék lelkésze, *Szeremley Samu*,
mint tudva van, már egészen a zsinat ajtajáig ment s
ott zörgetett egy új biblia végett. Kérelme a conventhez
utasítottatott, amely bizonyosan nagyott lélegzett arra a
hírré, hogy *Duka Tivadar* buzgalma folytán a biblia-
társulat készül megajándékozni hazánkat az új bibliával;
amely esetben a conventre csak egyike nehezül majd a
kettős feladatnak, t. i., hogy *az új fordítás által minden
jogos igény kielégíttessék; tehát az nyelvben igazán
magyar, szellemben pedig igazán autentikus legyen.*

Ennyit feleletül az első kérdésre.

* * *

Ha a Károli-biblia kijavítására s fölcserélésére
célzó, fennebb elsorolt tisztes kísérleteket elegendő bizo-
nyítékul fogadjuk el egy újabb biblia előállításának
valódi szükségessége mellett: akkor, mellőzve a még
mindig bőszámmal kínálkozó további érveket, nyugod-
tan térhetünk át a második kérdésre: *eleget dolgoztunk-e
már előre, hogy a munkához már most hozzáfoghathatunk?*

E kérdésre aszerint lehet a felelet többé vagy
kevésbbé kedvező, amint kisebb vagy nagyobb igénye-
ket formálunk a reménybeli új biblia iránt.

Mi sem könnyebb egy szorgalmas és valódi szak-

embernek, mint jobban fordítani Károlinál s ha csak azt tűznők ki célul, hogy az új biblia legyen ment a vizsolyi fordítás nagy hibáitól, úgy hamar készen lehetünk; úgy az eddigi kísérletek, kifogások és bírálatok nyomán is jó munkát végezhetünk. De nem ez a cél! Mikor egy 300 éves szép multú művet akarunk kiérmelt nyugalomba helyezni s mikor szembe akarunk szállni 300 éves megszokással és az ezerekre ráöregedett tisztelettel: akkor ilyen kicsiny mértékkel nem mérhetünk, akkor ilyen keveset nem akarhatunk! Az a cél, azt akarjuk — úgy hisszük — hogy Károli ne csak helyettesítve, hanem teljesen nélkülözhető legyen. *Az a cél, hogy abszolút becsü mű által tegyük a vizsolyi bibliát s ahoz fűződő emlékeinket elfeledhetővé.* A hazai protestáns egyház bizonyára önmagát és Károliját becsüli meg elsősorban, midőn ilyen mértéket állít az új törekvés elé.

De ilyen akaratra kötelez bennünket maga a *Biblia-társulat* vállalkozása is s bizonyosan ilyen mérték lebeg ama nemes férfiú lelke előtt is, akitől a kezdeményezés ered. A Biblia-társulat iránt örök hála vágyunk már idáig is lekötelve; megvárhatja tehát tőlünk, hogy kölcsön fejében nem vesszük be kétes és rövid életű vállalatba s ha talán nem tudnánk is 300 évre szóló művet alkotni, legalább alkotunk olyat, amely a mai ízlést és tudományt kielégíti, s amelyet a jövődőségtől megszégyenleni nem leend okunk.

Ha ez s ilyen a cél, akkor bátran mondhatjuk, hogy *még nem dolgoztunk eleget.* Ehez nagy tervek, sokak jóakarata s egy lélek által áthatoti szorgalmára és hatalmas közszellemre van szükségünk, amely a kevés hivatottaknak ösztönt adjon s azokat apró kérdésekben lelkesedve gyámolítsa.

A közszellemet, a közérdekeltséget megteremteni, ez az első lépés a nagy cél felé. E végből közérzetté

kell emelni egy új biblia szükségét; meg kell győzni a hazai protestantismus intelligentiáját s ebben különösen az oltár szolgáit afelől, hogy az új biblia kérdése sem nem egyesek személyes kérdése, sem nem a Biblia-társulat anyagi érdeke; hanem a *hazai protestantismus becsületkérdése*. Ha ez a meggyőződés sikerül, a biblia abszolút becse felől többé nem kétkedhetünk.

Egyik kísérlete — mint a hosszú tapasztalás bizonyítja — könnyen eshetik a hibás alapterv, a hiányos ízlés vagy épen a tervtelenség áldozatává. Olyan előkelő tudós is, mint Komáromi Cs. György s olyan nagy önérzetű nyelvész is, mint Kámori, épen mert túlnyomóan egyéni hajlamok által vezéreltetett... tévedésből tévedésbe esett s a temérdek fogyatkozással megpakott vizsolyi bibliát nem volt képes csak igen szűk körben sem legyőzni. Maga a „Protestáns egyesület” is, amely pedig már nem egyes ember volt és körültekintéssel fogott a vállalatához, ez sem tudott diadalra jutni tervével s kérdés, ha bibliáját sikerül vala kiadnia, dicsekedhetett volna-e a közrésztvét és közelismerés szerencséjével...? Aligha! Hiszen ott állt vele szemben az első pillanattól kezdve az ellenvéleményűek féltékenysége, akiknek nagy előnyük volt kétségtelenül, hogy a hivatalos egyház nevében intézhették kifogásaikat.

De Wette, Sachs, Ewald s mások bibliái, sok elismerést arattak német testvéreink között; de Lutherrel versenyezni ők sem voltak elegendően szerencsések. Mit tett tehát a német protestantismus? Érezvén azt, hogy a Luther-bibliát minden classicus jelleme mellett is, erősen megviselte a haladó idő, felszólítá az egyetemek theologiai facultásait, a különböző országok egyházi főhatóságait, sőt a különböző bibliaterjesztő-társulatokat is, tervek készítésére, vélemények formulázására... és lassú lépésben, mindeneket jól megfon-

tolva, haladt előre a bibliafordítás¹ kényes² kérdésében. Így tettek angol testvéreink is épen a legközelebbi multban.

Pedig mily óriási különbség van a német vagy angol és a magyar biblia-fordító helyzete között!! Egész könyvtárak állanak rendelkezésükre a biblia különböző fordításaiból s a bibliáról írott különbnél-különb művekből. Alig van szó a bibliában, amelynek értéke felől már német vagy angol írók ne írtak és ne vitáztak volna. Homályos kifejezések felett százan igyekeztek közülök fényt deríteni; kétes írók szellemét ezerféleképen világították meg pro et contra s annak, aki például Luthert feledtetni akarja, csak egy szemernyi kell abból a drága istenadományból, amelyet hivatottságnak, ihlettségnek nevezünk . . . és a nagy nyomokon könnyen siklik előre, a majdnem kiapadhatatlan siker reménységével.

De nem így ám nálunk! Nekünk — fájdalom — nincsen bibliai irodalmunk; ami csekély van, azon is meglátszik nagyon a külföld nyomása, az idegen hatás. Biblia-fordítóink s vitáiróink voltak szép számmal; a velök való ismeretség bizonyosan nem válik egy újabb biblia-fordító hátrányára: de ennyi előmunka egy olyan nagy váliathoz, mint aminőnek az új bibliát mi képzeljük, igen csekély; még alapnak is gyöngé. A bibliai irodalomnak épen azon ágában vagyunk különösen elmaradva, amely a fordítót leginkább volna hivatva kalauzolni s ez is egyik nagy oka lehet annak, hogy Károlival való viszonyunk olyan hosszú időn át maradt zavartalan. Ha akadtak volna nekünk is, mint a külföldieknek s ezek között főleg a franciáknak, hollandoknak s németeknek szövegkritikusaink és ha exegetáink ahelyett, hogy csupán a gyakorlati célokat szolgálták, igyekeztek volna mindinkább a mélyre hatolni: akkor ma kisebb fáradság mellett is nagyobb bizalommal foghat-

nánk a Duka szép eszméjének megtestesítéséhez. Dehát — valljuk be őszintén — mi még a tudományos teológiai irodalomban csak a fölszínen vagyunk.

Igaz, a külföldi irodalom 'közkincs'; a franciák, angolok, hollandok, németek kutatási vívmányai a mieink is, amennyiben azokat mi is felhasználhatjuk s részben fel is használtuk már. De a magyar biblia-fordításhoz a külföld bölcsességén kívül valami egyéb is kell. Kell p. o. töről metszett magyar nyelv; kellnek sajátos magyar kifejezések; kellnek egyes szavak, amelyekért a fordító, ha magára van hagyatva, hetekig nyugtalankodhatik; még akkor sem találja meg azokat. Kell egy jó adag a költészet nyelvéből; kell mélységes szeretet a bibliai írók iránt; lelkesültség a próféták, Jézus és az apostolok eszméiért és el nem lankadó türelem, hogy azok az eszmék hozzájuk illő s azokat minden árnyalatukban kifejező ruhát nyerjenek. Kell egészen sajátos magyar hivatottság.

Ha a reformáció idejét élnők s volna nekünk is egy Lutherünk... a munkát ez az egy is elvégezhetné talán, főleg ha volna neki egy Melanchtona. Ma, így, amint vagyunk, olyan irodalom mellett, mint a miénk, csak húzamosabb előkészület, csak a közlekedés felébresztése és készséges segélye mellett lehet azt reménylenünk. *Sebestyén István*, volt pápai tanáron, *dr. Heiszler Józsefen*, *dr. Ballagi Móron* kívül alig van valaki, aki számbavehető munkát végzett nálunk az exegetikai irodalomban. Az első az ő Messiologiájában, a második a római, korinthusi levelekről s a Jakab leveléről írott magyarázataiban; az utolsó az ő főnnebb idézett műveiben, exegetához illően igyekezett Károlitól való eltéréseit okadatolni s az ismertetett írók vagy iratok s illetőleg irat-töredékek szellemébe behatolni. Ide tartozik még *Menyhárt* a Pásztori levelek magyarázatával. Ámde párt-

fogás hiányában ők is elnémultak; nyomukba lépni már egyes ember nem is igen próbált, sőt magának a „Protestáns egyletnek“ is nagy áldozataiba került egyes exegetikai jellegű művek kinyomatása. A sajnos főleg az, hogy ezek az áldozatok sem találtak méltánylókra s a kísérletek nem keltettek óhajtott hatást; bibliai tudományosságunk még ezután sem haladt előre. Úgy tetszik, mintha hiányoznék nálunk az érzék a bibliai titkok fejtegetéseire s a biblia egyes helyeire borúlt homályosság elosztatására. Pedig enélkül nincs kilátásunk abszolút becsű új bibliára.

Fel kell tehát ráznunk a hazai protestantismus intelligens részét s azok között főleg az oltár szolgáit. Sokan vannak közöttük, akik elégedetlenek Károlival; sőt bátorságot vesznek időnként maguknak egy-egy kifejezést kisimítani, egy elévült szó helyett másat illeszteni a textusba. Hát tegyenek valamivel többet! Töprengjenek, küzködjenek az új biblia dicsőségeért húzamosabban s az eredményt közöljék a sajtóban, hogy eszemecsere álljon elő és tisztúljon a köd. Ezer meg ezer kényes helye van a bibliának, amelyekre alkalmas szót találni nehéz. „Több szem többet lát.“ Egyes ember sokat tévedhet — mint a példák bizonyítják — jó szándékkal is; összevetett vállakkal kell azért a közös érdekét előbbre segítenünk! A kiválóan hívatottak jelöljék meg a vizsgálódás irányát, vessék fel egymásután a megvitatandó kérdéseket; tűzzék ki a biblia legkényesebb pontjait s kérjenek mintegy felvilágosítást az egyház értelmiségétől: a sajtó mozogjon, lelkesüljön és lelkesítsen!

Maga dr. Ballagi Mór mondá, említett akadémiai értekezésének záradékában, hogy az ő észrevételei is *csak történelmi bevezetésül akarnak szolgálni, egy netalán valaki által később készítendő biblia-forrástási körülmé-*

nyes theoriához. Ő maga — a leghívatottabbak egyike — állítá magáról, hogy „az a mező, amelyet ama theoria megalkotása végett be kellett volna járnia, sokkal rengetegebb, semhogy azt az ő parányi ereje megbírná.” Révész Imre, a hatalmas ellenfél, igazat adott e tekintetben Ballaginak; ami szintén nem közönséges erősség azon kívánságunk mellett, hogy az új biblia dicsőségeért közös erővel kell síkra lépnünk s a legcsekélyebb figyelmeztetést és útbaigazítást is tisztelnünk kell.

Csak ha aztán jól elkészültünk; csak ha már minden arra hívatottat bevontunk a vállalat iránt való lelkesedés gyűrűjébe, akkor fogjunk hozzá, akkor fogjanak a megbízandók a Károli-biblia reformálásához. *A hazai protestáns tudósok becsülete legyen hozzátkötte az új bibliához!*

A TANÁRI HIVATÁS NEHEZEBB FELE.

A tanterv, a tankönyv, a fegyelmi rendszabály, a tanfelügyelő, tankerületi főigazgató, miniszteri küldött, ha legjobbak, ha leghivatottabbak is, még nem képesek kitűnő iskolát létesíteni. Ehez mindenekfelett tanár kell és pedig olyan, akinek diplomája a szívbe van beírva, aki nem élősködni akar a hivatalban, hanem hatni, alkotni, gyarapítani; hogy a haza — mint a költő lelke álmodta — fényre derüljön.

Ez volt meggyőződésünk mindig s épen ezért tűnődve és aggódva néziük s olvastuk azt a tavaszi záporként omló sokféle rendszabályt és utasítást, amely felülről, reform címen, hull iskoláinkra. Fájt nekünk, hogy azok szükségeseeknek tekintettek.

Most már a hosszú esőzés vége felé jár. Legalább azt sejtjük abból a tavaszi mennydörgésszerű legújabb szabályrendeletből, amelyet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a kerületi főigazgatóságokhoz legközelebb intézett s amely így hangzik: *„Több oldalról merült fel panasz atekintetben, hogy némely tanártestületek az ifjúság felett, amidőn az testületileg, például istentiszteleten vagy más alkalommal is nagyobb számban jelen meg, nem gyakorolják a kellő felügyeletet, sőt, hogy némely tanárok egészen kivonják magukat a felügyelői kötelesség alól. Felhívom Cimed, utasítsa a hatósága alatt álló összes középiskolák tanártestületeit, hogy minden alkalommal, midőn a tanuló ifjúság nagyobb számban s különösen midőn kötelességből jelenik*

meg valahol, a szükséges felügyeletről gondoskodják és pedig a dolog fontossága szerint vagy az egész tanári testület legyen jelen, különösen, midőn a megjelenés példaadással is jár, vagy a felügyelet oly mérvű legyen, hogy az ifjúság kellő szemmeltartása lehetségessé váljék. Ha Címed a tanári testületek által megállapítandó módot és mértéket, melyet Címednek fölterjeszteni tartoznak, elegendőnek nem találná, mindannyiszor saját hatáskörében állapítsa meg, az illető tanintézet viszonyai szerint, a felügyeleti szabályzatot és őrködjék szigorúan afelett, hogy a tanárok minden kivétel nélkül, e nevelői tisztüknek kellőleg megfeleljenek.“

Mélyen megdöbbenve olvastuk e rendeletet és mégis, ha ily kicsinyek nem volnánk, mint vagyunk, gratulálnánk érte az illető minisztériumnak, aki kezd és mer végre rátalálni a szeg fejére. Ilyesmit vártunk mi — *ha már egyszer szabályok váltak szükségessé — a középiskolák és mindenfajta iskolák egyik legfőbb arany szabályaúl.*

Mert való — szomorú való az — hogy főleg az újabb szabású tanárok között sokan vannak, akik állásuk nevelői hivatása iránt érzéketlenek; akik búvárkodni, tanítani, sőt jó haszon reményében könyvet írni is készek és hivatottak; de a tantermen kívül nem tartják magukénak, reájok tartozóknak a növendékeket. Elejtik tehát *a tanári hivatás nehezebb felét.*

Azok a tapasztalatok, amelyeken a kérdéses miniszteri rendelet alapszik, bizonyára az állam által fentartott iskolákban vonattak el s a rendelet is azokra szól. Mi ezúttal még nem is vesszük magunkra s ha mégis hajlandók vagyunk üdvözölni, annak oka az, mert a középiskolák tanárait ma az állam képezi már a felekezetek számára is, s közel az idő, midőn az új emberek nálunk is többségben lesznek s velök együtt — esetleg

— az állami iskolákban tapasztalt bajok is sajátunkká válhatnak.

Eddigélé — mikor a túlsó oldalról kígyót, békát kiáltottak reánk s mindent megpróbáltak, hogy compromittáltassunk a közvélemény előtt — úgy éreztük, hogy, ha sok tekintetben nem mérközhettünk is az állam által berendezett intézetekkel, egyben mindenesetre felettök állunk, s ez éppen *tanáraink nevelői tapintata s e nehezebb hivatásuk szolgálatában tanusított hűsége és készsége volt*. És ez az egy, fényesen kipótolt sok apró hiányt. Gondjok volt tanárainknak, hogy szülők hiányában szülők legyenek, s ha nem fényeleghettek épületekkel, a tantermek berendezett voltával s ha nem ragyoghattak világiakként; de volt szívök a tanulók sorsa, helyzete iránt, s figyelmök arra, hogy a *belső ember* érzelmeivel, a szülők szeretetével forduljanak növeltjeikhez s ne tekintsék fáradtságnak s tűrhetetlen robotnak templomba járni velök s leszállni hozzájuk hajlékaikba, sőt széttékinteni még a növendékek holmija között is.

Ma már ezek az aranyidők kezdenek tőlünk is elsietni. A tanári hivatalt sokan méltóságnak tekintik és nem szolgaságnak; hivatalnak és nem hivatásnak. A növendék gondja, baja, vallásossága, házi s társadalmi magaviselete csak keveseket érdekel, s jó ha ezek aztán ki nem gúnyoliatnak. Az állami minta, mint minden egyébben, úgy ebben is követőkre talál. Fájdalom, de igaz! Kezdünk sokat adni mi is a látszatra, a csengetyűszóra, a másodpercekre kiható pontosságra. Szigorúan megtartjuk a törvény által szép számban reánk rótt tanórákat; de amint ezeket lemorzsoltuk, kivetjük fejünk-ből az iskola és növendékek gondját s áldozik kiki közülünk a maga isteneinek; a növendék pedig élvezi a zavartalan szabadságot, vagyis hányódik-vetődik a fejletlen ösztönök szelei között.

Minden tisztelet az irigylésre méltó, de sokszor kicsinyelt kivételeknek; azoknak, kiket a modern áramlat el nem sodort; akik — fiatalon bár — a régi iskola hívei a haláláig. Mert vannak, még ma többen vannak ilyenek is; de félnünk lehet a terjedni kezdő vészes divattól, s épen azért szívesen üdvözljük a miniszteri rendszabályt, amely hivatva van e pusztító szél forgását még idejekorán bedugni. *Az ilyen példaadás leginkább is illik az államhatalom képviselőjéhez, akinek szava messze hangzik.*

De mi azt hisszük, hogy még e rendszabály, ez a kemény ítélet sem lesz elegendő a létező baj orvoslására. A tanári testületek — ott, ahol szükség van rá — kétségtelenül meg fogják tenni a leghatékosabbat, hogy közelebb simúljanak a növendékhez, s hogy valamennyire nevelők is legyenek és nemcsak tanítók. Ha meg nem tennék, majd megteszi a tankerületi főigazgató s ez lesz aztán a keserű és megalázó ítélet a tanári kar hivatottsága ellen. Lesznek — szinte halljuk — kifogások, mentegetőzések; a gregarius tanár hivatkozni fog az osztálytanárra; ez az igazgatóra, akinek kezében van a felügyelet joga, hatalma. És az állami intézetekben nem is épen ok nélkül; mert ott az igazgató csakugyan elnyelte az egyesek jogainak nagy részét, akik aztán az elvesztett jogokért jónak látták a jogokkal járó köteleességekből is átengedni az igazgatónak. Hol az igazgató minden, igen természetes, ha a közönséges tanár csak annyi óhajt lenni, amennyivé épen mulhatatlanul lennie kell. Ezért borzadtunk mindig az állandó igazgatóság gondolatától, bizonyos kiválóan fontos jogoknak egy személyben hosszú időre való összpontosításától. Sőt borzadtunk még most is; mert a rendszabály által panaszolt baj egyik okának épen azt tartjuk. *Megosztott jogokat, megosztott felelősséget vélünk célravezetőnek az iskolák igazgatásában és a növendékek vezetésében s*

felügyeletében. Enélkül csak kényszerített javulás fog beállani, csak erőszakolt lesz az egyesek megváltozása s épen ezért jóformán eredménytelen is.

Ha pedig ez nem következhetnék be, talán a burocratismus, talán más igen fontosnak képzelt okok miatt: akkor — hogy a baj gyökeresen kiirtassék — *meg kell változtatni a tanárképzés mai divatját s úgy kell előkészíteni a leendő tanárokat, hogy azok hivatásuk nehezebb fele iránt is kifejlett érzékekkel birjanak. E célra pedig, legalább a mi hitünk szerint, a nagyvárosi tanárképzés nem alkalmas.*

Abban az örökös zsibongásban, abban a vásári életben, amivel csak a mi fővárosunkban is találkozunk, elvész a tanár és a tanítvány egymásra nézve *az iskolán kívül.* A nevelői hatás szinte lehetetlen. A tanárképző-intézet növendéke megtanulja vagy legalább feljegyzi szépen az elméletet; talán le is tudná rajzolni a tanárt az ő eszményiségében. Ő is, az elmélet hirdetője is, abban a meggyőződésben élnek, hogy a legjobbat cselekedték s a legüdvösebbet tanulták. A gyakorlati életben azonban az elvek a papíroson maradnak: mert hát gondol-e arra a tanárképezde tanára, hogy ő még példával is megpróbálja ránövelni tanítványait a gyakorlati életre. . . ? Templomról, istenitiszteletről ki beszélne egy nagy városban, ahol annyi más élvezet kínálkozik? Tanár és tanítvány fegyelmezhetik-e ott egymást ilyen tekintetekben? Aligha! Aki pedig — hogy úgy mondjuk — meg nem szokta elég korán ily irányban is a példaadás terhét, az kiveti azt nyakából és él egyoldalúlag a maga jónak képzelt módja szerint és nem érez semmi lelkiismereti nyughatatlanságot. Szívesen elismerjük a nagyvárosok sokféle előnyét; de világpolgáriás jellegüknél fogva nem arra valók, hogy tanárokat képezzenek.

Midőn ezért elítélhivalót talál a miniszter a maga

tanáraiban, s lehetségesnek véli, hogy még a tanár-testületek sem fognak eléggé gyökeresen intézkedni a baj megszüntetése végett: jó lesz ha végigbirálja a baj indító okait s a tanár-képezdének már sokak által kívánatosnak ismert reformját megkísérli.

Különösen kisvárosok számára ne akarna a fővárosban képezni tanárokat; mert más ott és itt a levegő, más a szív, mások az igények. Itt szerénység és alázatosság ruhájába öltözködött emberek hathatnak üdvösen csupán; amott beválhatnak a világpolgárok is. Itt mesterekre van szükség; amott győzhet a puszta tudomány is. Itt örökösen látjuk egymást és megbíráljuk egymás tetteit; amott hidegen és észrevétlenül járhat el egymás mellett tanár és tanítvány. Itt felelősök vagyunk minden lépésünkért; amott elég lehet a tanórák pontos megtartása is. Ott elvégezheti a felügyeletet maga az igazgató is; itt mindnyájunknak felügyelőnek kell lennünk, különben „Róma ledől és rabigába görnyed.“

„Ha Isten csakugyan ki akarná tüntetni az embert a többi teremtmények között: akkor a tanítói pályára egészen külön lényeket teremtene.“ Így fakadt ki valamikor egy megkeseredett szívű szüle, akinek gyermeke — a felügyelet hiánya miatt — lejtőre jutott. De mert „az Isten nem személyválogató,“ tehát az államhatalomnak s általában az iskolafentartó testületeknek kell úgy intézkedniök, hogy a tanárban a szükséges különlegesség feltaláltassék, hogy az ne csak tanár, hanem nevelő is legyen és „fényljk az ő világossága.“

KÜLFÖLDI STIPENDIUMAINK.

(A CONVENT FIGYELMÉBE !)

A 16. és 17. század protestáns papjai között egész hatalmas legio volt a tudósok száma. Amit nem adhattak meg a hazai tanintézetek, azt megszerezték odakünn, ahová a nagyok híre és a tudvágy vonta őket, s az itthoni gazdagok támogató keze segítette. Széles látkörrel, a tudomány szerelmével tértek haza, s itthon új időszakot hoztak létre a nemzeti művelődés történetében.

Az a belső viszony, amely a mondott időkben a külföld és hazai protestantismus között létezett, s amelynek erősödése mindkét félre ugyanazon szempontból volt kívánatos, azáltal pecsételtetett meg, hogy úgy a hazai intézeteknél, mint a külföldön bizonyos stipendiumok keletkeztek, a melyek szárnyaivá lettek a szegény, de kitűnőnek ismert ifjak tudvágyának hosszú időre.

Midőn azonban a külföldi szabadabb szellem nagy hullámokat kezdett vetni, itthon gondoskodott az államfelsőség arról, hogy ifjaink a stipendiumokat ne használhassák, s a külföldi szellemmel, legalább közvetlen érüklözés folytán, meg ne ismerkedjenek. Ez az absolutistikus óvatosság idézte elő azt a szerencsétlenséget, hogy odakünn kezdtek rólunk megfeledezni, stipendiumaink gyümölcstelen tökékek tekintetvén, azokat más célokra használták fel, s a korábban még tiszteletreméltó magyar nevet kezdte belepni a külföld szemében a rozsdás és penész. Maga a hazai absolutismus is segített rajta, hogy régi jó hírnevünk devalváltassék s összes dicsőségünk ne terjedjen túl a pusztákon, azok csikóin, betyárain és cigányainkon.

Majd újra fordúlt a világ, s nekünk is út nyílt az idegenbe. Csakhogy ez időre már künn is, benn is megszűnt a latin nyelv uralma, s ifjaiknak — ha túl akartak menni a hazán — a szegénység mellett a német vagy valamely más nagyhatalom nyelvével is birkoznok kellett. A nyelv azonban kisebb akadály volt a szegénységnél, amelyet tudvágygyal bajosabb legyőzni, mint a tudatlanságot. A szegénység legyőzésén pedig nem igen munkálkodhattak közre tanintézeteink sem, amennyiben a változott viszonyok között a lelkes alapítók elfeledték külföldre szóló stipendiumok alapítása által ápolni a jövőt. Úgy tudom, hogy összes ev. ref. tanintézeteink külföldre szóló stipendiumai csekélységek a szükséghez és ahhoz az eredményhez képest, amely a külföldre járó ifjak által ev. ref. egyházunk egyetemére háramolhatik.

A sárospataki főiskolának van például: *egyetlenegy* külföldre szóló stipendiuma, az u. n. „*Barcianum*,“ melynek kamatja évente 126 frt. Legyen áldva ezért is az alapító emlékezete! A debreceni, budapesti, nagyenyedi főiskolák talán elébb állanak e tekintetben; de azok előjárói is sokszor érezték már magokat szegényeknek, midőn 20—40 végzett ifjú közül nem volt módjukban 2—3-nál többet a további búvárkodás útjára elindítani. Pedig a vállalkozásra kész lelkek száma ott is, mint nálunk, okvetlenül nagyobb az alapítványok kicsiny számánál.

Van — igaz — külföldön még egy pár egyetem, amely a magyar ifjak számára alapított stipendiumokat nem használta fel, s az, aki eléggé élelmes, ki is igazíthatja magának az ilyen jótéteményt; de még az ilyen ösztöndíjakkal együtt is édes-kevés az, amire szemét vetheti a szakiskola porát lerázni készülő növendék. Évenként 4—8 ifjú megy legfőlebb külföldre ev. ref. iskoláink végzett növendékei közül! Oly csekély

szám, — pedig ennyire sem igen rug az évi átalány — hogy igazán gondolkozóba kell esnünk az iskolafentartók *egykedvűségén*, amelylyel kitűnően végzett növendékeikkel szemben viselkednek!

No de ne nevezzük *egykedvűségnek* a mulasztás okát, hanem mondjuk no szebben: *szegénységnek*. Mert igaz, igen igaz, hogy szegények vagyunk. Az oktatásügy sokféle reformja temérdek pénzünkbe került, s míg igyekeztünk azon, hogy helyünket a nemzeti művelődés egyre fokozódó versenyében megtarthassuk, nem volt időnk s tehetségünk arra, hogy időről-időre támadt veszteségeinket felszámíthassuk s a hiányokat fedezhessük. Iskolánk becsületét akarván védelmezni és megmenteni, nem törődhetünk eléggé a jövőnek messzebb időre szóló munkálásával, s azok is, akiket jó szerencsájök és nemes szívök *alapítványozókká* tehetett, inkább az egyház és iskola kézzelfogható szükségleteire gondoltak, nem pedig a jövőre s annak építésére. Magok a fentartó testületek is jobban elfoglalták magokat a jelen bajaival, semhogy az iskolán túleső önképzés elősegítése eszközbe juthatott volna, s erre irányozhatták volna a jószívű adakozók figyelmét.

Pedig a változott viszonyok is utalhatták volna őket erre, amelyek különösen végzett növendékeinknek váltak kiválóbban ellenségeivé. Régebben ugyanis a szoros értelemben vett szaktanfolyam elvégzése után, nem üztük ki diákjainkat az élet bizonytalanságai közé. Egy részök itt várta az *academica rectoriát*, másik részök pedig törte magát, tanúlt, tanulmányozott, hogy a *primariusi kar* szellemi aristokratái közé bejuthasson, s magának irigyelt állást vívjon ki. Mint tudva van, ma már a gimnáziumok újabb szervezése következtében a *primariusi intézmény*, ez az egészen sajátos protestáns *tanárképezde*, megszűnt; a tanítóképző-intézetek pedig

eltemették az *academica rectoriát*, holott legalább a jókra nézve bizonyára ez is jelentékenyen befolyt a szellem fejlődésére. A tanítás által való tanulás ugyanis mindig a legbiztosabb ismeretekre vezérel, s még az a jó oldala is megvan, hogy méltányossá is lesz a tanítás nehéz terheit emelők iránt.

A dolgok természetes rendje szerint az ifjuságnak eme veszteségeit kárpótolni kellett volna, lehetőleg azonnal. Azonban évek tünnek, évek múlnak, s még ma is alig tettünk valamit a kárpótlás végett; pedig a mélyebben szemlélő már is tapasztalhatja, hogy csak ama két nevezetes előny elvesztése is látható nyomokat hagyott maga után papságunk egyetemén. Ritkább — hogy nyíltan szóljunk — papjaink sorában ama kutatási vágy és az ezzel járó mélység, amelyek a régi primáriusokat előnyösen jellemezték. A könyvek szerelme, a könyvgyűjtés is primáriusi erény volt. Túl az iskolán is elkísérték őket régi erényeik és súlyt kölcsönöztek a papság értékének. Az iskola falai között köztanítók gyanánt működven, megszerették az iskolát és annak feladatát. Igazán, bizonyos szellemi aristocratiát képeztek, mert múltjokban, régi nevökben, némi ösztönző erejük volt a további önképzésre. A rectoriák pedig még anyagi tekintetben is kíváncsok voltak, sokan a tanítói jövedelemből vetették meg boldogabb jövőjük alapját.

Most — ismételjük — szinte kiűzzük végzett diákjainkat az életbe, a bizonytalanságba, vagy jobb esetben a káplánság ingoványai közé; tehát *siettetjük ifjaink megérését, s épen ezért sokra nézve gyűlöletessé tesszük a tudományt*. A gyöngék, a középszerűek nem vesztenek így sem; de igen a jók s a legjobbak. Ezek nincsenek kárpótolva az elveszett primáriusi intézmény és rectoriáért semmivel! Amivel kárpótolhatóak volnának: *a kül-*

földi vagy külföldre szóló stipendiumok, ahelyett, hogy szaporodtak volna, megfogytak.

A jelen már kezdi érezni e többszörös veszteség hátrányait. Igen tehetséges ifjak csüggedt fővel és aggódó szívvel lépnek az életbe és zúgolódnak a szomorú kilátások miatt. Az ilyen hangulat pedig nem vezérel senkit a pieriai forrásokhoz, s jaj nekünk, ha a miéink közül azokból kevesen fognak meríteni!

Egyetemes conventünk megtette már, a veszteségek lehető fedezése végett, a legelső lépést. Feladatául tűzte ki, hogy a külföldi stipendiumokat kikutatja, s illetőleg kipuhatoltatja, s az elveszettek visszaszerzését megkísérli. Lapjainkban volt e kezdeményezésnek némi eredménye; de általában nem mutatkozik e kérdés körül olyan érdekeltség, mint aminőt mégérdemelne. Felhívjuk azért a conventnek sokképen elfoglalt figyelmét a külföldi stipendiumokra; mert sok jót várunk azok szaporodásától egyházunkra s iskoláinkra egyaránt, s illendőnek is tartjuk, hogy a múlt idők előnyeiből legalább annyi mentessék meg végzett növendékeink számára, amennyi a változott viszonyok között is megmenthető és üdvösen alkalmazható.

A stipendiumok kipuhatolását, s amennyire lehetséges újakkal való szaporítását, a papok és tanárok szellemi értékének emelése végett egyaránt óhajtánunk kell. De mert a convent mindent nem tehet: arra kell működnie az egyes iskolák előjáróinak, sőt az egyes protestánsoknak is, hogy az adakozók figyelmét, a nagyok, gazdagok áldozatkészségét elvégre erre a szükségletre is ráirányozzák, s újabb-újabb alapítványok által módot nyújtsanak a legjobbaknak arra, hogy egyházunknak dicsékvéses oszlopaivá fejlődhessenek.

Az új idők erős versenyében nekünk nem szabad a legelső sorából lezoríttatnunk. A világ most már

többet tud rólunk, mint csak nemrégén is. Országos kiállításunk által — úgy mondják — a nagy nemzetekhez emelkedtünk fel; országos törvény alapján felvergődtünk a főrendek közé . . . Ez utóbbit főleg a convent akarta így; akarja hát azt is, hogy leendő papjainkra nézve a magasabb kiképzés útja mind jobban-jobban hozzáférhetővé legyen. Ha nincs protestáns tanárképezdénk, legyenek legalább bőszerű külföldi és külföldre segítő stipendiumaink.

TEREMTSÜNK KÜLFÖLDRE SZÓLÓ STIPENDIUMOKAT!

Hajdanában, mikor a latin nyelv a tudomány közös nyelve volt, minden becsvágyó diák a maga, egyháza és a tudomány iránt való kötelességének ismerte felkeresni a külföldi egyetemeket s odaülni egyik-másik nagynevű tudós lábaihoz és szívni annak ajkairól a bölcsességnek kibeszélhetetlen édességű mézét. Itthon pedig eltelt az öregek lelke boldogsággal és büszkeséggel, a mint meghozta a hír egyik-másik magyar ifjú kitüntetését s a protestáns egyház nem szűkölködött, szükség esetén, a harcosokban. A 16. és 17-ik századok magyar tudósain s protestáns theologusain végigtekinteni felemelő látvány ma is.

Dehát hol vette a magyar prot. egyház az anyagi erőt a külföldi élet terheihöz?! Fejedelmek, nagy uraink, versenyezve keltek a tudvágyó ifjak nemes törekvéseinek támogatására. *Köztudat volt, hogy a külföld látogatása szükséges s ez a köztudat főforrásává lett az anyagi erőnek.* Főiskoláink magok is úgy rendezkedtek be, hogy egyes növeltjeiknek a külföld látogatása hivatalos kötelességökké vált. Sárospatakon például a széniornak okvetlenül külföldre kellett mennie, ha széniori évét eltöltötte, *különben pedig felelősségre vonta a kerület és — szégyenére a vonakodónak — széniori jövedelmének egy részét vissza kellett fizetnie!!*

Az eredmény az lett, hogy papságunk körében

mindig jelentékeny százalékot képeztek azok, akik megtudtak ülni a tudós könyvek felett, s akik nem sajnálták a tudományért a lámpa-olajat. Egy-egy tanári kathedra megüresedése nem okozott fejtörő gondot a kerületek vezetőinek s az iskolák előjáróinak; a papság rendesen kiegészítette a hiányt. Csak lapozni kell a multak könyvében s nem egy-két példára akadunk hamarosan, a melyek a mellett bizonyítanak, hogy a papi kathedrának a tanárral való felcserélése szerencse volt a tanintézetre s egy-egy ember kidőlte nem idézett elő rázkódást az intézetek életében.

Az idő azonban nagyot változott. Fejedelmek, főurak és főúri asszonyok vagy épen nem, vagy csak elvétve gondolnak újabban a protestáns egyház sorsának könnyítésére s jövőjének ilyen vagy amolyan alakulása miatt nem fáj a fejük gyakran még azoknak sem, akik őrálló helyekre emeltettek. Megszűnt a latin nyelv divata; de hát ez nem baj; ez inkább szerencse. Megszűntek az ugynevezett *academica promotiók*, amelyek pedig szintén sok jeles ifjú szárnyait segítették kibontani; *megszűnt* — s ez már komoly hiba! — a *széniorok ellenőrzése*, akik — bizony már régóta — vagy elköltik szép jövedelmöket itthon, vagy (ez is megtörtént s ez még a jobbik eset) tőkét gyűjtenek a jövőendő anyagi jóléthez; de arra még csak nem is gondolnak, hogy nekik — ha nem kényszerből, legalább a régiek nemes példájára — gyümölcsözővé kellene tenniök jövedelmöket, szellemi tőkéjük növelése által. *Külföldre menő szénior, ez ma nálunk a fehér hollók közé tartozik!!*

Úgy tetszik nekünk, mintha e ponton nem a fiatal embereket illetné a vád. Úgy tetszik, mintha szándékosan-e, nem-e: elfeledték volna a múltat s a szénior névvel összenőtt emlékeket azok, a kik felette állottak s állanak a szénioroknak. Bizonyos érdek vagy lágymeleg-

ség lehetett az oka, hogy a jónak bizonyult szokást szegre akasztottuk, holott annak folytonos fenntartása mellett évenként legalább egy-egy jóra válót ifjút nemesen kényszeríthettünk volna arra, hogy a pieriai forrásból mélyebben merítsen s a kerület szellemi súlyának növelésére esetleg igen jelentékenyen is befolyjon.

De hibáztunk egyébben is. Ott nevezetesen, hogy amit a változott viszonyokban veszítettünk, nem igyekeztünk kárpótolni célszerű intézkedések által. Bethleneket, Lorántffy Zsuzsánnákat stb. nem teremthetünk; de szegényebb világunkban is elég gazdagok lettünk volna arra *s azok vagyunk még ma is*, hogy egyes nagyok hiányában a kicsinyek összesített erejéből szerezzünk magunknak kárpótlást. A temérdek új és újabb bajok s szaporodó terhek között elfeledtünk egy olyan bajon segíteni, amelynek fennmaradása egyre jobban meglátszik szellemi életünkön. Mondjuk ki nyíltan, hogy ma, mikor fejlődésben van egész iskolai életünk, nemzeti műveltségünk . . . ma saját édes felekezetünk kebelében kevesebb az u. n. *tudós pap*, mint volt régen s műveltségünk — iskoláink berendezett volta mellett is — bizonyos felszíniesség s felületesség hibájában szenved. Miért?! Mert a legtöbb, akit az iskola falain belül égett a tudás vágya, künn a lenyűgöző viszonyok között, átadja magát a boldog pihenésnek, mint valami hosszú útról érkezett vándor.

De ha megmaradna is a hajlam, nincs alkalom, eszköz, út, mód annak kielégítésére s fejlesztésére. Nincsenek magasabb igényeket kielégítő könyvtárak a parokhiákon; mert nincs elegendő tudás-vágy még ott sem, ahol az anyagiakban dúskálni lehet. Hajdan egy-egy meghalt papnak egész nagy s értékes könyvtára maradt s például a sárospataki diák, sőt a professor is szívesen sietett egy ilyen könyvtár elárverezésére. Ma ez

az eset már nem fordul elő; évek óta nem árvereztek Sárospatakon papi könyvtárakat!!

Dehát hogyan tartozik ez a dologra!? Csak úgy, hogy az ilyen elárverezett könyvtárak néhai tulajdonosa legtöbbször a külföldön is járt papok köréből telt ki, akik itthon is, gyakran nyomasztó szegénység mellett is, hívek maradtak nemes szenvedélyökhöz s lelkeikben a tudás olthatatlan szomjúságával föl tudtak emelkedni a nyűgöző viszonyok fölé.

Igaz, hogy már itthon is dús forrásai vannak a tudománynak. Egyetemeinken sokat meg lehet tanulni, amit eddig csak a külföld adhatott; de még emellett is, *főleg theologus emberre nézve* szükségesnek ítéljük a külföld látogatását: tehát szükségesnek a *külföldre szóló stipendiumokat* is. Az a jó oldala van a külföldnek a tanulni vágyó végzett ifjúra nézve, hogy távol a gyakran fejére növő viszonyoktól, nyugodtan élhet egy eszmének, egy iránynak s az itthon tanultakat mások nézeteihez mérvén, önálló nézetre emelkedhetik s a kutatásra marandó ösztöne támad. És ez elég fényes eredmény; megérdemli, hogy érette lelkesüljünk s ha kell áldozzunk is. Papságunk tudományos színvonala követeli, hogy áldozzunk is valósággal!!

Teremtsünk azért külföldre szóló stipendiumokat!
Teremtsen mindenekelőtt a *tiszáninnen* egyházkerület; mert, ez idő szerint, aligha nem mi vagyunk a tekintetben az utolsók, vagy legfőlegb: utolsó előttiek!

Az ember lelke belefájul, mikor látja, hogy 3—4 végzett ifjú milyen örömmel képezné magát tovább... és nincs módjában. Szegény maga, szegények pártolói s még nem is eléggé élelmesek a kínálkozó előnyök lefoglalására. Pedig milyen sok szép tőke vesz így el, a mihez hejh! beh jó volna a szorongató szükségben hozzá menekülni! Hányszor történt már meg, hogy

tanár-halál esetén félkészültségű, vagy éppen csak frissében készülgető emberrel kellett megelégednie a kerületnek? Hányszor történt, hogy az új tanár szárnypróbálgatásait megérezte a tanuló ifjúság?! Hányszor történt, hogy későn eszmélődtünk s a 12-ik órában kaptuk elő egy-egy fiatal emberünket s láttuk el nagy fösvényen külföldi útravalóval?! Az meg éppen alig-alig történt újabb időben, hogy szakképzett férfiakban válogathattunk volna . . .!!

Óh pedig, ha következetesen, évről-évre 2—3 ifjút küldhetünk vala ide vagy oda további önképzésre: mennyire másként állana a dolog! Lett volna eddig is és volna most is mindig jól elkészült emberünk több is, akik, ha a szükség úgy kívánja, legott beülnek egy-egy tanári kathedrába vagy tevékeny szerepre vállalkoznak a kápláni és papi vizsgálatokon s tiszteletet szereznek mindenfelé a lelkészi karnak.

A tisztáninneri egyházkerület érdemnek tekinti papválasztási szabályai szerint a külföldön járást; módot is kell azért nyújtania, hogy legkitünőbb diákjai ez érdemet megszerezhessék! A kerület látja hasznát!!

Nem új dolgot mondunk. A „Sárospataki Lapok” mióta fennáll — egy vagy más alakban — évről évre mozgatja ezt a kérdést, de még eddig csekély eredménnyel. Valamelyik igazgató egy karácsonyi pádensben is izgatott e tárgyban; de az ő izgatása is csak kiáltó szó maradt. Pedig a külföldön szerezhető stipendiumok — mint az eddigi kutatók bizonyítják — nem igen kecsesgetők; egy részöket éppen a mi részvétlenségünk semmisítette meg; amennyiben t. i. megszoktuk azokat igénybe nem venni, miért is az érdekelt intézetek nagy okosan — más célokra használták fel azokat.

Az idő lelke komolyan int, hogy ezentúl éberebbek legyünk! Ellenfeleink a tudomány fegyvereivel próbálják

visszavívni az ő régi dicsőségeiket. A kor követelözik s megvárja azoktól, akik lelkeket legeltetni vannak hivatva, hogy hivatásuktól minden tekintetben áthatottak legyenek! Siessünk azért s találjunk utat-módot külföldi stipendiumok alapítására. Kényszerítsük s ha kell: segítsük széniorainkat régi kötelezettségek teljesítésére s *teremtsünk tőkét!!* A kerület, a főiskola, egyes jómodú nagyok s mi a szegények is, áldozzunk a nehéz idők dacára is, s ne nyugodjunk addig, míg erre a magas célra évenként legalább 1600—2000 frtot nem szentelhetünk. A kerület fejei kezdjék meg az izgatást! Lehet, hogy alapító is akad, még ebben az „adópréses világban“ is. Akadhatnak egyházak is, amelyek anyagi jólétben élvén, ilyen célért készséggel áldoznának egy pár száz forintot. Csak meg kell próbálni; hirdetni kell a háztetőkről is, hogy mindenki hallja és tudja, hogy hol vagyunk leggyengébbek s hová kell a mielőbbi segély!! Ki tudja, mely egyházközség szülötte, mely család sarja lesz boldog egy ilyen alapítvány által?!

Lelkesedjék a fiatalság is; sőt áldozzék saját filléreiből az is, így mutattván meg, hogy igazán eped a tudomány után. Örömmel tudjuk, hogy a sárospataki ifjúság lapja bolygatja e tárgyat s nyughatatlankodik a létező állapotok felett. A tiszáninneri kerület, mint szerető szüle, bizonyára nem dugja be füleit a kiáltó szó előtt!! Úgy legyen.

AZ ISKOLAI ÉV ELEJÉN.

Szeptember hóba jutottunk. Az iskolák csengetyűi megszólalnak s a néma falak csendjét felverik a muzsák előcsapatjai. Édes anyák könyezve ölelik gyermekeiket, édes apák komoly intelmekkel bocsátják útra fiaikat s lélekben együtt repülnek velök; róluk álmodnak, értők gyötrődnek napokig, hetekig. Hja! A szülei szeretet keményebb, mint a koporsó!

„Van-e jó helye; jól fog-e tanulni; nem jut-e rossz barátok hálójába?” Az iskola, a tanárok . . . ezek is mind fontra vettetnek; a szülei szívnek joga van aggódni gyermekeiért.

Bizony-bizony nehéz napok az iskolai év első napjai. Nemcsak a szülők, hanem az iskolafentartó testületek is aggódva néznek eléje. Hogyis ne! Hiszen *az iskolai év eleje egyúttal ítélet is az iskolák felett.* . .

A protestáns iskolákra különösen nehéz idők következnek az új esztendőben s ezek fentartói kétszeres aggodalommal hallják az év-nyitó csengetyűszót és várják a nagyközönség ítéletét.

Hogy ez az ítélet nem igen lesz kedvező, minden jel arra mutat. Miért? *Azért, mert a protestáns érület lankadóban van!* Ki ezért a felelős, azt most nem igen keressük; de — fájdalommal valljuk — hogy úgy van.

Ime, mi történik?! . . . Kérdezd csak meg azt a könyező anyát, ki serdülő leányát útnak ereszti az idegenbe; kérdezd csak meg: hová bocsátja, kiknek gondjai alá küldi gyermekét? Azt fogod hallani, az x.

y...i zárdába. Te megbotránkozol s alig mered megkérdeni: miért? Attól tartasz, hogy a szüle a maga felség-jogára hivatkozik. . . Óh nem! Nem arra! Azt adja okúl, hogy a szomszéd földesúr, a szomszéd kálvinista pap, a szomszéd jegyző stb. leánya szintén oda megy. . . Aztán úgy halljuk — hogy ott nagyobb a felügyelet, szigorúbb a gond, több a simaság. . . Meg, ha már az ember költekezik, hát legalább mondhassa el, hogy a leánya nevelő-intézetben volt és nem holmi népiskolákban. Nos, ilyen a nagyközönség ítélete.

Dús jövedelmű püspökök, hogy a római kath. egyház újabbkori veszteségeit kiheverhesse, egész tervszerűen követnek el mindent, hogy a szülék szívét magukhoz csábítsák. Csak úgy nő a sok leánynevelő-intézet s különösen ott, ahol a protestantizmus az uralkodó elem. Palotákba járni, szegényes kálvinista iskolák helyett; fényt szívni, ragyogástól vakulni el . . . mily bódító és épenazért mily hatalmas eszközök az egyszerű, csillogás nélküli prot. iskolák ellen. Aztán azok a nyájas schwesterek! Óh mily búbájosan tudják átölelni a gyöngye sarjat; mily édes csókot nyomnak homlokára s mennyi bűverő van modorukban a szülőkkel szemben. . . Ki ne hódolna meg ennyi külső-belső vonzerő előtt? Hát a vizsgák, a névnapok, az ünnepek, a karácsonyfák s ki tudja mennyi más szemfényvesztés! . . . És a szegény prot. szüle boldognak érzi magát, hogy leányát apácák nevelik, káplánok oktatják, kanonokok, püspökök dicsérik s gyönyörrel hallja, tudja, hogy a kicsiny a schwesterek kedvence, hogy a főúr őt különbözteti meg, neki engedvén először megcsókolni az ő felszentelt kezét!! . . .

Én Istenem! hová sülyedtünk?! . . .

Hátha még megtekintjük azokat a zárdai tankegyedeket, amelyek mind tömjén-illatot lehelnek; ha

tudjuk, hogy római kath. író szerint Bocskay, Bethlen, Rákóczy lázadók voltak s a mi reformátorainkat csak a buja gerjedelem készítette az egyedül idvezítő egyház elhagyására; ha továbbá elgondoljuk, hogy a zárdákban a nőiség eszményképei bizonyára nem a Lorántfy Zsuzsánnák; nem a Bornemisza Annák és Patócsy Zsófiák, hanem a Báthory Erzsébetek . . . óh ekkor elszorúl a szívünk és szomorú kérdőjelként állunk meg az új év küszöbén.

Hajdan egy gondos jó édes anya maga volt a leányának nevelő-intézete. Fonni, szőni, varrni, himezni megtanult a leány otthon. Jó erkölcsöt, tiszta érzést elsajátított az édes anyjától; főzni, sütni megtanult az édes anyjától; vallásosan érezni, hitért, szent eszményért lelkesedni, azt is az édes anyjától tanulta meg. Ma az ilyen nevelésről már csak a regényekből tudunk. Ma már vinni kell a leányt a szülei háztól, hogy látköre tánguljon, hogy idegen szokásokat lásson; mert ma az édes anya a divatnak és önmagának él. Ma nem ér rá a szüle arra, hogy szíve szeretnének tanítója s nem képes arra, hogy eszményképe legyen. . .

Minden tisztelet a csekély kivételeknek, de bizony az ilyenek a fehér hollók közé számíthatók.

Hát a fiúk nevelése; hát az apák gondolkozása: az talán dicséretesebb?! . . . Óh nem! Itt is temérdek a fogyatkozás; ezen a téren is lankadóban van a prot. érzület.

Prot. iskoláinkban régenten főúrak gyermekei is otthon érezték magukat. Kítűnő nevelők vezetése mellett, elég volt nekik a prot. gimnázium s a prot. akadémia. Vagy ha elég nem volt is, de kötelességöknek ismerték, hogy a prot. nyilvános intézeteknek növendékei legyenek s a prot. növendékekkel együtt növekedvén, a prot. érzület és gondolkodásmód s bizonyos prot. erkölcsök

elsajátítására alkalmuk legyen. Az alapjellemet a prot. iskolákban nyerték, ami irányadó volt aztán egész életükre s kiható volt a protestantismus életére. A vész idején mindig biztosan számíthatott a prot. egyház a maga iskolájában nevededett főurakra.

Ma e tekintetben másként áll a világ szintén. A nagyvárosok s a nagyvilági igények elvonják főuraink gyermekeit iskoláinktól. És merre?! Fájdalom: legtöbb esetben ellenfeleink iskoláiba. Divat ma — szomorú divat! — a jezsuiták kezébe juttatni a nagy családok sarjait, olyforma okok miatt, mint a leányokat a zárdák falai közé. A világ gonosz — mondja a szüle — hát hadd tanuljon az ifjú is gonoszságot! A világ csalfa; a világ álarcot visel; hadd legyen csalfa s hadd viseljen álarcot az is, akié a világ. Egyenesség, őszinteség, igazságszeretet . . . ezek rosszúl kamatozó tőkék a mai világban . . . nos, hát tanuljon a fiú a világért; legyen világfi!! És megy és tanul! Az ősök hamvadó pora megmozdul a sírban; de nem érzi senki. A fiú nem tud nagyapja egyházi érdeméről semmit; a protestáns egyház nagy pátronusainak fiait, unokáit a jezsuita atyák tanítják mosolyogni és hajlongani.

A kis urak aztán követik a nagyokat s a prot. iskolák maradnak a szegények iskolái s templomaink a szegények menedékhelyei.

Minden tisztelet a csekélyszámú kivételeknek, de bizony az ilyenek fehér hollóknak tekinthetők.

A lelkünk vérzik, ha tapasztaljuk világi férfiaink roppant tájékozatlanságát, felületességét az egyházi és iskolai ügyek körül. Fáy András dicsekedve írja Óramutatójában, hogy ő hallgatta *Porkolábot*, a sárospataki theologiai tanárt s követelte, hogy theologusnak tekintessék. Ma kevesebb egyháziassággal is megelégednénk a Fáy Andrásénál; de azt is hiába keressük, hiába

óhajtjuk. A világ lelke ellenünk harcol s elhódítja tőlünk, intézményeinktől, diplomainktól a világi elemet. Katholikus vagy állami és különösebben jezsuita mesterek kezéből miként is várhatnánk mi kedvezőbb eredményt?

Milyen más lehetne egyházunk képe fiainak régi hűsége mellett!! Milyen más lehetne egyházi irodalmunk, ha jó protestáns nevelésben részesült nagy uraink és urnőink együtt tudnának érezni a protestáns egyház és iskola munkásaival; ha gazdagságukból tudnának áldozni valamit a felekezet érdekeiért?! Milyen más lenne istenitisztelestünk, ha mi, szegények, énekünkben és imánkban összeolvadnánk azokkal, akiket az Isten fényes névvel és a földi ígézet minden eszközével megajándékozott!!

Ma restellik az előkelők a prot. egyszerűséget s félnek a prot. iskolák demokratizmusától, mert arisztokratábbak, mint voltak 48 előtt. S ez a félelem bizony nem a legutolsó oka iskoláinktól való tartózkodásuknak... E tekintetben osztozik velök az állam is s épenazért úgy irányozza az oktatás politikáját, hogy iskoláink körül egyre szűkebbre vonja a kört, s közelünkben felállított s gazdagon berendezett intézeteivel elédesgesse növendékeinket. Látszólag nemzeti és egyetemes érdekek vezetik törekvéseiben; a valóságban azonban a mi malmunkról veszi le a vizet s kezére játszik a katholicismusnak; mert az is, mint ez, uralkodni kíván a lelkek felett; hódolatot követel, szolgákat és nem fiaikat akarván kormányozni.

Vajha ne kicsinyelnők a bajt, mely fenyegetően nő! Vajha azok a világi nagyok, kiket még édes mieinknek mondhatunk, megpróbálnák az idők lelkének megfordítását! Vajha a női szívek odafent visszafordulnának az elhagyott oltárokhoz és támadnának újra *Lorántfy*

Zsuzsánnáink, Bornemisza Annáink és nyomaikon aztán a kisebbek is nemesebb s egyházunk és iskoláinkra nézve üdvösebb divatot utánoznának! Oh akkor szebben hangzanék az új évet megnyitó csengetyű; akkor boldogabban várnók kebleinkre a múzsafiakat s több reménnyel néznénk egyházunk s iskoláink jövődjére elé!!

* * *

Dehát nem vagyunk-e magunk is okai a protestáns érzület lankadásának és iskoláink lassú elnéptelenedésének!? Megteszünk-e minden lehetőt arra nézve, hogy intézeteinkben a jogos igények kielégíttessenek s az előkelők is otthonosságot találjanak!? Előljárók, tanítók, tanárok át vannak-e maguk is hatva a protestantizmus szellemétől és feladatától?

Nem örömet ülünk a vádlók székébe; de kénytelenek vagyunk bevallani, hogy *nem épen és nem egészen!* Arra, igenis, van gondunk, mert felülről is nyomtatunk, hogy tantermeink tágasak, szellősek legyenek s bennök a nevelés és oktatás eszközei ott lógjanak a falon s egyebütt. Azt is követeljük, követelik az iskolák ellenőrei is, hogy az ismeretek törvényes mennyisége iskolánkban közölve legyen; de — és itt a baj! — nem sokat törődünk azzal a lélekkel, amely az intézetekben fú; nem igen bánt tanítóink, tanáraink felekezeti nélkülisége, protestáns érzületének hiánya. Általában kacérkodunk a szabadelvűséggel; mutogatjuk, hogy mi a szabadságra vagyunk elhíva s nem akarjuk észrevenni, hogy körülünk a felekezeti zárt sorokban rendezedik s gyönyörködik abban, hogy mint mosódik el a mi határozott karakterünk.

S még növeli a bajt az a körülmény, melyszerint hiúság-e vagy másnemű gyöngeség miatt, azok is, akik ismerik helyzetünket s a kerítéseink körül ólálkodó

veszedelmeket, azok is tartózkodnak az orvosszerek keresésétől s alkalmazásától. Elöljáróink, akiken elsősorban fekszik a felelősség súlya, *nem akarnak protestánsoknak látszani a világ előtt*, hogy meg ne ítéltesse nek; s épen ezért elnézik intézeteink felekezeti jellegének lassú elfakósodását. Pedig a világot átalakítani volna feladatunk s megalkuszunk a világ lelkével s nem merünk azzal harcra szállani. Szépek akarunk lenni mindenki előtt, s maholnap majd nem ismerünk önmagunkra. Országos nagy eszmék zászlói alá sietünk, s készek vagyunk azokért nagy áldozatokra is; de a saját zászlónk megrongyollik s nem törődünk kifoltozásával. Az egész világért lelkesedünk; de a saját házukban kialszik az oltár tüze. Vajha csak a mi szemüvegünk volna fekete!!

Nézzünk meg például egy ünnepi istenitiszteletet. Előkelő urak és asszonyok is betekintenek a szegényes templomba, az egyszerű predikátor meghallgatására. Az ének felzendül; a szegény ember lelke csak úgy repül a zsoltár hangjain ég felé. Hát az úrifajta?! A férfi hallgat, vagy bírálva hordja szét tekintetét az egyszerű falakon és igénytelen gyülekezeten; az asszonya diszkötésű imakönyve fölé hajlik, s lehet, hogy áhitattal imádkozik, de az bizonyos, hogy nem érez s nem lelkesül együtt a gyülekezettel. Nem ő az oka; hiszen őt nem tanította senki arra, hogy hajdan *Lorántfy Zsuzsánna* maga is vallásos könyvet írt, s a multnak nem egy szép alakja szent kötelességének ismerte, a bibliafordítók és zsoltár-írók munkáját megédesíteni.

Nem lehetne-e odahatni a protestáns egyházak s tanintézetek előljáróinak, hogy a protestantismus érdekörébe ezek a hatalmas elemek újra bevonassanak, s előkelő asszonyaink szívét, eszét, a protestantismus szelleme hajtsa és buzogtassa?!

Mert nagy baj az, ha a nagyok példája ilyen irányba tereli a kisebbeket. Divat-imádó korunkban az ilyen példa ragályosan hat, s maholnap megérhetjük, hogy a papnék és tanítónék is restelkedve fogják éneklésre nyitni ajkaikat. Imitt-amott már épen idáig vagyunk! Dehát mitévők legyünk?

E téren papjainknak kell a kezdeményezésre vállalkozniok; mert ők felelősök az iskola szellemeért s a gyülekezet minden-rendű és rangú tagja az ő pásztori gondjuk alá tartozik. Ha nem egészséges az iskola és gyülekezet szelleme, az az ő bűnök is egyszersmind és főképen az övék! A tanító talán gyarló protestáns? A papnak kell ezt észrevennie s az iskolát megváltania. A felsőbb körök hidegségét, idegenkedését is neki kell megtörnie a pásztori bölcsesség gyémántkövével. A papi pásztorbotnak föl kell érnie a legmagasabb palotába is! Főúri, főasszonyi szíveket meghódítani s elméket felvilágosítani . . . ez a legfelségesebb papi missió, s aki nem érez magában az ilyen feladatra hivatást; vagy akit saját fogyatkozásai nem eresztenek ilyen magasba, az vesse el a pásztorbotot; mert az hű szolga nem lehet!

Minden szívhez megvan a megfelelő kulcs, s nem képzelhetjük, hogy nagyjaink, ha egyszer kellő tapintattal felvilágosíttatnának helyzetök s feladatuk nagysága s példaadásuk roppant hatása felől, nem képzelhetjük, mondjuk, hogy a protestantismus érdekében igen nagy áldozatokra is képesek ne lennének. Ahol a pap kevés, ott segítsen az esperes és püspök, s a szíveknek meg kell nyílniok s a pásztori gondnak fényes gyümölcsöket kell teremnie.

Ők vannak hivatva arra is, hogy — kihallgatván a szülők panaszát, ellesvén igényeiket, gondolataikat; — úgy hassanak, föltéve, hogy azok a panaszok s igények

jogosak — úgy hassanak, mondjuk, hogy iskoláink egyre több kíváncsalmat kielégítsenek, falainkon belől a nagyok és kicsinyek sarjai otthont találjanak.

Az út mindig nyitva van az iskolák előljáróihoz, s aki többre nézi a protestantismus feladatát a maga kicsinyes érdekeinél s talán megbántott hiúságánál, az, ahelyett, hogy az iskolákban kapott sebe miatt ellenséggé lenne, gyógyszerekről gondoskodik s ilyeneket ajánlani tartja kötelességének. *Az eszmét jobban kell szeretnünk, mint magunkat; az iskolákat jobban, mint gyermekeink gyarlóságait.* Ilyen irányú, ilyen jellemű közszellem ápolására szintén papjaink vannak hivatva. Ők a felsőbb tanintézeteknek is leghatalmasabb támogatói.

A tanár az iskola falai között, íróasztalánál könnyen félreismerheti a világot; s nincs módja, alkalma a közgondolkodás s még kevésbé a sporadikus vélemények kipuhatolására. Helyzetében rejlik, hogy fél-szeggé s egyoldalúvá lehet s mint ilyen keserűségeket okozhat és ellenségeket támaszthat. A pap, aki a nagyközönség szívében tartja kezét, aki ott jár-kél a nép-áradatban, s tudja s irányozza annak mozdulatait, ő az ő iskola iránt érzett szeretetével kiegyenesítheti az ilyenmű ferdeségeket is s üdvére munkálhat a protestantismusnak. Csak át kell hatva lennie attól a tudattól, hogy a protestáns iskolák az egyháznak életszüksége s erős protestáns egyházakat erős protestáns iskolák nélkül nem képzelhetünk. A templomi protestantismus nem pótolhatja az iskolai protestantismus hiányait, s nem, vagy csak igen ritkán teremthet új szívet és új elmét.

Ha aztán ilymódon a papság megadja iskoláinknak a hatalmas külső segílyt, megnyervén azok számára a szíveket: akkor a tanároknak nem marad egyéb teendőjük, mint híven szolgálni nem magát az iskolát,

hanem az általa képviselt eszmét, oly módon, hogy egy lélek által hajtatva, bizonyos magasztos közszellemben összeolvadva, hassanak és gyarapítsanak. *Enélkül a közszellem nélkül lehetnek kitűnő tanáraink; de nem lesznek kitűnő iskoldink!*

E kívánatos közszellem ápolásának jelentékeny eszközei lefelé a tankönyvek is. Vannak-e jó tankönyveink? A mi vérünk-e s a mi csontunk-e azok? Ez is nagy kérdés az iskolai év elején! És bizony nem felelhetünk rá nyugodtan. A gyors átalakulás — amelyet a felsőbbség parancsolt — megemésztette tankönyveink nagyobb részét, újak előállítására még — úgy látszik — nem volt elég idő s így történhetett aztán, hogy főiskoláink — főleg főgimnáziumaink — oly tankönyveket is befogadtak, amelyeknek szelleme ellen többrendbeli kifogásunk lehet. Anélkül, hogy példákat emlegetnénk, elég legyen kifejeznünk, hogy azokat sietni kell kiküszöbölni!! A tanári kar protestantismusa teremtsen új tankönyveket, amelyekből az igazság lelke szóljon s pártatlan szellem beszéljen.

Római katolikus atyánkfiai — mint iskolai értesítőik bizonyítják — borzadnak minden könyvtől, amelyet protestáns ember írt s úgy készítek tan- és olvasókönyveiket, hogy abból a római kath. egyház beszéljen a növendékekhez. Kivételesen, csak nagy szükségből idéznek — főleg népiskolai könyvekben — protestáns írókat vagy költőket. A zárdák Berzsenyit, Bajzát, Garait, Vörösmartyt, Czuczort, Tárkányit stb. tanítják. Tompa nem létezik azokra nézve; mert ő nemcsak protestáns, de még pap is volt. Aranyt, Petőfit magasabb fokon csak azért idézik, mert nem lehet kikerülniök. Ellensúly gyanánt azonban gondoskodnak arról, hogy a szentek seregétől dicsőíttessenek könyvekben s ezek katolikus ízlések és szagúak legyenek.

Távol legyen, hogy mi az elfogultságban követői legyünk római katolikus atyánkfiainak. Az igazság főlebb álló, mint a felekezeti érdek! De mégis tanulhatunk tőlük annyiban, hogy nagyobb figyelemmel legyünk önmagunkra, legalább ott, hol ezáltal sem az igazságnak, sem a közbékességnek nem árthatunk. Ha a túloldalon mindenben, mindenütt és mindenáron felekezetiesség nyilatkozik: mi legalább ott legyünk felekezetiiek, ahol becsülettel és dicsőséggel azok lehetünk. Sokat várunk tankönyveink protestantismusától!

Sokat várunk az új év elején minden protestáns embertől iskoláink jövődjéért. Szeretnők, ha a protestantismus lelke megmozdulna közöttünk és bennünk és áthatná intézményeinket; áthatná növendékeink által a családot s ezáltal biztosítaná számunkra a jövőt. Különösen a nőnevelés, a közép- és felsőbb iskolázás mezén van nagy szükség a vigyázatra. Ölekezzenek azért papok, tanítók, tanárok és előjárók! Egy szent eszmében összeolvadva, meghódíthatunk minden népréteget, eloszlathatunk minden félreértést és hiúságot s diadallal kerülhetünk ki az ellenünk megindított harcból.

A NÉPNEVELÉS AKADÁLYAI.

Ha őszinték akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy a népoktatási törvény, annyi költség és oly sokféle ellenőrző intézkedés dacára is, még mindig nem ment át a nép vérébe, amelynek megváltására készítettett. Tanfelügyelők, a felekezeti tanügy többrendű ellenőrei, sőt a közoktatásügyi miniszter maga, ha beszélhetnek is a tanítók, a diplomák és iskolák szaporodásáról; de nem, vagy csak drága kivételképen beszélhetnek az iskolák által keltett benső s valódi meglegedésről. Jelentéseikből többet olvashatunk a sorok közül, mint a sorokból, s bizony az, ami a sorok között olvasható, úgy hangzik, mintha ítélet volna részben a törvény, részben pedig azok ellen, akik a törvény védelmére s annak megvalósítására vannak hivatva.

Senki se magyarázza félre szavainkat! Elismerjük szívesen, hogy a népnevelésügy általában — lassan bár — előre halad. Vannak kitérő tanítóink, akikkel dicsekedhetünk; tanítóképezdeink négy éves tanfolyammal s bennök szakképzett erővel; vannak tanfelügyelőink igaz köteletségérzettel és hivatásuk magaslatán; van lelkes közoktatásügyi miniszterünk is; sőt magok a felekezetek — ezek közül legalább némelyek — szinte versenyezve igyekeznek iskoláik emelésén... s az eredmény, ha — mondom — őszinték akarunk lenni, mégsem kielégítő. Pedig ma már — s ezt fenhangon hirdetjük — az iskolák nem egyszerű oktató és nevelő-intézetek, hanem védvárak is, a soknyelvű nemzet sokféle érzelmei és titkos törekvései ellen!

Dehát hol a baj? Hol vannak a sikernek akadályai?

Ha az első sorban érdekelteket kérdeznők meg: ki fogna sülni, hogy *mindenütt*. A tanítóképezde tanárai azt mondanák: nem kapunk kellően előképzett növendékeket; akiket kapunk, azokkal szemben tantervünk túlságosnak bizonyúl, s a mi akaratunk megtörik. Tanítóink még mindig rosszul vannak díjazva; miért e pálya jóformán még ma is csak menedék azok számára, akik képtelenek a gimnáziumi divatos oktatás mélységeit meglábolni. Nos és ki volna az, aki ezt a beszédet káromkodásnak merné nevezni s követ dobna érte a tanítóképezdékre? Igaz, kétségtelenül igaz, hogy a gimnázium a tanítóképezdének nem előkészítő iskolája, azzal semmiféle összeköttetése s érdekszövetsége nincs, s ha aztán — köztudomás szerint is — a gimnáziumnak csak a salakja jut a képezdébe: ezzel az elemmel boldogulni, abból mintatanítókat idomítani, azokba lelket s eszmény iránt való érzéket s lelkesedést önteni bizony-bizony kemény mesterség! Nagy baj még ehez, ha ezek helyett már az iskolából bizonyos elégedetlenséggel vagy talán apró szarvacskákkal lép ki az életbe a képezdevégzett növendék, s diplomájával kezében a világ hálátlanságáról, saját hivatalának mindenekfelett való fontosságáról s a meg nem fizetett érdem sorsáról panaszkodik, vagyis tele van a feje a hivatal teljesítését korlátozó motoszkákkal, mindjárt a pálya küszöbén.

Ha a tanítót kérdeznők meg a siker akadályai felől: ő a képezdét, a saját nevelő-intézetét, bizonyára nem igen vádolná, saját értékét is akarván fedezni. Ő a szülőkre, azok hanyagságára, műveletlenségére, a házi nevelés hiányára vagy félszégiségére, a tanterv túlságaira, a tantárgyak sokféleségére, talán az iskola felszereletlen voltára s az előljárók lelkiismeretlenségére

appellálna, s bizony sok esetben áment kellene mondanunk védekezésére.

A szüle kétségtelenül igen sokszor méltán eshetik megrovás alá. Egyiket tudatlansága, másikat szeretete hajtja túlságba és teszi az iskola eredménytelenségének szerző okává; no meg még a szegénysége vagy hiúsága is. — Vásott, rosszúl szoktatott, elkényeztetett gyermek — aminő pedig, fájdalom, bőven akad — mindig csapás a tanítóra s az iskola előhaladására. Ilyenekkel szemben — nem csoda — ha megáhitja a tanító a spártai nevelés divatát, s eped oly idő után, amelyben az anya emlőiről a gyermek egyenesen az állam gondozása alá jut, s amennyi mind egyugyanazon rendszer szerint idomíttatik.

A tanterv ellen is van joga a tanítónak feljajdúlni. Az ABC-től fel az Alkotmánytanig — istenem! — minő hosszú lajtorja s milyen sűrű fogakkal! Mily boldog az aztán, aki teljesen a tantervnek s az iskolának élhet; tehát a tanterv keresztülvitelére legalább — ha sok egyebe nincs — kellő ideje van! De aki kántor, orgonista, vagy némely helyen, — hogy tengődni tudjon — mesterember, harangozó s a papnak egyúttal első cselédje is . . . ki kívánná az ilyentől, hogy a tanterv keresztülvitelére csak rásóhajtson is? . . . Hátha aztán a papnak az iskolával még saját céljai is vannak!? Teszem fel ott valahol Bereg-, Zemplén-, Máramaros-, Árva-, Liptó sat. megyékben?! Mit tegyen ilyen helyen s ily körülmények között egy tanító — ha tisztában van is különben feladatával, — mit tegyen egy olyan nagyigényű tantervvel szemben, mint a miénk, s illetőleg, mint aminő az 1868. XXXVIII. t.-cikk alapján készült? Mennyi tantárgy s ahhoz mennyi tan- és olvasókönyv! . . . Hogy férne meg ez a temérdek holmi egy falusi gyermek fejében, talán rendetlen iskolabajárás

mellett, könyvek nélkül, kellő segédeszközök nélkül, idő nélkül s az egész tanterv keresztülvitelére szükséges fizikai erő nélkül?!

Aztán — mondja tovább a tanító — én bejegyzem híven a gyermekek mulasztásait, közlöm a mulasztók névsorát előljáróimmal . . . hát tehetek-e én többet; mehetek-e én házról-házra felhajszolni a gyermekeket, vagy ki a mezőre, a hegybe ellopkodni a gyermeket a szüle oldala mellől? . . . Vagy emeljek talán panaszt előljáróim ellen? Keressem a békételenséget és önmagam ellen a vihart? Így a legönérzetesebb tanító, s ki mondja, hogy nincsen igaza? Igaza van, föltéve, hogy az okok csakugyan rajta kívül valók. De nem mindig van így! Sok tanító, még ha tisztában van is feladatával, s még ha nem tépi-marja is a kenyér-gondja, akkor is okává válik a sikertelenségnek. Mellékes célok, mellékes érdekek szolgálatába szegődik; most hajlama, majd ambíciója sodorja el az iskolától s lesz a falu szája, első kortes, jegyző-helyettes; vagy kertész és gazda — lehet, hogy mintakertész és mintagazda — s míg így áldozik, az ő absentiái is megszorodnak, s ez törtévé, nincs bátorsága a gyermekek mulasztásainak s a szülők hanyagságának pontos ellenőrzésére.

Dehát a pap, a gondnok, az iskolaszék, a körlátogatók, a canonica visitatio, a tanfelügyelő?!. . . Hát ezek külön és együttesen nincsenek-e arra kötelezve, hogy a szülőkkel s tanítókkal szemben a törvény tekintélyét védelmezzék? Óh bizony, kötelezve vannak valamennyien . . . Dehát — kérdi a tanító — melyikre is ügyeljek mindkét fülemmel? A pap, a gondnok, az iskolaszék . . . hiszen ezek — mondja egynémelyik — nem is épen illetékes bírám s nem is igen koptatják az iskola küszöbét; a körlátogató, a canonica visitatio . . . hiszen ezek csak átröpülő felhők s gyakran épen ellen-

tétes követeléseikkel teszik lehetetlenné az engedelmességet; a tanfelügyelő . . . az fehér holló, s esetleg a körlátogatókkal s canonica visitorokkal homlokegyenest ellenkező utasításokkal kedveskedik . . . Melyikre hallgassak; melyiknek hódoljak; melyiket tiszteljem; melyiknek kedvét keressem?!

Tagadhatatlan, hogy a tanítónak úgy a szülőkkel, mint a törvénnyel s a törvény sokféle ellenőreivel szemben nehéz helyzete van, s ha ügyének védelmére s a siker hiányának takargatására hivatkozni mer reájok, nem lehet őt ridegen elutasítanunk.

Nos, hát a pap és gondnok kire appellál? Ők s az iskolai szék képezvén a folytonos helyi felügyeletet, bennök nagy mértékben rejthetik a sikernek vagy sikertelenségnek oka. A papról nem szabad feltennünk, hogy az a népiskolának s a tanítónak illetéktelen bírója. Aki a gimnáziumból az általános műveltség törvényes kellékeivel s az akadémiából bölcsészeti s theologiai ismeretekkel, katekhetai képzettséggel lép a gyakorlati életbe — hacsak egy szemernyi jóakarata és érzéke van a népiskola és annak feladata iránt — mindig jogosan ülhet bírói székbe és mondhat ítéletet a tanítói működés sikere felett. A gondnok s iskolai szék, főleg faluhelyeken — el kell ismernünk — csak arra való, hogy a gyermekeket, ezek iskolalátogatási hűségét vagy hűtlenségét ellenőrizze, s ezáltal legyen a sikernek elősegítője. De épen, mert ezt elismerjük, egyúttal a papot tesszük felelőssé az iskola sikereért vagy sikertelenségeért. Ő a gyülekezet napja, az ő fényének át, meg át kell hatni az egyházat és iskolát egyaránt; melegének tenyészetet kell létrehoznia a tövisek és sziklák között is. Hanyag a szüle, nem érti hivatását a tanító? . . . Ezt a papnak kell mindenekelőtt megsejdtíteni, s ő köteles az orvosszerek sürgetésére is. Ő az iskolaszék esze; ő a tanító

első előljárója; ő minden bajra gyógyír lehet, csak merjen, tudjon és akarjon. Hivatásának magaslatán nem kormányozhatja sem barátság, sem komaság. Nem azért küldetett, hogy békeséget eszközöljön, hanem harcot és háborút. Igen! Nem szabad visszariadnia az emberekkel, a hiúságokkal, az elfogúltság és szenvedély ellen folytatandó harctól sem; mert az ő gyöngesége az egész egyház betegsége; az ő ereje s bátorsága az egész egyház dicsősége, boldogsága. Van a zempléni egyházmegyének egy ülnöke, aki, ha egyházak és iskolák bajai említettnek, rendszeren azt szokta kérdeni: „Ki ott a pap?” Ezt akkor is, ha valamely egyház dicsérettel emlegettetik... És ennek az öreg úrnak igaza van. Nemcsak jó helyen keresi a baj és gyógyszer forrását; de kovásznak is tekinti a papot, amely képes az egész dagasztani valót megkeleszteni.

* * *

A papnak is van azonban mentsége a sikertelenséggel szemben és pedig nemcsak a saját emberbaráti érzéseiben és viszonyaiban; hanem az ellenőrzés több rendbeli közegeiben is. Az ő buzgalmának is lehetnek s vannak hűtő eszközei; az ő jóakarata is megtörik sokszor a fölebbvalók lanyhaságán vagy — mondjuk — érzéketlenségén. Az örökös harcot; az emberekkel, tisztársakkal, felettes hatóságokkal való újjhúzást ő is megúnja; lévén ő is ember s a viszonyok hatalma alatt álló halandó.

Baj, igen nagy baj, ha a pap az iskola virágzásáért folytatandó küzdelemben maga marad. Baj, ha házsártosnak, békételennek, tanító-marónak, bírógyűlölőnek stb. kiabáltatik s még nagyobb baj, ha a kényelem puha párnájára dőlve, sohasem fájul meg a feje az iskola dicsőségeért. „Egy kis bajt nem győznél-e meg,

hogy tántorítana ez meg? — mondja a vallásos költő — s részünkről úgy szeretnők, ha a pap rendíthetlen s fáradhatatlan maradna ott, ahol a szent ügy szolgálata áldozatokat követel.

No, de neki is igaza van. Appellál például a bíróra, a tanfelügyelőre, a szolgabíróra vagy talán saját esperesére is. Igaza van, föltéve, hogy appellál és joggal appellálhat. A bíró — mondja ő — sógor is, koma is, a hivatalát is félti a nép akaratától; tehát nem szívesen siet a hanyag szülők ellen a §§-okhoz; nem örömet zaklatolódzik; mert hát néha még a szíve is kíméletet parancsol. Most a tanító, majd a szüle helyzete ejti meg a lelkét s a közönség lassankint hozzászokik ahhoz, hogy minden úgy van jól, amint van; „minek volna a csirke okosabb, mint a tyúk,“ s miért fogná el a tanító, a pap, meg a bíró a szülőktől a gyermeket teljes 6 éven át; mikor az adó úgy is igen sok s a szegény ember legalább a gyermekét használja meg, ha már megadta az Isten, s ha már csakugyan jön az az executio . . . Ez ellen a mélységes bölcsesség ellen aztán mit tegyen a tanfelügyelő, a szolgabíró vagy az esperes? Hiszen ők is érzik, hogy a szegénységnek van némi joga kibúvót keresni a törvény §§-ai alól, legalább a szív szemüvege szerint.

De aztán hová is tennék néhol — és bizony sok helyen — azt a sok gyermeket, ha egyszer mind a hat korosztály pontosan beállítana?! Az állam szépen kiszámíttatta, hogy mennyi tér s levegő szükséges egy gyermekre (27. §.). Könnyű volt azt kiszámítani; dehát hol vegyen a szegény falu vagy felekezet annyi pénzt, amennyi az ilyen nagy iskolához kellene; belé a sok fát stb.? Aztán minek is a szegény ember fiát elkényeztetni a nagy szobákkal, a nagy ablakokkal? — hangzik a régi filozofia — amelylyel még mindig igen nehéz

leszámolni. A tanító, a pap, a bíró, szolgabíró, tanfelügyelő pedig azt is tudják jól, hogy az a 6 osztályú népiskola, amit a törvény parancsol, még ott sem terem minden bokorban, ahol az állam az úr, vagy a község a rendelkező és fizető. Így aztán kénytelenek elnézni, ha a lányok és fiúk nincsenek is elkülönözve úgy, amint a törvény diktálja, s ha egy teremben 60-nál több gyermekkel egyetlen tanító küzködik is; ha igen sok nem úgy történik is, amint a §§-ok értelmében történnie kellene.

A pap, a bíró még azt is igen tudja, hogy a tanfelügyelő köteles volna a kerületébe eső iskolákat *évenként legalább egyszer* meglátogatni . . . no de ez nem történik meg. Ha lehet megtapodni a §-t a tanfelügyelőnek: miért ne a felekezetnek, a papnak, az iskolaszéknek, a bírónak? . . . Ha elég a 4 osztály az állam iskoláiban: miért törné magát a felekezet a hat osztályú iskola után? . . .

Azonban a tanfelügyelőt se ítéljük el. Tudnunk kell, hogy az *Eötvös* tanfelügyelői nagyobb, szebb s több reményre jogosító hatáskörben működtek, mint a maiak. Ma agyonszorítja őket a statisztika; ma ott ülnek a központban s referádákat készítenek a *közigazgatási bizottságnak*, amely — mint testület — nehézkes és sokszor még a tanügy iránt való érzéke sincs eléggé kifejlődve, miért is ahelyett, hogy támasza volna a tanfelügyelőnek, sokszor békó lesz annak a kezén s nyüg az iskola sorsán. Aztán a tanfelügyelőt eszélyessége, politikája, vagy szintén a szíve is kiméletre készítik a felekezetekkel szemben. Tudja, hogy az állam szegény s kénytelen — még ha a történeti jogokat nem akarná is tisztelni — igénybevenni a felekezetek segélyét az oktatásügynek minden fokozatán, s ezt tudva, ő is megalkuszik a viszonyokkal s a §§-ok kényszere alól magát

feloldottnak tekinti; tevéen annyit, amennyit tehet és nem amennyit tennie kellene. Nincs — vagy legalább alig lehet — tanfelügyelő Kárpátoktól Adriáig, aki el merné magáról mondani, hogy ő a törvényt betöltötte. Mert nem is tölthette be! Oly eszményi magaslaton áll az 1868. XXXVIII. t.-c. s az ahoz készített tanterv, amelyet elérni, vagy megközelíteni kivételesen lehet ma is, lehetett már évekkel ezelőtt is; de annak általános érvényesülése a jövő század zenéje . . . Míg a felekezetek olyan imponáló hatalomként állanak az állammal szemben; míg vannak külön-külön felekezeti érdekek, amelyek erősebbek a közérdekeknél; míg vannak félrehúzó elemek, nemzetiségi aspiratiók . . . amelyekkel szemben a tanfelügyelő, a közigazgatási-bizottság vagy nem eléggé bátor, vagy nem eléggé őszinte és erős s maga az állam is még mindig politikus . . . addig a tanfelügyelőt legfőlebb csak azért kárhoztathatjuk, hogy — amit könnyen megtehetne — t. i. *az iskoláknak évenként való meglátogatása által nem igyekszik jó példát adni a törvény betöltésére.*

Dehát — mondja valaki — vannak felekezetek, amelyeknek különleges céljaik nincsenek a népiskolával, amelyek péld. nemzetiségi aspiratiók által nem zaklatatnak . . . az ilyeneknél rendén mehet minden. Vannak — igaz — vagy *legalább egy bizonyosan van s ez az ev. ref. egyház*; de azért ennek a népiskolái sem képesek a törvényt — nagyobb részben az elsorolt okoknál fogva — betölteni. Ennek az egyháznak is kevés 6 osztályú népiskolája van s általában a szegényes viszonyok, vagy itt-ott a kellő buzgóság hiánya miatt, ennek sincs elegendő oka a dicsekedésre. Az egyházkerületi tanügyi-bizottságok évi jelentései alig mutatnak fel számbevehető emelkedést, aminek oka az is lehet, hogy iskoláink a létező erővel a kellő magaslatig már elver-

gödtek ; azontúl — legalább néhol — csak újabb erők igénybevétele képesíthetné őket.

Ha megnézzük — hogy már példára hivatkozzunk — a tiszáninneri ev. ref. egyházkerület népiskoláiról szóló legközelebbi kimutatást („Sárospataki Lapok“ 46., 47. szám 1885.), itt sem látunk elegendő adatot a megnyugvára. 426 népiskola közül 131 van megnevezve hatosztályúnak ; az ismétlő iskola sorsa pedig — egy pár egyházmegyét leszámítva — valósággal siralmas. De ugyancsak e kimutatásban van valami a sorok között, amit nem szabad észre nem vennünk. Ott van mindenekelőtt a picinyke tornai egyházmegye. Bizony az istenáldás nagyon elérne hegyei és völgyei közé ; a Bódva vize sem hordja a Nilus iszapját ; a pap, a tanító . . . itt mindenki szegény és azért ez a tenyérnyi megye — aligha a Bódva vizétől és friss levegőjétől ! — elől jár az ő népiskoláival s tanítóinak jut idejök az ismétlő-iskolák gondozására is. A szomszédos Gömör, szinte irigykedve versenyez vele s nem bírja hátraszorítani. Ugyan miért ? Egészséges közszelleme, esperese, papjai, tanítói és világi férfiai miatt, akik egyenként és összesen, mint egy szív és lélek, közös akarattal küzdenek és áldoznak az elsőség dicsőségeért. Ott a bírók felett áll a szolgabíró s amit amaz nem akar vagy nem tud, azt elvégzi emez s hogy elvégezze, arra a közszellem által szoríttatik. Itt nincs szükség tanfelügyelőre ; itt minden intelligens ember tanfelügyelő ; itt a körlátogatók s a canonica visitatio bizonyára jól elvégzik kötelességöket ; itt a tanítónak elmaradni, megrovatni szégyen ; itt csak egy maroknyi kellene még a földi boldogságból s az 1868. XXXVIII. t.-c., ez az eszményi alkotás, megvalósulna az ország javára s a kicsiny Torna nem kis dicsőségére. Vagy talán : „paulo majora canamus ?“ A tiszáninneri egyházkerület isko-

láirol szóló kimutatás azt bizonyítja egynémely ada-
taival, hogy *igen*.

* * *

A legnagyobb akadály a népnevelés kívánt sike-
rére nézve éppen ama közszellem hiánya, amely a kis
Tornát az elsőik közé emelte fel. E tekintetben államnak,
felekezeteknek és minden intelligens embernek egygyé
kellene olvadni s legott víz fakadna a sziklából is és a
hegyeket is megmozdítaná ez az egységes szellem.

Rosz mentség az, ha egyik-másik megye vagy
egyházmegye, vagy talán esperes és tanfelügyelő, hívei-
nek sokaságával s területének nagyságával próbálgatja
takargatni az iskolák gyarlóságait s a felügyelet szabály-
talanságát. A hívek számában erő rejlik, s éppen abban
áll a felügyelet bölcsesége, hogy ezt az erőt heverni
nem engedi; ellenkezőleg, az akadályok elhárítására
zsákmányolja ki. Ezt első sorban ismét csak a helyi, a
közvetlen felügyelet teheti, s ehez a papi gondnak s az
emberekkel való elbánásnak ama titkos varázssvesszeje
szükséges, amely — fájdalom — igen soknak nem
adatott azok közül sem, akik magasra helyeztetek, hogy
messze fényljék az ő világosságuk. Ehez lankadni nem
tudó lelkesedés, nemes becsvágy és mindenekfelett
tapintat szükséges.

Az embereknek még gyöngéi is kamatoztathatók,
ha van, aki azokkal bánni tudjon. Mily nagy hátrányára
szolgál hát a közügynek, ha valaki még a jó tulajdo-
nokot, a készséget, a szeretetet sem tudja kizsákmá-
nyolni; ha ahelyett, hogy bizalmat ébresztene maga
íránt s az ügy íránt, amelyet szolgálni tartozik; ahelyett
elidegeníti az embereket önmagától s gyűlöltté tévén
önmagát, elzárja mintegy a közügy oltáraihoz vezető
útakat.

Fájdalom, úgy tanítóink, mint papjaink között, az ilyen specíesek sem hiányoznak; épenazért hiányzik aztán az ilyenek körül az egészséges közszellem, az iskola sikerének a lelke.

Hát -- mondja valaki -- a tanítóképezdék és theologiai akadémiák öntsék belé növendékeikbe a termékenyítő szellemet! A tanító és papjelölt egyaránt legyen áthatva a népiskola hivatásának fontosságától. A pap érezze, hogy az iskolában az ő számára vetnek s az ő aratása aszerint lehet többé-kevésbbé gazdag vagy szegény, amint a tanító megművelte s bevetette a földet. A tanító tudja, hogy a nemzetet és az egyházat egyaránt szolgálja s egyaránt kötelezi hálára, ha nem restelkedik tisztében. Ki ne írná alá ezt a szép programot, ami bár régi és mégis mindig új és tiszteletet követelő.

Ha e tekintetben is lehetnek itt-ott lényeges kifogások, annak oka nem a kérdéses intézetek szervezetében, hanem azok jellegének különbözőségében keresendő. Mióta a felekezet lemondott néhol a tanítóképzés nagy, de nehéz gondjáról s az állam úgy idomíttatja a tanító-jelölteket, hogy azok az egyház és iskola egymáshoz való viszonyáról egészen új elméletnek hódolnak. . . csak azóta történik az inkább, hogy a tanító és lelkész nem tudnak az iskola üdveért együtt lelkesedni. A theologiai akadémiákat e tekintetben alig érheti vád, mivel azokban a neveléstan mindenfelé taníttatik, s a papi szerénység és a mindenre kiterjedő gond hathatósan prédikáltatik. Az egészséges közszellem érdekében tehát, s illetőleg a papi s tanítói jóviszony javáért az állami képezdéknek kell talán valamivel többet tenniök, mint idáig; például nekik is prédikálniok kellene a tanítói erények között a szerénységet, a türelmességet, a jó békeségre vezérlő önmegtagadást. Nem állítjuk, hogy

eddig is ne predikáltak volna, csakhogy nem teljes eredménynyel.

A népiskola céljára nézve a pap és tanító között nem létezhetik különbség, t. i. *egészséges viszonyok között*. Hogy a gyermek vallásos legyen s egy bizonyos felekezet szellemét is magára öltse, azt nem nézheti rossz szemmel a tanító; az még nem mutat a viszonyok egészségtelen voltára. Az azonban igen, ha a papnak titkos érdekei vannak az iskolával s ahelyett, hogy abban a felekezeti szellem ápolására szorítkoznék, a nemzetiségi félrehúzás mótelyét plántálgatja. E pontban a tanító joggal veszíti el a türelmét és büszkén mondhatja fel az engedelmességet. Minden egyéb körülmények között az egyetlen becsületes cél által kell közösen áthatva lenniök. És a siker ez esetben nem maradhat el. Két olyan szellemi hatalom, mint az iskolai és templomi kathedra, képes az egyetértő eljárás által minden ellentétes erőt megfékezni és az iskola céljára kamatoztatni; képes köztudattá emelni az iskola fontosságát; képes legyőzni a szülők hiúságát, hanyagságát, szegénységét, amint azt példák igazolják.

De mondjuk ki végre, hogy a népnevelés sikerének akadályai közé tartozik az államnak a felekezetek iránt tanúsított *kíméletessége*; úgy is mondhatnók; *bátortalansága* és *szegénysége* is; ez utóbbi, mint az előbbiek alapja.

Maga a miniszter utasította legközelebb a tanfelügyelőket, hogy óvakodjanak minden újabb költségeztől. Köztudomású, hogy az állam képtelen elbírnival az oktatási költségek terhét; tehát folytonosan függő helyzetben van a felekezetekkel szemben. A felekezetek egynémelyike aztán kizsákmányolja az államnak eme tehetetlenségét, s a történeti jogokat úgy tiszteli meg, hogy visszaél velök. E tekintetben az ev. ref. egyházat ismét alig

érheti vád. Ennek életeleme az iskola, mint a halnak a víz; mint a növénynek a világosság. Súlypontja sem esik kívül a haza földjén; itt él, itt kíván halni is. De azért ez a felekezet is, ha tudná azt, hogy sínlődő iskoláit egy hatalmas állam karja minden percben kiragadhatná kezei közül; akkor — mondjuk ki őszintén — ez is nagyobb hévvel forgolódnék a gyöngye iskolák számának csökkentésén, s inkább iparkodnék az iskola javáért egészséges közszellemet teremteni hívei között. A nagy alföld gazdag városai, falvai, papjai, tanítói egyszerre felriadnának, az iskola-kötelesek százaléka megnőne s a miniszternek nem kellene panaszkodni, hogy Magyarországon a magyar elem a harmadik helyen áll az iskola-szeretetében és gyakorlásában.

Igenis, egy hatalmas állam hiányát érezzük, ha a népoktatás sikerének akadályairól gondolkozunk; egy államét, amely nem dédelget semmi előjogot, mihelyt az egyszer károsnak bizonyul; egy olyan államét, amely — ha a közoktatás céljai úgy követelnék — tudna is, merne is nagyot akarni s tudna áldozni a képezdek fejlesztésére, az elgyöngült tanítók nyugdíjazására és nem félne lesújtani azokra, akiknek tőke a nép butasága, vagy akik a magok világosságával árnyékolják be a gyermekek lelkét.

Szegény államban szegény nép, szegényesen fizetett tanítók, részben szegény, részben félrehúzó felekezetek... és mindehez egy magasra akasztott tanterv... stb. stb.; de talán elég is már a siker akadályából!

A MULTAK TANULSÁGAI.

Az 1886-ik év egyházi és iskolai története szűkölködik nagy eseményekben. Úgy voltunk vele sokan, mint a szokott medréből kibolygatott folyó; próbálkoztunk beilleni az új sáncok közé és feszegettük a korlátokat, mint az erdők oroszlána a reá zárt ketrecet. Nem azért, hogy kitörjünk; hanem, mert szerettünk volna és szeretnénk bizony még ma is — kissé szabadabb ömledezést s kissé szélesebbre vont korlátokat. No, olyanok is voltak, akik nemcsak otthon találták magukat a szűk falak között, de szinte kapva-kaptak az újabb bilincseken.

Az állam tanügyi politikája ellen épűgy meg voltak jogos kifogásaink, mint a saját törvényhozásunk s illetőleg kormányzó-testületeink ellen. Amott a megmegújuló s nagy költségeket igénylő követelések mellett, bántólag érintett bennünket a még mindig tartó bizonytalanság és ingadozás; itt a §§-ok homályossága s a törvény szellemének megcsúfolása.

Különösen a lelkészválasztási törvények s az ezek alapján létrejött kerületi szabályok okoztak nagyobb elkeseredést és ellenhatást; ezen a ponton volt legfájdalmasabb a szabadság korlátozása; mert az egyéni érdekek itt voltak érintve legérzékenyebben.

De az egyetemesség s egység szempontjából is méltán támadtak kifogások a kényes pont körül. Azt vártuk ugyanis — vagy várták legalább sokan — hogy a lelkészválasztási törvény hivatva lesz megnyitni a

valóságban is a kerületeknek saját védelmőkre emelt régi kerítéseit, s Királyhágón innen és túl a testvériség jézusi elve lesz irányadó a candidatioknál. És aztán mennyire megcsalatkoztunk! A candidáló-bizottságok — nagy tisztelet a ritka kivételeknek! — beleülve a zsinat által alájuk gördített bírói székbe, főgondjuknak ismerték a törvény szellemét meggázolni. Élvezték a jogot a jogcsonkításra. Ha még csak kerületeket nem akartak volna ismerni! . . . de nem ismertek egyházmegyéket sem, s annálkevesebbé hajlandók ismerni, amint látszik, mennél tovább fut az idő a debreceni zsinat törvényei felett.

Hát ez nem jól van így! A papírosról át kell vinni a törvényt az életbe; vagy ha ez nem lehetséges: le kell törölni a papírosról is, hogy ne növelje a törvények iránt való tiszteletlenséget. *A lelkeszválasztási törvény* — azt hisszük — *napi kérdés marad egészen a jobban informálandó zsinatig.*

A khinai fal más irányban is mutogatta a maga fenyegető árnyékát. Némely káplánok előtt — hiszen emlékezünk reá! — egyes kerületek jegyzőkönyvi végzéssel vagy jobb esetben püspöki önkénykedés által lezárták a sorompót, s midőn így megkeserítették nekik a fáradsággal és költséggel szerzett diplomát: elűzték mintegy a szülőföld környékéről is, ahol s amelyért munkálkodni diák-éveik boldog álma volt. Ezt az eljárást lehet védelmezni a magunk neveltje iránti kötelesség elsőbbségével; lehet talán egyes tanintézetek szelleme iránt táplált féltékenységgel is; de semmiesetre sem lehet kiegyeztetni a zsinat tiszteletreméltó intencióival. És amennyiben e példát a nagyok képviselik közöttünk: felróható-e majd a kicsinyeknek, ha vetélkedni fognak egymással a törvény taposásában?! Nagy fának nagy árnyékai!

No de majd nem úgy lesz az ezután! A convent elfogadta — mint tudjuk — *a theologiai akadémiáknak* egészen alkotmányos formák között készült *új szervezetét és tantervét*. Ez — higyjük a jobbat! — meg fogja szüntetni úgy egyeseknek eddig is felesleges aggodalmait, mint az ezekből táplálkozó törvénytelen-ségeket.

Dehát — kérjük — hová lett az *egyetemes tanügyi bizottság*, amelynek ama jó reménynyel biztató tervezethez apasági joga van, s amely e tárgyban az érdem oroszlánrészét magának követelheti?! Megüresíté-e az magát ama munkálat által? 1883. december 10—14-ik napjain még ott ülésezett Debrecenben s dolgozva iskoláink jövődjéért, tervekkel s indítványokkal készült a convent elé. Az indítványok között ott van — hogy többet ne említsünk — *a protestáns tanárképzés* sürgetése is, mint aminek hosszas halogatása „*nagy hátrányokkal és visszahatással járhat egész evang. ref. egyházunk egyetemére.*“ Van ott egyéb is; dehát hol van maga a tanügyi bizottság? Mi várjuk itt, szíves vendégszeretettel, hónapokon és éveken át, hogy — mint a 47. sz. jk. pont kifejezi: „*elnök a bizottság tagjait legközelebb Sárospatakra hívja egybe*“ s íme, míg ez *a legközelebb* megérkeznék, azalatt letelik a tagok 3 évre szóló mandátuma. És senkisé tudja: miként tört szét az egységnek s testvériességnek eme jelentékeny kapcsa.

A tanügyi kormány — saját oktatási vezérelve ellenére is — beszorítja a közegészségtant, mint külön tantárgyat, a népiskolákba; arra rendelt felügyelők személyében jár-kél iskoláinkban is, tudakozódva a közegészségtan tanítása után; ugyancsak a tanügyi kormány tüzet dob a gimnáziumokra, összeveszíti a filologusok hadát a *Frary* protegálása által . . . és a

mi tanügyi bizottságunknak még sincs tárgya a tanácskozássra; jöllehet az 1884-iki convent is sürgősen hívja fel, hogy a vallás-oktatási könyvekre nézve adjon javaslatot (86. p.).

Hát ez nincs jól így!! Az egyetemes tanügyi bizottságot nem szabad csak úgy könnyedén lomtárba dobni; mert azt nem érdemli, s ha nincs szükség reá, legalább adjuk meg az alkalmat a közönségnek arra, hogy necrologot írjon felette.

Az *énekügyi bizottság* is csendes életet élt a közelebb multban; hanem ez kisebb baj az elébbinél; főleg miután eddigi működésében úgy is kevés biztatást nyújtott a jövőre. A költők s verselők, akik az eszme kipattanásakor mohón fogtak a könnyűnek hitt munkához, elültek, mint a fáradt madarak, s a közönség — ez ítéletnek is tekinthető — nem sürgette a dalt. Ily átmeneti időszakban, mint a mai, nagyon hamar bereked a hymnus forrása; mert a vallásos lyrának alig akad némi tápláléka. Nagy, korszakos fordulat; mélységes, hegyeket mozditó hit kell ahoz, hogy hosszú időre szóló énekes-könyvünk szülessen; ma pedig ezeknek híjával vagyunk.

Azért, ha már egyszer megkezdttük a munkát, a kerületek legalább vennének észre annyit, hogy énekügyi bizottsági tagjaik részint félreállottak, részint kidőltek az élők közül s ezek helyettesítéséről nem volna szabad megfélekedezni. A közönségnek nincs ösztönző, még kevésbé teremtő hatalma. Ha csak néhány férfiúnak adunk is komoly tárgyat a gondolkozásra s ha csak egy-kettőben nyilatkozik is a vallásos érzés másokat is megkapó melegséggel: egyházunk szellemére nézve az is nyereség.

A conventtel ezúttal szerencsésebbek voltunk. Az országos lelkeszi és tanári özvegy-árvagyámintézet;

továbbá a lelkeszi és tanári nyugdíjintézet s házi tűz-kár-biztosítás kérdéseivel élénk mozgalmat idézett elő, amelynek meg is lesz a kívánatos jó eredménye. Azáltal, hogy a domesztikai segély kiosztásánál az egyéni érdekeken felülemelkedve, egyetemes természetű célokat is gyámolított, közelebb lépett a domesztika tulajdonképeni rendeltetése felé.

Nagy baj volna az ügyre is, de méginkább egyházunk eddigi jó szellemére, ha a domesztika kapzsiságra s az igazság kendőzésére szolgálna alkalmúl; ha oktalan igényeket ébresztene és a hamisság szándéktalan istápolása által közénk dobná a gyűlölködés eleven szénét. Még nagy panaszra nincs okunk; egyes feljajdulásokból azonban már is következtethetünk annyit, hogy a zsinatnak ezt a felséges alkotását félténünk kell. A bölcsesség és igazság lelkének ihletésére sehol sincs, ez idő szerint, oly nagy szüksége egyházunk egyetemének, mint a domesztikai segély kiosztásánál.

Megérte a convent azt az örömet, hogy ott láthassa püspökeink s főgondnokainknak oda jogosított részét a főrendiházban. Szerinte ez „egy újabb lépés az 1848. XX. t.-c. 2. § ában kimondott, de még eddig teljesen életbe nem léptetett s meg nem valósított tökéletes egyenlőség és viszonyosság felé.” Mi majd csak akkor fogunk igazán örülni e lépésnek, ha ez csakugyan eszközlőjévé válik a tökéletes egyenlőség és viszonyosság még mindig késlekedő megoldásának. Addig pedig el-el fogunk tünődni e kérdés felett: nem árt-e egy oly jog a mi püspökeink tekintélyének, amelyet hozzájuk méltóan gyakorolni nem áll hatalmukban?! És örvendező tisztelettel fogjuk őket üdvözölni az egyházlátogatás terhes, de okvetetlenül áldásos munkái között, miként a múlt évben is cselekedtük.

Szintén a convent ténye az államsegély tárgyában

a kormányval való megalkuvás. Középiskoláink legnagyobb része többé nem kizárólag a miénk; de tőlünk függ, hogy szellemünket, az államsegély igénybevétele mellett is, megőrizték tanintézeteink, s épen emiatt volna már szükség. hogy a tanárképzés kérdését ne feledjük ott az egyetemes tanügyi bizottság jegyzőkönyvében. Érdekes azonban az államsegély dolgában az, hogy, mint az országgyűlés pénzügyi bizottságáról szétfutott hírek sejtetik, az egyszersmindenkorra kért nagy összeg egyidőre még az állam pénztárában marad, azaz, hogy ágyúkra és katonai felszerelésekre fordítatik. Az államkormány úgy is jól tudja azt, hogy a protestáns iskolák növendékei, az államsegély késlekedése miatt, nem lesznek muszkavezetők; tehát várhatunk hazafiságból, amiképen lemondottunk autonóm jogainkról hazafiságból.

Papjaink s tanítóink egy nagy részének anyagi nyomorúsága s népiskoláink némelyikének ügyefogyott állapota szintén nyílt kérdése volt a múlt esztendőnek, s olyannak marad a jelenre is. El fog érkezni az idő — s talán nincs is messze — amelyben az államsegélyt népiskoláink egy részére is igénybe vesszük; vagy választani fogunk egyes gyülekezetekre nézve, pap és tanító között; mert azt a boldogtalan állapotot, amelyben egyes iskoláink sínlődnék, a papi tekintély kockáztatása nélkül eltűnnünk alig lehetséges.

De ne gáncsoskodjunk tovább!

Az 1886-ik év — ha Isten úgy akarja, s ha a protestantizmus ébredő lelke áthatja egyháztársadalmunkat — emlékezetes marad hosszú időre. *A Károli-biblia revidálása, a népies vallásos iratok érdekében megindult mozgalom s egy irodalmi társulat eszméje*, ha majd ezek mind valósággá és élletté válnak, vissza

fogják vetni, bizonyára nem könnyen múló fényüket, az 1886. esztendőre.

Addig azonban hadd fujjon a lélek alkotó lehellete, mozogjanak s szervezkedjenek a papi, tanítói értekezletek ; hadd szóljon a vének tanácsa s az ifjak lelkesedése ; ébredjenek a holt-csontok is, mert az aratásra való gabona bizony sok !

Avagy tudunk-e hát mi lelkesedni ; avagy megértjük-e mi a multak tanulságait ? !

ALKALMI EMLÉKEZÉS.

Aki a tiszáninneri ev. ref. egyházkerület történetét valaha megírja¹, bizonyára elismeréssel fogja feljegyezni, hogy e kerület, az egyház és iskolai ügyek körül tanúsított buzgóságában, a tudomány és szabadság követeléseiről érzett jóindulatában, nem engedte magát túlszárnyaltatni soha. Meg tudta érezni az idők lelkének hatását rendesen s kész volt utat nyitni intézményeiben egy-egy kíváncsnak s érettnak mutatkozó eszme előtt, híven a saját hagyományos, századok által igazolt és századokon át erősödött vezér-szelleméhez.

Ez a szellem okozta azt is, hogy mi e napokban akár jubileumot is ülhettünk.

Épen 25 éve lesz folyó év július 10-én, hogy, ha egyesek duzzogása között is, de mindenesetre a többség helyeslése mellett és akarata szerint összeült Sárospatakon a tiszáninneri kerületnek első *papvizsgáló küldöttsége* s az egyházmegyéről ráruházott jogánál fogva, megvizsgált 48 segédlelkészt és 8 végzett tanítót s illetőleg végzett hittanhallgatót.²

¹ A kerület történetének megírását már az 1858-iki őszi közgyűlés kíváncsnak ismerte. „Ez alkalommal tétetett indítvány nyomán — mondja az 5. sz. jk. pont — elhatározottat, hogy az egyházmegyét érdeklő régi jegyzőkönyvek és egyéb adatok, melyek netalán az egyházkerület levéltárában találtnak, Patakra, a főiskolai könyvtárba küldessenek be, hogy ott az egyházkerület történetéhez anyagul felhasználhatók legyenek.”

² A megvizsgáltak névsora a következő: I. *Második vizsgát állottak*: 1. A gömöri egyházmegyéből: Kálniczky Endre, vályi

Reform volt ez kétségtelenül, amelynek a fejlődés természetes során okvetlenül be kellett következnie, hogy egy elavult intézményt az idők kívánalmainak megfelelőleg helyettesítsen s ha a kerületek közösen nem tervezik vala, a tiszáninneri egymaga is keresztül viszi azt; mert az iskoláiban ez időtájt kezdett s meghonosított reformok s a tudományok jogai iránt táplált tisztelete szükségessé tették, hogy a javítás az egész vonalon, tehát ezeken a záró pontokon is érezhető legyen s gyümölcsöt teremjen.

Még köztünk járnak, akik ama patriarchalis időszakot eltemették. Egyesek a más a tegnappal hasonlítván össze, talán emennek nyújtják a koszorút ma is. Vannak — tudjuk — akik szinte elragadtatással emlékeznek az egyházmegyék autonomikus joggyakorlatára, a vizsgák vezetőire, azok szakértelmére, a vizsgálati tárgyak sokféleségére; de viszont nem hiányoznak olyanok sem, akik ama joggal való visszaélésekről édekes eseteket tudnak elbeszélteni s megérettnek látták ama gyümölcsöt arra, hogy az egyházmegyék fájáról lehulljon.

lelkész; Baksay Dániel, pelsőci segédlelkész; Tóth Sámuel, rimaszombati segédlelkész; Jobbágy János, simonii segédlelkész; Ragályi Endre, kövecsesi helyettes lelkész; Béky Sámuel, sajókeszii lelkész; Tárnoky János, hamvai sl.; Bornemisza Ábrahám, serkei sl.; 2. *Az alsóborsodi egyházmegyéből*: Apostol József, szirmai lelkész; Lukács János dorogmai l.; Kiss Gyula, miskolci sl.; Csengery József, noszvaji sl.; Szabó József, miskolci sl.; Marsalkó József miskolci sl.; Izsaák Mózes, böcsi sl.; Tamko Ferenc, keresztesi sl.; Édes Vince, poroszlói sl. 3. *A felsőborsodi egyházmegyéből*: Szeőcs Sámuel, kondói l.; Tamkó József, damaki h. l.; Soltész Sándor, velezdi sl.; Nagy Sándor, rakacaszendi l.; Tóth Miklós, mályinkai sl.; Tóth Dániel, vámosi sl.; Tóth István, kazinci sl.; Némegy József, szentpéteri sl.; Szakal József, bábonyi sl.; 4. *Az ungi egyházmegyéből*: Magyar József, nagyszeretvai sl.; Hegedűs Sámuel, nagykaçosi sl.; Morvay József, mokcsai sl.;

Ez a reform a tudománynak hozott áldozat volt s mert létrejött, csupán ezáltal is ítéletté vált a múltra nézve. Erőszak és rázkódások nélkül létesült s ez igazolta létrejövetelét. Az egyházmegyék magok belátták, hogy a fejlődés útján meg nem állható tudomány ellenőrzésére s illetőleg az iskolák által közlött képesség fokának meghatározására első sorban épen azok vannak hivatva, akiknek fő kötelességök lépést tartani a tudomány haladásával; ezért bevették a vizsgáló-bizottság tagjai közé az akkori 3 theologiai tanárt s megbízták azokat *examinatoriumok* készítésével, illetőleg elfogadták olyanokul azoknak (Somossy, Zsarnay, Kálniczky) már készen lévő műveit. Ez volt az új intézményben a leg-sarkalatosabb javítás. De volt abban kellő óvatosság is az autonomikus jogok biztosítása végett. Kimondatott ugyanis, hogy a bizottságban minden egyházmegye képviselteti magát egy egyházi és világi képviselője által s ilyen módon az egyházmegyék — igen helyesen — követelték s illetőleg biztosították magoknak az ellenőrzés jogát.

Vályi Antal, nagydobronyi sl.; Nagy Menyhért, szalócai sl.; Kövér Miklós, bátvai sl. 5. *Az abaúji egyházmegyéből*: Gulyás István, vágási h. l.; Batta Bénéjámín, szikszói sl.; Szaniszló Pál, szántói sl.; Bertha András, aszalói sl.; Varga József, kassai sl.; Megyaszay Pál, alsóvadászi sl. 6. *A felsőzempléni egyházmegyéből*: Hajzer Endre, sátorajaujhelyi sl. 7. *Az alsőzempléni egyházmegyéből*: Máté Ferenc, leleszi sl.; Sebők Dániel, bodrogkeresztúri sl.; Török István, tolcsvai h. l.; Várady Dániel, tállyai sl.; Tóth Miklós sl. és sárospataki képezdei gyakorló iskolatanító; Horkay János, hidvégi sl.; Tatár Mihály, királyhelmei sl.; Molnár Pál, cigándi sl.; Vitézy Miklós, megyaszói sl. — II. *Első vizsgát állottak*: Szabó Endre végzett hittanhallgató; Gubás Ferenc, keresztesi végzett tanító; Simon József, a.-vadászi v. t.; Körösy György, böcsi v. t.; Molnár István, emődi v. t.; Szántai István, nemesbikki v. t.; Csomár István, liszcai végzett tanító; Babaré Dániel, v. hittanhallgató s nevelő.

A bizottság elnökéül a szuperintendens neveztetett ki egyszer s mindenkorra, akinek személyében az egyházmegyék mintegy egyesülnek. Volt egy külön jegyzője a bizottságnak, aki természetesen írta s írja még mai napig is az írnivalókat. Ezen felül meghatározták a vizsga tárgyait s ami jellemző, már ekkor követelni kezdték a heidelbergi káténak nagyobb mérvű használatát s a katekhisatio gyakorlati tanítását s megszabták, hogy az ó-szövetség roppant területén csak a *zsol-tárokra* fektessen súlyt a vizsgázandó s ezzel szemben pedig — egészen aránytalanul — követelték az *egész újszövetség tiszta görög szövegét*. Csak egyet nem szabtak meg határozottan, ami pedig különösebben emelhetne volna az új intézmény értékét s aminek jó következménye a vizsgázandók előleges önképzésére, azoknak önmunkássághoz való szoktatására vezetett volna, t. i. *az írásbeli dolgozatokra, azoknak kellő időben történendő beadására s komoly megbírálására, miként a tervezetben, úgy az egész 25 éves cyklus alatt nem volt kellő gond fordítva!* Egyben s másban a tervezet a 25 év leforgása alatt megváltozott; de ez az előnyös és nagyon kívánatos változás nem következett be rajta egész mostanáig.

Régi emberek beszélnek, hogy egyes egyházmegyéken éppen az önmunkásság termékeit követelték a leendő papoktól a legelső sorban. A káplán urak tartoztak bemutatni önállóan készített vagy mások után dolgozott műveik gyűjteményét s néhol az esperes maga is gyakorolta a megyéjebeli segédlelkészekkel szemben az ellenőrzést s ez a „vaskalap“ sok fiatal emberre nézve vált igazi nyereséggé; mert azáltal a saját lábon-járásra szoktattatott.

Ma, túl a 25 éven, nyugodtan ítélhetjük meg a letűnt időszak eredményeit s tekintettel a tudományok-

nak ez időszak alatt történt újabb fejlettségére, zúgoló-
dás nélkül indulhatunk az egyetemes tantügyi bizottság
által készített s a convent által elfogadott újabb vizsgál-
lati terv alapján egy újabb 25 esztendő elé.

Az új vizsgálati tervben a szaktárgyak érdemök szerint
vannak méltányolva s az *alapvizsgálat* behozatala némi
könnyítésére válik az első papi vizsgálatnak, ami a tudo-
mányok kiszélesedése miatt igen is kívánatos. Az önmun-
kásságra szoktatást ma többé nem az egyesek buzgó-
sága fogja eszközölni, hanem követeli azt a szentesített
tanúlmányi rend. Az írásbeli vizsgálat többé nem játszi
kíséret, hanem komoly s elhatározó előfeltétele a szó-
beli vizsgálatnak. A biblia ó-szövetségi részét többé
nem merítheti ki a zsoltárok könyve; hanem vizsgálati
jogosultságot nyer az egész ó-szövetségi irodalom, az
új pedig nem degradálódik egyszerű fordítássá, amint
azt a régi terv az egész új-szövetségnek vizsgálati tárgygyá-
tétele által tevé.

Tudományosság tekintetében tehát az újabb vizsgál-
lati tervtől jót várhatunk.

Miként fogja az egyházkerület a vizsgáló-bizottsá-
got megállapítani; akarják-e az egyházmegyék az őket
illető ellenőrzési jogot gyakorolni, vagy átruházzák azt
a kerületre? e kérdésre ezúttal nem felelünk. A mult
előttünk van, olvashatjuk tanulságait. Azt azonban óhaj-
tanunk kell, hogy az egyházkerület egyes kiválóbb ifjak
külföldre segítése által időről-időre képeztesen magá-
nak szakférfiakat, akik a már is igen kifejlett theologiai
szaktárgyakkal az iskolán túl is foglalkozván, szükség
esetén átvehessék a kidőltektől a tanítás és ellenőrzés
egyaránt fontos szerepét. Nagy dolog volna, ha meg-
történnék, hogy az egyes egyházmegyék valami módon
magok is alapítványokat raknának össze s egy-egy
kebelbeli ifjút szintén útravalóval tudnának ellátni az

idegen égtájak felé. De ehhez aztán szükséges az is, hogy ifjaink az *idegen nyelvektől* az iskola falain belől se borzadozzanak; meg az is, hogy az idegen nyelvek elsajátítása rájuk nézve lehetőségessé legyen s minden módon megkönnyíttessék.

A lejárt 25 évre csak úgy gondolhatunk édesen vissza, ha okúlván annak tanulságain, biztos alapot rakunk a jövőendő épületének. Azok között, akik most 25 éve először tettek vizsgát a kerület előtt, többen vannak, akik jelentékeny tényezőkké küzdöttek fel magukat. A visszaemlékezés tegye őket bölcsekké a tanácsadásban s a legüdvösebb határozat hozatalára.

A KONVENT ÉS AZ „IRODALMI TÁRSASÁG.”

Hiba volna el nem ismerni, hogy a legközelebbi konvent sokat végzett és különösen sokat kezdett és több nehéz kérdést bölcsen fejlesztett tovább a megoldás felé és ami eléggé alig hangsúlyozható: alkotmányosabb gondolkodású volt elődeinél; mert a nagy kérdések egész sorozatát utasította az egyházkerületek zöld asztalához, miáltal sokat veszített félelmetes jellemből azok előtt is, akik nem tudtak egyebet látni benne az idő folyamán mind jobban elhatalmasodó „Ober Kirchenrath“-nál.

Hogy a *házassági jog* tisztázása végett kiküldött bizottság munkálatának eimaradását nem vette jó néven; hogy a *domesztikai* segélyezésnek eddigi módjával kész immár szakítani, s elismerte azt, hogy a jelen aprócseprő bajainak eloszlatásánál elsőbbrendű feladata lehetőleg biztosítani a jövőt; hogy a *gyám- és nyugdíj-intézet* kérdését napirenden tartja s tisztázni iparkodik; továbbá, hogy határozott állást foglalt el a *jogakadémiák* ügyében s kész a minisztériumot a jogtudori kötelezett vizsgálat indokolatlan és káros divatáról lebeszélni s az ügyvédségre képesítő államvizsgálatot a jogakadémiák számára is kieszközölni; hogy nem hajlandó lealkudni a már egyszer megígért *államsegélyből*, sőt határozottan kívánja az ígélet teljesítését, s ezáltal az államsegélyre szorúlt iskolákat meg akarja menteni a kínzó bizonytalanságtól; hogy óvatos a *missziói telepek* szaporításában és megmozgatta az *énekes-könyv*, a gimnáziumi vallásoktatás, családkönyvek stb. dolgát; sőt konventi

tárgygyá tette az *Irodalmi Társaság* kérdését is . . . ezekkel s az ilyenekkel okvetetlenül növelte maga iránt a bizodalmat és tiszteletet.

Eltekintve ezúttal attól, hogy a kassai katonaiskola ev. ref. növendékeinek vallásoktatási kérdésében gyöngének, vagy nem eléggé tájékozottnak mutatkozott, s attól is eltekintve, hogy fontos iskolai ügyekben határozott, anélkül, hogy az *egyetemes tanügyi-bizottságot* az előmunkálatok megtételére utasította volna; vagy pedig kimondta volna annak megszüntetését; eltekintve a domesztikai segély beszédésére vonatkozó s esetleg kevés szerencsével végződhető újításától is, amelyre, valamint a többiekre is, sikerül talán még külön-külön is megtennünk észrevételeinket; eltekintve mindezekről, ezúttal csak afeletti örömiinket kívánjuk bővebben indokolni, hogy a konvent az *Irodalmi Társaságra* is rátette a kezét s ilyen módon elvállalta mintegy annak kereszt-apaságát.

Mert részünkről a konventnek azt a határozatát, amelyben felkérte a világi elnököt, hogy a püspökök útján hozzá beérkezendő jelentkezések és ajánlatok kimutatását összegyűjtván, működjék közre az *Irodalmi társaság tényleges megalakulására és szervezkedésére* . . . ezt a határozatot nem tudjuk másként értelmezni, mint úgy, hogy ezt a társaságot a konvent édes gyermekeül fogadta el s fejlődéséhez s virágzásához neki is szava s illetőleg tennivalója van.

Azért is örülnünk kell ennek, mert az eddigi enemű magánpróbálkozások, bármilyen kecsegtetők voltak is kezdetben, utoljára is küzködés és bukás volt a sorsuk. Az emberekben-e, a szövetkezés természetében-e, a cél kitűzésében-e, az eszközök megválasztásában volt-e a hiba, vagy csupán a közönség hirtelen lehülésében s állhatatlanságában: ezt most ne mérlegeljük, hanem azon legyünk, hogy az új szervezkedés-

ben már magában benne legyen a hosszú jövő biztosítéka. Azon legyünk, hogyha már egyszer a konvent is beleavatkozott egy újabb irodalmi társaság alakításába, hát ne kelljen majd annak a kínlódó életeért és időelőtti kimulásáért *a mi konventünknek* is pirúlnia.

Mert hát — és ezt jól jegyezzük meg! — ez a készülődő társaság nem a reformátusoké csupán, hanem a hazai összes protestánsoké. Tervezve legalább így van.

Ha ennek dacára is, a mi konventünk, nem tartva attól, hogy a társuló felek részéről gyanúsíttatni fog (amit nem érdemelne meg!), vállalkozott a kezdeményezésre: ezzel a maga részéről afelől akarta — úgy hisszük — meggyőzni az összes érdeklődőket, kivált pedig a társuló feleket, hogy ehez az alkotáshoz a maga erkölcsi támogatásán kívül valami egyébbel is járulni akar, *s mint a számarány is megköveteli*, jó példával óhajt előljárni, első akar lenni a többiek felett.

Azt akarta bebizonyítani, hogy amiként van érzéke a testi éhség megszüntetése iránt, van — épenúgy — a lelki éhség csillapítása iránt is. Azt akarta, hogy ha már jó úton vagyunk az anyagiakkal: lépünk jó útra a szellemiekkel is. Nem tudjuk: sok fejtörésbe került-e a konventnek elszánnia magát erre a nagy lépésre; de azt legalább érezzük, hogy az ihletés pillanatában határozott és mi sem volna hozzá illőbb, mint odáig fejleszteni az *Irodalmi társaság* ügyét, hogy annak is meglegyen a maga *domesztikája*.

Hogyan?! Hát bizony az ilyen alkotás nem megy könnyen s nem különösen áldozatok nélkül. Igen, dehát ki bír örökösen annyi mindenre áldozni? Urainknak egy része, papjainknak legnagyobb része szegény, s ha érzi is a lelki szomjúságot, nem képes annak lecsillapítását megváltani, az egyik rész pedig — valljuk meg az igazat — nem is akarja.

A jelentkezési ívek például egészen szomorú kilátással biztatnak. Hogy csak a magunk körében maradjunk, az egész tiszáninnyi kerület ev. ref. papjai közül 14 akadt idáig olyan, aki *rendes tagja* óhajt lenni az Irodalmi társaságnak, a többiek vagy a tervezett *szemlének* lesznek ideiglenes pártfogói, vagy csak fillérekkel támogatják a nagy vállalatot. Másutt jobban megy a vállalkozás, mert jobb a mód is; de még sokkal nagyobb lelkesedés is igen keveset hordhat össze arra, hogy egy olyan Irodalmi társaságnak, amely három testvér-felekezethez volna szellemi bizonyítványa, elegendő alapúl szolgáljon a tartós jövőre.

Ugyanazért — ha komolyan akarjuk a célt — mást kell gondolnunk az Irodalmi társaság jövőjeért. Ki kell valamiképen eszközölnünk, hogy az ne legyen odadobva az egyéni érdeklődés ingoványára. Ki kell valamiképen eszközölnünk, hogy annak termékeit — amelyek egy jó protestáns embernek, főleg pedig papnak és tanárnak szinte nélkülözhetetlenek leendenek, ne csak egyik-másik olvassa és vegye, hanem olvassa s illetőleg olvashassa, ha meg nem veszi is, lehetőleg minden protestáns pap, tanító és tanár.

A konvent vigye ki a maga bölcseségével és tekintélyével, hogy alakíttassanak egyházi költséggel *parochialis könyvtárak*, s ezzel legalább az ev. ref. egyház körében az Irodalmi társaságért, de a papság szellemi színvonalának emeléseért s a protestáns öntudat élesztéseért is megtette a legjobbat, a legcélosabbat. Épen most akarja a konvent kitalálni a módját a szegény egyházak megerősítésének, hát próbáljon egyszerre kétféle szegénységen segíteni! Hogy ez nem képtelenség, azt megkísértjük közelebb bebizonyítani.

RAMPOLLA BIBORNOK S A PÁPA VILÁGI HATALMA.

XIII-ik Leónak május 23. napján tartott allocutioját, amelyben — egyebek között — élénken fejezte ki az Olaszországgal való béke iránti óhajtását is, sokan félremagyarázták. A legsérelmesebb magyarázat az volt, amely szerint Ő Szentsége, a Krisztus földi helytartója, annyira át van hatva apostoli hivatásának békés természetétől, hogy a hatalmakkal s közelebbről az Olaszországgal való békeséget még világi hatalmának árán is óhajtja.

Az idealistáknak, a pápaság eszményi oldalát keresőknek eme nézete gyorsan hódított — úgy látszik — Olaszország intelligens rétegeiben ; mert hát az olasz nemzeti egység előkelő harcosaira is van annak némi hiúságos oldala, hogy a római kath. egyház fejét Olaszország fővárosában keresse és tisztelje a katolikus világ ; vagyis egy, a maga *egyházi hatalmában* mindennek felett álló személyt ezek is örömmel látnak a Tiberis partján.

A pápaság hárompróbás uszályhordozóit, azokat t. i., akiknek a pápai hatalom növekedésével egyenes arányban nőnek *kilátásaik*, megrettentette a pápa békés hajlamairól turbékoló hír, s úgy ezek megnyugtatóására, mint amazok vérmes reményeinek megghiúsítására jönnek látta *Rampolla*, az új titkár és bibornok, egy *körjegyzéket* bocsátani szét a nunciusokhoz, kötelelességökké tévén azoknak, hogy azt a hatalmak külügyi hivatalai előtt olvassák fel s kívánatra engedjék át annak másolatát.

Szükség volt e körjegyzékre főleg azért, mert —

mint látszik — felettébb sértette Ő Szentségét és tikkárját az a kicsinylés, amelyben az olasz parlament egyes kitünőségei a felajánlottnak híresztelt béke-jobbot visszautasították; akik — kezökben a fennálló országos törvényekkel — elég biztosaknak érzik magokat az olasz nemzeti egység drága véren szerzett bástyái között s mosolyogva gondolnak a békefeltételeket dik-tálgató vatikáni fogoly nyugtalankodásaira.

A körjegyzék mindenesetre értékes okmány. Nemcsak azért, mert kiábrándít egyeseket, akik lehetönek gondolták a pápa meghódolását az új idők új kívá-nalmai előtt; hanem azért is, mert félreérthetetlenül tudtára adja a világnak, hogy a pápa az ő világi uralmáról soha, semmi körülmények között sem szándé-kozik lemondani; de arról, épen a világ felett való uralmának gyakorolhatása szempontjából, tehát az apostoli székhöz fűződött feladatok elől való meg-hátrálás nélkül, le sem mondhat; sőt a világ jóléte érdekében — „most, mikor vallás-erkölcsi missióján kívül az annyira megrendült tekintély és rend elvét is kell védelmeznie s a megsemmisüléstől megóvnia“ — most az államok jól felfogott érdekében nem is szabad világi uralmáról lemondania.

Hát ez a hadüzenet elsősorban az olasz király-nak és olasz nemzetnek szól ugyan, de szól másod-sorban az összes világi hatalmasságoknak, sőt a nem római kath. világnak is; tehát nekünk is, akik eléggé gonoszak vagyunk arra, hogy ez alól a boldogító hata-lom alól kihúzódván, azt nyakunkba venni sehogysem érzünk magunkban hajlandóságot. Azok közé ugyanis, akikkel szemben a pápaság „a megrendült tekintély és rend elvét“ kívánná védelmezni, bizonyára mi is oda vagyunk érte és pedig — mint rendesen — a socializ-mus, nihilismus s atheismus pokolra való híveivel

egyetemben. Így hozza ezt magával a római kath. egyház „egyedül üdvözítő“ jellege.

Részünkről egészen értjük a körjegyzék hangját s az lepett volna meg, ha az valami tekintetben eltért volna a curia hagyományos felfogásától. Van valami a mai római s olaszországi viszonyokban csakugyan, ami XIII. Leót és környezetét elkésérítheti. Ott a Vatikánban, hová IX. Pius magát önként száműzte s ahol utódának is száműzöttül kell magát a reá nehezedő hagyományok súlya alatt éreznie, borzasztó lehet napról-napra látni: miként változik át Róma egészen új várossá külsőleg-belsőleg, anélkül, hogy ebben a változásban a város egykori mindenható urának közvetlen része volna. Borzasztó lehet azt tudni annak, aki nem akarja elismerni az idők hatalmát, miként emelkednek kereszt nélkül is égfelé nyúló templomok a hét halom különböző pontjain . . . miként támadnak egymásután felekezetek, amelyeket se szív, se ész nem nógat arra, hogy papucsot járjanak csókolni a Vatikánba. Látni kevélyen felvonuló hadcsapatokat, amelyek nem a miéink, hanem ellenségünkéi; hallani a meg-megújuló gúny hahotáját, ott, ahol hajdan csak a pápadicsőítő zsolozsma hangzott s érezni azt, hogy a föld, amelyet meg akartunk állítani, „*mégis mozog*“; elképzelni azt, hogy szellemi hatalmukkal előbb-később zátonyra feneklünk, ha világi tekintély, fegyveres hadsereg nem rettentí ellenfeleinket . . . óh bizony ezt a kényes és fájdalmas dicsőséget nem lehet elviselni zúgolódás és kifakadások nélkül!

Ilyen indokolt kifakadásnak tekintjük azért *Rampolla* körjegyzékét, amidőn — egyebek között — így szól: „alig fogható fel, hogy lehetnek emberek, akik komolyan hiszik, hogy a pápa, midőn óhaját fejezte ki, hogy az áldatlan viszály a szentszékkal szűnjék meg, az igazság és méltányosság, valamint a szentszék

függetlenségének megóvásával, egyúttal azt a titkos szándékot is leleplezte, hogy *világi hatalmáról is lemondani készül*, melyet a titkos társulatok és az erőszakoskodások tőle elvontak, egyedül azért, mert az allocutio egy rövid passusában — melyben Olaszországról szól — ezt a követeléseit határozottan ki nem fejezte. Hogy ily hamis értelem tulajdoníttatik a pápa szavainak, arra nem elég, hogy figyelmen kívül hagyják a pápának éppen legújabb tényeit, melyek hangosan követelték a pápának Rómához és az egyházi államhoz való jogát; hanem el kell feledni az egész episcopatus ünnepélyes nyilatkozatát — amely visszhangja az egész kath. egyháznak (!) — hogy *a jelen körülmények között a pápa világi uralma egyedüli elengedhetetlen feltétele az apostoli hivatás gyakorlásának*.“

Ismételjük, hogy mi ezt a kifakadást s illetőleg követelést értjük, s a pápaság történelmileg fejlődött jelleméből indokoltnak is tartjuk. Értjük azt, hogy a pápa az ő tizenkétszázados világi szuverénitása után, nem tűrheti jelenlegi kötött helyzetét; értjük azt, hogy nem akar alkudni, mert tekintélyének minden kicsiny csorbája veszedelem a r. katholicismus mesterségesen alkotott épületére; értjük azt, hogy 250 millió alattvalói közé a koronás főket is oda számítja s azokkal is rendelkezni akar; azt is értjük, hogy magát Olaszország, sőt minden jó rend és tekintély morális támaszának tartja, s a bekövetkezhető zavarokért az olasz kormányt s „per tangentem“ az összes kormányokat is felelőssé teszi; hanem azt aztán már sehogysem tudjuk megérteni, hogy az *apostoli hivatás gyakorlásához* — mint a körjegyzék mondja — a világi uralomra szükség volna, s még kevésbbé azt, hogy az *isteni gondviselés* a történelem folyamába csak úgy hébe-korba szólana belé; pedig a körjegyzék ezt a sajátos tant is hirdeti.

Az apostolokról s azok hivatásáról nekünk is tanítottak valamit. „Menjetek el és tanítsatok meg minden népet,” ez volt a küldetés vezérigéje. Fényről, hatalomról, uralkodásról nem volt a jézusi utasításban semmi; hanem, igenis, a világi fény és hatalom megvetéséről, a szelídség lelkéről, egymás terhének hordozásáról. Pál bérért dolgozott az Aquila műhelyében; a tizenkettőről sincs feljegyezve sehol, hogy fegyverrel jártak volna szét az evangéliom terjesztése végett s világi hatalom után áhítoztak volna. „Aki közöttetek első akar lenni, az legyen az utolsó” . . . igen, ilyen volt az apostoloknak szóló utasítás, s hivatottnak csak az tarthatta magát, ki az ily utasítások iránt való engedelmességre magában elegendő erőt érzett. Az ellen a felfogás ellen tehát, mintha a világi uralmat az *apostoli hivatás gyakorlása* igénylené, a jobban értelmezendő biblia alapján tiltakoznunk kell.

De nem értjük a *Rampolla-féle isteni gondviselést* sem. Szerinte „a pápa a maga szellemi hatalmát csak akkor gyakorolhatja méltóan, ha maga is külső fénynyel van övezve, azzal a fénynyel, melyet a *gondviselés* akkor adott neki, mikor a régi római birodalom romjain a különböző nemzetek és királyságok kiképződtek.” Jól van! Fogadjuk el egész tisztelettel, hogy ez a *gondviselés* műve volt. Ismerjük el, amint azt a történelem is elismeri, hogy a pápaság *egy bizonyos időben* igen alkalmas vas-vessző volt a vad, nyers, tudatlan népek ellen. Dehát a népek jelleme ugyanaz maradt-e mind e mai napig?! Dehát ma is góthok, longobárdok, gepidák dulakodnak-e Európa térein; hát arra a pásztort: vas-vesszőre ma is szükség van-e épúgy, mint 12 száz évvel ezelőtt?! Nincs és újra nincs! A r. kath. egyház rettentő ítéletet mondana a saját nevelő hatására, ha a népeket ma is a középkor szemüvegén tekintené.

Ah! az isteni gondviselés nem olyan, mint a Jósua napja. Amint a zsidó törvénynek is csak időleges értéke volt s addig hatott, míg a zsidóságot megfegyelmelte és ránevelte az evangéliomra: épúgy a középkori pápaság is csak a maga idejében volt szükséges tényező az emberiség nevelésében. A kötelességéről megfeledkezett, fény, világi hatalom hajhászásába sülyedt s erkölcstelenségekkel tündöklő pápaság ellen avagy nem kellett-e megmozdúlnia az isteni gondviselésnek a népek szívében, értelmében és akaratában? A magát kiüresített hatalommal szemben nem kellett-e új szellemi tényezőket hívnia elő a *gondviselésnek* a népek életében s fejlődésében! Hát az az olasz s német humanismus, amely tiltakozott a népekre kovácsolt pápai bilincsek ellen . . . hát az nem Isten lelkének megmozdulása volt? Hát azok a pápa-kárhóztató zsinatok nem a gondviselés tényei-e?!

De nem az a fő, hogy mi mit mondunk a *Rampolla* körjegyzékére, s mint vélekedünk a pápa világi uralma felől; hanem az, hogy mit mond arra elsősorban az olasz kormány és nép, s másodsorban a művelt nemzetek összes koronás és nem koronás hatalmasága?

A helyzetre mindenesetre jellemző, hogy a nunciások utasítva vannak a körjegyzéket felolvasni a külügyminiszterek előtt; ami azt jelenti, hogy a pápa nyíltan követeli a maga régi jogait az összes világi hatalmasságokkal szemben. Nem elégszik meg a *béke kedvéért* sem jelenlegi helyzetével, sem — ha netalán felajánlatná neki — az 1870-ben, Viktor Emánuel által odaígért Leo-féle városrész szuverén birtoklásával; hanem neki az egész Róma s az egész egyházi állam kell. Békét ajánl, de úgy, hogy ő, a legyőzött szabja meg a feltételeket, amelyeknek el nem fogadása esetén,

már előre is felelőssé teszi a körjegyzék az olasz kormányt az egész világ előtt.

Hase mondja az ő *Polemikájában*, hogy mikor 1870-ben a nemzeti egység szellemétől lelkesített olasz csapatok a szent város ellen nyomultak, „IX-ik Pius segítségért folyamodott a katolikus hatalmakhoz; de egy állam sem volt oly helyzetben, *félve a háborútól*, hogy a pápa-király megszabadítására lovag-játékot indíthasson, sőt még nehezteltek is a csalhatatlanra, aki most a maga „*non possumus*“-át idegen szájból kapta vissza.“

Azt hisszük, hogy a *Rampolla* körjegyzékével ismétlődni fog a Pius esete úgy Olaszország, mint az összes hatalmak részéről, már legalább azért, mert a *háborútól félni* ma is van elég oka minden hatalomnak.

Mi azért, akiket, mint kiátkozott eretnekeket, a pápai mindenhatóság szintén közelről érdekel, ez idő szerint, nyugodtan alhatunk. Római testvéreink tornyáról nem veri le a pápai hadsereg a gombot, s az üldözés izonyatainak ismétlésére nem igen nyílik a Jézus-rend számára alkalom. A jövőt pedig úgy biztosíthatjuk magunknak legjobban, ha tiszteljük s szeretjük azt a szabadságot, amelyben az Istennek lelke nyilatkozik. Ez a legbiztosabb fegyver a középkori elavult intézmények s a zsarnokságnak minden fajtája ellen. Ha a pápaságot a benne rejlő erkölcsi erő meg nem védelmezi: a fény, a szuronyok, az adóvégrehajtók, a pénzváltók és galamb-árusok nem védelmezik meg s nem tartják fel soha!

AZ IRODALMI TÁRSASÁG ÉS A PAROKHIALIS KÖNYVTÁRAK.

Az Irodalmi Társaság ügyével egészen az alakulás előestéjeig jutottunk már; de — fájdalom! — az előjelek nem engedik, hogy aggodalom nélkül tekinthesünk annak megalakulása elé.

Mi, a *Felhívás* aláíróinak névsorából következtetve, azt hittük — és boldogok voltunk e hitünkben — hogy oly sok viszály s a mult időknek annyi intő példája után, őszinte testvériséggel fogunk majd kezét és közös erővel szerzünk dicsőséget a *Társaság* sokat ígérő nevének s a három *testvér-felekezetnek*. Olyan jól esett nekünk az egyesülésnek csak az a kifejezése is, amit a papiros mutatott ott az említett *Felhívás* alatt.

És íme: mi történik?! Innen is, onnan is felhangzik egy-egy tiltakozó szó, elébb csak halkán és bizonytalan zengéssel, később erősebben és határozottabban és kezdődik bizonyos gyermekjáték-féle jelenet: „miénk a vár! ki a várból, le a várról!“ Megszólal az „odium theologorum“ is és befecskendi a *Társaság* ajtójának mindkét felét s annak alsó és felső küszöbét is bárány-vérrel, hogy azon az öldöklő angyal be ne vonúlhasson.

Hát hiszen azt kötelességünk hinni, hogy ez az elv dolga s ezzel ki-ki tartozott saját lelkiismeretének; azt is tudjuk s valljuk, hogy a sajtónak teljes joga volt és van is ahhoz, hogy a szabad véleménynek szárnyat adjon . . . de aztán nekünk is elhiheti azt mindenki, hogy ezzel a viselkedéssel, ezzel a herce-hurcá-

val olyan kellemetlen helyzetet készítettek az illetők az alakuló gyűlés vezérférfiainak s a *Felhívás* aláíróinak, hogy azt önmagára nézve senki kíváncsi nem tartathatná s annak bizony-bizony nem örülhetne!

Mert bárhogy akarjuk is magyarázni az unitárius testvérek kizárását szorgalmazó támadásokat, mindig jut azokból maguknak a *Felhívás*-t aláírt püspököknek és főgondnokoknak is, akik mintha nem tudták volna, hogy mit cselekesznek . . . s rossz példájok által mintha áruba bocsátották volna a protestantismus lelkét! Minkei legkevesébbé kísért a bálványimádás bűne, mégis úgy érezzük, hogy azok a mi nagyjaink nem érdemelték meg tőlünk, kicsinyektől, nem senkitől sem azt, hogy őket az idők jeleinek felismeréseért s a testvéri jobbnak fentartás nélküli odanyújtásaért elítéljük, vagy azt a gyanút támasszuk felőlük, hogy az ő papiroson való egyesülések csupa látszat, csupa előkelő udvariaskodás és semmi más.

* * *

E rövid visszapillantás után — amellyel mi is tartoztunk lelkiismeretünknek — áttérünk annak elmondására: miképen volna legjobban biztosítva, szerintünk, az *Irod. Társaság* jövője s miképen hozna az legjobb gyümölcsöket? Mert hát szerencséjére az ügynek, abban mindnyájan egyetértünk, hogy a tervezett társaság égető szükség enyhítésére van hivatva s így a jövőjére vonatkozó gondolatoknak még mindig lehet valami értékök, talán realis hasznuk is.

Még a múlt év végén, lapunk 50-ik számában, rámutattunk a biztosítás egyik hatlıatos föltételére, az u. n. *parokhialis könyvtárra*. Azóta a társaság iránt az érdeklődés általánosabbá, biztatóbbá lett s mint a hír mondja, 15 ezer forint tőke már biztosnak tekint-

hető s ezenfelül a rendes tagok tagsági díja és a pártolók aprólékos ajánlatai is szép összegre rúgnak, tehát van cím a reménységre.

Hát az bizony igen sokat jelentene, ha az *Irod. Társaság önkéntes vállalkozás útján* is létesülhetne és virágzásnak indulhatna . . . de az a cél, amelyet mi szántunk a társaságnak, ilyen módon még korántsem volna elérve; mert ez esetben a lakadalmi vendégségben inkább csak azok vennének részt, akiknek lakadalmi ruhájok van; holott mi a csonka-bonkákat is ott szeretnők látni a társaság gazdagon terített asztala körül. De ami szintén főbenjáró dolog, ilyen módon a társaság jövője még nem volna minden eshetőség ellen biztosítva; pedig a hazai protestantismus jó hír-neveért is igen kíváncsok, hogy három vagy hat év múlva ne kellene ismét siralmakat énekelnünk egy nagy halott felett.

Két ok indít tehát minket arra, hogy a *parokhialis* könyvtárak alakítását összekössük az *Irod. Társaság* alakulásával; egyik a társaság jövőjének biztosítása, másik a társaság kiadványainak közhasznúvá tétele.

Hogy a parokhialis könyvtárak felállítása által a társaság jövője meg volna teremtvé, azt nem kell okadatolnunk, elég csupán arra hivatkoznunk, hogy az „Egyetemes Névtár“ adatai szerint van 1890 ev. reformált, 612 ág. evangélikus, meg 106 unitárius anya-egyház, összesen 2698, tehát ugyanannyi tagja az Irod. Társaságnak.

Igen, dehát ki kényszerítheti az egyházakat arra, hogy egy könyvkiadó-társaság tagjaivá szegődjenek?! A saját jól felfogott érdekek, meg a papjok, tanítójuk és az egész protestáns egyház nagy, szent érdeke.

Ne áruljunk zsákba macskát: bizony vannak papjaink s tanítóink, akik túl az iskolán, az iskolában

szerzett műveltséget csupán a tapasztalati élet gyakorlati tanulásaival bővítetik, akikre nézve nem léteznek tudományos mozgalmak, nincs haladás, nincs a múltak tévedéseinek helyreigazítása . . . akikről lerí a szellemi elmaradottság s különösen a theologiai műveltség hiánya; akik szellemi táplálék hiányában, gyarló időtöltésnek lesznek rabjaivá stb. stb. Ki merné tagadni, hogy ezek legnagyobb részét meg lehetett volna menteni, felszínen lehetett volna tartani kellő segédeszközök által? Ki ne tudná, hogy szegénységre kárhoztatott papjaink s tanítóink egy része épúgy nélkülözi a jó könyvet, mint a búza-kenyeret és a díszes ruhát? Tudunk káplánokat, akik égő tudvággal hagyták el az iskolai pályát s aggódva gondoltak egy-egy üres parokhiára, ahol a szegénység ásít és a legjobb barát, a jó könyv hiányzik. Tudunk olyanokat is — fájdalom! — akikhez nagy reményeket fűztünk, akik sokat ígértek fiatalon és már férfi-koruk reggelén elhullatták ifjúságuknak minden virágát. Hallottunk, hallunk panaszoikat világi egyénektől, akik szégyenkeznek egy-egy tengődő lelkesztársunk elmaradottsága miatt s örömestebb társalognak a másik felekezetnek társaságba való, bemutatható, udvarképes, tudományos, vagy legalább annak látszó papjaival; hallunk mentegetőzést a templomkerülés miatt, ami szintén csak a papnak, a papi műveltségnek von le . . . nos hát ilyen bajok gyógyszeréül óhajtanók mi, hogy parokhialis könyviárak állíttassanak s az anyaegyházak — persze az illetékes hatóság határozata következtében az Irod. Társaság kötelezett tagjaivá legyenek.

Hogy pedig az egyházakra nézve a belépés terhe édessé legyen s minden vonakodás s a teher viselése felett való osztozkodás szinte lehetetlenné tétessék, ahhoz csak az szükséges, hogy az alakuló gyűlés vegye be a

társaság teendői közé, amint már újévi cikkünkben is jeleztük, a *prof. népies irodalom tervszerű művelését* és igazi keresztyén vezérelv után indulva, mondja ki, hogy az egyházak osztályuk minősége szerint fizetnek, t. i. az 1-ső osztályúak 6 frtot, a 2-ik osztályúak 5 frtot, a 3-ik osztályúak 4 frtot, a 4-ik osztályúak 2 frtot s ez összegért a társaság minden kiadványának örökös tulajdonosaivá vállanak. Azaz, hogy ezt is mondják ki az illetékes hatóságok és aztán legyen rá komoly gondjuk, hogy minden protestáns anyaegyház könyvtára — *tudományos és népies* — szigorú ellenőrzés mellett firól-fira megmaradjon.

Ehez igazán csak egy kevés jóakarat kell a felettes hatóságok részéről; csak átérzése annak a temérdek jónak, amit minden egyes parokhián egy, a papot és a népet egyaránt nekik való eledellel tápláló tudományos és népies könyvtár eredményezhet; csak egy kis buzgó-ság az egyes egyházak vezetői részéről s a cél el van érve.

Nem állítjuk, hogy a könyvtárt itt-ott be nem lepheti majd a por; de az a tudat, hogy minden protestáns lelkész kezében meg vannak azok a segédeszközök, amelyek felhasználásával ő megédesítheti a maga hívatalát és esetleg büszkeségére vállhatik az egész egyház egyetemének, sőt kezében vannak a népre való hatás eszközei is . . . ez a tudat maga is többet ér annál a csekély váltságnál, amelylyel ez megszerezhető. Aztán az is ér valamit, ha ilyen módon és ilyen olcsó áron lassankint egy tekintélyes vallás-egyházi irodalom támad s ha papjaink között mindig joggal kereshetünk majd olyanokat, akik hívatra vannak tudományukkal szélesebb körben is világítani. De, ha egyebet el nem érünk is — mentsen Isten! — azt bizonyára elérnök a *parokhiális könyvtárakkal*, hogy a szegénység nem volna többé elegendő mentsége az elmaradottságnak; papi műveltséget mindenütt, mindenkitől követelhetnénk.

Ha ilyen alapra helyezkedhetnék az Irod. Társaság, akkor — ismételve is mondjuk — nyugodtan nézhetnénk annak jövődjére elé; mert így csak magok az ev. ref. egyházak, a jelenlegi classificatio alapján számítva, fizetnének annak évenként 7628 frtot; az ágostai testvérek — hogy kerekszámot mondjunk — csak 2000 frtot; az unitáriusok csak 400 frtot. Ehez jönne az alapító és pártfogó tagok ajánlatainak évenkénti kamata, pld. az említett 15,000 frt után 700—800 frt, végre az egyesek rendes tagsági díja, legalább 1000—1500 frt, tehát összesen, ismét kerekszámban szólva, 12,000 frt. Ez már olyan évi bevétel, amelylyel lehetne valamit komolyan kezdeményezni, anélkül, hogy annak terhe elviselhetetlen volna.

Ebből az összegből aztán, a bölcs gazda számításával, jutna levéltári kutatásokra a hazai protestáns felekezetek történetírói számára; jutna szakkönyvtár építésére, népies irodalom művelésére, sőt még némi tartalékalap gyűjtésére és — ha csakugyan szükséges — a *Szemle* szerkesztőjének vagy szerkesztőinek és annak kiadására is. Az magától értetődik, hogy busás jutalmazásra sem az írók, sem a fordítók, sem a szerkesztők javára nem gondolhatunk; legalább egyelőre semmi esetre sem; mert nem egyesek boldogítása, hanem egy nagy, közös feladat megoldása az Irod. Társaság célja.

Ennyit ezúttal erről a nagy kérdésről, csak így vázlatosan. Érezzük s szükség esetében bővebben is készek vagyunk kifejtteni az ilyen módon való alakulás teljes horderejét. Maga az a gondolat is büszkeséggel tölt el, hogy a hazai protestáns testvéregyházak valamennyi parokhiája lassanként egy kis könyvtárrá alakúlna s nem volna köztünk egyetlen oly szegény lelkesztársunk sem, aki, ha sokat nélkülöz is egyébképen, a szellemiekben is éhezni és szomjazni kénytelenítettnek.

Érezzük, hogy a népies irodalom helyi központja nem lehet más, mint a parokhia — a községnek ez a rendeltetészerű szellemi tűzhelye — vagy a felekezeti iskola. Érezzük, hogy a *népies irodalom* elhanyagolása naponkint súlyosodó vád volna a prot. egyházak s azok őrállói ellen. Meg vagyunk győződve, hogy a magán vállalkozás nem biztosítja az *Irod. Társaság* életét, pedig annak élni és hatnia kellene és át kellene mintegy teremtenie ezt a mai világot . . . épenazért ajánljuk a *parochialis könyvtárak* ügyét az érdeklődő és alakuló gyűlés figyelmébe.

Inkább késsünk egy kissé még az alakulással, mintsem bizonytalan alapon alakuljunk!!

A RÉGI PRIVÁTÁK.

A „priváta“-szót maholnap elfeledi, avagy meg se tanulja a diák; pedig hejh! beh sokat kell neki összetanulni! Régebben, — ezelőtt csak 25—30 évvel is — jóformán ezzel virradtunk és ezzel alkonyodtunk. „Privátára!“ hangzott végig az udvarokon, utcákon, a colégium folyosóin. És ment a temérdek kis diák: ki erre, ki arra és tanult, azaz hogy privátázott, vagy legalább privátázódott naponként kétszer is.

Ma már tekintélyes emberek, ismeretes tanférfiak támadtak reá a priváta-fa haldokló gyökereire és kikiáltották a „delendam esse“-t.

Nem akarok elébefeküdni az áramlatnak, mert tudom, hogy a viharba kiabálni, hiábavaló fáradozás; annyira ósdi sem vagyok, hogy a multat mindenáron dicsőíteni volna boldogságom; dehát, nem tehetek róla: én nem tudom elképzelni azt, hogy miként is nőttünk volna csak annyira is, amennyire megnőttünk, a manap már haszontalanságnak vagy pláne üzérkedésnek is bélyegzett priváta nélkül.

Voltunk egy-egy osztályban az u. n. algimnáziumban (ma már ilyen sincs!) 100-an, 120-an, 150-en és volt egyetlenegy, vagy mondjuk, hogy másfél professzorunk. Hát az bizony nehéz érzés lehetett: végignézni ezt a nagy csapatot a legelső órán és elgondolni, hogy ezeknek a tanulói sorsa az én kezembe van letéve. Mennyi különböző arc, milyen különböző öltözet és mennyi tudatlanság egy rakáson és milyen fegyelmezetlenség! Hanem hát „sunt et alii“ — gondolá a pro-

fessor úr, — azokra emlékezvén, akik maguk vezettek egy egész 6 osztályú gimnáziumot — és elkezdte olvasni a névsort és jól meg-meg nézte a felolvasott név tulajdonosát. Azért volt professor, hogy a szemén át belátott az illető lelkébe és kinézte belőle, hogy ebből kitelik egy „székszélső“, amabból meg valami egyéb is. Szerencséje, hogy egyébre is gondolhatott, t. i. a *privátára* és a *correptiora*. De az utóbbiról majd máskor!

Mikor az osztály székenként elhelyezkedett, következett egy újabb mozzanat. „*Kihez fogsz járni privátára?*“ kérdé és jegyezte a professor úr. Az egyik mondá: professor úrhoz; a másik, harmadik, tizedik, századik, mondá X, Y, Z, theologushoz stb. Akadtak olyanok is, akik senkihez sem ajánlkoztak, vagy senkit sem kerestek fel jóelőre, mert szorongatta őket a nyomorúság: — az ilyeneket elfogadta a professor magához, vagy beosztotta a többi „*privátus tanítókhoz*“ ingyeneskül. A tudomány forrásához vezető utat mindenkire nézve hozzáférhetővé tették; a szegénynek úgy is elég baja az, hogy szegény: miért szorítanak a rög közé, ha egyszer röppülni van kedve! Emlékezem rá, hogy ezt a jótéteményt nem irigyeltük egymástól és arra is, hogy ezek az ingyenesek igen sokszor váltak a professornak és a privátus tanítóknak jobbkezeivé.

Tehát privátista volt mindenki! Naponként kiki ment a megszabott órán a maga privátus tanítójához és részint ismételte a tanúltakat, részint előkészült a tanulni valókra. A tanári karnak gondja volt rá, hogy „privátus tanító“ csak a java-diák legyen, sőt egyszer-máskor komoly vizsgát is követelt azoktól, akik a professor keze alá dolgozni voltak hivatva; az illető osztály tanára pedig kötelességének tartotta a maga segédtanárait lelkiismeretesen ellenőrizni.

Nem mondom én, hogy e mellett is minden „pri-

vátus tanító“ bevált és hogy minden kis diák tudóssá nőtt . . . de az sehogysen fér be a fejembe, hogy az a priváta haszontalan időtöltés lett volna. A hanyagra sarkantyú, a jóra ösztön volt az és pótolta azt, amit az iskolában nem lehetett megejteni, t. i. a naponkénti feleltetést. Ahoz a kis nebulónak is volt esze s van ma is, hogy a professor kérdése felől napokig is elülhet a padban; de azt csak priváta-mulasztással vihette ki, hogy a privátus tanítója ki ne kérdezze; ennek a mulasztásnak a végén pedig ott állott a „nád-pálca“, vagy jobb esetben a plága, vagy legjobb esetben a dorgatorium.

Igy vált az lehetővé, hogy a 100, 120, 150 tagból álló osztályok professorai nem estek kétségbe a tömegtől s a tanügy sem maradt a nagy osztályok miatt a sárban.

Sőt a privátának még más oldalra is jó hatása volt, t. i. a diákoknak folytonos önképzési alkalommal szolgált s érülközési út volt a professor és a nagyobb diákok között, amit pedig sohasem szabad kicsinylőleg mérlegelnünk. Nem tartozott a ritka esetek közé, hogy a professor összeült a saját osztályának privátus tanítóival és a fejlődő tanügy kíváncsiaként megadta nekik a kellő útastást és a jó tanácsot s mintegy maga nevelte azokat alkalmas segédeiül.

Ma már ez az intézmény nem létezik, sőt el van ítélve! Jól van! Debát mi helyettesíti? Mit csinálnak ma a gimnáziumi tanárok olyat, ami felér fegyelmezési és tanügyi szempontból a régi privátákkal . . .? Mi történik ma az olyan kis diákkal, akinek nincsen házi felügyelője, nevelője, vagy aki p. o. nem jár privátára a professorához?! Aztán van-e gond arra, hogy a kis diákok felügyelői komolyan számba vétessenek, ellenőriztessenek . . .? Mert, hogy az ilyesmire az iskolának joga van, sőt ilyesmit tenni kötelessége is . . . azt nem igen kell bizonyítgatnom. Tisztán szülőkre bízni azt,

hogy ők hová s kiknek a gondja alá helyezik el gyermekeiket: nem tartom helyes tanügyi politikának. Az iskola, midőn átveszi a szülők kezéből a gyermekeket, vállalkozik a szülők helyettesítésére, tehát legalább a gyermeknek folytonos figyelemmel kísérésére. És ha az okos szüle megválasztja gyermekeinek a barátokat is, az iskolai előjáróság sem tehet okosabbat, mintha szigorúan ellenőrzi a gyermekek felügyelőit: a nevelőket s a netaláni privátus tanítókat.

Igaz, hogy ma már a minisztérium hatalomszava megszabta az osztályok népességi maximumát; dehát a 65-ből és 60-ból is sokan lehetnek olyanok, akik kellő felügyelet nélkül jóformán magukra hagyatva hányódnak-vetődnek; az ilyeneknek sem kellene elveszniök vagy csupán saját jó vagy rossz ösztöneik szerint igazodniok.

Négy évig jártam privátára és nem bántam meg. Másoknak még nagyobb szükségük volt az ilyen segítségre, mint nekem; azok tehát még kevésbé bánhatták meg az iskolának ezt a figyelmét a könnyen hajló csemeték iránt. Megszoktuk megbecsülni a nagy diákok közül azokat, akik tanítóink valának s fegyelmi szempontból ez sem volt káros és jó szellemet is teremtett a nagyok és kicsinyek között. Egymást jobban kiismer-tük, mint a miképen ismerik a mai növendékek s ez is a priváta jó oldalai közé tartozott. Uras hajlamok, egyéni gyarlóságok kevésbé fejlődhettek ki közöttünk, mint ma; mert gyakoribb volt az érülközés az iskola falain kívül.

Igazán szeretném tudni: *mi helyettesíti ma a régi privátákat...?!* A kicsinyek gondozásának ezt a módját mivel pótolják a mostani középiskolák...? Talán a sok tanárral? Ezzel aligha. A feleletet szívesen kérem és várom.

A NÉMET CSÁSZÁR RÓMÁBA UTAZÁSAKOR.

II. Vilmos, német császár, alighogy behelyezkedett tragikus sorsú atyjának trónjába, elhatározta az európai fejedelmek felkeresését, hogy személyes jelenlétével és saját szavaival igazolja azt, hogy a világ-békének őszinte barátja; tehát nem áll az — amitől sokan remegtek — hogy vele s általa viharos napok köszön-tenek a vén Európára.

Nem a mi dolgunk azt lesni és méltatni, hogy hol milyen szavakat ejt el és miként kell azokat érteni; előttünk csak az a fő, hogy békét akar és pedig nemcsak államok és államok között, hanem az államokban is; otthon a saját birodalmában és az abban élő felekezetek között is.

Saját birodalmának protestáns alattvalói között sokan vannak ugyan, akik békételenkednek a császár békés hajlamai miatt s nem tudják megengedni Bismarcknak sem a r. katolikus egyház javára tett újabb sakkhúzásait, vagyis azt az eljárását, hogy amit elvett évekkor ezelőtt *politikából*, ugyanannak egy részét visszaadta mostanában *politikából*.

Azt azonban, hogy *II. Vilmos* Olaszország királyát is meglátogatja, a német protestánsok is szívesen látják; mert akár mint szövetségestárs, akár mint barát megy is a császár Rómába, az örök városba; akár csak egyszerű udvariassági kötelességet teljesít: a látszat amellet bizonyít, hogy megjelenésével igazolja az olasz-

egységet és *Viktor Emánuel* fiának Rómához való jogait és Róma felett való fensőségét.

A Vatikán érezte és érzi is e látogatás jelentőségét, annyira, hogy — mint a napilapok híresztelték — kérdéseket is intézett II. Vilmos kormányához és magyaráztatni kívánta a látogatás mineműségét; sőt — miután a császár a Vatikán meglátogatását is felvette úti programjába — XIII-ik Leo saját kocsiját ajánlotta fel neki és souverainitásának mutogatása végett, testőreit is kirendelni akarta; ami azonban — az olasz királyra való tekintetekből — nem volt elfogadható s végre is, hogy XIII-ik Leo sértve ne érezze magát a gyűlölt olasz király hintójának a Vatikán levegőjével való érintkezése miatt, abban állapodtak meg, hogy II. Vilmos saját, e célra Olaszországba hurcoltatott kocsiján fog beköszönni a Vatikánba.

Kicsiségek, de mégis jelentenek valamit; legalább is annyit, hogy Vilmos kész a gazda jogát respectálni s a lényegtelen dolgokból az olasz kormány sem csinál magának alkalmat sem hatalmának mutogatására, sem az apprehensiora. Igaz, hogy a Vatikán most már abban a hitben ringathatja magát, hogy az olasz király kocsijának keréknyomaitól megszabadulván, elhárított egyet a mindenhatóságát fenyegető veszedelmek közül; a valóságban azonban aligha tett többet, mint azt, hogy újabb jelét adta a souverainitáshoz való ideges ragaszkodásának.

A német protestánsok egy részét császárjuknak ilyen apró engedményei is bizonyára boszúsággal töltik el; mert az ő eszményök a pápasággal szemben mindig az az *I. Vilmos* marad, aki teljes hatalmával taposta a Vatikánnak a német katolikusokra is kiterjesztett jogait s a német birodalom fejlődésére s abban a szabad eszmék és nemzeti intézmények felvirágozására

csak egyetlen egy főhatalmasságot ismert el és tartott üdvösnek, t. i. a császárit vagy királyit.

Nem felekezeti gyűlölködés az, ami a német protestánsok gondolkozásának ilyen irányt ad, vagyis azt *pápaellenessé* teszi, hanem elsősorban a legnemesebb nemzeti érzés; az az érzés, amely kifelé való gravitálást nem ismer s amely minden idegen beavatkozást perhorrescal. Egy nemzeti katolikus egyházat *saját törvényes, nemzeti fenhatósága alatt* a legtúlzóbb német protestánsok is szívesen üdvözlénnék saját szomszédságukban s eszökbe sem jutna az ilyen egyház híveinek sajátos isten-imádása ellen szót emelni s azoknak hitében, mysteriumaiban megbotránkozni; de mikor a német katolikusok épenúgy, mint más országbeliek is, nem férnek meg hitökkel saját birodalmuk s illetőleg országaik határai között s egy kívül álló hatalmaság által izgatva, gyakran ellentétbe jutnak saját nemzeti kormányuk intézkedéseivel és politikát üznek ahelyett, hogy a lélek üdvösségét keresnék és politikájukkal zavart idéznek elő a birodalom polgárai között... ilyenkor és ilyen körülmények mellett nem csodálkozunk a német protestánsok egy részének afelett való boszankodásán, hogy a kormány — habár politikából is — apró engedményekre szánja el magát a pápasággal szemben s azon sem csodálkozunk, ha a német protestánsok egy részének az volna inyére, ha császáruk az ő római időzése alatt a Vatikánt egészen mellőzné.

Csakhogy ám II. Vilmos nem mint porosz király, hanem mint német császár utazik s a nagy német birodalom nagyszámú katolikusainak nyugalomára, meg saját béke-politikájának igazolására cselekszi azt, hogy Umbertoval való barátságos összeölelkezése után betekint a fogoly pápához, mint saját római katolikus alattvalóinak is egyházi fejéhez.

Mi lesz e látogatás eredménye s általában lesz-e különösebb eredménye a felekezetek egymáshoz való viszonyaira vagy a németbirodalmi r. katolikusokra: azt bajos volna meghatározni; de az az egy bizonyos, hogy az a császár, aki meglátogatja az olasz királyt az új Olaszország székvárosában, s aki ilyen módon elismeri azt az olasz királyság törvényes székhelyének ... az ilyen császár nem fog odáig haladni a pápasággal való fraternizálásban, hogy akár birodalma protestáns alattvalóinak érületét megsértené, akár a maga császári jogain csorbát ejtene. Ilyesmire nincs semmi alap sem a viszonyokban, sem a császári ház hagyományos politikájában.

Részünkről azt erő és önbizalom jelének tartjuk, hogy egy protestáns uralkodó belátogat a Vatikánba és barátságos mosollyal köszönti annak a hajdanában rettegett hatalomnak birtokosát, amely IV. Henriket Canossába kényszerítette; sőt látjuk benne a haladó idő szellemének diadalát is, azét a szellemét, amely a kiátkozott *eretnekeknek* is jogokat biztosított a kiátkozóval szemben.

II. Vilmos, mint az olasz király szövetségese, meggyőződik majd az örökösen panaszkodó pápa fogságának kellemes voltáról s Krisztus Urunk fény és pompától környezett helytartójának szerencsét fog kívánni — legalább szívében — jelenlegi rabságához.

Jellemző, hogy éppen Bécsből utazik Rómába, ahol az uralkodó udvari felfogás még ma is az osztrák-magyar monarchia katolikus alattvalóinak hitét s hódoló érületét látná megsértve azáltal, ha monarchiánk alkotmányos feje az olasz királyt Rómában meglátogatná!! Az ilyen felfogásban rejlik nálunk a *Simorok* hatalmaskodásának alapja s a vallás- és közoktatásügyi tárca kényes oldala.

A KÁROLI-ALAP ÉS EMLÉK ÜGYÉBEN.

Három cél lebegett előttem, mikor a Károli-emlék és alap ügyében készített indítványunkat — a Fűzy barátomét és a magamét — nyilvánosság elé bocsátottam.¹ Boldog voltam mind a hárommal.

Első: a kínálkozó nagy alkalom felhasználásával *méltóan fizetni le a hála köteles adóját* a vízsolyi biblia fordítója iránt; a második: *egy hatalmas segély-alapot teremteni*, mely a tiszta protestáns eszméknek lehetőleg széles körben való terjesztése és ápolása által, örök áldássá váljék a hazai protestantizmusra; a harmadik: *ébreszteni és erősíteni a protestáns felekezetekben az összetartozandóság gondolatát*, a közös feladatokra való emlékeztetés által.

Mindhárom célt olyannak tekintem még ma is, amelyek igen sok gondolkozni szerető protestáns embert kimozdíthatnának hétköznapi egykedvűségükből.

A világba kijutott eszme — nem oly gyorsan ugyan, mint boldog elfogultságomban én szerettem volna — de mégis éredésnek indult. Előbb egyes vidéki lapokban, majd a főváros heti és napi sajtójában is bizonyos helyesléssel lőn az felemlítve s itt-ott üdvözölve is. Nyomban ezek után megjelent a kolozsvári „*Prot. Közlöny*“ biztató szózata, amely egyúttal fényes ígélet is volt a királyhágóntúli kálvinisták nevében, s jött reá a budapesti „*Egyházi és Isk. Lapok*“ egyik rovatvezetőjének kedvező nyilatkozata s utána (4. sz.) a szerkesztő lelkes vezércikke, amely — mint Fűzy barátom mondja — „már nemcsak

¹ Sárospataki Lapok 1888. évf. 53. sz.

azt bizonyítja, hogy „mozog a föld,” hanem kihallatszik abból a szentlélek szava a megmozdult föld felett.“ Sőt tovább is fejlődött az ügy! A „*Debreceni Prot. Lap*“ egyik jeles munkatársa s a bibliai tudományok hívatott bűvárlója, *Dicsőfi József* is oda állott az eszme pártolónak sorába s „*Emlékezést, emlékezést neki!*“ cím alá foglalt lendületes vezércikkében (6. sz.) szintén tiszteletet követel a Károli Gáspár emlékének, s kívánja a Károli-alap létesítését is, csak hogy nem a népies irodalom, hanem a bibliai tudományok javára. Az ő felbuzdulásának már gyümölcsei is mutatkoznak: nevezetesen *Balogh Ferenc* theologiai tanár, ismeretes író, már megkezdte az adakozást; a szerkesztő pedig kérdést intézett hozzám — mint szerinte legilletékesebbhez — hajlandó vagyok-e a Károlyi emlékre és alapra begyűlendő adományokat elfogadni?

A gönci egyház presbyteriuma szintén megajánlott már a Károli-emlékre — egyelőre — 100 frtot. Abauj esperese és egész lelkészi kara érzi, hogy nekik az egykori kassavölgyi esperes tiszteletében jó példával kell előljárniok.

Kétségtelenül biztató jelek, amelyek reményt nyújtanak arra, hogy a megindult mozgalom nem maradhat immár eredménytelen. De nem titkolhatom el a kedvező jelek láttára sem, afelett való meglepetésemet, hogy ágostai hitvallású és unitárius testvéreink — akikre pedig én őszinte atyafiságos érzélemmel számítottam — közönnyösséget tanúsítanak ama „istenes vén ember“ emléke és egy oly segély-alap iránt, amelyből nekik is, mint nekünk — ha jól utána látunk — az örök élet vize folydogálhatna. Szeretem hinni, hogy ez a viselkedés nem Károli Gáspárnak, hanem az én indítványomnak s abban is csak valamely pontnak szól; mert azt a mostani, részben feszült viszonyok között sem tudnám megérteni: mi okon húzhatnák ki magukat ágostai hitvallású

és unitárius atyánkfiai egy oly szövetkezésből, amelynek célja azt a férfiút tisztelni meg haló porában, aki nekik is, mint nekünk, 300 éven át szolgáltatta a vallásos lélek édes táplálékát.

Igy látva a fény mellett az árnyat, szinte kérdezem magamtól: itt van-e hát csakugyan az idő teljessége arra, hogy — mint Szócs és Fűzy barátaim kívánják — előálljak a részletes tervezettel . . .? Hiszen én közös felbuzdulásra, milliók filléreire számítottam és nem csupán az édes magunk felekezetére, s annak is csak itt-ott kilobbanó lelkesedésére . . .! Azt akartam, hogy ne legyen nálunk senki — feltéve, hogy öntudatosan vallja magát protestánsnak — aki-e mozgalom hatását meg ne érezné. Azt akartam, hogy aki eddig a bibliát közönyösen vette a kezébe, vagy éppen kezébe se vette azt, ezentúl több tiszteletet tanusítson az iránt s illetőleg tanuljon az iránt érdeklődni, látván, hogy annak fordítóját három felkezet siet megtisztelni a mű kinyomatásának 300-dik évfordulóján.

Sőt ma sem tudok én mást akarni, s éppen ezért — bár nagy gyönyörűségem telik felekezeti sajtónknak ékesen nyilatkozó buzgóságában s bízom is benne, hogy az általa melegen felkarolt ügy el nem eshetik: mindamellett is *kikerülhetlennnek látom azt, hogy a Károli-émlék és alap ügye hivatalos ügygyé tévessék s arról a legcsekélyebb egyház presbyteriumának is tudomása legyen*, s ilyenmódon oda is elhasson annak a híre, 'ahová — sajnos! — egyházi sajtónk képviselőinek nem sikerült idáig behatolniok. Az ilyen helyeken is lehetne az efféle mozgalmaknak jótékony, talán egészen átalakító, újjászülő hatásuk is!

E végre a következő eljárást gondolom leginkább célravezetőnek és legtermészetesebbnek: A gönci ev. ref. egyház, amely már is szép jelét adta buzgóságának,

kérje meg az abauji ev. ref. egyházmegyét, hogy az magáévá tevén — mint első sorban illetékes — a Károli-
emlék és alap ügyét: írjon fel a tiszáninneni ev. ref.
egyházkerülethez és ajánlja a kérdéses mozgalmat annak
hatékony pártfogásába, azzal a hozzáadással, hogy a
kerület szólítsa fel az összes ev. reformált, ág. hitvallású
és unitárius kerületek főképviselőit a mozgalomhoz való
csatlakozásra. Ez megtörténvén, legott tudni fogjuk:
*magunkra maradunk-e a Károli-emlék és alap ügyével,
vagy pedig áldozunk azért protestáns testvéreink-
kel?! . . .*

Nem úgy értem az ügy hivatalossá tételét —
mentsen Isten! — hogy talán valami egyházi pótadót
kivánnék kivettetni s így tenni általánossá, talán épen
általánosan gyűlöltté Károli emlékezetét, hanem úgy,
hogy minden egyes lelkész hivatalosan is megkínáltassék
mintegy a jó alkalommal arra nézve, hogy a kérdéses
ügy iránt a maga körében és híveinek viszonyaihoz
alkalmazkodva, egész buzgóságát kifejtthesse. Egy ügyes,
lelkes gyakorló lelkész több tekintetben áldásosan hasz-
nálhatja ki a bibliafordító megtiszteltetését célzó kitűnő
alkalmat.

Ha az ügy hivatalos pártfogásra érdemesíttetnék
— amit én igen reménylek —: akkor az egyes lelke-
szek az általok gyűjtött adományokat mindenik kerület-
ben, a kerület által e célra kinevezett egyénhez, vagy
hivatalhoz küldenék, akik vagy amelyek a küldeményeket
az egyházi lapok akármelyikében is, időről-időre nyug-
táznák, hogy a közönség ez ügy állásáról folytonosan
tájékozva legyen. Így — szerintem — egyetlenegy pro-
testáns ember sem panaszkodhatnék idővel, hogy ő —
az eljárás kevéssé körültekintő volta miatt — nem vehe-
tett részt a maga filléreivel egy országos protestáns
mozgalomban.

Önként értendő, hogy az egyházi lapok átvennék egymástól az alapszaporodást jelző jó híreket s minden rendelkezésükre álló eszközzel élesztgetnék a buzgóság lángját. A hozzájuk küldött pénzeket — ha épen úgy látnák jónak — ideiglenesen én is szívesen elhelyezném a „Sárospataki Népbank“-ban; de ugyanilyen módon valamennyien elbánhatnánk azokkal a saját körünkben is.

Ha a „*Prot. Irod. Társaság*“ sorsa úgy dől el, amint sokan óhajtjuk, t. i. a testvérfelekezetek kíváncsósága ölelkezésével: akkor — mint indítványomban is említém — ez lenne hivatva a *Károli-alap* kezelésére s céljainak határozott kitűzésére; sőt ez volna megbízandó a *Károli-emlék ügyét* is valósúlásra segíteni, a maga köréből s a helyi érdekek figyelembevételével kinevezett *végrehajtó-bizottság* által. Ha pedig az *Irod. Társaság* leendő szervezete idegenekké tenne egyeseket annak munkálkodása iránt; akkor a *Károli-emlék* ügyét a tiszáninneri kerületre lehet bízni — mint amely különben is otthon van Göncön — az *alap* sorsát pedig tisztázni kellene mielőbb hírlapi felszólalások útján, vagy tisztáznák azt — esetleg — maguk a kerületek, akkor, amikor az alaphoz való hozzájárulásokat kijelentenék.

És ha . . . sajnos, de ilyen „*ha*“ is van . . . az ev. ref. egyház magára maradna a *Károli-emlék* és *alap* ügyével? Hát, szerintem, akkor is ki kellene fejtenie teljes erejét; akkor is meg kell készíttetni a *Károli-emléket*; mert lehetetlen, hogy a mai jubileumos világban elszalaszunk egy felséges alkalmat, amelylyel mozgásba lehet még hozni a szíveket, s amelylyel meg lehet még mutatnunk a világnak, hogy multunk nagy alakjait s velők együtt a könyvek-könyvét becsülni tudjuk és akarjuk. Ez a magunkramaradás — amit nem bírok elhinni — sokra tanítana minket, noha felettébb fájdalmasan.

A létező viszonyok között — ismételve is mondom — nélkülözhetetlennek tartom a *hivatalos-próbát*! Ennek eredménye jelentékenyen módosíthatja további lépéseinket.

Bármily körülmények között nem szabad lemondanunk arról a jó feltételtől sem, hogy a Károli életrajzát — a létező adatok felhasználásával — a jubileumra összeállítjuk s legalább a Károli-név alatt forgalomba jutott fordítások értékét meghatározzuk. Ez irányban némi vád is támadt már ellenünk, amely ellen nem is tudunk mivel védekezni.

A Károli-emlék és alap sorsa miatt is nyughatatlanul várom, s azt hiszem, hogy így várják velem együtt sokan, az *Irod. Társaság végleges szervezkedését*. Történjék azonban e társasággal bármi, részemről nem hihetem a testvéri viszony olyan meglazulásának bekövetkezését, s a féltékenység és irigység olyan fokú kifejlődését, amely miatt közöttünk a huzavona „az egész vonalon“ állandó nyomorúsággá és minden jónak megölőjévé váljék. E hittel üdvözlöm laptársainkat s mindazokat, akik a kérdéses emlék és alap ügyében közrebocsátott indítványunkat annak ismerték fel, ami valósággal: *protestáns közügynek*. Ajánlom azt továbbra is szeretetökbe.

UTÓHANGOK A HAYNALD-JUBILEUMHOZ.

E hó közepén (okt.) a hazai római kath. egyháznak egyik bíboros főpapja, *dr. Haynald Lajos* kalocsai érsek, papi hivataloskodásának 50-ik évfordulóját érte és ünnepelte meg. Király, pápa, miniszterek, minden rendű és rangú hazai és külföldi nagyságok, közeli és távoli testületek, megyék, városok siettek emlékeztetéssé tenni az ünnepeltre nézve ezt a nevezetes időpontot, üdvözölve őt az állam, trón, egyház körül szerzett s a tudományok és művészetek terén kifejtett érdemeiért és jöttekonyságáért. A napi és heti lapok alkalmi cikkekben hódoltak neki s képekben mutogatták olvasóiknak őt magát s nevezetesebb alkotásait, fennen hirdetve, hogy az ünnepelt — csak mióta kalocsai érsek — majdnem 5 millió forintot áldozott egyházi és hazai célokra; jubileuma napján pedig 366,000 forintig terjedő alapítványokat tett.

Kétségtelen, hogy Haynald a hazai főpapságnak egyik legkiválóbb s ritka személyes érdemekkel ékeskedő alakja. Kitűnő főpásztor, ügyes diplomata, előkelő politikus, emellett a tudományoknak is lelkes művelője s a művészeteknek egyik legnagyobb pártfogója; kedvelt mint szónok, szeretni való, mint ember; igazi katolikus főpap, azoknak a régi nagy papoknak mintájára, akik akartak is, tudtak is dominálni; akiknek csak egy kis szerencsére volt szükségük, hogy ujjaikon forgassanak egy országot és teremtsenek abban egészen nekik tetsző

viszonyokat. Felfelé simúlékonyabb, mint összes társai s kedveltebb, mint maga *Simor*, akinek talán nincsen is mindenkor inyére azt látni és tapasztalni, hogy miként aratja le előtte az ő bíboros társa a babért.

Csodálkoznunk kell, hogy ennyi jelesség és nemes ambitio mellett elszalasztott Kalocsa érseke egy kínálkozó nagy alkalmat, amely őt összes elődeinek fölébe emelhette volna és soha nem múló fénynyel vontat volna be nevét nemcsak a hazai római kath. egyház, hanem az egész nemzet történetében.

Ki ne emlékeznék reá?! A *vatikáni zsinaton* Haynald volt annak a tiszteletre méltó s az egész világ által figyelemmel kísért ellenzéknek egyik vezére, amely meg akarta szabadítani a római kath. egyházat egy nagy tévedéstől, attól, amit mai napság „*pápai csalatkozhatlanság*“ névvel emlegetünk. Minden intelligens magyar büszke volt arra, hogy a *Dudith*-oknak akadtak utódai, akik Krisztus urunknak állítólagos földi helytartójával szemben is ki merik mondani az igazat és nem hajlandók belenyugodni a földi mindenhatóság kedvéért az istenség jogainak megcsonkításába.

Dehát az oroszlánból bárány, a saskeselyüből turbékoló galamb lett; a kisebbség dicsőségesnek ígérkező küzdelme meghunyászkodássá változott... ad majorem papae infallibilitatem...

Mit vesztett volna *Haynald* vagy *Simor* a pápa kegyének elvesztésével?! Semmit! vagy — no mondjuk — legfőlebb egy *bíbor-föveget* s ahelyett megtakarított volna önmagának s illetőleg a *nemzeti katolikus egyháznak* egy rengeteg mennyiségű pénzt, az u. n. *péter-fillérek*et és *jobbágyi adományokat* és megnyerte és birta volna egy jóratörekvő és tisztánlátó nemzet osztatlan tiszteletét.

Nem tehetünk róla, de a Haynald-jubileum fényére

— legalább ami szemünkben — árnyékot vet a vatikáni ellenzék önmegadása, s talán azokból a könyekből, amelyek — mint írják — az üdvözlő iratok olvasásakor az ünnepeelt főpap szemeit elárasztották, annak a rosszúl végződött római szereplésnek is jutott néhány csep!!

Képzeljünk csak egy nemzeti katolikus egyházat, aminőt — nem olyan régen — Beregvármegye is sürgetett; amelynek legfőbb feje az esztergomi érsek, legfőbb kegyura a koronás király; amely megfelelő autonómia mellett, *minden más érdeken felül*, tisztán vallási és nemzeti érdekeket ápol; amelynek istenitisztelete egészen *magyar* s temérdek milliónyi évi jövedelme mind itthon marad s a nemzeti vagyonosodás öregbítésére szolgál... hát vajjon úgy állanánk-e ma — amint valósággal — a magyarosodás kérdésével? Úgy állana-e az alsóbb papság, a maga viszonylagos szegénységében? Kellene-e jajgatnia s a kongrua után áhítoznia?! Volnának-e — mint vannak — állam és egyház között érdek-összeütközések? Olyan boldogtalan kinézése volna-e a felekezetek közötti egyenjogúságnak és békeségnek, mint ma van?!... A concordatum megalázó és béke-háborításra ösztönző pontjai ott kísérténe-e a király és pápa, a római katolikus és protestáns felekezetek között?

Óh, bizony a nemzeti katolikus egyház megalakulása beláthatatlan jó eredményűvé válhatott volna a nemzetre és a felekezetek közötti békeségre nézve egyaránt; dehát a vatikáni ellenzék nem tudott és nem mert következetes lenni önmagához s ahhoz a szent igazsághoz, amelyet védelmezett; pedig a nemzet közérületében rendíthetlen támasztékot nyert volna ügyének.

Haynaldnak édeme ugyan, hogy nem lett azonnal *Jekelfalusivá*, azaz nem igyekezett a csalatkozhatlansági dogmát — még placetum nélkül is — kihirdetni; de

vége is ő is megadta magát teljesen, annyira meg hogy ő lett nálunk s ő ma is a pápai mindenhatóság legkészségesebb szolgáinak, a *jezsuitáknak*, ennek a nem olyan régen még tiltott rendnek fő-fő pártfogója.

Mária Teréziáról írva van, hogy „*a jezsuitákat eltörölő pápai bullát az egész országban foganatosította.*”¹ Pedig Mária Terézia nem tartozott a kiátkozni való katolikusok közé. Az 1606-diki bécsi béke 8. pontja — köztudomás szerint — kikötötte, hogy *a jezsuiták Magyarországon ingatlan javakat nem bírhatnak*; az 1620-diki egyezség szerint pedig „*a jezsuitáknak Magyarországon tartózkodása tilos.*”

Nem tehetünk arról sem, hogy — mint protestánsoknak — a Haynald-jubileum eszünkbe juttatja mindazokat a tervszerű támadásokat, a nyílt és titkos ellenségeskedéseket, a kiállott szenvedések egész gyászos sorozatát, amiket a hazai protestáns egyháznak a jezsuitarend elszánt lovagjai okoztak, s eszünkbe juttatja az idézett intézkedéseket is, amelyek szerint aligha neveztek volna, vagy neveznék talán még ma is, olyan igen *áldásosnak* a bíboros főpapnak, az egyház és a haza érdekében kifejtett működését.

Hiszen mindenki tudja, hogy nagyobb egyház-községeink, egyházmegyéink és kerületeink alig tarthatnak olyan gyűlést, amelyen újabb és folyvást szaporodó vallássérelmi eseteket ne kellene tárgyalniok s azok miatt konventnél és kormánynál ne kellene panaszolkodniok. Csak épen az imént is a Dunamellék reformált vallású jeleseit mind elfogta a zúgolódás a római kath. egyház némely papjainak ellenséges indulatú viselkedése miatt s úgy tetszik nekünk, mintha ez a tiltakozó moraj egy igazi keserű csepp volna abba az

¹ *Bocsor*: Magyarország tört. 1796. I.

öröm-pohárba, amelyet Kalocsa érsekének egészségére és hosszú életére, az ő áldásos működésének hangsúlyozói üritettek. Úgy tetszik nekünk, mintha Mária Terézia és II. Mátyás szelleme szintén tiltakoznék az ellen, hogy a király-gyilkosok seregének, az u. n. eretnekek felszentelt gyűlölőinek, tehát a felekezeti béke esküdt ellenségeinek magyarországi patronusa s felvirágoztatója közös ünnepeltetés tárgya legyen. Pedig lehetett volna!

Azt írja egy kiváló egyháztörténetírónk — a hazai római kath. egyház legújabb történetét méltatva — *„ha a jezsuitáknak az országban nem adnak helyet — amint ezen kívánságát több város feliratokban fejezte ki — sok, beláthatlan bajnak eleje lesz vége.”*¹ Dehát helyet adtak! Ott virágoznak Kalocsán a Haynald aegise alatt s rányomták lelköknek bélyegét a hazai kath. egyház összes törekvéseire; beoltották s illetőleg oltogatják merészségüket és gyűlöletüket a római kath. egyház minden vezéri vagy csak pásztori szerepre hivatott tagjába; társulatok alkotása s felekezeti irodalom teremtése által bejutnak a kunyhókba és palotákba; bővös szóval, rettentésekkel, nevelési rendszerükkel, pénzzel, hivatalokkal s ígérekkel gyűjtögetik és szaporítják a vak-engedelmességű párthíveket; szerte járnak prédikálni, lázítani, táborukat szervezni... és mindezt tehetik büntetlenül, az országos törvények vakmerő föl sem vevésével; mivel Kalocsa érsekének szárnyait érzik fejük felett!...

Meddig tart ez így?! Meddig nézi még el ez a nemzet, hogy kebelében a béke-bontók szabadon és emelt fővel futkározzanak? Meddig szabad még itt lábbal tapodni a törvényt?! Avagy nincs tudomása arról

¹ *Warga L.*: Ker. egyháztörténet. 1. kiadás. 2. kötet. 469. 1.

senkinek, hogy a jezsuiták a szentesített törvény ellenére ma már birtokot is vásárolgatnak?! Meddig lesz még úgy, hogy egy felekezet a többi rovására óriási vagyonban dúskálhasson és ellene fordíthassa a maga gazdagságát a többinek szegénysége ellen.

Reményljük, hogy az ágostaiak és reformátusok egyidőre eső, jövő évi zsinata s az 1790/91-diki 26 ikt.-cikk százados évfordulójának megünneplése, felfogja rázni nagyjainkat hosszú közönyösségükből és követelni fogják együttesen és egyakarattal az országos törvényeknek olyan módosítását, amely a lelkiismereti szabadság és felekezeti egyenjogúság elvének minden tekintetben megfelel; amely alól nem fog kibúvhatni a legkipróbáltabb jezsuita sem.

A kalocsai bíborosnak rendkívüli egyénisége mellett bizonyít az, hogy neki még a jezsuitákkal való próbatétel is sikerült; de bölcsebben teszi annakidején, ha a csalatkozhatlansági dogmával szemben bizonyítja be imponáló erejét s egy nemzeti katolikus egyház szervezésében és nem a jezsuiták pártfogásában igazolódik nagynak, korszakalkotónak és következetesnek. Így, a következmények után ítélve, ama római szereplés is úgy tűnik fel, mint „haza-beszélés.”

AZ ÚJ ÉV KEZDETÉN.

„Adj minékünk megújult szívet
És új indulatot“. 2. dics. 4. v.

Az az általános benyomás, amelyet hazai prot. egyházunk múlt évi képe a rajta elmerengő lélekre gyakorol, alig számítható a kíváncsiak és kellemetesek közé. 1888-nak ádáz szelleme átkísért bennünket 1889-be is, s miként ama pusztai felhő, megülte a visszavonás anyaszentegyházunk sátorát, s akik édig érő tornyot terveztünk, úgy tettünk, mint a babiloni fogságból hazaverődött zsidók: eltaszítottuk magunktól a samaritánusok segítő kezét, s most tudakozhatjuk egymást az írás szerint: vajjon mi lesz en ebből? Az új háznak dicsősége nagyobb lesz-e az elsőnél?!

Békeség után áhítoztunk s elvetettük a háború magyát; egység után epedtünk és szétszakadoztunk. Nagyra voltunk vele (voltak legalább sokan!), hogy a két, egymást szorító kéz hegyeket is képes kimozdítani, s íme, elfolyt felettünk az egész 1889. és nem vagyunk tisztában a két kéz hőmérsékével sem!!

Igen, a felekezeti egyetnemértés az minden egyéb előtt, ami az 1889-ik év képének sötét háttérét képezi, ami ott ijeszt, mint a sírból feljáró lélek a múlt év történetében. Mi legalább úgy látjuk — talán sötét szemüvegen nézve — hogy azt a veszteséget, amelyet egyik testvérünkötől való elzárkózásunk miatt, a közös munkánál, a közös építkezésnél szenvedtünk: másik testvérünk buzgósága nem fogja kellő mértékben kárpótolni. 1889-diki viselkedésük ezt bizonyítja.

Hiszen emlékezünk az „Irod. Társaság“ alakuló, szervezkedő gyűléseire! Azok között, akik az egyesülésnek ezt a hatalmas szervét megteremteni komoly kötelességüknek ismerték: épen az ágostai ev. egyház fő-fővezetői, s ezek közül is különösen az egyháziak tűntek fel következetes távollétükkel, amit bajos volt akkor is s bajos még most is az ügy iránt való lelkesedésnek magyarázni. Pedig hát ezek az egyházfők tudnak ám a maguk szűkebb körében hatalmasan szerepelni s egy-egy szorosabb értelemben vett felekezeti vállalatnak, irodalmi kísérletnek tevékeny pártfogolói.

Nem célunk kellemetlenségeket mondani, de az is bizonyos, hogy ágost. ev. testvéreink az „Irodalmi Társaság“ eszméjének kipattanása óta fokozódó buzgalommal fogtak felekezeti érdekeik ápolásához, s mint felekezet, mint testület, egyáltalán nem törték magukat a testvériség s az egységre törekvés jeleinek feltüntetése után. Ott van például a *Károli Gáspár 300-ados örömnépe* ügyében megindult mozgalom. Hát mi történt közöttük e tárgyban a múlt esztendőben?! A nyilvánosan is látható bizonyítékok szerint alig valami! Egy-két lelkes egyén, akit nem fészélyez a Károli Gáspár kálvinistasága, sietett üdvözölni a mozgalmat, meghozta azért áldozatait is készségesen; a többi ellenben és pedig a legfőbbek s a testületek, iskolák stb. vagy tudomásul se vették az ez irányban történeteket, vagy várták talán a kedvezőtlen fordulatot s azzal együtt a közös oltáron áldozástól való megmenekülést. Pedig hát Károli hajdan lutheránus papokat is ordinált a kassai völgyön, s az ő bibliája épenúgy szolgáltatta 300 éven át a lelki táplálékot a Luther magyar követőinek, mint a Kálvinéinak!

Mi a Károli-mozgalomban és az Irod. Társaságban egyformán a prot. testvériség eszméjének megtes-

tesülését szerettük látni és üdvözölni mindig és következetesen: nem veheti azért senki rossz néven tőlünk, ha az itt-ott mindkettő iránt ijesztő mértékben nyilatkozó légymelegséget vagy hidegséget nem jegyezhetjük fel a múlt esztendő örvendetes eseményei közé.

A felekezeti széthúzás jelensége az is, hogy egy idő óta — s közelebb a múlt esztendőben is — kálvinisták és lutheránusok szinte versenyezve kutatják ki és pecsételik el önmaguknak saját felekezetük szétszórta élő híveit, s egymás rovására iparkodnak azokat gyülekezetekké tömöríteni s egymástól elidegeníteni. A *kéri-szerződés* szögre van akasztva; a hajdan jónak, üdvösnek bizonyult s egy szép jövő zálogául is tekintett egyezség-levél szét van tépve; csak a „hoc est corpus meum“ bomlasztó vitája hiányzik, hogy csordúltig legyen a pohár.

Csudálatos egység igazán!! No de békésen osztozkodó felek vagyunk a Baldácsy-alapnál, az Irodalmi Társaság Szemléjében, s vajha azok lennének 1890-ben és azon túl az Irodalmi Társaságnak s minden közös célnak vállvetett támogatásában s a hazai protestantismus egyesített erejét követelő függő kérdések fejtegetésében és megoldásában is. Úgy — mint a múlt évben — egymás iránt táplált féltékenységgel, hidegséggel csak ellenfeleinknek okozunk olcsó örömet, akik mindig készen állanak, hogy a testvér-fegyverek által egymás kerítésén ütött réseken berohanjanak.

Igen . . . ellenfeleink! Csak emlékezetünkbe kell idéznünk a temérdek vallássérelmi ügyet, amelyeknek pedig alig egy százaléka jut a nyilvánosság elé; csak hallanunk kell azt a vakmerő kiáltást, amely nagykevélyen azt hirdeti a bámuló világnak, hogy az „elkeresztelést üzte, üzi és üzni is fogja“; csak akarnunk kell észrevenni azt az ezerféle mesterkedést, amelyet a

legfőbb hivatalnokok kinevezésétől le az utolsó szolgálóleány fanatizálásig a róm. kath. egyház jól táplált őrei, szerzetesei és ezek bérencei visznek véghez a magok positioinak erősítésére . . . s annál kárhuzatosabbnak fog feltűnni a mi egyetnemértésünk, egymás irányában való féltékenykedésünk.

Mit szóljunk — ilyen viszonyok között — arról a mozgalomról, amelyet a múlt év végefelé, a Királyhágó vidékén, az összes magyarországi ev. ref. közpapok igazolhatatlan cége alatt, egy pár — önmagával s az egész világgal elégedetlen — atyánkfia indított meg?! Mi ez voltaképen?! A sértett hiúság lázadása? A szegénység jajveszékelése? Egyházunk mostani fejlődése miatt való kétségbeesés? Őrálló férfiaiunk ellen való bizalmatlanság? Egyházalkotmányunk, történeti múltunk elkárhuztatása? Irigykedés a drága hintó és fehérkenyér-birtokosai ellen?!

Igazán, bajos dolog a „*Közpapok Lapja*“ céljait, irányát s jellemét híven körvonalozni, annyivalinkább, mert eddigelé még — amint egy nyugalomba vonúlt esperesünk mondotta — csak egyetlen hangot lehet biztosan megkülönböztetni a munkatársak khaotikus hangvegyületéből, s ez az egy a „*kenyér, kenyér, kenyér.*“

Hát az bizony tagadhatatlan, hogy sok köztünk a szegény, s az is igaz, hogy a hintó jobban imponál, mint a fakó szekér; de hát mióta lett jogcím az önként vállalt szegénység a papi hivatal gyalázására, az adózó nép lenézésére, az autonomia becsmérlesztésére, jobb sorsú kollegáink bepiszkolására s egyházunk kormányzó férfiainak befeketítésére?! Mintha ezek épen utolsó gondjuknak tartanák az egyházunk kebelében mutatkozó bajok orvoslását; mintha ezeket cimboráskodás vezérelné közügyeink oltára körül való forgolódásaikban?!

Az az eleveneket és holtakat elítélő modor, a

gyanú és hitetlenkedés tűzének folytonos szítogatása, a tekintély ócsárlása, a sárral-kővel való dobálózás . . . ezek volnának hát a gyógyszerek, amelyekkel egyházunk sebei behegeszthetők; ezek volnának hát az eszközök, amelyek papi hivatalunkat megékesítik s amelyek közszellemet teremtenének?! Kételkedünk.

Épen most, amikor legjobbaink folyvást azon törik a fejüket: miképen kellene szegényebb egyházainkat az elsüllyedéstől megmenteni; amikor a papi nyugdíjintézet létesítésítése is a napi gondok tárgyát képezi mindenfelé és amikor ellenfeleink támadásai ellen közös erővel készülünk felkelni s az államhoz való viszonyunkat is tisztázni kívánjuk; most, amikor a konvent is teljes jóakarattal és készséggel áll ügyeink élén: most, az ilyen viszonyok között, lehetetlen meg nem botránkoznunk az u. n. „közpapok“ titáni erőlködésén, fel és lefelé való kiméletlen csapkodásain; leginkább pedig azon, hogy nekik semmi áldozat, még az egyén felségjoga, a gondolkodás függetlensége sem drága, ha annak árán boldog tulajdonosaivá lehetnek a bő zsírnak és képesített tagjai a nagyúri szalónoknak.

Autonomia?! Mi egyéb az, mint egy átl yukasztott lepedő?! A közpapok odatérdelnek az államhatalom elé és esedeznek, hogy adjon nekik ezért a megúnt rongyért *pénzt és tisztességet!!* Úgy tetszik, mintha ezek a kétségbeesés szélére jutott agitátorok az 1848.: XX. törvénycikknek csak szavait ismernék és nem annak történetét is; mintha csak annyit tudnának felőle, hogy az fizetéssel biztat; de azt már nem, hogy azért a jó indulattal felajánlott fizetésért csekélyebb áldozat is igen elég az autonomiánál és a politikai függetlenségről való — soha nem igazolható — gyáva lemondásnál. A 48-diki törvényhozás szabad szelleme ilyen abszurdumot nem követel.

Ilyen jelenségek mellett szinte bizonyos aggodalommal gondolunk a mult év történetének egy pár nevezetesebb eseményére: az Irodalmi Társaság megalakulására, a Károli-mozgalomra, a szegény egyházak tökésegélyezés útján leendő felsegélésére, az egyetemes tanügyi bizottságnak halottaiból való feltámasztására, a papválasztási törvények szigorának enyhítésére stb. Aggodalommal azért, mert a mostani viszonyok között, a sokfelé húzás áldatlan divata mellett, nem látunk elegendő biztosítékot arra, hogy egyhamar jótékony közszellem fejlődjék ki közöttünk, amely akár az 1790—1-ik 26. törvénycikk 100-ados évfordulójának megünneplése, akár a zsinat megalkotása körül megdicsőítené önmagát a hazai prot. egyházak közös büszkeségére.

Pedig a teendő bizony sok és nem halogatható. Az államhoz való viszonyunk tisztázása s a felekezetek teljes egyenjogúságának kérdése immár elodázhatlan. Azt tisztázni, ezt megoldani a prot. felekezetek egyesített erejére van szükségünk s biztató jelként kell tekintünk azt a körülményt, hogy ág. ev. testvéreink velünk egy időben készülnek zsinatolni s vajha mindketten megértenők az idők intelmeit!!

Ha az állammal való viszonyunk *a jogegyenlőség nagy törvénye szerint rendezve lesz*, akkor sok mindenféle bajunk egymásután szépen eloszlik; a szegénység rémei eltűnnek láthatárunkról s könnyebbé válik sok apró kérdésnek békés úton leendő eligazítása is; még a papválasztás kérdésével is hamarosan rendben leszünk, anélkül, hogy egyházi autonomiánkat vásári portékává kellene alacsonyítanunk.

A jótékony közszellem megteremtésére s igaz ügyünk diadalának előkészítésére nem ismerünk hathatósabb eszközt a multak alapos tanulmányozásánál, a papi értekezletek, papi körök s az autonomikus testületek

tevékeny érdeklődésénél s az egyházi sajtó lankadatlan
 ügyszeretetésénél.

Ennyi mozgató erő összeműködése és kölcsönös
 egymásra hatása nem maradhat jó eredmény nélkül.
 A közszellem feléledése gyógyító szer lesz olyan belső
 betegségeinkre is, amelyeknek jelei a múlt esztendőben
 sem hiányoztak, aminők például az itt-ott mutatkozó
 vallástalansággal, az egyháziatlansággal, a felekezetiellen-
 séggel való kevélykedés, az Úr dolgainak kicsinylése,
 szégyenlése . . . ezek a különben mindenkor és minden
 körben fel-feltűnedező általános nyilatkozatai a magával
 eltelt földi vándornak.

„Adj hát Uram megújult szívet
 És új indulatot.
 Te hozzád mindenekben hivet
 És szent akaratot!”

GIMNAZIUMI REFORM.

— Az ev. ref. egyetemes tanügyi bizottság figyelmébe. —

Azoknak, akik a görög nyelv ellen indított harcban Csáky miniszter és elvtársai ellen kikeseredtek s ezek között a prot. tanintézetek fentartóinak és tanári karainak (csaknem általában) is, az volt fő kifogásuk, hogy a tervezett s részben keresztül is hajtott változtatásban nem látszik a komoly reform, vagy az arra való hajlam s hogy az egész nem egyéb, mint egy felülkerekedett többség erőszakos betörése a régi, jónak bizonyult, vagy még eléggé ki sem próbált gimnázium kerítésein.

Azt is hangoztatták többen, hogy az erőszakolt változtatásban jó részük van a túlterhelés ellen panaszkodó léháknak, a gyermekeikért rajongó szülőknek és különösen a *hasznossági elvnek!*

Tanároktól s iskolafentartó-testületektől teljességgel nem lehet rossz néven venni, ha azok a görög nyelv ismeretes kiszorításával és helyettesítésével nincsenek megelégedve. Ők tudják és érzik legjobban, hogy a folytonos változtatás miféle nehézségekkel jár s hogy az épen a komolyabban gondolkozó tanulókat is gyanakodással tölti el a gimnázium célja és eszközei iránt. Köztudomású, hogy a prot. intézetek anyagi szempontok miatt sem tehetik ki magukat a szeszélyes változtatásokkal járó terheknek, még ha különben — egy vagy más tekintetek miatt — a fel-felmerülő újításokra hajlamuk volna is.

Bizonyosan ez utóbbi ok igen lényegesen hozzá-

járult ahoz, hogy prot. körökben a görög nyelv kiküszöbölését s annak eléggé szerencsétlenül kombinált helyettesítését nem fogadták örömmel.

Úgy ismerem azonban — ha ugyan jól ismerem — a prot. tanférfiakat, hogy ezek a mai gimnázium sarkalatos reformációjától kevésbé iszonyodnának el, mint a már unalmassá is vált foltozgatásoktól s ha megkérdezné őket valaki afelől, hogy milyennek óhajtanák a jövő gimnáziumát, aligha akadna közöttük csak egy is, aki a mai gimnázium föltétlen dicsőítésére vállalkoznék.

Az egyetemes tanügyi bizottság — igen valószínűleg — össze fog hívni július hó elejére Budapestre.¹ Sok egyéb fontos dolga mellett okvetetlenül nyilatkozni fog — amint rá is van már szabva — a görög nyelv elhagyása s helyettesítése tárgyában is. Milyen derék volna, ha a protestantismus múltjához híven, nem elégednék meg a pártoló vagy ellenző érvek felsorolásával, sem valami általánosságban hangzó kitérő válaszzsal, vagy az eddigi szervezet- és tantervhez való makacs ragaszkodással, hanem megpróbálná meggyőzni az illetékes minisztert afelől, hogy nem érdemeltük meg a reform-megindulásakor történt elmellőztetést, mert mi is tudunk ám — nem csak a közoktatási tanács, vagy egyes miniszteriális férfiak — a gimnázium céljaiért lelkesedni s a reformok mérlegelésére is van egy-egy szerény talentumunk, sőt a bátorságunk sem hiányzik a szükségesnek bizonyult újításoktól.

Igenis! Én azt tenném az egyetemes tanügyi bizottság helyén, hogy — kéretlenül is — oda állítanék az egyetemes konvent,- s onnan a közoktatásügyi minisztérium elé *a jövő gimnázium reform-tervével*.

¹ Régi megállapodás szerint a legközelebbi gyűlés helyeül Sárospatak volt kitzúve.

Hogy milyen lenne az, arra nézve én csak néhány gondolatot kívánok e b. lapok hasábjain közölni s azért épen itt, mert ennek fájt 1883-tól egész máig legjobban az a közönyösség, amelyet az egyetemes tanügyi bizottság, vagy talán a konvent is — az iskolai reformok iránt olyan szembeszökően tanusított.

Az első kérdés volna — a cél kitűzésétől eltekintve — szerintem, hogy *mi legyen a gimnáziumi oktatás középpontja*; mert ez az elhatározó a tantárgyak csoportosítására s az egyes tantárgyak óra-számainak meghatározására.

A sárospataki főiskola tanári kara 1880-ban egy „*Tanügyi Előterjesztés*“ című dolgozatot készített s azt a tiszáninnyi ref. egyházkerület „az egész középiskolai ügy majdan leendő megoldásának és rendezésének alkalmára tárgyalási alapúl és kiindulási pontúl elfogadta és kinyomatását elhatározta.“ Ez a munkálat a 10-ik lapon a 6. szám alatt — egyebek közt — így szól:

„*Protestáns elvhűségünknek, továbbá az általunk mindenkor kifogástalanúl szolgált nemzeti művelődésnek véliünk megfelelni, midőn gimnáziumi oktatásunk központjává a magyar nyelvet és irodalmat tesszük.*

E célból a közoktatási rendszert akként véljük szervezendőnek, hogy a gimnáziumba lépő gyermek a magyar nyelven helyesen írni és olvasni tudjon; ismerje főbb szabályait. A gimnáziumban az idegen nyelvek tanítása a magyar nyelv alapján eszközöltessék. A történelem tanítása a magyar nemzet történetére támaszkodjék. Magyarország földrajza nemcsak politikai, hanem természettudományi szempontból is tisztelesen tárgyalassék, hogy a gyermek, illetőleg ifjú, magát hazájában idegennek ne érezze. Hasonlítsa szellemi láttere a természeti láttérhez, amelyen a tisztán-látás távolán kívül eső tárgyakat — különben egyenlő körülmények

közt — annál tisztábban látjuk, minél közelebb vannak azok hozzánk.

Én a feladat ilyen kitűzését s a gimn. oktatás középpontjának ilyen meghatározását — nemzeti és tudományos szempontból — rendkívül tudom becsülni s az egyetemes tanügyi bizottság — ha gimn. reformtervet akarna készíteni — bölcsen cselekednék, ha az itt körvonalozott kiindulási alapra támaszkodnék.

Baj volna azonban, ha ezen a kitűnő alapon úgy építene, mint a sárospataki tanári kar. Az ugyanis, noha igen szépen megvetette az alapot és meghatározta a keretet, nem tudott hű maradni — bizonyosan a hagyományos felfogás miatt is — önmagához. Világosan mondja p. o., hogy az oktatás központjává tett tantárgyra *„nemcsak kiváló figyelmet, hanem aránylag legtöbb időt is kell fordítani,*“ s mind emellett a nyolc osztályon át tanítandó magyar nyelvre, irodalomra s az ezzel kapcsolatos szavalásra és gyakori fogalmazásokra, csupán 23 órát tűz ki, ellenben a szintén nyolc osztályon át tanítandó latin nyelvre 38-at a négy osztályon át tanítandó görögre 17-et, a hat osztályon át tanítandó németre pedig 18-at. Hol van itt az alapelvhez való hű ragaszkodás?!

Igaz, hogy mondván van a munkálatban az is, *„hogy az idegen nyelvek tanítása a magyar nyelv alapján történjék,*“ de alig hiszem, hogy ezt a szép elvet valaki a papirosról a tanterembe is bevitte volna, sőt azt is igen nehezen tudom elképzelni, ha vajjon lehetséges dolog-e ilyesmit megvalósítani?! Amint én ismerem a nevezett idegen nyelveket, azok roppant messze esnek a mi nyelvünkötől s azoknak tulajdonságai s szelleme ennek tulajdonságaitól és szellemétől annyira, hogy — amint tapasztaltam (bizony már jó régen!) — a latin, német és görög nyelvekkel való folytonos fog-

alkozás s azok grammatikai és syntetikai törvényei nemcsak nem taníthatók „*a magyar nyelv alapján*,” hanem rendszerint károsan hatnak nemzeti nyelvérzékünkre, kivált ha az még nincs megizmosodva!

Az a védekezés, amelyet gyakran lehet hallanunk, amely szerint az idegen nyelvek grammatikájával egyúttal a magunk nyelvének grammatikája is taníttatik, legfőlebb a felsőbb osztályokra állhatna némileg, amelyek tagjai valószínűleg eléggé erősek már a hasonlóságok és különbségek, tehát az úgynevezett összehasonlító nyelvészkedés megértésére; az alsóbb osztályokban az ilyen kísérletezésnek nincs s nem lehet valódi sikere.

A sárospataki tanári karnak a maga elé tűzött alapelvvel való illetén meghasonlását úgy kerülhetné ki az egyetemes tanügyi bizottság, ha szigorúan következetes maradna s a középponttá tett tantárgyhoz nemcsak oda gondolná a reá fordítandó legtöbb időt, hanem arra valósággal rá is fordítaná.

Természetes, hogy ebből szükségképen következik valamely tantárgynak, vagy talán több tantárgynak is kiküszöbölése, vagy az azokra eddig fordított óra-szám leszállítása. Hogy mely, vagy melyek legyenek ezek, arra nézve is útmutatásul szolgál a sárospatakiak derék *Előterjesztése*.

Azt mondja, hogy *a gimnáziumba lépő gyermek a magyar nyelven helyesen írni és olvasni tudjon, ismerje főbb szabályait.* Dehát tud-e csakugyan? Valljuk be őszintén, hogy még 2—3 évig tartó gimnáziumi dressura után is, kevesebbet tud a magyar nyelvből a legtöbb gimn. növendék, semhogy a felsőbb osztályok tanárai meg tudnának velők, s főképen *helyesírási* bölcsességükkel elégedni. Úgy hallom, hogy még az érettségi vizsgára készített dolgozatokból is kirí egyes növendékek helyesírási tudatlansága vagy készületlensége.

Ez kétségtelenül bizonyít annyit, hogy az alsóbb osztályokban nincs elég idő a magyar nyelv titkainak alapos kibontására és megértetésére. De világos ebből az is, hogy az osztályonként 5—6 órán át taníttatni szokott latin nyelv nem segíti elő a növendékeket a nemzeti nyelv ismeretében, mert ha elősegítené, az eredmény örvedetesebb volna.

Az egyetemes tanügyi bizottság helyén — a mondottak után — azt cselekedném, hogy a sárospatakiak alap-elvének hangsúlyozásával s ahoz való hűséggel indítványoznám s igazolnám *a latin nyelvnek a négy alsó osztályból való teljes kiküszöbölését.*

Nem új dolgot mondok, csak ismételem — tölem telhető okadatolással — azt, amit másokkal együtt régóta vallok s ami nélkül én komoly gimn. reformot s határozott nemzeti oktatást képzelni nem tudok.

Ha reform, hát legyen reform és ne úntalanul ismétlődő alku és foltozás.

Mire való nekünk a négy alsó gimn. osztályban a latin nyelv? Sőt mire való az nekünk általában? Az u. n. *alaki képzés* érdekében itt még nincs reá szükség. Ha a saját nyelvünk alakjaival nem tudunk hódítani ezen a fokon: ugyan miképen hódíthatnánk egy idegen nyelvvel? A tudomány szempontja egyáltalán nem szól a latin nyelvnek a gimnáziumba való belépéstől kezdődő tanítása mellett. Tudjuk, sokan sokszor mondták már, hogy a nemzetek a latin nyelv igája alúl kinőttek, önállóká fejlődtek. Elég sokáig nyögtük uralmát; alig bírjuk kiheverni az ebből irodalmunkra háramlott nagymérvű hátrányt; csupán a régi szomorú emlékek miatt, vagy azért, hogy őseink — a divatos áramlatnak hódolva — hosszú ideig beszéltek és írtak latin nyelven: azért s ezekért nem érdemli meg a mai nemzedék, hogy az őseik által megevett egres miatt az ő foguk legyen

elvásolva. Nem volna szabad főképen a kezdő gimnázialistát, a 9 évet betöltött gyermeket arra a tudatra ébreszteni, hogy — ha eszed után akarsz megélni — meg kell tanulnod azt a nyelvet, amelyet az ébredő Magyarország a nemzet jobbainak általános lelkesedése között rázott le a nyakáról.

Ha volt és van ok a görög nyelv ellen indított agitációra, százszorosán van a latin nyelv tanításának korlátozására, mert ha nem érdemli meg az eredmény a görög nyelvre fordított időt, még kevésbbé a gimnáziumok általános latin nyelvi és irodalmi tudása azt a rendkívüli megkülönböztetést, amelyben a latin nyelv és irodalom minden más nyelv és irodalom felett olyan hosszú idő óta s a nemzeti szellem átalakulása és napról-napra való izmosodása mellett is folytonosan részesült és részesül.

Közös meggyőződés az, mert a kormányképviselők jelentéseiből is ez látszik ki, hogy a latin nyelvből — még a jobb gimnáziumokban sem tudtak és tudnak a növendékek nyolc évi gyakorlat után sem — nagyobb sikert producálni, mint az épen felényi időn át, kisebb óra-számban tanított és tanult görögből. Olyan kemény tanulság ez, amely egymagában is elegendő a fönnebb kifejezett indítvány okadatolására. De van még egy másik tanulsága is; az t. i., hogy a gimnáziumba belépett növendékeknek egy jelentékeny százalékát — legalább az én hitem s némi tapasztalatom szerint is — épen a latin nyelvvel való időelőtti bírkózás ugrasztja el a tudományos pályáról, vagy teszi ránézve a pálya kezdetét nehezzé, ízetlenné s további haladásában ingadozóvá.

A latin nyelvnek a négy alsó osztályból való kiküszöbölése — igen természetesen — nem történhetik meg annak mérlegelése nélkül, hogy ugyan mit veszítenénk és nyerhetnénk az ilyen sarkalatosabb reformáció által?

A gimn. alsóbb osztályok közül az 1-ső és 2-ik — a dolog természete szerint — a grammatikára van szorítva. Az öt *declinatio*, négy *conjugatio*, a sok rendhagyó főnév, ige; az egy-, két s három végzetű melléknevek különböző fajtái; a temérdek *praepositio*, a sok nemi szabály, a még több kivétel: a képtelenségnek tetsző, csudálatos szórend stb. megismerése, elsajátítása, begyakorlása: ilyenekkel telik el két esztendő. Ez osztályokban minden a grammatikáért történik. Az a sok összeszedett vagy mesterségesen csinált mondat, egy pár egyszerűbb elbeszélés, néhány tanulságos mese — amit itt fordítgatnak, mind a grammatika szolgálatában áll. A növendék, ezen a ponton, a latin *classicusok* művelő, felemelő, jellemképző hatásából még nem érez semmit; de azt — igenis — érzi, hogy minduntalan kemény dióba harapdos és hogy az a világ, amelybe az ő fejlődő szellemét bekényszerítik, rendkívüli távol-ságban van az általa a népiskola 3—4 osztályában megizelített világtól s az ő eddigi nyelvtani ismeretei igen tökéletlen alapot képeznek a latin grammatika és irodalom *classicus* épületéhez. Az efféléket különben sokkal inkább érzi a tanár, mint a tanítvány; mivel ez utóbbi — legtöbb esetben — számot sem tud magának adni a nyakába vetett iga súlyos volta felől; legfőlebb csudálkozik azon, hogy miért kell neki bizonyos meséket és érdekes történetkéket latin nyelvből lefordítani, holott a karácsonyi ajándékkul kapott olvasó-könyvéből vagy talán iskolai olvasó-könyvéből is, ő már ismeri azokat,

vagy ismer azokhoz hasonlókat magyar nyelven is, sőt ki is érezte belőlök a tanulságokat!

A 3-ik s 4-ik osztálynál is alig áll különbül a dolog. Az olvasni valók — Phaedrus, Cornelius, Julius Caesar stb. — itt is grammaticai és syntactikai különösségeik miatt részesülnek különösebb figyelemben. A sok „*accusativus cum infinitivo*“, „a független *ablativusok*“, „*genitivusok*, a *gerundialis constructio*k“ stb. — bizony ezek miatt nehéz a felvett írók és a tanult nyelv szellemét élővé és munkássá tenni a legkitűnőbb *classicus professornak* is, a legjobb módszer mellett is!!

Valamikor azok közé tartoztam, akik könyv nélkül fűjták a phedrusi meséket, bizonyos büszkeséggel szavalták Curtiusnak egy-két szónoki beszédét s Hannibalt, Themistocles-t is el tudták pergetni a jó öreg Corneliusból; — de mire, sok gyakorlás után, kezdtem bennök felfedezni a szépet, lélek-nemesítőt: akkorra rendesen csudálkozni is kezdtem a felett, hogy miért kellett nekünk ezt a kis élvezetet ilyen hosszú úton keresnünk? Mert — természetesen — nem az hatott meg engem s talán másokat sem, hogy a nevezett írók milyen ügyesen tudják az összetartozó szokat széthajigálni; milyen mesterileg tudnak a *syntaxis* számára szabályokról gondoskodni; hanem az, ami bennök (meséikben, jellemképeikben) a Hannibalban, Themistoklesben, a kartagói nőkben a hazaszeretetet, Regulusban az önfeláldozást; Damon és Pithiasban a baráti szeretetet; de — Isten látja lelkemet — semmit sem érzek annak a nyelvnek szépségeiből, amelyen át e jellemek ismeretéhez hozzájutottam. Sőt — igaz, hogy én igen gyöngye példák lehetek — mennél inkább haladtam előre a gimnáziumi tanfolyamon, s mennél közelebb férhettem a hazai írók szépségeihez, annál unalmasabbá váltak előttem Róma írói s elvégre bátorságot vettem magam-

nak arra (hajtván engem az én benső emberem !), hogy egy régi jó professoromat (aki különben velem igen meg volt elégedve) — annak a kegynek megadására kértem, hogy ne kelljen nekem a Horatius verseit stb. könyvnélkül betanúlnom. És ő eléggé bölcs és kegyes volt engem meghallgatni. Ez qualificálható ugyan hanyagságnak, munkakerülésnek, rossz ízlésnek stb.; de nem az volt, hanem *egyéb*. Nem bírtam elviselni — amint fejlett az ízlésem — hogy én, aki Józsika, Jókai, Vörösmarthy, Kölcsey, Arany, Tompa, Petőfi, Eötvös, Kossuth műveiben gyönyörködhetem s azok nyelvének szín-pompáját csodálhatom : — miért magoljam be egyik-másik latin költőnek nehézkes formákra erőszakolt, szeszélyből vagy kényszerűségből szétszórót s alig összeszedhető mondatait. Nem bírtam elhinni, hogy legyen nyelv, amelynek szelleme azt a szétszórtságot, azt az egyéni kedvtelést úgy megengedné, amint a latin költők szoktak és tudtak a szókkal elbánni !

Ami velem történt, az történhetett igen sok mással is és megtörtént lassanként az egész magyar művelt társadalommal. *A latin nyelv igája alól kinőttünk.*

Ma már — hála a magyarok Istenének ! — okvetetlenül vagyunk odáig, hogy a 9—12 éves növendékeket azokért a tanúláságokért, amelyeket Gedick, Phaedrus, Cornelius és Julius Caesarnak egy-egy kiszakasztott részleteiből nagy ügygyel-bajjal kivonhatnának — kitünően tudjuk kárpótolni ékes magyar nyelven írott tanúlnivalókkal.

A latin nyelvnek a négy alsó osztályból való eltávolításával tehát nem veszítünk semmit ; mert ami ott a classicus írók útján nyereségnek mutatkozott, azt ma is bevihetjük olvasó-könyveinkbe és pótolhatjuk magyar nyelvű — megfelelő szellemű — tanúlnivalókkal ; maga a latin grammatikai képzettség is pótolható

— ezen a fokon — a magyar nyelvtannak hússá és vérré tétele által.

Nem vagyok eléggé szakértő ahoz, hogy a helyettesítésre nézve részleges tervezettel álljak elő (ami nagy hibám lehet egyesek előtt!); de azt tudom, hogy az esetleg megnyerhető 20—22 órát első sorban a központtá tett magyar nyelvi és irodalmi oktatás javára kellene kihasználni. Több idő telnék így p. o. az értelmes és szép olvasásra (ami nem csekélylendő dolog!); több az u. n. szavazásra s mindenek felett pedig a fogalmazásokra s azok tüzetes átnézésére, kijavítására stb. Ezen felül — részemről — már az első osztályban elkezdeném a magyar nemzet történelmének tanítását, már — természetesen — úgy, amint azt e fokon tanítani tanácsos és folytatnám ezt megszakítás nélkül; kiváló gondom volna a gyermek föld- és természetrajzi ismereteinek gyarapítására, úgy amint azt a sárospataki „Előterjesztés“ szelleme is követeli. De jutna idő — több mint eddig — az írásra, rajzra, a tornára, játékokra, a kirándulásokra s általában a gyermek testi erejének, izlésének és ítélő erejének fejlesztésére.

Azt a 9 éves gyermeket, akit most a törvény a gimn. I-ső osztályába felvehetőnek ítél — a nemzedék általános satnyulása mellett — igazán merészségnek látszik egy holt nyelvnek ezerféle formaságaival megtámadni, kizaklatni, kikészeríteni, mikor jobbat is tehetünk vele!

Nem vádolólok én senkit! Azt sem mondom, hogy a mai latin nyelv-tanárok nem tudnának ezekkel a kis nebulókkal is meglepő eredményt felmutatni. Tudnak, nagyon tudnak; dehát milyen áron?! Ezt ő tőlük kellene megtudakozni.

Addig, míg a törvénykezés és felsőbb tudományok nyelve a latin volt, vagyis míg a magyar nyelvet a mi

jóhiszemű őseink képtelennek tartották a tudomány közlésére s az igazság szolgálatára: — volt értelme annak, hogy a gimnázium latin iskola legyen s annak első osztályától kezdve ráneveljék a leendő papot, tanárt, procatort, táblabíró stb. leendő hivatalaikra. Ez az idő azonban elmúlt; a nemzet szelleme újabb táplálék után eped s magát más formában kívánja érvényesíteni, mint a régi volt; a reformoknak pedig — elvégre is — a nemzet szelleméből kell kifejtődniök.

Nekünk, protestánsoknak egyáltalában nincs okunk arra, hogy a latin nyelv régi jogainak fentartása mellett buzgólkodjunk. Hogy a római kath. egyház — saját cultusa szempontjából — még továbbra is, római akar maradni, az az ő dolga. Elég hiba tőle is, hogy nem bír és nem mer nemzeti egyházzá átalakulni. De — volta-képen — még az ő cultusérdekei sem követelik a gimnáziumi négy alsó osztály latinná tételét, hiszen a felsőbb osztályokban a saját nyelvében megizmosodott észjárásában kellően fegyelmezett növendék játszva sajátíthat el annyit a latin nyelv titkaiból, amennyivel a seminárium levegőjét megköstölhatja.

No igen, mert én — noha komoly reformot óhajtanék — egyáltalán nem kívánnám a latin nyelv végleges kiküszöbölését, vagy facultativvá tételét. Elismerem — teljes tisztelettel — a latin irodalom előkelőségét, annak a mi irodalmunkra gyakorolt hatását; tisztában vagyok azzal, hogy a római jogot nem képes megérteni a jogász latin nyelvi ismeret nélkül s a theologusnak is előnye, ha eredetiben is megtekintheti Tacitusnak, Senecának, Ovidiusnak, Juvenalisnak stb. a zsidóságra s a velők érülköző népekre vonatkozó feljegyzéseit. Tanárságra készülő ifjút pedig mindenesetre nagyon ékesít a latin classicus világban való tájékozottság.

Mind e mellett a latin nyelv és irodalom tanítását

én a felsőbb osztályokban is lényegesen módosítanám. Módosítani kellene már csak azért is, mert a grammatikai rész az 5-ik osztály feladatává válnék s ide jutna — szerintem — a syntaxisból is annyi, amennyi a legszükségesebb. A további módosítás pedig főképen abban állana, hogy nem szedném sorba Phaedrúst, Corneliust, Caesart, Liviust, Ovidiust, Cicerot, Tacitust stb., úgy amint máig is szokás; azaz nem kötném a növendéket azoknak egyik vagy másik művéhez egy egész évre, sőt még félévre sem; hanem azt tenném, ami a német irodalmi oktatás körében történik, t. i. *olvasó-könyvekbe szedett szemelvények alapján ismertetném meg a latin irodalom kiváló képviselőit*, adván azoknak — szintén úgy, amint az újabb német olvasó-könyvekben találjuk — rövid, jellemző életrajzát és írói méltatását.

Emlékezzünk csak vissza gimnáziumi pályafutásunkra! Hát volt-e időnk csak egyetlen classicus írót is fenékgig áttanulmányozni? Nem az történt-e s történik még jórészen most is, hogy csak részleteket tanítanak? Egy-egy ódát vagy satyrát az egyikből, egy-egy éneket vagy hadjáratot, vagy szónoki beszédet a második és harmadikból . . . Egész író-t bemutatni, egész írói képet — az eredetiből szerzett vonásokból összeállítani — ma sem jut idő, noha — szívesen elismerem — a módszer tekintetében nagy a haladás. Még kívágvá sincs a legtöbb régi (s talán mai) classicus kiadványokból sem egyetlen részlet sem a fordítottakon kívül!

A szemelvény-ismertetés mellett módjában volna a 7-ik és 8-ik oszt. ifjúnak nemcsak 3—4 classicus író szellemébe, hanem az egész latin irodalomba betekinteni s a classicusok iránt netalán későbbre is megmaradó vonzalmával minden különösebb és újabb utasítások nélkül is tovább haladni a classicus világ berkeiben,

ligeteiben. Ezt a tanítási módot — részemről — minden tekintetben gyümölcsözőbbnek tartom a réginél s a görög nyelvi és irodalmi oktatásra nézve is alkalmazandónak tartanám.

Nagyon leverőleg hatott — annak idejében — én reám az a tudat, hogy tudok ugyan valamit egy felmagasztalt nagy irodalom egy pár kitűnő képviselőjéről; de magáról az egész irodalomról, az azt mozgató, fejlesztő erőről, annak igen sok nagy alakjáról teljességgel nem tudok semmit. Ha tudni akarnék róluk: nem vagyok képes nyolc esztendei latin nyelvi és irodalmi oktatás után a magam esztétől, vagy a gimnáziumban nyert utasítások mellett tovább haladni. Ettől a másokat is érhető leverő tudattól könnyű volna a gimnázium jobb növendékeit (mert kiválóan csak azokról lehet szó!) a jelzett úton megszabadítani.

* * *

Ami a classicusok tüzetesebb és mélyebb tanulmányozását illeti, erre nézve — legalább szerintem — az akadémia és egyetem van hivatva az alkalmat és módot kiszolgáltatni. A gimnázium kitűnően elvégezte feladatát, ha a classicai irodalom iránt való érdeklődést fel bírta ébreszteni.

Sajnálatos, hogy az akadémiák újabb időben kezdik kivetni nyakukból a classicai irodalom gondját. A szaktantárgyak annyira előtérbe vannak tolva úgy a jog-, mint a theologiai akadémiákon, hogy még olyan helyeken is, ahol régebben nagy előszeretettel gondoltak a classicai képzés folytatására, mostanában kitörölgetik a latin és görög irodalmat az akadémiák tanrendjéből. Debrecenben ma is írnak ugyan még a jobb növendé-

kek latin nyelvű pályaműveket; de hogy az akadémián méltóan van-e ott képviselve a classicai irodalom, azt nem merném határozottan állítani.

Mi következik a classicai irodalomnak az akadémiák által való elhanyagoltatásából? Az, hogy a gimnázium növendékei lelkében gyanú támad a görög és latin írók örök szépségei és igazságai iránt s tudván, hogy a megízeltetted édesség élvezésére úgy sem lesz az akadémiában alkalma, — már a gimnáziumban is kezdi hanyagolni a classicus világot. Valóban, épen a legjobb növendékre lehet annak megdöbbentő hatása, hogy egy nyolc éven át tanúlt és magasztalt nyelv és irodalom — mint a latin — a középiskolán túl elmarad, mint a kerék nyoma a tónál vagy tengernél.

Ha komolyan akarjuk venni a classicai irodalmat, akkor gimnáziumaink jobb növendégeit meg kell szabályozni attól a kötelesség és tudvágy-bénító gondolatától, hogy a classicai irodalom csak a középiskolának való s az ott egészen kimélyezhető. Vagy komoly valóság az, amit eddig ama régi irodalmakról hirdetgettünk, hogy t. i. azok ismerete nélkül műveltségünk egyoldalú, hiányos, lelkünk szegényes, szárnyalása alantias, vagy pedig nem az. Ha az: úgy az akadémiák tartsák elengedhetetlen kötelességüknek úgy képviseltetni amaz irodalmakat, hogy azoknak vonzó erejük és reménylett hatásuk legyen; ha pedig az akadémiák növendégeire nézve immár feleslegessé vált a classicusokkal való foglalkozás: akkor ne zúgolódjunk azon, ha a sokféleképen megterhelt gimnáziumi ifjú elegendőnek tartja az idegen forrást csupán megízeltetni, sőt azon se, ha azt kesernyésnek találja.

Idegen népek irodalmába való bemélyedést kívánni a gimnáziumi növendéktől ma, amikor a saját irodalmunkkal sincs ideje tüzetesen megismerkednie, — ez

legalább is túlság, hogy már hazafiatlanságnak ne bélyegezzem. Aki megfordult közülünk egy-egy érettségi vizsgálaton és hallotta ott, hogy a tanárok s még inkább pedig a kormányképviselők mi mindent tudnak követelni a magyar irodalomból, — az be fogja látni, hogy a saját nyelvünk és irodalmunk csekély óraszámra szorítása mellett a felállított követelményeknek eleget tenni teljes képtelenség; valamint azt is, hogy az ily irányú követeléseket egy vagy két idegen nyelv és irodalom erőszakolása miatt leszállítani valóságos bűn. — *Át kell tehát tenni a classicai irodalom súlyosabb részét az akadémiaikba. Ott van annak méltó helye!* Csak így valósítható meg a sárospatakiak kívánsága, hogy a gimnáziumi oktatás központja a nemzeti nyelv és irodalom legyen.

Irodalmunk odáig fejlődött, hogy annak áttekintése, méltatása, s — ami fődolog — megszerettetése ma már nem végezhető el a régi óraszám mellett. Azt felesleges is mondanom, hogy mennyire ékesít egy magyar ifjút a saját nemzete irodalmában való jártasság, s esetleg mennyire visszahathat ez az irodalom további fejlődésére, sőt nemzeti erkölcsünk irányítására is. Igazán szégyen az, hogy sokan — még műveltnek látszó egyének is — borzasztóan járatlanoknak bizonyúlnak ezen a téren s örömelebb idéznek idétlen kiejtéssel egy-egy német vagy francia költőből, színműiróból stb., mint saját előkelő íróink méltán classicusnak nevezhető termékeiből. Lehetőleg teljes kiképeztetést csak egyetlen irodalomból adhat ma már a középiskola és hogy ez csak az édes magunké lehet, afelett — azt hiszem — nem kell egymással vitatkoznunk. Ez egyetlen irodalom keretében — *kellő idő mellett* — módjában lehet a tanárnak és tanítványnak a classicai irodalomnak reánk való hatását is lépten-nyomon igazolni és igazolva látni.

A hazai irodalmon kívül, — mint érintém is már —

a hazai történelmet kívánnám úgy taníttatni a középiskolában, hogy a VIII. osztályt végzett ifjú lelkében nemzetünk egész múltja, múltjának vezérlő szelleme, tehát egész külső-belső történelmünk mintegy hussá és vérré legyen. Egyetlenegy kiváló mozzanatnak sem volna szabad homályban maradnia az éretté kiáltott ifjú szeme és szíve előtt nemzetünk történetéből. A költők dalai, a mondák, a legendák s általában minden, ami az emlékezetet, a történelmi anyag megőrzésére segítheti; még ezek is mind sajátjaivá tétessenek, úgy, hogy mikor ő Árpádról beszél, egyszerre tudjon lelkesedni Vörösmarty Zalán futásaért, Salamon történetével stb. össze tudja fűzni a hozzá fűződő legendákat, tudja idézni legkiválóbb költőinknek ide vágó költeményeit. Mátyás története és más kitűnő nagyjainkké a róluk s általuk alkotott művekkel együtt éljen emlékezetében s egyszerre termékenyítse értelmét és nemesítse gondolkozását.

Nem lehetetlen feladat az, csak úgy legyenek beosztva az alsóbb osztályok tennivalói, hogy az irodalom és történelem ilyen értésére és elsajátítására előkészítsenek. A latin nyelvnek a négy alsó osztályból való eltávolítása roppant mértékben befolyhat a hazai nyelv-, történelem- és irodalomban való jártasság előmozdítása s egész középiskolai oktatásunk ígézetesebbé és nyereségesebbé tételére, csak a tantárgyak egymásra való hatását kell bölcsen megmérlegelni s a fokozatos egymásutánt szerencsésen megállapítani.

A görög nyelvnek olyan kitolását s olyan helyettesítését, amint a közoktatásügyi kormány tervezte s részben meg is valósította, elhibázott lépésnek tartom én is. Örömeztőbb látnám a görög nyelvet a gimnázium két felsőbb osztályában kötelező tantárgy gyanánt, mint annak tervbevett helyettesítését. Ami a görög irodalomból a saját nemzeti irodalmunkkal összekapcsolható, azt

a magyar irodalom, költészet- és szónoklattan tanára eddig is összekapcsolta; ezután — ha ideje volna rá — méginkább összekapcsolná, az ó-kor történetében pedig pompás alkalom kínálkozik a többi szükségesnek ismert, görög irodalmi és műveitségtörténeti dolgok elmondására. Egyes idegen íróknak hazai nyelven való olvastatása nem lehet — ezen a fokon — még oly gyümölcsöző, mint azoknak saját irodalmukkal kapcsolatos ismertetése. Vagy egészen kitolni tehát a görög nyelvet és irodalmat — mint önálló tárgyat — s az akadémiába utasítani, vagy mindenkire kötelezőleg meghagyni, mert az, hogy az éretlen ifjú a tudományok között való válogatásra felhatalmaztassék, nem egyezik össze a középiskolai oktatás komolyságával.

A latin és görög nyelvre s irodalomra *együtt* annyi időt szeretnék fordíttatni a gimnáziumban, amennyi egyetlen tanár kötelezett óra-számjából kitelik. Mindkét nyelv egy egyén kezében s a kettő lehető összehasonlításokkal tanítva — ebben én a sikernek egy hatalmas biztosítékát látnám. De az a körülmény is, hogy ilyen módon az olvasásban, az elnevezésekben, a grammatikai stb. meghatározásokban nem lenne eltérés és ingadozás, — jelentékenyen befolyhatna a jó eredmény biztosítására.

Ezzel kapcsolatban nem hagyhatom említés nélkül, hogy a gimnázium négy alsó osztályában a sok tanárt mindig szerencsétlenségnek tartottam úgy a tanügyre, mint a növendék jellemfejlődésére s annak tartom ma is. Tudom, hogy a tudományok most már igen ki vannak fejlődve s a szakképzettséggel nagyra vagyunk. Azt azonban nem ismerem el soha és senkinek, hogy volna olyan gimnáziumi tanár, aki a négy alsó osztály tantárgyait, — az írás, rajz, ének, torna és zene kivételével — ha egyszer ügyszeretet van benne — kellő sikerrel ne taníthatná. Éppenazért a lényeges gimnáziumi reform

egyik elengedhetlen követelménye volna szerintem — az, ha a gimnáziumi alsóbb osztályok u. n. *vezértanárai* mind a négy éven együtt haladnának fölfelé növendékeikkel s a négy éven át megfutott körutat újra és újra kezdenék. Nem okadatolom e reform szükségét egyébbel, mint azzal, hogy néhol már eddig is kitűnőnek bizonyult s hogy ez magára a tanárra nézve is lelkesítőbb volna, mint évről-évre ugyanabban a korlátolt szűk térben mozogni s kapni és tovább adni növendékeit, anélkül, hogy munkájának valami nagyobb sikerében gyönyörködhetnék. A felelősség szempontja is követeli, hogy ez így legyen s hogy némely tanár ne legyen mindig a mások mulasztásainak pótolgatója.

Ilyenforma reformokat óhajtnák én a középiskolában s épen prot. részről sürgettetni: s ha még megemlítem, hogy a tanárképzés mai divatjával nem vagyok megelégedve, mert a tanári pályára újabban fellépett fiatal óriások közt sokan vannak, akik csak pénzért dolgoznak s csak diplomával hivatkoznak: akkor körülbelül mindazt elmondtam — persze dilettáns módra és csak nagyolva — amit a jövő gimnáziumának dicsőségeért tanácsos volna az ev. ref. egyetemes tanügyi bizottságnak is megszívlelni.

A TOMPA-ÜNNEP KÜSZÖBÉN.

Petőfi érc-szobra 10 év óta áll már az ország szívében, az Eskü-téren. A hazánkat felkereső művelt idegenek időnként s a nemzet ifjúsága évenként koszorúkkal zarándokolnak a „Talpra magyar“ szerzőjének lábaihoz. *Arany Jánosnak* csak imént emelt méltó emléket hálás nemzete az országos múzeum elé, hol milliók figyelmének tárgya. A nagy „triász“ harmadik fényes alakja csendesen nyugszik a hanvai templom közelében egyszerű sírköve alatt, amelyen a szalontai hű barát tolla regél a templomjáró falusi népnek s egy-egy odavetődött utazónak az alant nyugvó érdemeiről.

A főváros irányadó köreitől távol, a „lant és biblia — e két szent barát“ — karjain ringatózott pap-költőnek akadtak ugyan a letűnt 25 év alatt számos méltánylói, valamint gáncsolói is; egy-egy szűkebb vidék, vagy közelebbről érdekelt kisebb társadalom ajkaira vette a nép és virágregék csodált dalnokának nevét s így vagy amúgy ki is fejezte hódolatát — *e harmadik iránt* is; de az alkalmasabb idő, amelyről egyik költő-társa is álmodozott, — amelyben „*barátai országos emléket kérhetnek nevének,*“ még eddig nem érkezett el.

Talán ez a tapasztalat is indította a gömöri ref papságot arra, hogy a kínálkozó alkalmat, a költő halálának 25-ik évfordulóját ünneppé szentelje s ünneplésével míg egyfelől saját lelke hangos követelésének tesz eleget, másfelől az ország művelt társadalmát, a költő tisztelőit, barátait a hanvai sírban nyugvó porokra emlékeztesse.

Más viszonyok között, mint a mostaniak, annak kellene történni a hanvai ünnep hírére, amiről a költő — egyik, hibásan elsőnek nevezett költeményében így álmodozott.

„A nép szorúlt kebelrel
Közelg a sír felé,
A sírt a hála-ünnep
Oltárrá szentelé.

Behint! azt virággal
És márvány-oszlopát
Lomb- és repkény-füzérrel
Köríti, fonja át.

S az ifjú nemzedékben
Tettek csirája kél,
Szívének égi hangja,
Hogy csak honának él “

Igen bizony — más viszonyok között. Dehát a magyar társadalom beteg. Politikai és felekezeti érdekek — hamis próféták segélyével — részekre szakgatták s még olyan ragyogó nevek is, mint Arany és Tompa, elégtelenek arra, hogy a tátongó hézagok sötétlő mélységeit áthidalhassák. Az ultramontanismusba tévedt kath. értelmiség papi és papos gondolkozású tömege különben sohasem is tudta nagyjaink s köztük elsőrendű költőink eretnekségét elfeledni, nem tudták ezt közülnök még azok sem, akik az iskolai nevelés útján a nemzeti egység építésére voltak és volnának hivatva . . . Tudunk — fájdalom! — rajongókat a multból s a jelenből is, akik az Arany, Tompa s Petőfi nevétől s költészetök ellenállhatatlan varázsától féltették s féltik még ma is a kezökre bízott ifjúság szellemét s ha már másként nem lehetett ez irodalmi colossusokat kikerülniök, eltagadták legalább azok hitvallását vagy kötelességöknök ismerték öket — mint eretnekeket — megbélyegezni.

Ily viszonyok között bölcsen van az úgy, hogy az ünnep-rendező bizottság nem ütött nagyobb zajt a Tompa nevével, nem provokálta az országos hódolatot, mert így — egyebektől eltekintve — nem kockáztatta legalább az ünnepély bensőségét, családias voltát. A szülőföld és megye koszorúival, az osztály- és polgártársak hódolatával, a költő-barát szívből fakadt dalával, az önkéntes zarándokok tiszteletével stb. bizonyosan szép és feledhetetlen ünnep lesz az a július 30-iki s nem lesz azon egyetlen hamis vonás sem s ez illik az ünnepelt jelleméhez!

De az ünnep nyomában aztán kötelességek fakadnak!... Gömörre, a gömöri s az egész hazai protestantismusra vár — szerintünk — a hanvai ünnep lezajlása után, hogy Tompáért, az ő szellemének hódító erejeért megtegye mindazt, vagy legalább sürgesse mindannak megtételét, amivel ez ország az ő nagy fiának, a „triasz“ harmadik alakjának adója maradt.

Noha csak 25 év választja el tőlünk az élő, működő Tompát s bár itt élt, hatott, szenvedett egy szűkebb vidék és társadalom köreiben; mindamellett még életének adataival sem vagyunk tisztában, még a forrásokra sem mutathatunk rá biztosan, amelyekből dalai fakadtak. Osztatnunk kell tehát először is az élet-körülményei felett borongó homályt.

Költő-társainak műveit sokféle kiadásban bírja már a magyar értelmiség: az ő műveinek még nem támadt igazi commentátora sem, aki egész fényében, teljes értékében állítaná eléink a legeredetibb magyar költőnek gyakran tenger mélységű s csak életének apró s nagy titkai által igazolható alkotásait. A magyar közönség még nem ismeri igazán Tompa műveit s nem tudja milyen kincse neki ez a név s épen azért is nem igen siet ennek ércebe-öntésén. Ennek az adósságnak a törlesztése is

Gömörre és a hazai protestantizmusra vár első sorban, ha már nem tudunk kibontakozni a felekezeti és elfogultságaiból.

De folytatnunk kell, amit nemes lelkek már régebben elkezdtek, a Tompa-ereklyék gyűjtögetését is, hogy lássa, olvassa azokat a jövő nemzedék és tanuljon lelkesebbni egy eszményi ember törekvésein, küzdelmein, szenvedéseiben, egész életén, még a halálán is.

Ha majd ilyenformán sikerülhetne az első sorban hívatottnak országos érdeklődést, sőt szeretetet ébreszteniök a virágok dalnoka és művei iránt; ha majd lassanként — az eszményi irányú alakok, vagy éppen a Tompa költészetének hatása alatt is — összebb simul ez a beteges magyar társadalom: — akkor fog aztán bekövetkezni, hogy a Tompa-szoborért önkéntesen megnyílnak a szívek és — nem kell többé újabb 25 évet várni a költő álmának teljesülésére.

Mély tisztelettel köszöntjük a gömöri ref. papságot azért, hogy a 25-dik évforduló megünneplésével erkölcsileg kényszeríti a hazai sajtót és a nemzetet arra, hogy Tompa nevével és műveivel is foglalkozzék s ezt a maga dícséretes példájával bizonyos mulasztások pótlására figyelmezteti. Üdvözljük mindazokat is, akik összesereglenek a nagy költő-pap, imáiró és sok szenvedést látott ember virágos sírhalma körül és az ünnepi mámoron túl is emlékeznek a dalnok nevére s nem kívánnak szabadulni ennek megszentelő ígérete alól.

„A költő ajkán édes dal fakad,
Újít, terem, mint egy szent áradat;
Majd tűzláng az, mely áthív, világol
És egybeforraszt elvált lelkeket.
Tavaszi nap, amelytől enged a tél
S a szív fagyot és jégburkot le-vet.
Egyik szaván föltámasztván a holtat:
Figyelj nép! a másik jövődre *jóslat!*”

De a nép lakmároz, ... multját tanácsért
Nem kérdi; a jövőre semmi gondja;
A költő dall, — dall szívtelen köveknek,
Nem érti senki, bár lelkét kiontja.“

Ezt Tompa zengi így. Üdv azoknak, akik megértik őt. Üdv innen a Rákóczy-collegium falai mellől, ahol először csókolta homlokon a Muzsa; ahol vele s lantjának bűbajos zengéseivel szemben nincsenek és sohasem voltak s nem is lesznek „szívtelen kövek“. Áldás nevére, hamvaira, költészetére!

MIKOR ÉN A TOMPA LEGATUSA VOLTAM.

Minden pataki diák rajongott Tompáért az én időmben, főképp ha még az önképző társaságnak is tagja volt. Mintha mindannyiunk csekély érdeméhez pótoltnak volna akkor, ha eldicsekedhettünk vele, hogy mi a *Szemerék* és *Tompák* nyomait tapossuk. Ha tapostuk volna!... Tudtuk, hogy a hanvai próféta beteg s hogy utolsó verseit, mint a mesebeli csiga, szenvedések közt adta hazánknak. Hallottuk, hogy betegsége gyógyíthatatlan s — vágytunk látni őt, a roskadozót, a kínok között is imádkozót, aki az „*Olajág*“-át rendezi sajtó alá s így fogódzik az ő szerető Istenének karjaiba, mikor már kopogtat ajtaján a halál.

1868. tavaszánál nem állhattam tovább ellen hő vágyódásomnak s ünnepet cseréltem, hogy a Tompa legatusa lehessenek. Ó milyen édes gyönyörűséggel mértem a „Cselény“ erdő-árnyalta hosszú útját s mint vett erőt rajtam az elfogódás, amikor végre ott álltam a költő lakása előtt, akivel én most már beszélni fogok, talán kezemet is megszorítja, talán meg is biztat, vagy épen meg is hallgatja együgyű ajkam rebegéseit s megbírálja beszélő képességemet — ő, a nagy pap, a kitűnő szónok, a költő, a próféta!!... Amint udvarába értem, kerestem a golya fészket, az ezer virágot, amelyeknek életét dalba lehelte s szinte látni véltem őt a pázsit zöldjébe heverve, mellette a papirossal és írószerszámmal... Csalódás volt, képzelődés volt.

Aki után olyan szomjúsággal epedtem, nem láthat-

tam meg egy, két s három napon át sem. A káplánja fogadott, Csizy János, aki később — a Soós halála után — hanvai pappá választatott. Neki adtam át a „communis patens“-t is, amit az első összekötő kapocsnak gondoltam Tompa és enmagam közt. Elmúlt Nagypén-tek, el Nagyszombat, husvét első és második napja s szerencse, hogy futkosnom kellett a négy faluból álló legatióban, különben elepedtem volna a Tompa láthatásáért! „Beteg, nem fogad; szenved, haragos, indulatos, nem lehet elé senkit sem bocsátani“ . . . Ilyen szavakkal nyugtatgatta a beavatott káplán az én nyugtalankodó lelkemet. Csak érces szép hangja vetődött olykor-olykor hozzánk a kápláni szobába, amint szeretett nejét imádozott angyalának címezgeté. — A láz beszéde ez? — kérdém együgyűen — Nem — volt a felelet, a költő fiatal szerelemmel szereti még mindig hitvesét, akinek hallása kissé megnehezedett s azért szólítgatja a szenvedő férj olyan emelkedett hangon. Most már mindkettőjük után szomjazni kezdtem s elkeserített az a gondolat, hogy Rómában a pápát meg nem láthatom.

De végre a szerencse mosolyogni kezdett. Szép, verőfényes délután volt ünnep harmadnapján; a költőt kicsalta a természet tavaszi bűbája — a folyósóra, honnan a Sajó völgyébe merülhetett el tekintete. Hallottuk sajátos csoszogását s a kulcslyukra akartam tapadni (mivel a kápláni szoba a folyósóra nyílt), hogy legalább titkon gyönyörködhessem az egykori pataki diák, a hír szárnyain röpkedő költő deli alakjában, mert ilyennek festette őt a toll. A káplán megsajnálta vergődésemet s kisurrant és — elfogadásra jelentett be.

Tompa kész volt az ő még nem látott legátusával szoba állani s én egy pillanat alatt ott álltam vele szemben, vágyaim célpontjánál. De milyen Tompát láttam én!! Lábán botos, egész testén útzóknak való téli

bunda felgyűrt gallérral s fején asztrakán sapka . . . Szívembe nyilallott ettől a látománytól . . . De ime ez a kamcsatkai alak kezét nyújtja felém, szenvedő arcát mosolyra simítja és kérdezősködik tőlem, — amint az ismeretlenektől szokás — szülőföldem, Sárospatak, a pataki viszonyok, egy pár régi jó barát (a Finkeyek) stb. felől, miközben — időnként — tovább folytatja csoszogását s bundája zsebéből aszú gyümölcsöket szedetet elő és — majszol.

Még romjaiban is úgy tetszett nekem — az a hatalmas férfi alak, — ami költőnk az egykori pataki diák . . . Azután beszélni kezdett önmagáról, betegségéről, hogy sokat szenved, temérdek bajt okoz környezetének . . . s egyszer csak kiegyenesedik s ég felé emelt ábrázattal eme szavakat zengi inkább, mint mondja: „*Csak jönne már az az enyészet; nem rettegem!*“ Borzongás futott át testemen s a káplán megrántotta attilám szárnyát, jelentvén, hogy menni kell. S fájó érzésekkel rebegtem el a búcsú szavait, abban a hitben, hogy Tompát nem látom soha.

De néhány perc múlva, egészen otthonos, szobai, kényelmes öltözetben, benyitott a költő a kápláni szobába s engem kérdezett. Mély tisztelettel siettem elé s „*Utolsó verseim*“ című költeményét adta át egy példányban, hogy vigyem el azt Hadházy Lászlónak, a szépsii papnak az ő tiszteletével . . . Azután visszahúzódott s rövid időközönként újra megjelent, mindig egy-egy példánnyal az említett költeményekből, küldvén azokat általam a Finkeyeknek, az ő feledhetetlen Zombory barátjának (szathmári pap volt) s végül — mintha csak szívemből olvasott volna — hozott egy példányt *nekem is!!* Boldog voltam. Ilyen pátiens-díjat nem adott nekem soha, senki!

De megint csak nyílt a káplán-szoba ajtaja s újra hozott valamit a költő: — egy levelet, benne néhány db apró pénzzel s átadta nekem, hogy vigyem azt majd

Tornallyára, a sürgönyhivatalba . . . Alig hogy ismét magunkra maradtunk, a káplán kéri tőlem a levelet *felbontás végett*, mert, mint mondá, a költő levelezését már ellenőrizni kell s ezzel a szereppel ő van megbízva. Tiltakoztam, hogy egy nekem adott levelet valaki felbontani merjen, de temérdek példával győzött meg s én — noha restelkedve és aggodalmaskodva — átadtam neki a rámbízott titkot s ő feltörte azt. Egy pesti orvost (Töröknek hitták, úgy emlékezem) szidalmazott benne a beteg ember, keményen s én megnyugodtam a levél felbontásán s félretételén. Azonban Tompát más ész ütötte s újra közénk nyitott s az ajtóból így szól hozzám: „No de, mégse vigye el öcsém azt a levelet, adja vissza.“ Lóth feleségének sorsát éreztem magamon betelni; szégyen és félelem érzete futott át lelkemen s merőn, gondolom sápadtan néztem a Tiszteletesre, aki engem Tompával szemben — csupa jóakarattól — a becstelenség szélére juttatott. Pillanatok multak el s a költő szavára nem volt felelet. Hallottam a szívem dobogását a borzasztó csendben, amelyet senki sem sietett megszakítani . . . Mintegy háromszöget képező három faszlop, úgy álltunk ott abban a kicsiny szobában — mit tudom én meddig? . . . most is hideg fut végig idegeimen, ha erre a jelenetre visszagondolok. — Tompa segített ki; prófétai lelke megsejtette talán a helyzet titkát s mennyei szózatként hangzottak szavai a nagy némaságban: — „Node csak vigye el mégis!“ — A káplán igazított aztán valamit a kemény stíluson s én csakugyan elvittem a beteg költőnek az utolsók közül való egyik levelét.

Mikor aztán még ugyanez év nyarán ez a nagy szenvedő kiszenvedett: — én igen meg voltam magammal elégedve, hogy nem halogattam a költőhöz való zárandoklásomat.

A SÁROSPATAKI TOMPA-SZOBOR TÖRTÉNETÉHEZ.

A nép- és virágregék költőjére büszke volt minden valamire való pataki diák, még a gazdasszony is. Itt lakott, ott lakott, ebben a házban, abban a szobában. Én egy évig, én kettőig, háromig főztem, sütöttem neki és mostam reá. Nagyon komoly volt, mint nagy diák; nem igen lehetett vele komázni, tereferélni; mintha mindig főtt-forrt volna a fejében valami, amit nem örömet engedne abból kifutni. A testi ereje is olyan volt, hogy Isten őrizzen attól, hogy a kezei közé jusson valaki.

Az ő pataki diáksága idején a Bodrog és Tisza-közi síkság legnagyobb részben a természeti ritkaságok és sokfélék nyitott múzeuma volt. A két folyó találkozásánál adott egymásnak ennek sás és nád-erdejében, ahol buján tenyészt a vízimadarak temérdeksége s olcsó élmezéssel szolgált a halászok és madarászok élősdire nagy seregének. A végtelennek tetsző síkságon a szent természet dajkálkodott a maga kitanulhatatlan bölcsességével és teremtettségének csodálatosságával.

Ezt a nagy könyvet is tanulta Tompa — a theologiai, jogi és philosophiai tantárgyak mellett — s nagyon szorgalmasan kellett tanulnia, mert népregéinek egyik-másik bevezetése, a természet titkainak, szépségeinek, bódító gazdagságának és változatosságának ünnepi megdicsőítése.

Míg élt, hatott, munkált és szenvedett, mint bejei, keleméri, majd mint hanvai lelkész, — minden pataki

diák boldogan számíthatott arra, hogy megláthatja valamikor Tompát, az országos hírvé költőt, a Petőfi és Arany versenytársát, — mint legatus vagy legalább mint sublegatus. Verseit daloltuk, szavaltuk s belőlük ihletet, tanácsot merítettünk, a róla regélő adomaféléket áhítattal lestük, hallgattuk, tódítottuk, s szinte nagyobbaknak éreztük magunkat, hogy mint diák-elődünkről szólhattunk róla — dicsekedvén. A *Szeremley Gábor* theol. tanár első felesége koporsója felett mondott gyászbeszédét minden jóra való theologus diák csaknem könyv nélkül tudta és mint drágaságot őrizte iratai között. No meg egyebet is! . . .

Dehát se egy emléktábla a városban, se egy mellszobor a főiskolai nagy könyvtárban, (ahol Berzsenyi, Vörösmarty mellszobrai láthatók), se egy alapítvány, semmiféle versenydíj, semmi, de semmi nem mutatta itt a vándornak, az egymást felváltó diáknemzedéknek, hogy Tompa pataki diák volt s hogy Patak vagy legalább a pataki diáksereg igazi tisztelője a népregék és virágregék költőjének. Pedig a főiskola 300-dos fennállásának nagy ünnepét is az ő Lorántfy Zsuzsánnája tette — egyebek között — irodalmilag is emlékezeessé!

A Petőfi Sándor szobra már állt az Eskü-téren, az Arany Jánosé is ott ült már a Nemzeti Múzeum előtt, de Tompát, a szerény kálvinista papot, nem merte, nem bírta ércbe öntetni a nemzet kegyelele. Nem értette, vagy méltatlannak tartotta egy egész nemzet koszorújára?! . . .

A hanvai temetőben jelezte ugyan egy csinos márványkő, hogy ott nyugszik Tompa az ő halálig siratott fiával, de ez a hódolat bármilyen meleg szív sugallatából származott, elégtelen volt azok szemében, akik Tompát együtt szokták emlegetni s a szívükben is együtt rejtegetik Petőfivel és Arany Jánossal.

Egyszer csak hangzani kezdett a főiskola öreg falai között, hogy állítsunk emléket Tompa Mihálynak, a pataki diáknak. Hálás szívű gömöri ifjak kezdték a mozgalmat, amely szerényen, lassan terjedt, erősödött s az akadémiai ifjúság önképző-társulata révén végre — formát is öltött. Talán nekem is volt benne valami csekélyke részem . . .

Az ezeréves ünnep közeledése volt a siettetője. A pataki diákság azzal tegye nevezetessé magára nézve az ezredéves fordulót, hogy öntesse láthatóvá Tompa Mihályt a későbbi nemzedékek számára — programmul, buzdítóul, irányítóul, az eszmények szolgálatára való hívogatóul.

És 1895-ben az ige kezdett testet öltetni. Legalább egy szerény mellszobor őrizze a főiskola szépen felnövekedett kertjében a Tompa emléket és bizonyítsa a diákságnak nem gyengülő tiszteletét a halhatatlan előd iránt! . . .

Holló Barnabás jó nevű fővárosi szobrász vállalta a kegyeletes cél megvalósítását — a szerény pár ezer forintért, amit a diákság összerakott, összekérencsél, összedalolt és összetáncolt.

Közeledett az ünnep, a nemzeti nagy ünnep s az idő, amelyben az ércbe öntött Tompa odajut a főiskola kertjébe, — annak egyik legszebb pontjára. A szobor helyét nem volt nehéz kijelölni.

Dehát milyen is lesz az az ércbe öntött pataki diák? Hiszen Tompának nincsenek teljesen hű arcképei! Őmaga nem volt megelégedve egyikkel sem. Így mondták barátai, tisztelői, akik vele sűrűbben érintkezhettek, akik Szemere Miklós lasztóci úri házában és egyébütt kedélyes napokat tölthettek el vele — élete zenithjén.

A szobrásznak nem csekély nehézségű feladat

jutott, mert a pataki diákság azt kívánta, hogy az ő ércbeöntendő Tompája lehetőleg fiatal, az a régi diák-Tompa legyen, aki népregéket ír és aki a virágokban is az Isten akaratát keresi és találja meg az embereknek szóló tanításképen. Az a Tompa, aki Szeremleynét temeti . . .

Holló, a szobrász, *Szász Károlyhoz*, a Tompa jóbarátjához fordult jótanácsért, utasításért. Kapott egy néhány képet s a képekhez magyarázatot. Ebben ez a jó, amabban meg amaz; csak az orrára vigyázzon, mert az volt Tompában a mindenekfelett egyéni, az a kissé hajlott, kissé ferde, de így is szép különlegesség. A többit megadja a művészi sugallat.

És Holló az ő budavári műtermében vette az anyagot és formálni kezdte Tompát, a pataki diákot. Nem is egy Tompát, kettőt egyszerre, mert Gömör és Kishontvármegye közönsége is felbuzdult s ő is megrendelte a költő szobrát — álló alakban.

A millenniumi pataki diákság engem kért fel, hogy nézzem meg a Tompa-szobrot és — ha lehet, a költő néhány régi ismerősével bíraltassam meg és mondjam ki rá az — „imprimatur“-t. Én csak kétszer láttam Tompát földi minőségében. Először 1860-ban, a főiskola 300-ados ünnepén, mint gyermek; másodszor kevéssel halála előtt, mint legatusa, 1868-ban. Az első elfelejtettem, a második ott van most is a lelkem tükörén tiszta körvonalakban, de ez a kép nem nyilvános emlékek való; a halál révén vergődő költő képe ez.

Olyan szerencsés voltam, hogy Kiss Aront, Kun Bertalant és Szász Károlyt nyerhettem meg, mint ref. konventi tagokat a Tompa-szobor bírálóiul. Kortársai, barátai a költőnek mindhárman; a jó eredmény kétségtelen.

Az eskütéren találkoztunk. Feltekintettünk a Petőfi

szobrára, mintha a helyeslését akartuk volna kiérmélni. A dunai propeller átrepített bennünket a budai oldalra, ahol a szobrász műterme volt. Csak 3-an léptünk be a terembe, mert Szász Károlynak időközben ügye akadt valakivel. A sok kisebb-nagyobb agyag-alak közül szembeszökően kitűnt egy hatalmas férfi-forma, kezében virággal, teste felső részén attilla, alsó részén bugyogó, alúl zsinórzattal. Ah, ez a virágok költője, a Gömör Kis-Hont megye Tompája bizonyly — gondolám s az a másik, amely hasonlatos hozzá, az a pataki diákoké, az a kicsiny, az a mellszobor. A két régi jó barát, a Tompa kortársa csak nézett tétovázva, merengve, szóttanul. Csudálkozás fogott el és oda sugtam az egyiknek is, a másiknak is, hogy ez, meg az itt a Tompa mássa. Összevont szemöldökkel, sürün vizsgálta mindkettő a két Tompa-alakot s mély hallgatás fogta el mindkettőjüket. Ah, az édes-bús emlékezés hatása, a régi szép időkre való visszagondolás — beszéltem magamban és vártam csendesén. A művész még nem volt a teremben, de minket így is megihletett a művészi környezet és a múlt emlékeinek reánk omló hatása alatt és magunkkal tusakodva, nem mertük a bíráló szót kiejteni jó ideig. Végre az egyik, a két tiszteletreméltó alak közül fülembé ság: „Egy szeg sincs ebben Tompából, Uram-Öcsém!“ „Ez ugyan sohse volt Tompa“ — ságja a másik fülembé a másik tisztes aggastyán — és újra nézi, figyeli, vizsgálja mindkettő és kényszerítené a lelkét az ismeretségtetésre, de hiában.

Jött Szász Károly, aki az utóbbi évtizedekben legsürűbben érűlközött az ő szeretett költő-társával és jött Holló is, a művész. És bemutatja a szobor-mintákat és egész lényével hallani kívánja a kortársak ítéletét. És hallotta ő is, ha más szavakkal is, amint én hallottam s hallotta Szász Károly is és sas-szemeit rámeresz-

tette az agyag-Tompára, mintha átakarná teremteni egy merész tekintettel. „Mindjárt csak“ — mormogja — közbül a múltba röpülve, a keleméri, a hanvai lelkész-lakba . . . „A haja, szakálla jó, a homlokán ott van az isteni ihlet . . . ez is jó, nagyon jó, . . . de a szeme, orra, ajka, két orcája . . . ezen segíteni kellene valahogy“ . . . „Az orrán hiányzik a merész, jellegzetes hajlás, a két orcája kövérebb, mint a valóságban volt, az ajka duzzadt, a szeme vágása sem az, aminek lennie kellene. A művész előhozta a képeket, amelyeket épen Szász Károly kölcsönzött neki és megmagyarázta, hogy mit melyikből vett át s hogy éppen a püspök úrtól kérte a felvilágosításokat a különböző képekre nézve s azokhoz képest próbált egy Tompa-alakot megalkotni. Az ihlete azt sugta, hogy ilyen lehetett Tompa, a lelkész, a költő, a volt pataki diák.

És megindult az eszmecsere a Tompa milyenlétére nézve és a nagytekintélyű kortársak versenyesen igyekeztek derűbe vonni a volt pataki diák ifjúkori képét. A művész hallgatott, majd egy vízzel teli cseréptálba mártotta jobb kezét és felállt a szoborhoz és kezdte azt simogatni — vizes kezével. Eszünkbe jutott az a varázslatos bibliai történet: az oldalbordának asszonnyá építéséről. Egy-két simítás az agyag-alak orrán, ajkain s a művész kíváncsian kérdezi, ha hübb-e már a kép? Szász Károly biztatóan felel, de új kívánságot támaszt, amit a művész legott teljesít. Ide tesz, onnan elvesz s az alak átidomul a szemünk előtt. A két idősebb bíráló még mindig Tamásként áll, de Szász K. már látja a lelkével abban a holt agyagban az élő Tompát, az ő egykori barátját, lelkész- és költő-társát és mind világosabban látja. Még egy huzás itt, még egy-két huzás amott azzal a művész-kézzel a kifejezett kívánságok szerint s a szobor készen van az elfogadhatásra,

az ércbeöntésre. A Tamások lelkéből is oszlik a kételkedés s nekik is megcsillan valami azon a régi barátból, főként a Szász Károly meleg rábeszélése nyomán s a szobor sorsa eldől.

A művész megköszöni a ritka szerencsét, három püspök lekötelező látogatását és helybenhagyását. Arcán a boldogság fénye árad el, hogy a nép- és virágregék költőjének halhatatlanításában, új századok emberöltői számára való megörökítésében neki is része van.

Én a sárospataki diákok nevében mondtam hálásköszönetet a lekötelezően fáradozóknak, akik — úgy láttam — magok is boldogoknak érezték magokat, hogy a Tompa Mihály földi megdicsőíttetéséhez egy-két jó tanácscsal, bíráló szóval hozzájárulhattak.

Ha valaki a Tompa-ismerők közül talán nem ismeri fel a sárospataki főiskola kertjében látható és ott igaz tisztelettől környezett, sokszor megkoszorúzott Tompa-szobrocskában a valódi Tompát, az egykori pataki diákot, annak némi megnyugvás volna tudni, hogy ez a Szász Károly lelke tükréről mintázott Tompa Mihály, az eszményített költő-társ.

Mikor a kis szobor leleplezési ideje elközelgett s az — egy hódolatos szép ünnep keretében — a főiskola gondozása alá átadatott: *Lévay József*, a Tompa barátja és költő-társa, a szép ünnep lelkes élvezője, szintén az eszményített Tompát látta az ércalakban s abban az ihletes szép archán örömmel üdvözölte az ő költő barátját, a művész teremtette Tompát.

Mindhalálig szerencsésnek vallom magamat, hogy a szobrász műtermében is, a leleplezés nagy ünnepén is ott lehettem s én vehettem át az ércbe öntött Tompát a hálás ifjúságtól a főiskola kegyeletes gondozása alá.

RÉGI PATAKI DIÁKÉLET.

Mikor én 1859. szeptember 2-án a Sátoraljaújhelytől Sárospatak felé vezető országútról Sárospatak két kimagasló tornyát megpillantottam, egy pillanatra elállt a szívem verése. Milyen magasak ott a tornyok is! — gondoltam, úgy magammal beszélve. Mikor pedig az akasztófa-dombról szemembe tűnt a Collegium nagy épülete a maga méltóságos formájával, reá tapadtam a lelkemmel is és csüggttem rajta szótlánul, mint a levél a fán. Egy hangot sem birt kicsalni belőlem senki, pedig ott volt velem, mellettem, felettem — a jó édesanyám is.

Tehát ez az a nagy ház, amelynek látása után én annyi édes várákozással vágyakoztam! Ez az az iskola, ahol a legatusok és a mendicansok nevelkednek! Nem mesét mondok, imádkozó áhítat fogott el s megáldottam a szívemmel mindazokat, akik ahhoz a boldogsághoz juttattak, hogy láthatom immár a sárospataki Collegiumot, amely engem is mendicanssá és legatussá nevel. Nagyobbra akkor én nem vágytam.

Épen a collegium tözsomszédságában volt az első lakásom. Alighogy behajtottunk az udvarba, kivetettem magam az egyszerű falusi szekérből és rohantam be a Collegiumba, hogy lássak esetleg valamit abból a titkos erőből vagy annak eszközeiből is, ami vagy amik itt az együgyű gyermeket diákká avatják. — Egy szűk ajtón keresztül kőomladékok és omladozó kőfalak közé kerültem. Mik ezek itt? — kérdezém a hazámbeli diákoktól,

akik kísérték, hogy el ne tévedjek és lesték az arcomon a hatást. Úgy tetszett nekem, mintha meséket meséltek volna.

„Ezek a romok itt egy régi szerzetesi zárda romjai. Kolduló barátok laktak itt, akik időnként az egész nagy vidéket végig koldulták és ételt-italt gyűjtve, dorbézoló életet éltek — az Isten dicsőségére. Szemben ezzel az épülettel egy másik zárda emelkedett a Bodrog partján a végtelen alföldre néző ablakokkal. A két épületet földalatti út kötötte össze, amelyen át együvé jártak a férfi és nőszerzetesek — szintén az Isten dicsőségére.” — Ne akarjatok engem elámitani, kértem a pajtásaimat, de ők erősködtek és bizonykodtak, hogy igazuk van. Pedig csak részben volt igazuk.

Hát a szerzetesek hová lettek? — kérdezém gyermeketeg kíváncsisággal.

„Egy nagy, hatalmas úr, Pataknak és sok más városnak és falunak ura, megsokalta a duhajkodásukat és elkergette őket és a zárdájukat átalakíttatta iskolává, protestáns iskolává — szintén az Isten dicsőségére!

Ki volt az a nagy Úr?! Hogy is ne kérdeztem volna, hiszen a felekezetek ellenségeskedéséről nekem is volt már valamilyen ködös felfogásom, mert láttam a hazámbeli pápista templom boltozatán azokat a szörnyű képeket, amik a Lutherbe és Kálvinba kapaszkodó ördögöket ábrázolják, amelyek kárörvendő vigyorgással ragadják őket a poklok tüzébe. Valami magasabb elégtétel édes érzete ébredezett a lelkem mélyében és áldottam a *Perényi Péter* nevét és szerettem volna befutni annak a beszédes romnak minden zegét-zugát.

„Itt, ebben a szobában laktak *Rákóczy György* és *Lorántfy Zsuzsánna* fiai, mint pataki diákok,” mondja csaknem lelkesedve az én egyik Cicerom. „Amott, azon a kapun akartak betörni a Collegiumba a jezsuiták, hogy

elvegyék az iskolát a kálvinistáktól és újra szerzetesekkel töltsék meg,“ — mondja a másik; „de a diákok eltorlaszolták a kaput, kívülről pedig a pataki asszonyok lapátokkal, seprűkkel, szénvonókkal és kőzáporral üzték el a jezsuiták szolgálatára kirendelt megyei hajdukat és molnárokat.“ Csak úgy nőtt lelkemen az ígézet! Fejedelmi sarjak, hős diákok nyomain járni, — úgy éreztem, hogy gyönyörűséges, szép kies mezőre esett az én sorsom és formálódni kezdett a szívemben a *pataki diák képe*.

Aztán haladtunk gyorsan tovább. Magamfajta, apró együgyű emberkék álmélkodtak itt is, ott is. Némelyiket kezén fogja egy-egy nagyobb diák; a másik meg az édes anyja vagy az édes apja kezébe fogózkodik; van, akinek tele van a szeme könnyel, arca szinte vonaglik a közeli válás fájdalmától; vannak, akik testvérként köszöntik egymást, csak úgy cseng-bong a sok „servus, servus.“ Érdekes, megható gyülekezés, mintha az öreg Collegium mohos falai is visszazengenék, hogy „servus, servus.“

Ah, hát ez a torony itt mire való? Templomtorony talán? Nem, nem! Ott csenget a Collegium megbízottja a ki- és bemenetelre, a reggeli felkelésre, az esteli lefekvésre, az ebédre s az iskola halottjainak s azoknak is, akik méltatlanokká teszik magokat arra, hogy egy levegőt szíjjanak a többi diákkal. Az a nagy auditorium pedig ott a torony északi oldalán a legnagyobb diákok tanterme. Aki odaáig felér, az már feltett kalappal ülhet a tanárja előtt is és ülhet, amikor felelnie kell is. És láttam csakhamar olyan diákot is, aki ülve felelhet. Csupa bajusz és szakál, apányi ember; mikor közel jutottam hozzá, megemeltem előtte a kalapom illő tisztelettel s ugyanezt tették a többiek is és az mosolyogva visszaköszöntött mindnyájunkat, mintha testvérei lennének:

servustok, fiuk, hát bejöttetek? És olyan boldogan állt ott a nagy épület nagy kapujában, mintha övé volna az egész Collegium.

Aztán lépcsőn fel, lépcsőn le — befutottunk minden folyosót s majd kiiramodtunk az iskolakertbe, a diákok által ültetett fák kedves árnyékába s mire vissza-kerültem az édes anyámhoz, már eleget láttam és hallottam arra, hogy pataki diáknak érezzem magamat.

Az első éjszakán került az álom. Temérdek kép rajzolt a lelkem előtt, mint egy sereg éjjeli lepke. A romok, amik között nappal merengve jártam, megépültek a képzeletemben és láttam egy sereg kolduló barátot, amint korbácscsal a kezükben üzi őket Luther és Kálvin, épenúgy, mint egykor a názáreti Jézus a pénz-váltókat és galambárusokat. Láttam a dobzódás szennyétől kitisztított szobák egyikéből kikönyökölni a Rákóczy-fiukat, amint jó ízűen beszélgetnek a mendikánsokkal, az Isten adta szegény gyerekekkel; láttam a vén diákok egész táborát, amint köveket hengergetnek, gerendákat cepelnek és torlaszokat emelnek a kapu elé, amelyen irigy ellenségük kiharcolt szolga népe akar betörni. Egy-egy oroszán volt nekem mindenik diák. Aztán elaludtam a szobánk gerendájainak számolása közben és álmomban ott viaskodtam a kapuvédő és ott ültem a fővegesen felelő diákok között. Gyönyörű álom volt.

Igy voltunk vele sokan, akiket nem a szülők hiúsága, a családi tanács végzése kényszerített az iskolába, hanem akik jöttünk, mint a szomjúhozó szarvas a vízre. Eltörülhetetlen hatása volt igen sokunkra azoknak a mohos romoknak, azoknak a régi, új és újabb épület-csoportoknak, amelyekről századok beszéltek hozzánk. Nyomába lépni háromszáz esztendő diákjainak! — ne rójjon meg érte bennünket senki, ha egy kicsikét büszkék mertünk lenni a pataki diákságunkra — az őseinkért!!

Másnapra kelve azzal a figyelmeztetéssel riasztott meg a gazdasszonyunk, hogyha meleg ételt akarok ebédelni és vacsorálni, hát adjam ki a kiadni valót, a *főzni valót*.

Háromféle diákság volt az én diákságom kezdetén Sárospatakon: *úrfi, közrendű és inas*. Az úrfi vagy társzekerem hozta be a testi táplálására valókat, vagy kosztot váltott tanároknál, vagy előkelőbb kosztadóknál és pedig legjobb esetben a nevelőjének és az őket együttesen kiszolgáló inasnak is.

Szép sors volt ez az u. n. *úrfiság* a maga virágzó korában. Valóságos istenáldás volt a szegényebbekre, meghálálhatatlan jótétemény! A tiszáninneri egyházkerület mostani 8 megyéjén kívül főként F.-Szabolcs-, Szatmár-, Bereg-, Ugocsa-, Máramarosmegyék úri családjai számosan hozták ide nevelésre váró gyermekeiket. Legtöbbször minden egyes család, vagy esetleg két család együtt nevelőt keresett a gyermekei vagy kerestek a gyermekeik mellé, rendszerint a szegénysorsú nagyobb diákok közül, vagy általában az akadémikusok közül, mondhatnók úgy is, hogy a *tógátusok* közül. Az úrfi és nevelő mellé egy-egy kiszolgáló gyermek is járult, szintén a tanulók sorából, aki ugyanazt a kosztot ette, ugyanazt a levegőt szíta, mint akiket kiszolgált s nem ritkán az oktatás mesterségében is segítő társa volt a nevelőnek és az úrfinak, mert vagy versenyre készítette az úrfit a maga szorgalmával és sokszor élenkebb kötelességérzetével, vagy — ha felebbvaló osztályból volt, mint az úrfi — tanácsolgatta és oktatgatta is a szükséghez képest. Úrfi, nevelő és inas egy kis családot képeztek rendszerint, amelyben békeesség és szeretet honolt. Fölényeskedés az úrfiak részéről — az nem volt divat Sárospatakon; akik megpróbálták talán, azokon hamar kifogott a diákság közszelleme, amely nem tűrt semmi ágaskodást, semmi különösebb kivételeket.

Egy vagy két úri fiú tehát két szegényebb diáknak vált jóltevőjévé anélkül, hogy ezt a jótéteményt hánytorgatta volna. A középosztály szomorú anyagi romlása elképzelhetetlen kárt okozott a sárospataki főiskolának s ebben a diákság javarészának. Az urfiak után jó módhoz jutottak a nevelőséggel foglalkozó diákok az előkelőbbekkel való érülködésre nézve s ezek a simábbakká fejlődött diákok példákka lettek az érdesebbek, a szálkásabbak előtt; egy-egy úri család pedig a maga sokoldalú befolyásával elhatározólag nyúlt be sok jó nevelő ifjúnak egész jövődjébe is. Az iskolai alapítványoknak egy jelentékeny része szintén az u. n. urfiak révén jutott a sárospataki főiskola és több más iskola vagyonába s amikor az ellenható hatalmasságokkal kellett viaskodni az iskola megtartásáért, igazi patronusok voltak s a nevelők nem is nevezték másnéven a növendékeik szülő mint pátronusnak és patroánának.

A közrendű tanulók a kevésbbé szegény szülők gyermekei voltak, vagy azoké is, akikből hiányzott bizonyos ügyesség és élelmesség a szegénységük igazolására. Ezek a tápintézet megalakítása előtt (1859) s azután is még sokáig — az élelmezés szempontjából — zacskós, batyus vagy tarisznyás diák nevet viseltek. Papok, tanítók, iparosok, hivatalnokok s jobb módú földművelők gyermekei általában. Jó szülőik otthon minden szünidő végén telerakták a szép fehér zacskókat és tarisznyákat levesbe való száraz tésztával (csiga, lecske, reszelt tészta, eperlevél stb.), gyúrni való liszttel, lencsével, paszulylyal, köleskásával (griz és rizskása akkor még úri étel-számban járt, vagy betegek ették — muszájképen!); s adtak mellé jókora szalonnaszeleteket — a szorgalomszak rövidebb vagy hosszabb voltához mérten s kisebb-nagyobb (inkább csak kisebb)

cserépszélkékben vaját, zsírt, lekvárt (szilvaíz) s egy-egy zsák kenyérlisztet és megoktatták a még tanulatlan diákokat, hogy miképen kell sáfárkodnia a testi eledeleért. A gyakorlat — persze — mértéket szabott minden ételnek s meghatározta általában is, hogy mely napon minek a főzésére kényszerítheti a diák a gazdasszonyát, s hogy miből mennyit követelhet a gazdasszony a diáktól a napi ételmezésre s hány kenyeret tartozik sütni egy véka lisztből. A hús árát a zacskós vagy batyus diák már otthon felszámította a szülőjének s Patakon átadta, mindjárt a szorgalomszak elején a gazdasszonyának. Ezt kívánta a jó rend, de annak kívánságait a mi időnkben sem bírta mindenki méltányolni. Egyik-másik diák zsebéből bizony kisiklott a húspénz, melyiktől erre, melyiktől arra, az ilyen aztán nemcsak hogy mindennap nem kapott húst s nemcsak hogy nem kapott ötször sem hetenként, amint kapott a legtöbb, hanem pergelt levesre szorult heteken, sőt hónapokon át. Ezért kapta a szegény pergelt leves a *Sempel* (semper), a „*mindig*“ nevet.

Ezek a zacskós vagy batyus diákok jelentékeny részét képezték az intézet ifjúságának még az 50-es, 60-as években is. Három, négy, öt, hat lakott közülök egy szobában, bizony többnyire földes szobában, egy *kamarát* képezve. Mindenik a maga gazdája volt az ételmezésre nézve, vagy — ha tartósabb szövetségre alkalmas egyének társultak össze, vagy alakulhattak egy kamrává — akkor hetenként felváltva voltak egymás kosztolói. A lakásért, főzésért és szünidei tisztogatásért s legtöbbször a felhőnőmúiek tisztántartásáért is külön-külön fizettek valamennyien, részint pénzben, részint természetiekben. 10—12 frtéért, egy-két véka búzáért, néhány font sóért és szappanért egész iskolai éven át főzött, sütött, mosott a régi pataki gazdasszony

egy-egy tanulónak; a naponkénti kiszolgáltatot azonban nem vállalta, valamint a fűtést és világítást sem, mert e két utóbbival igen könnyen tudott volna a diák a vállalkozó rovására pazarkodni. Világítottunk tehát a magunk faggyú-gyertyájával, vagy a magunk napraforgó olajával; hoztuk a vizet a Bodrogról a magunk cserép-korsójában; mosakodtunk a magunk cseréptáljából vagy ritkábban *bádog-lavorjából* és fűtöttünk a magunk vásárolta fából, már amennyire fűtöttünk . . . A fűtés, világítás, mosdóeszközök beszerzése közös, u. n. *kamarai költségre* járt. A szoba tisztogatása is a magunk dolga volt váltakozó rendszer szerint — a fűtéssel együtt. Kályháink általában kívülről fűthető cserépkályhák voltak, vagy pléh-kályhák.

A fa beszerzése nem volt nehéz. A szomszéd falubeli svábok és tótok, akikre majd rájuk szakadt még akkor az erdő, az iskola épülete elé hordták a csalfán összerakott szekérfákat (amiket a város végén rendszerint újra felbogyoztak, hogy sokat mutassanak). A vásárlásra az egész kamara kivonult s nagy alkuvászás után a kötés megtörtént. A favágó már ott ólálkodott a hátunk megett és kínálta a tudományát. A faskamaránk a lakószobánk volt. Ide hordtuk magunk a felvágott fát s elhelyeztük a nyoszolyák alá, a kályha mellé, minden meghasználható szegületbe s boldogok voltunk, ha minden „ágyalja“ (mi így mondtuk) betelt s a jó szekérfának épen az volt a mértéke, hogy hány ágy-alja telt meg belőle. Nedves volt biz' az a fa néha, olykor a tapló-szagot is árasztotta magából, vagy világított is, mint a Szent János-bogár, de senki sem gondolt arra, hogy a kigőzölgése ártalmas is lehetne. Amely kamarának nem jutott fára való pénze, az vagy téli kabátban gubbaszkodott esténként a szerény gyertya vagy olajlámpa mellett, ha tanulni akart, vagy szom-

szédolt; a legvégső esetben pedig aquirált. A város elég gazdag volt fa dolgában, hogy a megszorult diákok kisegíthette. Némelyek ugyanám meg is követelték a várostól az efajta segítséget s egész szenvedéllé fokozódott az aquiráló képességük. Egy-két jó szóért, valami kecsegtető ígéretért bármely árnyas estén készek voltak ez irányban a felebaráti szeretet gyakorlására. Különben a holdvilág sem volt valami nagy akadály, hiszen épenúgy szemet húnyt az efajta diákcsínyre, mint az éjjeli őr, ha — véletlenül — akadt néha ilyen. A híresebb kamarák ei voltak látva kellő szerszámokkal a fa felaprózásához, mert az az alkalmatlan divat volt Sárospatakon, hogy egész hosszában hordták be a fát az erdőről, hát biz az illet, ha ilyen került a diák kezére, — aprítani kellett. Gerjesztő gyanánt holmi rongyos kapu, sövényféle, vagy még cégtábla is oda-került az ágyak alá, felapritott minőségben. Néha támadt az ilyenek miatt egy kis zenebona is, de ami aztán szép módjával elcsendesült.

Sok jó előnye volt a zacskós vagy batyus diáknak. Ha a pénze elfogyott is, de nem fogyott ki az éléskamarája vagy maradt legalább — mint a bibliai özvegy asszonynak — egy maréknyi lisztje. Volt legalább kenyere, aminek „*marci*” volt a diákszótárbeli neve. Ebből a marciból jutott, ha a szükség úgy hozta magával, az ügyefogyottaknak, a pénztelen Waltereknek is. Köztudomású volt, hogy hol mikor sül friss kenyér s a friss kenyérű kamarát rendszeren vendégek keresték fel és megesett, hogy a még ki sem hűlt marcinak néhány boldog pillanat alatt hűlt helye maradt. Előnye volt a zacskós diákságnak, hogy önállóságra, magunkkal való számolásra, takarékoszágra és kevéssel való megelégedésre nevelt. Ettünk, amit kiadtunk, követelőzni *amit* és *amennyit* illetőleg alig lehetett; holmi.

apró csete-paték legfőlebb a minőség miatt támadtak a diák és a gazdasszony között. Emlékezem, hogy egyszer a szomszéd kamarabeli gönci diákok visszaküldték a gazdasszonyunknak a túrós csuszát ilyen írott commentárral: *„Az alsó a felsőtől zsírt kér; a felső a Szentháromság istenre esküszik, hogy ő zsírt sohasem látott“*. A felpaprikázott „nénike“, mert ez volt a gazdasszony bizodalmas neve, futott a csuszával az igazgatóhoz, aki azzal a salamoni ítélettel bocsátotta el a becsületére féltékeny asszonyt, hogy mondja meg a gönci diákoknak, hogy ha ők zsírosabbán vagy töpörtüsebben kívánják a csuszát, hát adjanak ki több zsír szalonnát. És szent lett a béke.

Hátránya volt a zacskós diákságnak, hogy eltékozolhatta a gyomra elől minden zacskójának a tartalmát s beállhatott a „ti fagómen és ti piómen“ — adomaszerű alakok közé. A régi Sárospataki Kalendárium (1858) emlékezik ilyen ügye-veszett árva diákokról, de emlékezünk bizony még mi is s valahol az egyházkerület egyik-másik zugában rá tudnánk találni némelyikre ma is. Úgy ebéd idején, hol a Collegium nagy kapuja előtt, hol az u. n. pletyka-dombon, a főiskolai kert bejáratánál következetesen feltűnt 4—5 nagyobb diák. Ismertük már a kicsinyek is valamennyit. Köszönttek egymást mosolyogva s mikor mindnyájan egybe gyülekeztek, felvonultak közös nagy egyetértéssel az ifjúsági casinóba és ott ünnepélyesen elhelyezkedtek. A napos, vagyis akire épen a sor következett, elővette a „Nefelejs“ című újságot; annak a színes borítékján különböző ételek készítési módja volt felsorolva. Olvasott egyet, kettőt, akár hármat is s mikor már eleget olvasott, felállt és egészségére kívánta társainak az ebédet. Azok visszakívánták és törhetetlen jó hangulatban vonultak ki a szabad levegőre és élvezték annak

tápláló erejét. Szent természet, dajkálkodó anyám — mondták *Tompa Mihálylyal*, az ő egykori nagy elődjükkel. Egy-egy jó barát akadt azonban mindennap az ilyenek számára is s ha nem csurrant, cseppent valami a másik diák olajos korsójából, vagy legalább a dohányzacskójából. Mert egy pipa dohány is kitűnő szer — úgy mondják — a követelőző gyomor nyughatatlanságai ellen.

Ismertünk olyan zacskós diákot is, aki egész héten keresztül paszuly-levest vagy bablevest evett és semmi más meleg ételt, azzal a különbség-tétellel mégis, hogy hétköznapiokon fehér, vasárnapokon pedig sárga bablevest. És pályavégzettségre jutott és pap lett belőle.

Minden takarékosabb zacskós vagy batyus diáknak az volt a gazdálkodási eszménye, hogy a hazautazásra is maradjon egy szelet szalonnája s egy darab kenyere. Ez főként az apróbb diákoknak, mert a nagy diák, ha „ti fagómen és ti piómen“ volt is az iskola falai között, úrrá lett, mihelyt hazafelé vette a szekere rúdját. Megnyílt a hitel világa. Az útjába eső korcsmáros mosolygós arccal, Isten hozottal fogadta és az időszakok különbözősége szerint nyitott kamarával és nyitott pincével üdvözölte. A kisebb diák — hát az bizony a tarisznájára volt utalva, vagy a megkuporgatott egykét garasára s beérte egy darab szalonnával, egy csupor tejjel, sőt egy kevés penészedő juh-turóval is, amit téli időben egy félmesszely meleg vízbe morzsolt s úgy fogyasztotta el, hogy meg ne vegye az Isten hidege. Felségesen lehetett ettől aludni a korcsma száraz lócáján a korcos tarisznánkkal a fejünk alatt, amiben a szennyesünket cepeltük haza kimosásra.

A zacskós vagy batyus diákok voltak az Alma Mater legkitartóbb gyermekei, legalább általánosságban

ezek voltak. Az urfi változtathatta az iskolát, ha az apja-anyja szeszélye vagy a nagybácsik és nagynénik becéző szeretete úgy diktálta s mehetett volna vele az inasa is, a nevelője is, de a zacskós-diák nem hurcolkodott nagy kényszerűség nélkül. A főiskola szellemével való húzamosabb érintkezés folytán ezekből s ezek közül is kiváltképen a főiskola épületében bennlakó diákokból alakult ki a tipikus pataki diák. Mert amint az aloék nem virítanak minden esztendőben, úgy a pataki diáknak is idő kellett ahoz, hogy faji jellege kiképződjék, egyénisége kiformalódjék, megacélozódjék. A hajnalkák és jalappák kedvesek virágnak, ha a napnak csak bizonyos részeiben virítanak is a magok teljességében; a pataki diák-typus kifejlődéséhez a reggeli harmat és a déli hő-nap egyformán nélkülözhetetlen. Hűség és szeretet nem a villám méhében nyerik fogantatásukat. A mai vasúti utazás s az iskoláknak sokszor szeszélyes csereberélése: világpolgárok, vigécnaturák, szürke bizonytalan figurák nevelésére vezet inkább, mint erőtől duzzadó típusok fejlesztésére.

A harmadik-féle diák, az *inas*, nem egy egységes fogalom volt a mi időnkben s nem is egységes valóság. Inas volt *általában*, aki az ú. n. *inas*-tandíjat fizette, tehát a legkisebbet a három kiesiny közül; de inas volt *különöbben* az, aki nevelők és urfiak, vagy több együtt lakó, egy kamarát képező nagyobb diákot szolgáltat ki már akár a Collegium épületében bent, akár a városon különböző gazdasszonyoknál, vagy tanuló-tartó családoknál. Mindkettő egyformán praedestinálva volt a mendicánsságra, t. i. a legatus oldalán való szereplésre és pénzszerzésre; de a valódi *inas*-typust az utóbbiak képviselték. Faji jellegüket a *dárdás* névben láttuk kifejezve. Ott forogtak a nagyobb diákok körében, a villanyos levegőben, a napsugárban és a zivatar-

ban; ott éjjel és nappal és megérték idő előtt a jó és rossz befogadására, a rossznak elhallgatására, a jónak kürtölésére. Tudtak minden diák-titkot, ismertek minden tanárt: a nagyokét és kicsinyekét; tudták a nagy diákoknak azok felől ápoltt véleményét, a gazdasszonyok erejnyeit, hibáit, a várost, a vidéket, az egész kerületet; többet az elégnél. Rendesen összenőttek a diákjaikkal, mint a katona-szolga a tisztjével, tudtak csizmát pucolni, takarítani, kiadni a gazdasszonyoknak, versengeni a gazdasszonyokkal, követelőzni a diákjaik nevében és tudtak sokan — tanulni, sőt a legjobb tanulókkal versenyezni is. Télen a kályhalyuk világához kizárólagos joguk volt; hálólhelyük egy szalma-zsák, vagy csak 2 egymás végében fekvő láda, de azért ők aludtak a legédebben, nyitott ajtóknál természetesen, hogy az — esetleg — későn érkező diák miatt ne kelljen felébredniök. Megtörtént, hogy csillagot rugattak vele, vagy kicsalták a folyosóra, az udvarra, a sárba, a hóba, — ő tűrte nagy türelemmel s abban a boldog reményben, hogy ő is lehet még nagy diák. A Collegium belső területén gyümölcsöt s egyéb olcsó ennivalót áruló kofáknak — a Bosnyáknéknak, a Szálkánéknak, Klitusnéknak, annál inkább a híres férfi-kofának (Áronnak) a dárdások voltak a legcsintalanabb ostromlói, kiátszói. Valóságos darázsok, akiket alig lehetett elhessentetni a kosarak mellől valami áldozat nélkül s akik előljártak az apró csinyek kifundálásában, elkövetésében s szenvedélyes ostromlói voltak az Áron-kofa rozszant boltjának, vezették a zsidókat havazó csapotokat; tudták, hogy az iskola kertjében melyik fán milyen madár fészkel s hogy Kis-Patakon és a Fazekas-soron melyik udvaron terem a legédebb eper, a Szent János alma; hol lehet a Bodrogot átuszni a legkisebb veszélylyel?

Érdekes feljegyzést olvashatunk a levéltárunkban arra, hogy milyen közvélemény képződött az idők folyamán a pataki Collegiumról s a közönségnek ahoz való jogáról. „*A szegény szüle hátba ütötte a tanulni szerető fiát és azt mondta neki: Menj, fiam, Patakra, az a nagy iskola ott egészen a tiéd*“. És bejött a szegény fiu az apjával vagy az anyjával, vagy egy falujabeli diákkal és találtak a Collegium előtt néhány nagy diákot, elpanaszolták előttük a fiú sorsát, meg eldicsekedtek vele, hogy milyen véleményben van a fiú felől a tanítója s — ez a néhány diák összemosolygott és felfogadta a fiút dárdásnak, vagy felajánlotta a pajtásainak s a hátba ütött gyerek pár nap múlva már úgy érezte, mintha csakugyan az övé volna az egész Collegium. Mikor néhány hét múlva bejött atyja, anyja, vagy bátyja egy kazup hullott almával a hátán s meglátta, hogy milyen otthonosan sűrög-forog a gyerek a Collegiumban, igazat adott a szívében a tanító uramnak, hogy még pap is lehet a fiúból.

Urfiak, körendüek és inasok gyönyörűséges kis köztársaságot alkottak itt Sárospatakon. Mi, akik benne éltünk, nem igen láttuk a fogyatkozásait, de annál inkább élveztük és áldottuk az előnyeit.

Szép volt a kis köztársaságnak a *hivatalos élete* is. A tantermekben atyai érzésű és gondolkodású tanárok kezei alá jutottunk, akik készséggel és nem kényszerűségből viselték a gyönyörűséges igájukat s boldogan szolgálták az Alma Matert, legtöbbsnyire mint annak egykori hálás növendékei. Sárospataki tanárként élni, az még az 50-es, 60-as években is a kíváncsok nagy dolgok közé tartozott s botránynak is bevállalt volna, ha valaki a főiskola szolgálatát valamely más hasonló intézet szolgálatával cseréli fel. Történeti tény, hogy a tiszáninneni egyházkerület egész erejével rányomakodott

1856-ban *Szeremley Gáborra*, a bécsi prot. theol. fakultás tanárjára és követelte tőle, hogy jöjjön vissza Sárospatakra, mert itt szükség van a tehetségére s a tanítványi hálás szívére is. És visszajött. Ezek a szívvel-lélekkel, ifjúságuk emlékeivel ide nőtt professorok fogták fel itt a mi neveltetésünk és taníttatásunk gondjait — az abc-istaságtól, conjungistaságtól vagy grammatistaságtól kezdve, fel a jog és theol. akadémiáig.

Mert volt a Collegiumban egy pár népiskolai osztály is, mint maradványa a multnak s mint előkészítő intézmény a tulajdonképeni gimnáziumra. Ezek az itt abc-istáskodottt és conjungistáskodott gyermekek már megszokták a collegium levegőjét s jó magvát képezték az 1-ső gimn. osztálynak. A közelebbi mult időszakban átalakult ez a két osztály progimnáziumi osztálylyá s ma már — a párhuzamos osztályok miatt — mint ilyen is a történelemé lett.

A collegiumbeli conjungistákból s a vidéki népiskolákból összegyülekezett grammatisták alkották a gimnázium fundamentumát. Ezt jól megvetni bölcs törekvés volt. Az első pár órán kiki odaült a teremben, ha fért (!), ahová akart. A professzorunk szétnézett közöttünk és próbálta kinézni a szemünkből, hogy ki, mire való! Próba-írást, próba-olvasást, próba-fogalmazást végeztetett velünk és hamar készen volt az értékünk meghatározásával. A második héten már beosztotta az osztályt a tetszése, vagy a fennálló rend parancsolata szerint. Minden széknél — hosszú ülő-padok értendők — megvolt a maga *szék-elsője*, vagy *szék-szélsője*. Ez ügyelt fel az egész székre, ez tartotta számon, hogy ki van és ki nincs jelen s ez adta tudtul a hiányzókat az u. n. *observatornak*, aki aztán beszámolt az eredményt a tanárnak. Osztálykönyv akkor még nem volt, a tanár feje, esze, szíve s a tanrend volt az irányadó s

a tapasztalati bölcsesség volt a kalauz és az ügyszeretet. Két observatora is volt minden alsóbb osztálynak, az imént említett és az óra-jelentő observator. Mert az órát jelenteni kellett — fel egészen a theol. és jogakadémiáig. Meg volt ehhez az öröklött mondóka: „Jelentem alássan tanár úr, óra volt.“ Amelyik tanár hiú volt a címére, annak odamondta az observator, hogy Tekintetes vagy Nagytiszteletű. (Nagyságos tanárok akkor még nem voltak). — A merészebb óra-jelentő observator azt is hozzá pótolta a hivatalos mondókájához: „*tetszik-e órát tartani?*“ Ha esetleg nem tetszett, — ezt a jelentő observator minden lehető jellel értésükre adta a collegium kapujában várakozóknak, akik rohantak aztán az evangyeliommal a tanterembe és — lőn mennyei vígádozás. Bizony, még a nagy diákok között is! Mert nem volt még u. n. egyetemi rendszer, vagyis ezeknek is felelniök kellett időnként.

A grammatista osztály professora, mikor már jobban kiismerte a növendékeit — beosztotta őket csoportokba. Minden kitünőbbnek ígérkező gyermek káplánjává vagy örmesterévé lett 5—10 tanulótársának, kivételesen azok, akiknek nevelőjük volt. Ezeknek a csoport-főnököknek *correpetitor* volt a nevök s a feladatuk a *correpetitio*. Együtt ismételte a reá bízottakkal a közelebb tanúltakat és magyarázta a tanulólandókat. Viszfénye volt ez a Rákóczy-korbeli *collationak* szerényebb kiadásban, de szerencsés viszfénye. Egy-egy ügyesebb, hivatottabb correpetitor csupa áldás volt a kis seregére és tényezővé lett a professzor által felmutatott jó eredményben. Enyhesebb időben az iskola-kert, várkert vagy temető-kert különböző pontjain, vagy a közeli mezőségekben nyüzsögtek ezek az apró csapatok. Kinek a csapatja lesz a legjobb? — ez volt a versenyre sarkaló kérdés és rendesen a szívig vagy legalább a gyermeki becs-

vágy mélyéig ható kérdés. És a 150—160 tagból álló osztály, az apró „*collaboratorok*“ segítségével mellett, szépségesen haladt előre. A professornak gondja volt rá, hogy a versenyvágy a *correpetitorok*ban meg ne lohadjon. Most ehez, majd amához a csapathoz látogatott el s mindig bátorító és biztató szóval, mint az igazi vezér.

Ez az egymást oktató rendszer volt egyik nagy erősségünk, tanulói becsületünknek egyik sarkköve. Mikor már nem uralkodott rajtunk, mint rendszer, akkor velünk, bennünk volt, mint jó szokás s bizony sokan lehetünk még most is tanúk arra, hogy az 50-es 60-as évek tanuló ifjúsága az egész gimnáziumon át *correpetitionalis* viszonyban élt. Akiket megszoktak tanácsadónak, kisegítőül tekinteni az alsóbb osztályokban, azok megmaradtak ilyenekül a felsőbbekben is. Háznál, tanteremben, iskola-kertben vagy bármely alkalmas ponton körülfogott egy csapat gyengébb tanuló egy-egy erősebbet és magyarázatot kért és kapott minden tudnivalóra. Tanóra előtt lázas igyekezettel tanult volna a gyöngébb diák is s jajj lett volna annak a jobb tanulóknak, aki megtagadja a gyöngébbek szolgálatát; az illet eltápоста volna az osztály közszelleme.

Egyik rugója volt a komolyabb igyekezetnek az u. n. *gradus*, *rangfokozat*, vagy hogy is kellene neveznünk. Nagy megaláztatás volt a *lefokozás* itt is, nemcsak katonáéknál s éppen olyan dicsőség a felemelkedés. Szokás volt, bár nem mindenik osztályban a *versenyre-hívás* bizonyos kitűzött napokon vagy az u. n. *vetélkedés*. A győztes odaült a legyőzött helyére s oda került a névsorban vagy érdemsorban is. A legyőzöttnak keservesen esett a legyőzetése, de az osztálynak vagy általában a tanuló ifjúságnak sem a verseny-vívás, sem az érdem szerinti sorozás ellen nem volt kifogása. Az osztályozást a diák mindig elvégezte maga is. Ő tudta

legjobban: ki a legméltóbb az ő seregükben s kik tartoznak az *idem petentium ordo*. Ha már a lelkében megkészítette a névsort, szívesen eltúrta a papíroson is. Az a professor, aki nem bízott magában a névsorkészítésre nézvé, az osztály legjobbjával csináltatta meg azt s az ilyen névsor volt rendesen a legigazságosabb.

Akit keményen megfogott a lustaság, annak akadt egyéb ösztökéje is. Az iskola-kertben dúsan tenyészett a veres és fekete-gyűrű s egy-egy hivatott observatornak — a szükség esetén — gyorsan meg kellett azt találnia. A templom-kerülők is alávetettek a veres és fekete-gyűrű intelmeinek — az alsóbb osztályokban. Főlebb a papíros-galuska s a börtön vette át a fenyítő szerepet.

Az ellenőrzés egyik módja volt a *tanulók meglátogatása* is. A professor, mikor senki se gondolta, senki se várta, benyitott egy-egy udvarba, egy-egy kamarába és számadásra vonta különösen a maga közvetlen tanítványait. Felnyitatta a tanulóval a ládáját, ha rendben van-e s ha nincs-e benne pipa, vagy dohány vagy mind a kettő is? Számon kérte a könyveit, az írószereit s bizony még a fehéreneműit is... Jó volt ez a látogatás a gazdasszonyra is, akinek netaláni rendetlenségeit vagy mulasztásait a professor szintén észrevette és szóvá tette. Néha ez a látogatás nem volt kellemetes vagy éppen rosszúl is ütött ki, de a köztudatban a szükséges dolgok közé emelkedett.

Sarkantyú volt jókra és kevésbbé jókra — a *vizsga* is. A professor nem mulasztotta el, hogy a tanítványokat a nyilvános számadásra figyelmeztesse s úgy festette némelyik az u. n. censorok komolyságát, méltóságát, nagy hatalmát, hogy szinte félelmetessékké váltak a tanulók előtt s *vaskalaposak*-névre érdemesítették. Főként aratási vizsga előtt adta magát neki a tanulóság

a szorgalmatosságnak, mert az évközben kapott gyarló calculusokat még az utolsó órákban is reparálni lehetett a legtöbb tanár engedelmével. Mert az a nyilvános megrovatás, nem volt bíz az kíváncsok a legvásottabbakra sem. A főiskola kertje, a várkert (akkor még egészen szabad volt), a herceg-út, a temető-kert kora reggel megtelt diákokkal s a késő este is ott talált sokat a legszorgalmasabbak közül. Sőt volt rá eset, nem is egy, hogy egyes tanuló kész volt künn hálni az iskola-kertben, csak hogy az ő tanuló helyét senki el ne foglalja s a fülemilékkal versenyezessen a harmaños hajnalon.

Akkor a diák még nem *átvette* a tanulni valókat, hanem megtanulta; nem nagyolva, összetörve tálalta a könyve tartalmát a tanárja elé, hanem szónokolva. Akkor még nem volt szégyen, ha egy rakás könyvet cepeltünk is magunkkal a mezőre; akkor még büszkeség volt, ha szépen feleltük a felelni valót s nem jutott eszébe senkinek, hogy gúnyoljon érte, hogy magolónak kiabáljon; akkor még nem bujkáltunk el a szoba zugába, a befüggönyözött ablakok mögé, ha az iskolai feladatainkkal bírkóztunk, még a jogász és a theologus sem reszelkedett fenhangon tanulni a nyílt helyeken; akkor még nem volt okosabb a tanuló, mint a tankönyvíró. A mai diáknak — üdv a kivételeknek — a költeményt is sugni kell már, hogy agyon ne nagyolja, hogy a maga képére át ne másolja!! Nem akarom kutatni, hogy honnan ered ez a boldogtalan divat, csak szabad legyen ezt nekem, a multakon merengőnek, a nagyobb szerencsétlenségek közé jegyezmem.

Az aratási vizsga Sárospatakon még az 50-es, 60-as években is a nagy ünnepek közé tartozott. Nemcsak beszámoló volt a tanárok és diákok részéről, hanem kíváncsok találkozó. A szülék, tanügybarátok, előljárók, az életben tisztas álláshoz jutott régi pataki diákok

siettek ide, hogy lássanak, halljanak, emlékezzenek, ítéljenek és élvezzenek. Volt ennek a nagy sokadalomnak nevelő, sarkaló hatása bőven. A tanuló, a tanár, az előjáró mind a szebbik oldaláról kívánt bemutatkozni ez előtt a sokadalom előtt. Az az évenként való egybeseregzés a diák szemében az iskola szeretetét is jelentette, sőt a különböző osztályoknak a főiskola falai között történt összeölelkezése évenkénti megpecsételése volt annak az igazságnak, hogy a sárospataki főiskola az egész hazai ref. egyház drága kincse. A diák, aki egész éven át abban a hitben élt, hogy a Collégium az övé, a diákságé, az aratási vizsgálatokon arról győződött meg, hogy a régi pataki diákoké is, akik elhozták ide feleségüket, leányaikat, hogy megmutogassák nekik, hogy hol zajlott le boldog ifjúságuk.

Az aratási vizsgákon mutathatta be a pataki diák a maga sokoldalúságát s tehetett bizonyosságot a pataki főiskola nevelési rendszeréről is. Itt látszott meg, hogy a pataki diák nemcsak a kiszabott könyveket tudja bevágni, elpergetni, hanem otthon van, mint a madár az ének és dal világában, nem ismeretlen a zene-művészet terén s a ropogós csárdást is kirakja, ha kínálkozik rá a jó alkalom.

Aratási vizsgák alatt én most nem azokat a régi híres exameneket értem, amelyeken a legnagyobb diákok is a legszélesebb körű nyilvánosság előtt feleltek a hozzájuk intézett kérdésekre. Ezeket az 1849-dik évre következő szomorú időszakban nem lehetett tovább folytatni, mikor pedig ismét lehetett volna, az e fajta nyilvános számadás felett már ítéletet tartott a tanügyi közvélemény. A 60-as évek aratási vizsgái vagy évváró ünnepei már szerényebb igényűek voltak, de így is tartalmasak, tanulságosak és szinte feledhetetlenek. A messze földre híres sárospataki nagy khorusé volt benne

az oroszánrészt. Ez vizsgázott főképen a nagy közönség előtt s a zenekar is, amikor volt; de ez bizony nem volt mindenkor; néha csak épen egyéni szeszélyek miatt. — A khorus, az egész ifjúság közös féltett kincse és büszkesége; volt aki négy mértföldre is kitért a rendes utjából, hogy csak egy dalát hallja!! Mikor pedig hallhatták egész esztendei tanulásának gyümölcseit: hogyan siettek volna a hallgatására?! Azok az embernyi nagy diákok hatalmas bassus-hangjokkal, szívet rázkódtató szólóikkal, azok az oktavisták a kaszás csillagig járó, fülbe-szívbe ható énekükkel — évekig sem lehetett azokat elfelejteni.

Versenyzett a khorussal a dicsőségért egy egész szónoki sereg; 10, 12 ifjú is egymásután — hazafias, tréfás, érzékeny és kacagtató szónoklataikkal. A közönség csodálatosan birta türelemmel, akár csak azokat a régi hosszú predikációkat. A mai közönségnek a legszebből és legjobból is sok, ami egy-két óráig egy helyre köti! . . . Egy ideig a 7-dik és 8-dik, a régebben *kezdő legatus* diákok szónoklati versenye volt ez, utóbb a szintén nagy múltú akadémiai ifjúsági önképző köré, amely 4 kötetnyi művel igazolja, hogy jól megértette a hivatását.

Szép volt ez az aratási ünnep, legszebb sokaknak épen a csattanója, a befejezése! — Úgy nevezgettük akkor, hogy *reunio*. Az énekkar esteli hangversenye és táncvigalma volt ez együtt. Az a sok szép vidéki leány és fiatal asszony ott a főiskola imatermében, délután, szembe nézett már sok szemre való diákkal; az este, a táncvigalom, kitűnő mód volt a közelebbi ismeretkötésre, de legalább néhány édes gondtalan táncra. Ha a pataki diák olyan lett volna, mint amilyen volt némelyek irigy nyelvén a híre: akkor az énekkar *reunio*i nem lettek volna olyan zsúfoltak, mint valóban s.

nem szövődött volna bennök annyi nemes, tisztos, egész hosszú életre szóló viszony! . . . Csak a szüret idejére eső *mádi* és *tállyai* bálok vetélkedtek e tekintetben a pataki reuniókkal.

Hogy valami nagyon első rendű táncos lett volna a pataki diák, azt én nem állítom; hogy udvarlásban a nagy városok kávéházi gavallérjaival, orfeumokban csiszolódó aszfalthőseivel versenyre kelhetett volna: — azt nem is gondolhatja senki és soha, aki tudja, hogy milyen életviszonyok közül szakad be az iskolába a legtöbb pataki diák. — De, hogy elesnék a sima padlón, a parketten, a márvány lépcsőn: hát ez is csak a rágalom beszéde. Hány kitűnő diákot vitték el innen 375 év alatt úri házakhoz, úri gyermekek s bizony még nagy úri leányok nevelésére is, akik miatt nem kellett szégyenkeznie az Alma Maternek soha!! Hány gimnázium toborzott innen magának tanárokat széles e hazában, akik diadalmasan megállották helyöket — diploma nélkül is?! . . . Hogy hajlongani nem tudott, a bókokkal elkésett vagy adós maradt; hogy nem tudta, hogy a kézcsók hányféle s hogy nem volt vakmerő a nőkkel szemben: — hát szégyen-e az, hát bűn-e az?! Hogy több volt beune a szilaj erőből, mint az alkalmazkodás bölcseségéből, az érdességéből, mint a simaságból s hogy nem kotnyeleskedett be az öreg emberek beszédjébe és nem mutogatta, hogy mindenhez ért s hogy jobban ért mindenkinél s hogy nem vágta rá magát a diványra, ha látogatóba ment s hogy nem tudott tolazkodni, léháskodni, kétértelmű beszédekkel vitézkedni: — hát ki merne ezért követ dobni a régi pataki diákra?!

A vallásunk is egyszerű, színek, képek, ragyogások nélkül való, a templomunk is, az iskolánk is az, ilyennek kell lenni a lelkünknek is, az egész valónknak

is. Ilyenné kellett nőni a pataki diáknak is! Ha nem ilyennek nő, ha minden mosolyra, minden magasból hangzó szóra meghajtja a nyakát s beadja a derekát: — hogyan tudott volna megállani abban a sok kemény zivatarban, amely részeül jutott? Bírta volna-e a gályák szenvedéseit, vívhatta volna-e a hosszú dicső harcot az iskolájáért, elszánhatta volna-e magát a cseh-morva testvérek kalvinistaságának megmentésére? És tudta volna-e olyan szent kötelességtől úzóttan ontani a vérét, az ifjú vérét, — a hazáért, a szabadságért?! Méltók lettek volna-e a Fáy Andrások, a Szemere Miklóssok, a Rákosi Viktorok és az Eötvös Károlyok tollára?!...

De ez még eddig nem az igazi *régi pataki diák*, még nem egészen az. A pataki diákság jellegzetes köz-társaságában a mindent átható erő, a minden érzést, tudást éltető, acélozó lélek az ő szinte mesébe illő *autonomiája*. „Az én házam az én váram“ — a világ semmiféle diákja sem mondhatta ezt el olyan önérzettel valamelyik iskoláról, mint a pataki diák a patakiról. Övé volt az iskola egészen, övé annak minden köve, minden homokszeme, minden vagyona. Valami megmagyarázhatatlan ösztönnel az alapítványokat is a diákság nevére hagyományozták vagy tették a főiskola hivatásában bízó jóltevők, talán azért ennek nevére, mert érezték, hogy ifjú erő kell majd az iskola vagyonának őrzésére és megtartására.

De ha az övé volt a ház, a vagyon; az övé volt annak gondja is. Az ő örei állottak ennek kapuibán, mint *janitorok*, az ő őrszemei vigyáztak a várra éjjel, mint *vigilek*, élükön az ő választott hadnagyukkal; diákok tisztogatták a tantermeket, az udvart, a folyosókat, ők kezelték a szőlőt, adták bérbe a bérbeadhatót, ők szüreteltek, ők tartották rendben a pincét, árulták a bort, osztották a cipót, gondozták a könyvtárt, ők voltak

az iskola szünidei őrizői, ők őrködtek az előljárók ajtóí előtt, ők diktáltak, énekeltek, imádkoztak és predikáltak a templomban bizonyos meghatározott órákban és napokon, ők virasztottak beteg testvéreik felett, ők vitték a holtakat a temetőbe (diákokat és tanárokat és ezek családja tagjait), ők kezelték a pénzt, sőt ők fizették a professorokat is.

A köztársaság feje a szénior volt. Valóságos kis király. Az ő kezében összpontosult minden hatalom és minden jövedelem. Mellette kitűnő szerepe volt a contra-scribanak, mint ellenőrnek s mint az esküdt szék fejének, amely a diák-félrelépésekkel szemben az első fokú bíróságot képezte. Az esküdt szék 10—12 esküdt diákból állott (primariusok), akik az ifjúság szemén szedettjeiből választottak s a tanításban is fontos szerepet tölthettek be. A közigazgatási teendőkből segítették a szénior a scribák, rovatolók vagy vonalozók (akik az anyakönyveket készítették elő) és sok egyéb kéz és láb a szükséghez képest. Ez volt a világon a legolcsóbb közigazgatás!

Ez a mostani alkalom s a rendelkezésemre álló idő végtelenül csekély arra, hogy a pataki diákságnak ezt a rendkívül érdekes autonómiáját méltóképen meg-rajzoljam. Az u. n. *Rákóczy-törvények*, a régi pataki kalendárium s a főiskolai értesítőben s egyéb nyomtatványokban Szinyei Gerzson, Molnár Aladár s Békefi Rémiig kellő-képen tájékoztatják e tekintetben a több világosságra áhítozót. Nekem csak rá kellett mutatnom erre a nálunk unicumszerű autonómiára, mert enélkül nem méltányolható igazán a régi pataki diák.

Ez az autonómia volt szerintem a pataki kollégium megtartója. Ha nincs összeforrv a diákság az iskolának még a köveivel is; ha nem vallhatja magáénak ebben az utolsó pici könyvecskét, s a legkisebb homok-szemet is: vajjon vándor-útra kél-e Buzinkay Mihálylyal és

Pósa házy Jánossal, hogy szenvedjen, nélkülözzön a Báthory Zsófia elsötétült lelkének tévedezése miatt! Visz-e magával — mint szent ereklyét — ami megmenthető volt az ellenség karmai közül? Ragaszkodik-e rendíthetetlen hittel az ő Collégiumának nevéhez és feltámadásának reménységéhez? Azt hiszem, hogy nem. Csodálatos hatalma van ennek a szónak: enyém, miénk! Ez a hatalom vitte a pataki diákot, az üldözött pataki iskolát Debrecenbe, a testvér-főiskola kebelére, ez onnan tovább az Apaffy Mihály és a boldogabb Erdély kálvinistáinak védő szárnyai alá; ez a hatalom volt a talizmánja Gönczön, Kassán, az üldözéseknek egész kalváriáján; ez hozta vissza ide az elhagyott fészekbe az első biztató verőfényre, ez tüzelte, ez acélozta, ez tette orosz-lánná, hőssé, diadalmassá minden vrszontagság és minden ellenséges áradat felett.

A pataki iskola a régi pataki diák rajongó szeretetével lehet csak erős. Csak így maradhat meg annak, ami ma: a református egyház bevehetetlen várának, messze világító őrtornyának. Adja Isten, hogy századokon át megmaradjon!

TÖREDÉKES VISSZAEMLEKEZÉS A SÁROSPATAKI FŐISKOLAI ÉNEKKARRA.

A sárospataki kollégiumi ifjúság khórusát vagy kántusát előbb ismertem, mint a kollégiumot. Mert bár a kollégium idősebb, mint a khórusa, de a khórus híre könnyebben repült, mint a kollégiumé, a képe is hamarabb lefényképeződött holmi apró emberkéek agyában s könnyebben is elfért beléjük, mint a nagy, hatalmas, céljaiban, hivatásában nehezebben érthető, vén kollégium.

A dal, a dal, az Isten-adta dal! . . . Szárnya van, tüze van, méze van: kicsoda ne kívánná, miféle fásult lélek az, amelyik meg ne mozdulna, ha a varázs-fuvolája alá kerül?! Már a csecsemő érzi a bölcsőben, az édes anyja keblén, az édes atyja térdén, a testvére karján a dallá formálódott érzelmeknek, vágyaknak valami titkos, kibeszélhetetlen erejét . . . Az én bölcsőm felett is zengett az önfeláldozó szeretet édes, meleg dala. A mi házunk ablakai alatt is hangzott az ünnepi kántálók éneke. A nagy sátoros ünnepek reggelén templommá lett a mi szerény hajlékunk is az alkalmi énekek szent hullámaitól. — Azok a derék hároméves rektorok megtöltötték a szívünket ott a népiskolában a szent Dávid zsoltárainak s a dicséreteknek szerelmével, a világi dalok gyönyörűségével. Egy-egy tömeges kirándulás a rétre, az évenként megújuló majálisokra — az utcát betöltő, a háznépeket kiriasztó gyermek-dalokkal füszerelve: — több volt az akkor nekünk közönséges földi boldogságnál!

Ha szép a dal, az ének önmagáért; ha boldogító.

az édes anya ajkán, ha kedves az iskolás-gyermek nyelvén és megszentelő a templomi gyülekezet harmóniájában: — óh, hát milyen lehet a pataki kántus éneke, a pataki khórus dala? — kérdeztem én úgy gyermekes észszel . . . A szülőföldembeli diákok gondoskodtak róla, hogy az én gyermeki sejtő lelkemben gyémánt keretben ragyogjon a pataki kántus képe.

„Tudod, — abból a temérdek diákból, amivel tele van a kollégium — ami maga olyan, mint a mi szülőföldünk egészen, — a legjobb, legszebb hangúakat kiválasztja egy tudós mester; tanítja őket külön és együtt; tanítják egymást naponként, esténként; tudják a világ minden szép énekét, minden szép nótáját és úgy tudják, hogy akinek valamire való jó módja van, meg se tudna nyugodni a sírjában sem, ha legalább a koporsójából nem hallhatná a pataki kántust . . . Van sok köztük, akinek hangja mélyebb és erősebb, mint a mi öreg harangunké; vannak, akik túlkialtanák a mi iskolánk csengetyűjének az egész várost fellármázó szavát. Van, akinek mennydörgésszerű hangja szétrepeszti a cserép-fazekat, ha beléköhint és meghasogatja az ablakot, ha mellette elharsantja magát és elnémítja a pacsirtát, ha a szabadban dalol. Hét-nyolc megyében nem halhat meg úgy református uri ember és uri asszony, hogy a pataki kántust ki ne hívnák a temetésére. Fizetik, etetik, itatják őket, néha még egész öltözeteket is kapnak ajándékba egy-egy halálozás esetén.“

Ilyen bemutatás mellett alaposan meg volt részegítve az én hívő gyermeki szívem a pataki kántus szerelmétől. Az ünnepi legátus értéke tizedrésznyre szállt le előttem, ha megtudtam, hogy nincs — a nagyra hivatottak seregében, s ha oda tartozott? — óh mint tapadtam a predikáló ajkára, az arcára s mintha glóriát is láttam volna a feje körül! Hacsak egy dalt hallhattam is tőle a

tanítónk lakásán, amelynek pitvarában és ablakai alatt ott ácsorogtam : — drága előpénz volt az nekem, csupa színméz szájízeltől.

Aztán tetszett Istennek úgy igazgatni az én jószülőim akaratát, hogy közelébe férközhettem a dalos seregnek.

Eseményeket szülő nagy idő volt az, amikor én a sárospataki főiskola diáktáborába belejutottam — regrutának. Tíz esztendeig szenvedte már a szabadságszerető nemzet a zsarnoki letiportatás átkát s az isteni igazságszolgáltatás hajnala kezdett derengeni az Adria felől. Mint gyermekek nem értettük, de fújtuk lelkesen, mert úgy tanúltuk a nagyobbaktól, fújtuk torok-rekedtéig :

Szennyes az én ingem,
Szennyes a gatyám is,
Majd hoz Kossuth tisztát,
Tűr Pista meg puskát,
Éljen Garibaldi!

A kis diákok éreiben is futosni kezdett valami ismeretlen vagy félig ismert lázas-érzés, annál inkább a nagyobbakéban. Suttogták, suttogtuk, majd daloltuk, zúgtuk, sipítottuk, nappal a lakásunkon, az udvarunkon, a tantermekben, esténként pedig utca-hosszat :

Jön Kossuth, jön!
Harmincezer franciával
Német-ölő fringiával,
Jön Kossuth, jön!

A Kazinczy Ferenc széphalmi sírjához Sárospatakon keresztül vitték a szülőföldje nevelte tölgyfákat s az ébredő nemzet tüntető hódolattal ünnepelte nyelve megváltójának százados születési ünnepét 1859 október 27-én Széphalmon és Budapesten is.

A protestáns egyházak bús harcot vívtak a szabad-

ságukat taposó osztrák kormány ellen. Gyűléseket tartottak a fennálló tilalom ellenére és szervezkedtek és merészen szembe néztek a zsarnokság kipurcított őrszemeivel. A sárospataki főiskola készült 300-ados fennállásának megünnepléséhez s az iskolában benn és kertjében künn folyt az előkészületek nagy arányokat öltő munkája. A muzsák szíve-lelke megteljesedett, álmokat álmodozott s várta, hitte az időnek valami csodás fordulatát s a nemzet ősi dicsőségének újra feltűnését.

Ebben a nagy sejtelmektől, várakozásoktól viselős időben ismertem én meg színről-színre, mint első osztálybeli gimnazista — a pataki khórust.

Olyannak találtam, amilyennek a szeretet nagyító szemüvegén a szülőföldembeli diákok mutogatták. Egész sokadalom volt, hatalmas szál-emberek, csak itt-ott egy-két kicsiny közöttük, — áfonya-cserjék a fenyőerdőben; apró sipok a nagy kürtök között.

Úgy tetszett nekem, mintha mind benn laktak volna a főiskola épületében, mert alig lehetett a napnak olyan órája, amelyben egyik vagy másik ablakon ének vagy nóta ne hangzott volna ki az iskolakert és a Kis-utca (most Szemere-utca) felé. Délután 4 órától kezdve pedig csakúgy csengett-bongott a kollégium külső tájéka, sőt az udvar is benn a mindenünnen kiáradó dalok száz-féle változatától.

Volt a sok között egy hang, a fülünkbe cseng sokunknak most is. Mikor ez kizendült — egymásután hallgattak el a többi dalos madarak s mintha lesték, tanulták volna ettől az *igazít* ők is . . . Szép, deli, barna férfi, szinte nem is diák már, kinyitotta hébe-hóba a szobájának a kertre néző ablakát ott, ahol most a theol. dékán lakik és odaállott a nyílásra és folyt ajkáról a dal: a bús, a víg, az édes magyar dal.

Kondorosi csárda mellett
Gulya, ménes ott legelget . . .

Elmehetsz már kapum előtt,
Nem vigyázlak, mint azelőtt . . .

Szépen legel a Szirmay gulyája,
A kisasszony maga sétál utána . . .

Végigmentem az ormódi temetőn,
Elvesztettem piros bársony keszkenőm . . .

Magasan repül a daru, szépen szól . . .

Virágos kenderem elázott a tóba . . .

Te vagy, te vagy barna kis lány szemem, lelkem fénye,

Kékeres a szőlő-level . . .

Fekete szem éjszakája . . .

Ez az én szeretőm, ez a pici barna . . .

Mariskám, Mariskám! eszem a szemedet!

Kerek ez a zsemle. Nem fér a zsebembe . . .

Ó Tihanynak riadó leánya!

Beszegődtem Tarnócára bojtárnak . . .

Zöld asztalon ég a gyertya,
Csaplárosné koppingatja.

Kossuth Lajos azt üzenté . . .

s a remeknél remekebb dalok végéremehetetlen gyöngy-
fűzére pergett, sírt, nevetett arról a szózatoss, arról az
Isten-ihlette ajkáról s mi — apró nebulók — oda-
cövekelődtünk az iskolakert köfala mellé s ott álltunk,
mint valami gilgáli köoszlopok, bizonyosságául annak, hogy
*a leghódítóbb zene az emberi-hang: a szép, a dalos, a
dalra termett emberi hang.*

Emlékszem, hogy hej beh keserves volt azok után

az egész lelkünket foglyul ejtő szép nóták után azokat a kegyetlen grammatikai szabályokat törni, tanulni :

Igen sok szó „is“ végzettel
 Masculinum genust vesz fel,
 Orbis, ensis, piscis, sangvis,
 Mensis, lapis, pulvis, unguis . . .

Próbáltuk ráhuzni hol egyik, hol másik magyar nóta dallamára, de így se ment s rászaladt a nyelvünk önkéntelenül is a Kondorosi csárdára, a Kisasszony gulyájára, a Virágos kenderre, a Jön Kossuthra s a hallott, csodált szép nóták felejthetetlen sorozatára.

De nemcsak minket fogott el az ígézet. A „*pletyka domb*“-nak is telt háza támadt nagy hirtelen. Tömegesen gyűlt a diákközönség az ingyenes hangversenyre s nem egy akadt, akinek a megihletődött lelkéből halk visszhang verődött fel a kollegiumból kizengő gyönyörű dalokra. Sőt a kert fái között is megjelent ilyenkor egy két komoly professzor s megállva sétájában, fület csinált a kezéből is, hogy az utolsó hangot is haza vigye a szobája négy fala közé és ott élvezze — látatlanul s ott próbálgassa tanútlanul.

Különösen *Erdélyi János*, a főiskola könyvtárnoka, a bölcsész, az aesthetikus, a költő, a magyar nemzeti színház egykori igazgatója, a félve tisztelt professzor, a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tud. Akadémia tagja, a Sárospataki Füzetek megindítója volt az, akét mindenek felett vonzott s lebilincsel a tanárok közül a magyar nóta bűbája. Mi akkor legalább így láttuk és így tapasztaltuk. Nemcsak a dal vont, hanem a dalos diák személye is. Ő azt a deli pataki diákot meghordozta már a budai színpadon is a maga régi tekintélyével s nagy becsületet szerzett ott vele a pataki kántusnak, a pataki diákságnak s az egész pataki főiskolának. Úgy

beszélték, büszkén rebesgették, százféle formában is ismételtették, hogy a budai és pesti úri dámak sohasem láttak olyan kedvökre való nyalka *csikós legényt*, mint amilyen *Batta Ferdi* volt, a pataki diák. — De itthon is megvolt a becsülete! . .

Ő volt nekem a pataki kántus prototypusa, száj-izelítője. Milyen lehet az egész kántus?! Valamit úgy szerda és szombat délutánokon — ezek voltak az egyes szólamok tanulási időszakai — hallottam már ablakon és ajtón keresztül az egész töredékeiből. De ez csak töredék volt, olyanforma, mint amikor csak egy újjal veri még valaki a zongorát, vagy mint ahogyan mi olvastuk a latin szöveget és ahogyan mi akadoztunk a grammatikai szabályokon.

Tehát ezt is tanulni kell! — tűnődtem magamban. Mennyivel könnyebb a fülemile sorsa!

Aztán hallottam az egész khorust is a vasárnap délelőtti istenitisztelek után, az iskolai ünnepélyeken, az iskolakertben, a temetéseken, az évváró vizsgálatokon, az adventi és szüreti urvacsorázás alkalmával, a 300-ados ünnepen és temérdek különféle alakulatában, az időkhöz és viszonyokhoz képest; hallottam vidéki és helybeli hangversenyeken, templomszenteléseken, országos dalversenyen, a saját százados életének jubileumán s ha a tapasztalat, a hosszú együttlét módosított is valamit az én gyermekkori rajongásomon, amellyel én az énekkar iránt viseltettem, de *annál mélyebbé és erősebbé tette az iránta és hívatása iránt való szeretetemet és becsülésemet.*

Egész diákéletemen, sőt egész tanári pályámon keresztül, mind a mai napig nem volt, vagy alig lehetett a főiskolai énekkarnak olyan jelentősebb helybeli szereplése, — amelynél én — valami rendkívüli okot kivéve — tanúbizonyság ne lettem volna. Vele örültem

a sikereinek s vele nyughatatlankodtam, ha valami kevésbé sikerült, mint szeretttük volna. Nem az én érdemem ez, hanem az énekkaré. Abban, *ő benne* volt az a ható, vonzó erő, amely az én gyermeki, ifjúi s férfiúi lelkemet magához ölelte és magánál tartotta. Ha temetnie kellett, kikísértem a nyitott sírig; ha templomi himnuszokat zengett, az ő énekének szárnyain repült az én megilletődött lelkem is az égig; ha kesergett az elnyomott haza sorsán, nagy érzések és elhatározások dobogtatták az én keblemet is. Sohsem felejttem azt a szép bariton szót, amit a főiskola imatermében először hallottam:

Elnyomott hon, szülötte földem!
 Nem nevezhetlek már anyámnak,
 Gyermekid, lásd, bujdosva járnak
 És testükön leng a gyász-ruha.
     Jaj-szavunktól hangzik az erdő,
     Jaj-szavunkat, jaj-szavunkat nincs, ki hallja,
     Nincsen ember, ki megsirassa
     Vesztedet, szegény haza, szegény haza!"

Hogy aki ezt így megírta, az nem a mi hazánk sorsát siratta, akkor én azt nem tudtam. A pataki khórus dalából azonban *a mi szegény hazánk* nehéz sorsa és sorsának tűrhetetlen gyötrelmei hangzottak ki, az kétségtelen, mi azt esküvel is mertük volna bizonyítani. Hallottam én később az énekkarnak sok szép hazafias dalát, csatára hívót, tüzeset, lelkesítőt; de az én emlékezésem mindig csak vissza-visszajárt ahoz az elsőhöz, ahoz a feledhetetlenhez:

Elnyomott hon, szülötte földem . . .

De ahol leginkább hatalmába vette szívünket, az a *diák- és tanártemetés volt*. Egy-egy sokat ígérő pályatárstól, egy-egy vízbefúlt baráttól, egy-egy karelnőktől,

egy-egy országos hírű s érdemben gazdag professzortól elbúcsúzni: — zokogás volt az dalban, siralmak éneke volt az, amire a visszhang is csak az volt — könnyel áztatottan.

Mert a mi gyermek- és ifjúkorunkban még nem vonták el a tisztességtévő közönség figyelmét az énektől és búcsúbeszédtől a koszorúk, a virágok és az ezüstös-aranyos felíratú szalagok, a cifra szemfedők. A diákokoporsóknál legalább nem. Ezek egyetlen ékessége néhány félv fehér papiros volt, aminek a felső vége be volt csiptetve a bezárt koporsóba, a látható lapja tele volt írva forró sóhajtàssal, édes biztatással, a viszontlátás reménységével. A baráti, a pályatársi léleknek egy-egyeszaggatott darabja volt minden egyes lap. A koporsót kitétték az udvarra a temetés előtt néhány perccel, hogy a búcsúverseket mindenki elolvashassa s ilyen módon a kíváncsiság ki lévén elégítve, tapadhatott mindenki a khórus ajkára s élvezhette fenéig a siralmaknak poharát s hallgathatta nemcsak a dallamot, hanem az elnökök által írott szöveget is.

Igen a *szöveget* is. Mert az volt a szokás, régebben még az énekkar törvénye által is parancsolt szokás, hogy az énekkar elnöke is búcsúzott a khórus útján a halottaktól a maga által írott versekkel, a távolabbi multban még dallamokkal is. Már ki milyennel, amint az Istene adta. Ezeket a karelnök által írott s a kar által énekelt énekeket régebben rendszeren ki is nyomatták, s a tisztességtévőők között emlékezetül szétosztották. Van ilyen még ma is a régibb emberek és kegyes asszonyok imakönyvében és bibliájában bőven s van egynehány a főiskola könyvtárában és levéltárában is.

Igazat vallva, alig voltak ezek egyebek — a legtöbb esetben — jó szándékú kísérleteknél, szükség-szülte szüleményeknél. Korlátozta az alkotójukat a forma,

a dallam, a néha nagyon is korlátozó dallam, amit teljes hivatású lelkeknek is alig lehetett lebírkózniok. De ezeket az alkalmi énekeket rendesen a szívükkel bíralták az emberek s könnyeiken át nézték a gyászbaborultak. Így aztán csak fenmaradtak jó ideig.

Ha adataim nem csalnak, 1868 volt az utolsó év, az *Erdélyi János* halálának éve, amikor a khórus által énekelt gyászénekek kinyomatása elvégződött. Ez időtájra esik az *ének diktálásának* elvégződése is.

Mert az is szokás volt egy időben, hogy a kinyomatott, szétosztogatott gyászéneket az énekkarnak egy erre kiszemelt tagja felolvasta, mondhatnók úgy is, hogy *elszavalta*. Rendesen egy feltűnő szép vagy erős hangú kartag, leginkább bariton vagy basszus hangú. Mire engem ért az a szerencse, hogy az énekkar élére állhattam, akkorra már (1869. szeptember) mindkettő kiment a divatból, de énekeket, gyász és egyéb alkalmi énekeket még írni kellett, már amint lehetett.

Kiment a divatból az idők folyamán sok egyéb is, p. o. az egyenruha, a bor-illetmény, az ünnepválasztási kedvezmény, az alsóbb gimnáziumi osztályok tanításaért egyeseknek járó jutalom, a jó hangú kántusóknak az énekkarba való bekényszerítése stb., amiket részben a ejlődő ízlés, részben nevelési elvek változtattak át, vagyadtak át az emlékezetnek.

Ha ma élénk állana a főiskolai énekkar az ő 18-dik század-végi uniformisában, hát az igen érdekes korkép volna, de senki sem bírná megállani hahota, vagy legalább hangos csodálkozás nélkül. Fejükön figaró, azaz eltűrt fekete kalap, a közönséges kartag lábán egysz erű fekete saru, az elnökén fényes csattos cipő; hajuk görbe fésűvel lefogva s hátul fekete szalaggal varkocsba fonva és szabadon leeresztve. Testükön bokáig érő fekete tóga, elől fekete selyem vagy bőrgombokkal és sinórzattal.

díszítve. A tógán felül rókatorkos mente zöld posztóból, zöld sinórzattal, elől hosszú selyem vagy szőrsinórral összekötve, amely sinórnak bojtdísz a vége. Egy csoport *ifjú Gvadányi* papi kiadásban! Hihetetlennek tetszik, pedig úgy volt s akadtak, akik még zokon is vették, a mikor az igazgatóság ezt a költséges és figurás divatot a 19. század 2-dik tizedében betiltotta s csupán a tógát hagyta meg khórusi uniformisul — de ezt aztán magos tetejű kalappal, az u. n. *köcsöggel*. (Orbán József. A Spataki énekkar története 53 l.)

Aztán kiment a divatból a tóga is, a köcsög is egészen! A nemzeti nagy ébredés és átalakulás időszakában simulni kellett a változott idő követelményeihez mindennek — tehát a főiskolai énekkar külső-belső életének is. A kiváltságokat egymás után seprte el a korszellem s örök érdeme a pataki diákságnak, hogy ő ezt a szellemet megértette s copfos intézményeit, nehézkes szokásait többnyire maga dobta a futó idő hullámaira vagy legalább nyugodtan nézte azoknak megváltozását. Sohasem hallottuk, hogy az énekkar akár a maga rendes borilleményének, akár ünnepválasztási kedvezményének eltűnése miatt háborgott volna. Az azonban fájt neki, hogy nem folyhatott be 1885. óta a gimnáziumi ifjúság énektanításába, ami néhány kiválóbb kartagot bizonyos jóleső tisztességtől fosztott meg s némi anyagi jövedelemtől is.

Csak egyet nem bántott soha az idő és a divat, magát a khórust, a maga hivatásának igazi értékében. Ifjúsági mozgalmak támadtak és enyésztek, egyesületek születtek és haltak, de a khórus állt a maga hivatásának fundamentumán: rendíthetetlenül. Életének gyökere benne volt és benne van az emberi szívben, ennek nemesebb, szentebb indulataiban, örvendező és búsuló gerjedezéseiben. Ifjúság dal nélkül = kiszáradt csemete erdő, — gondolatnak is szomorú!

1782 óta, amikor a főiskolai khórus a hivatalos szervezetét megnyerte, a pataki diákság csak addig maradt khórus nélkül, amíg a nagy szünidő szabadságát élvezte, de amint visszakerült az iskola falai mögé, mindig első gondoljai közé tartozott a khórusának megalkotása. Elnökét egészen 1867-ig a köziskolai szék nevezte ki, az u. n. *primarius diákokból*, akiknek ez az elnökség rendes lépcső volt a fölebb emelkedésre, a contrascribaságra, széniorságra, vagy a későbbi időkben az u. n. segédtanárságra. — 1867-től az énekkar magaválasztotta az elnökeit. Ezt a jogot az alkotmányos idők szellemében nagy kitartással szerezte meg s ezzel aztán olyan önkormányzatot is biztosított magának, amilyennek egyetlen más ifjúsági egyesület sem dicsekedhetett. *Épen 40 éve élvezi az önkormányzat előnyeit és küzd annak hátrányaival.*

Többé-kevésbbé szabad szervezetében épúgy, mint alig korlátozott alkotmányos formájában mindenkor az ifjúság kedvence és az egész főiskola és egyházkerület szeretetének tárgya volt. Benne nyilvánkozott meg az ifjúság lelke a legkönnyebben érezhetően, a legszívreszólóbban. Vidéki szerepléseivel ő képviselte a pataki diákot a legtipikusabban. Egy-egy temetése, hangversenye, vagy templomszentelése a távolabbi tájakon ezerek érdeklődését vonta magára s híveket, pártfogókat gyűjtött a főiskolának. *Ebben rejlik egyik nagy jelentősége.*

De elismeréssel kell róla feljegyeznünk és hirdetnünk azt is, hogy dalaival áldássá lett sok testesülni vágyó gondolatra, sok nemes törekvésre nézve. Szerepléseivel — helyben és vidéken — pénzt gyűjtögetett országos és helyi célokra, iskolai intézmények létesítésére, vagy segített a testvér ifjúsági egyesületeknek anyagi helyzetük javításában s másnemű, magas célokat szol-

gáló egyesületeket, átutazó művészeket is készséggel támogatott minden időben. A szépirodalmi és művészeti múzeum, az akad. ifjúsági könyvtár, a sárospataki ref. egyház orgonája, sok vidéki templom és iskola tanúk lehetnek rá, hogy a sárospataki főiskolai énekkar nem közönséges tényező volt létesülésükben.

De érdeme az is, hogy a belőle kikerült tanítók, lelkészek hatásosan közreműködtek *a vidéki templomi éneklés csinosításában s a vidéki énekkarok szervezésében, tehát ref. istenítiszteletünk szépítésében.* A vidéki dalárdák, énekkarok évtizedeken át mintha filiái lettek volna a főiskolai énekkarnak, — ennek énekeivel és dalaival hódítottak s az összeköttetést az anya-karral sokáig fenn is tartották. A 3 éves tanítóság megszűnésével ez az összeköttetés mindinkább lazult s a nyomtatott összhangzatos énekeskönyvek, dalkönyvek szaporodása miatt pedig teljesen is megszűnt.

Hatásköre egy idő óta — ha jól figyelem a történeteket — egyébként is szűkül. Vidéki szerepléseinek száma apadóban van, aminek oka a vidéki dalárdák, énekkarok felcseperedése, újabb és újabb gimnáziumok kialakulása és a régi középosztály gyors szegényedése. Azok a régebben nem ritka ünnepélyes drága temetések ma már a fehér hollók közé számítanak.

Ha sok minden meg- és elapadna is körülte, nem apadhat el a főiskolai ifjúság és a sárospataki közönség szeretete. Nyilvános szerepléseivel nem okozott s nem is okozhatott annyi élvezetes órát egyetlen ifjúsági egyesület sem a nagyközönségnek, mint épen az énekkar. Képzeli-e egy március 15-diki, egy október 6-diki ünnepélyt, vagy egy aratási évzáró ünnepet énekkar nélkül . . . Még elképzelni is elszomorító !

Mélyen tisztelt közönség ! A főiskolai énekkarnak jubileumi évfordulója van. 1882-ben ünnepelte 100-ados

fennállásának örömnünnepét, együtt a Magyar Irod. Önképző Társulattal és a helybeli ref. egyházzal. Nagy ünnep volt az, feledhetetlen nagy ünnep. A régi kar-tagok siettek ide, mint a szent hajdan zarándok-csapatai Jeruzsálembe. Ha semmi más bizonyítékunk nem volna is, az az egy ünnep maga is elég annak kétségtelenné tételére, hogy a főiskolai énekkarnak szép sors jutott a főiskola történetében. Úgy tetszett nekünk s úgy tetszik most is, mintha az énekkar tagjait egy hatalmas szállal több fűzné a főiskolához, mint a többi diákot. Ők, akik mindig az összhangot keresték a dalban, mintha inkább megelégték volna a szívök összdobogásában is. Ők, akik annyit fáradtak az iskola örömeinek megédesítéseért, gyászásának megszenteléseért, mintha inkább élő kövek lettek volna a főiskola épületében, mint mások! Szét-szórhatta őket, aminthogy szét is szórta az élet, de mindennap találkozni tudtak egymással az ének és dal szárnyain. És minden ének és minden dal az emlékek egész raját idézte elő a lelkökben. Ez ezt szerette, az azt kedvelte; ez ebben, az abban remekelt, ez ezzel, az amazzal küzködött; ezt itt énekeltük, azzal ott bravuroztunk; ezzel X-nek, azzal Y-nak adtunk szerenád-
dot . . . Olyan meleg ünnepet, mint az az 1892-diki volt, én nem értem soha.

Azóta egy negyed század zajlott már le felettünk s az énekkar felett. Az ő renesszánsz korának 2-dik időszaka. Ezt az időszakot ismerjük sokan. Nagyobbára annak a férfiúnak lelke tölti be, akinek emlékét az ő hálás tanítványai látható jellel akarják megörökíteni. — Ez a kegyeletos gondolkozás a legékesebben szóló bizonyosság amellett, hogy az énekkar szelleme egészséges s édes várakozással nézhetünk jövőndő fejlődése elé . . .

Jubileumi koszorú helyett fogadjon el tőlem, az

egykori karelnöktől a mai énekkar egy szeretetteljes jó tanácsot. Tegye élővé lelkében a saját szép múltjának képét. Olvassa, bírálja elődeinek történetét és ápolja híven az öröklött szent hagyományokat. „Amik régen megírtak, a mi tanúságunkra írtak meg.“

Áldja meg a kegyelem Istene a sárospataki főiskola 125 esztendőös énekkarát háladatos gondolkozással, boldog, dicső jövővel!

Alkalmi felolvasás volt ez a töredékes emlékezés az énekkar által *Pásztor Sámuel* elhunyt ének- és zenetanár síremlékére rendezett hangversenyen 1907. december.

☞ Megjelent a Sárospataki Ref. Lapok 1908. évf. 20, 22, 30, 31. sz. ☞

VISSZAEMLEKEZÉS A RÉGI SÁROSPATAKRA.

Ötven éve múlt, hogy sárospataki lakos vagyok. A legbüszkébb bennszülött joga is elévült velem szemben ahhoz, hogy *jött-mentnek* nevezgessen, mint annyiszor a múltban.

Nem is voltam én itt jött-ment soha — a szívem tanúskodása szerint.

A szülőföldem révén benső szálak kötöttek-vontak engem Sárospatakhoz és a sárospataki főiskolához gyermekkoromtól fogva. Aki csak egy kicsikét bírta az én szülőföldem kálvinista polgárai közül, az — ha több fia is volt — legalább egyet beplántált valahogyan a sárospataki Collégiumba és úgy érezte, mintha nemcsak a fiával, hanem az egész családjával is jól cselekedett volna s mintha Istennek tetsző munkát végezett volna.

Szokás volt a mi husszitákból alakult kálvinista egyházközségünkben, hogy az ünnepi diák által hozott nyílt levelet (patens) a templomban olvasták fel a férfi-rendű gyülekezeti tagok előtt. Szent áhítattal hallgatta mindenki, akárcsak a predikációt; mi is, a karzaton ülő iskolásnövendékek, akik azonban csak azt a részét értettük meg rendszerint, hogy *„kiküldjük hozzátok N. N. kedves tanítványunkat s őt a kegyes hívek szeretetébe ajánljuk.”* Ezt se értettük ugyan a teljes értéke szerint, inkább csak sejtettünk valamit belőle arról a kíváncsú és bensőséges viszonyról, amelyben egy ünnepi diák az őt kiküldő Collégiummal áll. Nagy dolog volt az a

mi gyermeki képzelődésünkben, hogy egy bajusztalan valaki, vagy akár egy pelyhes állú legényféle is, egy egész nagy Collégium küldöttje és annak nevében beszélhet az Isten házában... Oh, ha egyszer mi is beszélhetnénk! — mondogattuk úgy — a szívünkben...

Nekem s nekünk Szepsi-városbelieknek különös okaink is voltak a pataki diákélet megkívánására. Boldogan hirdette nálunk egyik emberöltő a másiknak, hogy a kis Szepsi már professorokat is adott a sárospataki Collégiumnak, a Collégium pedig professzorokból adott papokat a gyülekezetnek. Csak úgy zsibongott a szívünk körül, amikor apáink, nagyapáink olyan büszke kegyelettel ápolták a Collégiummal való összeköttetésüket s ahoz — úgyszólván — jogot formáltak a fiaik és unokáik részére.

Valami természeti rokonság is volt s van az énszülőföldem és Sárospatak között; legalább a mi gyermekkori szemünk látása szerint. A hegyek-halmok egymásra támaszkodása ott is, itt is; a hajkait kínáló folyó a város közvetlen közelében; a város nagyobb részének a folyó partján alantasan való elhelyezkedése; a vidéknek egy bizonyos irányban való kitágulása itt is, ott is, — igazán kevés kellett ahoz, hogy mi, szepsi diákok itthon érezzük magunkat Sárospatakon.

Hogy itt a folyó aránytalanul nagyobb s a mellé simuló sík vidék egy végtelennek tetsző rónaság s hogy itt a hegyek mustot csepegnek s a Bodrog embernagyságú halakat is rejteget az örvényeiben s hogy malomkövekért a mi városunk molnárainak is ide kell járni és itt olyan követ is ásnak-vésnek az erdőkben, amiből kapu, ajtó- és ablakfélék, sőt síremlékek is faraghatók: — ezek és sok egyéb, Sárospatak javára billentették lelkünkben a mérleget mindjárt az első széttekintésre is.

A Collégium épülete a maga méltóságos komoly

képével, a magasba nyúló szép tornyok, a vár a maga roskatag szépségében, a várkastély s a körülte díszlő kert — a magok nagy — nekünk csodálatosan nagy arányaikkal — hódolatra kényszerítettek önmaguk iránt sokunkat, engem kétségtelenül.

Dehát a professor urak, akiktől tanulnunk kell majd a sok szépet és okosat és akik nyílt levelet írnak az ünnepi diáknak és olyan szívesen tudják őket ajánlani a távol lakó kegyes hívek figyelmébe: — hát ezek olyanok-e közlőről, mint amilyeneknek otthon képzeltük őket!? . . . Csak ezzel kellett még tisztára jutnunk, hogy sárospataki lakozásunk egészen kívánatos legyen.

És tisztába jöttünk ezzel is. Akik szerettük a kötelezettségeinket s valamelyes komoly akarattal indultunk a cél felé, azok hamarosan beleszoktunk az új igába s naponként érezvén a rajtunk-bennünk lévő ködök feltisztulását, fokozódó tisztelettel és szeretettel ültünk a mestereink lábainál. Hogy mindenki így lett volna vele, azt én nem állítom. Nehéz volt azt némelyeknek megérteni a mi gyermekkorunkban is, hogy akik a mi lelki házunk építésén fáradoznak, azoknak szabadságuk van arra, hogy észrevegyék a mi házunk mindenféle hiányait s hogy keményebb eszközökkel is irtogathassák a mi sok apró-cseprő gyarlóságunkat.

De aztán — ha nem egyszerre is — megértettük ezt is a legtöbbben és idetapadtunk. Megszoktuk az iskola levegőjét épenúgy, mint a városét; a rendet, a csengetyűszót épenúgy, mint az utcák kemény nagy köveit; a szelek gyakori járását, a hófúvásokat épúgy, mint az iskolai fegyelmet s annak különféle ágazatait; a Bodrog vizét épúgy, mint a latin, görög grammatikát s mennél inkább futott felettünk az idő, annál erősebben ide gyökerezttünk és bármerre vitt volna is jó vagy balsorsunk, sohase kívántuk eltagadni, hogy *lencsések*, hogy

pataki diákok vagyunk. — Én nem kívántam — az bizonyos.

... Ötven év! Több, mint egy nemzedék élete. Alig néhány jár-kél, ödöng most azok közül, akiket mi eleintén itt találtunk Sárospatakon és a Sárospataki Főiskolában! Megváltozott itt csaknem minden. Az út, amelyen ide bezarándokoltunk; a város, amelyben megszálltunk; az iskola, amelybe tanulni jöttünk; az utcák, terek, az iskola-kert, a várkert, amelyeket befutkároztunk; a temetők, amelyekben a feladatainkkal birkóztunk; a Bodrog, amelyben olyan boldog kedvteléssel fürödtünk, meg az a végtelen sík, amelyen annyiszor elmerengtünk, meg a város népe, a szokások, az igények, a vágyak, kedvtelések, meg még azok a hízott sertésnyi utcai kövek is, amelyekről azt hittük, hogy az örök élet már e földön az övék lett.

Egy-egy ötven év nem változtatott talán soha annyit Sárospatak képén, mint az, amelyre én élőtanuként hivatkozhatom, a főiskola képén is aligha!

Aki ezelőtt 40—50 évvel Újhely felől jött be Sárospatakra, az a jobbkeze mentén nem találta az út szélén egyetlen emberi hajlékot sem, egészen a főiskola kertjéig, a balja felől pedig csak egyetlen szemrevaló épületet, ami ma is áll a temetőhöz vezető út jobb oldalán, ami akkor Patak legszebb épületei közé tartozott. Kiváltsága volt s megmaradt mindmáig, hogy a főiskolai énekkar — ha temetnie kellett, — rendszerint itt zengte el a legszebb úti énekét, — de nem az épületnek, hanem a benne lakóknak. Nem is azért, mintha emlékeztetni akarná őket a mulandóságra, hanem — gyöngéd figyelemből, sőt önzésből.

Ha idébb jöttünk, egy pár rozoga épületbe ütődött a szemünk egész a köhídig, amely a Bába-gödörbe vezető vízleeresztőt takarja.

A kettő közül az innenső volt a legnevezetesebb. Ott gubbaszkodott, ahol most a főiskolai jogigazgató szép úri háza emelkedik, de kicsinysége mellett is egyik különlegessége volt Sárospataknak. „*Tizenhat*“-nak hívták, majd „*Három rózsá*“-nak a korcsmáros lányai után. Idejárt egy időben a diákság színe, az, amelyiknek nyáron sült halra s egyéb ízletes pecsenyére is telt. A mi gyermekkorunkban a széniorok és primariusok elvonuló helye volt, de a rózsái már hervadóra váltak. — Aki Ujhely felé ment ki tanítói állomásra, 2—3 éves rektorára, annak e szerény korcsma gerendájára írták fel a nevét — emlékeztetnek okáért, no meg azért is, hogyha majd tapasztalatokkal és duzzadt erszénnyel visszatér, kötelességének ismerje utána nézni a nevének! Üzleti bölcsesség volt a felírott nevek megbecsülése.

A Bába-gödör innenső oldalán szalmás fedelű ház szerénykedett, kissé beljebb húzódva az utca szélétől s hátrább a telken egy külön tornácos épület, sokunknak feledhetetlen tanyája. Itt birkóztam a körmondatok készítésével, a khriákkal, a rímek pengetésével, a hexametek gyártásával s itt kísérleteztem a szónoki beszédekkel s innen bámultam *Szilágyi Károlyt*, a híres primarius diákot, aki egy szomszédos kert útjain fedetlen fővel járt-kelt hetekig, hónapokig és tanulta a német, latin és görög szótárokat s utóbb egy hatost ígért akárkinek, aki őt valamelyik szótárból el tudja akasztani. Elhatároztuk mi, siheder diákok, hogy meg kell bolondulnia és úgy lett. Mint a szikszói csonka gimnázium utolsó professorát, aki hat gimn. osztályt tanított egymaga — érte utól szomorú végzete. A szalmás házat ma már hiába keresné néhai való Józsa Mihály uram, de a mi diák-tanyánkat még megtalálná *Csontos József* gimn. igazgató telke végében kissé módosított kiadásban.

Idébb egy üres telek ásítózott, hitvány kerítéssel,

amit a téli szükség rendszerint megtizedelt, néha öles dudvával gazdagon, máskor kapás veteménnyel, amiből aztán a szegény diáknak is jutott valami.

Ez üres telek déli szomszédja ma is megvan, némi változtatással. *Elek-háznak* hívtuk s a tulajdonosnője híres volt a jó kenyéréről s a derék leányairól, akik közül Juliskát, a korán elhunyt szép ifjú leányt sokan megkönnyezték őszinte könnyekkel.

Errébb a város belseje felé akkor is úgy állt és terpeszkedett a Gortvay-ház, mint most. De mégsem! Szebb volt, magasabbnak látszott, mert a felnövekedett országút és az utcarendezés akkor még nem sülyesztette be a földbe. Úri diákok, nevelők előkelő lakóhelye volt. A Szemere-családtól vásárolta Gortvay, azzal a jó reménységgel, hogy nagy ebédlőjét megtöltik majd a rác és szerb jogászok, akik jófajta arannyal fizetik a kosztot és lakást. Úgy hallottuk, hogy fizették is, de mi már nem ismertük sem Gortvayt, sem a szerb és rác jogászokat, mert 1848. és 1849. után a rác és szerb jogászoknak nem jó levegőjük lett volna Sárospatakon.

Maga Gortvay is, a *Kövy Sándor* utódja, az alkuvást nem ismerő magyarok közé tartozott és semmiféle rábeszélésre nem hajtotta meg a fejét a zsarnoki kormány ama követelése előtt, hogy a bécsi Centralblattban megjelenő s az egész birodalomra kiható rendeleteket és törvényeket magyarázza diákjainak. A zsarnok kormány aztán megszüntette itt a jogakadémiát, de nem törte igába a hazai jog professorát . . . Özvegye nem sokáig siratta, férjhez ment, majd jó lovakat tartott s a széniorok, a gavallér-diákok az ő fogatán repültek a majálisokra, vagy Újhelybe s a vidéki kirándulásokra.

A Gortvay-házon innen, ahol most egy félelemletes szögletépület két utcára könyököl, egy ütött-kopott földszintes ház szégyenkezett. Végképen nem illett a

Gortvay-ház és a főiskola szomszédságába. Volt korcsma-hely, uzsorás kalitka, zálogház-féle is, de volt diák-lakás is — közelségénél fogva. A szemeink előtt nőtt a helyére a *Kolosseum*, a Kolos theol. tanár által emeltetett csinos épület, vagy a diákok által úgynevezett *Kolozs-vár*. Nehezen szívlelték a theologus diákok, hogy az építtető tanár előadásközben is ki-kinyitotta a főiskolai nagy épület éjszaki szöglet-ablakát a 2-ik emeleten és rendelkezett az építőkkel — néha harsányan és keményen is. A Collégium papjának — mert az is volt Kolos — ezt a gyakorlatiasságát növekedő háborgás kísérte és sok egyéb földi hiábavalósággal együtt eleven szénné lett a gazda fején, aki aztán a tanári hivatalát elhagyta és emberekkel és világgal meghasonlva, önként sietett a halálba. — Egy-két nagyobb diákmulatság és éjjeli zene emléke is megújul még lelkünkben, ha erre — a később úgynevezett *Németujvárra*, vagy *Bánszállásra* rátekintünk. Nem hiába szegletház, de sokan is beleütődtek az évek folyamán különböző címek és összeköttetések révén. „A virágnak megtiltani nem lehet“ ...

A Collégium? Ez sem egészen az, amivé 1821-ben lett. Más a környéke, más a tetőzete, mások a kapui, hiányzik a lépcsőzete a két kis kapu elől, a régiek gyalogösvénye és pihenő tanyája. Egyéb is hiányzik — a diákja, a lelke, a méhkasból a méh. Nem így volt ez a mi diákkorunkban!

A nagy épületnek majdnem minden ablaka diák-fejekkel ékeskedett nappal és gyertya, vagy olajlámpa fénnel mosolygott este. Tele volt dallal, zajjal, vidámsággal, pajzánsággal. Mikor végigharsant a folyosón az „ablakra“ szó, a diák: a bennlakó és a vendég versenyezve rohant és ablakot nyitott és hamiskodott olyanformán, mint a közbeszólásaikkal mostanában a honatyák. Egy csinos fogat, egy szép asszony, vagy leány,

valami szokatlan jelenség (komédiások, medve, majom-táncoltatók stb.) mind elég nagy ok volt arra, hogy a diák ablakhoz csődítse egymást és élvezzen, kacagjon, kritizáljon, néha bizony nem az átvonulók gyönyörűségére . . .

Voltak más collegiumi jelszavak is, amik lázba vitték a bennlakó diákságot. Ilyen volt az „*ad arma*“ („fegyverre“) és az „*incendium*“ („tűz van.“).

A „*fegyverre*“ szóra a mi diákkorunkban már alig volt szükség. Viharos idők emléke az, amikor irigy hatalmak settenkedtek a collegium körül, hogy elnyelhessék azt, vagy amikor az idegen katonasággal ütött össze a diákság, hogy a magyar virtusnak tiszteletet szerezzen. Egy „*ad arma*“ azonban a mi diákkorunkban is elhangzott. A collegium híres volt arról, hogy idegenek nem jártak át rajta, belé se igen merészkedtek bemenni, ha csak nem valamely alkalmas fedezettel. Kivételt képeztek a dohányáruló férfiak és asszonyok és a virsli-áruló legény. Ha a csempészeket megszorította a városon a finánc, azok neki vetették magokat a collegiumnak és mentve voltak. Nehéz volt ezt a hatalom őreibeinek bosszúlatlanul tűrni. 1859-ben aztán az történt, hogy egy egész csapat finánc szállta meg Sárospatakat egyenesen azzal a céllal, hogy a collegiumot végigvisitálják. Megharsant az „*ad arma*“ s mint egy felriasztott fogoly-csapat rohant le zúgva, dübörögve a diákság az emeletekről s ki a földszintről a nagy porta alá s ki az utcára, ahol a fináncok mutatkozni kezdtek. A gátját szakító folyó vagy a legfélelmesebb jégzajlás sem lehet ellenállhatatlanabb, mint ez a fiatal sereg. A fináncok megállottak egy pillanatra, majd „*balra át*“-tal a „*Fellegvár*“ felé vették útjukat, amely szintén bevádolt fészek volt. A collegiumot már nem kellett félteni; nem a dohányt sem, mert ami csak füstnek való volt a nagy

épületben, azt a diákság nagy hirtelenséggel összehordta egy szobába a középső soron és ráírták ökölnyi betűkkel a szoba ajtajára, hogy „*aki belép, halál fia.*” Biztosak voltak benne, hogy nem lép be senki, a finánc-kapitány sem.

Dehát a fellelgyári diáksággal mi lesz? „*Ad arma*“ zúgott a jelszó újra és rohant a collegiumi diákság a bajtársak megmentésére. A Jupiter-fejű, a Herkules-termetű Végh János, a későbbi nagykövesdi lelkész, mint valami kibontott hadi zászló nyomult előre a csapat élén. „*Hol a finánc, hol a finánc?*“ kiáltotta vele s utána száz meg száz torok és aki fért, tört előre a fellelgyár kigyózó lépcsőzetén. A fináncok már forgatták a gyanús faládákat s bizonyosan érezték a tartalmuk illatát. Ott terem Végh János, ahol legnagyobb a veszély és kiegyenesedve a szoba közepén s két kezét szétterjesztve és meglengetve a levegőben, ordítja mint egy sebzett oroszlán: „*Hol a finánc?*“ A sapkája tetejét surolták már a nagy markai egy-egy fináncnak, de ő csak harsogott tovább és lengette kezeit, mint valami dárdákat. — És ezzel a vértelen támadással szépen elérte, hogy a finánc, amennyi volt, — kámforrá lett és nem mutatkozott többé a collegium környékén soha.

Az „incendium“ a tüzet jelezte. Riasztónak ez is megjárta, de nem volt félelmetes. Omlott a diák erre a szóra is, de nem izgatódott. Legjobban szerettük, ha tanítási óra előtt vagy alatt hangzott, mert leszámolhattunk egy-két órával, illetőleg tartalékba tehattük a megtanúltakat. Az évszakokra való tekintettel leginkább kívántuk a késő őszi tüzeket, amikor a padláson ott volt már az aszalt és aszalatlan gyümölcs, a dió, a lekvár és egyéb földi jó. Gyönyörűség volt ilyenkor tüzet oltani vagy háztetőket bontani ott is, ahol nem épen fenyegetett a veszély.

Mássa lett a collegium az u. n. udvari részeiben is. Régebben mintha csak védelemre lett volna berendezve, a telek derekán egy épület-sor huzódott végig, a közepén alacsony bolthajtású átjárással, felette toronnyal, s ebben csengettyűkkel. Egészen alkalmas hely és berendezkedés közeledő ellenség észrevételére és a vészjel megadására. A szívünkbe nyilallott, amikor ezt a tornyot és az alatta levő tantermeket bontani kezdték a 70-es években s ott hagyták magára — a multak emlékeül — azt a részét az „U” alakú épület-csoportnak, amely legkevésbé illet be az egésznek rendszerébe. — Úgy áll most is, mint egy árva-gólya.

A collegium udvara — tagadhatatlanul — sokat nyert ezzel a rendezkedéssel. Elvesztette zárdaszerűségét, nyílttá, tágassá, napfényessé lett. Mikor 1890-ben a bibliafordítók társasága itt járt a főiskolában, *Szász Károly*, a Dunamellék püspöke, a bibliafordító társaság elnöke nem tudott kifogyni a dicséretből az udvar látára. „Ő mennyi itt a levegő, — az áldott levegő!”

Ezért a levegőért áldozatul estek itt is a bennlakások, az u. n. paradicsomsori hires nagy kamarák és áldozatul esett a még fiatal téli tornacsarnok is, amely ott állt nagy szélesen a mostani természettani muzeum és tanterem helyén, mint valami országútmenti nagy állás. Szülőföldembeli ifjú volt benne az első tornatanító, a nagy szeretettel szeretett *Halmy Károly*, a második pedig egy kedvelt tanuló társam, *Katinszky Lajos*, a 4-ik gimnáziumi osztálybeli zömök, erőteljű duzzadó siheder, aki időelőtti nagy feladataival való birkózása körben szerette meg magának a korai halált. Jól aludtam — virrasztás közben a koporsójában. — Emlékét a „*Katinszky alapítvány*” őrzi a Magy. Irod. Önképző-társulatban.

Mi, akik láttuk az ősi épületek romjait s a piszkot,

gazit, ami azok között a keleti oldalon felszaporodott, mi tudjuk igazán, hogy milyen előnyös változáson ment át a sárospataki főiskola nagy telke 1859 óta. Egy előkelő idegen, aki a most u. n. Kossuth-utcából lépett be a főiskola udvarába pár évvel ezelőtt, édes megdöbbenéssel kiáltott fel: „mintha csak egy szép templomba lépnék!”

Megváltozott a collegium egész környéke is . . . Az északkeleti oldalán 3, a délkeletin négy épületet bontatott el az előljáróság akkor, amikor a mostani akadémiai és gimnáziumi tantermeket s természettani muzeumot — részben a régi alapokon — kiépítette. Emlékezetes épület volt valamennyi *nekünk, diákoknak*; kettő kivételével (a „Fehér lú“-korcsma, amelynek falazatából most is áll még egy részlet a mostani kis köz vagy „kutya-szorító“ felé és a Jónás csizmadia házacska) mindenik régi, zsufolt diák-tanya, egy pedig épen tanári lak volt, amelyik odahúzódott a most még fennálló öreg épület mellé, mintha védelmet várna tőle. Ebben lakott *Szücs István*, a már szinte mondai alakká változott szépírási és rajztanár, a diák-szótár szerint „*patri*.” A lakása mellett kanyargott az ú. n. *kutyaszorító*, amelynek némely pontján két természetes ember alig térhetett ki egymásnak, s megesett, hogy a vizes dézsa a Bodrogról jövő szolgáló fejéről rázuhant a kitérni akaró utas fejére. A mostani ifjúsági kórháznak, a volt nyomdász-lakásnak kegyelmezett csak az előljáróság rendező keze, de erről se ismer rá már senki a régi fajtájára. A collegium keleti kijáratával szemben, Végh B. ügyvéd csinos háza helyén gubbaszkodott ezelőtt 50 évvel az a kis rozoga viskó, amelyben a híres Áron-köfa lakott. Rettenetes sorsa volt ennek a düledező épületnek és hirhedt gazdájának. Esténként a nagy veres-kapu bezárása után a bennlakó diákgyerekék közáporral (a régi romok hulladékaival)

árasztották el azt a szánalmas viskót, nappal pedig temérdek csalafintasággal boszantották a lakóját, mint zug-kereskedőt. Szemünk láttára emelkedett a helyén a mostani csinos épület, s mint cukrászda, casino több időn át kedvelt diák és polgári találkozóhely volt.

A collegium nyugati oldalán elterülő főiskolakert, — az is megváltozott. Az egykori temető és szemétdög helyén a főiskolai ifjuság a saját erejével teremtetten ezt a kedves ligetet és készítette ennek kökerítését 1844-től. Csak 6-od, 8-adrésnyi volt, mint a mai, annál könnyebben megtelt tanuló diákkal, játszó gyermekekkel. A déli része, a bejárat baloldalán fekvő terület, ahol most a Tompa-szobor áll, mint az ifjuság kegyeletének szép bizonyága, — sokáig, a kert megnagyobbozásáig, játszótér volt, majd botanikus kert. Szerda, szombat délutánonként s vasárnap délután egymás ellen iparkodtunk itt helyet foglalni a játékos kedvünkkel. Járt a kapó, teli gumi-labdával is, a kifutó, a teke, a csülök, a cseszli, a disznócska, a molnárka s benn a fák között a köfalacska és a gombozás. Mikor az öreg diákságnak úgy tetszett, hogy ő is kapózzék és kifutózzék, mi, az aprók, szépen meglapultunk és megelégedtünk azzal, ha egy-két híresebb diákot a labdakereséssel és továbbbírással kiszolgálhattunk. A virtus tetőpontjára az jutott el, mint labdaütő, aki a játszótér nyugati határáról ki tudta törni a rajzterem ablakát, a mostani tanácsteremét. „Ritkán esett; de megesett.“

Ezen a játszótéren, a volt temető felett állott az az óriási deszkaépület, amely a főiskola 300-ados fennállásának s a Lorántfy Zsuzsánna halálának 200-ados évfordulóján *étkezőteremül és tánc helyiségül* szolgált. A zsarnokság körmei közül szabaduló nemzet legjobb-jainak nagy találkozója volt az az ünnep s akik olyan szerencsések voltunk, hogy láthattuk azt a tüneményes

találkozót, sohasem fogjuk azt elfelejteni ; mintha kacagányos őseink támadtak volna fel történelmünk hős asszonyaival, úgy festett itt az a temérdek férfi és női diszmagyar ruha s az a temérdek családi ékszer. 22 év múlva az énekkar és önképzőtársaság és a református egyház jubiláris ünnepén (pár évvel ezelőtt) a főiskola új kertje is részesült ilyen nagyobb arányú zarándokolásban, de azt az 1860-ikat nem érte utól egyik sem s talán nem éri utól többé semmiféle zarándokolás soha.

Rendes hétköznapokon az iskolakert minden bokra zúgott egy-egy méhecske zajától. Sok tanulónak megvolt a megszokott helye, s hogy biztosítsa azt, már ott találta a hajnal, sőt — meseként hangzik, pedig igaz — aratási vizsga felé akárhány tanuló akadt olyan, aki szerény szalmazsákján vagy anélkül is ott aludta át az éjszakát, a könyveit használva párnául.

A régi kert ott végződött nyugat felé, ahol most a tornatér kezdődik. Mellette mezei dűlő-út vonúlt el, amely összekötötte a *Majorok közét*, a mostani *Vay-utcát* a *Bába-gödrével*, oda vezetve annak vizét is. A dűlő-úton túl már mezőség volt, szántó-vető földek, amelyekre nézve teljességgel nem volt szerencse az iskolakert közelsége. Az aranykalász, a krumpli, a tarlórépa stb. . . bizony egyik sem volt az apró diákra nézve „ne bántsd virág.”

Téli időben ezt a mezőséget hófúvások borították rendszerint, fel a Csillag-ház, a mostani postaépület cseréptetőzetéig s az is megtörtént, — tudjuk még némelyek — hogy ott táncoltunk a hóval takart épület cseréptetőzetén. Amint az új kert növekedésnek indult (1876. óta), a hófúvások elmaradtak, vagy meghuzódtak a kibővült kert északnyugati oldalán.

Szép ez az átváltozott, megnövekedett iskolai kert, talán nem is tudjuk eléggé megbecsülni, — de nekem

— Isten bocsássa meg! — értékesebb a régi, mert kicsinysége mellett is több volt benne a tanuló diák. Meg azt ők magok építették — a régi diákok!! — A régi szeretettel!

Ötven év! Ki hitte volna, hogy az iskola-kert valaha odáig nyúlik, hogy tőszomszédjává lesz „Amerika“?! Ki hitte volna, hogy a dübörgő vonatok mozgonyainak köszénfüstje és a korcsmai hősök rikácsolása fogja itt valaha a tanulni akaró diákot idegesíteni?!

Akármerre tekintünk: a változás bizonyosságai mindenütt. A főiskola déli oldalán a *Kovács*, most *Rákóczi*-utcán, a mostani emeletes épület helyén szerény földszintes ház állott, híres diákfészek. Itt lakott az a szerencsétlen ifjú is, akit, mint javíthatatlan kártyást, a VI. osztály tanterme előtt nyilvánosan pálcáztatott meg a tanári kar 1864-ben — rettentő például. Az utolsó volt, aki ilyen megaláztatásban részesült, de nem utolsó a kártya bolondjai között! Ez épülettel szemben úgy állott a mostani főiskolai internatus, mint jelenleg. Bükky, Kanta, Szakácsy, Zsindely-nevekre hallgatott az idő folyamán, ma a főiskoláé s a régi szép gyümölcsös-kert ma már tápintézet, táncterem, hangversenytér. 1784-ig még ez is temető volt. Elsenyvedt koporsók egész sorozata, porló csontok, gyűrűk, mellkeresztek, gyöngynyakékek bizonyították az építés közben, hogy csakugyan az volt.

Temérdek diák laktanyája s a legjobb nevű gazdasszonyok bérháza volt sok időn át. Itt lakott — a mostani konyha-szobában — Angelics German szerb jogász is (1841), aki 1882-ben szerb patriarkhává lett s a főiskolai tanári kart is meghívta a beigtatási ünnepélyére. Milyen drága kép élhetett ennek a magasra jutott férfiúnak a lelkében a sárospataki főiskoláról!! A neve sokáig ott volt bevésve a volt szobája ablakán! Itt

laktak a 60-as években a Csoma, Meczner, Téglássy úri családok tagjai Kiss Áronnal, a nevelőjükkel.

A telek déli végén a Vay-kastély, az u. n. „Fellegrvár“ épüget tolaodott égfelé ötven évvel ezelőtt is, mint most. Sokáig borzalommal néztünk a tetejére. mert a padlásán lőtte meg magát *Profét Lajos*, a „szép szőke diák“, akinek alapítvány őrzí a nevét a Magyar Irod. Önképző Társulatban.

A Bükky-ház mellett s vele szemben régi tanári lakások állottak s állanak most is. Sokat tudnának beszélni versengő tanárnőkről, tudós professorok töprengéseiről s a Bajusz József 4-es fogatáról is, amellyel itt kellett magát az egyik ház gyönyörűséges hajadonával.

A Katona György erőttől duzzadó emeletes háza helyén kacsák, libák fürödték még az 50-es évek elején, majd egy mihaszna-kert vesztegelt ott sokáig — az osztozkodó atyafiak bölcsességének igazolására.

Mellette *Apáthy* professzor lakott a bűbájos feleségével és szép két leányával. Ragyogott ez a ház a tisztaságtól a mi időnkben s herceg Bretzenheim sem tudta megállani, hogy észre ne vegye. A ragyogó ház egyszer csak gyászba borult; az apa után (1861) pár év múlva meghalt nagy hirtelenséggel Sárospatak legszebb leánya — a kisebbik — a 60-as években. Igézetes szép volt — úgy mondták a nagy diákok — a terítőn is!! Nem akarták eltemetni, pedig a professor-családok halottjainak a diák volt a „Szent Mihály lova“, s mikor mégis eltemették, megsiratták, elhatározta néhány rajongó, hogy felássza s vigyáztatni kellett a sírt, hogy úgy ne legyen.

A takarékpénztár két rozszant épületet pótol. A szőgleten álló egy ideig keresztyén korcsma volt (nem sokra vitte a gazdája!) majd asztalosműhely; a másik egy piszkos tanya, épüget, mint a keleti oldalon az

Apáthy-féle épület szomszédja, amelyet többszöri kísérlet mellett is, alig tudtak a kísérletezők tűzzel elpusztítani. Beh sok diákemlék fűződik ahoz a patics-házhoz, annak kidőlt-bedőlt oldalaihoz! Szebb s kívánatosabb volt belül, mint kívül.

Szomszédja, az emeletes ház, a *Zsarnay Lajos* emlékét őrzi a mi gyermeki lelkünkben. Az erkélyéről fogadta a fáklyás zenét, amellyel püspökké választása alkalmával megtisztelték (1860.). Majd *Antalfy János* lakta, a nagy nyughatatlan, a tápintézet, uszoda tervezője, aki végre is elszámította magát a sokféle terv és vállalat között és keseredetten halt meg.

A szemben álló kis emeletes épület a főiskola háza volt a legújabb időkig. Mi *Pálkövi Antal* tanárt találtuk itt benne, aki sarkantyús csizmában járt a collegiumba, aki végigharcolta az 1848—49-iki szabadságharcot s mikor német nyelvet kellett volna tanítania az iskolában, lelkesen magyarázta tanítványainak a szabadságharc történetét. Busuló magyar volt s a lelkét belehelte a könyveibe, amelyek közül egyet („Magyarország története”) a zsarnoki censura a tiltott könyvek sorába emelt . . . .

A Zsarnay háza mellett a Kálniczky professor háza volt az a barokk stílusú magas földszintes hajlék. Ott díszlett a család címere is a homlokán mindaddig, míg mostani tulajdonosa meg nem vásárolta. Az áldott lelkű jó öreg tanárt egyszerre kísértük ki a sírba Apáthy Jánossal 1861-ben. Egyik fia orvosa volt a főiskolának s férfikora delén hunyt el.

Mellette szerénykedett a Nagy András-féle ház; az egyetlen, amelynek padlás-szobája is volt, amelyben diákok tanyáztak. „Róka-lyuk” volt a diákneve. Ez is megváltozott, meg körülte is, vele szemben is sok minden. Csak a mostani csillag-korcsma és a Csoma

professzor háza áll régi formájában az egész Rákóczi-utcán. Csoma öles nagy ember, mint egy cyclops, alig fért be a szerény ház ajtaján, de boldog volt vele. Harcias természetéhez, amivel Erdélyi Jánost is sokszor megkeserítette, nehezen illett ez az alázatosan hajló épület, de csak megélték együtt! Harcias természetű volt egyik leánya is, csakúgy szórta a kis diákoknak a „servus“-t s bizony, hogy dühösködünk miatta.

A Galgóczy Károly, most dr. Finkey Ferenc háza helyén a 300-ados ünnepélykor még kert volt, de alkalmi szinkörnek alakítva. Itt játszott a híres Egressy Gábor a leghíresebb szerepét, a Bánk bánt, de mi — gyermekek — csak a deszka-falazat hasítékain élvezhettük. A felépült ház előtt sokáig hevert egy hatalmas faragott kődarab s úgy illett rá a gazdája, az öreg Galgóczy a maga szittyá képével, zordon alakjával, hosszúszárú pipájával. Mintha csak erre vonuló őseink hagyták volna itt emlékezetnek okáért!

A Ballagi-féle házat Erdélyi János, a költő, a bölcész, a kritikus építtette s itt halt meg 1868-ban. Ott nyugszik sok más kitűnőséggel együtt a kálvinista temetőben. Utána a báró Vay Henriknéjé volt, aki fiait jött ide neveltetni a Vay-család hagyományainak megfelelően. A legnagyobb fia, Henrik, báró létére is meg akarta próbálni az ünnepi legátusságot, de noha eljutott az általa választott legatióba, a szószékre már nem mehetett fel, hirtelen betegség vetett véget szép ifjú életének és ref. egyházunk sok szép számításának is.*

Ötven év! Ő bizony megváltozott itt minden; de a legtöbb — hála Istennek — előnyösen. Az egykori Kossuth-kaszárnyából tanítóképezde, az egykori lovaskaszárnyából gőzmalom, a lovaglótérből képezdei

* Lásd a főiskola gyászünnepélyének leírását 1875.

gyümölcsös kert, a Pátek-vendéglő helyén faraktár, a Nagy András uram üres telkén zsidó-templom, a Botkú korcsma helyén református fiú-népiskola, a bűzzel-vérrel áradó, ronda mészárszékek helyén a Piac-, vagy most Kossuth-utcán a kereskedések egész sorozata, az „obesteri“ lakból apácázárda és róm. katolikus leányiskola, a régi typografia helyén tanári lak, a Bagdi uram alacsony házikója helyén vendéglő (Vadászkürt). Betelt lassanként az a nagy gödör is, a hajdani vár-árok, amely ott tátongott a Perényi-templom körül (most katolikus atyánkfiaiinak temploma), amelybe mi még szánkázni jártunk. A templom sírboltjába Perényiek, Rákócziak hamvaihoz járulnánk most szent kegyelettel, ha a türelmetlenség ki nem szórta volna azokat a nekünk örökre drága emlékű porokat. Ott temették el Lorántfy Zsuzsánnát is, a fejedelmi asszonyok örök eszményképét. Az ő porait is széthordta a szél.

Amin legkevésbé látszik az 50 év nyoma, az az árpádkori vár romja, a Perényi-Lorántfy és Bretzenheim-féle várkastély és a vár szépséges kertje. Mikor még nyitva volt előttünk ez a kert, megtöltöttük minden zegét-zugát. Platánjai, juharai, hárs- és gesztenyefái mintha csak testvéreink lettek volna. A kőfalak simább köveibe belevésgéltük a nevünket, néha még a fa kérgebe is. Merészkedtünk a romokon járásban és kérdegettük a romokat, mikor a tanárunk úgy rendelte, hogy írjunk elegiát a pataki várról. Egynémelyik hiába kérdezgette, hiába merengett, a romok nem akarták kisegíteni. A másik, aki jobban belenézett a történelembe s tudott valamit I., II. Endréről, V-ik Istvánról, Kun Lászlóról, Szent Erzsébetről és a Bocskay-Bethlen-Rákóczi-Thököly és II. Rákóczi Ferencz-féle szabadságharcokról, az iránt a romok előzékenyebbek voltak és hirdették, beszéltek, susogták, hogy *itt hajdan szebb*.

élet volt! . . . Hallotta a tárogatók, vadászkürtök rivalgását, a vadászebek csaholását, a vadász- és harci paripák nyerítését, tüsszögését, a hadi szekerek dühörgését s látta a romok felett glóriában a Szent Erzsébeteket, Lorántfy Zsuzsánnákat, Zrinyi Ilonákat s látta a Bodrog hullámain úszó hajókat, dereglyéket s a harci tüztől hevített katonák ezereit: a cseheket, a kurucokat, a török és tatár-hordákat, az ellenséget és a jó barátot.

Ha egyszer az ember feljuthat az u. n. *verestoronyba* és széthordozhatja tekintetét a négy égtáj felé, akkor már nincs szüksége a képzelőtehetségére sem, mert amit lát, az beválik képzelődésnek is s megszállhatja tőle a költői ihlet is. De ez a kép, bár Isten remeke így is, nem a régi s nem olyan igézetes, mint 50 évvel ezelőtt. Legalább nekem nem olyan!

Hová lettek a vízimalmok a hid tájékaról, amelyek kerekein a legvakmerőbb diákok mutogatták úszóképességüket és a halállal való kacérkodásukat? Hová tűntek a kispataki oldalról a szálak, a fenyő-, tölgy- és kőrisfák összerótt csoportjai, a fürdő diákság vetkező tanyái? Hová lett Kispatak nyílt tekintete, temérdek eperfája? Hová pusztultak a város északi részéről a gyümölcsös kertek, amik a fürdő tanulósnak is tudtak teremni? Ki oltotta be azokat az apró tüzeket, amelyek a bereg-háton mint valami áldozati oltárok füstölögtek és szolgáltatták a diák-gyerekeknek a sült krumplit, a bécsi tökört és a kukoricát? Hová lettek azok az apró folyók a síkról, amelyek mintha a Bodrog és Tisza találkozó útjai lettek volna? Hová lett az a sok ér, tó, amelyek felett a madarak sokfélesége röpkedett, amelyekben kacsá, liba, gém, kócsag, darú, gólya, bibic, bölömbika tanyázott, bűgött, sivalkodott s a sirályok ezre sikongott? Hová lettek azok a gulyák, csordák, juhnyájak, amelyek ott tarkállottak a rónaság

dús legelőin? Hová lettek a nád- és sás-erdők, amelyek a Tompa Mihály lelkét ihlették?

Még mi láttuk, amint szekér szekér után vonult fel a Bodrog hidján s hozta-vitte a halat a pataki, az újhelyi, a kassai piacra. Az elapadt ereken magunk is fogdostuk a potykát, csukát, keszeget, vagy szedtük ki őket a kilyukasztott jégburok alul. Láttuk, amint késő ősszel, vagy télen s kora tavasszal kigyúlt az alsó-határ egy-egy nádasa, sásasa és száz meg száz ölnyi hosszúságban égett egyszerre és meséket meséltünk el látástól a szegény legényekről, a nádi farkasokról.

Még mi láttuk, amint az elszabadult Tisza Kispataknak a hiddal egy vonalban nyúló utcáján *végigvágatott, mint az örült, ki letépte láncát* s láttuk, amint a kispataki házak nyakig ültek a Bodrog és Tisza egyesült árjában a Fazekas-sori alsó épületekkel együtt. Még mi láttuk, amint Nagy-Pataknak a Bodrogra dülő telkeit elnyaldosta a megáradt folyó.

Ötven év! Ma már a Bodrog—Tisza-közén vidám tanyák mosolyognak az utas elé, pacsirta-dal üdvözlő a szántó-vetőt a barázda-billegető begyeskedik a fel-szántott ugaron s aratók víg dala zendül az aranykalászosok zizegésébe. Az ember, a számító, a magaszerező ember elhódította azt a roppant területet a víztől, a halaktól, a madaraktól és birkózik vele. Hiszen, ha aztán ide kötné a föld és az általa elűzött madarak módjára nem ölténé magára a vándorszárnyakat, — új hazát keresvén túl a tengeren!! Vagy ez a vándor-ösztön a nagy közösségből kizavart ember öntudatlan bosszúja csupán?!

Megváltozott minden! Ma már a diák is sört iszik és cigarettázik. Mit szólna ehhez a régi „Jó hal“ és a „Kutyakaparó“? Mit szólnának ehhez a nyárson sült halak és a halász-levek, hogyha volnának és szólni.

tudnának? Mit szólnának ehhez azok a jó módú falusi kúrátorok és presbyterek, akik tanítóért jártak ide a főiskolába, akik kulacsot hoztak, kulacsot vittek, sáros-pataki pipát és csutorát vásároltak s akik fizettek, mint a köles, mikor ráírták a búcsúzó diák nevét a Kutya-kaparó mestergerendájára? Nincs ott már abból egy sem, a helye sincs ott, a nyoma sincs ott.

De én még most is hallom a dalt, amitől kinyílt a Kovács-utcán annakidején minden ablak és könyragyogott sok szép szemben:

„Kezemben van már az úti levelem,
Nem diák már Patakon az én nevem;
Sok víz lefoly még addig a Bodrogon,
Míg engemet lát valaki Patakon“.

Bűbajos képzelet játszik velem! Látom az egylovassal a főiskola főépülete előtt s körülte a nagy és kis diákok élénk csoportját. Supplicálni megy egyik két vén diák messze Dunántúlra, a Balaton környékére, de Pozsonyig s ki tudná meddig, amíg a nagy szünidőből telik. Világot láttak, embereket ismertek, intézményeket tanulmányozhattak s éltek, mint a dalos madár a levegőben és pénzt gyűjtöttek az iskolának, az Alma-Maternek. Látom, amint a szüreti supplicánsok serege oszlik a négy égtáj felé s gyűjt bort, huzát, rozst, főzeléket szintén a főiskolának! Gyönyörűséges iga és könnyű teher volt!

Látom, amint szorgalomszakok végén csapatok húzódnak boldogságtól sugárzó arccal, korcós tarisznyákkal, ütött-kopott ruházatban, néha bizony spárgával kötözött csizmákban s alighogy kijutnak a város végére, nóta fakad az ajkukon és szinte repülnek a szülőföldjük felé. Milyen édes, érdekes közösség! Most értem már, hogy miért tudtuk mi egymást úgy szeretni és

miért volt nekünk a collegium második édes anyánk! Nemcsak ő fáradt, áldozott értünk, hanem mi is fáradtunk érte, mi is szereztünk neki valamit . . .

* * *

Mélyen tisztelt közönség! Ha csak a szívemre kellene hallgatnom, még tovább folytatnám szerény emlékezéseimet. De mert érzem, hogy már eddig is túlságosan visszaéltem a szíves türelmével, csak egy rövid történet meghallgatására kérem.

* * *

Egy kedves tavaszi napon, úgy alkonyat táján, amikor a napszám-munka végefelé jár, a Gombos — Mandulás-völgyből csendesen ügettem fel a Mandulás-hegy egyik gyalog-ösvényén — a hetvenes évek vége felé. Önkéntelenül is egy kiálló szirtdarab felé tartottam, amelyen rendesen megültem egy-két pillanatig, mint a fáradt felhő a bérctetőkön és amelyről legeltetni szoktam a szemem-lelkem a körültem pompázó földi világ szépségeivel s a tájhoz fűződő történeti emlékek felidézésével.

Amint a tetőre értem, egy úrinő állt előttem, épen ama szikladarab mellett, amelyhez én már jogot formáltam. Megismertem azonnal s üdvözöltem tiszteletteljesen. Fogadta szívélyesen, de a széttétekintésemből észrevette, hogy keresek mellette valakit és mosolyogva szólt: „Csodálkozik, — ugy-e — hogy egyedül vagyok? Hát — folytatja, mielőtt felelhettem volna — tudja, tanár úr, én azt a temérdek gyönyörűséget, amit nekem ez a kis hegy olyan pazarul osztogat, nem akarom megosztani senkivel. Ha érzem otthon, hogy valami felesleges teher gyülemlik össze a lelkemen és kezdek meghasonlani az emberekkel, a viszonyokkal, vagy néha-néha még jómagammal is: akkor kisurranok ide,

erre a kis, sziklás halomra, erre a mi kis Sinai-hegyünkre és — meggyógyúlok . . .“

Meghajtottam magam bucsúzóra, hogy ne zavarjam az előkelő úrnő egyedüliségét és lelke gyógyulását. De nyájasan marasztott és maradtam.

És széthordozta szemeit az előttünk és mögöttünk elterülő völgyeken, síkokon, a felettünk ké kellő, barnuló hegyeken és hegycsoportokon és e néma hódolat után, amellyel az ő jó ismerőseit köszöntötte, mint valami ihletett prófétanőnek megnyitak ajkai és mintegy a szemlélettől ittasultan, rajongva kezdte nekem magyarázni Sárospataknak és vidékének elbűvölő természeti előnyeit.

„Óh, szép ez a Sárospatak, — tanár úr — nagyon szép!“

„Nézze csak innen ezt a felséges panorámát! Ha én lehettem volna az a kísértő, akinek a Jézus-Krisztust kellett megkísértenie, én idehoztam volna és az itt kínákozó gyönyörűségekkel próbáltam volna megnyerni az isteni szívét.“

„Tudják-e, érzik-e Önök — sárospatakiak — kérdezte egész neki hevülten, — hogy milyen kies, dús, pompás földi világba helyezte Önöket a Teremtő jó tetszése?!“

Tetszett nekem ez a rajongás és feleletül elmondtam egy esetet.

A várkertbe mentem egy szép vasárnapon s az országút felől a kaszamaták felé tartottam. Három öreg anyókat találtam az útamban, akik élénk taglejtések kíséretében versengettek valami miatt. Megálltam, hogy ne zavarjam őket, de mert ők csak úzték-fűzték a tárgyakat tovább, közelökbe mentem és megkérdeztem, hogy hová valók? Azt hittem, hogy vidékiek. Szinte méltatlankodva bizonykodtak, hogy ők sárospatakiak.

Bátorságot vettem magamnak s megkérdeztem, hogy miről beszélgetnek olyan jóízűn? — „Hát kérem alászan azon csodálkozunk itt, hogy mikor nőhetett ide ez a szép kert, mert a mi fiatal korunkban ezen a tájékon lakóházak voltak!“. . .

Az úrnő — Br. Vay Henrikné — megértette a válaszat és elgondolkozott s majd így felelt: „Hát igen, más a teremő keze és az emberek szeme és szíve is más!“

Sokaknak látni is nehéz; érezni, élvezni és hálásnak lenni még sokkal nehezebb. Vannak hályogos szemek, süket fülek és kérges szívek.

A BOCSKAY-EMLÉKTÁBLA LELEPLEZÉSEKOR.

— Szerencs, 1909. ápril 20. —

Kedves ker. Testvéreim!

Mélyen tisztelt ünneplő gyülekezet!

Egy kellemetes megbízatás teljesítése végett állok itt az ünneplő gyülekezet előtt. Megbízom *Vitányi Bertalan*, ennek a polgári községnek egyik köztisztelőben élő ügyvédje, birtokosa, az e helyen megtelepedett ref. egyház-községnek érdemes tagja; nekünk, sokunknak — közelieknek és távoliaknak — szeretett, nagyrabecsült jó barátunk.

Az a megbízatásom, hogy az ő kegyeletes szívének egyik újabb emlékjelét én ajánljam fel a szerencsi nemes református anyaegyháznak elfogadásra. Boldog vagyok, hogy e megbízatást teljesíthetem!

Amit az ő nevében ezennel ünnepélyesen felajánlok, az egy márvány-tábla, rajta néhány sornyi aranybetű, minden sorban, minden betűben az ő öntudatos, messzebbre néző s messzebbre látó, haza- és egyház-szeretettől ihletett lelke és nemes patriotismusa.

„Csak törpe nép felelhet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket,
A lelkes eljár ősei sirlakához,
S gyűjt régi fénynél új szövétneket,
S ha a jelennek halványul világa,
A régi fény ragyogjon fel honára.“

Igy gondolkozott — a költővel — *Vitányi Bertalan* akkor, amikor magát ez emléktábla megkészíttetésére elhatározta.

Nem tehette a 3-százados évfordulóra — amint szeretne volna, tette tehát most, amikor Isten kegyelméből és segedelme mellett — erőt nyert hozzá az erőtelen.

Nagy eseményekre figyelmeztető jel ez az emléktábla, mélyen tisztelt ünneplő gyülekezet!

Épen ma 303 éve, hogy nemzetünk vitézlő nagyjai a hazánkon vadúl taposó zsarnokság ellen itt, ebben az egyszerű kálvinista templomban, kötöttek véd- és daczövetséget és a siker biztosítása végett *Bocskay Istvánt* Magyarország fejedelmévé kikiáltották. Nagy esemény, nemzet-megváltó esemény volt ez akkor s az marad mindörökké. A nemzet szomorú nagy hete után husvéti feltámadás. Annak a szörnyűséges, gyilkos bécsi és prágai politikának szegezték itt ellene mellüket, fegyverüket, egész szívöket-lelköket ama dicső elődeink; annak a politikának, amelyet így formulázott a történelem: „*tegyük Magyarországot rabbá, aztán koldussá, aztán katolikus-sá s végre németté.*“

Nemcsak a kálvinisták, nem is csak a kálvinisták, lutheránusok és unitáriusok együtt, hanem az egész megalázott, meggyalázott nemzet felriasztott jó szelleme tiltakozott itt az ellen a rettenetes önző, rideg, nemzet-ölő politika ellen.

Ami a szerencsi kálvinista templomban 1605. április 20-dikán történt, azt néhány nap alatt meghallotta az egész ország és milliók visszhangozták a Bocskay jelszavát: „Ha Isten velünk, ki ellenünk?“

És sok vér és szenvedés árán ugyan, de Bocskay a már megtépett nemzetet az ő hajdúival és hős társaival a bécsi sas karmai közül dicsőségesen kiragadta. Így volt, hiszen tudjátok, mert csak pár éve még, hogy szent lelkesedéssel ünnepelték épen itt e nagy esemény 300-ados évfordulóját.

Ezt a nagy, dicső ténny örökíti itt ez a feliratos

márványtábla, amely tehát tiltakozás ma és tiltakozás lesz utolsó darabjáig minden politikai és vallási zsarnokság ellen és bátorító jel is arra, hogy az igazi szabadságszereteten nem bír tartós diadalmat venni semmi zsarnokság. Az Isten, az igazság és szabadság Istene meg nem csúfolható!

Ker. testvéreim! Ünneplő gyülekezet!

„Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak!“ Sorvasztó szél fú minden ellen, amit eddig jónak, szentnek tartottunk. Emberi, szülei, családi, honfiúi, honleányi kötelességeinkről új elméletek burjánznak fel. „A haza minden előtt!“ négy szócskás jelszavunkat a nagy Oceánba fúiasztja sok hideg szívű nemzettestvérünk. Az Isten és istenitisztelet kezd únott fogalommal lenni, a régi dicsőség tiszteletét, a nemzeti nagyok megbecsülését kiszorítja a jog és kenyér naponkénti hangos követelése. Nemzeti és egyházi alkotmányunk minden eresztéke mozog, recseg-ropog. Hogy hová jutunk ezen a sikamlós uton, ezen a veszedelmes lejtőn: — ki tudná azt megmondani? Hát ez az emléktábla legyen itt századokra szóló tiltakozás minden ilyen megtévelyedés ellen; legyen tiltakozás az igazi nagyok tiszteletének elhanyagolása ellen. Legyen kiáltó szó, amelyet mindenki halljon és mindenki megértsen, aki e szent hajlék egy-szerű falai között megjelen, hogy „az igazak, miként az égnek csillagai, örökké fénylenek.“

Keresztyén testvéreim! Ünneplő gyülekezet!

„Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak!“ A haza védelmében, alkotmányunk tiszteletében kezdünk felekezetre bomlani újra és lelkünkben titkos ellenszenv kezd ébredni mindenki iránt, aki nem egyformán hiszi és vallja velünk az Istent és az ő örök törvényeit. Azok a Jézus nevével fényelgő, de idegen szellemtől sugalt alakok, akik ellen Bocskay és hős társai — felekezeti különbség.

nélkül — olyan nagy és indokolt elkeseredettséggel harcoltak: — újra úzik merész és fondor mesterkedésüket, s belopóznak a kunyhókba, palotákba, a gyöngék és erősek szívébe és rabúl ejtik őket és ellenségekké saját nemzettestvéreik iránt.

Mit gondoltok, ker. testvéreim?! Ha Bocskay István és az ő hős társai megjelenhetnének itt ma közöttünk: mit mondanának a jelek láttára?! Nem azt kérdeznék-e, hogy az az igazság, amit ők az ő hulló vérükkel pecsételtek meg, nem igazság többé? Amik régen megírtak, azoknak nincsen tanúságuk többé a négy folyam körül? Hát Isten felesküdt szolgáinak feladata a békesség templomának gyűjtogatása és nem a földi boldogság és a mennyei üdvösség útjainak keresése?! Hát vajjon a haza a felekezeteké-e, vagy a honpolgároké?!

Ker. testvéreim, ünneplő gyülekezet! Ez az emléktábla emlékeztessen bennünket, emlékeztesse a nyomainkba lépő nemzedékeket arra, hogy Bocskay István és az ő hős társai, felekezeti érdekeken felül szerették, védtek, óvták és mentették meg nekünk ezt a sok vihart látott magyar hazát.

Nemes reform. anyaszentegyház! Engedd meg nekem, hogy ez ünnepélyes pillanatban boldognak mondhasalak azért, hogy a te templomod multja szoros kapcsolatban van nemzeti és vallási szabadságharcunk történetével. Engedd meg, hogy boldognak mondhasalak azért is, hogy templomodban nagy eseményekre emlékeztető jeleid vannak, amelyekhez ide hozhatod gyermekeidet, unokáidat és taníthatod őket a nemzeti és vallási szabadság szeretetére s a dicső ősök tiszteletére.

Nem akarlak megsérteni, nemes ref. gyülekezet, azzal a kéréssel, hogy légy hű öre, megbecsülője ez emlékjelnek s a részedül jutott drága emlékjeleknek. Gondolatnak is iszonyú, hogy jöhetne idő e szent gyülekezet

életében, amikor a kövek a falból kiáltozni kezdenének ennek vezérei, nagyjai, kicsinyei, mind köz-, mind polgári rendei ellen. Gondolatnak is iszonyú, hogy ide, a Rákócziak és Bocskayak lelkei boszúló angyalok képében járjanak vissza, mint felbolygatott kísértetek!

Mentsen Isten, hogy ez a jel s ezek a jelek itt kővé és betükké merevedjenek. Sőt inkább annyiszor, amennyiszor lohadni, lankadni kezd itt az egyház- és hazaszeretet: váljanak ez emlékjelekbe foglalt betűk sugárzó lánggá, tűzzé, világító fáklyákká és változzanak harsogó hangokká, szónoklatokká, a veséig ható ítéletekké, hogy ne legyen itt senki se félénk, se gyáva, se hűtlen és hogy mindenki dicsőségének és szent kötelességének tartsa itt a nagy hagyományok becsülését és rendíthetetlen szolgálatát!

És most, nemes gyülekezet, átadom Neked ez emléktáblát, az én jövőbe néző jó barátom ajándékát, s megköszönöm az ő nevében, hogy te ennek itt, a te szent házad falába, helyet adtál s ennek átvétele végett ünnepi érzésekkel ide sereglettél.

Az Isten kegyelme nyugodjék meg rajtad, Szent Gyülekezet! Legyen a te templomodban csendesség és jó békesség házaiddban! Az Isten kegyelme örködjék e szép multú községen, ennek minden rendű, rangú és felekezetű tagjain — mindörökké!

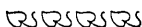
* * *

Az emléktábla felirata ez:

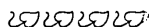
„E SZENT HAJLÉKBAN
SZERVEZKEDTEK HŐS ELŐDEINK

BOCSKAY ISTVÁN

FEJEDELEM VEZÉRLETE ALATT
A NEMZETI ÉS VALLÁSI SZABADSÁG
VÉDELMEZÉSÉRE 1605 ÁPRIL 17—20-IG.
ÖRÖK TISZTELET NEVÖKNEK!”

Elmondtam Szerencsen 1908. ápril, 20.

TÖREDÉKES GONDOLATOK A SÁROSPATAKI FŐISKOLA HELYZETE FELETT, 1893.

Mindig barátjok voltam a kis városokba helyezett közép- és felső iskoláknak, mert a prófétáktól azt tanultam, hogy a szent föld népeinek erkölcsét, gondolkozását, rendszerint a fővárosokból szétfolyó szokások: fényűzés és sok másféle tulságoskodás, sőt undokság rontotta meg. Aztán meg — Isten látja lelkemet! — jobban szeretem az egyszerű, talán kissé ügyetlen vagy félszeg diákot, ha különben jól otthon van az iskolai tanulmányokban, — mint a kávéházakban csiszolódott, zengérájokban, orpheumokban szellemesedett ifjakat, akik kártya és billiárd-asztaloknál tanult fogásaikkal szokták bámulatba ejteni szerény szülőföldjük romlatlan népét, vagy értők verejtékkel izzadó igénytelen szülőiket. — Sohsem szerettem az idő előtt érett gyümölcsöt.

Ezért örülök, hogy p. o. *Pápa* közelebb kezdi magát az ellene indult mozgalom jótékony vizében megerősíteni s újabb századokra felkészíteni. (Csak már tanítóképző-intézetét be ne zárta volna!) Ezért tudok jó lélekkel gondolni arra, hogy *Nagyenyed* még biztosan áll a közvéleményben s roppant alapítványai mellett nem is egy-könnyen fog meginogni alatta a föld. Ezért kívánok én a *sárospataki* főiskolának is hosszú, dicsőséges jövődőt, szent hagyományaihoz való hűséget fiaiban, tanítóiban és előljáróiban.

Igen, a sárospataki főiskolának is, sőt — hogy

hálátlannak ne láttassam — mindenekfelett ennek! Nem tehetek róla, de én úgy tudom szeretni ezt a Rákóczy-félszket, a szabadság-szeretnek ezt a tiszta levegőjű várát, a szegényeknek ezt az igazi édes anyját. Beszélek róla társaságban, négy szemközt s néha magamban is, „titkon, ajtómat behajtva.“ Merengek multján, érdeklődöm jelenének minden mozdulatáért, aggódom jövődjéért s nyújtani szeretném életét hosszú századokra. Olvasgatom értesítőit, tanrendjét, a róla meg-megjelenő hirlapi tudósításokat; tanárainak minden újabb irodalmi sikere mintha az én tisztességemet is gyarapítaná, a tanítványok előmenetelét s önmunkásságuk eredményeit oly gyönyörűséggel szemlélem s élvezem, mintha mindnyájan az én fiaim volnának. Ha itt-ott valami gyöngülést, hiányt, ingadozást veszek észre, vagy ha az elégedetlenség hangjai konganak innen vagy amonnan, lelkemmel szeretném fedezni a rágalom nyilai ellen; no mert hát alig van egyebem — a lelkemnél!

Sokat tűnődöm mostanában, az iskolák mai versenyét, a kormány előre nyomulását mérlegelve, sokat tűnődöm a felett: kibírja-e a sárospataki főiskola a zaklató idők nyomását; megtarthatja-e kivívott helyét, százados méltóságát újabb segélyforrások keresése vagy nyitása nélkül eddig még méltán sokra becsült önállóságának megőrzésével? . . .

E kérdések a tiszáninneri kerület tavaszi gyűlése óta nyugtalanítanak engem különösebben. Mikor ott a főiskola anyagi ügyei szóba kerültek és a sok váratlan kiadás miatt 5 ezer s egy pár száz forint tőke elköltöttnak jelentetett, valami nyomasztó, kínos hangulat vett erőt a gyülekezeten. Aggódás volt-e annak oka, vagy bosszankodás? nem tudtam hirtelen megítélni. Csak lehorgasztott, félrefordított fejeket láttam, csak nehéz sóhajtasokat hallottam ott bizonyos kelletlen morajjal

keverve; de vigasztaló szót, felemelő gondolatot mentől kevesebbet. Ha volna most egy Széchenyi — gondoltam én egy szögletbe kushadva! . . . Egy embert, aki feláll és azt mondja, hogy én a mutatkozó deficit egy részét ezennel felejtanom — ilyet vártam én azzal az érzéssel, amelylyel a vadász a nagy, nemes vad után lelkezendzik; — de hiába vártam . . . E helyett a fogai közül eresztgette ki valaki a rémesen hangzó proféciát: igénybe kell venni az államsegélyt . . . legalább a jogakadémiára nézve. Ez a szó azonban nem keltett visszhangot, de nem lehetetlen, hogy belevette magát a szívekbe s ott végzi csendes, de biztos hódítását.

Öt ezer s egy pár száz forint! . . . Egy egész kerület összes tényezői elégtelenek vagy nem eléggé lelkesültek ez igazoltan elköltött összeg fedezésére . . . Hát nincs-e nekem jogom aggódni az én szeretett főiskolám jövődöbeli önállóságáért?! . . . És ott nyomban a kerületi gyűlés termének egyik szögletében eszembe jutottak a régi idők, a nagy, dicső patronusok s fülemben csengettek a főiskola igazgatóinak évi jelentései a közelmúlt időkből is, amikor egész sorozatát tapsoltuk ott az imateremben a nagylelkű adományozóknak, akik ezerével, százával járultak a kiadások fedezéséhez, vagy a szegény tanulók fentartási költségeihez. . . s ma már mind ennek vége. Változott világ, nehéz idők . . . Az emberek szíve, a tanítványok lelkülete, ó az nem hidegülhetett meg az „Alma mater“ iránt, másutt lehet a baj — gondolám.

De ime ni! A kerület a főiskola györgytarlói birtokának bérlet-ügyét tárgyalja. A hangulat mintha derűsebb volna, az emberek mintha nekibátorkodtak volna: egymásután támadnak a szónokok, akik az elhalt bérlő özvegyének sorsán enyhíteni lovagiasan készek . . . s a főiskola deficitese sorsa feledve van! . . . Kezdtém ott a szögletben összezavarodni. Szemeimet dörzsölni, füleimet

tágítani próbáltam . . . de hiába ! Ugy szeretem a lelkesülő embereket és — tudja Isten miért — nem bírtam a kerület többségének változott hangulatát megérteni . . . Friss levegőre vágytam s kitipegtem a kerületi leányiskola újjá alakított udvarára s lelkem üdülni kezdett. Egy sereg serdülő leány a mi kerületünk pártfogása alatt, a mi iskolánk falai között . . . mégis csak tudunk mi áldozni, mégis csak van valami a mi embereinkben az ősök erényeiből !

Mire visszatértem a gyűlésterembe, épen valamelyes adományokat jelentettek. Ah, tehát végre is megvan ! Ez s ez előkelő a.-borsodi egyház 100, amaz 150, 200 frtot adományoz . . . Ilyen töredékes evangéliumok vetődtek hozzám . . . Még mindig a sárospataki főiskola jövődjé felett töprengő agyam csakhamar összekötötte ez összegeket a főiskola anyagi bajaival . . . de egyszer csak kisül, hogy a debreceni bölcsészeti fakultásról van szó !! Ugy ? ! . . . Békételenkedni szerettem volna, de az jutott hirtelen eszembe, hogy hátha ezek a jóra való s áldozatkész egyházak nem is tudnak arról semmit, hogy a pataki iskolára is ráférnének a szeretet adományai ? ! . . . *Nem úgy van-e, őrálló uraim ? !*

Aztán megint csak nehéz volt nekem odabenn. Pessimistikus hangulatba estem. Elkezdtem embert, embereket mérlegelni, kárhoztatni. Epekedtem valami mentő eszme, egy világosság-sugár után s egyszer csak erős zúgásra ébredek fel s ime ott vagyok a Szinva megszabályozott hullámai felett. Milyen más világ ez itt, mint a régi volt ! Körülte, mellette megújult, megszépült minden. A reformátusok gimnáziumára alig ismer rá annak régibb növendéke. Mi okozta itt ezt a megújódást ? ! A vész csupán, vagy az emberek erős akarata ? ! Vagy az államsegély ? Ez utóbbi kérdéssel megint csak ott lebeggett lelkem az én sárospataki főiskolámnál s hallani vél-

tem azt a fogak közül szivárgó hangot ott a gyűlés-teremben! . . .

Eh, távozz tőlem, Sátán, nem vagyunk talán még odáig! Számolni kezdtem a főiskola mai helyzetével, segélyforrásaival, a létezőkkel s a reménylhetőkkel. Lorántfy Zsuzsánnáink nincsenek, az igaz, s nem is lesznek többé. Fejedelmi mosoly nem sugárzik mi reánk — talán soha. Azok a földi jókban dúskáló nagyok is megfogytak, eltűntek . . . de hát itt van az egyesek helyett egy egész kerület, kettő-három helyett százazrek! . . . Hátha a homokszemek is hegygyé nőhetnének — kellő jóakarattal, elegendő körültekintéssel és bölcseséggel! . . . Dehát ki viseli gondját e homokszemeknek úgy, hogy ezek a sárospataki főiskolának is javára legyenek?! Van-e nálunk a főiskola sorsát munkáló komolyabb jellegű misszió? Ébren tartjuk-e mi az érdeklődést a főiskola ügyei iránt úgy, hogy annak eredményeit is élvezhesük?! . . . Nem tudtam magamnak e kérdésekre megfelelni, pedig bizony szerettem volna . . .

Felelet helyett önként fordult lelkem ama kötelékek keresésére, amelyekkel ma a gyülekezetek s egyházmegyék a sárospataki főiskolával egybekötözték. Szószéki hirdetés, legáció, szupplikáció, forgó tractusok felügyelete, évenkénti gyűlések a főiskolában, évről-évre vizsgák: . . . ezek egy része már csak névben él, másik része pedig csak épen alig. Sajnálkozni kezdtem, hogy úgy meggázoltuk hagyományainkat s eldobáltuk fegyvereinket. Hiszen az a jó emlékü naptár több volt a mi szüleinknek, mint a legbölcsebb patens, vagy mint a legkitünőbb legatus! . . . Azok a forgó tractusok . . . legalább számot adtak sáfarkodásaikról s az egyházmegyén hangulatot támasztottak a főiskola ügyei iránt! . . . Az évenkénti gyűlések?! . . . Mikor e kérdésre keresném lelkemben a választ, ott állok már az Avas tetején s lábaim alatt ott.

nyüzsög, zajlik a rohamosan fejlődő Miskolc-város. Mi csatol minket, mint kerületet e városhoz olyan szorosán? — kérdezém magamtól. Hitsorsosaink számbeli sokasága, a városnak a kerület érdekében hozott áldozatai, vagy csak püspökeink esetleges ott tartózkodása? Hát Sárospatak az ő főiskolájával, a nagy alapítók szellemével, fiaiknak temérdekségével — kisebb, kevesebb nekünk, mint a Szinva és Pecze-parti szépülő város?! Hát a nagy vendéglők kényelme többet ér nekünk Sárospatak egyszerűségénél?! . . . Ez volna hát az üdvezítő misszió, a valódi iskolaügyi politika? . . . Nem, nem!

Zajongó lelkem álmodozóra vált. Láttam apostolokat, akiknek nyelvét az Istenség ujjja érinté; akik mint a gyülekezet angyalai sűrögnek-forognak és nyomaikon áldás fakad. Láttam versenyző híveket: kit fillérrel, kit forinttal, kit 100-al, kit 1000-el egy veszélyeztetett pont körül, s az építők fegyverrel és vakoló kanállal állnak vala a kőfalakon, felettök fényes köd s a ködből szózat hallatszik, a nagy alapítók boldog lelkének szózata: „Jól vagy, hív szolgám, szerelmes fiam!”

Nem lehetne-e csakugyan, hogy a jobb módú egyházak egy-egy alapítvánnyal fűznék magokat a főiskolához s ezt tennék — amennyire tehetnék — az egyházmegyék is?! Nem volna-e az lélekemelő, ha p. o. X. Y. egyház vagy egyházmegye eldicsekednék a maga benső embere előtt azzal, hogy ezt a derék férfiút én adtam, én neveltem fel a hazának, a társadalomnak, az anyaszentegyháznak?! . . . Nem lehetne-e, ha más úton is, melegebbé, termékenyebbé tenni a főiskolának a gyülekezetekhez és egyházmegyékhez való viszonyát?!

A gyülekezetektől és egyházmegyéktől egészen természetes eszmetársítás és fokozatos haladás útján jutottam ismét a kerülethez, mint anazok foglalatához. Mije is a kerület a főiskolának? — kérdém magamtól s még mindig

a kerületi gyűlés egyes jeleneteinek hatása alatt álló lelkeimtől . . .

Mije?! . . . Felügyelője, őre, számoltatója, bírása s felelős gondviselője Isten és emberek előtt! Választja a főiskola algondnokait, igazgató-tanácsosait, gazdasági választmányának elnökét, ügyvédjét, a tanárokat; tehát mindazokat, akik a főiskola anyagi és szellemi előhaladásának főtenyezői. Megengedi a diákoknak, hogy legatioba járhassanak s megkívánja a gyülekezetektől, hogy filléreikkel évről-évre segítsenek valamit a főiskola közterheinek emelésében sat.

Szép jogok, felséges hatalom; . . de hát megélhet-e a főiskola a felügyeletnek és patrocínálásnak ilyen föltételei mellett s haladhat-e a haladó idővel?! . . . Felelet helyett egy újabb kérdés toluult agyamba, az t. i.: *ki viseli ugyan a felügyelet költségeit?! És emlékeztem régi időkről. . . Láttam robogó társzekereket, amelyek szinte roskadoznak a rájuk halmozott teher alatt; szakácsokat, amint sűrögnek-forognak urok parancsára és hordanak elő annak élés-kamarájából ót és újat s a szegények kívánnak megelégedni a lehullott morzsalékokkal. . . Letűnt idők, boldog emlékü patriarkhalizmus! Előveszem a főiskola évi számadásairól szóló jegyzőkönyveket s ime ott feketéllik e tétel is: *felügyeleti költségek*: 1200 frt. Kapok a kerület legfrissebb jegyzőkönyve után, kutatom a számadási tételek között a sárospataki főiskolát s ime talállok két tételt: egyik a *Teleky-Szentes-Szeremley-alap-pénztár*, amely Patakra küldött 910 frtot, a másik a *Vay-Mocsáry-alap*, amelyből szintén Patakra folyt: 7000 frt. . . Többet nem lelek még nagyító üveggel sem. De lelek egyebet, ami gondolkodóba ejt. Nevezetesen: *tiszti fizetések* címén 1) 2922 frt 90 krt, 2) 210 frtot, 3) 715 frtot, 4) 346 frt 66 krt; összesen tehát 4194 frt 56 krt. Nincs ugyan bennem*

egy szemernyi sem a pénzügyminiszter-fajtából, de az villant meg mégis az agyamban, hogy *ha a kerületi és főiskolai tőkék együtt kezeltetnének, meg lehetne legalább azt az összeget takarítani, amennyibe a főiskola ellenőrzése és kormányzása kerül, sőt talán valamivel még többet is!* Nem így van-e, őrálló Uraim?!

Kettőt nem tudtam magammal megértetni a kerületi jegyzőkönyv számtételei közül sehogysem. Egyik az, hogy ha már vannak bizonyos alapok, amelyek kamatai Sárospatakot illetik: miért kell azok járulékait *küldeni*, s miért nincsenek azok Sárospatakon, a főiskolát illető többi tőkék között?! . . . A másik pedig az a 715 frtos tisztifizetés a Vay-Mocsáry-alapból! . . . Ilyen tételt — ha jól emlékezem — nem tűr meg az alapítványnak sem betűje, sem szelleme! . . . Nekem úgy rémlik, mintha *ezt az alapot ingyen tartoznék a kerület a főiskola javára gyümölcösöztetni!* . . . Nem teheti!? — Kínálja meg vele Sárospatakot, de ha már nem adhat a főiskolának a maga keveséből — legalább ne tegyen úgy, mint a mythologiai Saturnus, aki megeszi a maga gyermekeit.

Miért tagadnám? A kerület és a sárospataki főiskola egymáshoz való viszonya s ennek szálai — nem elégíthetik ki lelkemet. Másféle atyáskodást gondoltam és szeretnék én a főiskola iránt. Jeleket kívánnék látni: az élő szeretetnek, az örökké éber gondoskodásnak jeleit! Bizonyos aggodalmaskodó igyekezetnek, sőt mondhatnám szorongásnak bizonyítékai kellenének nekem a kerület részéről; . . . de ilyeneket nem találtam, ilyenek talán nincsenek is. . . Megint csak oda tévedtem, ahová az egyházmegyékkal s bántott, hogy az egyházkerület címén sem egyetlen tanári katedra, sem egyetlen alapítvány nem fordul elő a főiskola történetében, nem legalább újabb évi értesítőiben. Hogy ennek a szegénység volna az oka, ezt nem tudtam magammal

elhitetni! . . . Inkább tán a magyar kálvinizmus nemesi jellege, amely nem örömet agságoskodik a holnap dolgain s a verőfényes napok alatt nem szeret gondolni a szűk esztendőkre. — Mintha a kerület maga is abban a boldog hitben ringatózott volna egyideig, mint a közönség nagyrésze, hogy ott van az angol bankban az a sok millió! . . .

Kivezető utakat keresve az államsegélyes idők fenyegetései ellen: — eszembe jutott *Sárospatak városa* is. Egy nagy kiterjedésű, erdővel, rétekkel, szántó-vető földekkel gazdagon megáldott város . . . kiváltságokkal még ma is, mint a régi birtokosok a jobbágy-világban. Hát ez ugyan mit tett és tesz a területére helyezett világító oszlop fényének emeléseért?! — Debrecenről országosan tudva van, hogy a ref. collegiumnak egyik legfőbb patronusa, újabb szükségeiben is folytonos gyámolítója, elannyira, hogy a collegium adminisztrációjában is tisztos része van. *Pápáról* csak a legközelebbi idő igazolta, hogy — mint város — nagy áldozatokra riadt attól a hírtől, hogy főiskolája veszendőben van. . . Hát Sárospatak?!

Forgatom a régi s újabb értesítőket, a kerületi jegyzőkönyveket . . . Sárospatak városának nevét nem találom. . . De mégis! A főiskola kertjéhez ajándékkul adott körülbelől 6 hold földet azzal a kikötéssel, hogy a kert a művelt közönség számára is megnyitassék. Fentartási költségekre nem adott semmit!! A kert — mint tudom — árnyékot vet ma már a város csirkefogóira is s egy-egy előljárássra hivatott férfiu büszkén pillant be a kedves, hűs berekbe, mintha a főiskolával szemben minden kötelességüket jól végezték volna. Városi alapítvány a főiskolának, a főiskolában egy szegény pataki fiúnak; alapítvány talán egy jogtanári katedrára, amely bizony elég közérdekű és felekezeti-

nélküli volna; talán a pataki hölgyek alapítványa a tornászat emelésére, az önképzési hajlam fokozására, vagy egy-egy értékesebb ajándék valamely muzeum számára?! . . . ilyenféleképp, mint a Kálmán-féle boszorkányokról „nulla quaestio fiat“. — Ugyan tudja-e Sárospatak, mint város, hogy miye neki a collegium s. hogy mivé lenne ő e collegium nélkül?! . . .

Dehát ki legyen felelős azért, hogy Sárospatak — mint város — hideg-rideg maradt a főiskola iránt? A főiskola előljárósága, tanárai próbálták-e fölmelegíteni Sárospatak városát az iskola javára, meglágyítani a kőszíveket, eloszlatni az elfogúltságot?! Én nem felelhetek e kérdésre; csak csudálkozni, szörnyűködni tudok a felett, hogy egy város, amely — hír szerint — készül megfúlni saját zsírjában, a kényelemnek még a leg-
elemibb feltételeiről sem igyekezett gondoskodni lakosai számára, nem volt képes idáig csak egyetlen simalogjárót sem készíttetni még a főiskolához vezető házsorok előtt sem (noha alkalmas bányái is vannak!); hanem engedi, hogy a muzsák iskolájának fiai mázsányi gömbölyű köveken botorkázzanak.¹ Ily körülmények között avagy lehet-e a főiskolának a reá néző újabb terhekkel szemben Sárospatakra gondolni, mint jóltevő-
ére?! . . .

¹ Csak egyetlen mentség volt felhozható Sárospatak városa mellett, az t. i. hogy itt voltaképen még akkor nem volt város, amely a roppant határból valami felett rendelkezne, hanem volt csak egy kiváltságos közbirtokosság, amely mint földesúr, hogy a jövődőség életét megkönnyebbitse, semmi egyébbel nem törődött, mint földjének végleges felszabadításával. A gyalog-járó már régen tervben volt, szedték is reá a hus-krajcárokat évek óta, de a valóság ideje csak 1901-ben érkezett el. A város felosztásakor is elfeledett a közbirtokosság a város jövődőjének jó alapot vetni.

A várossal kapcsolatban alig lehet figyelmen kívül hagyni — mikor a sárospataki főiskola sorsa felett töprengedünk — a Rákóczy-birtokok tulajdonosait. Még magamtól is félve kérdezem: vajjon éreztek-e valaha e tulajdonosok valami olyan kötelességfélét, amely ingyen nyert birtokaikat — a hagyományok szerint — a főiskolával szemben terhelhetné?! Lehet, hogy *igen*, lehet hogy *nem*; a szívekbe és vesékbe mi emberek nem pillanthatunk be. Részemről tudom érteni a Rákóczy-birtokok örököseinek kényes helyzetét s némileg igazolni is következetes hidegségöket; de érzem azt is, hogy nagy lélekre valló tény lett volna bármely örökös részéről, ha egy-egy sárospataki ifjúnak (ha mindjárt róma kath. vallásúnak is!) sorsot tudtak volna biztosítani a sárospataki főiskolában! . . . Volt idő — úgy hallom — amikor egy-egy tulajdonos vagy tulajdonosnő, mint tanítvány és tanár állottak szemben a főiskola egyik-másik tanárával; . . . nem lehetett-e a melegséget odáig fejleszteni, hogy annak a főiskola is élvezhette volna gyümölcseit? . . . Talán nem, talán igen.

Hát a megye, Zemplénmegye, a politikai! . . . hát ez nem jöhetne-e gyámolúl a megnehezedett viszonyok között?! . . . De hát jött-e valaha?! Olvastam valahol, hogy megyei hatóság avatkozott be a főiskola és a főpatronus ellenséges viszonyainak simítgatásába s ugyancsak ilyen helyezte vissza a főiskolai ifjúságot elrablott jogaiba; . . . de azt nem olvastam sehol, hogy Zemplénmegye, mint olyan, önként nyújtott volna védelmet, gyámolítást a sok vihart látott főiskolának. Nem állítom, hogy jól ismerem a főiskola történetét vagy Zemplén vármegyéét; lehet, hogy egyik-másik fő vagy vice-ispánja vagy más előkelőbb hivatalnoka hivatalosan is szerette a Rákóczyak collegiumát; azonban — újabb időben — nagyon messze tudom egymástól a politikai

megyét s a kebelében virágzó tanintézetet. Veszprém megyéről olvastam, hogy a pápai főiskoláért az is megmozdult (vagy talán ezt is csak képzelem ?!), Zemplénről nem igen van följegyezve, hogy a sárospataki főiskoláért áldozatra buzdult volna, pedig — ha jól tudom — még Nyiregyháza, egy szabolcsmegyei város is adományokkal járult — annak idején — a jogakadémia újjászervezésének költségeihez, amikor *Vay Miklós* báró a művelt nemzeti elemet adakozásokra lelkesítette.

Nem lehetne-e Zemplénmegyét, a politikai hatóságot közelebb hozni a sárospataki főiskolához ? Nem lehetne-e élővé tenni a megye corifeusaiban azt a tudatot, hogy Zemplénmegye nem az a föld-darab, amely Galiciától Sajó-Hidvégig nyúlik el; hanem az érző s gondolkodó valóságoknak az a complexuma, amely azt a tehetetlen, lomha földtömeget is termékenységre, saját szükségeinek kielégítésére kényszeríti. Az a megye, amely Rákóczykat szült e hazának, bünt követ el, ha elhanyagolja a Rákóczyak főiskoláját! . . . Ki és mikor teszi élővé e tudatot?! — feleljetek reá ti, őrálló uraim.

Évtizedek repültek el alkotmányos életünk kivívása óta s Zemplénmegye annyit sem tett meg a kebelében élő főiskoláért, hogy Sárospatakot szolgabírói központtá emelte volna! . . .¹ Ezt a megaláztatást is a Rákóczyakért kellett-e szenvednie Sárospataknak s közvetve a főiskolának?! . . . Nem úgy van-e inkább, amint a latin közmondás tartja: „peccatur intra muros et extra“ ? . . .

Záradékkul még valamit. Nagy figyelemmel kísérem — mint mondtam — a prot. iskolák újabb fejlődését. Gyönyörködöm benne, hogy erdélyrészi iskoláink — igaz, hogy államsegélylyel vagy a Mikók s Kun Kocsárdok adományaival — rohamosan haladnak előre. Tanáraikat

¹ Pár évvel ezelőtt ez már megtörtént.

ma már úgy, sőt jobban díjazzák, mint Sárospatak. Ugyanígy haladnak a tiszán-túli csonka gimnáziumok is teljes gimnáziumokká, kor-pótlékos tanárokkal, fényes épületekkel, gazdag felszereléssel. Ne bántson az senkit, ha én ily viszonyok között eltűnődöm, elaggódok az én főiskolám jövődjé felett; ha sajnálkozva tudom, hogy ez deficittel végezte mult esztendejét s nincs kilátása arra, hogy a maga megrongált anyagi erejével diadalmasan bírjon versenyezni azokkal az apróbb iskolákkal, amelyeknek — a boldogabb időben — jobbára tanárokat nevelt s mintakép gyanánt világolt! . . . Az nem lehet — szerintem — hogy a sárospataki főiskola Szászváros, Zilah, Mező-Túr, Kis-Ujszállás stb. mögött maradjon; hogy ennek tanárai ama helyekre valaha elkiváncokozzanak — a fehérebb kenyérért. Forrásokat kell nyitni, ha a kősziklából is! Meg kell mozgatni a lelkeket, hogy ébredjenek, érezzenek, melegedjenek. Javítani kell a viszonyokat mindazokkal a tényezőkkel, amelyektől jót reménylhetünk. Talán gondosabb, talán bölcsőbb tanügyi politikát kell követnünk, talán cura pastoralist kell teremtenünk a főiskoláért, ennek önállóságaért! . . .

Csak ha minden követ megmozdítottunk; ha már magunknak többé semmi szemrehányást nem tehetünk . . . csak akkor gondoljunk, mint legvégső menedékre: *az államsegélyre*. Mert nem csupán hiúsági kérdés — utoljára sem — az az autonomia!

Isten és az emberek szeretete virrasszon a sárospataki főiskola élete felett!

1157/14

IX-8

BV 4160 Radácsi, György.
•S27   Emlékjelek
R333   bizonyságok :
1906   összegyűjtött
dolgozatok

2102-0242

UNIVERSITY OF CHICAGO
43 786 154

BV 4160 Radácsi, György.
•S27 Emlékjelek
R333 bizonyosságok :
1906 összegyűjtött
dolgozatok

HEC
BINDE

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

Bound - To - P

UNIVERSITY OF CHICAGO

43

786

154